Kebikeç

İnsan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

ISSN 1300-2864

DOSYA

"Bir Ömre Bedel Çocukluğumuz"

Yüksel Baykara Acar • Nuri Adıyeke •
Nihal Ahioğlu • İsmihan Artan •
Kahraman Bostancı • Ayşe Bozkurt •
Mustafa Çapar • Yaşar Çavdar •
Tomas Çerme • Tanju Demir •
Hülya Ercan • Erhan G. Ersoy •
Günver Güneş • Neslihan Güney •
Ayça (Demir) Gürdal • Kemal İnal •
Işık Kansu • Eda Kargı • Deniz Kucur •
Emrah Kırımsoy • Cüneyd Okay •
Bekir Onur •
Özlem Cankurtaran Öntaş •
Hamdi Özdiş • Oktay Özel •
Mevlüt Özhan • Aslı Yakın •
Gülseren Mungan Yavuztürk

19

Kebikeç

insan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

Sayı 19 • 2005 ISSN 1300-2864

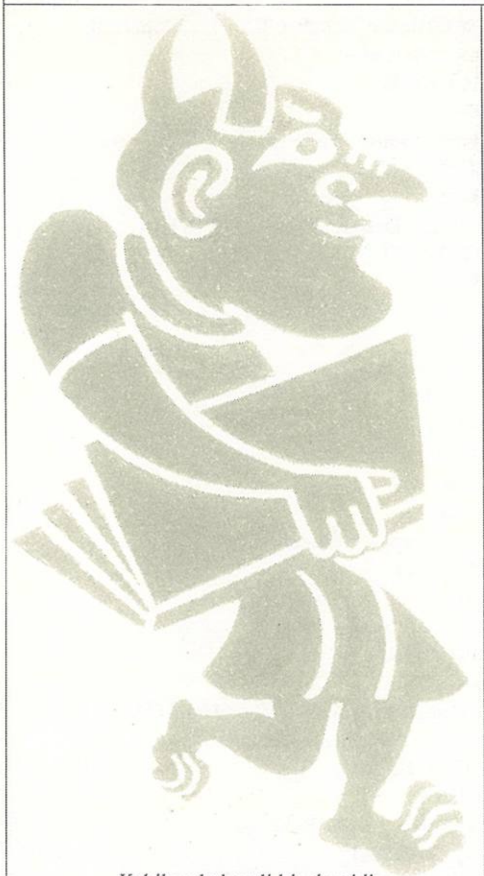

Kebikeç hakemli bir dergidir
Kebikeç **Türkologischer Anzeiger/**
Viyana tarafından taranmaktadır.
Altı ayda bir yayımlanır
Kebikeç'in bu sayısı kayıt altında
sadece **600 adet**
basılmış ve numaralandırılmıştır.

Kapak fotoğrafı: ***Ufuk Beyazova Albümü;*** *1915, Niğde*

SAHİBİ VE SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Ahmet Yüksel
YAYIN YÖNETMENİ
Kudret Emiroğlu
YAYIN ve HAKEM KURULU
Suavi Aydın (Hacettepe Üniversitesi) , Ethem Coşkun, Mehmet Ölmez (Yıldız Teknik Üniversitesi), Oktay Özel (Bilkent Üniversitesi), Ergi Özsoy (Hacettepe Üniversitesi), Andreas Schachner (Ludwig-Maximilians-Universität Munchen), Ömer Türkoğlu, Horst Unbehaun (Georg-Simon-Ohm-Fachhochschule Nürnberg), Süha Ünsal, M. Bülent Varlık
DANIŞMA KURULU
Jak den Exter, A. Sami Güneyçal, Selim İlkin, Uygur Kocabaşoğlu, Sami Önal, İlhan Tekeli, Metin Turan
Eskişehir Temsilcisi
Kemal Yakut (222) 335 05 80/6026-6027
kyakut@anadolu.edu.tr
İzmir Temsilcisi
Onur Kınlı (232) 388 40 00/2268
onurknl@yahoo.com

BASKI
Alp Matbaası (312) 230 09 97
YAZIŞMA ADRESİ
Karanfil Sokak Birlik İş Merkezi 5/60
06650 Kızılay / ANKARA
Tel: (312) 418 62 03
Fax: (312) 425 93 77
İnternet: www.sanatkitabevi.com.tr
E-mail: kebikec@ada.net.tr

-YEREL SÜRELİ YAYIN-

ABONE KOŞULLARI
ABONET, Tel: (0212) 210 01 10
Fax: (0212) 222 27 10
www.abonet.net
Abone Dağıtım: Aktif Dağıtım

İki sayı için: Yurt içi: 50.000.000.- TL (50.^{00}.-YTL)
Yurt dışı: 50 EURO, 50 $
Abone bedeli için:
Yurt içi: T. İş Bankası, Sanat Kitabevi
4218 - 3432220 (TL)
Yurt dışı: T. İş Bankası, Ahmet Yüksel
4218 - 6177022 (EURO)
T. İş Bankası, A. Yüksel 4218 - 5880622 ($)
Fiyatı: 25.000.000.- TL (KDV dahil) (25.^{00}.-YTL)
(Alan, almayan belli olsun!)

İÇİNDEKİLER

Sunuş • **Kudret EMİROĞLU**
4
Toplanamayan Bir Konferans Vesilesiyle: "Ermeni Sorunu Tarihçisini Arıyor
Oktay ÖZEL
5-9
19. Yüzyıl Mizah Basınında İstanbul'da 'Şehirli Olmak'
Hamdi ÖZDİŞ
11-33
Osmanlı Haberleşme Kurumunda Yabancı Uzmanlar ve Emil Locaine Efendi
Tanju DEMİR
35-53
Misyonerler: Avrupa Uygarlığının Dünya Geneline Yönelen Taarruzu, Amerikalı Misyonerler ve Nasturiler
Tomas ÇERME
55-64
Girit'te İslam Hukuku Çerçevesinde Yapılan Hıristiyan Evlilikleri
Nuri ADIYEKE
65-72
93 Harbi Eşiğinde Selanik'te Bir Kadın Dergisi: *Ayine* (1875-1876)
Ayşe BOZKURT
73-97

• DOSYA •

Çocukluğun Dünü ve Bugünü
Bekir ONUR
99-112
Çocukluk Felsefesi
Hülya ERCAN
113-120
Türkiye'de Çocuk Tarihi: Tespitler, Öneriler
Cüneyd OKAY
121-127
Yoksulluğun Çocuk Yüzleri
Nihal AHİOĞLU
129-140
Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Ödemiş'in Kimsesiz ve Yoksul Çocukları: Ödemiş Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Faaliyetleri
Günver GÜNEŞ
141-155
Doğan Kardeş, Vedat Nedim Tör ve "Kaka Bebekler"
Ayça (Demir) GÜRDAL
157-175
Orhan Seyfi Orhon'un Cumhuriyet Sonrasında Yayımlanan Çocuklarla İlgili İki Kitap Hakkındaki Eleştirileri ve Düşündürdükleri
Kahraman BOSTANCI
177-188
Çeşme Sokağının Kayıp Çocukları: Kemalettin Tuğcu Romanları ve Disiplin
Aslı YAKIN
189-209

Cinsel Gelişim ve Eğitim
İsmihan ARTAN
211-223
Çocuk Folkloru
Mevlüt ÖZHAN
225-243
Çocuk ve Oyun
Neslihan GÜNEY
245-252
Çocuksu Masumiyetten Plastik Paradoksa, Oyuncağın Kısa Tarihi
Kemal İNAL
253-275
Hastanede Çocuk ve Oyun
Eda KARGI
277-283
Gözetim Örneğinde Çocuk Adaletinde Toplumsallık İlkesi ve Türkiye'de Durum
Deniz KUCUR
285-290
Suç, Çocuk ve Damgalanma: Kısa Bir Vaka Sunumu
Emrah KIRIMSOY
291-295
Çocuk Manzaraları
Özlem Cankurtaran ÖNTAŞ
297-301
Yasalarla Sorunu Olan Çocuklarla Gönüllü Çalışmalar
Yaşar ÇAVDAR
303-308
Cinsel Suça Yönelen Çocuklarda Aile Faktörü
Yüksel Baykara ACAR
309-315
Akasyalar Sokağı
Işık Kansu
317-323
Türkiye'de Çocuk Kültürü -Bir Bibliyografya Denemesi
Neslihan GÜNEY
325-371
1930'ların Kültür ve Eğitim Anlayışının Çocuk Esirgeme Kurumu Neşriyatı Çocuk Dergisi'ndeki Yansımaları
Erhan G. ERSOY
373-387
Erken Cumhuriyet Döneminde Çocukların Ankara'sı
Gülseren Mungan YAVUZTÜRK
389-400
Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Azınlık Okulları ve Eğitim
Mustafa ÇAPAR
401-420

"Bir Ömre Bedel" çocuk dosyamızın bu sayımızda 'bedel' kısmını yayınlıyoruz, gelecek sayımızda da 'ömür' kısmını yayınlayacağız.

"Anadolu'nun Nebatât ve Hayvanâtı" konusunu iki sayıda ancak ikmal edebilmemizden mülhem bu temenni (!?), dosyaya şöyle dışardan bakmaya çalışınca, dosya konusunu düşünüp tartışırken konuşulanlarla ortaya çıkan dosya arasındaki, (bilimsel) yayın yapmanın acı gerçeği olan aralık fazla mı açıldı endişesinden kaynaklanıyor. Bu endişeyi, *Kebikeç*'e çocuk dosyaları silsilesi hazırlayarak, çocuk ürünlerine yer vererek ve nihayet bir çocuk dergisine dönüştürerek giderebilir miyiz acaba...

Kapitalizmin coğrafyadan başlayarak yaş, cinsiyet, geçmiş/gelenek/yerellik bırakmayan tüketiciliği ve insanların tüketici yönünü ön plana getiriciliği ile 'çocuk' kategorisini yaratan düzende, bu kadar nesnelleşen çocukluk yaklaşımında, çocuk tıbbı, çocuk hukuku, çocuk felsefesi yaratmada, çocukluğun kaybedilmesinin itirafını yakaladığımızdan, Nazım'ın "çocuklara kıymayın efendiler" şiirindeki seslenişiyle, 'efendi' sözünden başlayarak geçen zaman ne kadar naifleştirmiş olsa da, çocuksuz kalmış büyükleri ve çocuksuz kalmış çocukları hatırladığımızdan, çocukluk yapamadık endişesinden kurtulmak kolay değil de ondan...

"Çocukla it iltifata gelir"miş... İnsanın köpekle tarihini, köpek açısından kurtla ölçmek gibi bir kolaylığımız olabilir. Ama bu tarihin insan açısından sayfalarını çevirdiğimizde, hani şu son demlerin ev köpekleriyle kurulan çocuk ilişkisinin başka bir köpekle, başka bir çocuk olduğunu ölçmek o kadar kolay olmayabilir. Veya insanın atla ilişkisinde, bizim yaşantımızda artık atın yeri, televizyonda at yarışı takip eden amcalardan ibaret kalırken, Avrupa'da çok daha fazla çocuğun, başka bir kültürün başka bir atı da olsa, ata binebilmek için illa burjuva olması gerekmiyor.

Veya başka bir sahne... Çanakkale savaşlarında mayın tarama gemisinin kumandanı olan kendi yüzbaşı oğlunu, Nusret mayın gemisinin gemilerini batırmasını engelleyemedi diye idam cezasına mahkum eden filo komutanı, askeri mahkeme başkanı Fransız baba... sonuçta Çanakkale'de yenilmeyi engelleyemedi diye mahkemeye çıkarılmadı, çıkarılmıyor.

Modernizmin, sonra doğan kuşaklar, kendilerinden önce doğan kuşaklardan daha yaşlıdır redci-iyimserliğinin, postmodernizmin herkes haklıdır kabulcü-kötümserliğine nasıl dönüştüğünü, bu kötümserliğin herkesi nasıl sırıttırdığını, çocuk tarihi üstünden dile getirmek de kolay değil. Ertelenen konferans üstüne dikkatlice okunması gereken metninde Oktay Özel, bilimden beklenmesi gerekenlere ilişkin çok önemli ip uçlarını açıkça söylüyor.

Yani oyun ve şımarıklık kavramlarının kıvraklığıyla, arsızlığın netliği arasında, çocukluk kavramı ve yaşı ne kadar oynarsa oynasın, hiç de kaleme gelmez çocukluğun uzman ve gönüllüleriyle endişesiz, çocuk dosyamızı sunuyoruz.

Kudret Emiroğlu

Toplanamayan Bir Konferans Vesilesiyle:

"Ermeni Sorunu" Tarihçisini Arıyor

Oktay ÖZEL*

Son zamanlarda yaşanan gelişmeler **'Ermeni Sorunu'**nu bir kez daha gündemin merkezine oturttu. Tehditler ve baskılar yüzünden toplanamayan "Osmanlı Ermenileri" konferansı vesilesiyle yaşanan tartışma meseleyi iyice kördüğüm haline getirdi. Herşeyden **önce tarihsel** bir yaşanmışlık olan bu sorun üzerinden aşırı ölçüde hassaslaşan ve siyasallaşan ortam, dikkatleri ne yazık ki tekrar ikincil ve popüler olana ve alana taşıdı.

Bu sağlıksız ortamın yalnızca tarihçinin gündemini belirlemekle kalmadığı, daha da önemlisi, onun dikkatini ve mesleki refleksini de ciddi bir şekilde dağıtmaya başladığı görülüyor. Ne yazık ki hakim gündem artık "tarihçi"nin gündemi değil. Üstelik, tarihçi gündemi peşinden sürükleme gücüne de sahip değil. Aksine, önüne sürülen gündemin veya medyanın belirlediği parametrelerin çerçevesine hapsedilmeye çalışılıyor. Ne demek istediğimi daha iyi anlatabilmek için şu örneklere bir bakalım:

Bir zamanlar üniversitede hocalık yapan, ASAM'ın kurucularından ve yeni siyasetçi adayı, 'stratejist' köşe yazarı Ümit Özdağ yapılamayan Boğaziçi konferansı örneğinde, resmi yaklaşımların dışında konuyu ele almaya çalışan tarihçi ve sosyal bilimcileri İstiklal Savaşı'nın "işbirlikçi 150'likleri"ne benzeterek "milli tiksinti ve aşağılama ile anarak" şunları söyleyebilecek kadar ileri gidebilmektedir: "Ermenicilerin gerçek niteliği ortaya konulmalı ve onlara öyle davranılmalıdır. Bu davranış aşağılama, küçük görme, görmezlikten gelme, küçümseme, tiksinti ve gerekir ise en ağır şekilde milli zeminde hakaret etme olmalıdır." Esasen Türk hukuk sisteminin de "bu davranış bütününü

* Bilkent Üniversitesi.

emrettigi"ni belirten Özdağ, Yargıtay'ın bir kararına atıfla, Türklüğün manevi değerler ve ulusal çıkarlarının "Türk milleti tarafından, Türk evladının vatan ve millet sevgisine emanet olun"duğunu söylüyor (*Akşam*, 1 Haziran 2005).

Bu sözler, bir demokraside tahayyül edilebilecek en vahim suçlama, düşünülebilecek en ağır hakaret ve en ucuzundan bir hedef gösterme örneğidir. Her ne kadar bu ülkede bunlara herkes alışık ise de, şahsen ne benim ne de anılan konferans katılımcılarının hiç birinin üzerine alınmayacağı bu talihsiz ve fakat o derecede tehlikeli sözler, ne yazık ki tam da farklı düşünen tarihçi ve sosyal bilimcileri hedef haline getirmektedir.

Medya dünyasının 'saygın' ve 'akil' isimlerinden olup yine aynı konferans katılımcılarının bir kısmının bilimsel kişilik ve çalışmalarına yazı ve programlarında sıkça övgüyle atıfta bulunan Taha Akyol da ne yazık ki suçlama kervanına hızlıca dahil olmaktan geri durmamıştır. Peş peşe kaleme aldığı iki yazısında "tek taraflı" ve "karşıtlarını dışlayan!" bu konferansı mahkûm edip "bilim dışı" bulmuştur (Tıpkı YÖK'ün de hatırlatma gereği duyduğu gibi). Ardından, düzenleyici ve katılımcılara "etik ve üniversiter" görevlerini hatırlatarak bir öneride bulunmuştur: a) Bir bildiri yayımlayarak, malûm tutumlarından dolayı İsviçre ve malûm parlamentoları kınayınız, b) bildirinizde Ermeni diyasporasını da suçlayınız, ve c) Avrupalı siyasi organları bu konuda siyasi kararlar almaktan sakınmaya davet ediniz! (*Milliyet*, 27-28 Mayıs 2005). Akyol'un yazısının genel havasındaki anılan tarihçilerin ancak bunları yaptıkları taktirde "maşeri vicdanda aklanabilecekleri" iması yeterince açıktır. Bunun Türkçe tercümesi şudur: bir hata yaptınız, millete ve ülkeye karşı suç işlediniz, ancak sizlere son bir şans veriyoruz. Nedir bu? Her aklı başında tarihçinin tam da kaçınmaya çalıştığı şey: Ermeni sorununu tekrar yüksek ve güncel siyasetin yörüngesine oturtmak.

Bir başka gazetede köşesinde Ermeni sorununun bilhassa siyasi, psikolojik ve hukuki boyutlarının ülkemizdeki en büyük ve yanılmaz 'otoritesi' edasıyla yazsa da, yazdıklarının içeriğini her zaman dikkatle takip ettiğim, benzer bir vesileyle bir kaç yıl önce yine bu dergide yayımlanan bir açık mektupta seviyeli tartışma hakkını bir medya saldırganına karşı savunduğum, emekli büyükelçi Gündüz Aktan kendi meşrebince ve 'zekice' bir mantıkla yine aynı konferansın düzenleyici ve katılımcılarının niçin ve nasıl "hain" olarak değerlendirilebileceğini izah etmeye girişmekten kendini alamamıştır (*Radikal*, 28 ve 31 Mayıs 2005).

Nihayet, varoluşunun ve medyada sürdürdüğü yazı hayatının merkezine aldığı 'yurtseverliği'ni her yazısında coşkun bir dille ortaya koyan ve son tartışmada Osmanlı Ermenileri hakkındaki konferansın düzenleyici ve katılımcılarını suçlama ve mahkum etme hususunda seviyeyi bir yazara yakışmayacak derecede düşüren, yazar Nihat Genç'in de (*Akşam*'daki yazılarına bakınız), nihayet hep dillendiregeldigi geniş kitlelere

ulaşma arzusunu gerçekleştirme imkânını yine kısmen tarihçiler ve Ermeni sorunu üzerinden bulması feleğin tarihçilere sunduğu gariplikliklerden bir başkasıdır.

Bu örneklerden de görüldüğü gibi, konunun medya üzerinden tartışılmasına hakim olan dil ve üslup da tarihçinin kendi dikkatli, titiz diline neredeyse hayat hakkı tanımıyor. Belki de bu yüzden, söz konusu gerçekleşmemiş konferans tartışmalarından geriye "arkadan hançerleme" ve "hainlik" suçlamaları, "karşıt görüştekiler"in niçin davet edilmediği sorusu, konferansın düzenleyicilerinden Halil Berktay'ın "biz amacımıza ulaştık!" şeklinde medyaya taşınan sözleri, Murat Belge ismi etrafında yaratılan tartışma ve nihayet kendi deyimiyle Nihat Genç'in meselenin orta yerine "bomba" gibi düşmesi (!) babından bir şeyler kaldı. Kötü niyet, haksız yargılama, bol provakasyon ve dezenformasyonun ürettiği bu manzaradan tarihçiye anlamlı bir gündem çıkmayacağı açıktır.

Son yıllarda bu mesele üzerinde tarihçinin konumu, katkısı ve gündemi **hakkında** dile getirilen en anlamlı değerlendirmeler de bu arada büyük ölçüde dikkatlerden kaçtı. Ne Stefanos Yerasimos'un 1915'i herkesten evvel Türkiyeli tarihçilerin incelemesi gereğine dikkat çekmesi, ne Şükrü Hanioğlu'nun bugünkü Türkiye'nin "Ermeni sorunu"nu tarihçilerin çözemeyeceği, dolayısıyla tarihçilerden imkânsızın istenmemesi gerektiği, ve bu bağlamda tarihçiler kendi kulvarlarında mesleklerinin gereğini yaparken, güncel çözüm hususunda asıl inisiyatifin siyasetçilerde olması gerektiği yolundaki uyarıları, ne de Mete Tunçay'ın mevcut ortamda bu meselenin tarihçilerce tam anlamıyla çalışılabilecek vasatın olmadığı, dolayısıyla işi biraz da zamana yaymak gerektiği şeklindeki değerlendirmeleri siyasetçilerin ve medyanın belirlediği gündemin önüne geçebildi.

Türkiye'nin resmi söylemi etrafında şekillenmiş belli bir bakış hem kamuoyunu hem de tarihçileri uzun süredir esir almaya çalışıyor ve ne yazık ki, farklı ve/veya alternatif yaklaşımlara, incelemelere ve yorumlara hayat hakkı tanımıyor. Bu güncel sorunun tarihsel boyutunun tarihçiler için meşru bir araştırma ve inceleme alanı olduğuna yönelik inancın tamamen ortadan kalkması tehlikesiyle karşı karşıyayız. Tarihçilere kendi mesleklerini nasıl yapacaklarını öğretme konusunda gerek siyaset **kurumunda gerekse** medyada şaşırtıcı bir rahatlık ve özensizlik gözleniyor. Bir gazetedeki köşe yazarı, romancı ya da öykücünün tarihçiliğe soyunması neredeyse günün normu olmuş bulunuyor.

Tarihçilerin konumuna gelince, Ermeni sorunu konusunda tarihçilerden gelen farklı değerlendirmelerin geniş kamuoyunun kafasını daha da karıştırdığı açık. Sorun bu farklılığın bir dereceye kadar doğal ve hatta kaçınılmaz olduğunu anlatabilmekte. Hanioğlu'nun dikkati çektiği bilimin, bilhassa da tarihçiliğin ve tarihsel bilginin doğasına yönelik egemen anlayış ya da beklentilerin kısa sürede normal mecrasına oturmasını beklemek mümkün değilse de, bu arada tarihçinin araştırma konusu, nesnesi

karşısındaki standart mesleki refleksi **bahsinde** net bir **tavır belirlemesi** ihtiyacı ortadadır. Bu ihtiyacın, tartışılan Ermeni sorunu konusunda da her şeyden önce bizzat tarihçilerce teslim edilmesi ve gereğinin sükunetle yapılması her zamankinden daha fazla önem kazanmaktadır. Bu temelde tarihçi kendi gündemini hiç bir baskı altında kalmadan, mümkün olduğu kadar açık ve net bir şekilde belirleyebilmelidir.

Böyle bir yaklaşımın metodolojik ve pragmatik öncelikleri konusunda tabii ki çok şey söylenebilir. Ancak, belki de üzerinde ilk mutabık kalınması gereken husus, tarihçilerin giderek sağlıksızlaşan atmosfer ve koşullar altında kendilerine "Ermeni sorununun bugünkü haliyle ve tüm siyasi cepheleriyle çözümü" gibi bir **hedef** belirlememeleridir. Bunun siyaset kurumunun ve diplomasinin öncelikli görevi olduğu unutulmamalıdır. Şükrü Hanioğlu'nun yerinde ve zamanında yapılmış uyarısı bu konuda belli bir anlayış birliğinin oluşmasına önemli bir katkı sayılmak gerekir.

Bu durumda tarihçinin yapabileceği ilk şey alan genişletmek değil, aksine belki de alan daraltmak olmalıdır. Tarihçi bugün kendisini çok aşan boyutlar kazanan bu konuda mesleki tanımının içeriğini belki de 19. yüzyılın tarihçilik mesleği sınırlarına daraltmalıdır. Mevcut her türlü kaynağı, belgeyi ve tanıklığı, herhangi birini asla görmezden gelmeyerek, tarihçinin "belgesi" olarak titizlikle ele alıp, inceleyip yine tarihçinin temel sorularına cevap verecek bir olgusal bilgi havuzu inşa etmeyi hedeflemelidir. Okuyucu ve araştırmacıya ne oldu, nasıl oldu, niçin oldu gibi birincil soruların cevabını sunacak güvenilir, kapsamlı bir olgusal temel üzerindendir ki, ancak bizzat tarihçi de dahil, dileyen dilediği yorumu geliştirebilir; ama olguyu görmezden gelemez, 'belge' karartamaz. Ve kimse önemli miktarda kaynak arşivlerde bir yerlerde araştırılmayı beklerken, Taşnak ve ATASE arşivi dahil daha birçoğu **tam olarak** araştırmacıya bile açılmamışken, I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni nüfusunun miktarı, bunlardan ne kadarının göçürüldüğü, bunlardan da ne kadarının ne sebepten öldüğü gibi konularda sonsuz spekülasyon yapma özgürlüğünün yarattığı saçmalıklarla uğraşmaz. Tarihçinin böyle bir özgürlüğü yoktur, olamaz da. Tarihçinin mesleki tepkisi herşeyden önce bunu **görmek** ve net olarak ortaya koymak olmalıdır.

Ancak böylece, tarihçiler olayın güncel boyutları içinde durdukları yer, aldıkları konumlarının etkisinde kendilerince tanımladıkları milli, ahlaki, vicdani veya demokratik görev duygu ve bilincinin mesleki refleksi ikinci plana düşüren etkisinden kurtulabilecektir. Yine ancak böylece tarihçiler hukukçu, psikolog, vs. olmak zorunda hissetmeden birer meslek adamı olarak **bir süreliğine de olsa** "sadece kendilerinin yapabileceklerini" yapmakla yetinebileceklerdir (üstelik bu 'yapabilecekleri'nin belki de sorunun kapsamlı çözümü yolunda en büyük ve önemli katkı olma ihtimali de yüksektir). Yirminci yüzyıl tarihçiliğinin, tarihçinin analiz yöntemlerini, araç ve kavramlarını zenginleştiren, ama bir yandan da onu komple bir sosyal bilimciye yaklaştıran bütün 'kazanımları'nı bir kalemde kenara atmak gibi görünse de, böyle

bir geçici profesyonel alan daraltmanın tarihçi üzerinde zannedildiğinden de fazla rahatlatıcı bir etkisi olabileceğini düşünüyorum. Hatta, ortalıktaki toz duman içinde tarihçinin bu kadarını yapabilmesi bile başarı sayılmalıdır.

Tarihi bugünden ve bugünün konumlarından yazmanın (ya da yazmaya çalışmanın) da tıkandığı yerler olabileceğini görmek (ve hatta kabullenebilmek), böyle bir yaklaşımın bazan bizzat yaşanmışlık anlamındaki tarihi **bırakın anlamayı, çalışabilmeyi** bile engelleyebileceğini düşünmek, **geçmişteki yaşanmışlığı yazarken kendisi de yazdığı** 'tarih'in özneleri arasına girebileceğinin farkında olan bir tarihçi için hiç de zannedildiği kadar zor olmayabilir. Modern tarihçiliğin yaşanmışlık anlamındaki tarihi **sanal bir dünyanın keyfe göre ilânihaye** değişen, değiştirilebilen **'sanal tecrübeler'**inden birine, yahut da basit bir propaganda faaliyetine indirgemesi ihtimalinin tehlikesini görmek zorundayız. Burada sözünü ettiğim tehlike, yalnızca 'tarihsel' değil 'bilimsel bilgi'nin de iyice araçsallaş(tırıl)ması, değersizleşmesi, hatta topyekün bir saçmalığa dönüşmesi tehlikesidir. Böyle bir durumda geriye **göreli açıklayıcılığı** olan bir bilgi ve bilme alanı olarak bilimden de, bu düzlemde **mesleğini icra** eden 'profesyonel' tarihçiden de bir eser kalmayacağı açıktır. Tarihçi böyle bir enkazın altında kalmamalıdır.

Bu canalıcı noktalarda ortalama bir tarihçi refleksinin oluşması halinde, Ermeni sorununun tarihsel (ve hatta güncel) boyutlarıyla tartışılmasının önünde çoğu zaman birer tıkaç gibi duran diğer bütün hususlar zamanla ağırlıklarını kendiliğinden kaybedecektir. Bütün arşivlerin istisnasız açılması, ulaşılabilen veya ulaşılabilecek durumdaki kaynak, belge ve tanıklıkların güvenilirlikleri ve sınırları, bu malzemeyle tarihçinin kuracağı en doğru ilişkinin niteliği ve tarihçinin üzerine güncelin yüklediği milli, ahlaki, psikolojik 'yük'ten nasıl kurtulabileceği, vs. gibi bütün hususlar yukarıda belirtilen esasa dair noktaların yanında ikincil önemdedir.

Kısaca söylemek gerekirse, **"Ermeni Sorunu"** üzerinden çok yönlü zorluklarla boğuşan, baskılara maruz kalan tarihçinin sorununu yine tarihçi çözebilir; bunu da ancak profesyonelliğini hatırlayarak, tarihçi refleksini herşeyin önüne geçirerek yapabilir. Ancak o zamandır ki, tarihçilik mesleği özellikle bu konu bağlamında ciddi ölçüde kaybettiği meşruiyetini, herşeyden evvel kendisi için, tekrar kazanabilir.

Değerli edebiyatçılarımız Orhan Pamuk da, Alev Alatlı da ve hatta Nihat Genç de, ancak o zaman kendi **kulvarlarında profesyonel çizgilerini sürdürürken, memleket meseleleri üzerine birer entelektüel olarak fikir yürütürken meşruiyet alanlarına** daha dikkat edebilirler; **ya da dikkat etme gereği duyabilirler**. Gerçek anlamda entelektüelliğe giden yol belki de herşeyden evvel ve herkes için böylesi bir mesleki farkındalıktan, araçsallaştırılmamış bilgiden, **bilgi üretme**, bilgilenme ve öğrenme sürecindeki tevazudan geçiyordur, kimbilir.

Yenilenen
sitemizle
artık
size
daha
yakınlaştık...

Üstelik
şimdi
daha
'hızlı'yız!..

Tıklayın...

www.sanatkitabevi.com.tr

19. Yüzyıl Mizah Basınında İstanbul'da 'Şehirli Olmak'

Hamdi ÖZDİŞ*

GİRİŞ

Osmanlı modernleşmesinin kentsel alanı da kapsamasını konu edinen bu çalışma 1870-1877 yıllarının İstanbul'unda kent alanında gerçekleştirilen modernleşme faaliyetlerinin sokağa yansıyan manzaraları ve bazı uygulamaların kesitlerine bakarak halk nezdinde yarattığı ve yaşattığı gündelik sancılarını anlama çabasıdır. Modernleşme sürecinde yaşanan ve insanlar üzerinde olumsuz etki yaratan sosyal değişimler çalışmanın bir diğer boyutunu teşkil edecektir.

Çalışmanın olgusal malzemesini ağırlıklı olarak mizah süreli yayınları oluşturmaktadır. Temelde *Diyojen* (1870-1873), *Çıngıraklı Tatar* (1873) *Kahkaha* (1875), *Çaylak* (1876-1877) Hayal (1873-1877) mizah gazeteleri /dergileri taramaya tabi tutulmuştur. Mizah dergileri zengin konu içerikleriyle geniş çerçevler sunarlar ve bu konuların herbiri başlıbaşına bir çalışmayı çıkaracak malzemeye sahiptir. Daha önce çeşitli çalışmalarda farklı konu başlıkları altında kullanılan mizah dergileri bu çalışmada başta belirtilen boyutlar bağlamında ele alınmış ve modernleşme sürecindeki İstanbul şehrinin mizaha yansıyan profili çizilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla eldeki malzamenin (mizah dergilerinin) çok yönlü bir kullanıma sahip olduğu ve farklı okumalarla da farklı sonuçlara ulaşılabileceği bir kez daha ortaya konmuş olacaktır.[1]

* Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü doktora öğrencisi. hamdiozdis@yahoo.com

1 Meraklısı için not: Mizah dergilerine yansıyan konu ve temaların hemen tümüyle ilgili, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin özellikle A.}MKT.MHM A.}MKT.UM, A}MKT.NZD, Y..A...HUS., Y.PRK. ŞH, Y.E.E. tasniflerinde belgeler bulmak mümkündür. Şimdilik yalnızca on-line kataloglardan tespit ettiğimiz bu kayıtlar, devam etmekte olan çalışmamızın ileriki safhalarında yoğun olarak değerlendirilecektir.

Tanzimat Fermanı'ndan sonra hız kazanan Osmanlı modernleşmesinin başta siyasi, sosyal, ekonomik olmak üzere topyekün bütün alanlara yayılması kent yönetimi, planlama ve mimariyi de içine alarak genişlemiş ve bütün Osmanlı coğrafyası bu sürecin etki alanına girmiştir. Tanzimatla birlikte Osmanlı kentleri klasik Osmanlı kent yönetimini terk ederken yeni sistemde idari ve yasal düzenlemelerle ciddi sorunlarla karşılaşacaktır. İmparatorlukta yaşanan değişimlerin merkezinde olan İstanbul, Osmanlı coğrafyasının diğer alanlarına göre batılılaşma çabalarını çok daha keskin ve köklü bir biçimde yaşadı. Edhem Eldem'in sözleriyle, "Osmanlı devletinin modernleşme ve Batılılaşma doğrultusundaki yöneliminde ortaya çıkan çatışma ve denemelerin esas arenası oldu" (Eldem 2003:220).

Osmanlı kent yönetimindeki idari ve yasal reformlar belli bir dönüşümü (örneğin "metropol alanına dönüşüm") sağlarken şehrin öznesi olan sakinlerini de bereberinde dönüştürmüş ve bir anlamda onları da bu reformlarla yeniden yoğurmuştur. Nizamnamelerde ifadesini bulan Batılı şehirciliğin ilkeleri hızla yaşama geçirilmeye çalışılmış bu bağlamda parselleme ve sokakları genişletme, kent mekanına daha modern bir görünüm kazandırma (bürokratların yaşadığı baskı ya da benzeri rahatsızlıklardan ötürü) gibi faaliyetler hız kazanmıştır. Fakat Tanzimat'ın siyasi ve sosyal alandaki açmazları gibi kent mekanına ve yaşamına yapılan müdahaleler de pek çok sorun doğurmuştur. Bu sorunların başında yeni uygulamaları hayata geçirecek finansal yetersizlik ve yeni bir sosyal öngörünün olmayışı gelir. Ekonomik alanda yaşanan sıkıntılar malûmdur, zira nizamnamelerde belirtilen reformları hayata geçirmek için mali alanda ciddi sıkıntılar yaşandığı, yaşanılan sürecin izi sürüldüğünde rahatlıkla görülebilmektedir. Kimi zaman memurlarının maaşlarını dahi ödemede güçlük yaşayan devletin kent reformalarına dair yapacağı harcamaların sınırlı kalması kaçınılmazdır.[2] Mali buhrana düşen ve iflasın eşiğine gelen devletin payitahtında sokaktaki lambaların üç yıl gibi uzun bir süre yanmamasının bir nedeni de gaz paralarının ödenmesinde yaşanan sıkıntı olmalıdır.[3]

Burada ele alınacak konuları sadece İstanbul ölçeğinde aksayan beledi faaliyetler olarak görmek de mümkündür; fakat bu yaklaşım meseleyi daha dar bir alana sıkıştırmak olacaktır. Çünkü mesele sadece belediyenin yetersizliğiyle ilgili olmayıp daha geniş bir alana yayılmakta, işin içine ekonomik, sosyal ve kültürel boyutlar da dahil olmaktadır. Bu nedenle modernleşme çabalarından kaynaklanan sancıları beledi hizmetlerin yetersizliği olarak görmek yaşanan süreci yanlış olmasa da eksik tanımlamak

2 1867'de Osmanlı maliyesi memurlarının bir aylık maaşalarını ödeyemeycek kadar kötüleşmişti. Maliye Nâzırı Nafiz Paşa'nın memur maaşlarıyla ilgili olarak "İşte bu ay başında aylıklar verilemeyib bir hafta tehire mecburiyet geldiğini" beyan ettiğini Cevdet Paşa *Tezâkir*'de kaydeder. Devletin içinde bulunduğu mali durumu Cevdet Paşa şu şeklide tamamlar: "...muvazene-i maliyye şaşıp Devlet'in varidatı masarifi korutmuyordu..." Cevdet Paşa, 1991: 21.

3 Bu konuya çalışmanın ilerleyen sayfalarında daha geniş yer verilecektir.

olacaktır. Modernleşme sürecindeki payitahtın görüntüleri bu sürecin nasıl yaşandığına dair fazlasıyla açıklayıcıdır. Yeni düzenlemeler ve uygulamalarla İstanbul "düzensizliğin" kol gezdiği bir şehir görüntüsü sunar.

1. Deniz Ulaşımında Yeni Dönem: "Şirket-i Hayriye Taşımacılığı"

Kent mekanında planlama ve mimari; çevresel ve sosyal gibi diğer alanlardaki yeniliklere paralel olarak ulaşım alanında yaşanan iki gelişme (Vapur ve Tramvay) modernleşmenin insanların gündelik hayatını nasıl etkilediğine çarpıcı bir örnek teşkil eder. Insanların yaşamlarında önemli bir yer tutan ulaşım en azından payitaht ölçeğinde ciddi bir sorundu ve çözülmesi gerekiyordu. (*Diyojen*'deki atlı tramvay karikatürünün alt yazısı böyle diyordu) Deniz ulaşımıyla ilgili olarak *Takvim-i Vekayi*'de çıkan mazabatada mevcut vapurların ihtiyacı karşılamadığı bu nedenle yeni bir yapılanmaya gidileceği duyuruluyordu.[4] Diğer bir ifadeyle Şirket-i Hayriye'nin kuruluşu haber veriliyordu. Aslında ulaşımı hızlandırmak ve kolaylaştırmak amacıyla vapurun ve (bugün kimi şehirlerde nostaljik amaçlı kurulan) tramvayın kent hayatına girmesi mizahçıların yazılarından ve karikatürlerinden anlaşıldığı şekliyle pek öyle yurttaşların yaşamını kolaylaştırmamış tam tersine bir "eziyet"e dönüştürmüştür.

Nizamnamesinde (Ertuğ, 2001: 263-264) de açıkça daha hızlı, güvenli ve temiz yolcu taşımak amacıyla kurulduğu belirtilen Şirket-i Hayriye'nin insanların gündelik hayatını bir "çileye" adeta "işkenceye" çevirdiği *Diyojen*'de *Çaylak*'ta, *Çıngıraklı Tatar*'da ve *Kahkaha*'da çıkan yazılar ve karikatürler yanında bu gazetelere gelen çok sayıdaki okuyucu mektubundan da anlaşılmaktadır. Şirket-i Hayriye vapurlarının bakımsızlığı, yolcuların iskelelerde çok bekletilmesi ve gereksiz yere fazla iskeleye yanaşması ("dilenci gibi her kapıya uğraması"), çok ağır[5] gitmesi, fiyat tarifesine uyulmayarak keyfi uygulamalara gidilmesi, vapurların bozularak deniz ortasında uzun süre kalması[6], en önemlisi yolcu kapasitesinden fazla yolcu alması, ençok şikayet edilen konulardır. Şirket-i Hayriye vapurlarının bu şekilde yolcu taşıması mizah dergilerinin sayfalarında yer alan çok sayıdaki etkili okur mektubunda tepkiyle ifadesini bulur. Fakat bu konuda okuyucu "varaka"larından ziyade bir yazı *Diyojen*'in etkili bir kaleminden, Namık Kemal'den çıkar. Kemal, etkili üslûbuyla duyulan tepkileri "Yolsuzluk ve Nizamsızlık" başlıklı yazıyla dile getirirken, Şirket-i Hayriye'yi "ihtar"etmekten de geri kalmaz:

---

4 Aktaran Ertuğ, 2001: 260.

5 Vapur seferleri çok ağır yapılmaktadır öyle ki sandalla vapurları geçen karikatürler çizilir (Bkz. *Çıngıraklı Tatar* 9: 3 ve *Çıngıraklı Tatar* 27: 3).

6 *Çaylak*'ta çıkan bir yazıda sekiz saat denizin ortasında bekletilen yolculardan dolayı Şirket-i Hayriye vapuru şöyle anılmaktadır. *"Makinesi tamir kabul itmiyecek bir hale geldiğine müdirinden çımacısına kadar bihaber olan ve sonra yolda makinesi kırılub müşterileri sekiz buçuk saat deniz ortasında bırakan Şirket-i Hayriyye Üsküdar vapurlarından biri...."* (*Çaylak* 83: 3).

"....ya şu hali nasıl vasf ü tarif etmeldir ki akşam sabah tentelerinizde yağmurla karışık is pis çamurları tentelerinizden akıp dururken bir terbiyeli kimsenin koyun sürüsüne gösterdiği riayet ve hürmeti bile müşterilere göstermeyerek vapurun tahammülünden on kat ziyade kadın çoluk çocukları virane piliç gibi doldurup binbir ayak bir ayak üstünde götürüyorsunuz. Vapur ise bir yanına durulup çarhın biri havada biri deryada giderseniz ya o köprünün daracık gözünden geçerken müşteriler ne kadar helecan çeker bilir misiniz? Yok nenize lazım... Lakin sakın zannetmeyiniz ki size ıslah olunuz diye nasihat ediyoruz. Biz sizin ıslaha isti'dâdınız olmadığını pekâlâ biliriz yalnız şurasını ihtar ederiz ki iyi idare ve yolunda hareket ve nizama riayet edip umur-ı dolabı mihver-i layıkında çeviriyoruz hülya-yi hâmından sarf-ı nazar edip ne kumaş olduğunuzu ve ne derece yolsuz harekette bulunduğunuzu bilseniz bize kâfi-i vâfidir" (Diyojen 64:1-2).

Kahkaha 10 (1875)

Şirket-i Hayriye vapurları mizah dergilerinde hemen her yönüyle işlenen ve taşlanan bir tema özelliği gösterir. Vapurlarda yaşanan olaylar tam anlamıyla dönemin sosyal özelliklerini yansıtır niteliktedir. Hırsızıyla, kumarbazları ve yasal olmayan kumarhanesiyle, seyyar satıcılarıyla, paçacıların vapurda dolaşmasıyla, şık beyleriyle Şirket-i Hayriye vapurları 1870'lerin İstanbul'unu yansıtır. Şirket-i Hayriye vapurlarının bu ve benzeri konularda mizaha ve basına malzeme olması Şirket-i Hayriye yöneticilerinde rahatsızlık yaratmış olmalıdır. Öyle de olsa genel anlamda 1870'lerin basını ve mizah dergileri Şirket-i Hayriye vapurlarına yönelik eleştiri ve ta'rizlerinden vazgeçmezler. Çünkü Şirket-i Hayriye, yolcu taşımadaki sorunların çözülerek insanlara rahat yolculuk[7] etmelerini sağlayacak yeni yaklaşımlar getirmek yerine; daha da duyarsızlaşan bir anlayışla işletilmeye devam edilmiştir. Taşlama ustaları da "insani" boyuta bir o kadar vurgu yaparak Şirket-i Hayriye yöneticilerinin bu duyarsızlığına "Nizamât-ı Cedide-i Şirket" ve "Şirket-i Hayriye Tarafından 2 Ağustos Tarihiyle Neşrolunan İlan-ı Cedide" gibi çok sayıda hicvi yazılarla yanıt verecektir:

"Nizâmât-ı Cedide-i Şirket"

Birinci madde: Şirketin tesisinden beri denizde kayık ve mavna vesaire gark ve içinde bulunan adamlar helâk edilmek nizamı kemâkân ifa olunup şimdi ise vapurlar içinde olan biçaregânın birer suretle idamına esbab-ı mucibe taharri edilecektir fakat şirket mutazarrır olmamak için bilet paraları ba'demâ peşin alıncaktır.
İkinci Maddde: Şirket-i Hayriye vapurları yolundan kalmasun mesârif az olsun temettü çok olsun isterse vapur içinde bulunan nüfus-u beşeriyyenin kaffesi göz göre göre helâk ve mağruk ve âfetzede olsun kat'an ehemmiyet verilmeyecektir....."

"Şirket-i Hayriye Tarafından
2 Ağustos Tarihiyle Neşrolunan İlan-ı Cedide"

Gerek Anadolu gerek Rumeli'den Köprü'ye varıncaya kadar mahallerde kain iskelelerden ve Köprü'den vapura binmek isteyenler ez-cümle hanesinden çıkarken ehl ü iyâline hukuku helâl ve her bir vasiyyetini ikmâl eylesin. Zira ihtimaldir ki vapurda ya kahvecinin ayağı altında gidecektir yahud şirketin kapudanlarının sadme-i gaddarânesine uğrayub çorbayı ahrette içecektir ve bununla beraber o makule kapudanlar kat'an mesul ve muhatab olmayacağından başka kemakân şirket idaresinin mazhar-ı iltifatı olacaktır".[8]

7 Şirket-i Hayriye'nin 1872 tarihli nizamnamesinde belirtilen "müşteri memnuniyeti" ne dair maddesi sadece nizamnamede yazılı olarak kalmıştır. Nizamnamedeki 43. ve 46. maddelerde yer alan müşteri şikayet ve memnuniyetlerini belirtecekleri bir açık defter ile müşterinin rahatını gözetecek ve bir uygunsuzluk olduğunda önleyecek okur yazar bir memur bulundurulması ilkesi de benzer bir akibete uğramış olsa gerektir (Ertuğ, 2001: 260-261).

8 *Diyojen* 42:2-3. Ayrıca " Asya Ahalisinden Hakkaniyet Borusu" imzalı bir başka "nizamname" taşlaması için bkz. *Diyojen* 30:1

Deniz ulaşımında yaşanan bu 'modernleşmenin' bir diğer etki alanı da kayıkçılar, Edmondo De Amicis'in deyimiyle "dilber"ler olacaktır.[9] Vapurların ortaya çıkışı kayıkçıların eski önemlerini yitirmelerine ve fakirleşmelerine sebep olarak küçük çaplı tepkiler doğuracak; fakat kayıkçıların örgütlü ve etkin olamaması nedeniyle tepkilerin toplumsal bir hareket niteliği kazanamasını engelleyecektir (Ertuğ, 2001: 265). 1850'lerde vuku bulan tepkilerden farklı bir tepki 1870'lerde mizah yazarlarından gelir ki o da vapur işletmeciliğinin Şirket-i Hayriye inhisârında olmasıdır.[10]

Kayıkçıların fakirleşmesine ve giderek yok olmalarına neden olan Şirket-i Hayriye vapurlarının kent hayatına girmesinin bir diğer sonucu da Boğaziçi trafiğinin artmasıdır. Cevdet Paşa'nın da *Tezâkir*'de (Cevdet Paşa, 1991: 20) belirttiği gibi "Şirket-i Hayriye vapurları Boğaziçi'ne işlemeğe başladıkdan sonra Boğaziçi'nin şenliği ruz-efzun" olmuş; deniz trafiği artmış ve bu da çeşitli kazalara ve ölümlere yol açmaya başlamıştır.

2. İlk Trafik "Canavarları" Arabacılar ve İlk Trafik "Kurbanları" Yayalar!

Şirket-i Hayriye vapurlarından fazlasıyla muzdarip olan İstanbullular bu yanıyla tramvayın[11] yada *Diyojen*'in çok sevdiği ifadesiyle "tekerlekli şabanlar"ın[12] gelişini alkışlayarak sevinçle karşılarken kendilerini Şirket-i Hayriye vapurlarının eziyetinden kurtarması için rekabette tramvayın vapura "galebesini" ümid etmekdedirler. [13] Fakat çok geçmeden tramvayın kazaları, vapurlarınkini mumla aratacak duruma getirecek ve hayal kırıklığı yaşatacaktır. Mizah yazarları tramvay kazalarının ayyuka çıkması karşısında vapurla tramvayı karşılaştırırken bunda da bir hiciv ögesi bulmakta zorlanmayacakalardır. Tramvayla vapur arasındaki rekabetin insan "telef" etmede yaşandığını şu müstehzi ifadelerle "Aksine Rekabet" başlıklı yazıda kaydeder yazar:

9 1874'te İstanbul'da bulunan Edmondo De Amicis kayıkları dilber olarak tanımlarken onları gayet zarif buluyor: "Kayık, hakikaten dilber bir şeydir. Gondoldan daha uzun, fakat daha dar ve zariftir. Oymalar, boyalar ve yaldızlarla süslenmiş;ne dümeni, ne de oturmak için sıraları var...küçük bir hareketle sallanıyor, bir ok gibi uzaklaşıyor, suyun üstünde bir kırlangıç gibi uçuyor..." (De Amicis, 1938: 39).

10 Vapur işletmeciliğinin Şirket-i Hayriye tekelinde olması ona serbest "keyfi" hareket etme fırsatı tanıyor o da bunu dilediğince kullanıyordu. Diğer bir ifadeyle insanların Şirket-i Hayriye'ye bu denli bağımlı kalması rahatsızlık yaratıyordu. Bunun pratik nedenlerinden biri doğrudan ekonomikti. Şirket vapurlarında 20'lik kaimeyi 20 guruşa alıyordu ve bu da yolcuların ciddi ekonomik kaybı anlamına geliyordu (bkz..*Çaylak* 98: 2, *Diyojen* 48: 1).

11 İstanbul'daki atlı tramvay ilk kez 1871'de Azapkapı-Ortaköy hattında hizmete girmiştir (bkz. Kayserilioğlu, 1994: 298).

12 *Diyojen* bu ilk atlı tramvayları "tekerlekli şabanlar"olarak nitelendirmektedir. Örnek için bkz. *Diyojen* 19: 3.

13 *Diyojen* 38:3. Bu yıllarda İstanbul'da Tramvay ile Vapur aynı güzergahlara yolcu taşımacılığı yapmaktaydılar. Bu nedenle yazar tramvayın vapura "galebesi"ni ummaktadır.

> "Şirket şirket. Bu bîçâre ne yapsın? Halka cevab mı yetiştirsin yohsa bir takım rakiblerine galebe etmeye mi çabalayadursun şaşırdı kaldı. Adamlar insaf edin şirket rakibi olan tramvaya nasıl galebe çalıyor bir kere vapurların baş taraflarına bakın anlarsınız hani evvelden kayıkçılara boru ile bağrılır idi şimdi tramvaya takliden arabacılarınkilere galebeden iki misli büyüklükte zurnalar ile bağırılıyor. Tramvayın en kalabalık ve en büyük arabalarına nihayet dört bârgîr koşuluyor. Şirketin en ufak vapuru altmış bârgîr kuvvetindedir. Tramvay geçenelerde Pençşenbih Pazarı'nda [Perşembe Pazarı] vücûdu dünyadan kalkması lâzım gibi bir herifi çiğner. Şirket ertesi günleri iki mavna üç mavnacı ve bazı hesaba gelmez piyadeler filanlar gark ve ale-l-husûs bir ihtiyar hâtûncağızı (Börekçi Hasan gibi) akla gelmez bir ölümle telef eder..." (Diyojen 52:1-2).

İlk şehir içi kamu taşımacılığı[14] yapan "tekerlekli şabanlar" başlı başına bir sosyal fenomendir. *Diyojen* yazarı'nın espiriyle aktardığı olaylar ve ölümlerin ardında gerçekte de tam bir trajedi yatar. Örneğin tramvay arabalarının çiğnediği bir Rum gencinin hikayesi hem trajik hem de komik boyutlarıyla birlikte sunulurken gazetelerin konuya duyarsız kalmaları da eleştirilerek aktarılır:

> "Geçenlerde Beşiktaş taraflarında tramvay arabalarından birinin çiğnediği bir delikanlı hakkında gazeteler mufassalan malûmat vermediler. Belki sebebini siz de bilirsiniz. Dâr-ı ademe gitmiş olan biçare henüz yirmi beş yaşında bir Rum delikanlısı olup bir sene mukaddemde teehhül etmiş imiş. Zevcesi bir Ermeni kızı olduğu halde merkum [un] dâm-ı aşk ü muhabbetinin derecesini artık tarif iktiza etmez. Bu zavallı paskalyanın takarrübü cihet ile zevcesine bir takım şeyler alarak götürmekte imiş.
> İşte böyle bir delikanlıyı tramvay arabalarından birisi (artık kabahat ölende mi yoksa öldüren de mi bilmem) bacağı üzerinden çiğnemiş ve ağır sûretle mecruh eylemiştir.
> Şu mahûd *Levant Times* nâm İngiliz gemici gazetesi bunu ehemmiyetten âri olarak yarım ağız ve iki çift söz ile haber verdikten sonra derakab hekim getirilerek muâyene ettirilmiş ve gösterilen lüzûm üzerine bacağı kesildikten sonra herif ölmüş diyor..." (Diyojen 115:2).

Levant Times'ın verdiği haberi bu şekilde tartışmaya devam eden yazar yazının devamında tramvayla ilgili istatiksel bilgiler verirken burada da tramvayın sahibi "Kara Panos Efendi"yi[15] müstehzi bir şekilde anar. Yazar, Panos Efendi'nin "inzâr-ı ammeye koyduğu" bir rapordan bahisle İstanbul ve Galata taraflarında işlemekte olan tramvay

---

14 İstanbul'da kara taşımacılığını konu edinen ve mizah dergileri üzerinden yapılan bir çalışma için bkz. Erler, 2000: 25-30.

15 İstanbul'da 1869'da kurulan Dersaadet Tramvay Şirketi'nin ilk tramvayı atlıydı ve sahibi Konstantin Karapano Efendi'ydi (bkz. Emiroğlu, 2001: 446).

arabalarının yüz doksan dokuz günde 876321 yolcu taşıdığını kaydederken şu soruyu sormayı ihmal etmez:

> "Acaba bu hesaba en kestirme bir yol ile âhirete götürdüğü biçareler de dahil midir? İşte burasını beyan etmemiş. Bana da burası merak oldu da anlamak istiyorum. Benim saydığım şimdiye kadar sakatlarla beraber yirmiyi geçti."[16]

"Güya payitaht ile havalisi beyninde intikâlâtı kolaylandırmak pek elzem imiş de" Diyojen 121 (1873).

16 Bu yazının devamında yazar "biçare rahmetlilerin akraba ve taallukların verilen paraları haber vermek" istediğini belirttikten sonra bir kişinin "diyeti"nin 36 bin akçe olduğu ancak tramvay şirketinin "tramvay yolunda fedâ-yı can edenlerin taalluklarına zırnık bile verme"diğini kaydediyor (bkz. *Diyojen* 115: 2).

Tramvayın ezerek öldürdüğü, yaraladığı veya sakat bıraktığı ("sünnet ettiği") insan sayısı[17] bugün için bilinmese de Osmanlı Arşivi'nde yapılacak araştırmalarla buna dair bilgiler edinmek mümkün olacaktır.[18] Çünkü onca kazaya neden olan ve "can yakan" tramvay sorununa Bâb-ı âli'nin ya da Şehremaneti'nin duyarsız kalması imkansız görünüyor. 1870- 1877 arası mizah dergilerinde tramvayın olumsuzluklarına temas etmeyen mizah dergisi yok gibidir.[19] Hatta *Basiret* gibi günlük gazetelerde de konuya atfen çok sayıda yazı bulmak mümkündür.[20] Ancak *Diyojen*'de bu işi üstlenmiş yazarlar bu konuda bıkmaksızın çok sayıda yazı kaleme almıştır. Belirtildiğine göre *Diyojen*'e çok sayıda okuyucu mektubu (varaka) gelmektedir:

> "....Artık bilmem şu vazifeyi kime tahmil edelim de bir günceğiz olsun halkın dilinden kurtulalım. Zannolunmasın ki *Diyojen* mübalağa eder yahud li-garaz söyler hâşâ kabul etmeyiz ve tramvay hakkında gelen varakalar ayniyle derc olunmak lazım gelse Hudâ-âlem bir kaç gazeteyi dahi ilave etsek yine sığmaz bu Kara Panos Efendi'nin şom haberleri o kadar uzadı ki zikri hayrolsun. Panosyan Efendi'nin kulakları fersah fersah çekti. Matbaamıza üç varaka gelse ikisi mutlaka tramvaydan şikayet yalnız birisi diğer maddeyi ima ve işaretten ibarettir...". (Diyojen 75:2)

Tramvay kazaları, ihmal veya duyarsızlık hakkında gazetelere gelen varakaların çokluğunu halkın baş vuracağı makamların yokluğuna ya da makamların (Şehremaneti'nin) ilgisizliğine yorumlamak da olasıdır. Bu konuda Bâb-ı âli'ye ya da Şehremaneti'ne yapılmış şikayetlerin âkıbetlerine dair kimi yanıtları Osmanlı Arşivi'nde bulmak daha geniş ölçekli bir çalışmayla mümkün olacaktır. Bu çerçevede Turgut Cansever'in bir değerlendirmesini de hatırlayarak Batılı şehirleri örnek alan Tanzimat yöneticilerinin halkın sorunlarına (mizahçıların bıktırırcasına söylemlerine karşın) ne

17 Mübalağalı gelse de *Diyojen*'deki bir yazı bu konuda işin boyutu hakkında ipucu veriyor: *"Haber aldığıma göre geçen gün ehl-i meraktan birisi tramvay ambarlarını gezmeye gitmiş. Temür çubuklar deposunu koşumlar deposunu vesaireyi gezdikten sonra nihayet gayet müdhiş ve hevl-nânda [hevl-nâkda] bir depo daha gezmiş.*
Bu depoda tramvaya müteallik hiç bir alet ve edevat olmayub bir tarafında küçük büyük beyaz siyah on dokuz insan na'şı ve bir tarafında otuzdan mütecaviz bacak veyahud ayak bir tarafında da ol mikdar kol ve hele bir tarafında da yüz elliden mütecaviz küçük na'ş ile bin beş yüzü karîb köpek ve merkep ayakları var imiş..." (bkz. *Diyojen* 149: 2).

18 Bu çalışma kapsamında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde internet üzerinden yapılan online tarama bunun ip uçlarını veriyor.

19 En başta da belirtildiği üzere bu çalışmada *Diyojen*, *Çaylak*, *Kahkaha*, *Çıngıraklı Tatar* ve *Hayal* kolleksiyonlarından yararlanılmıştır. Vapur ve Tramvay ile ilgili dipnotlarda bu şikayetlere dair bilgiler verilmiştir. Yine bu çerçeve de bir başka çalışmada aktarılan bilgiye göre *Letaif-i Asar* mizah dergisinde de tramvayın yayaları çiğnediği ve bu nedenle de Altıncı Daire'nin sürücüleri cezalandırdığı kaydedilmektedir. (bkz. Erler, 2000: 26).

20 Bkz. Basiretçi Ali Efendi, 2001.

denli kulak verdikleri ve anladıkları ve bir çözüm arayışında bulunup bulunmakdıkları sorusu sorulabilir.[21]

Vapur ve tramvaylarda yaşanan olaylar modernleşmenin sosyal ve kültürel boyutlarını da yansıtır niteliktedir. İstanbullular (muhtemelen İzmirliler de) kentlerinde tramvay, vapur gibi yeni modern ulaşım araçlarını kullanmaya başladıklarında şimdiye kadar alışık olmadıkları sorunlarla karşılaştılar. Osmanlı toplumsal yaşamında kadınlarla erkeklerin ayrı kompartımanlarda yaşadıkları düşünülürse tramvayda ya da vapurda yanyana birlikte yolculuk etmeleri sosyal ve kültürel değerler açısından yadırganacak bir durumdu. Başlangıçta tramvayda da vapurda da kadınlar için ayrı bölümler oluşturulmuştu. Fakat kadınlar giderek erkeklerle birlikte yolculuk etmeye, kendilerine ayrılan mekanların dışına çıkmaya başladılar. Bu nokta toplumun kimi kesimlerinde sosyal, kültürel ve dini açılardan rahatsızlık yaratmaya başladı. Gündelik hayattaki insan ilişkilerini doğrudan etkileyen bu rahatsızlığı mizah yazarları defalarca işlediler.

Açıktır ki Batının teknolojisi Memâlik-i Mahrûse'ye girerken beraberinde yeni sorunları da getirmişti. Yeni teknolojilerin (burada ulaşım araçları) geleneksel yapıda çözülmelere yol açması[22] en güzel ifadesini yine okuyucuların varakalarında bulur. Tramvay'da kadın erkek "balık istifi" ya da "Sardalya kutuları"gibi,[23] iç içe yapılan yolculuktan rahatsız olan bir okur tepkisini dile getirirken toplumsal değerlerin çözülmesine yönelik eleştirisini "terakki-i medeniyyet"le ilişkilendirerek tramvaydaki kadınlarla erkekleri birbirinden ayıran "perde-i hicâb"a ne olduğunu sorar:

> "Yüz on sekiz numrolu nüshanızda asker zabitanı haremiyle Kağıthane'den kayığa binerek ve ahşam üzeri kayıkta muhabbet ederek konağına avdet eylediklerinden bahisle medeniyyetin terakki etmekte olduğunu yazmışsınız. Fi-l-vâki işte terakki de böyle böyle olur. Hatta beher gün Azap-kapısı'ndan Beşiktaş'a işlemekte olan tramvay arabalarında dahi kadınlar erkeklerle"zânû-be zânû [diz dize] ve şayed erkek müşteri bulunmaz ise biletçileri olsun oturarak gidip gelmeye başlamışlardır. Çünkü mezkûr arabaların hin-i ihdasında erkeklerle kadınlar arasına mevzu bir perde-i hicab var idi. Acaba şimdi bu perde mi kalktı yohsa [yoksa] perde var da kadınlar mı yoksa erkekler mi tecavüz etmektedir? Yoksa sizin terakki-i medeniyyet dediğiniz tesir etmelidir..." (Diyojen 120:3).

21 Turgut Cansever geçmişe bugüne ve yarına dair değerlendirmelerde bulunduğu çalışmasında Tanzimatçıların Osmanlı şehrini "tahrib" ettiklerini kaydederken yukarıdan emirlerle bir şehri yapılandırmanın sakıncalarından bahseder (bkz. Cansever, 1999: 509-527).

22 Bu nokta 1908'deki Batı medeniyetinden nelerin alınıp nelerin alınmaması gerektiği tartışmasını akla getiriyor. Bu bağlamda Osmanlı modernleşme sürecinin "gülü ve dikeni"yle gerçekleştiği öne sürülebilir. Bilindiği gibi Osmanlı modernleşmesi İslamcıların, Türkçülerin ve Garpçıların tartışmasında farklı bir şekilde ele alınmaktaydı (bkz Tunaya: 2001:179-228).

23 Bir okur *Diyojen*'e gönderdiği varakada "Marsilya'dan gelen sardalya kutuları gibi birbiri üzerine istif edilmiş" şekilde yolculuk yaptıklarını belirttikten sonra "İstanbul halkı moloz mudur ki birbiri üstüne yığıp da götürülüyor? diye soruyor (bkz. *Diyojen* 48: 1).

Bu yazıya *Diyojen*'in verdiği yanıt da bir o kadar çarpıcıdır:

> "Hay Allah sana akıllar versin! Sen dünyada hâlâ hicâb perdesi mi arıyorsun?...Zaten o koca şalvarları çıkardığımız zaman biz o perdeyi yırttık attık. Anı şimdi yalnız bizim küpün[24] önünde bulabilirsiniz ama böyle gider ise ben de mezheb-i kelbiyi bırakarak ve o perdeyi kaldırarak adam olmanın yoluna bakacağım" (Diyojen 120:3).

Tramvay ve vapur yolculuklarında yaşanan bu 'sosyalleşme'yi kuvvetle muhtemeldir ki İstanbul ahalisinin başka bir alanda yaşama şansı pek yoktur. Bu 'sosyalleşme' ile bağlantılı olarak bir nokta daha vurgulanmalıdır. Kadınlara dair yazılan, çizilen onca eleştiri ve taşlama yüklü karşı tavıra rağmen kadınlar inatla erkeklerle aynı kompartımanlarda yolculuk etmeye devam etmişlerdir. Hatta bu konuda *Diyojen*'e yazı gönderenler dahi olmuş yaşadıkları tatsız olayları aktararak kadınlara karşı takınılan 'kaba' tavrı kınamışlar ve "medeniyette ileri gitmenin" bu şekilde mi olacağını sorgulamışlardır.[25]

3. Çevresel Sorunlar ve 'Kentlilik Bilinci'

Gündelik hayata dair bilgilerin aktarıldığı mizah dergilerinde modernleşme sürecinin adım adım nasıl işlediğini izlemek olasıdır. Örneğin idari anlamda belediye hizmetlerini daha etkili gerçekleştirmek amacıyla İstanbul 14 belediye dairesine ayrılacaktı ve bunlardan Altıncı Daire Beyoğlu'nu yönetecekti. 14 Belediye'den sadece Altıncı Daire faaliyete geçti (Tekeli, 1999: 21). Ancak Altıncı Daire de yaptığı her çalışmayla mizah dergilerine malzeme olmaktan kurtulamadı. Tabii bunda Altıncı Daire yönetiminde yabancıların bulunması, daha çok elit kesime hizmet etmesi ve Beyoğlu'ndaki "fena kadın kulüpleri"nin, kumarhanelerin ve buradan alınan vergilerin başka alanlarda kullanılmasının etkisi de az değildi. Kendisinden beklenen asgari düzeydeki beledi hizmetleri -Kasımpaşa deresinin iyileştirilmesi gibi- yerine getirmeyen Altıncı Daire'nin "zîr-i idaresinde olan" bu bölgeden alınan vergilerin hesabı da sorgulanmaktadır mizah yazarları tarafından. Mizahçıların bu tavrını meseleyi kamuoyuna yansıtırken "yurttaş bilinci"yle[26] hareket ettikleri ve sahip olunan hakkı bilinçli bir şekilde

---

24 *Diyojen*'in kapağında bulunan resimdeki şarap küpü kastediliyor.

25 Bir kadın okur fırtınalı ve yağmurlu bir günde bindiği vapurda kadınlara mahsus üst kattaki yerin tenteleri kaldırıldığı halde görevli memur tarafından orada kalmalarının istendiğini ancak zor bela kapalı erkeklere ait bir kamaraya geçtiklerini anlattıktan sonra 'Diyojen baba'ya "... *bizim gibi aciz kadınların evvelki hâl-i tahkirden kurtulub insanca muâmele görmeleri lazım geleceği*"ni belirttikten sonra soruyor: "*Yohsa Diyojen Baba Türkiya'daki kadınlar nev-i insanın haricinde bir mahlûk mudur?*" (bkz. *Diyojen* 176: 3-4).

26 Edhem Eldem, Tanzimatla birlikte devlet toplum ilişkilerinin yeniden şekillendiği bir süreçte "yurttaş" kavramının yavaş yavaş öne çıktığını belirtir (Eldem, 2000: 222).

kullandıklarının bir ifadesi olarak okumak da mümkündür. Yani alınan verginin hizmet olarak karşılığının geri dönmesi beklenmektedir.[27] Hele mesele sağlıkla ilgili olunca bu beklenti oranı daha yüksek olmalıdır.

Kasımpaşa deresinin pisliği, taşması ve ıslah edilmesi ve koleraya[28] karşı karantina uygulaması bu dönemki mizah dergilerinde oldukça sık temas edilen konulardır. Dolayısıyla bu da Osmanlı Devleti'nin sağlık politikalarını akla getiriyor. Sağlık politikasıyla iligili ilkelerin ve reformların idari yapılarda ne derecede uygulandığına dair mizah dergilerindeki yazılara bakıldığında görülecektir ki Şehremaneti'nin organları etkin çalışamamaktadırlar.

Osmanlı hükümetinin halk sağlığı ve koruyucu hekimlik alanında ve salgınlara karşı mücadele konusunda 1837'den[29] itibaren artan bir ilgi gösterdiği belirtilse[30] de 1870-1877 yıllarında İstanbul için yada İstanbul'un bazı (burada anıldığı gibi Kasımpaşa benzeri) bölgelerine gereken ilgiyi göstermediği anlaşılıyor. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda Mekteb-i Tıbbiye 1838'de açılmış ve tıp ve bakteriyoloji çalışmaları Sultan II. Abdülhamid'le birlikte 1880'lerden itibaren bir gelişme kaydetmişti.[31]

Halk sağlığını tehdit eden koleraya karşı çoğunlukla karantina yöntemiyle mücadele edilmiş ve olumlu sonuçlar alınmıştır. Fakat karantinadan önce alınması gereken önlemlerin-ki bunların başında temizlik hizmetleri gelir- zamanında alınmaması mizah basınınca kurumlarda sağlıklı işleyişin olmadığı ve memurlarının görevlerini suistimâl ettiği değerlendirmesine yol açar. Bu değerlendirme sadece mizah basınının değil dönemin *Basiret* gibi diğer gazetelerinin de konusu olmuştur. Defalarca koleranın[32] tehlikesi üzerinde duran ve çözüm önerilerinde de bulunan basına kulaklarını tıkayan Şehremaneti bu yanıyla da eleştirilere maruz kalmıştır. Şehremaneti'nden yanıt alamayanlar hükümet-i seniyyeye seslerini duyurmaya çalışmışlardır (*Diyojen* 43: 2). Fakat geç kalındığı 1872-1873'deki kolera salgını ile anlaşılacak ve taşlama ustası da tepkisini koymakta gecikmeyecektir haklı olarak:

---

27 Bir okur Kasımpaşa Deresi'yle ilgili olarak şunları yazar: "*...ceryan eden pislikten hasıl olan taaffüne sabır ve tahammül haric-i ez-dere havsala olduğu cihetten mezkûr lavanta ile mendili kokutarak derenin hizasını geçinceye kadar herkesin yaptığı gibi bendeniz dahi burnumu tutup geçerim...*" *Diyojen* cevaben şöyle der "*...en müşkil-i azim olan mezkûr dere ise de madem ki Altıncı Daire'nin zir-i idaresine geçmiştir elbet ve elbet tahsil eylemekte olduğu vergi-i böyle sarf edip ahali-i merkumenin huzur ve istirahat hallerini istihsal edeceğinden şüphe yoktur endişe etmeyiniz birader*" (*Diyojen* 43: 2).

28 İstanbul'da kolera salgınları 1820'lerden itibaren görülmeye başlamış ve bunlardan en etkili olanı 1892-93'te yaşanmıştır. Şehsuvaroğlu, 1954: 285-286.

29 Koleraya karşı ilk karantina uygulaması 1837'de uygulanmıştı (Yıldırım, 1985: 1325).

30 (Bkz. Moulin, 1999: 175).

31 1887'de Kuduz Enstitüsü, 1894'te de Bakteriyolojihâne-i Şahâne resmen kuruldu (bkz. Marie, 1999:183).

32 İstanbul'da 1872'deki kolera salgını öncesinde ve sonrasında *Diyojen*'de kolerayla ilgili çok sayıda yazı yer alır. Bir kaç örnek için bkz. *Diyojen* 56, 62, 70, 71.

"....hani ya öteden beri hükemâ koleranın mebde' ve menşe'i pislik ve pis boğazlıktır demiyorlar mıydı meğer öyle değilmiş. Bazı erbab-ı vukûfun tahkikatına ve bizim mesmuatımıza nazaran hani ya bizim bar bar bağırıp çağırdığımız pislikler temizlenmiyor bataklar çoraklar tathîr olunmuyor Köprübaşı'ndan ve daha sair mahallerden çöplükler kaldırılmıyor diye çabaladığımız meğer boş imiş. Tedâbîr-i sıhhiyyeden verilen merbutlar katran buğusu vermeli çer çöp yakılmalı çoraklara derelere kireç dökülmeli bunların da birinin aslı yok imiş. Temizlik aslı medâr-ı sıhhat ve mukarin-i akl u hikmet ve ferâsetçe dahi pek makûl ve muteber ve makbûl ü tedâbirden ma'dud ise de anın dahi iç yüzü başka imiş. Heman Allah ukalaya zeval vermesin meğer dünyada en büyük fenalık tecrübesizlik imiş" (Diyojen 69:1-2).

Bu tür tepkilere kolerayla mücadelede uygulanan karantina yöntemlerini de eklemek gerekir. İnsanların evlerine hapsedilmesi ve kapılarına zaptiye konulması hatta içecek suları kalmadığında "sakka"nın dahi içeri bırakılmadığının "ma'at-teessüf işitildiği"ni aktarır *Diyojen* yazarı ve ilave eder: "*Hükümet-i seniyye-i âdile katle müstahak olanlara bile hiç bir vakit böyle muamele-i şedide göstermemiştir ve göstermek ihtimali de yoktur*" (Diyojen 70:2).

Mizah dergilerinin olayları mübalağalı aktardıkları kabul edilse bile bir gerçekliği yansıttığı da açıktır. Basiretçi Ali, gazetesinde yazdığı "Şehir Mektupları" köşesinde Kasımpaşa'daki kolera haberlerini (günde 80 kişinin telef olduğu gibi) abartılı bulsa da yapılan karantinayı "vahşet" olarak niteler:

"...Vakıa hıfz-ı sıhhat herşeyden akdem olduğu malûm olup, sıhhat-i umûmiyyeyi muhafaza için memurîni sıhhiye ne yapmış olsa, kimsenin itiraza hakkı da yoktur, haddi de. Lâkin bir koca mahalleyi ya kırk elli bin nüfusu kordon altına alıp da mahalle-i mezkûrede lüzumu kadar fırın ve kasap dahi bulunmadığından muhasaraya karîb bir hâle koymak, halka bütün bütün bir vahşet verecek bir tedbir olduğu şüphesizdir" (Basiretçi Ali Efendi, 2001:63).

Kolera ve karantina gerçekliğinin anlatıldığı şu misal de anılmaya değerdir: "Eşek kolera, İstanbul kuyudur, köylü de sıhhıye tas da Kasımpaşa'dır."[33]

Mizahçıların bu yazılarda "art niyetli" olduklarını taşlamalarında iktidarı ya da Altıncı Daire'yi yıpratmayı amaçladıklarını söylemek oldukça zordur. Gerçekte amaçladıkları bu "can yakıcı meseleye (kolereya) daha fazla ihtimam gösterilmesi ve

33 Kolere ve Kasımpaşa ilişkisine dair bu sözü *Diyojen* yazarının açıklaması şöyledir: "*Azıcık da tuhaflık lâzım ya bir de misal söyleyelim: karyelerin birinde ezkâzâ kuyuya bir eşek düşmüş olduğundan haber alan birikmiş gelmiş hâsılı başka çâresi yok eşeği çıkarmalı. Ne hâl ise birkaç re'y bir araya gelib eşeği çıkarmakta iken köylüden birisi de kuyruğundan damlayan sular kuyuya düşmemesi için eline bir tas alıp altına tutmuş. Şimdi anladınız mı? ... Eşek kolera İstanbul kuyudur köylü de sıhhiyye tas da Kasımpaşa'dır*" (bkz. *Diyojen* 57: 2-3).

biraz olsun yaptıkları uyarıların dikkate alınmasıdır. Peki ama hükümet-i seniyye kolerayı önlemeye yönelik gereken tedbirlerini almıyor ve halkın sağlığına gereken önemi vermiyor mudur? Bâb-ı âli'nin kolerayla mücadeleye gereken önemi erken tarihlerden itibaren verdiği yukarıda belirtilmişti. Ancak 1870'li yıllarda mizah dergilerine yansıdığı kadarıyla Şehremaneti'nin konuya gereken ilgiyi göstermediği anlaşılıyor.

Halka karşı sorumluluk duygusuyla hareket eden mizah gazetelerinin her konuya el atmaları ve ele aldıkları konuları işlerken "kentlilik bilinci"yle[34] de hareket ettiklerini; tıpkı Kuzey Yunanistan'daki şehirciliğin gelişmesine katkıda bulunan cemaat gazeteleri gibi benzer bir işlevi[35] üstlendiklerini belirtmek yanlış olmayacaktır. Bu yanıyla mizahçıların kent adâbına uymayan davranışları hicv ederek işlemeleri ve bu sayede kent halkını eğiterek kentte birarada yaşamanın gerektirdiği kuralları "şehirli olmayı" topluma yerleştirme çabaları sürekli göze çarpmaktadır. "Müşahedat" başlıklı yazısında *Çaylak* Cadde-i Kebir'de "at koşturarak" yarış yapanları şehir ortamına uymayan bu davranışlarından dolayı eleştirirken aynı zamanda 'suç duyurusu'nda bulunur ve zabtiye memurlarını göreve çağırır. Yazarın "at koşturanlar"dan beklentisi kentte başka sakinlerin de (özellikle çocukların ve kadınların) yaşadıkları bu nedenle başkalarının yaşam alanlarına da saygı göstermeleridir.[36] Zira 1870'lerin İstanbul ve Pera fotoğraflarına bakıldığında mekansal açıdan Cadde-i Kebir'de "at koşturmanın" pek müsait olmadığı görülecektir. Keza atlı tramvaylar bile önde flamaları ve ellerinde zilleriyle koşan uyarıcılarına[37] rağmen çok sayıda kazalara neden oldukları yukarıda belirtilmişti.

Mizah dergilerinde şehir âdâb-ı muaşeretine aykırı örnekler öğretici bir üslûpla işlenir; bu davranışları sergileyenler ayıplanır ve kınanırken önerilerde de bulunmayı ihmal etmez yazarlar. Örneğin bir kıraathaneden çıkarken binadaki bir başka daireden aşağıya dökülen suyla ıslanan yazarımız bu duruma çok teessüf eder. "Buranın

34 Suraiya Faroqhi eski araştırmacıların çalışmalarında "Osmanlıların kendi kentlerini fazla umursamadıkları izlenimi" edinilebileceğini oysa son yapılan çalışmalarda bu durumun epeyce değişeceği tespitinde bulunuyor (bkz. Faroqhi, 1997:164), ki elinizdeki çalışma da bu düşünceyi teyid ediyor. Yani en azından Osmanlı münevverinin kentine ve sorunlarına sahip çıktığı rahatlıkla ileri sürülebilir.

35 Bkz. Yerolimpos, 1999: 52.

36 "*Sokaklarda at koşturanların ceza görecekleri ilan edildiği halde hâlâ neden at koşturyorlar bunları memurlar görmüyorlar mı*" diye sorar *Çaylak* yazarı Mehmet Tevfik (*Çaylak* 100: 3).
Ayrıca benzer tepkiler hem *Kahkaha* mizah dergisinden hem de Basiretçi Ali'den gelir (Bkz. Basiretçi Ali Efendi, 2000: 416).

37 Tramvayın personelinden olan bu uyarıcılara "vardacı" denmekteydi ve görevleri elindeki borazan ile çıngıraklı atların önünde koşarak "varda" diye bağırıp atlı tramvaya yol açmaktı (Bkz. Kayserilioğlu, 1994: 299).

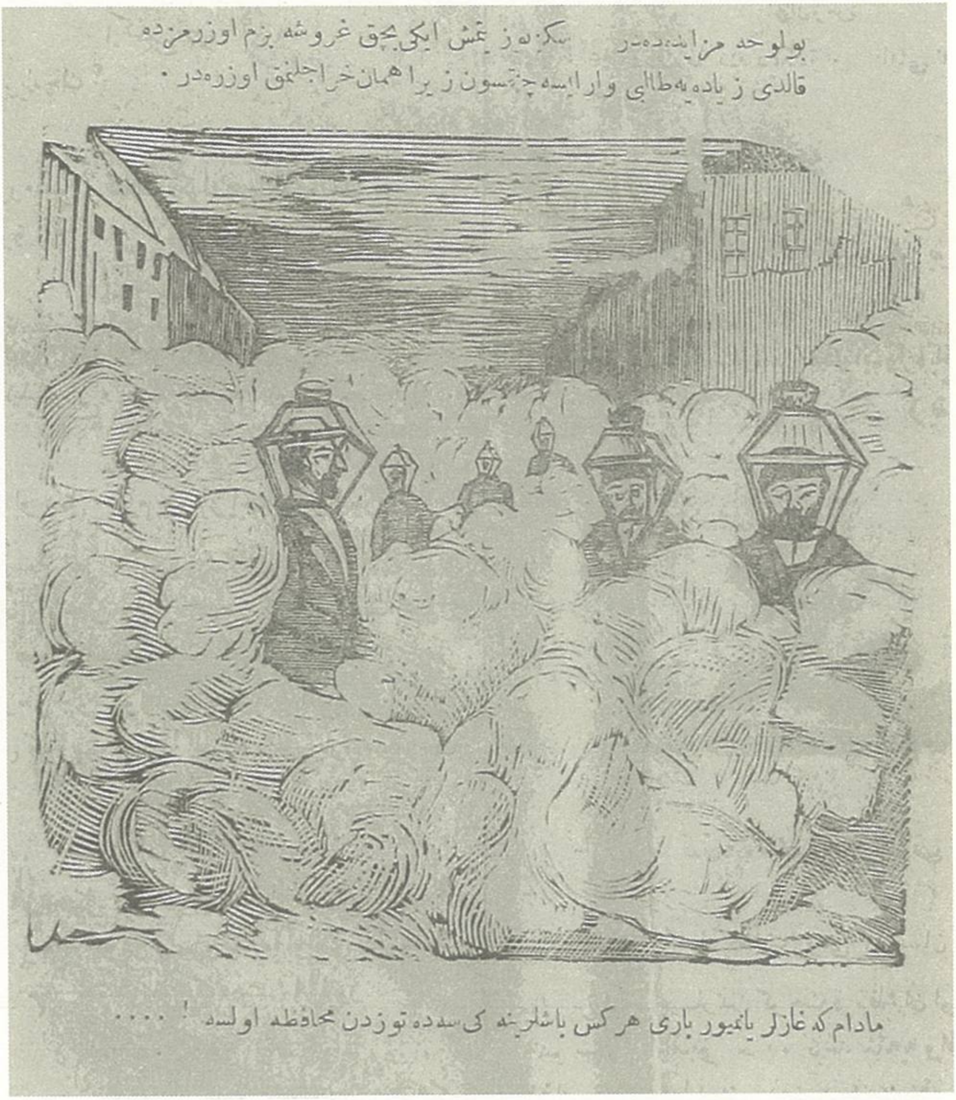

"Madem ki gazlar yanmıyor bari herkes başlarına giyse de tozdan muhafaza olsa!..." Kahkaha 9 (1875).

kıraathane olduğu bilindiği halde neden müşterilerine haber verilmiyor" diye sitem eder ve şehir adabına aykırı başka davranış örnekleri de sunar:

> "...Araba üzerinde seyis kamçıyı salladığı gibi ucu birkaç kişinin yüzüne gözüne çarpıyor. Herif hiç aldırmıyor....biri su içdikten sonra sucu bakiyyesini dükkandan sokak ortasına savuruyor. Yolun iki tarafından geçenlerin üstü berbat oluyor herifin hiç vazifesi olmuyor. Börekçi küreği fırından çekdiği gibi sapı yoldan geçenlerin böğrüne saplanıyor...dönüb ardına bile bakmıyor"[38]

Çevrelerinde olan bitene duyarlı olan Osmanlı münevverleri yaşadıkları şehrin her türlü sorununu irdelemeyi kendilerine adeta görev edinmişlerdir. Aynı zamanda "halkın sesi" olmak kaygısını taşıdıkları, sayfalarında okurlarının kendilerine yönelik eleştirel yazılarına dahi yer vermelerinden anlaşılmaktadır. Ayrıca mizahçılar kendilerini halka karşı sorumlu hissteklerini bizzat vurguluyorlar (Çaylak 149:3). Bu nedenle sağlıktan sokakların pisliğine ve süpürülmesine kadar şehirle ilgili ne varsa üzerinde durarak meselenin 'komiği'ni ortaya koyarlar. Sokak çalışmaları, kazılan çukurları, tozu-toprağı, çamuru ve yapılmakta olan Tünel'iyle Beyoğlu, onların yazılarında tamamlanması uzun sürecek bir inşaatı andırmaktadır.[39]

Batılı şehirciliğinin gerektirdiği parselleme ve sokakları genişletme çabalarıyla daha modern bir kent görünümü kazandırma amacı İstanbul'u bir "şantiye" görünümüne sokmuştur. Batının kent imajına yönelen Osmanlı payitahtında yaşanan dönüşümler tıpkı batılılaşmada olduğu gibi bir genel tasarımın[40] bir vizyonun[41] olamaması nedeniyle bölük pörçük bir şekilde bir anlamda sorunlarla yüzyüze gelindikçe çözümler üretilmeye çalışılmıştır. Bu tür bir yaklaşım sonucunda yapılan yeni nizamnameler doğrultusundaki düzenlemeler ve uygulamalarla İstanbul "düzensizliğin" kol gezdiği bir şehir görüntüsü sunar. Yeni bir alt yapı ve yeni kurumların gerektikçe ortaya çıkması yada çıkamaması kentte sorunların kartopu gibi büyüyerek artmasına neden olmuştur. Haklı olarak mizah dergileri de bu somut durumdan bir sonuç çıkarma fırsatını kaçırmazlar.

---

38 Bkz. *Kahkaha* 11: 1-2, bu yazının devamında yazar yine *Çaylak*'ta olduğu gibi sokaklarda "at koşturanlara" da yergide bulunur.

39 Galata ile Pera'yı birbirine bağlayan Tünel, 1871-1876 arasında yeraltında inşa edilmiş toplutaşım sistemidir (Bkz. Mehmet Yenen- Sertaç Kayserilioğlu, 1994: 308-309). Tünel, mizah dergilerinde sürekli çökme tehlikesi altında olan bir yer olarak geçer.

40 İlhan Tekeli kent mekanında yaşanan dönüşümlerin belli bir tasarının sonucu olmadığını belirtir (bkz. Tekeli 1999: 28).

41 Bu vizyonsuzluk nedeniyle olmalıdır ki, Tanzimatçılar Fransa'dan "vurguncu bir mimar" getirterek Beyazıd Meydanı'nı yeniden inşa ettirmek istemişlerdi (Cansever, 1999: 519).

Modernleşme sürecindeki şehr-i İstanbul'da yaşanan (gerek alt yapıyla gerek sosyal yapılarla ilgili olsun) aksamaların bedelini sokaktaki sıradan insanların ödediğini belirtmek mübalağlı olmaycaktır. Çünkü sokaklarda kazılan çukurların günlerce öylece bırakılması sonucunda bu çukurlara düşerek yaralanan, sakatlanan ve hatta ölenler onlardır. Sokaklarda "çamur deryalarında boğulan",[42] süpürülen çöplerin ortada kalması ve yarattığı pislikler sonucunda hastalanan, koleraya yakalanan, çeşmelerinde ve içme sularında[43] sorun yaşayan, kısacası ceremesini çekenler de onlardır. Kalem erbabı mizahçılar konuları daha çok bu çerçevede işlerken "büyük kentlerdeki kirliliğin neredeyse modern imajını" tanımlamakta ve her şeyin yolunda gittiği "ideal şehir imajına" gönderme yapmaktadırlar (Georgeon, 2001: 63).

Kültür ve eğlence hayatının da mekanı olan kimi sokakların dahi "çamur deryalarında" olması eğlenmek, bir nebze olsun ferahlamak için kendini dışarıya atan İstanbullu sakinler için katlanılmaz bir hal alır. *Kahkaha* yazarının bu durumu gülmekle ilişkilendirerek gülmek ve birazcık eğlenmek için insanların nelere katlandığına değindiği şu satırlarında sokakların haliyle ilgili kinayeyi görmemek mümkün değildir:

> "Karlı yağmurlu gecelerde bir ellerinde fener ve diğer ellerinde şemsiye rüzgara, boraya göğüs vererek çamur deryalarını aşarak câbeca [yer yer] açılmış olan lağım ve çukurlara düşmek ve köpeklerle[44] dalaşmak gibi bir takım muhâtarâtı gözlere alarak orta oyunu ve hayal seyr edeceğiz diye kimi bir çarıklık kimi yarım saatlik ve kimi bir saatlik mahallerden Direklerarası'na veyahud Gedik Paşa tiyatrosuna giderek yağmurdan sırılsıklam oldukları ve çamur paçalarından akmakda bulunduğu halde kırık dökük iskemleler üstünde balık istifi birbiri üzerine yığılub bir tarafdan rutubetin tesiri ve bir tarafdan tütün dumanı ve

42 Yağmur sonrası çamura bulanmış işlek caddeler hicv ustalarının yazılarına ve karikatürlerine ilham kaynağı olurlar. Sel sularıyla çamur deryasına dönmüş caddeleri aşabilmek için tramvayın tepesine yelken takıp yolculara da kürek çektiren *Hayal* karikatüristi alt yazıyı şöyle geçer: "Bereket versin hava pupa yelken!.. Lakin bir fırtına çıkarsa ne demirimiz var ne dümenimiz!" (*Hayal* 27).

43 Bugün caddelerinde ve pekçok ara sokaklarında tarihi çeşmeler ve sebiller barındıran İstanbul su sorunuyla tarih boyunca hep karşılaştı. Hatta en görkemli zamanında Kanuni Sultan Süleyman sadrazamı Rüstem Paşa'ya şehre gelecek suyu artıracak girişimlerde bulunmasını söylediğinde Paşa, suyu bol olursa İstanbul'a göçün hızlanacağını ve nüfus artışının olacağını belirterek Sultanı bu düşüncesinden geçici bir süre caydırmıştı. Ayrıca suyun bügün olduğu gibi o dönemde eve gelmesi de sözkonusu değildi. Mimar Sinan kamu yapısından evine su yolu yaptırdığı için şikayet edilmişti (bkz. Belge, 1988: 33-34). Su sorunuyla ilgili bir espiri için bkz. *Çıngıraklı Tatar* 24, "Yağmur sularının beyhude yere israf olmaması için" Beyoğlu ahalisine şemsiylerini ters çevirerek bu suyu biriktirmeleri tavsiye olunur!

44 İstanbul'da köpekler başlı başına bir problemdi. Öyleki Sultan Abdülmecid zamanında Marmara adasına "sürgün" edilmişler; ancak sorun yinde de çözümlenememişti (De Amicis, 1938: 39). Dönemin mizah dergilerine karikatürlerine de bolca malzeme olan köpekler günümüzde de bu tarihsel boyutuyla çok sayıda yazıya, kitaba ve akademik çalışmaya konu olmuştur (bkz. Brummett, 2000: 53-71; Brummett, 2003: 415).

emsali tuhafenat içinde paraları ile oturmak fedakarlığını ihtiyar eylemeleri mücerred bir mikdar gülmek için değil midir?" (Kahkaha 1: 2)

Ebniye Nizamnameleri'yle Osmanlı kentlerinin Batılı tarzda şekillendirilmesine çalışan ve bunu uzun vadede gerçekleştiren devletin, aynı başarıyı kısa vadede çözüm sağlayacak modern kent yönetim aygıtlarının kurulmasında gösteremediği sokaklara yansıyan bu görüntülerden anlaşılmaktadır. Sokaklara yansıyan bu 'fizikî'görüntülerin sadece mizah ustalarını rahatsız etmediği belirtilmelidir. Defalarca sokaklardaki çöplere, derelerin pisliğine ve dayanılmaz kokularına içme sularına ve çeşmelere ağırlık vererek ısrarla görevlileri iş başına çağırarak "ihtar" eden yazarlar bir görevi daha yerine getirirler. Bu ihtarlarında "büyük efendilerin" caddelerindeki özene ve temizliğe de atıfta bulunan yazarlar şehrin iki ayrı manzarasını yan yana koyarak topumsal

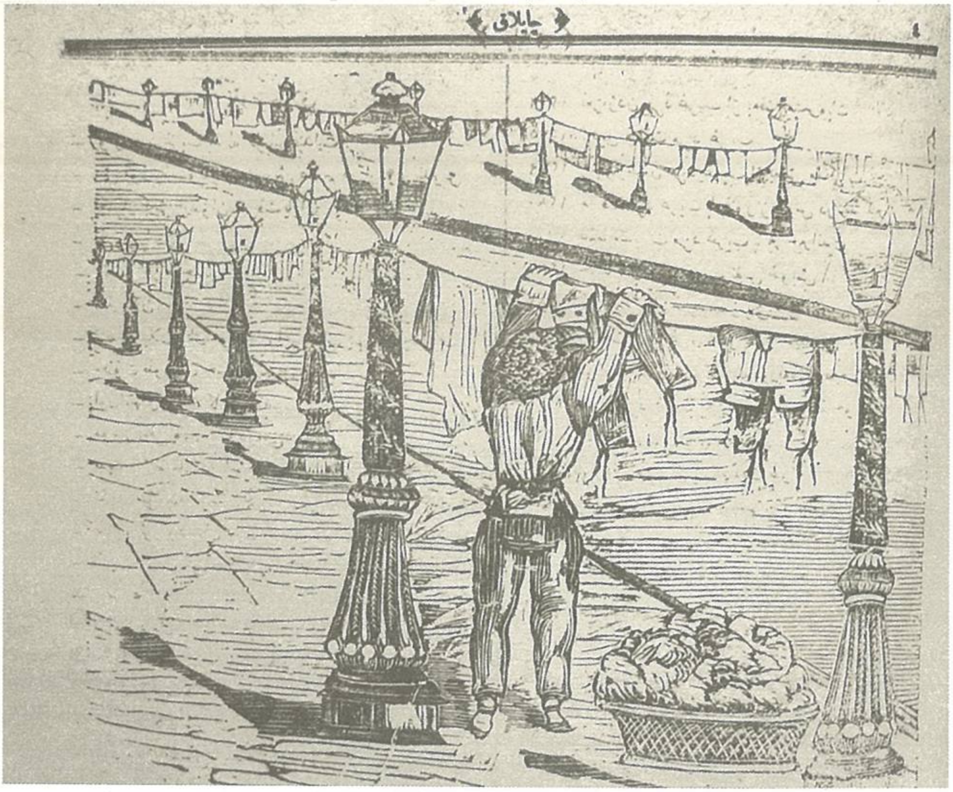

'Ne âlâ çamaşır sırıkları" Çaylak 139 (1877)

tabakalaşmaya[45] da vurgu yapmış oldukları gibi hem sokaktaki insanın hem de kendilerinin tepkilerini ilgili mercilere yansıtmış oluyorlardı. Fakat bu yazdıklarının etkili olacağından ya da dikkate alınacağından da o kadar emin değillerdi (Çaylak 149: 3).

Osmanlı kent alanını modernleştirme çabalarıyla bağlantılı olarak anılacak konulardan biri de sokakların gaz lambalarıyla aydınlatılması meselesidir. Başlangıçta kandil ya da fener türü aydınlatmanın konaklar ve dükkanlarda zorunlu olduğu İstanbul'da esnaf ve mahalle halkının tek tip fener asmaları için zaptiyelerle örnekler gönderildiği bilinmektedir (Emiroğlu, 2001:142). İstanubul'da sokakları aydınlatması amacıyla konulan gaz fenerleri (sokak lambaları) mizahçıların hem yazılarına hem de karikatürlerine konu oluyorlardı. Oluyorlardı çünkü bu fenerler bir türlü yanmamakta ve istenilen aydınlatmayı sağlayamamaktaydılar. Böyle olunca da mizahçılar tarafından farklı amaçlar için kullanım önerileri peş peşe geliyordu.

Gaz fenerleri karikatürlerde kimi zaman kuşların yuvası[46] olur; kimi zaman sokakların tozundan toprağından korunmak için kafaya geçirilen bir şapka (Kahkaha 9) işlevi görür –ki böyelece karikatürist hem sokakların tozunu kirliliğini hem de gaz lambalarını hicv etmektedir- kimi zaman bekçi fener sorduğunda kendi feneri olarak bekçiye gösterilir.[47] Kimi zaman da çamaşır asılacak iplerin "sırığı" işlevini görür. Dolayısıyla mizahçı yanmayan gaz lambalarının halka bir yarar sağlamadığını, bir anlamda gaz lambalarına yatırılan paraların boşa gittiğini belirtmiş oluyordu.

İstanbul'u gaz lambalarıyla aydınlatmak gibi modernleştirme çabalarının başlangıçta basında olumlu karşılandığı ancak bu olumlu tavrın daha sonraları değiştiği gözleniyor. Gaz fenerleri caddelere yerleştirilmeye başladığında Basiretçi Ali bunu medeniyetin gereği olarak değerlendirir:

> "...Şehrin tanzim ve tenviri ise levâzım-ı medeniyyeden ve süratle istihsâli esbâb-ı husûlü efkâr-ı terakki-i saâdet ve medeniyyet-i hazret-i pâdişâhî iktizâ-yı mekârim ihtivasından

45 *Diyojen* yazarının tramvayla iligili olarak ifade ettiği sözler tam da bu tabakalaşmaya işaret etmektedir: "*...Gelelim İstanbul cihetine. İbtida Köprübaşı Bâb-ı âlî caddesi hasılı büyücek efendilerimizin güzergâhı olan mahaller mehmâemken bir sûret-i muntazamada yapılmıştır ki bunlardan yalnız bir tahsin-i aferin alabilir. Çünkü küberâ ve vükelâ hazretlerinin atları arabaları vardır. Tramvaya tenezzül etmezler ve bir para vermezler...*" (*Diyojen* 76: 2). Modernleşme faaliyetlerinin şehrin yalnızca Galata ve Pera'nın mahalleleriyle sınırlı kalması belli ki bir rahatsızlık nedenidir.

46 Caddedeki bir fener *Çaylak*'ın musavviri ve ilk Türk karikatüristi Ali Fuad'ın çizgilerinde "kuş yuvası" olmuştur (bkz. Çaylak 35: 4).

47 1870'li yıllarda İstanbul sokaklarında fenersiz dolaşmak yasaktı. Burada anılan karikatürde yanmayan bir sokak lambasına tırmanmış ve sarılmış olan bir çocukla bekçi arasında geçen konuşma şöyledir:
"Bekçi: Hani ya fenerin?
Çocuk: İşte. Görmüyor musun!
Bekçi: Ayol o yanmıyor!
Çocuk: Elbet bir gün olur yanar!" (bkz. Çaylak 14: 4).

olmasıyla, işbu fenerlerin tesis ve va'zıyla uyûn-ı sekenenin tenviri cümleten ve hakikaten müstelzim-i şükr ve memnuniyettir" (Basiretçi Ali, 2001:190).

Basiretçi Ali'nin yakın dostu *Çaylak* dergisinin sahibi Mehmet Tevfik sokak lambalarının uzun süre yanmaması sokaklarda öyle 'direk' olarak kalmasını birkaç karikatüründe ve çok sayıda yazısında taşlayacaktır (Çaylak 14, 35). Gaz lambalarının yanmamasının ardındaki nedenler kuvvetle muhtemeldir ki finans sorunuyla bağlantılıydı. Çünkü fenerler bazı caddelere yerleştirildikten sonra üç sene boyunca yanmamıştır.[48] Sokaklarını aydınlatarak İmparatorluk payitahtına daha modern bir görünüm kazandırmak isteyen devlet, modernleşmenin aynı zamanda ekonomik bir güç gerektirdiği sorunsalıyla da bu tür nedenlerle karşılaşmış olmalıdır.

Sonuç:

Osmanlı modernleşme sürecinde şehr-i İstanbul'dan gündelik hayata yansıyan bazı kesitler üzerinde duran bu çalışma alt yapı, sağlık, ulaşım gibi temel konularda ciddi sorunlar yaşandığı izlenimi edinmiştir. Özellikle 1839'dan itibaren modernleşmenin kentleri de içine alan bir sürece girmesiyle Ebniye Nizamnameleri gibi yasal ve idari düzenlemelerle uygun bir yönetim ve uygulama anlayışının geliştirilmeye çalışılması fakat bunda özellikle gündelik hayata yansıyan kısmında şiddetli sancılar yaşanması ve aynı zamanda toplumun buna hazır olmaması göze çarpan noktalar olarak belirtilebilir. Şehirli olmanın, şehir adabına uymanın aynı zamanda bir eğitim ve süreç sorunu olduğu mizah dergilerindeki 'insan manzaraları'ndan anlaşılmaktadır.

Geçiş sürecindeki Osmanlı mizahının ağırlıklı olarak kent hayatına dair meseleler üzerinde durmayı yeğlemiş olması konu kıtlığı yaşamasından değildir.[49] Gündelik hayatı çekilmez kılan sorunların çözümünde ısrarlı olmaları genel bir yaşam tarzıyla münevver edasıyla alakalı olmalıdır. Yaşadığı çevreye kendini sorumlu hisseden ve bunun gereği olarak da bir şeyler yapma çabasında olan, toplumu eğitmek amacını taşıyan Osmanlı mütefekkirinin değişim isteğini yansıtır bu mizah dergilerindeki yazılar. Taşlama yüklü mizahî haberler sokaktaki insanın ahvâlini yansıtırken Saraya ve elit kesime örtülü bir eleştiri vardır. Bu eleştiri dozajını kaçırdığı zaman 'ayar' hükümet-i seniyyeden gelir ve dergiler 'tatil' edilir.

---

48 1876 tarihli 83. sayısında *Çaylak* gaz fenerlerinin üç yıldır yanmadığını müstehzi bir ifadeyle belirtiyor: "üç senedir Köroğlu gargısı gibi caddelerde dikilüb de içine bir sigara ateşi girmiyen gaz fenerleri..." (bkz. *Çaylak* 83: 3).

49 "Boşboğazlık" başlıklı yazıda *Kahkaha* yazarı "*...bahsedilecek konular...canım şirket var. Derûn köprü vapurları var. Tramvay var. Şimendifer var. Sokakların çamurları tozları var. çok! Pekâlâ fakat bunlar içün de söylenmedik söz kaldı mı? Bu kadar şeyler söylendi ne tesiri oldu? Halkın başını ağrıtarak yine bunları yazıyorlar artık usandık dedirtmekden başka ne faide hasıl oldu?*" diyor (*Kahkaha*, 5: 3).

Mizah dergilerinin kamuoyu desteği ile hükümet-i seniyyeye bir baskı uygulaması ya da böyle bir mekanizmayı işletmeye yönelik kaygısı vardır fakat bu mekanizmanın etki gücünün sınırlarını kestirmek güçtür. Zaten mizah yazarlarının kendileri de yazdıkları yazıların ne denli etkili olduklarını hatta bazen etkili olamayacaklarını dahi belirtiyorlardı. Bu nokta aynı zamanda dergilerin tirajlarıyla da ilgilidir ancak bu konuda da kesin rakamlar vermek mümkün değildir. En etkilisi olan *Diyojen*'in kimi zaman özel sayılarda tirajı tahminen 10 bini buluyordu.[50] Fakat genel olarak bu dönemdeki mizah dergilerinin tirajının 3-5 binlerde seyrettiği belirtilebilir.

Osmanlı modernleşmesinin yukarıdan, bizzat devlet tarafından girişilen bir 'modenleştirme' çabası olduğu ve bu müdahalenin kent alanındaki öncelikli amacının Batıya karşı daha 'medeni' bir şehir görünümü sunmak kaygısı[51] taşıdığı hatırlanırsa, Osmanlı için tebaasına daha yaşanır bir şehir oluşturma düşüncesinin daha geri planda kaldığını yine bu mizah dergilerinin okumasından çıkan bir sonuç olarak görmek mümkündür. Aslında tam da bu noktada mizahçıların 'şehirli olmak' ve 'şehirleşme' gibi temel konularda modernleşmeye destek verdiklerini ve fakat insanların cadde ve sokaklarında maruz kaldığı uygulamaların katlanılmaz boyutlara ulaştığının altını çizdiklerini ancak devletin bu münevverlerin sesine kulak vermediklerini tekrar etmek gerekir.

Yukarıdan aşağıya dayatılan 'hızlandırılmış' modernleşmenin mekanla ya da ekonomiyle sınırlı kalmayarak toplumsal yapıda ne türden sosyal ve kültürel etkilere yol açacağı öngörülemediğinden Osmanlı toplumunda yaşanılan değişimlerin de devlet erkânınca sağlıklı değerlendirilemediği 'retrospektif' bir bakışla öne sürülebilir. Ancak bundan mizah yazarlarının herşeyi doğru ve yansız aktardıkları sonucu da çıkartılmamalıdır. Bununla birlikte mizah yazarlarının (kimi konularda şehir mimarisi ve kadın konusu gibi, 'statükocu' tavırları olsa da) süreci en azından gündelik hayat boyutunda daha doğru kavradığı ve aktardığı kabul edilebilir.

Üzerinde durulması gereken son bir nokta da tarih araştırmalarında kaynak olarak mizah dergilerinin sınırlarının değerlendirilmesidir. Bu dergilerde aktarılan bilgilerin ve çizdikleri tablonun ne denli doğru ve kabul edilebilir olduğu ya da gerçekliği yansıtma biçimleri sorgulanabilir. Fakat bir "yaşanmışlığı" ve bir sosyal sürekliliği yansıttıkları, dönemin insanının duygularının tercümanı oldukları ve bu bağlamda da aynı zamanda insan ve kent ilişkisine dair sosyolojik çözümlemelerde kullanılabilcek temel kaynaklardan biri olduğu vurgulanabilir.

---

50 Örneğin *Diyojen* "Kedi Mersiyesi"nin olduğu 128. sayı tükendikten sonra basılan 4500 nüshasınıda bittiğini ve akabinde 2500 daha sattığını belirtiyor. Bundan başka yine 129. sayısına da çok talep olduğunu ve onu da tekrar basacaklarını duyuruyor (bkz. *Diyojen* 134: 1-2).

51 'Medeni' görünmek kaygısına iyi bir örnek Razlık'ta kaymakamlık yapan Tahsin Uzer'dir. Yabancı bir gazete yazarının Osmanlı'yı Razlık'ta köhne bir konağa benzetmesi Kaymakamı, duyduğu utanma ya da eziklik duygusu nedeniye olsa gerek "ne olursa olsun" bir konak yapmaya iter (bkz. Kaynar, 2000: 149).

Kaynakça

Süreli Yayınlar

Çıngıraklı Tatar 9, 27
Çaylak 14, 35, 83, 98, 100, 149
Diyojen 19, 38, 42, 43, 48, 52, 56, 62, 64, 70, 71,75, 115, 121, 149,
Hayal 27.
Kahkaha 1, 5, 10,11

Kitap ve Makaleler

Basiretçi Ali Efendi (2001) (Haz. Nuri Sağlam), *İstanbul Mektupları*, İstanbul: Kitabevi Yay.,

Belge, Murat (1988), "İstanbul'da Su", *Tarih ve Toplum*, Sayı 55.

Brummett, Palmira (2003), *İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm 1908-1911*, İstanbul: İletişim Yay.,

Brummett, Palmira (2000), "Köpekler, Kadınlar, Kolera ve Sokaklardaki Diğer Tehditler: Osmanlı Meşrutiyet Basınında Karikatür Yergisi (1908-1911)", *Güldiken*, Sayı 20.

Cansever,Turgut (1999), "Osmanlı Şehri", *Osmanlı* C. 5, Ankara: Yeni Türkiye Yay.

Cevdet Paşa, (1991), *Tezâkir*, Yayınlayan: Cavid Baysun, Ankara: TTK.

Edmondo De Amicis (1938), *1874'te İstanbul*, çev. Reşad Ekrem Koçu, İstanbul: Çığır Kitabevi.

Eldem, Edhem- Daniel Goffman- Bruce Masters, (2000), *Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.

Emiroğlu, Kudret (2001), *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, Ankara: Dost Kitabevi Yay.

Erler, Mehmet Yavuz (2000), "İstanbul'da Kara Taşımacılığı", *Tarih ve Toplum*, Sayı 204.

Ertuğ, Necdet (2001), *Osmanlı Döneminde İstanbul Deniz Ulaşımı ve Kayıkçılar*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

Faroqhi, Suraiya (1997), *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.

Georgeon, François (1998), "Şehrin Aynası: Osmanlı Mizah Basını", çev. Elif Akçetin, *Toplumsal Tarih*, Sayı 49.

Kaynar, Hakan (2000), "Siyasal İktidar ve Şehir: 19. Yüzyıl Osmanlı Şehirlerindeki Mekansal Değişmeler Üzerine", *Kebikeç* Sayı 10.

Kayserilioğlu, R.Sertaç (1994), "Tramvay", *İstanbul Ansikopedisi* C. 7.

Moulin, Anne Marie (1999),"Kentte Koruyucu Hekimlik: Pasteur Çağında Osmanlı Tıbbı 1887-1908", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri* içinde.

Şehsuvaroğlu, Bedi N. *Tarihi Kolera Salgınları ve Osmanlı Türkleri*, İstanbul: 1954

Tekeli, İlhan (1999), "19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri* (Editörler) Paul Dumont, Françios Georgeon, Çev. Ali Berktay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.

Tunaya, Tarık Zafer (2001), *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler [1876-1938]*, İstanbul : Bilgi Ünv.Yay.

Yerolimpos, Aleksandra (1999), "Tanzimat Döneminde Kuzey Yunanistan'da Şahircilik ve Modernleşme", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, içinde.

Yenen, Mehmet - Sertaç Kayserilioğlu (1994), "Tünel" *İstanbul Ansiklopedisi* C 7.

Yıldırım, Nuran (1985), "Tanzimat Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Hizmetleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ansiklopedisi* C. V.

Özet:

Bu çalışma Osmanlı modernleşme sürecindeki değişimleri derin bir şekilde yaşayan Payitaht İstanbul'un 19. yüzyılın son çeyreğindeki profilini çıkarmayı amaçlamıştır. Çalışmada tarih araştırmalarında alternatif bir kaynak olarak kent sakinlerinin gündelik hayatlarında karşılaştıkları 'travmatik' sorunları da yansıtan mizah dergileri kullanılmıştır. Bir başka ifadeyle yaşanan sosyal değişim sokaktaki insanın mizah dergilerine yansıyan kimi kronik gündelik sorunları üzerinden incelenmiştir.

Anahtar sözcükler: Osmanlı Modernleşmesi, mizah dergileri, *Çaylak*, *Diyojen*, *Çıngıraklı Tatar*, *Kahkaha*.

Abstract:

The article examines the fundamental changes that İstanbul as an imperial capital underwent during the modernization process of the last quarter of the 19th century. The study makes use of an alternative source for historical inquiry, namely the satirical press of the period which often reflects the 'traumatic' problems that the city dwellers faced in their daily routine. In other words, the social change is followed, insofar as reflected in these sources, through the certain manifestations of daily hustles that ordinary people experienced during the period in question.

Keywords: Ottoman modernization, satirical press, *Çaylak*, *Diyojen*, *Çıngıraklı Tatar*, *Kahkaha*.

YENİ...

Bu kitabı satın almak için hemen tıklayın!..

www.sanatkitabevi.com.tr

Osmanlı Haberleşme Kurumunda Yabancı Uzmanlar ve Emil Locaine Efendi

Tanju DEMİR*

Osmanlı Posta ve Telgraf kurumunun bir tekel oluşturma zemini üzerinde yer almasına karşın yabancı uzman getirme politikası telgraf ve posta müdürlüklerinin ilk kuruluşundan itibaren uygulanmıştır. Bir çelişki gibi görünse de aslında bu durum Osmanlı haberleşmesinin bir an önce Batı'daki gibi güçlü bir kurumsal yapıya kavuşturulması ve böylece tamamen kendi ayakları üzerinde durabilen bir teşkilat yaratabilme isteğinden doğmuştur. Telgrafın yabancılar tarafından icat edilmiş ve fen gerektiren bir cihaz olması dolayısıyla başlangıçtan beri Osmanlı telgraf işletmesinde bu türden bir yabancı uzman desteğine muhtaç olmuştur. Üstelik zamanına göre büyük bir teknoloji gerektiren denizaltı telgraf kablolarının kullanımı da yabancı şirketler aracılığı ile yapılmakta olduğundan yabancı uzman desteği daima gerekli olmuştur. Ancak posta konusunda durum çok farklıdır. Osmanlı Devleti köklü bir postacılık geçmişine sahiptir. Batı ülkelerinde de modern postacılığın kurulması XIX. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Sözgelimi İngiltere 1830'lu yıllarda eski posta sistemini değiştirme yolunda ilk adımları atmaya başlamıştır. Nitekim asıl büyük devrim Sir Rowland Hill tarafından 1839'da ortaya konan "pul" fikri ile gerçekleştirilmiştir. Aynı yıllarda Londra merkez postahanesi Scudamore adlı bir posta uzmanının müdürlüğe getirilmesiyle modern postacılık konusunda büyük bir atılım yapmıştır.[1]

*Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

1 *The Post System*" (Report of Cave Johnson, Postmaster General, December 1847), *The Commercial Review*, C. V, No: 7 (February, 1848), ss. 152-156; Charles Pascoe, "The London Post Office", *Appleton's Journal*, C.. 10, sy. 238, (October 11, 1873), ss. 460, 163.

Bu gelişmeler Osmanlı ülkesinde de dikkatle takip edilmiştir. Çünkü kapitülasyonlardan yararlanan Avrupa devletleri yaygın deniz ulaşım ağları ile Osmanlı topraklarında bir çok posta şubesi açmaya ve modern usullerle çok hızlı haberleşme sağlamaya başlamışlardır. Kendi topraklarında da bu teşkilatların kurulup çalışmalarını önleyemeyen Osmanlı Devleti, yabancı postalarla rekabet etmeye yönelmiştir. Bu rekabet ise ancak onların yöntemlerini kullanarak gerçekleştirilebileceğinden bu yöntemleri öğretecek uzmanlara ihtiyaç duyulmuştur. Yukarıda adı geçen Scudamore Osmanlı Postalarının ıslahı için davet edilen ilk yabancı uzman olmuştur.

Osmanlı Hükûmeti, yabancı postaları kaldırmaya çalıştıkça onlardan sürekli aynı yanıtı alıyordu. Sadrazam Esat Paşa, kendi tebalarının haklarının korunmasını ve Osmanlı Postalarının düzensizliğini öne sürerek varlıklarını sürdürmeye çalışan yabancı postalardan kurtulmak için bir reform yapılması, bu sayede postaların modernleştirilmesine karar vermişti. Esat Paşa, 29 Nisan 1875 tarihinde, İstanbul'da bir İttihat Postası'nın kurulması ve yeni işlemlerin uygulamaya konabilmesi amacıyla posta işlerini gerçekten iyi bilen üç yabancı memurun Osmanlı Postalarının ihtiyaç duyduğu düzenlemeleri yapması için atanması görevini o sırada İngiltere'de bulunan Osmanlı Sefiri Musurus Paşa'ya vermişti (Tanrıkut, 1984: 344).

İngiltere Posta İdaresi, Osmanlı Posta Nezareti için en iyi memurlarından birini bu kuruma gönderebileceğini 7 Haziran 1875'de bildirmiş ve böylece Londra Sefiri Musurus Paşa, Hariciye Nazırı Saffet Paşa'dan aldığı talimat doğrultusunda Osmanlı Postalarında Müdür, Müdür muavini ve Müfettiş sıfatlarıyla görevlendirilecek memurları İngiltere Postalarından istemişti. Bu memurların görevleri şöyle belirlenmişti: Müdür ve Müdür muavininin görevi Uluslararası Posta işlemleriyle Osmanlı sahilleri arasında işleyen Postaları düzenlemek, yönetmek ve denetlemek, Müfettişin görevi ise yine Osmanlı Posta Nezareti emrinde olmak üzere sahil postalarını denetlemek, yapılan işlemleri kontrol etmek ve istenilen şekilde işlemelerini sağlamak ile sınırlı olacaktı. Bu arada memuriyet süreleri üç yıl olarak belirlenmişti[2].

İngiltere Posta Nezareti'nden İstanbul Sefareti'ne yazılan 2 Temmuz 1875 tarihli yazıda belirtildiği kadarıyla, Türkiye'de İttihat Postaları'nın kurulması için İngiltere Posta Nezareti İkinci Kâtibi Mösyö Franc İbres Scudamore'un görevlendirilmesi uygun görüldüğü, bu kişinin uzun deneyimleriyle ve yenilikçi yapısıyla yararlı olabileceği belirtilerek, kendisine yıllık maaş olarak 2000, ailesiyle birlikte İstanbul'a geliş harcırahı olarak 300 İngiliz altın lirası verilmesi yönünde bir teklif getirilmiştir (BOA, İrade, Hariciye, 5031).

Osmanlı Hükûmetince bu teklif kabul edilmiştir. Sonuçta, Mösyö Scudamore, 11 Ağustos 1875 tarihinde imzalanan 6 maddelik sözleşme uyarınca (Tanrıkut, 1984: 345) 21

2 *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade, Hariciye,* 5031.

Ağustos 1875 tarihinde işe başlamıştır (BOA, İrade, Hariciye: 5031). Kendisi teşrifat sırasında Posta ve Telgraf Nezareti'nin ileri gelenlerinin üstüne kaydedilmiştir. (Tanrıkut, 1984: 345). Scudamore, başlangıçta gayet yararlı olmuş, 1878 yılında sahilleri ve vilayetleri gezerek oralarda da İttihat Postası işlemlerinin uygulanmasını sağlamıştır (Tanrıkut, 1984: 345).

İttihat Postası Müdürü İngiliz Mösyö Scudamore, yıllık iki-üç bin lira maaşla bu görevi yürütüyordu. Fakat, birkaç yıl sonra garip bir tavır sergilemeye başlamış, bu da ondan çok şeyler bekleyen Osmanlı Hükûmeti için büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştı. Kontratının süresi dolduğunda kendisine ek süre tanınması uygun görülmeyen Scudamore, Posta ve Telgraf Nezareti'ne bağlı olduğunu unutarak bağımsız bir yabancı kurumun genel müdürü gibi davranmaya başlamıştı. Bu durumdan rahatsızlık duyularak 1880 yılı Ekim ayında hesaplarına bakıldığında 273.003 kuruş 10 para açığı görülmüştür (BOA, İrade, Şura-yı Devlet: 5031). Ayrıca ölümünden sonra yapılan incelemelerde, kendisinin hesabını tutacak bir memurun görevlendirilmemiş olmasının büyük bir hata olduğu ifade edilerek, İttihat Postası'nda pul ve diğer gelirlerin bu şahıs tarafından toplandığı, kendisinden istenen hesap cetvellerini ya hiç göndermediği ya da eksik gönderdiği belirtilmektedir. Bunun üzerine Nezaret tarafından hesaplarının incelenmesi için yollanan memurlara da zorluk çıkarmış olduğu anlaşılmaktadır. Scudamore ayrıca İttihat Postası Pul satış Sorumlusu Greguar Efendi'ye teslim edilen 40.000 kuruşluk pula da el koymuştur (BOA, İrade, Şuray-ı Devlet: 5031). 1880 Kasım ayı sonlarında azledilmiş ve yerine Şehir ve Sevahil Postaları Müdürü Vitalis Efendi getirilmiştir (Tanrıkut, 1984: 345). Scudamore, dönemin basınına göre, "*İngiliz kavm-i necibini mahcup eylemişti*" (*Vakit*: 24 Teşrinisani 1990). "*Şöyle ki, mümaileyhin bu kerre infisali vuku bulup, yerine tayin olunan millet-i sadıkadan ve posta işlerinde muallem ve tecrübeli zevattan Vitalis Efendi, tayin emrini hamil olduğu halde dünkü gün İttihat Postahanesi'ne azimet ettikte mümaileyh Mösyö Scudramore, halefini muamele-i tahrikiye ile reddetmiş ve ne emri ne de kendisini tanımayacağını bildirmiştir.*" Bunun üzerine Vitalis Efendi, doğruca, yetkili mercii olan Posta ve Telgraf Nezareti'ne müracaat ederek, durumu ihbar etmiş ve Posta ve Telgraf Nazırı İzzet Efendi de, Başvekalete başvurarak Vitalis Efendi'nin görev yerine giderek, selefine bir tezkere ile iki saate kadar eşyasını toplayıp makamını terk etmesi ve terk etmediği taktirde eşyasının kendileri tarafından dışarıya çıkarılacağı uyarısında bulunması için emir ve izin vermiştir (*Vakit*: 24 Teşrinisani 1880).

Scudamore'u yerinden eden en önemli sebep onun bir-iki bin lira kadar bir açığının olduğunun ortaya çıkmasıydı. Bu amaçla tuttuğu kayıt ve hesapların tek tek incelemesine karar verilmişti (*Vakit*: 24 Teşrinisani 1880).

Scudamore İngiltere'de Posta ve Telgraf Şube müdürlüklerinde bulunmuş ve daha sonra İstanbul'daki İngiliz Postahanesi'nde çalışmıştı. 1884 yılında Tarabya'da öldüğü zaman henüz 61 yaşındaydı (*Vakit*: 9 Şubat 1884).

a) Posta ve Telgrafın Yönetiminde Söz Sahibi Olan İlk Yabancılar

1870'lerin sonlarında Scudamore ile denenen İngiliz Modeli, pek başarılı olamamıştır. 1880'lerden sonra ise, Osmanlı Postalarının ıslahı için Alman uzmanların çağrıldığı görülmektedir. 1888 yılında, Almanya'dan bir posta uzmanı istenmiştir. Almanya'nın önerdiği bir uzmanın Osmanlı Devleti'ne gönderilmesine olumlu yanıt vermiş ve 29 Ekim 1888 (27 Rebiülevvel 1306) tarihli irade ile Almanya Postaları Müfettişi Mösyö Albert Kroll, Osmanlı Posta ve Telgraf Nazır Muavinliği'ne getirilerek kendisine 25.000 frank maaş bağlanmıştır (BOA, İrade Dahiliye: 86815).

Kendisiyle üç yıllık bir sözleşme yapıldığı anlaşılan Mösyö Kroll'un hizmetinden memnun olunur ve kendisi de kabul ederse, sözleşmesi üç yıl daha uzatılabilecekti. Sözleşmeye göre, Kroll izinsiz olarak ülke dışına çıkarsa, aylığının dört katı oranında bir tazminat ödemekle yükümlü tutuluyordu. Mösyö Kroll'a ayrıca Osmanlı çıkarlarına zarar verecek tarzda bir davranışta bulunması halinde sözleşmesinin feshedileceği belirtiliyor, herhangi bir suçu ya da hakareti görüldüğü takdirde ise, yabancılara uygulanan cezai hükümlere dair *Muahedat-ı Atika* uyarınca gereğinin yapılarak sınır dışı edileceği peşinen bildiriliyordu. Kapitülasyon rejiminin bir göstergesi olarak Mösyö Kroll'a da bir zırh giydirilmesi kaçınılmazdı. Bu yüzden, kendisinin Osmanlı memuru olarak çalışacak olmasına rağmen, sözleşmenin yedinci maddesinde belirtildiği gibi, "*Mösyö Kroll, hizmet-i Saltanat-ı Seniyeye kabul olunmasından dolayı ne Alman Memuru ve ne de Almanya tebası sıfatlarınca hiçbir tebeddül vuku bulmayıp işbu sıfatlara ait kaffe-i hukukunu muhafaza edecektir yalnız Hükûmet-i Seniyeye hizmette bulunacağı müddet zarfında Alman Devletinden maaş alamayacaktır*" (BOA, İrade, Dahiliye: 86815).

Albert Kroll'un sözleşmesinin bitmesinden sonra 1898 yılında bu kez, yine bir Alman, Dersaadet Alman Postahanesi Müdürü Hune Efendi 10.000 kuruş maaşla aynı göreve atanmıştır. Posta ve Telgraf Nazır Muavinliği'nin kaldırılmasından sonra unvanı Posta ve Telgraf Umum Müfettişliği'ne çevrilmiş ve kendisiyle yapılan sözleşme yenilenmiştir (Mehmet Ali, 1330: 1902 vd.).

b) II. Meşrutiyet Dönemi Başlarında Posta ve Telgraf Yönetimine Yabancı Uzman Arayışı: Mısır Örneği ve Saba Paşa

II. Abdülhamid'in mutlak saltanat yıllarında olduğu gibi II. Meşrutiyet döneminde de yabancı uzmanlar getirtilerek posta ve telgraf konusunda çağı yakalamak, yenilikleri uygulayabilmek, ağır aksak işleyen sistemi, kusursuz bir makine gibi çalıştırmak düşüncesi, varlığını korumuştur. Bunda temel amaç daha önce de belirtildiği gibi Osmanlı topraklarındaki yabancı postahanelerinin varlığına ihtiyaç bırakmayacak derecede mükemmel işleyen bir iletişim ağı hazırlanması ve bu koz elde tutularak, uluslararası görüşmeler yoluyla kapitülasyonların haberleşme üzerindeki kısmını kaldırmaktı. Abdülhamid yabancı postahanelerini birer *muzır yuvası* olarak gördüğü

için bu konuyla saltanatının ilk yıllarından itibaren yakından ilgilenmişti. Tahtta kaldığı son yıllara kadar tüm olumsuz gelişmelere rağmen, ısrarla posta konusunda rakiplerine üstün gelmek için yalnızca rekabet kuralları içinde değil, bazen yıldırma, bıktırma politikası da izleyerek halkın buralara rağbetinin önünü kesmek istemişti. Bu amaçla, reformu planlayan Posta ve Telgraf Nezareti, hedefine ulaşmak için bu konuda başarı sağlamış ülkelerin uyguladığı modelleri deneme yoluna gitmiştir.

Bir Alman memurla içinde Alman Postahanelerinin de bulunduğu yabancı postahanelerinin kaldırılmasına yönelik bir amaç için yapılacak reform nasıl başarıya ulaşabilirdi? Bu soru aslında hiç sorulmamış değildir, ister İngiliz ister Alman olsun sonuçta bu görevliler yabancı ülkelerin Osmanlı topraklarında kurduğu postahanelerin de müdürlüğünü yapmışlardı. Yabancı postaları ülkesinden atan bir Hükûmet örnek alınamaz mıydı? O sıralarda, bunu başaran en yakın örnek Mısır'dı. Mısır, Dünya Posta Birliği'ne üye olduktan sonra topraklarındaki tüm yabancı postahaneleri kapatmıştı. Üstelik daha önce Süveyş Kanalı'nda posta işletmek isteyen ve bunu deneyen bir yabancı şirketi de engellemişti. Kendine özgü çöl postalarıyla özel güvenlik sistemiyle, bir makine gibi işleyen düzenli gemileriyle Mısır Postaları Avrupalı devletlerin postalarına çalışma olanağı bırakmamıştı (Rafaat, 1994: 3).

Mısır'ın uyguladığı reform ve kurduğu sistem hayranlıkla izlenmiş ve Mısır'da büyük bir haberleşme sistemi kurmayı başaran Saba Paşa*, 1908 sonlarında İstanbul'a davet edilmiş, kendisinden de bir rapor hazırlaması istenmiştir. Saba Paşa ile ilgili haber ve yorumlar dönemin basınında yerini alırken bunlar içinde Tanin başyazarı Hüseyin Cahit'in değerlendirmesi ayrı bir önem taşımaktadır. II. Meşrutiyet dönemine damgasını vuracak kadroların da büyük ölçüde sesini yansıtan bu görüş, Posta ve Telgraf Nezareti'nin Meşrutiyet'in ilk yıllarında uygulayacağı politikalar açısından geçmiş dönemle arasındaki farkları da göstermektedir:

"Ecnebi mütehassıslar ve Posta Islahatı

Umur-u idaremizi nasıl idare edeceğimizi düşününüz. Sırada ihtisasa ihtiyaç gösteren mevadd-ı mühimme için behemehal ecnebi mütehassıs celbine lüzum olduğunu Tanin şimdiye kadar pek çok defa söyledi. Hükümet de bu fikre iştirak ettiğini, Bahriye, Gümrük, Posta ve Telgraf işleri için erbâb-ı ihtisas celbine teşebbüs etmekle ispat eyledi.

Meclis-i Mebusan'a ilk tevdi edilen layihada suret-i mahsusada Mısır'dan davet ve celp edilen Saba Paşa'ya Posta ve Telgraf umurunun ıslahını üç şarta taallukan kabul edeceğini beyan

* Aslen Suriyeli bir Hristiyan olan Sir Joseph Saba Paşa (doğumu 1852) tam 20 yıl Mısır Postaları Genel Müdürlüğü görevinde bulunmuştur. 1872'de bir memur olarak postaneye girmiş; Mısır Postalarında en uzun süre hizmet veren görevli de o olmuştur. İlki İsviçre'nin Bern kentinde 1874'de yapılan Posta Birliği Kongrelerinde Mısır'ı üç kez temsil etmiştir. 1907'de emekliye ayrıldıktan sonra 23 Şubat 1910'da Maliye bakanı olarak atandı. Hizmetlerinden dolayı, son günlerini geçirdiği İskenderiye'de bir bahçeye onun adı verilmiştir (Rafaat, 1998: 7).

eyliyor: zaman, para, icraatça serbesti-i tammıye. Saba Paşa, beş senelik zamanı kâfi görüyor. Ne kadar para sarfedileceğini şimdiden kestiremiyor. İcraatça serbesti-i tammıyeyi de müstakil bir Posta ve Telgraf Nezareti'nin teşkili keyfiyetinde buluyor.

İşte şimdi Meclis-i Mebusan böyle bir teklifi müzakere edecektir. Nizamname-i dahili mucebince bu layiha tab ettirilerek şubelere tevzi olunmuş ve bazı şubelerde müzakerat-ı ibtidaiyeye başlanmıştı, teşekkül edecek encümen için bir aza bile intihap edilmiştir.

Meclis-i Mebusan bu gibi ecnebi mütehassısları celbinde acaba ne gibi bir meslek ittihaz edecek? Bazı nokta-i nazara göre ecnebi mütehassıslara icraatça serbesti-i tamme vermek münasip olamayacaktır. Bu fikirde bulunanlar diyebilirler ki, "getireceğimiz mütehassısın yapacağı işi memlekete muzır bir vadide görürsek mukavelemiz var diye nasıl ses çıkarmamazlık edebiliriz?"

Fikrimize kalırsa bunların kâffesi teferruat kabilinden kalır. Evvel emirde verilecek karar ecnebi mütehassısa lüzum var mı? Yok mu? Keyfiyetidir. Buna karar verildikten sonra celp ve davet edilen şahsın mensup olduğu şubede ihtisas ve vukuf-u tammı meşhur ve müsellem olmalıdır. Burasını araştırmalıdır. Bu noktalar hakkında ittihad-ı efkâr hasıl olduktan sonra istiklâl-i tam vermek lüzumu kendi kendiliğinden teslim edilecektir.

Bazı zatlar ihtimal ki, muhabbet-i vataniyede ifrat edecek, kendi kendimizi her ıslahatı icraya kaabiliyetli göreceklerdir. Bu hüsn-ü zan mateessüf pek doğru değildir. Çünkü, itiraf etmekten hiç çekinmeyelim, ihtisas ve tecrübeye, melekeye ihtiyaç gösteren bir çok hususat vardır ki, biz ne kadar afif, gayur olursak olalım onları kendiliğimizden yapamayız.

Acaba Posta ve Telgraf umuru böyle kendimizin ıslah edemeyeceğimiz şeylerden midir? Bazıları bunun aksine kail olmak istiyorlar. Postaların temin-i intizamı için icap eden esbaptan biri de vesait-i nakliyenin mükemmeliyetidir. Limanlarımız arasında vapurlar işlemezse, yol, şimendifer olmazsa Posta nasıl muntazam olur? Binaenaleyh, fedakârlık ihtiyarıyla bir sahib-i vukuf ve ihtisas celbetmekten ise evvel emirde posta muamelatının ma'belistinadı olan hususatı hazırlamaya bakalım bu arada muktedir birkaç zatı, tedkikatta bulunmak üzere Avrupa'ya gönderelim. Bunlar, postalarımızın ne gibi ıslahata muhtaç olduğunu bize göstersinler. Biz de kabil-i icra olanları yapmaya başlayalım, tedricen postalarımızı ıslah edelim.

Bu tarz muhakeme, esasen yanlış addedilmese de hal-i hazırıyla Posta ve Telgraf umuru bir fenn-i mühim-i mahsus teşkil ettiği cihetle reis-i idaresinde bir mütehassıs lüzum bulunduğu her halde bizce pek mühık bir keyfiyettir.

Bir de reis-i idaresinde bulunacak zatlarda vukuf-u nazari ve amel ile beraber mevcudiyeti aranacak evsaftan biri de azim ve sebat, metanet gibi evsaftır. Bir nazır ne yapacağını bilmeli ve ne yapmak istiyorsa, bunu mahiyetindekilere de nasıl yaptıracağını düşünmelidir. Âlim, fakat gevşek bir nazırdan hiçbir istifade edilemez. Biraz daha az âlim, fakat azimperver, intizamperver, âdil ve sert bir âmirden bin kat daha fazla istifade edilir. Bu nokta-i nazardan ecnebi mütehassıslarını bir az müddet için kendi adamlarımıza tercih etmeye mecbur olacağız. İdare-i sabıkanın bu suretle verdiği su-i ihtiyadı unutmamak için bir az temrine muhtacız.

Bir de memalik-i ecnebiyeden getirilecek mütehassıslar maruf ve meşhur zatlar olurlarsa bunların bir şöhret-i alemgiraneleri vardır. Muhafaza-i mevki ve heyet için bu zatlar başladıkları işi hüsn-ü neticeye isal etmeye kendilerince gayet kuvvetli bir mecburiyet-i maneviye görürler. Ölümden kurtulan bir devletin filan veya falan şube-i idaresini ıslah ve tesis etmiş olmak şerefi ayrı bir mükafat-ı maneviyedir. Bu sebeple celbedeceğimiz mütehassıs haysiyetini bilir bir zat ise işini bitirmek için son derecede sarf-ı gayret eder.

Böyle bir mütehassısa icraatında elbette serbesti-i tammiye vermek mecburiyetindeyiz. Çünkü icraatından maddeten ve manen mesul olan kendisidir. İhtimal ki, bir nazırın mahiyetinde bulunacak, o da nazır, mütehassıs olmadığı için aklı erip ermeden bir takım emirler verecek icraatı işgal ederse sonra ne yaparız? Binaenaleyh getireceğimiz mütehassısa bir kere emniyet ederek sonra icraatında onu serbest bırakmak bir emr-i zaruridir.

Saba Paşa, Posta ve Telgraf işinde acaba hakikaten aradığımız her türlü kemalatı câmi, bütün dünyaca iktidar ve meziyeti müsellem bir zat mıdır? Zannederiz ki, iptida aranacak cihet budur. Burası tahakkuk ederse beş sene kadar bir mühlet vermek, serbesti-i tammıye bahşetmek gibi şerait ikinci derecede kalır ve bu şeraitin hin-i tanziminde menafi-i memleket gözetilecek yolda tadilat icra olunabilir.

Ecnebi mütehassısları celbi hususunda diğer bir nokta da cay-ı mülahaza görülüyor. Getireceğimiz mütehassıs hangi şube-i irfana ait ise o şubeyi en çok terakki ettiren memlekete müracaat edelim. Faraza posta umuru için Amerikan bir mütehassıs celbedelim denilebilir. Esasen pek doğru olan şu nazariyeyi kabul ile beraber eğer müsavi derecede sahib-i iktidar iki zat bulur da birisinin şarklı diğerinin garplı olduğunu görürsek elbette şark usulüne vukufu bulunanı tercih ederiz. Hüseyin Cahit" (*Tanin*, 7 Kânunusani 1909).

Mısır'dan getirilen Saba Paşa hakkında o günlerde gazetelerde yapılan yorumların dışında konunun Meclis-i Mebusan gündemine gelmesiyle, Posta ve Telgraf teşkilatında yapılması planlanan köklü değişiklikler için Saba Paşa'dan istenen raporun ayrıntıları ortaya çıkmıştır. Saba Paşa, öncelikle bir konunun üzerinde ısrarla durmaktadır. O da, Posta ve Telgraf'ın yönetiminin başka bir nezaretin güdümü altında çalışmasının reform beklentilerini boşa çıkaracağıdır. Yani Posta ve Telgraf öncelikle tam anlamıyla kendi başına bu reformları uygulayabilecek bir üst yapıya kavuşturulmalıdır. Bunun yolu da bağlı olduğu Dahiliye Nezareti'nden ayrılarak bağımsız bir Nezaret halinde yeniden örgütlenmesidir. Saba Paşa ayrıca sahil–iç ayrımı gözetmeksizin tüm adi posta ücretlerinin 20 para olarak belirlenmesini istemektedir. Bunun, bir gelir kaybı olarak görülmesinin yanlış olacağını; aslında eğer fiyatlar standart hale getirilirse Osmanlı postasına ilginin atacağını, böylece kısa bir süre sonra eskisinden çok daha fazla gelir elde edileceğini ifade ettiği raporunda kendisi için yapacağı hizmetler karşılığında 1909 Mart'ından itibaren beş yıl süre ve aylık 250 lira maaşı uygun gördüğünü belirtmektedir[3].

3 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 16 Şubat 1324, İnikat: 36, celse: 2.

Saba Paşa'nın hazırladığı rapor *Tanin* gazetesinde yayınlanmıştır. Saba Paşa'nın 26 Aralık 1908 tarihinde Sadarete sunduğu bu ariza Meşrutiyet dönemi başlarken Osmanlı Posta ve Telgraf Nezareti'nin durumu hakkında dikkat çekici gözlemler içermektedir. Buna göre, Saba Paşa "*...Gerek idare-i merkeziyede ve gerek İstanbul, Galata ve Beyoğlu merkezlerinde posta hizmetinin suret-i cereyanını sencide-i mizan*" incelemiş ve "*ekseriyetle na'ehil bulunan memurin ve müstahdeminin maaşatının umumiyetle derece-i kifayede bulunmadığını müşahade*" etmiştir (*Tanin*, 20 Kânunusani 1909).

Oysa Saba Paşa, 1874'den beri Posta İttihadı'na dahil olan Osmanlı Postalarının hiç olmazsa yabancı postalarla rekabet edebilecek bir halde olduğunu düşünerek İstanbul'a gelmiştir. Gördüğü düzensizlikler ise kendisinde büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır (*Tanin*, 20 Kânunusani 1909).

Saba Paşa bunun yanında posta ve telgraf görevlilerinin maaşlarının azlığını da hayretle karşılamış, bu durumda hiçbir şekilde düzenli bir işlem yapılamayacağını ifade etmiştir. Ayrıca, postalarda ücretlerin indirilmesini, sahil-iç ayrımının kaldırılarak posta ücretlerinin 1906 Roma Mukavelesi uyarınca yeniden ayarlanması ve Posta ve Telgraf Nezareti'nin müstakil hale getirilmesi gerekliliği üzerinde durmuştur. Saba Paşa, Osmanlı Postalarını düzene koymak için kendisine verilecek parayı da raporunda aylık 250 Osmanlı Lirası olarak belirlemiştir (*Tanin*, 20 Kânunusani 1909).

Saba Paşa'nın sunduğu bu ariza Meclis-i Mebusan Posta ve Telgraf Encümeni'nde değerlendirilmiştir. Saba Paşa'nın öneri ve Nezaret'in modernleştirilmesiyle ilgili görüşleri büyük ölçüde kabul görmekle beraber, Nezaret'in müstakil bir yapıya kavuşturulması konusuna Maliye Encümeni olumsuz oy vermiştir. Üstelik Saba Paşa'nın Türkçe bilmemesi de kendisinin bu göreve getirilmesinde bir engel olarak görülmüştür. Böylece Maliye Encümeni'nce, Saba Paşa'nın bu göreve getirilmesinin gelirleri artırmada bir fayda sağlamayacağı sonucuna varılmıştır.[4]

c) Bir Yabancı Uzmanın Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğüne Getirilmesi: Mösyö Sterpin Dönemi

Osmanlı Posta ve Telgraf işletmelerinin ıslahı için, (II. Meşrutiyet'in ilânından hemen sonra yaşanan siyasal olayların da etkisiyle) bir yabancı uzman getirtilmesi yeniden gündeme gelmişti. Ancak, II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Posta ve Telgrafında çalışan yabancı uzmanlardan farklı olarak bu kez bu yabancı uzmanın tam yetkili biri olması düşünülüyordu. Daha önceki reform denemelerinde yeteri kadar başarılı olunamaması ve en büyük amaç haline gelen yabancı postalarının ülkeden tamamen çıkarılması konusunda kesin bir sonuç elde edilememesi ve Osmanlı Posta ve Telgraf örgütünün güvenilirliğinin bir türlü sağlanamaması Meşrutiyet yönetimini, Avrupa'nın

4 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre: I, İçtima Senesi: I, 16 Şubat 1324, İnikat: 36, celse: 2.

en modern posta ve telgraf sistemlerini kurmuş olan ülkelere başvurmaya yönelmişti. Bunlardan ilki İsveç örneği idi. Stokholm'deki Osmanlı elçiliği kanalıyla yapılan başvuru ile, İsveç devletinden, Osmanlı Postalarının ıslahı için görevlendirilebilecek deneyimli ve başarılı bir uzman istenilmişse de İsveç bu niteliklere sahip uzmanlarının şu anda kendi Posta ve Telgraf örgütlerinde görevli olduklarını bildirerek, bu isteği karşılayamayacağını ifade etmişti (BOA, İrade, Tel - Pos: 934/1). Bunun üzerine, Belçika Posta ve Telgraf Müdürlüğü görevinde başarılı çalışmalarıyla haklı bir ün kazanmış olan Mösyö Sterpin ile temasa geçen Brüksel elçiliği, Mösyö Sterpin'den kendisinin ve Belçika hükûmetinin belirleyeceği şartların kabulü durumunda bu görevi kabul edebileceği yanıtını alır almaz durumu Hariciye Nezareti'ne bildirmişti (BOA, İrade, Tel - Pos: 934/1). Bu yazışmaları izleyen günlerde Mösyö Sterpin'in, Osmanlı Posta ve Telgraf örgütünde çalışması için gerekli iznin Belçika hükûmeti tarafından verildiği görülmektedir. Ancak Belçika, Mösyö Sterpin ve ailesi için sosyal ve ekonomik güvencelerin tam olarak sağlanmasını şart koşmuştu (BOA, İrade, Tel - Pos: 934/1).

Belçika Posta ve Telgraf İdaresi, Agâh Efendi'in Avrupa'da geçen sürgün yıllarında Avrupa'nın en gelişmiş haberleşme idareleri arasında gösteriliyordu. Agah Efendi Brüksel'de yaşadığı yıllarda sık sık Belçika Posta ve Telgraf Genel Müdürü ile görüşmüş ve ondan sistemin işleyişi hakkında bilgiler almış, bu bilgileri bir gün ülkesine döndüğünde uygulamak üzere dikkatle saklamıştı (Ebuzziya Tevfik, 1973: 302). Ancak, o, çok beğendiği bu sistemi Osmanlı Posta ve Telgraf Nezareti'ne uyarlamayı başaracak bir fırsat elde edemeden yaşamını yitirdi. Sonunda Agah Efendi'nin hayran olduğu Belçika Postalarının bir yöneticisi, hem de en üst düzeyde, Genel Müdür olarak görev yapmış olan bir uzmanı, Osmanlı Posta ve Telgraf Nezareti'nin modern Belçika sistemine göre düzenlenmesini sağlayacaktı. Böylece önce Posta ve Telgraf idaresine duyulan güven hızla artmaya başlayacak, ardından artan gelirler* yeni yatırımlara imkan sağlayacak, yeni şubeler açılacak ve sonunda bu denli başarılı ve tercih edilen bir Posta ve Telgraf örgütünün karşısında duramayan yabancı postaları kepenklerini kapatacaklardı (*Sabah*, 2 Ağustos 1909).

Mösyö Sterpin'in Osmanlı Posta ve Telgraf Telefon Umum Müdürlüğü'ne gelişi ile ilgili ayrıntılar da Osmanlı hükûmetinin konuya verdiği önemi göstermesi açısından ilginçtir. Hükûmet, Posta ve Telgraf idaresinin konumunun belirlenmesi ile aynı tarihlerde yani bu idarenin 11 Temmuz 1909'da Posta ve Telgraf Müdüriyet-i Umumiyesi adıyla Maliye Nezareti'ne bağlanmasından sadece birkaç gün önce bir yabancı uzmanı Osmanlı haberleşme kurumunun başına getirmiştir.

Konu ile ilgili ilk haberler Temmuz 1909'dan itibaren gazete sütunlarına yansımaya başlamıştır (*Ahenk*, 4 Temmuz 1325). Bu haberlerde, Mösyö Sterpin ile ilgili kısa

* Posta ve Telgraf gelirlerinde en az 100.000 kuruş artacağı düşünülmekteydi (*Sabah*, 2 Ağustos 1909).

bilgiler verilmekte, kendisinin Belçika Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü görevinde ne denli başarılı olduğu anlatılmaktadır (*Sabah*, 2 Ağustos 1909).

Mösyö Sterpin, 6 Eylül 1909'da Bâbıâli'ye giderek, Hariciye ve Dahiliye nezaretleri ile Sadrazamı ziyaret etmiş ve 7 Eylül 1909 tarihinde de işe başlamıştır (*Sabah*, 7 Eylül 1909).

Mösyö Sterpin'in Osmanlı Posta ve Telgraf Müdür-i Umumisi olarak göreve başlamasından sonra bir çok düzenleme yapmıştır. Bunlardan biri de Ocak 1910'da hazırlanan "*Posta Memurlarının Tarz-ı Mesuliyetini Havi Proje*"dir (*Tanin*, 6 Kânunusani 1910). Bunu izleyen bir diğer proje de Postaların düzenlenmesi ve yeniden yapılandırılması hakkında idi.

Bu dönemde, İstanbul ve civarına telefon kurulması çalışmaları da hız kazanmıştır.

1909 yılı biterken posta ve telgraf memurlarının durumuyla ilgili yeni bir nizamname hazırlanmış ve bu sayede Posta ve Telgraf işlemlerindeki yavaşlığın önüne geçilmeğe çalışılmıştır. Ayrıca memurların eğitimleri ile ilgili sorunlar da ele alınmaya başlanmıştır.

Özellikle İstanbul'da bir çok memurun daha önceden yayınlanan nizamnamelerde belirlenmiş saatlerde iş yerlerinde bulunmaları gerektiği halde görev yerlerinde bulunmamalarının sebepleri araştırıldığında, bunlardan bazılarının yüksek okullarda eğitim vermekte oldukları, bu yüzden sabahları işlerine geç kaldıkları gibi, bazılarının da Darüşşafaka veya diğer okullara devam ettikleri belirlenmiştir. Bunun üzerine Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü, eğitim ve bilim ile ilgilenmenin takdirle karşılandığını; ancak, bu arada devletin en önemli kurumlarından birinin de zor durumda bırakılmaması gerektiğini belirterek Maliye Nezareti'nden bu konu hakkında gerekli işlemlerin yapılmasını istemiştir (*Tanin*, 3 Kânunuevvel 1909).

Maliye Nezareti bu isteği değerlendirerek, yüksek okul ve Darüşşafaka'da öğretmenlik yapanlara haftada iki saati geçmemek üzere izin verilmiştir. Yüksek okulun son ve sondan bir önceki sınıfında eğitim gören genç memurlara ders zamanlarında izin verilmesi uygun görülmüştür. İdadi, rüştiye ve mekteb-i iptidailerde öğretmenlik yapanlara ise derhal istifa etmelerinin teklif edilmesi ve yüksek okulun son ve sondan bir önceki sınıflarında okuyanların dışında kalanların ise, ya okuldan ayrılmaları ya da memurluğu bırakmaları konusunda uyarılmalarını Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü'ne bildirmiştir (*Tanin*, 3 Kânunuevvel 1909).

Mösyö Sterpin döneminde yapılan en önemli atılımlardan biri belki de en önemlisi, Abdülhamid döneminde yasaklanan telefonun genel kullanıma açılmasıdır. Bunun yanında Posta ve Telgraf Nezareti, Mösyö Sterpin'in göreve başlamasıyla eş zamanlı olarak Posta ve Telgraf Müdüriyet-i Umumiyesi'ne dönüştürülmüştür.

İlk kuruluş yıllarında Ticaret Nezareti'ne bağlı olan Posta Nazırlığı daha sonra Nafia ve Dahiliye nezaretleri bünyesinde çalışmalarını sürdürmüştü. Dairelere ve halka kolaylık sağlamak personel kadrosundan ve masraflardan tasarrufa gidilmek

düşüncesinden hareket eden hükûmet, Posta ve Telgraf idarelerinin birleştirilmesine karar vermiş ve bu karar üzerine 11 Eylül 1287 ve 9 Recep 1288 tarihinden itibaren (M.1871) ayrı idareler olan posta ve telgraf örgütleri birleştirilerek Dahiliye Nezareti'ne bağlı Posta ve Telgraf Nezareti oluşturulmuştu. İlk Posta Nazırı olan Ahmet Şükrü Bey (Sağır Ahmet Paşa) Posta ve Telgraf Nazırlığı'na tayin edilmişti. Posta ve Telgraf Nazırlığı kabineye dahil bir nazırlık değildi. Unvanı Nazır olmasına rağmen Posta ve Telgraf'ın en üst yöneticisi bir Genel Müdür durumundaydı. Bu birleşmeye dair kararname henüz ele geçmemiş olmakla beraber, birleşimin Posta ve Telgraf ve Telefon idaresi sicil arşivindeki 9 numaralı ilmühaberden esinlenmekte olduğu görülmektedir*.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra nezaretlerde bir takım düzenlemeler yapılmasına karar verilmiş ve bu düzenlemeler için bazı yabancı uzmanların da düşünceleri alınmıştır. *Tanin* gazetesinde yer alan şu haber buna iyi bir örnektir:

"Posta ve Telgraf Nezareti ve Maliye
Rüsûmat, Posta ve Telgraf, Defter-i Hakanî, Orman ve Maden gibi devair-i müsemmerenin hasılatı devair-i mezkûrece sarf olunduğundan ve bu ise kavaid-i umumiye-i maliyeye menafi bulunduğundan bahisle bâdema hasılatı olan devairin kaffe-i makbuzatını hazine-i Maliye'ye göndermesi ve sarfiyatın münhasıran Maliye Nezareti'ne icrası hakkında Mösyö Loran tarafından bir rapor kaleme alınarak Maliye Nezareti'ne verilmiştir. Bu raporda Posta ve Telgraf Nezareti'nin Dahiliye Nezareti'ne merbut olması caiz olmadığından bunun da Maliye Nezareti'ne rabtına lüzum göstermiştir. Fransa'da Posta ve Telgraf Nezareti 10-15 sene evveline gelinceye kadar müstakil bir nezaret olduğu halde Mösyö Ruviye bunun mahzurlarını irae ederek Maliye Nezareti'ne ilhak ettirmiş idi" (*Tanin*, 11 Kânunuevvel 1908).

Bu nizamnameye gööre, Posta ve Telgraf ve Telefon Müdüriyet-i Umumiyesi, Maliye Nezareti'ne bağlı bir umum müdür tarafından idare olunacak ve umum müdür, Maliye Nazırı'nın teklifi üzerine irade-i seniyye ile tayin olunacaktır. İdare-i merkeziyye rüesa-yı aklâmı yanı başkanlar ve hukuk müşaviri ise müdür-i umuminin teklifi ve Maliye Nazırı'nın onayı ile atanacaktır. Diğer memurlar ise, Maliye Nazırı'na vekâleten müdür-i umumi tarafından tayin edilebilecektir.

Tayinleri Maliye Nazırı'na ait olanların terfileri de umum müdürün teklifi üzerine Maliye Nazırı'nın onayıyla yapılacaktır. Umum müdür tarafından tayin edilen memurların terfileri ise yine umum müdüre ait bulunacaktır.

Yeni kurulacak her memuriyet, bütçe ödenekleri çerçevesinde olmak şartıyla Maliye Nazırı'nın onayına bağlı kalacaktır. Memurların cezaları umum müdüre ait ise de azil, Maliye Nazırı'nın muvafakatine bağlı bulunacaktır.

---

* Bu konuda geniş bilgi için Bkz. Tanju Demir (2005), *Türkiye'de Posta ve Telgraf ve Telefon Teşkilâtının Tarihsel Gelişimi 1840-1920*, PTT Genel Müdürlüğü Yay., Ankara.

"*Posta ve telgraf hizmetlerinin tenkisine veya yeniden posta ve telgraf merkez ve şubeleri açılmasına ve meccanen nakliyat icrasına ve ale'l-umum posta umum posta ve telgraf işlerine taalluk eden esaslı yazılar Maliye Nazırı'nın imzasına iktiran ettirilecektir..*" Yine "*500 liradan fazla bir masrafı intaç edecek olan taahhüt ve ameliyattan, şerait-i müzayede ve münakaşası (arttırma ve eksiltme) ve mezat kaimeleri Maliye Nazırının*" onayına sunulacaktır.

'*Nüzzar ile bütün muhaberat Maliye Nazırı vasıtası ile vuku bulacak ve ale'l-umum talimat ve yazışmalar ve evamir, hasılı posta ve telgraf işlerine ait iç yazışmalar umumu müdür tarafından imza edilecektir.*

Posta ve Telgraf giderlerinin sarf emri Maliye Nazırı'na ait olup masraf maaş nevinden ise 300 lirayı tecavüz etmeyen masrafın icrası Maliye Nazırı'na vekâleten müdür-i umumi tarafından yapılabilecektir. Posta ve Telgraf idaresinin bütün masrafı ve maaşatı, diğer devlet daireleri için yapıldığı usul üzere mal sandıkları tarafından tediye olunacak, Posta ve Telgraf gelirleri de Maliye Nazırı tarafından tayin olunacak zaman ve şartlar dairesinde ya Osmanlı Bankası'na veyahut mal sandıklarına teslim kılınacaktır" (*Takvim-i Vekâyi*, No: 682: 11 Teşrinisani 1326).

30 Şaban 1327 ve 2 Eylül 1325 tarihli Nizamname gereği olarak da Posta ve Telgraf Nezareti, 15 Eylül 1909'da Maliye Nezareti'ne bağlanmıştır (*Takvim-i Vekâyi*, No: 682: 11 Teşrinisani 1326). Böylece, her ne kadar o tarihte telefonun fiilen kurulması sağlanamamışsa da yeni yapılanma gereği adı "Posta ve Telgraf ve Telefon Müdüriyet - i Umumiyesi" olarak belirlenmiştir (Önal, 1994: 127). Bunun sonucunda Mösyö Sterpin de Posta ve Telgraf ve Telefon Umum Müdürü unvanıyla göreve başlamıştır (BOA İrade Tel-Pos: 934/1). Zaten Mösyö Sterpin'in Osmanlı ülkesine çağırılma nedenlerinin başında telefonun kurulup işletilmesi konusunda bilgisinden yararlanılması amacı gelmektedir (BOA İrade Tel-Pos: 934/1; Söhmen,1978: 32).

Yukarıda adı geçen yabancı uzmanların yanı sıra genel bir görevle Nezaret'in tümüne yönelik bir yetkiye sahip olmayıp, yalnızca Telgraf işleri için sıradan bir görevli statüsünde olan yabancı mühendisler ve memurlar da bulunmaktadır.

Osmanlı telgraf ağının kuruluşunda teknik işler Mr. Tolson'un yönetimindeydi (Mehmet Ali, 1333: 95). Tolson'dan başka telgraf hatlarının inşasında görevli olarak De la Rue adlı bir Fransız Osmanlı telgrafının kuruluşunda büyük bir rol oynamıştır. Aynı yıllarda, (1855) İstanbul Telgrafhane Müdürlüğü'nü de yine bir Fransız, M. de Lusson yapıyordu (Kaçar, 1996: 17). Yerli muhabere memurları yetiştirilinceye değin Fransız, İngiliz ve İtalyan memurlar Osmanlı Devleti hizmetinde kalmıştır. İstanbul-Edirne ve Varna-Edirne hatları De la Rue'nün gözetimi altında inşa edilmiştir (Gökoğlu, 1957: 53-56). Daha önce de belirtildiği gibi, yabancı telgraf uzmanlarının Osmanlı Posta ve Telgraf Nezareti kadrolarında varlığı uzun süre devam etmiştir.

Bu uzmanların tümü kendi tabiyetlerinde kalmışlar hiç biri Osmanlı ülkesinde bir Osmanlı olarak çalışmamıştı. Karşılıklı zorunluluklarla görev yapıyorlardı. Ancak bu

tanımın dışında kalan bir uzman vardı ki, o da hayatının sonuna dek Osmanlı ülkesinde bir Osmanlı gibi yaşamış olan Emil Locaine idi.

Telgrafçı, Mühendis, Mucit ve Eğitimci Emil (Locaine) Efendi

Türkiye'de çalışan yabancı telgrafçılık uzmanları arasında Osmanlı telgrafçılığının gelişmesinde pay sahibi olan, yalnız bir mühendis olarak değil, bir eğitmen ve bir mucit olarak da adından söz ettiren Emil (Lacoine) Efendi'nin özellikle anılması gerekir. Emil Lacoine, Süveyş Kanalı'nın açılması sırasında Mısır'a gelmiş ve orada çalışmış bir Fransız mühendisidir (Durukal, 1957: 4). Emile Lacoine, Süveyş Kanalı hafriyatında bir iş bulmak için Paris'ten Mısır'a İstanbul yolu ile giderken İstanbul'da Fransız telgrafçılarla görüşmüş, bunlar da Mısır'a gideceğine burada telgraf hizmetine girmesinin daha kârlı olacağına Lacoine'ı ikna etmişler, o da Feyzi Efendi'nin müdürlüğünde telgraf hizmetine girmiştir. Emile Lacoine, aslında telgrafçı değildi. Paris'te Ecole Nationale Des Arts et Mêtiers'deki eğitimini yoksulluk yüzünden tamamlayamamış ve hayatını kazanmak için Mısır'a kadar gitmeyi göze almıştı; zaten o zamanki telgrafçılık büyük eğitim gerektiren bir uğraşı olmayıp biraz doğal bilimler ve kimya okumuş olmak bu iş için yeterli görülürdü ve Lacoine'ın bu birikimi de vardı. Girdiği hizmette telgrafçılığın gelişimini, çok teorik ve yüksek matematik bilmeye bağlı olmayan, uygulama kısımlarını Fransa'dan getirttiği dergi ve risalelerden takip etmeyi ihmal etmemiş ve İstanbul'da kendi kendine telgrafçı olmuştur. Böylece kendisini kabul ettiren Emile Lacoine, Rouvier'den sonra Fen Müdürlüğü'ne atanmış; adı da Emil Efendi olarak anılmaya başlanmıştır (Durukal, 1948: 27).

Emil Efendi'nin eğitimci yönüne gelince; Telgraf Mektebi'nde dokuz kısım olarak gösterilen elektrik ve telgraf derslerinin Emile Lacoine tarafından verildiği bilinmektedir. Telgrafçıkta yaşanan dünya çapındaki gelişmelere ayak uydurabilmek için Babıâli 1865'te Müdir-i Umumi Salim Efendi yerine, ikinci derecede Nazır unvanı ile mütercimlerden Agaton Efendi'yi Posta ve Telgraf Nazırlığı'na getirmiştir. Agaton Efendi iki sene süren nazırlığında oldukça büyük icraat yapmıştır. Yani hükûmet dairelerinde öteden beri mevcut Evrak, Mektupçuluk, Muhasebe ve Deavi kalemlerinden başka o dönemde Fransa'daki telgraf örgütü örnek tutularak "*tahrirat-ı ecnebiye, muhasebe-i ecnebiye, telgraf kontrolü, eşya ve fen kalemleri* ile *Meclisi İdare-i Nezaret* adlarıyla bazı yeni bölümler eklenmiş ve yine idarede, sermayesi bütün posta ve telgraf memurlarının maaşlarından her ay yüzde üç kesilmek üzere oluşturulacak bir de *Tekaüt Sandığı* kurulmuştur. Agaton Efendi o tarihlerde ilk olarak Faransa'da yayınlanan Blavior adlı yazarın *Elektriki Telgraf* kitabı rehberliğinde, bütün nazırlığı boyunca, Emile Lacoine'dan ders almıştır (Darüşşafaka Tarihi, 1999: 22).

1867'de Agaton Efendi'nin yerine İbrahim Sarım Posta ve Telgraf Nazırı olmuş ve iki yıl nazırlıkta kalmıştır (Durukal, 1948: 27).

1869'dan 1870'e değin Posta ve Telgraf Nezareti Sağır Ahmet Bey tarafından yürütülmüştür. Sağır Ahmet Bey, Agaton Efendi zamanında yapılan teşkilâtı değiştirmek istemiştir. Önce görebildiği, kendisine zararı dokunabileceğine inandığı memurları değiştirme yoluna gitmiştir. Ancak, sonraları merkez yönetiminde ya da postahane ve telgrafhanelerde görevli memurlar arasında öyle yer değiştirmeler yapmıştır ki, neredeyse bütün posta memurları telgraf hizmetine, telgraftakiler de posta hizmetine geçmiş ve örneğin, Fen Müdürü Emile Lacoine'ı, "*posta hizmetinde Fransızca bilenlere lüzum vardır*" diyerek Galata'da Büyük Millet Hanı'ndaki postahaneye yollayıp geçici bir süre için Fen Müdürlüğü'ne gerek olmadığına hükmetmiş; bu yüzden Emile Lacoine istifayı göze almıştır (Durukal, 1948 : 28). Sağır Ahmet Bey'in nazırlığında, Nazır muavini İzzet Efendi idi. İzzet Efendi, Nazır'ın bu aşırılıklarını durdurmağa çalışmışsa da başarılı olamamış, ancak Emile Lacoine'ın Fen Müdürlüğü'ne iadesini sağlayabilmiştir. Emile Lacoine'ın uzmanlığının telgraf üzerine olduğu, posta hizmetinde hiçbir şeye yarayamayacağı konusunda Nazırı ikna ettikten sonra Emile Lacoine'ı, eski görevine iade olunduğundan dolayı Nazır'a teşekküre götürmüş ve İzzet Efendi de arada tercümanlık yapmıştır. O sırada odacı, Nazır masasına İttihat Kalemi tarafından yayınlanan *Journal Telegraphique* (Telgraf Mecmuası) nüshasını getirmiş olduğundan, Nazır bu risalenin ne olduğunu sormuş, İzzet Efendi de gazetenin amacını kısaca anlatmak için: "*Efendim, telgraf ittihadına dahil memleketler arasındaki telgraf vukuatından bâhistir. Nitekim Mulmein ile Bangkok arası kablosunun kırılmış olduğunu haber veriyor*" deyince, Nazır, "*Artık Emil Efendi ile barıştık, bu kablonun tamirine himmet etsinler*" yanıtını vermiştir (Durukal, 1948 : 28). Nazır Ahmet Bey'in bilgi ve görev anlayışını da örnekleyen bu diyalog, bilinçsizce, sadece kendisinden önceki nazırın yaptıklarını yıkmak için tüm örgüt birimlerini dağıtan düşüncenin belirdiği kafa yapısını da göstermektedir. Görevinden ayrılırken, İdari personeline "*Yerime gelecek pek rahat edecektir, her şeyi yoluna koydum*" demesi de bunu perçinlemektedir (Kalmuk, 1948: 28-30).

Feyzi Efendi döneminde Mister Hughes (Hughes adı ile anılan telgraf makinesinin mucidi) İstanbul'a gelmiş, makinesi hakkında ayrıntılı dersler vermiştir. Bu derse Beyoğlu merkezi muhabere memurlarından dört efendiden başka Emile Lacoine ve muavini Acemyan efendiler de katılmışlardır. Hükûmet Mister Hughes'e verdiği bu derslerle makinesinin Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılmasını sağladığı için yüz bin frank para ödülü ile dördüncü rütbeden Osmanî nişanı vermiştir (Kalmuk, 1948: 28-30).

Emil Locaine, aynı zamanda bir mucitti. Kendi icadı olan ve Boğazlar'daki gemi trafiği açısından özellikle düşünülmüş, sisli havalarda güvenlikli geçiş sağlanması için hazırlanmış elektrikli deniz fenerlerini Osmanlı hükûmetine kabul ettirememiş, bu icadını Fransa'da tanıtmak ve orada kullanıma sunmak zorunda kalmıştı*.

* "*Posta ve Telgraf Nezareti Fen Müşaviri saadetlû Emil Locaine Efendi, bir usul intiba' ederek alem-i insaniyete*

Ayrıca, henüz emekleme döneminde olan telefonla da ilgilenmiş, telefonun Türkiye'de ilk kez kullanımı bir yana, kurulması için gerekli araç gerecin ve telefon makinesinin maliyetinin düşürülerek Telgraf Fabrikası'nda üretilmesi için de çalışmış, Avrupa'daki satış fiyatı 25 İngiliz lirası olan telefon makinesini 6 franka mal ederek, kendi çabasıyla üretmeyi başarmıştı*

Denizaltı telgraf kablolarının tarafsız hale getirilmesi amacıyla Temmuz 1882'de Paris'te toplanması beklenen Uluslararası Telgraf Konferansı'na Osmanlı devleti murahhası olarak Emil Locaine'ın katılması kararlaştırılmıştı; ancak Emil Locaine Avrupa'ya vardığında konferansın Eylül ayına ertelendiği duyurulmuştur (*Vakit*, 23 Temmuz 1882). Bu durumda Emil Locaine'ye, Londra'ya giderek Kızıldeniz'de Cidde ve Suvakin arasında kurulmasına karar verilmiş olan denizaltı telgraf hatlarını inşa işini üstlenen Siemens şirketi ile bağlantı kurup yapılan çalışmaları denetlemesi emri verilmişti. O da Siemens yetkilileriyle görüşüp inşa işi hakkında bilgi alarak İstanbul'a bildirmiştir (*Vakit*, 23 Temmuz 1882).

Emil Locaine bunun dışında İtalya hükûmet yetkililerinden Paris-İstanbul doğrudan telgraf hattı için yardım etmelerini istemiş, ancak İtalyanlar, telgrafların Roma'da bir süre alıkonulması konusunda diretince görüşmelerden sonuç alınamamıştı. Bunun üzerine Locaine, bu telgraf hattının kesintiye uğramadan Paris'e ulaşabileceği diğer bir yol olarak Viyana üzerinden bir iletişim ağının kurulması konusunda Avusturya devleti nezdinde girişimde bulunmuştur (*Vakit*, 23 Temmuz 1882).

Emil Locaine, aynı zamanda Telgraf Nezareti'ni daha yakından tanıtmak, yenilikleri ilgili personele anında iletmek amacıyla çıkarılması kararlaştırılan derginin de editörlüğünü üstlenmişti (Tanrıkut, 1957: 2). *Telgraf Mecmuası* (Bulletin Telegraphique) adını taşıyan bu ilk telgraf dergisi hem Türkçe hem de Fransızca olarak çift dilli basılmıştı. Mart 1876 tarihini taşıyan derginin ilk sayısının önsözüne bakıldığında çıkarılma amacı ve beklenen yararlar şöyle sıralanmaktadır:

hizmette bulunmuştur. Usul-ü muhtera ile sis, duman, kar ve yağmur gibi hadisat-ı ceviye esnasında vukuu melhuz olan müsademat-ı bahriyenin önü alınacaktır. Müşarünileyh hırz ve riyazi-i şehir Salih Zeki Beyefendi'nin teminatına nazaran bu babda sisli bir havada birkaç vapur birden bir limana ithal veya bir boğazdan imrat mümkün olduğu gibi, aynı zamanda bir kaç vapur da bilâtehlike bir liman veya boğazdan dışarı çıkarılabilecektir. Müşarünileyh, Fransa Fenerler İdaresine müracaat etmiş ve idare-i mezkure heyeti derhal usul-ü cedidenin kıymet ve ehemmiyetini takdir ve hemen mevki-i tecrübeye vaz'ı için iktiza eden alat ve edevatın tertip ve ihzarına karar verilmiştir. Müşarünileyhin tecrübe için Fransa Fenerler İdaresi'ne müracaatı bizim fenerlerin elektrik feneri olmamasından ileri gelmiştir", *Servet*, 5 Ağustos 1898 (24 Temmuz 1314).

* *Vakit*, 21 Kânunuevvel 1877. Haberin tam metni şudur: "*Telgrafhane-i âmire İmalât Şubesi Müdürü Mösyö Emil Locaine, bu defa Amerikalı Graham Bell nam zatın icat eylediği usul üzere bir telefon yani Mosel makinesi imal ederek tecrübesini icra etmiş ve bu âlet vasıtasıyla beş yüz metre mesafede yalnız kelimeler değil, türkü, ıslık, hande, hasılı esvat-ı insaniyenin aynını nakledebilmekte bulunmuştur. Bu günlerde Soğukçeşme'de vaki Telgrafhane ile Telgraf Makine Fabrikası arasında bir telefon temdid olunacaktır. Bu gibi makineler İngiltere'de 25 İngiliz lirasına satılıyor iken mumaileyhin icat eylediği telefon yalnız 6 franka mal olmakta olduğunu Levant Herald yazıyor.*"

"Memleketimizde telgraf muhaberatının tesis ve tamimine mübaşeret olunalı 20 seneye vardı; bu müddet içinde hatlar uzadı. Civar hükümetlerin ve Hindistan'ın hatlarıyla kesb-i irtibat etti. Telgraf muhaberatının esbab-ı intizamından en birincisi işte müstahdem olan memurin ve hademenin derice-i memuriyetlerine usul ve fünun-u telgrafiyi de kesb-i meleke ve maharet ederek telgrafın imal ve idaresini herhalde kavaid-i fenniye ve nizamat-ı mevzuaya tevfik etmelerinden ibaret olduğuna binaen her ne kadar şimdiye kadar Telgraf Nezareti'nde yetiştirilmiş olan memurin-i telgrafiye fünun-u mühimme ve nizamat-ı lâzıme talim ve taallüm ettirilmekte ise de telgrafın elyevm meşulumuz olan terakkiyat ve kemâlât-ı feniyesine dair zuhur etmekte olan asar ve kavaid-i fenniye, nizamat-ı mustahsene Avrupa telgraf idarelerine bir mecmua-i muntazame sırasında neşir ve tamim edilerek bundan bilumum memurinin enva-i vefait iktibasiyle vezaif-i memuriyelerinde ibraz-ı maharet edegeldikleri halde bizim öyle bir asar-ı mergubeden mahrum kalmaklığımız halen Posta Nazırı'mız saadetlû Yaver Paşa Hazretleri'nin malumları oldukta hemen iktizasını makam-ı âliye arz ve badeezin Memalik-i Hazret-i Padişahi'de bulunan kâffe-i memurin-i telgrafinin mütalaa etmelerine mahsus olmak ve telgrafın usul ve füruatıyle nizamat-ı mevzuadan bahseylemek ve Nezaret'çe neşr ve ilânı lazım gelen mevattan ibaret olmak üzere bir Telgraf Mecmuası tertip ve ihdasına irade-i aliye şeref-i müteallik buyurulmuş ve bunun için Daire-i Nezaret'te mahsus bir kalem teşkiliyle bu işin memurin-i kadimeden Mustafa ve Dimitraki efendiler ile Fünun Kalemi memuru Emil Efendi'ye ihalesi tensip buyurularak işbu 1292 senesi Kânun-u sanisi iptidasından itibaren ihraç ve neşrine mübaşeret olunmuştur. İşbu Telgraf Mecmuası, 40 sahifeden ibaret olarak şimdilik ayda bir kerre çıkarılacak ve mütalaası mücerret telgraf memurlarına mahsus olmak üzere açık ve sade tabirat ile yazılacaktır. Fünuna müteallik olan mevaddın tahriri yalnız memurin-i mahsusuna münhasır olmayıp bütün telgraf memurlarının nazariyat ve ameliyatta vukubulan tedkikat ve tecarübüne göre yazabilecekleri umur-u nafia heyet-i fenniyenin kabul ve şayan olduğu takdirde muharririnin ismi ile derce müsaraat olunacaktır..."

Posta ve Telgraf Nazırı Hasan Âli Efendi döneminde Emil Locaine'ın başında bulunduğu bir kurul tarafından ikinci kez çıkarılan Posta ve Telgraf Mecmuası ise yalnızca dört sayı çıkabilmişti. Haziran 1888 tarihini taşıyan ilk sayıdan 4. ve son sayıya kadar dergide yazı da yazan Emil Locaine'in dışında yazar kadrosunda bulunan diğer isimler ise şunlardı:

Pettacci Efendi: Tahrirat-ı Ecnebiye'de Posta Kısmı Mümeyyizi

Fahri Efendi: Fen Kalemi Mühendisi

Nesimi Efendi: Fen Kalemi Mühendisi

Salih Efendi: Fen Kalemi Müdürü

Şevki Efendi: Eşya Kalemi Muavini

Fuat Efendi : Fabrika Mühendisi

Mehmet Ali Efendi : Dersaadet Başmüdürlüğü Mühendisi

Telgraf ve Posta memur ve uzmanlarının yetiştirilmesinde Darüşşafaka'nın önemi büyüktür. Bu eğitim kurumunda verilen dersler arasında posta ve telgraf konularında

teknik ve mesleki bilgiler, Fransızca kitaplardan yararlanılarak yapılıyordu. Emil Locaine'nın Fransızca yazdığı telgraf kitabı Türkçe'ye çevrilerek 1299 (1883) yılından itibaren okutulmaya başlanmıştı (Darüşşafaka Türkiye'de İlk Halk Mektebi, 1927: 15).

Nazır İzzet Efendi ve Emil Locaine'ın Darüşşafaka bünyesinde yaptığı eğitim çalışmaları II. Meşrutiyet dönemine kadar sürmüştür. Bu dönemden önce Darüşşafaka'dan mezun olanlar, kısmen Rüsûmat ve kısmen de Posta ve Telgraf idarelerinde göreve başlarken, 1909 yılında Darüşşafaka'nın ders programlarından meslek derslerinin bir çoğu çıkarılmış, yerine katip ya da muhasebeci olmaktan başka çıkar yol bırakmayan dersler konulmuştur (Darüşşafaka Türkiye'de İlk Halk Mektebi, 1927: 15-19).

Emil Locaine, bir Osmanlı memuru olarak ilk kez 1859 yılında İstanbul merkezinde telgraf makinesinin başında başladığı görevinde sürekli ilerlemiştir. 1860'da Beyoğlu Merkezi İkinci Müdürlüğü'ne getirilmiş, 1863'de Telgraf Mektebinde, 1881'de Darüşşafaka'da telgrafçılık dersleri vermiştir. 1885'de Posta ve Telgraf Nezareti Fen Kalemi Müdürlüğü, 1888'de Fen Müşavirliği gibi önemli noktalara ulaşan Locaine, bu sayılan görevlerin dışında yukarıda belirttiğimiz *Telgraf Mecmuası* editörlüğünü de üstlenmiştir. 1883'de ek hizmet olarak yürüttüğü Muayene Komisyonu Reisliği'ni de içine kattığımızda bu kadar yoğun tempoda çalışan Locaine'nin telgrafçılığı bir görev olarak değil, bir yaşam biçimi olarak benimsediği düşüncesi akla gelmektedir. Mesleğine böylesine sevgiyle bağlı olan Emil Locaine, yine bir Osmanlı memuru olarak çalışırken geçirdiği apandisit ameliyatı sonucunda 1898'de yaşama veda etmiştir (Durukal, 1948: 28 vd.).

Kaynakça:

A. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

İlmühaber Defteri: 9/ 2736 (12 Şaban 1288 ve 14 Teşrinievvel 1287).
İrade Dahiliye: 86815.
İrade, Telgraf ve Posta (Tel - Pos), 934/1.
İrade, Hariciye, 5031.
İrade, Şuray-ı Devlet, 5031

B. Resmî Yayınlar

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 16 Şubat 1324, İnikat: 36, celse: 2.
Takvim-i Vekayi, No. 682, 11 Teşrinisani 1326.

C. Gazeteler

Ahenk

Sabah
Tanin
Vakit

D. Kitap ve Makaleler

Darüşşafaka Tarihi (1999), İstanbul.
Darüşşafaka, Türkiye'de İlk Halk Mektebi (1927), İstanbul,
Durukal, Hüsnü Sadık (1957), "İlk Telgraf Mühendislerimiz", *Ark*, Sayı: 2. Nisan.
Ebuzziya Tevfik (1973), *Yeni Osmanlılar Tarihi*, İstanbul.
Gökoğlu, A. Baha (1937), *Doğu'da ve Batı'da Telgrafçılık Nasıl Doğdu*, İstanbul.
Kaçar, Mustafa (1986), *Osmanlı Telgraf İşletmesi 1854-1871* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
Kalmuk, Mehmet Emin (1948), "PTT Hizmetlerinde Darüşşafakalılar", *Darüşşafaka, Türkiye'de İlk Halk Okulu Yıllığı*, İstanbul.
Mehmed Ali (1330), "Posta Mebahisi", *Posta ve Telgraf Mecmuası (PTM)*, s: 163, Teşrinisani.
Mehmet Ali (1333), "Telgraf Umum Müdüriyeti Hakkında Muhtasar Bir Tarihçe", *Posta ve Telgraf Mecmuası (PTM)*, s: 196, Ağustos.
Önal, Aliye (1994), "Türkiye'de Telefon Teşkilatının Kuruluşu", *Çağını Yakalayan Osmanlı*, İstanbul.
Pascoe, Charles (1873), "The London Post Office", *Appleton's Journal*, C. 10. October 11.
Raafat, Samir (1994), "A Snapshot of Egypt's Postal History", *The Egyptian Mail*, December, 3.
Söhmen, Şerafettin (1978), "Osmanlı İmparatorluğunda Posta ve Telgrafçılığımız", *PTT Bülteni*, s: 157-158 (Ağustos-Eylül).
Tanrıkut, Asaf (1984), *Türkiye'de Posta ve Telgraf ve Telefon Teşkilatı Tarihi ve Mevzuatı*, Ankara.
——————————; "İlk PTT Mecmuası", *PTT Aylık Meslek Mecmuası*, sayı: 2, Nisan 1959.
"The Post System" (February, 1848), (Report of Cave Johnson, Postmaster General, December 1847), *The Commercial Review*, C. V, No: 7.

Özet:
Tanzimat döneminde kurulan Osmanlı Posta ve Telgraf Nezareti 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren gelişmelere ayak uydurabilmek için yeni düzenlemelere ihtiyaç duymaya başlamıştı. Bu amaçla Osmanlı yönetimi modern haberleşme kurumlarında görev yapmış bazı yabancı uzmanları davet etme yoluna gitmiştir. Görevleri süresince, söz konusu uzmanların biri hariç hepsi kendi tâbiyetlerinde kalmışlar. Yalnızca biri, Emil Locaine, hayatının sonuna dek Osmanlı ülkesinde bir Osmanlı olarak yaşamıştı. Bu makale Locaine'nın Osmanlı ülkesindeki faaliyetleri ve hayatini incelemektedir.

Anahtar Sözcükler: telgraf idaresi, reform, yabancı uzmanlar, Emil Locaine.

Abstract:
Ottoman Postal & Telegram Ministry, which was established during the Tanzimat era, had already fallen short in terms of technological structure by the end of the century and required a serious reform. The ministry invited foreign experts for the reorganization of the postal system. Among the experts who came and worked in Turkey remained as their native countries' national during their stay in Turkey except for one, Emil Locaine, who stayed until the end of his life and served as an Ottoman. The article is about his life and works in the Ottoman Empire.

Keywords: Telegraph administration, reform, foreign experts, Emil Locaine.

YENİ...

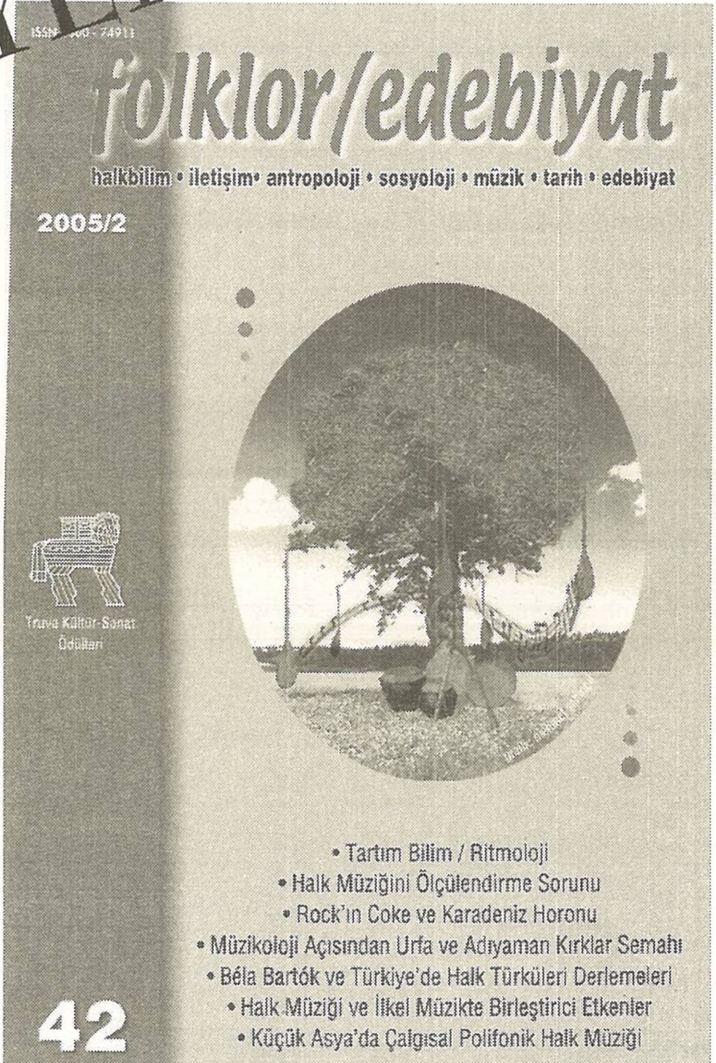

Bu dergiyi satın almak için hemen tıklayın!..

www.sanatkitabevi.com.tr

Misyonerler: Avrupa Uygarlığının Dünya Geneline Yönelen Taarruzu

Amerikalı Misyonerler ve Nasturiler

Tomas ÇERME

Avrupa coğrafyasında yeşeren kapitalizmin başka coğrafyalara doğru genişlemesi ve başka ekonomik olmak üzere her türlü ilişkisini ihraç edilişi süresince misyonerler askerlerin ordularıyla, siyasilerin diplomasinin incelikleriyle, tüccarların ticari filolarıyla yaptıklarına benzer bir rol yüklenmişler, onlar da sivil topluma çıkarma yapmışlardır.

Misyoner Perspektifi

Misyonerler ciddi bir teoloji eğitiminden geçirilerek bölgeye yollanıyorlardı. Genellikle kırsal kökenli yoksul ailelerden geliyorlardı. Eğitimleri sırasında gidecekleri bölgeye, yönelecekleri cemaate göre bir dil eğitiminden geçmekteydiler. Bölgeye geldikleri ilk yıllarda buna bir de özel dersler eklendiğinde bölgenin konuşulan bir kaç dilini mükemmel öğrenmiş oluyorlardı. Özellikle çeviri işlerinde yoğunlaşanların bildikleri dil sayısı daha fazlaydı. Misyonerlerin kendilerini algılamaları incelendiğinde şu da dikkat çekmektedir: kendi eylemleriyle Anadolu'da gezen havariler ve azizler arasında bir benzerlik ilişkisi kurmuşlardır. Örneğin, Antep'e giden misyoner Doktor Smith taşlanarak kentten çıkarıldığında durumu Aziz Stepanosin'kine benzetiliyordu (Danacıoğlu, 1993; 205). Batı Anadolu'da gezerken genellikle Aziz Pavlos'a ve daima eğer varsa gidilen yerlerde önceden oralarda çalışmış diğer havariler atıfta bulunuluyor böylece onların takipçileri oldukları, onlardan bir misyon devraldıkları ima ediliyordu.

Türkiye ve Türkiye'yi çevreleyen Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkaslar son iki yüz yıldır Protestan misyonerler kuruluşlarının ilgi odağıdır. Söz konusu bölgede Katolik

misyonerlik faaliyetlerinin başlangıcı çok daha eskidir misyonerlik kuruluşlarının bölgede duydukları bu ilginin dini, tarihi, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel sebepleri vardır.

Misyonerlerin yaşamlarını kişisel hayat ve acıları ötesinde misyonlarına nasıl adanmış oldukları konusunda Dr. Asahel Grant eylemleri oldukça tipik bir örnek teşkil ediyor Dr. Grant 1839'da Nasturi patriği Mar Şemun'la görüşmek üzere Urmiye istasyonundan ayrıldığında eşi öleli sadece bir kaç hafta, ikiz kızları doğalı ise bir kaç ay olmuştu (Guest, 2001, 151). Yolculuğa bebekleri istasyondaki diğer misyonerlere emanet ederek başlamıştı. 1840'taki ikinci yolculuğuna çıktığındaysa ikiz kızları öldüğünde iki büyük acı daha yaşamıştı. Dr. Grant Amerikan komisyonuna şahsen rapor vermek için Boston'a gitmek üzere bir kez daha Urmiye'den ayrıldı, Van üzerinden Hakkâri dağlarına ulaştığı bu yolculuğunda yanında Hanry adlı dört yaşında oğlu da vardı. Oğlunu kucaklayarak çoğu zaman karda onunla beraber uyuyarak bu yorulmak nedir bilmez misyonere bir zamanlar Heraclius'un lejyonlarının geçtiği yol boyunca dağlardan geldiği yolu takip ederek bir haftada Zap nehrinin yukarı kısımlarına ulaştı (Guest, 2001, 151).

İngiliz arkeolog Austen Layard 1839'larda doğuya seyahat etti 1845'te Mezopatamya'da kazı çalışmalarına girişti. Çok geçmeden aynı bilim dalında meslektaşlarının pek azının sahip olduğu bir yetenek gösterdi: yalnız bir arkeolog değil aynı zamanda yaptığı işleri parlak bir biçimde betimleyebilen kusursuz bir yazar olduğunu kanıtladı. Başlıca eseri Ninove ve kalıntıları bir de Babil'deki ilk maceralardır. Nasturilerin ve Keldanilerin, Yakubi Süryanilerin Asur kökenli olduklarını ve son derece zor durumlarını Batı dünyasına ilk ileten kişi Austen Henry Layard'dır. Amerikalı ve İngiliz misyonerlerin beraber hareket ettikleri anlaşılmaktadır.

Osmanlı Anadolu'sunda Anglo-Sakson (Protestan) Misyoner Faaliyetleri (1816-1856)

Nasturilere, Asurîlere, Yakubi Süryanilere Yönelik Faaliyetler

CMS'nin Sowett'i Doğu Akdeniz dünyasına Anglo-Sakson misyoner faaliyetlerini başlatmak üzere yolladığında bilgi toplamasını istediği doğu Hıristiyanları arasında Yakubi Süryaniler de vardı (Danacıoğlu, 1993; 159). Ancak gerek coğrafi uzaklık gerekse Malta merkezli dalgalar halinde yayılan Proteston misyonerleri Rumlar, Maruniler, Kıptiler ve kısmen Ermeniler araştırma gezilerinin konusu olabiliyor, Asuri/Süryaniler ise ulaşılması güç coğrafi koşullar içindeki uzak bir Hıristiyan topluluk olarak biliniyordu. Asurî/Süryaniler hakkındaki bilgisizlik zaman zaman yanlış bilgilenmelerin de nedeni olabiliyordu. Yakın tarihli bir çalışma (Danacıoğlu, 1993; 159-160) Smith ve Dwight'in gezileri ve yayınladıkları kitaba kadar, Gibbon'un meşhur

Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküşü'ndeki bir bölüm dışında, İngiltere'de Nasturiler hakkında hemen hemen hiç bir çalışmanın mevcut olmadığını belirtmektedir.

Asurî topluluk deyimiyle Doğu (Nasturi) ve Batı (Yakubi/Süryani) Nasturilerden koparak oluşan Keldaniler kastedilmektedir. Örneğin H. D. Leeves 12 Mayıs 1822 tarihli Odessa'dan merkeze yolladığı mektupta Mr. Barker'in dikkatini dört *İncil*'in Kürtçe'ye çevrilmesine çektiğini, Kürtçe'nin Kürtlerden başka Nasturi, Keldani, Yakubi/Süryanilerin çoğu tarafından da kullanıldığını, çevirinin bu açıdan önemli olduğunu yazar (Danacıoğlu, 1993; 159). Asuri/Süryani topluluklar yer yer Kürtçe veya Arapça konuşsalar da asıl olarak Süryanicenin bozulmuş, Kürtce, Arapça, Farsça, Ermenice girmiş ağızlarını konuşmaktaydılar. Misyonerler Nasturi Keldani din adamlarıyla tanışıp tartışmış Hıristiyanlığın belli başlı tartışmalı konularıyla (vaftiz, haç çıkarma tarzı ve şarap ayini-ruhban kurtuluşunun nasıl olacağı) kutsal kitapların, ruhbanın durumu, batıl inançlar, halkın sosyal ve eğitsel durumu, nüfus dağılımı hakkında bilgi toplamışlardı. Smith ve Dwight, genel merkeze Nasturilerle ilgili olarak şu saptamaları göndermişlerdir: Urmiye Nasturilerine özellikle dikkatinizi çekeriz... Bunların diğer mezhepler karşısındaki hoşgörüleri, Aşai Rabbani'ye herkesi almaları ve günah çıkarmayı tümüyle reddedişleri gibi özelliklerinin zihnimizde Nasturilere yönelik bir misyonun diğer kiliselerde olduğundan çok daha az engellerle karşılaşacağına dair güçlü bir düşünce yarattığını size iletmek isteriz (Danacıoğlu, 1993; 161).

Smith ve Dwight'in diğer saptamaları, Nasturi ve Keldanilerin konuştukları Süryanice ağzında bir *Kitab-ı Mukaddes*'e sahip olmadıklarıydı Eldeki yazmalar kıt ve eksikti. Estrengelo alfabesine benzer bir alfabeyle yazılan Nasturilerin kullandığı Doğu Süryani lehçesinde hiç bir basılı eser bulunmamaktaydı. Doğu Süryanilerinin bir misyon alanı olarak saptandığı 1830'larda Nasturiler, kuzey batı İran ve güney doğu Türkiye arasında iki ayrı grup halinde yaşıyorlardı. Bunlardan birincisi Urmiye (Rizaiye) gölü, Urmiye kenti ve civarı ova köylerinde yaşayan Nasturilerdi. İkincisi ise Hakkâri ve Cilo dağlarında yaşayan dağ Nasturileriydi. Patrikhane Timur'un zulmünden sonra Hakkâri dağlarında Kokhannes'e taşınmış ve Nasturiler çoktan Ortadoğu tarihindeki önemli rollerini terk etmişlerdi. Nasturi köyü Samalava'da Nasturi piskoposunun elindeki *Kitab-ı Mukaddes* parçasını çalınır korkusuyla her gece evine taşıdığını aktarmaktadırlar (Danacıoğlu, 1993; 161). XII. yüzyıla kadar yaygın bir biçimde kullanılan Süryanice harf karakterleriyle Asurî/Süryani cemaatlere yönelik olarak 1820'lerde dini kitap basımına girişilmiş ancak yapılan çeviriler Süryanice dilinde olmuştur. Ovada genellikle Müslüman toprak sahiplerinin topraklarını işletiyorlardı. Melik adı verilen aşiret reisleriyle ruhbanları tarafından yönetiliyorlardı. Dağ Nasturilerinin durumu daha farklıydı. Gene melik adı verilen aşiret reisleri ve patrikleri tarafından yönetilseler de bağımsız veya yarı bağımsız bir şekilde aşiretler halinde yaşıyorlar, sembolik olarak bölgelerinde yaşadıkları Kürt emirlerine bağlı

gözüküyorlardı. Meliklik, aşiret üyeleri tarafından kayd-ı hayat koşuluyla seçilmiş olmaya dayansa da pratiklik belli ailelerin tekelinde bulunuyordu. Patriğin otoritesi ise aslında bir dini otoriteden ibaret de değildi. Rich'e göre, bir din adamından çok bir aşiret şefine benzemekteydi (Danacıoğlu, 1993; 49).

Midyat (Cebel Tar) Tur-abdin bölgesinde Hıristiyan toplulukları araştıran Claudius James Rich'den, İstanbul İngiliz elçiliği şapel din görevlisi Lindsay'a gönderilen 17 Kasım 1815 tarihli rapor, Nasturi ve Yakubi/Süryani ruhbanla ilgili şunları aktarmaktadır (Danacıoğlu, 1993; 49): "Nasturilerin patriği kuzey Kürdistan dağlarındaki Kokhannes'de ikamet eder. Vasalları üzerinde ölüm veya yaşamlarına karar verme yetkisi vardır. Bir dini mezhebin başı olmaktan ziyade savaşçı bir kabilenin şefine benzer; kendisiyle yalnızca aşiret reisi ve mızrak ve tüfek kullanıcısı olarak övünür. Süryani Yakubilerin barbarlığı ve cehaleti inanılmayacak ölçülerde; Tur-abdin dağlık bölgelerindeki bir piskopos tüfek kullanmada cemaatının en namlı eşkıyası kadar usta, tüfeğini hep yanında taşıyor, ayindeyken bile kilisenin kapısındaki bir kavgada etkin bir rol almak için kutsal görevini sıklıkla kestiği biliniyor.

Patriklik de bir ailenin elindeydi ve genellikle amcadan yeğene devrediliyordu. Aynı durum Keldani patriği ve bölge piskoposları için de geçerliydi. Smith ve Dwight, gezilerinde Hakkâri bölgesi Nasturilerinin 50 bin, Urmiye bölgesindekileri 20 bin kadar olduklarını tahmin ederken, Urmiye istasyonun kurucusu Misyoner Perkins Hakkâri bölgesindekileri 110 bin, Urmiyedekileri 30 bin tahmin ediyordu (Kocabaşoğlu, 1989; 162).

Patriklerin evlenmeleri yasaktı bu nedenle patriklik otomatik olarak amcadan yeğene geçiyordu. Patriklerin doğdukları andan itibaren süt ürünleri ve yumurta dışında herhangi bir hayvani gıda almaları da yasaktı. Misyonerler kiliselerinde resim ve heykel bulunmayan, Meryem'e tapınmayı reddeden bu Hıristiyan topluluğa Doğunun Protestanları adını verdiler. Nasturilere yönelik faaliyetlerinde misyonerler bölgenin koşullarını dikkate alarak tıbbi çalışma başlatma kararı aldı. Tıbbi yardım misyonerlerin gözünde diğer çalışmaları açan bir kapı olarak yarı-uygar ve cahil insanlara ulaşabilmenin en uygun silahıydı. Alınan tıbbi yardım kararı doğrultusunda Urmiye merkezine Perkins'ten sonra Pittspiel Tıp Fakültesi mezunu Asahel Grant Doktor-Misyoner olarak atanmıştı. Grant mesleği nedeniyle bölgedeki herkesin sevgisini olmasa da saygısını kazanmış, Türkler, Kürtler ve İranlılarla farklı etnik köken ve inançlardan insanlarla ilişki hatta dostluklar kurmayı başarmıştır. Bu dostluklar kendisine, ileride değineceğimiz Hakkâri dağlarındaki faaliyetlerin kapısını açacaktır. Mar Yohanna Perkins ailesiyle birlikte 1842'de Amerika Birleşik Devletleri'ne gitti. Bir yıl kaldıktan sonra gene aynı aileyle 1843'de geri döndü. Misyonerlerin daha 1835'de evlerinde başlattıkları eğitim faaliyetindeki öğrencileri arasında 2 piskopos, 3 rahip, 4 diyokos bulunmaktaydı. Misyoner evlerindeki eğitim faaliyeti kısa sürede yaygınlaşmıştır.

Misyon burada kısa sürede bir yatılı kız okulu ve bir erkek okulu ile Urmiye Gölü civarında misyonerler gözetiminde veya onların eğittikleri kişilerce kurulan (toplam 100 erkek, 150 kız öğrencisiyle) 73 tane okula dönüşmüştü. Protestan misyonerlerin Urmiye merkezinde ilk giriştikleri şey şüphesiz halkın anlayabileceği dilde kutsal kitap basımıydı. Smith ve Dwight'ın saptadıkları gibi konuşulan Asurî/Süryani diyalektinde hiçbir basılı eserin olmaması hatta yazım kurallarının (alfabesi ve gramerinin bile) oluşturulmamış olması bunu zaten bir zorunluluk olarak misyonerlerin önüne çıkarıyordu. Ricter'e göre, Nasturilerin kullandıkları dil Aramca'nın pür bir diyaleği ve antik Süryanice dil ailesinin yaşayan tek diliydi (Danacıoğlu, 1993; 164-165).

Bölgedeki basım faaliyetleri dilin kurallarının oluşturulmasıyla birlikte gelişti. Misyonerler bu konuda Avrupa'daki oryantalistlerden yararlandılar. Misyonerler yazmaları buluyor, Avrupa'ya yolluyor gerekli incelemeler orada yapılıyordu. İlk Nasturice imla kitabı ve modern Süryanice ilk *Kitap-ı Mukaddes* misyoner Perkins tarafından hazırlandı. Urmiye merkezinde 1839'da bir matbaa kuruldu 1839-1873 yılları arasında bu matbaada basılan kitapların toplam sayısı 110 bin cilde ulaşmıştı (Danacıoğlu, 1993; 166).

Dağ Nasturileri'ne Yönelik Misyon

Nasturiler, Türkiye ve İran arasında iki ayrı topluluk olarak yaşıyorlardı. Bağımsız Nasturiler görünüşte Osmanlı teb'ası olsalar da, yaşadıkları bölgelerde ne bir Osmanlı memuruna ne de İmparatorluğun iktidarının herhangi bir belirtisine rastlanıyordu. Hakkâri (Dağ Nasturileri) geçimsel olarak Hakkâri Kürt Emiri'ne (o dönemde Nurullah Bey'e) bağlılardı ve melikleri yönetiminde altı aşiret halinde örgütlenmişlerdi. Bunlar: Baz, Diz, Tkhoma, aşağı Tiyari, yukarı Tiyari ve Jilu Aşiretleriydi (Bulut, 1992; 193).

Misyonerlerin kitlesel eğitiminde ilk yöntem, hem halkla mevcut ilişkilerini kullanmak ve de bu kiliseyi parçalama amacıyla gelmediklerini göstermek için önce mümkün olduğunca yerli din adamlarını kullanmak olur, sonra okullardan kız ve erkek öğrenciler mezun oldukça kurulan köy okullarındaki eğitimci kadroları bunlara devredilir. Eğitim parasız olduğu gibi bursludur, alt sınıflardaki öğrencilere 6 pens üst sınıftakilere 1 şilin ödenmektedir (Danacıoğlu, 1993; 165).

Richter, Perkins'in 1837'de *Missionary Herald*'da yayınlanan çevirisini 10 yılda yaptığını belirtmektedir (Danacıoğlu, 1993; 166). Matbaasını 1837 gibi erken bir tarihte kurmayı planlamıştı, fakat gönderilen matbaanın yol koşullarına dayanmayıp parçalanması nedeniyle 1839'da bir basım makinası sökülerek bölgeye getirildi ve orda monte edildi. Hakkâri bölgesi Nasturi Urumiye İstasyonu kurulduğu günlerden itibaren misyonun ilgi alanına girmişti. Bu özellikle Nasturi Patrikhanesi'nin merkezinin burada olması nedeniyle patriğe ulaşıldığında ve etki altına alındığında tüm Nasturilere

ulaşılabileceğinin düşünülmüş olması nedeniyleydi. İki misyoner, Grant ve Homes Temmuz 1839'da Diyarbakır'da buluştu. İki misyoner Mardin üzerinden Kokhannes'e gitmek üzere Diyarbakır paşasının verdiği 30 silahlı askerin korumasında yola çıktılar (Danacıoğlu, 1993; 170). Temmuz 1839'da Haziran sonlarındaki Nizip yenilgisinin haberleri bölgeye ulaşmış ve yer yer Kürt ayaklanmaları görülmeye başlanmıştı. Misyonerler Mardin'e geldiklerinde kentin ayaklananların eline geçtiğini gördüler. Hem Dr. Grant'ın sağlık sorunları ve hem de güvenlik nedeni ile yaklaşık iki ay Mardin yakınlarındaki Der Zafaran Manastırı'nda kaldılar daha sonra Homes İstanbul'a dönerken, Grant tek başına yolculuğa devam etti. 1839 sonbaharında Kohhannes'te patriğin bir ay misafiri oldu. Patrik ona kendileri için okullar açılmasını önerdi ve Katolik propagandasından dem vurdu.

Grant'ın Kokhannes'te olduğu sırada Hakkâri emiri Nurullah'ı iyileştirmesi (Danacıoğlu, 1993; 170) daha sonraki yıllarda Grant'ın emirin özel doktoru olmasına ve bölgede rahatlıkla ayaklanmalar sırasında bile seyahat etmesine ve misyonerlik faaliyetlerine girişmesine fırsat verdi. Grant patrikliğe 1840 sonbaharında ikinci bir ziyaret yaptı ve bu ziyaretin ardından ABD'ye yaptığı yolculuk ve oradaki görüşmelerden sonra Hakkari bölgesi Nasturilerine yönelik yeni bir misyon kurma kararı aldı. Misyon 1841 yılında bağımsız Nasturi misyonu adıyla kuruldu ve misyona Abel Hinsdale ve Thomas Laurie eşleriyle birlikte atandılar (Bulut, 1992; 200). Hakkâri bölgesindeki faaliyetleri sürdürmede ulaşım kolaylığı sağlıyacağı düşüncesiyle bölgede ikinci istasyon Musul'da kuruldu. Misyonun amacı Hakkâri bölgesinde dini ve eğitim etkinliklerinin sistemli bir şekilde sürdürülebileceği bir istasyonla işe başlamaktı.

1842 yılında İmadiye-Cizre bölgesindeki Kürt ayaklanmasında Cizre Botan emiri Bedirhan ve İmadiye Emiri İsmail'in ayaklanmaları sırasında Osmanlı taraftarı bir tutum sergileyen Patrik Mar Şemun'u cezalandırma amacıyla Hakkâri Emiri Nurullah 1842 yılında Kokhannes'deki Patrikhane'ye saldırdı, yağmaladı ve Patrikhane'yi yaktı. Patrik Mar Şemun Tiyari bölgesindeki Nastur köyü Asheta'ya kaçtı. Bruinessen Nasturilerin Avrupa desteği nedeniyle kendilerini güçlü hissedip geleneksel toprak vergisini Kürt toprak sahiplerine vermeyi reddetmeleri sonucu bazı çatışmaların çıktığını belirtir (Danacıoğlu, 1993; 171-172).

Patrikhane'ye yapılan bu saldırı bölge Nasturilerinin statüsünü tamamiyle değiştirdi. 1843 tarihli rapora göre Nasturiler bağımsızlıklarını yitirerek Nurullah Bey'in tam egemenliği altına girdiler (Guest, 2001; 163). Misyonun adı bu nedenle bu tarihte Dağ Nasturileri Misyonu olarak değiştirildi. 1842 ayaklanması sonucu Nasturiler arasında bir istasyon kurmak üzere yollanan yeni misyonerler, Musul istasyonunda kaldılar. Nurullah Bey'den gezi için izin alan Dr. Grant bölgeye gitti, Asheta'da iki hafta kaldı, köyün yakınlarındaki bir tepeyi misyon istasyonun kuruluşu için belirledi ve inşaatı başlattı (Danacıoğlu, 1993; 173). Şüphesiz Grant'ın gelişen olaylar karşısında

hâlâ bir misyon merkezi açılmasında ısrar etmesi Nurullah Bey'le kurduğu özel ilişkiye güvenmesi nedeniyleydi. Nitekim kendisi bu konuda Nurullah Bey'le açıkça görüştüğünü ve onayını aldığını ifade eder. Halbuki Mar Şemun üzerine yeni bir saldırı düzenlemeyi planlayan İsmail Bedirhan ve Nurullah beyler misyon evinin kale olarak kullanılmak üzere yapıldığından şüphelendiler. Hakkâri'de pek de bilinmeyen bir şey olan pencerelerin kaçma yerleri olarak kullanılacağını düşünmüşlerdi.

Bu okul binasıyla ilgili bölgedeki söylentiler şöyle aktarılıyor: İnşaat haberi bir anda yayılmış, Kürt halk arasında Avrupalıların Kürdistan'da Hıristiyanlığı yaymak amacıyla saray yaptırdıkları söylentisi duyulmuştur. Bu söylentiye halkın dini fanatizmini körükleyen pek çok Müslüman din adamı sahip çıkmıştır.

İnşaatla ilgili haberler İstanbul'a da ulaşmaya başlamıştı (Bulut, 1992; 197). İmparatorluğun diğer bölgelerinde de görülen benzeri ruhsatsız kilise tamirlerinin Müslümanların şikâyetlerine neden olduğu hatırlatılıyor böylece benzeri bir durumun Grant'ın inşaat içinde söz konusu olduğunu ima ediliyordu. Bu soruşturmalar sonucunda ortaya çıkan Bab-ı Ali iradesi ise "... Bu tarafta duyulmaksızın, binanın yıktırılması ve Grant'ın havaliden uzaklaştırılması" (Danacıoğlu, 1993; 174) yolunda olmuştu. Amerikan konsolosu Mr. Brown Bab-ı Aliye çağırıldı ve Osmanlı yönetiminin bu dağlarda okul açılmasını istemediği kendisine bildirildi. Sözkonusu bu girişim anlaşıldığı üzere Nasturi-Kürt ilişkilerinin daha da gerginleşmesine neden olmuştur.

Osmanlı reformlarının çok önemli bir yönü de, Avrupalı güçlerin Hıristiyanlar için daha iyi koruma ve daha çok haklar verilmesi doğrultusundaki talepleriydi. Ayrıca Avrupalı ve Amerikalı misyonerlerin Hıristiyan toplulukları içerisinde daha özgürce çalışabilmelerine olanak tanınıyordu. Hem Kürtler hem de Hıristiyanlar bu misyonerlere, Hıristiyan güçleri yerleşik Hıristiyanlar lehine Müslüman üstünlüğüne karşı bir tehdit yaratacak daha fazla siyasi ve olası askeri müdahalelerin öncüleri gözüyle bakıyordu. Bazı misyonerler hem hastane hem de kilise görevini görecek bir tür kale yapınca Kürtleri iyiden iyiye tahrik etmeye başladılar. Kürtler için idari reformlar ve misyonerlerin çalışmaları Avrupalıların Müslümanları bastırma stratejilerinin iki farklı görüntüsüydü. Gerçekten de veriler Amerikan misyonerlerinin bölgedeki kabulünün özellikle patrik ve kilise hiyerarşisi tarafından statülerinin iyileştirileceği, Kürtlere karşı korunabilecekleri ve hatta onların egemenliğinden çıkabilecekleri yolundaki umutla ilintili gözükmektedir. Amerikan Episkopol kilisesi misyoneri H. Soutgate Musul'da İngiliz konsolosluğunun açıldığı, göndere İngiliz bayrağının çekildiği 1841 Haziran günü Hıristiyan halkın duygularını şöyle anlatıyor: "Hıristiyanlar, haç havada dalgalandığında merak ve hayranlık duygularıyla doldular... Bu sırada ortaya çıkan manzaradan dolayı Müslümanlar paşaya gidip yakındaki caminin hilalı üzerinde bir haçın dalgalanıyor olduğundan yakınıyorlardı" (Danacıoğlu, 1993; 175).

Tüm bu gelişme ve gerginlikler sonucu bölgedeki Kürt beylerinin 1843 yılında Hakkâri Nasturilerine karşı başlattıkları genel saldırı bölge Nasturilerinin kitleler halinde öldürülmelerine, sağ kalanların esir edilmeleri ve kurtulanların da Musul'a kaçmalarına yol açtı. Kürt saldırısından iki hafta önce bölgede olan Dr. Grant saldırı planını yapan Bedirhan ve Nurullah beylerle görüşmüş, hatta saldırı planları yanında konuşulmuştu (Danacıoğlu, 1993; 177). Ancak Dr. Grant, sadece Tiyari'deki misyoner mülkü ve ona sığınanlara dokunulmayacağına dair güvence aldı. Musul'a kesif Nasturi göçü kentte 1843-1844 kışında tifus salgını başlattı ve Dr. Grant bu salgın sırasında Nisan 1844'te öldü. Dr. Grant'ın ölümüyle Hakkâri dağlarındaki misyonu sona erdi.

1844 yılında Nasturi misyonunu Doğu ve Batı Nasturi misyonları olarak ikiye ayırma ve Musul ile Urumiye merkezlerinden ayrı ayrı yönetme kararı alınmıştır. Hakkâri bölgesinde çalışacağı düşünülen misyonerler aktardığımız olaylar sonucunda Musul istasyonuna kaydırıldı. Hakkâri bölgesinde çalışmaların mümkün olduğunca yerli yardımcılarla sürdürülmesi, misyonerlerin bölge hakkında düzenli raporlar oluşturmaları, böylece faaliyette destek olmaları kararı alındı. Ancak Musul istasyonu kayda değer hiç bir gelişmenin olmaması sonucu kapatıldı. Faaliyetleri 1850'ye kadar sadece Urumiye istasyonuyla sınırlı kaldı. 1849 yılında Urumiye istasyonunun başındaki Justin Perkins Musul, Mardin ve Diyarbakır'a uzanan bir araştırma gezisinden sonra ABCFM Merkezi'ne Musul, Mardin ve Diyarbakır'ı içine alan bir bölgede Asurî Misyonu'nun kurulmasını önerdi. Misyon 1850'de kuruldu 1850 ile 1852 yılları arasında Musul'a gönderilen üç misyoner, Dwight, Marsh Frederic Williams ve Doktor Lobdell ağırlıklı olarak Yakubi Süryanileri hedef alan bir çalışma sürdürdüler.

Misyonerler Musul'a geldiklerinde 1840'ların başlarında bölgede çalışan misyonerlerinin faaliyetleri sonucu Protestanlığa eğimli 60 kişilik bir cemaat bulmuşlardı. Musul istasyonuyla bağlantılı olarak 1851'de Diyarbakır, 1858'de Mardin ve Bitlis istasyonları açıldı 1859 yılına gelindiğinde Misyon 2 misyoner doktor, 5 misyoner, 5 kadın misyoner, 10 yerli vaiz ve 11 yerli yardımcısıyla 4 istasyon, 8 şubede faaliyetlerini sürdürüyordu 1860 yılında Türkiye Misyonunun yeniden düzenlenmesiyle bu misyon (Bitlis, Mardin, Diyarbakır) Doğu Türkiye Misyonu'na dahil edildi. ABCFM Asuri/Süryani misyonu 1870'de Board of Foreign Missions of Presbyterian Church in the United States'e devrederek bu alandan tamamıyle çekildi.

1871'den beri Rev Alpheus Andrus'un başkanlık ettiği Mardin'deki Amerikan Kurulu misyonu arada bir Musul'daki küçük Protestan cemaatı ziyaret ediyordu. Bu ziyaretlerin ardından kurul kış ayları için orada kalmak üzere bir misyoneri görevlendirildi. Bu misyonerlerden ilki alan Chicagolu Rev Caleb Gates bir alan çalışmasını yürüttü.

Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altında yaşayan Ermeni ve diğer Hıristiyanlara yapılan muamelenin uluslararası bir sorun olarak görülmesi karara bağlandı. Hıristiyan topluluklarını izlemek, misyonerleri korumak ve birbirlerini

kollamak için Asya eyaletlerinde açılan konsolosluk ile konsolos yardımcılıklarının sayısı hızla çoğaldı. Ressam'ın Hürmüz'de ölümünden sonra Musul'daki Britanya konsolos yardımcılığı görevini Levant konsolosluk hizmetinde çalışan maaşlı görevliler yürütüyordu. Bu görevliler doğrudan Bağdat konsolosluğuna bağlıydılar.

1869'da açılan Süveyş kanalı Avrupa ile Hindistan arasında hızlı araçların kullanıldığı bir geçidi sağlamıştı. Birkaç yıl önce Osmanlı İmparatorluğu'ndaki telgraf hatları Bağdat'tan Basra Körfezi'ne kadar genişletilmişti. Dolayısıyla burayı Hindistan'a kablolu bir sistemle bağlıyordu ve hecin devesiyle yapılan posta işlerinden daha hızlı ve güvenli bir hizmet sunuyordu.

Mardin'deki Amerikan Misyoner erkek okulunun 1887-88 ders yılındaki 48 öğrencisinden 37'si Protestan Ermeni, 5'i Yakubi Süryani, 1'i Gregoryan Ermeni, 5'i de Katolik Ermeni'ydi. Aynı okulda 1885-86 ders yılında bir Müslüman öğrenci de vardı. 1886 yılında ise önemli bir devlet memurunun kızı okulda öğrenim görüyordu. Bu örnekler 1880'li yılların ortalarından itibaren Müslüman çocukların da bu "gâvur" okullarına gönderilmeye başladığını gösteriyor. Bununla birlikte XIX. yüzyılda Müslüman çocuklarının Amerikan okullarında okuması son derece istisnai idi. Mardin'de Ermeni Protestanların iki erkek ve bir de kız mektepleri vardı. Her üçü de Amerikan misyonuna aitti. Tedrisat programı çok yüklüydü. Türk ve Müslüman çocukların Amerikan okullarına rağbet etmeye başlaması II. Meşrutiyet'ten sonra ve Cumhuriyet dönemindedir. Maraş ve Mardin gibi kentlerde orta dereceli okullar bile kuruldu. İngilizce, Türkçe ve Ermenice derslere ağırlık verildi. Eğitim süresi üç ya da dört yıl olan okullarda staj çalışmalarına büyük önem verilirdi (Kocabaşoğlu, 1989: 171).

Kaynaklar

ANDERSON, Rev. Rufus (1872-73), *History of the Missions of the American Board of Commissioners for Foreign Missions to the Oriental Churches*, 2 c., Boston.

BINDER, Henri (1887), *Au Kurdistan, en Mezopotamie et en Perse*, Paris.

BULUT, Faik (1992), *Dar Üçgende Üç İsyan*, İstanbul, Belge Yayınları.

DANACIOĞLU, H. Esra (1993), *Osmanlı Anadolusunda Anglo-Sakson (Protestan) misyoner faaliyetleri (1816-1856)*, doktora tezi, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi.

ERCAN, Prof. Dr. Yavuz (2001), *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslümler*, Ankara.

FLETCHER, Rev. J. P. (1850), *Notes from Nineveh And Travels in Mezopotamia, Assyria And Syria*, 2 c., Londra.

Grant Asahel the Encylopaedia of Missions Nastorians 1891.

GUEST, John S. (2001), *Yezidilerin Tarihi*, çev. İbrahim Bingöl, İstanbul.

KOCABAŞOĞLU, Uygur (1989), *Anadolu'daki Amerika, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İstanbul.

LAYARD, Austen Henry (1849), *Ninevah and its Remains*, 2 c., Londra.
MOLTKE, Feld Mareşal H. Von (1969), *Türkiye Mektupları*, çev. Hayrullah Örs, İstanbul.
PERKINS, Rev. Justin (1843), *A Residence of Eight Years in Persia among the Nestorian Christians*, Andover Mogs.
SARAFIAN, A. Kevork (1930), *History of Education in Armenia*, Los Angeles.

Özet:
Osmanlı güney doğu Anadolu'sundaki Hıristiyan misyonerlik faaliyeti bölge insanının dini yapısı olduğu kadar, kültürel, siyasal ve ekonomik yapısını da etkilemiş ve bölge halkları, özellikle Kürtler ve Nasturiler arasında sorunlar yaratmıştır.

Anahtar sözcükler: Misyonerlik, Osmanlı Güney Doğu Anadolu'su, Nasturiler, Kürtler.

Abstract:
The Christian missionary activities not only affected the religious, cultural, political, social and economic lives of the people living in Ottoman south east Anatolia but also created problems among the peoples living there such as Nasturians and Kurds.

Keywords: Christian missionary, Ottoman south east Anatolia, Nasturians, Kurds.

Girit'te İslâm Hukuku Çerçevesinde Yapılan Hıristiyan Evlilikleri

Nuri ADIYEKE*

Osmanlı millet sistemi çerçevesinde cemaatler önemli hukuksal hayat alanlarına sahip olmuşlardır. Özellikle evlenme, boşanma, evlat edinme, vasi tayini gibi konularda cemaat yönetimleri karar verme ve uygulama yetkilerine sahiplerdi. Osmanlı otoritelerinin cemaatlerin yetkisinde olan bu alanlara karışmamalarına dair emirnameler de söz konusu olabiliyordu.[1] Fakat gayrımüslimlerin de kendi mahkemeleri dışında bu işlemler için kadı mahkemelerini kullanma hakları vardı. Nitekim gayrımüslimlerin çeşitli hukuksal sorunlarını ve işlemlerini kadı mahkemelerine götürdüklerine dair çok sayıda örnek bilinmektedir.[2]

Cemaatlerin hukuk prosedürü içinde özellikle, "nişanlanma, evlenme ve boşanma konularına kilise özel bir ilgi gösteriyordu" (Pantazopoulos, 1967: 92). Çünkü özellikle evlenme ve boşanma işlemlerinin cemaatin kendi içinde çözümlenmesi, kiliseyi-havrayı cemaatin kendi içinde daha otoriter ve etkin hale getiriyordu. Dolayısıyla, özellikle evlilik işlemleri cemaat yönetimleri için, örneğin bir vasi tayini veya miras işinden daha önemli bir hale geliyordu. Nasıl ki doğuma-vaftize, ölüme ait her işlem buradan geçiyorsa evlenme işleri de aynı merkezde yapılmalı idi. Ne var ki, gerek Hıristiyan gerek Yahudi cemaati üyeleri kimi zaman evlilik işlemlerini kendi cemaat mahkemelerine değil doğrudan kadı mahkemelerine götürüyorlardı.

---

* Dr., Mersin Üniversitesi, Tarih Bölümü

1 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Pantazopoulos, 1967: 92-93.

2 Bu örnekler için bkz. A. Nükhet Adıyeke, 2001: 77-95; Çiçek, 2001: 31-49.

Detayları hakkında bilgimiz olmasa da, Yahudilerin evlilik ve boşanma konularını kadı mahkemelerine götürdüğü ve bu durumun hahamları çok kızdırdığı, bu yolu seçenleri aforoz etmekle tehdit ettikleri bilinmektedir (Shaw, 1999: 315) Keza Hıristiyanların kadı mahkemelerindeki işlemleri için de kilise benzer bir tepki göstermiştir. Kiliseye göre İslam-Osmanlı hukukuna göre yapılan evlilikler gayrimeşruydu ve bundan evlilik ilişkisi değil odalık ilişkisi doğuyordu (Pantazopoulos, 1967: 97). Kilise bu tür evlilikleri engellemek için manevi cezalar da öneriyordu. Cemaatten ihraç, ölünce cenaze merasimini yapmamak gibi tehditler cemaat üyelerini bu tür işlemlerden alıkoymaya yöneltiyordu (Pantazopoulos, 1967: 95-96). Fakat Mora, Sakız, Sırbistan, Moldavya, Makedonya, İstanbul ve Girit'te bu tür evlilik kayıtlarına rastlanmaktadır (Faroqhi, 1998: 116; Çiçek, 2201: 42; Pantazopoulos, 1967: 97).

Gayrımüslimlerin evliliklerle ilgili işlemlerini kadı mahkemelerine getirmelerinin çok farklı sebepleri vardı. Bu sebeplerden birisi formalitelerin ve harçların azlığı olsa gerektir (Çiçek, 2001: 41).[3] Pantazopoulos, İslam mahkemelerine müracaatın en önemli iki nedenini, bu mahkemelerin hızlı ve sonucun uygulama garantisine sahip olmasında aramaktadır (Pantazopoulos, 1967: 106-107). Sebeplerden birisinin kilisenin çok karılılık evliliğe izin vermemesi gibi düşünülse de (Çiçek, 2001: 41), kilise çok karılılık konusunda bu kadar katı değil idi. Ortodoks kilisesi bu açıdan üç evliliğe kadar müsaade ediyordu. Fakat dördüncü evlilik kesinlikle yasaktı (Fortescue, 1911: 424). Hatta Bizans'tan kalan bir uygulama olarak kiliseye ödenen nikâh resmi, birinci evlilikte 80, ikincisinde 160 ve üçüncüsünde 240 akça idi. 18. yüzyıldaki şiddetli enflasyonla bu miktar yüzyılın son çeyreğinde birinci evlilikte 400, ikincide 800 ve üçüncü evlilikte 1200 akçaya çıktı (İnalcık, 1991: 425).

Gayrımüslimlerin kadı mahkemesinde evlenmesinin bir diğer nedeni de kilisenin, manevi ve hukuksal akrabalık ilişkisi içindekilerin yedi derecelik yakınlığa değin evlenme yasağıdır (Fortescue, 1911: 424). Bu anlamda İslam hukukunda evlenme yasağı daha dar bir akrabalık çerçevesinde tutulmuştu. İslam hukukuna göre çeyiz almadan evlenmenin mümkün olması da bu tür evliliklerin oluşumunda bir başka etmen idi (Pantazopoulos, 1967: 94). Özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda trahoma-çeyizin önemli bir sorun olduğu hatta birçok insanın bu yüzden evlenemediği düşünülürse[4] bunun da önemli bir gerekçe olduğu söylenebilir. Konu ayrıca evlenme ile ilişkilendirilebilecek olan boşanma işlemleriyle de ilgilidir. Kilise hukukuna göre 10 ay olan iddet müddeti[5] İslam hukukunda 4 ay 10 gündür (Çiçek, 2001: 41, dipnot 41). Bu noktada bir

3 Başka bir yazımızda bu konu üzerinde ayrıntılı tartışmalarda bulunmadan sadece harçların fazlalığı konusunu zikretmiştik. Bkz: Nuri Adıyeke, 2002: 47.

4 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Pantazopoulos, 1967: 57-65.

5 İddet, boşanan veya kocası ölen bir kadının belirli bir süredeki evlenme yasağıdır.

kadının boşanma işleminden sonra gerçekleştireceği evlilik için İslam hukuku kendisine altı aya yakın bir süre avantaj sağlamaktadır.

Boşanma davaları da ayrıca üzerinde durulması gereken bir sorundur. Ortodoks kilisesine göre boşanma, ancak zina durumunda kabul edilebilir bir uygulamaydı (Fortescue, 1911: 424). Dolayısıyla kilisede boşanmak pek de kolay değildi. Halbuki kadı mahkemeleri boşanma konusunda daha esnekti. Bu çerçevede gayrımüslimler de boşanma davalarını kadı mahkemesine götürmekten çekinmiyorlardı.[6]

Tüm tartışılanların bileşkesi olarak İnalcık, cemaatlerin kendi yetkisinde olan evlenme, boşanma gibi cemaat yönetimlerince yapılması gereken işlemlerin kadı mahkemelerine götürülmesini "katı dini yasalardan kurtulma yöntemi olarak" görmektedir (İnalcık, 1982: 437).

Osmanlı topraklarına en son katılan yerlerden biri olan Girit'te evlilik işlemlerinin sıkı bir şekilde kayda alındığı bilinmektedir (Adıyeke, 2002). Ciddi bir nüfus politikasının izlendiğini düşündüğümüz Girit'te düzenli tutulan evlilik kayıtlarında Müslümanlar arasındaki evlilik işlemlerinin yanısıra cemaatler arası evlilik kayıtlarına da sıkça rastlanmaktadır (Adıyeke, 2003). Yine bu kayıtlar arasında her iki tarafın da Hıristiyan olduğu evlilik kayıtlarına da rastlanmaktadır.

Girit adasının alındığı tarihlerden hemen sonra başlayan bu tür kayıtlar, kadı sicillerinde 19. yüzyıla kadar izlenebilmektedir. Bu yüzyılın başlarından itibaren kadı sicillerinde bu tür evlilik kayıtlarına rastlanmamaktadır. Bunda adada Müslüman halk ile Rum halkın keskinleşen farklılaşması, Rum halkın yönetimle çatışmaları etken olmuştur. Zira 1820'lerin başlarından itibaren adada milliyetçi hareketler Osmanlı yönetimine karşı bir duruş sergilemiştir. Böyle bir ortamda Hıristiyanların nikah işlemlerini artık kadı mahkemesine götürmeleri pek mümkün görünmemektedir.

Bu tür nikah kayıtları sayısal açıdan çok büyük bir yekun tutmamaktadır. Kesin sayılar olmamakla birlikte inceleyebildiğimiz Girit-Resmo sicillerindeki Hıristiyan nikah kayıtlarından bir kısmı kronolojik sırayla[7] şu şekildedir.

6 Pantazopoulos, 1967: 102 vd. Keza Girit'teki gayrımüslimlerin boşanma davalarını kadı mahkemesine götürmeleri, boşanma gerekçeleri, uygulama prosedürleri ile ilgili olarak bkz. Nükhet Adıyeke, 2001: 83-84.

7 Bu defterler ve kataloglanmış kronolojik sıralaması için için bkz. A. Nükhet Adıyeke-Nuri Adıyeke, 2000: 447-463. Tablodaki siciller 1651-1765 yılları arasına tarihlenmektedir (s. 460).

Sıra no	Sicil no	Hristiyan evlilik sayısı	Sıra no	Sicil no	Hristiyan evlilik sayısı	Sıra no	Sicil no	Hristiyan evlilik sayısı
1	56	20	5	416	8	9	48	7
2	57 *	17	6	3110	6	10	415	29
3	98	6	7	58	9	11	60	21
4	87	1	8	62	7	12	3112	4

Hıristiyanlara ait evlilik kayıtları şekil açısından diğer evlilik kayıtlarıyla aynıdır ve kadı sicilinde ayrı sayfalara yazılmamıştır. Müslümanlar arasındaki nikâh işlemlerinin veya farklı cemaat mensuplarının nikâhları arasına iki tarafın da Hıristiyan olduğu evlilik işlemleri sıraya göre kaydedilmiştir. Örnek kayıt:

El- talibü'l-nakib Yolo[8] *veled-i Andoni vekili babası merkum an karye-i Kiryari*

El- menkûhatü'l-talibe Kaliye binti Povliyoli be karye-i Kiryari vekilha-yı Yani Reftaki be-şahadet-i Hüseyin bin Kirliko Asyanobulu

El mehr-i muaccel 200

Şuhudü'l-hal Tercüman Yusuf Mehmed bin Abdullah Mustafa bin Abdullah.[9]

El-zevcü'n-nakib Konstanti Stilyo veled-i Yorgi vekili Mehmed bin Abdullah be şahadet-i Nikolo veled-i Kanaki ve Fıdvan bin Mustafa

El- zevcetü'l-menkuhata es seyyibe İlya binti Manayo vekilha el-hac Hüseyin bin Ali Ağa be şahadetü'l mezbure

El mehr-i muaccel meblağ 5000 beş bin akçedir

Kayd-ı vakiü'l-akd ve'l-tahriren fi yevmü'l-rabi min şehr-i Zilhiccetü'l-şerife sene seman ve erbain ve mie ve elf.

Şuhudü'l-hal İbrahim Çelebizade İbn-i Mehmed Çelebi Ahmed beşe bin İbrahim Hüseyin bin Ahmed.[10]

Kadı mahkemesinde yapılan Hıristiyan evlilikleri Resmo'dan başka Kandiye'de de görülmektedir.[11] Bu tür evlilik işlemleri Girit'te hem kentlerde hem köylerde oturanlarca uygulanmıştır. Yine bu evlilik şekli Girit'te sadece Rumların uyguladığı bir yöntem

* Bu sicil, Vakıflar İstanbul Bölge Müdürlüğü Arşivi'nde bulunamamıştır. Burada bu defter üzerinde çalışan Mustafa Oğuz'un (2002) transkripsiyonu kullanılmıştır.

8 Rumca isimlerin okunması önemli bir sorundur. Biz burada sadece bir okuma denemesinde bulunduk.

9 RŞS. (Resmo Şeriye Sicili), no: 98, s. 100.

10 RŞS., no: 415, s. 55. Sicil örnekleri ile beraber farklı evlilik kayıtları için bkz. Ekler.

11 Örnek olarak bkz. Stavrinidis, c. I, s. 19, 35, 100, 252; c. II, s. 115; c. IV, c. 122.

değildi. Örneğin 1648 tarihli bir kayıtta Ermeni Vartan ile yine bir Ermeni olan Katerina'nın nikâh işlemleri kadı mahkemesinde yapılmıştır (Stavrinidis, 1975: 57).

Evlilik kayıtlarında yukarıda da görüldüğü gibi önce erkeğin adı ve baba adı yazılmakta, kişi mahkemede hazır ise "hazır-ı be nefs" yazılmakta, eğer nikâh vekâlet ile kıyılacaksa vekilin ismi ve vekil olduğuna dair şahidin kimliği yazılmaktadır. Sayfa enine bölünerek yazılan bu sütunun karşısına kadının kimlik bilgileri yazılmaktadır. Öncelikle kadının adı, baba adı, dul veya bakire olduğu yazılmaktadır. Kadınların nikâh işlemlerinin hemen hepsi vekâlet kaydı ile yapıldığı için vekilinin adı ve vekil olduğuna dair şahitleri mutlaka yazılmaktadır. Kimlik bilgilerinin alt orta hizasına "mehr-i muaccel" yazılmaktadır. Bunun altına da "şuhudü'l-hal" veya "şuhudü'l-akd" isimleri yazılmaktadır. Nikâh kayıtlarındaki tarih ise kimi zaman en sona konulmakta, kimi zaman şahitlerin isimlerinden önce yazılmakta, kimi zaman ise hiç yazılmamaktadır.

Hıristiyanlara ait nikah işlemleri, Müslümanlara ait işlemler ile aynı prosedür ve terminoloji ile yapılmaktadır. Bu noktadan hareketle, İslam nikâh uygulamasının ön koşullarından olan "mehr" Hıristiyan nikâhlarında da yine bu isimle yazılmıştır. Nitekim Pantazapoulos bu nikâhları betimlerken. "kepinon; yani mehr vererek kadı önünde gerçekleşen evlilikler" diyerek (s. 94) evlilik ve mehr arasındaki ilişkiye vurgu yapmaktadır. Evlilik kayıtları incelendiği zaman mehir oranlarını Müslüman evliliklerinkinden pek farklı olmadığı görülmektedir. Faklı zamanlarda, farklı para değerleriyle bu mehirler; 2-15 kuruş, 180-500 akçe ile 100-5000 dirhem arası değişmektedir.

Hıristiyanların kadı mahkemelerindeki nikâhlarında vekâlet ve şahitlik kurumlarında mutlak bir etnik şekillenme olmadığını düşünmekteyiz. Örneğin kadının veya erkeğin vekili Müslüman veya Hıristiyan olabilmektedir. Keza her şekilde, vekilin şahidi de her iki cemaatten olabilmektedir. Örneğin Hıristiyan bir vekilin şahidi Müslüman veya gayrımüslim, Müslüman bir vekilin şahidi de Müslüman veya Hıristiyan olabilmektedir. Benzeri bir durum "şuhudü'l-hal"de de görülmektedir. Burada daha çok Müslüman isimleri varsa da az sayıda Hıristiyan isimlerine de rastlanmaktadır. Şahitlerin tamamının Rumlardan olduğu bir nikâh kaydına ise rastlamadık. Bunun bir prensip mi olduğu yoksa tesadüf mü olduğu konusunda herhangi bir şey söyleme şansına da sahip değiliz. Bu şahitlerin arasında bazen tercüman da bulunmaktadır.[12] Yorgi veled-i Konstanti ile İliya binti Sodos'un nikâh şahitleri arasında cami imamı Recep Efendi'nin kayıtlı olması da[13] ilginç bir örnektir.

12 RŞS., no: 98, s.100; Stavrinidis, c. I, s. 19.
13 RŞS., no: 3110, s. 26.

EK 1: RŞS., no: 98, s. 54

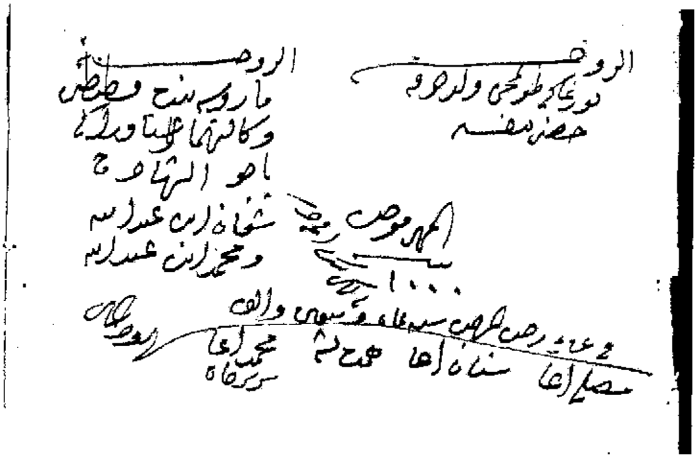

El zevc Yorgaki Tavlimi (?)
veled-i Doko
hazır-ı be-nefsiha

El zevcete Marosa binti Kostantini
vekalethüma-yı Stavraki Paço el şahadet-i Şaban ibn Abdullah ve Mehmed ibn Abdullah

<u>El mehr-i muaccel</u>
1000 Yalnız bin akçedir

Fi gurre-i Recebü'l-mücerreb sene seman ve semanin ve elf

Şuhudü'l-hal Musli Ağa, Sinan Ağa, Hamid beşe,
Mehmed Ağa ser-serdan (?)

EK 2: RŞS., no: 58, s. 46

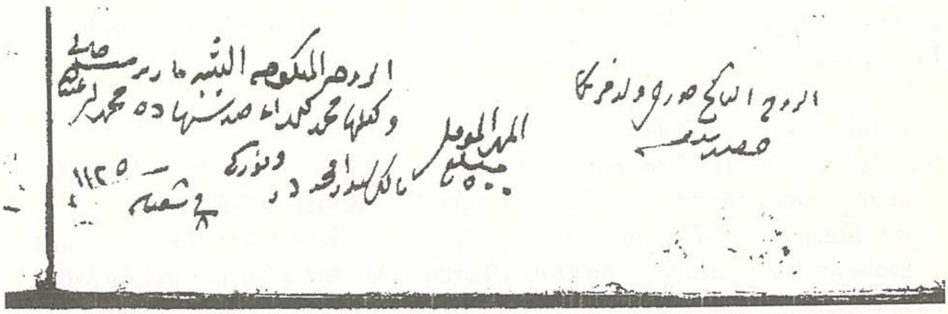

El zevcü'n-nakih Corci
veled-i Mernika (?)
hazır-ı be-nefsiha

El zevcetü'l-menkuha es-seyyibe
Mariya binti Sali (?) vekilha Mehmed
kethüda sadr-ı şahadet Mehmed bin
Abdullah ve Yorgi

El mehr-i muaccel
Meblağ
500 Yalnız beş yüz akçedir

Fi 8 Şaban sene 1125

Kaynaklar

I.Arşiv kaynakları:

Resmo Şeriye Sicileri: no: 48, 56, 58, 60, 62, 87, 98, 415, 416, 3110, 3112.

II- Araştırma ve İnceleme Eserler:

Adıyeke, A. Nükhet, (2001), "XVII. Yüzyıl Girit (Resmo) Kadı Sicillerinde Zımmi Davaları", *Pax Ottomana, Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, (Edit: Kemal Çiçek), Haarlem&Ankara, 77-95.

Adıyeke, A. Nükhet – Nuri Adıyeke, (2000), "Newly Discovered in Turkish Archives: Kadi Registers and Other Documents on Crete", *TURCICA, (Revue Ëtudes Turques)*, Tome 32, 447-463.

Adıyeke, Nuri, (2002), "Girit Nikah Defterleri ve Girit'teki Evlilikler", *Kebikeç* (İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi), sayı 13, 39-47.

Adıyeke, Nuri, (2003), "Girit'te Cemaatler Arası Evlilikler", *Kebikeç* (İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi), sayı.16, 17-25.

Çiçek, Kemal, (2001), "Cemaat Mehkemelerinden Kadı Mahkemelerine Zımmilerin

Yargı Tercihi", *Pax Ottomana, Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, (ed. Kemal Çiçek), Haarlem & Ankara, içinde, 31-49.

Faroqhi, Suraiya, (1998), *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, (çev: Elif Kılıç), Tarih Vakfı Yayını, İstanbul.

Fortescue, Adrian, (1911), *The Orthodox Eastern Church* (third edition), London.

İnalcık, Halil, (1982), "Ottoman Archival Material on Millets", *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, vol: I, (eds. Benjamin Braude ve Bernard Lewis), New York-London, içinde, 437-449.

İnalcık, Halil, (1991), "The Status of the Greek Orthodox Patriarch Under the Ottoman", *Turcica (Revue Ëtudes Turques)*, tome XXI-XXIII, 407-236.

Oğuz, Mustafa, (2002), *Girit (Resmo) Şer'iye Sicil Defterleri (1061-1067)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü, İstanbul.

Pantazopoulos, N. J., (1967), *Church and Law in the Balkan Peninsula During the Ottoman Rule*, Thessaloniki.

Shaw, Stanford, (1999), "Osmanlı İmparatorluğunda Yahudi Milleti", *Osmanlı*, c. 4, Yeni Türkiye Yayını, Ankara, 307-321.

Stavrinidis, Nikolas, (1975-1976-1984), *Metafrasis Turkikon İstorikon Eggrafon (Aforonton is tin İstoria tis Kritis)*,c. I, II, IV, Herakleion-Crete.

Özet:

Millet sistemi içerisinde şekillenen Osmanlı toplum yapısında, cemaat yönetimlerinin evlenme, boşanma gibi kişi hukuku ile ilgili önemli yetkileri vardır. Bu çerçevede cemaat mensupları bu tür işlemlerini, kendi cemaatlerinin yöntemleri ile halletmişlerdir. Ne var ki farklı coğrafyalarda olduğu gibi Girit'te de gayrımüslim cemaatler kimi zaman evliliklerle ilgili işlemleri kadı mahkemelerine götürmüşler ve İslam hukukuna göre evlilik tescili yaptırmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Boşanma, evlilik, Girit, Hıristiyan, kadı mahkemesi.

Abstract:

The communal administration in Ottoman social structure which was shaped under "*millet* system" enjoyed significant power in the area of personel jurisprudence such as marriage, divorce, etc. In this frame, the members of the communities resolved their issues by their own administrations. However, non-Muslim communities in Crete brought their affairs concerning marriage to the Sharia court under the authority of *kadi* and they married according to Islamic regulations.

Keywords: Christian, courts of *kadi*, Crete, marriage, divorce.

93 Harbi Eşiğinde Selanik'te Bir Kadın Dergisi: *Ayine* (1875-1876)

Ayşe BOZKURT*

Osmanlı Devleti'nde, XIX. yüzyılda siyasi ve sosyal düzlemde görülen birçok değişimin yanında basın ve yayın alanında da bir hareketlenme görülür. Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı toplumunun gündelik hayatına giren süreli yayınlar (Ortaylı 2000: 490-496), XIX. yüzyılın ikinci yarısında sayısal ve çeşitlilik olarak artış gösterir (Kabacalı 2000: 85) ve bu çeşitlenmeye kadınlar ve çocuklar için çıkartılan dergiler de eklenir. Erkek yazarlar tarafından başlatılan kadın dergileri yazarlığı ve yayıncılığına, özellikle 1880 sonrasında kadınlar da yazar olarak katılır[1]. Toplumun bireyleri ve devlet-toplum arasında iletişimi sağlamada bir ağ niteliği taşıyan bu yayınlar; bir anlamda, gündelik, toplumsal ve siyasi hayata dair birçok meselenin tartışıldığı, fikirlerin, tavsiyelerin ve eleştirilerin öne sürüldüğü bir forum özelliği taşır. Bu çalışma, kadınlara hitaben çıkarılan dergilerden birisi olan *Ayine*'nin, hangi konuları gündeme getirdiğini ve bunları hangi açılardan ele aldığını dönemin bağlamında anlamlandırma çabasıdır.

Ayine, 15 Şevval 1292/14 Kasım 1875 ve 26 Ramazan 1293/15 Ekim 1876 tarihleri arasında "muhadderat ve etfale mahsus" yani Müslüman kadınlar ve çocuklar için Selanik'te çıkartılan bir dergidir. 11 ay devam edebilen kısa yayın hayatı, imparatorluğun

* Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü Master Öğrencisi.

1 Bu dönemde yayınlanan kadın dergileri bibliyografyası için bkz. *İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası*.

merkezinde iktidar değişimi yaşanırken (Abdülaziz'in tahttan indirilmesi, V. Murat'ın tahta geçmesi, II. Abdülhamit'in yönetimi devralması), Balkanlar'da da, (Bosna-Hersek, Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan bölgelerinde) isyanların baş gösterdiği bir döneme tekabül eder. Derginin yayın merkezi olan Selanik ise söz konusu dönemde, imparatorluk ve dünya genelinde yaşanan sosyal ve ekonomik değişimlere paralel olarak, birçok yeniliği yaşamaktadır. Bir Güney Balkan liman şehri ve Adriyatik'ten Karadeniz'e ve Tuna'dan Ege'ye giden ana yolların kavşak noktasında kurulmuş olmasından dolayı, önemli bir transit limanına dönüşmüş ve XVIII. yüzyılın başından itibaren dünya pazarıyla bütünleşmiştir (Gounaris 1994: 105). 1864'ten sonra vilayet statüsünü alan şehirde, 1860'larda kurulan ve büyük kent merkezleri ve Avrupa arasındaki iletişimi sağlayan telgraf sistemi, 1864'te Osmanlı Bankası'nın bir şubesinin açılması ve özellikle de 1871 sonrasında geniş Balkan ağının bir parçası olarak açılan demiryolları ile sosyal ve ticari hayat hız kazanır (Gounaris 1994 103-110). Kentin farklı etnik ve dini çeşitliliği barındıran ve 1870'lerde 80.000 olan nüfusu, yaklaşık % 40'a varan oranla Yahudi, % 25-35 Müslüman ve % 20-30 Hıristiyan bileşenlerinden oluşmaktadır (Gounaris 1994). Yine, aynı çeşitliliği barındıran farklı dillerdeki yerel basın da bu değişim sürecine eklemlenir. 1865 tarihli ilk Yahudi yayını, 1869'tan itibaren yayınlanmaya başlayan resmi yayın organı *Selanik* vilayet gazetesi ve 1875 tarihli Rumca ilk gazeteler de Selanik'te beliren uzun süreli yayınların öncüleridir (Anastassiadou 2001: 11).

Selanik merkezli basının bir parçası olan ve kendisini gazete olarak adlandıran *Ayine* ise haftalık olarak Pazar günleri yayınlanmıştır. Dönemin 10 para ile 40 para arasında değişen gazete fiyatlarına (Kabacalı 2000: 96) oranla ucuz sayılabilecek 20 paraya satılan ve bazı haftalar kesintiye uğrayıp yayınlanamayan derginin her sayısında tek kişinin imzası görülüyor. İmzasını gördüğümüz şahıslardan olan Mustafa, derginin sahibi ve ilk 9 sayı ile 19'dan 27'e kadar olan sayıların yazarlığını yaparken, Mahmud 10-18 arası sayıları, Hamdi ise Mustafa'nın dergiyi ona devretmesinden sonra 28. sayıdan elimizde bulunan son sayıya (41) kadar dergide yazıyor[2]. Biyografileri, sosyal ve siyasi yaşamları hakkında bilgi sahibi olamadığımız bu şahısların, Selanik'te yerel gazetelerinin çıkarılmasında öncü konumda oldukları anlaşılıyor. Mustafa ve Hamdi kadrosu; Selanik'te, "*Rumeli* (1872-1873?) her şeyden bahseden Osmanlı gazetesi" ve yine "*Zaman* (1876-1879?) her şeyden bahseden Osmanlı gazetesi" ismindeki gazeteleri çıkaran ve yazan kişiler olarak görünüyor (Duman 2000). Bunlardan *Zaman*, Ayine ile aynı zaman diliminde yayınlandığından Ayine'nin aboneliği için, Zaman gazetesi okurlarından daha düşük ücret alınıyor. Vilayet matbaasında basılan bu üç yayının

2 İkincil literatürde *Ayine* için, çıkaran Mustafa ve sahib-i imtiyaz vekili Mahmud Hamdi bilgileri veriliyor. Fakat dergiden anlaşıldığı kadarıyla Mahmud ve Hamdi isimleri farklı iki kişiye karşılık geliyor.

resmi düzeydeki bağlantıları bilinmediği gibi *Zaman* gazetesi, Vilayet İdare Meclisi tarafından gerçeğe aykırı ve vazifesi dışında şeyler yazdığı gerekçesiyle on beş gün kapatılma cezası da alıyor[3].

Aynı kadronun çıkarttığı *Ayine*, her sayısı 4 sayfadan oluşmakla birlikte, çok sistematik ve düzenli bir içeriğe sahip görünmüyor. Kadınlar ve çocuklar için çıkarıldığını söylediğimiz derginin yazılarının çoğunluğu görünüşte kadınlara hitaben yazılıyor ve toplam 164 içeriğin 132 si (% 80) kadınlar için ve 32 si de (% 20) doğrudan çocuklar için yazılıyor. Fakat, içerisinde latifeler, haberler, hikmetli sözler, günlük ve toplumsal hayatın meseleleri hakkında görüşler, çocuklar için matematik soruları gibi farklı konular içeren dergi, aslında sadece kadınları ilgilendirdiği iddiasıyla herhangi bir konu sunmuyor ve çoğu zaman anne ve babaya aynı anda hitap ettiği gibi, bazen de herhangi bir okuyucuya seslendiği hissi veriyor. Ancak kime hitaben yazılırsa yazılsın, yazıların öğretici ve nasihat verici karakteri öne çıkıyor ve dergi okuyucularının ama öncelikle kadınların ve çocukların eğitimini hedefliyor. İlk sayıda belirtilen, küçük yaşlarda alınacak terbiyenin kişiyi şekillendireceği ve bu terbiye sürecinden öncelikle annenin sorumlu olduğu (*Valideler nüfus-ı fazile-i insaniyyeye mehd-i neşat ve terbiye olduğundan binaenaleyh insana insanlığı ve insanlığa lazım olan fezaili küçükten öğretmek vazifesi evvela validelere terettüb eder*)[4], dolayısıyla da annenin de eğitilmesi gerektiği düşünceleri bu hedefi belirliyor (*Bu takdirce nisvanın ilim ve marifet ve hüsn-i terbiyet ashabından olması lazımdır*).

Sadece *Ayine*'nin değil, aslında söz konusu dönem için Osmanlı ulusları basınının bir özelliği olduğunu öğrendiğimiz eğitici yön (Ortaylı 2000: 490), *Ayine*'de çeşitli şekillerde ortaya çıkıyor. Herhangi bir konuda herhangi bir yöntemle sunulan bir yazı, doğrudan ya da dolaylı olarak bazı konularda tavsiyelerde, nasihatlerde bulunduğu gibi, bazı konulara da eleştiriler getirerek okuyucuya mesajını veriyor. Anlatımda çok sade bir dil kullanılmamakla beraber, bir konu üzerinde doğrudan nasihatler, küçük hikayeler, karı-koca arasında kurgulanan söyleşiler, bir hanım tarafından gönderildiği belirtilen mektuplar anlatım yöntemi olarak kullanılırken; anlaşılma gayretleriyle aynı metin içinde yapılan tekrarlar ve sıklıkla işlenen bazı konular da fark ediliyor.

Tavsiye ve Eleştiriler Çerçevesinde Eğitim, Aile ve Tüketim Söylemi

Ayine ilk sayısında belirttiği eğitici-öğretici yayın politikasına paralel olarak en fazla eğitim meselesi üzerinde duruyor. Bu konu hakkındaki tartışmalar, özetle, kadınların bir şekilde, kız ve erkek çocukların da okullara giderek eğitim almasını tavsiye ediyor. Yine ilk sayıda, Osmanlı'da eğitimin yeterince gelişemediği (*bizde layıkıyla ve ihtiyaç derecesinde maarif intişar edemedi*) ve eğitimsizliğin insan için büyük bir eksiklik olduğu,

3 *Ayine*, n. 24, (5 Rebiyülahir 1293/29 Nisan 1876).

4 *Ayine*, n. 1, (15 Şevval 1292/14 Kasım 1875).

fakat son zamanlarda kızlar için açılan okulların bu konuda bir gayret olduğu belirtilerek (*ve şu davamıza cabeca nisvan için tesisine teşebbüs olunan mektepler şahiddir)*, derginin de böyle bir hedefe hizmet edeceği ifade ediliyor. Bu konudaki yorumların bütününe bakıldığında ise eğitim söyleminin, "okumak yazmak, maarif, ilim tahsil etmek, hüsn-i terbiye, hüsn-i ahlak ve hüner" gibi kavramların etrafında örüldüğü görülüyor. Genellikle bir arada kullanılan bu kavramlar farklı başlıklar altında doğrudan tartışıldığı gibi, diğer bağlamlarda da bu kavramlara göndermeler yapılıyor. Ortalama 20 yazı "okumak yazmak, taleb-i ilm, ilm-i ahlak, terbiye, insana ne lazım" gibi başlıklarla ve okurlardan gelen mektuplarla doğrudan bu konuları işliyor. Çoğunlukla, ilmin, maarifin, hüsn-i terbiyenin ne olduğundan ziyade, elzem olduğunu anlatan bu yazılara göre, ilim öğrenmek kadın ve erkeğe farz kılınmıştır[5] ve ilim öğrenmenin yaşı olmadığı gibi kadınlar vakitlerinin ve paralarının bir kısmını tahsile ayırmalıdır[6]. Ayrıca, okumak yazmak insana dini bilgileri öğrettiği gibi çevrede olup bitenden (*ahval-ı alemden*) haberdar eder, boş yere zaman geçirme yerine faydalı şeyler öğrenmeğe vesile olur ve gönlü eğlendirir[7].

Bir şekilde eğitim almanın gereğini ikna çabası ile yazılan bu yazılara göre, eğitim almak, insan olmanın bir gereğidir (*okumak ale'l umum kadın erkeğe lazım ve insaniyetin neticesinden bulunduğundan çalışmalı, insaniyeti ikmal etmelidir; ilim ve hünerin insana lüzumu insaniyeti iktizasındandır*[8]) ve bunun için özellikle gençlik zamanı iyi değerlendirilmelidir. Dahası, anne ve babalar çocukları kendi isteklerine bırakmadan eğitime yönlendirmeli, onları maariften mahrum edecek meşguliyetlere fazla izin vermemeli[9] ve hatta evde onların derslerine yardımcı olmalıdırlar[10].

Bu yorumlara, söz konusu dönemde Selanik'te bulunan kız ve erkek Rüştiye mektepleri hakkında sunulan haberler de ekleniyor. Osmanlı Devleti'nin imparatorluk genelinde 1845 sonrası kız ve erkekler için açmaya başladığı ve ortaokul düzeyinde 4 yıl süreyle eğitim veren bu okullarla (Somel ty: 37-54) ilgili olarak, öğrencilerin sınav hazırlıkları, başarıları ve okullara yapılan vali ziyaretleri de gurur ve övgü ifadeleriyle anlatılıyor.

> "Kız Rüşdiye mektebimizde talim eden talebat girecekleri imtihan için el işlerine müteaalik bazı akmişenin imaline şimdiden çalışmakta oldukları kemal-i memnuniyetle işitildi.

5 *Ayine*, n. 1, (15 Şevval 1292/14 Kasım 1875).
6 *Ayine*, n. 29, (17 Cemaziyelahir 1293/ 9 Temmuz 1876).
7 *Ayine*, n. 28, (10 Cemaziyelahir 1293/2 Temmuz 1876).
8 *Ayine*, n. 29, n. 36, (21 Şaban 1293/10 Eylül 1876).
9 *Ayine*, n. 13, (17 Muharrem 1293/13 Şubat 1876).
10 *Ayine*, n. 26, (27 Rebiyülahir 1293/21 Mayıs 1876).

Bu mektebin erkek rüşdiyesinden ziyade faidesi görüleceği bu günkü günde kızların işitilen çalışkanlıkları temin ediyor"[11].
"İnas mektebinin imtihanı Perşembe günü icra olundu. Şakird hanımların gerek el işleri, gerek Arabi ve Farisi ve hesabta ve yazıda görülen terakkileri cümle tarafından tahsin edildi. Kızların birbuçuk sene içindeki şu malumat-ı müktesebe ve hünerleri, zeka-i fıtriyeleriyle beraber ikdamlarına dall olmakla kendilerine ve hocaları Mustafa Efendi'ye gazetimizle umum maarifperveran-ı vatan tarafından hasseten arz-ı teşekkür olunur" [12].

Bu noktada, eğitim olgusunun dergi söyleminde hangi anlamları taşıdığını sormak önemlidir. Anlaşıldığı kadarıyla, farklı boyutları içeren eğitim; insana, temel dini bilgileri (*insana en evvel lazım olan ilm-i diyanettir)*, pratik bilgileri öğretecek ve de güzel ahlakı kazandıracak bir süreç olarak algılanıyor *(okumak yazmak hüsn-i terbiye ve ahlaka hidmet eder ve insanı fena huylardan izale eder, cehalet nik ve bedi fark ve temyiz edememektir, maarifle tezyin-i ahlak olmak...)*[13]. Eğitim konuşmalarında retorik düzeyinde görülen ve hüsn-i terbiyenin, ahlakın ne olduğu konusunda fazla açılımlar sunmayan söz konusu ifadelerin kullanıldığı yazılara dikkatle bakıldığında, birkaç yazının *ilm-i ahlak* kavramını, insanın sorumlulukları bağlamında tartıştığı görülüyor. İnsanın kendisinden, ailesine, vatanına, milletine, dinine doğru genişleyen bu bireysel ve sosyal sorumluluklar halkasının yerine getirilmesinin hüsn-i ahlakı netice vereceği farz ediliyor. Çocuklara hitaben yazılan bu yazılarda, hüsn-i ahlakın insana kazandıracağı saadet ve meziyet belirtildikten sonra, insanın dinine, anne ve babasına, diğer insanlara, yöneticilerine, öğretmenlerine, vatanına, yaşadığı memleketin kurallarına, hayvanlara ve hatta kendine karşı olan sorumluluklarının ayrıca işleneceği belirtiliyor. Ancak bu ifadeler derginin son sayılarında belirtildiğinden, temel dini bilgilerin anlatımı dışında, diğer sorumlulukların işlenişini, derginin olmayan sayıları nedeniyle öğrenemiyoruz.

"Bunun içindir ki yani hüsni ahlakın her bir şeref ve meziyete olan takdiminden ötürüdür ki bu dünyaya şimdiye kadar gelmiş geçmiş bi'l-cümle müellefinin asarı hep ahlaka hıdmet maksadıyla telif ve tahrir olunmuş yani halkı hüsn-i ahlak faziletiyle şereflendirmeye çalışmışlardır.
İşte çocuklar bizim de bu mukaddimeyi yazmaktan muradımız bu esasa mebnidir. Buna binaen ileride yazacağımız makaleler insanın vezaif-i diniyesiyle, valideynine, muallimlerine, ebna-yı cinsine, nefsine, ulu'l-emrine, vatanına, hayvanat ve sair mahlukata karşu olan vezaifiyle, bir adam yaşadığı memleketin kavaninine olan riayetinin vücub ve teferruatını beyandan ibaret olacaktır"[14].

11 *Ayine*, n. 21, (14 Rebiyülevvel 1293/ 9 Nisan 1876).
12 *Ayine*, n. 29, (17 Cemaziyelahir 1293/ 9 Temmuz 1876).
13 Bu tür ifadeler birçok yerde kullanılmaktadır, bkz: n. 1, (15 Şevval 1292 /14 Kasım 1875).
14 *Ayine*, n. 37, (28 Şaban 1293/17 Eylül 1876).

Bu yorumların dışında, daha somut düzeyde (fakat kadın ya da erkek olmakla doğrudan bağlantısı kurulmadan) bazı "huy"lar için yapılan değerlendirilmeler de derginin eğitim retoriğine eklemleniyor. Farklı sayılarda işlenen ve tasvip edilmeyen davranış ve tutumlar olan bu huylar ve bunların zararları 'hased, ihanet, ayıpcılık, gururlanma, nifak, dalkavukluk ve su-i karin" başlıkları altında kısaca anlatılıp, bu özelliklere sahip kişilerin hem Allah, hem de kulu tarafından sevilmeyeceği belirtiliyor (*inde'l nas mezmum olduğu gibi Allah da bu kimselerden hoşnud değildir).* Bu hasletlerden olan nifak, cemiyet efradı arasında husumete neden olduğu ve cemiyeti perişan ettiği için[15] uygun görülmezken; hased de alemin malını, yiyeceğini içeceğini çok görüp hiddetlenerek bu nimetlerin sahibinde olmasını istememek olarak tanımlanıp, çoğunlukla iki arkadaş arasında anlaşmazlığa neden olduğu için[16] eleştiriliyor. Benzer şekilde, başkalarına zarar vererek menfaat kazanmak şeklinde tanımlanan ihanet (*halkın muzırratı yolunda menfaatini aramak*) ise hem kişinin kendisine, hem de başkalarına zarar verdiği için kaçınılması gereken bir davranış olarak gösterilip, bu tür davranışların yerine insanların birbirlerine iyilik yapması gerektiği söyleniyor [17]. Çocuklar için hatırlatıldığı belirtilen ve ekonomik kaygılarla anlatılan diğer davranışlardan "su-i karin yani fena insanlarla düşüp kalkmak"[18] ve dalkavuklarla beraber olmak ise zorlukla kazanılan varlığın harcanmasına, sefalete düşmeğe ve insanlıktan çıkmaya neden olduğu[19] için de tasvip edilmiyor. Bunların yanında, başkalarının ayıp ve kusurunu arayıp sormak davranışı da doğru bulunmayıp, bunun yerine insanın kendi kusuruyla ilgilenmesi gerektiği[20] ekleniyor. Ayrıca, komşu hakkı meselesi de hatırlatılıp, komşuların birbirlerinin durumundan haberdar olmaları ve gerektiğinde birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılamaları da tavsiye ediliyor (*komşuluğa layık olan yekdiğerinin ahvalini teftiş ve tahkik etmektir)*[21].

Ayine'de ele alındığı şekliyle farklı boyutları içerdiğini söylediğimiz eğitim söylemine benzer yaklaşımın aynı zaman diliminde kurumsal düzeyde de var olduğu görülüyor. Tanzimat ve II. Abdülhamid, döneminde yapılan eğitim reformları ile ilkokul ve ortaokul düzeyindeki okullarda (sıbyan, ibtidai ve rüşdiye mektepleri) devlete sadakati ve sosyal kontrol ve disiplini sağlama aracı olarak ahlaki değerleri içeren kitaplar okutulduğunu ve müfredat programının da pratik bilgiler yanında dini bilgileri de kapsayacak şekilde yapıldığını öğreniyoruz (Somel ty: 54-64). Bu konuyla ilgili olarak

15 *Ayine*, n. 14, (24 Muharrem 1293/20 Şubat 1876).
16 *Ayine*, n. 4, (6 Zilkade 1292/5 Aralık 1875).
17 *Ayine*, n. 17, (16 Safer 1293/12 Mart 1876).
18 *Ayine*, n. 3, (29 Şevval 1292/ 28 Kasım 1875).
19 *Ayine*, n. 6, (20 Zilkade 1292/19 Aralık 1875).
20 *Ayine*, n. 4, (6 Zilkade 1292/5 Aralık 1875).
21 *Ayine*, n. 11, (3 Muharrem 1292/30 Ocak 1876)

Akşin Somel, eğitim reformları tartışmalarında ve raporlarında kullanılan maarif ve terbiye kelimelerinden terbiye kelimesinin, eğitimle sağlanacak ahlaki değerleri karşılamak için kullanıldığına dikkat çeker.

Eğitim teması yanında, dergide tavsiyeyle anlatılan diğer konular ise kadının ev ve evlilik hayatıyla ilgili olup, hane idaresi, gelin-kaynana diyaloğu, karı-koca arasındaki muhabbet, evlat tercihi ve evlilik yaşları ile ilgili görüşlerden ibaret. Bu görüşlere göre, "güzel geçinmek ve güzel yaşamak" için erkek ve kadın üzerlerine düşen sorumlulukları bilmelidirler. Erkek, öncelikle, evin yiyecek, içecek, giyecek gibi ihtiyaçlarını karşılamakla sorumlu iken, kadın da öncelikle, kocasına karşı hüsn-i hizmet, ev idaresi ve cemiyete faydalı ve terbiyeli evlat yetiştirmek ile sorumludur. Ayrıca, kadın ev idaresi konusunda gereksiz harcama yapmamaya da dikkat etmelidir[22]. Bununla beraber, saadetin yakalanması için iki tarafın da birbirlerine karşı "hayırhah ve muhibb" davranmaları gerekir[23].

Arka planında, aile içindeki düzen ve uyumu sağlama düşüncesi sezilen bu görüşlere gelin-kaynana diyaloğuna ilişkin yorumlar da ekleniyor. Eskiye uzanan ve sonu kötü neticelere varabileceği belirtilen bu uyuşmazlığın ortadan kalkması için kayınvalideye, gelinle tartışmaya girmemesi, oğlunu ve gelini nasihatle yönlendirmesi önerilirken; geline de, kayınvalidesini annesi gibi algılayıp ona hürmet etmesi tavsiye ediliyor[24]. Aynı çerçevede, karı-koca arasındaki uyumu bozabileceği gerekçesiyle, sadece erkek ya da kız çocuğun tercihi de uygun görülmüyor. "Bazı cahillerin" sadece erkek çocuk isteyip kız çocukları olduğunda karısına darılabileceği, fakat böyle bir talebin Allah'ın hikmetine karışmak olduğu, bunun yerine Allah'tan hayırlı evlat istenmesi gerektiği[25] belirtiliyor.

Yine, ağırlıklı olarak aynı kaygılarla değinilen diğer bir konu ise falcılık. Fal bakanların ve baktıranların genellikle kadınlar olduğu ve bu kadınların genellikle kocalarının hallerinden haberdar olmak için fal baktırdığı belirtilerek, falcılığın yalandan ibaret olduğu, karı-koca arasını bozacak neticeler verdiği ve falcının da para kopardığı sebepleri öne sürülerek fal baktırılmaması öneriliyor *(aklı başında olan kadınlar azıcık te'emmül ile bilebilirler ki falcı denilen mübtezil, eğer gaibi bilecek ve haber verecek kudrete malik olsa yer altından define çıkarır da böyle 40 parayı irtikab edip fal açmaz. Hasılı falcılık yalancılıktan ibaret olduğu bilinmelidir*[26].

Önerilen başka bir konu ise evlilik yaşları ile ilgili olup, erkekler için 24-40, kızlar için ise 18-30 yaşları uygun görülüyor. Erkekler için bu tercihin sebebi açıklanmazken,

22 *Ayine*, n. 1, (15 Şevval 1292/14 Kasım 1875).
23 *Ayine*, n. 26, (27 Rebiyülahir 1293/21 Mayıs 1876).
24 *Ayine*, n. 8, (4 Zilhicce 1292/1 Ocak 1876).
25 *Ayine*, n. 3, (29 Şevval 1292/28 Kasım 1875).
26 *Ayine*, n. 7, (27 Zilkade 1292/26 Aralık 1875).

kızlar için, erken doğumun fizyolojik açıdan tehlikeleri ve ev idaresi ve çocuk yetiştirmek için gerekli olan bilgi becerinin kazanılmasının gereği gibi nedenlerle, kızların küçük yaşta evlendirilmesine itibar edilmemesi gerektiği söyleniyor[27].

Buraya kadar anlatılan ve dergide, tavsiyeyle sunulan temaların yanında, eleştirilerek işlenen konulara bakılırsa bunların başında, "moda ve alafranga" meselesi geliyor. "Sefahat, taklid ve karı-koca arasında muhavere" başlıkları altında işlenen bu konudaki temel eleştiri, modanın gereksiz harcamaya, fazla masrafa ve borçlara neden olması. Moda merakından, erkekleri de sorumlu tutan, ama ağırlıklı olarak kadınların süslenmeğe olan meraklarını ve yeni elbiselere olan isteklerini eleştiren bu görüşlere göre, "orta halli bir kadının yıllık 300- 400 kuruş olan elbise masrafını 7-8 katına çıkartan moda", israftır ve iyi bir taklid değildir[28]. Dahası, kumaşlara ve "alafranga"[29] terzilere ödenen paralarla, kocalarını zor durumda bırakarak borçlara neden olan bu taklitten "İslam kadınları" kaçınmalıdır *(Nedir başlarda hotos*[30] *diye giyilen koca kalpaklar, nedir bin bir parçadan kesilmiş ve her tarafına paçavra gibi asılmış saçaklı fistanlar)*[31].

Yazara göre, bu israf ve taklit yerine ihtiyacı karşılayacak iyi şeyler taklit edilmelidir. Mesela, ayakkabıcılık ile uğraşan esnaf, önceden giyilen yemeni denilen ayakkabıların azalması ve bunun yerine kundura ve fotin giyilmesi sebebiyle, sanatını ıslah etmek için yeni ayakkabıları yapmayı öğrenmelidir. Kadınlar da, oya ve dikiş işlerini, ferace[32] ve gömlek dikmeye yönlendirmeli ve böylece "Frenk kokonalarına"[33] ödenen masrafa engel olmalıdırlar[34].

Masrafa neden olması yanında başka faktörlerden dolayı da olumsuz gösterilen diğer bir davranış ise fazla eğlenmek. Meşguliyetin insanı fiziksel ve ruhsal olarak yorması nedeniyle eğlenmenin lüzumlu olduğu fakat fazla eğlenmenin ne dünyevi, ne de uhrevi bir faydasının olmadığı söyleniyor. Sonunda, sadece yorgunluk, masraf ve bazen de "haysiyetsizlik" bırakan fazla eğlenmenin yerine, insanın bir mahallede mektep yaptırması, hoca nasb etmesi, veya fakir bir kız çocuğunun cihazını tedarik ederek evlendirmesi gibi "efal-i hasene" yani güzel işler yapması tavsiye ediliyor[35] (Bu bağlamda, eğlenmekten ne kast edildiği tam olarak belirtilmese de anlatım sırasında, "gezip tozmak", "heva ve hevesine uymak" gibi ifadelerin kullanıldığı görülüyor).

27 *Ayine*, n. 26, (27 Rebiyülahir 1293/21 Mayıs 1876).

28 *Ayine*, n. 9, (18 Zilhicce 1292/15 Ocak 1876), n. 6, (20 Zilkade 1292/19 Aralık 1875).

29 *Kamus-i Türki* alafranga terimini Frenk uslübunda, Avrupalı usül ve tarzında olarak tanımlar.

30 *Hotos*, kadınların, başlarına giydikleri başlıklardan birinin adıdır. Bkz: Pakalın 1945-46.

31 *Ayine*, n. 6, (20 Zilkade 1292/19 Aralık 1875).

32 *Ferace*, kadınların tesettür için giydiği üstlüğün adıdır. Bkz: Pakalın 1945-46.

33 *Frenk* terimi, Avrupalılar için; kokona terimi de Avrupalı kadınlar için kullanılan bir tabirdir. Bkz: Pakalın 1945-46.

34 *Ayine*, n. 6, (20 Zilkade 1292/19 Aralık 1875).

35 *Ayine*, n. 35, (7 Şaban 1293/27 Ağustos 1876).

Bu tartışmalar içinde sıkı eleştiriye uğrayan konulardan birisi de, ıskat-ı cenin yani çocuk düşürme meselesi. Bu konudaki yorumlara göre, birçok kadın, "cahil ve bedhuy" kocalarının zoruyla veya kendilerinin çocuk doğurmaktan ve yetiştirmekten gelecek zahmetlere katlanmak istememeleri gibi gerekçelerle çocuğunu düşürüyor[36]. Yazara göre, kadınların bazıları kanlı ebelere gidip ameliyat olarak, bazıları da kimyevi bir takım ilaçlar alarak bu fiili işliyor. Bu ifadelerin ardından, çocuk düşürmenin birkaç nedenden dolayı "zararlı ve günah" olduğu anlatılmaya çalışılıyor. Birinci ve uzun uzun anlatılan sebep; kadının, ne olduğu belli olmayan ilaçlar alarak kendi ölümüne veya sakatlanmasına neden olması, dolayısıyla kendi sağlığına zarar vermesi; ikincisi, kadının aile çevresinde güvensizliğe ve hoşnutsuzluğa neden olması; üçüncüsü, nüfusu artırarak cemiyete hizmet edecek bir çocuğun dünyaya gelmesinin engellenmesi; ve de kadının katil sıfatıyla ahiret hayatını tehlikeye atması.

Ayrıca, bu "uygunsuzluğu" engellemek için hükümetin bu konuda tedbir aldığı da hatırlatılarak, alınan tedbir de kısmen bildiriliyor. Buna göre, hükümet eczacılara, çocuk düşürmek için ilaç isteyen kişinin kim olduğunu, kimin eşi olduğunu araştırıp bildirmesi için haber göndermiştir. Sonrasında gönderilecek memur ise, kadını sorgulayarak niçin böyle bir teşebbüste bulunduğunu veya bu fiile kendisini kimin zorladığını araştıracak ve neticede suçlu bulunanlar hatır ve gönüle bakılmadan cezalandırılacaktır[37].

Ayine'de ve yine dönemin basınında tartışıldığını gördüğümüz (Duben-Behar 1991: 1881-185), ıskat-ı cenin meselesi için, Osmanlı Devleti'nin, XVIII. ve XIX. yüzyıl boyunca bu fiili engelleyici kurumsal düzeyde önlemler aldığını öğreniyoruz. Daha çok demografik kaygılarla, nüfusun azalmasını engellemek için alınan bu önlemlerin önemli aşamalarını, 1838 fermanı, 1858 ceza kanunnamesi ile tabibliğin, eczacılığın, ebelerin kontrol altına alınması gibi düzenlemeler oluşturuyor (Somel 2002: 65-83). İlk kapsayıcı karar olan ve II. Mahmud döneminde hazırlanan 1838 fermanında, hekimbaşının, tüm tabib ve eczacıları topluma çocuk düşürücü ilaç vermemeleri konusunda uyarıda bulunması istenmektedir. Bu çerçevede Rum, Ermeni, Yahudi ve Ermeni Katolik cemaatlerine mensup ebe, tabib ve eczacıların söz konusu ilaçları vermemeleri konusunda patrik ve hahamlar aracılığıyla bireysel olarak yemin vermeleri ve Müslüman ebelerin de mahalle imamları tarafından kadı huzuruna getirilerek kadı huzurunda yemin vermeleri gereği vurgulanmaktadır. Aynı ferman, çocuk düşürme fiilinden haberdar olup da kolluk kuvvetlerine haber vermeyenler ve bu işe neden olan kadın ve kocası hakkında da yasal işlem yapılacağını belirtmektedir. 1858 ceza kanunnamesi ise, anne ve babayı dışarıda tutarak, bu fiile neden olan ilaç ve araç temin edenleri hapisle veya kürekle cezalandıracağını kapsamaktadır.

36 *Ayine*, n. 5, (13 Zilkade 1292/12 Aralık 1875).

37 *Ayine*, n. 27, (4 Cemaziyelevvel 1293/27 Mayıs 1876).

Bu durumda, 1876'da *Ayine*'de, kadınları çocuk düşürme fiilinden sakındırma kaygılarıyla aktarılan, eczacıların ilaç alanları soruşturma görevinin doğruluğu kesin olarak bilinmese de, kurumsal düzeyde birçok tedbir alındığı, eczacıların uyarıldığı ve 1861 *(Beledi İspençiyarlık Sanatının İcrasına Dair Nizamname)* ve 1888 *(Memleket Etibbası ve Eczacıları Hakkında Nizamname)* nizamnameleriyle de satılan ilaçların denetleneceği ve bazı ilaçların da satışlarının yasaklanması karalarının alındığı görülüyor (Somel 2002).

Okuyuculardan Mektuplar, ya da Talepler

Her ne kadar, okuyucu tarafından gönderilip gönderilmediği kesin olmasa da, dergide çocuklardan ve hanımlardan geldiği belirtilen mektuplar bulunuyor. Bu mektupların bazılarında kullanılan görece sade dil ve belirtilen değişik talepler, bazı mektupların kadınlar tarafından yazılması ihtimalini de taşıyor. Aslında dergi, muhtemelen okuyucuyu yazmağa teşvik amacıyla, kapağında, uygun gördüğü mektupları sahibinin izniyle yayınlayacağına dair bir not bulunduruyor *(mesleğe müvafık ve menafi-i umumiyeye müteallik mektup ve varakalar mücazen basılır)*. Neticede, toplam 9 adet "bir hanım tarafından gönderilen varaka" ve çocuklara sorulan matematik sorularının cevapları dahil 9 adet de öğrenciler tarafından gönderildiği belirtilen mektuplar görülüyor. Kadınların gönderdiği mektupların bazıları dergide tartışılan bir konu hakkında görüş bildirirken bir kısmı da bazı taleplerde bulunuyor. Örneğin, derginin hemen ikinci sayısında, İstanbul'dan mektup gönderen bir hanım, dergiyi çıkaranları tebrik ettikten sonra, makalelerin daha anlaşılır bir Türkçe ile yazılmasını ve memleket ahvalinden bahsedecek haberlerin eklenmesini rica ediyor. Dergi yazarı ise bu iki talebin de dikkate alınacağını belirterek, bir sonraki sayıda memleket ahvaline ilişkin, Hersek civarlarında meydana gelen isyanlarla ilgili kısa haberler sunuyor.

Diğer bir hanım, Selanik'te, İslam kadınlarının Cuma günleri mesire yeri olan çınarlık bir bölgeye giden yol üzerinde bir kahvehane yapıldığını ve buradaki erkeklerin kahvehanenin önüne ve sokak ortasına oturmasıyla kadınlara geçecek yol bırakmamasını eleştiriyor: *"Erkeklerle İslam kadınlarının bir yerde karışık bulunmaları ayıbdır. Fakat kadınların tenha olarak bir teneze edecek mahalleri var idi. Onu da bu sene erkekler zapt etti. Artık hiçbir yer kalmadı. Hele bir takım adamlar mezkur kahvenin önüne ve sokak ortasına çıkıp oturuyorlar, hatta geçecek yol bırakmıyorlar... Bari öyle yol ortasına çıkmasalar da kadınlara da geçecek yol bıraksalar olmaz mı?"*[38].

Başka bir talebi dile getiren bir hanım, kadınların uzun sürede el emeğiyle ürettikleri örtülere, elbiselere ve hırkalara karşılık "Frenk taifesinin" bu gibi işleri makine ile beş on dakikada daha düzgün üreterek, bu ürünleri ucuza sattığını ve bu makinelerin

38 *Ayine*, n. 18, (23 Safer 1293/19 Mart 1876).

kendilerinin de kullanabilmesi için erkeklerin çalışması gerektiğini yazıyor: *"ancak işittiğimize göre Frenk taifesi bu gibi şeyleri bizler gibi el ile işlemeyip makine vasıtasıyla kolaylıkla vücuda getirdiklerinden fiyatça pek ehven satıyorlar... Maarifin kadr ve kıymetini bilmeyen yok ise de bizde o gibi makineleri vücuda getirecek erbab kimseler me'mul olunamıyor. Bu gibi şeyler ise erkeklerin say ve himmetiyle vücuda gelebilir"*[39].

Diğer bir mektup kızların okula gönderilmesine ilişkin talepler taşıyor. Bir hanım, kızların okula gitmesine engelleyen ve cahil kalmasına neden olan etkenin cihaz (çeyiz) hazırlama meşgalesi olduğunu söyleyerek bu adetin kalkmasını istiyor. Aynı hanım, kızlar için bir okul açılmış olmasına rağmen, okula giden kızların sayılarının azlığından şikayet ederek bu durumun sorumlusunun da veliler olduğunu söylüyor: *"Aher milletten ibret alalım, onlar kızlarını büyünce mektepde terbiye ve talim ettirerek, türlü türlü sanatlar, marifetler öğrenip sanatı marifeti sayesinde kızlar kendisini besler rahat yaşarlar. Bizim ise fukara kızlarımız, dilencilik; zenginlerimiz eğlence; orta takımdan olanlar da cihaz tedarik edeyim deyu kendi kendilerine işkence ile vakit geçiriyor"*[40].

Bir hanım da, dergide tartışılan evlat tercihi ile ilgili konu hakkında görüşlerini bildiriyor. Çocuğu olmayan hanımların eşleri tarafından terk edilmelerinin doğru olmadığını ve evlada malik olmanın "kadr-i ilahi" olduğunu ve kadınların da çocuk sahibi olmak için birtakım zararlı ilaçlar alma yoluyla sağlıklarına zarar vermemelerini öneriyor[41]. Bunların dışında, dergideki görüşleri destekleyen mektuplardan birisi de, kadınların süs merakı yüzünden kocalarının maddi durumunu düşünmeden sürekli isteklerde bulunmasının doğru olmadığına dair yorumlar içeriyor.

Çocuklardan gelen mektuplara gelince, bunların tamamı rüşdiye mektebinde okuyan öğrencilere aid olup, çoğunluğu rüşdiye mektebi hocaları tarafından sorulan matematik sorularının cevabından oluşuyor. Toplam 3 kız ve 6 erkek öğrenciye ait bu mektupları gönderenlerin (mektup gönderen hanımların isimleri belirtilmediği halde) kim olduğu ve kaçıncı sınıfta olduğu da belirtiliyor (*Kız mektebi şakirtlerinden Mahbure hanımın gönderdiği varakadır, rüşdiye mektebi sınıf-ı evvel şakirdanından Ahmet Fahim Efendi'nin varakası* gibi...). Bu mektupların birinde, ismi belirtilmeyen bir öğrenci, sıbyan mekteplerinin ıslaha ihtiyacı olduğunu ve birçok öğrencinin gidecek başka okul bulamadığı için katiplik mesleğine yöneldiğini ve bunun engellenmesi için rüşdiye mektebi sonrasında bir okul açılmasını talep ediyor. Bu talebi, diğer dini grupların ve yabancıların çalışmalarıyla kıyaslayarak şöyle ifade ediyor: *"memleketimizde sair milletlerin ve ecnebilerin mükemmel mektepleri ve maarife milletçe say ettiklerini ve her bir türlü fedakarlıkta bulunduklarını ve bizim böyle geri kaldığımızı gördükçe dilhun olmamak elde midir?"*[42].

39 *Ayine*, n. 17, (16 Safer 1293/12 Mart 1876).
40 *Ayine*, n. 3, (29 Şevval 1292/28 Kasım 1875).
41 *Ayine*, n. 4, (6 Zilkade 1292/5 Aralık 1875).
42 *Ayine*, n. 21, (14 Rebiyülevvel 1293/9 Nisan 1876).

Gerçekten bir öğrenci tarafından yazılıp yazılmadığı şüpheli olan bu mektubun yazıldığı yıllarda, Selanik'teki okul profiline bakıldığında, (dergiye de yansıdığı gibi) Müslüman cemaate ait bir kız ve bir erkek rüşdiye mektebi ve yedi tane de mahalle mektebi olduğunu (Gounaris 1994: 115) ve de aynı dönemde, farklı milletlere mensup kişilerin kendi dindaşlarının durumunun düzelmesi için okul finanse etmek, hastane yaptırmak, yoksullara yardımda bulunmak gibi yardım faaliyetlerine giriştikleri de görülmektedir (Anastassiadou 2001: 10-11). *Ayine*'nin söyleminde de rahatlıkla fark edilen yardımseverliğin teşviki, derginin başlattığı iane kampanyası ile daha da belirginleşiyor.

Ayine'nin İane Kampanyası : "_Vatan Namına Hediye Göndermek_"

Ayine'nin yayın dönemi, 1875 Hersek isyanı ve 1875-1876 Sırp ve Karadağ-Osmanlı savaşlarının olduğu yıllara tekabül ettiğinden, dergi okuyucularını savaştan haberdar edecek cephe haberlerinden kesitler sunduğu gibi kadınları iane vermeye davet ediyor. Derginin 3. sayısından (29 Şevval 1292/28 Kasım 1875) itibaren, Hersek isyanında savaşan askerlere "vatan namına hediye göndermek" için 'kadınları hayra davet " başlığı altında duyuru yapılıyor: "*... Askerlerimiz bizi ve vatanımızı düşmandan muhafaza etmek için canlarını feda edercesine Bosna ve Hersek'te uğraşıyor. Buradan dahi vatan namına bir hediye göndermek hatıra geldi*".

Ayrıca, İstanbul'daki ahalinin yardım topladığı bildirilerek, hanımların da vatan evladına, vatan hediyesi olarak hırka, fanila, mintan, çorap gibi şeyleri matbuata getirmeleri ve getirenlerin isimlerinin de dergide ilan edileceği söyleniyor.

Bu duyurudan sonra 4 sayı boyunca gelen yardımlar her sayıda ilan ediliyor ve yardım gönderenlerin kim olduğu, daha doğrusu kimin eşi *(Miralay merhum Hayri Bey'in haremi hanım efendi tarafından)* ya da kızı (kerimesi) olduğu ve gönderdiği yardımın cinsi, adedi yazılıyor. Yardım gönderen hanımların eşlerinin ya da babalarının ne işle meşgul olduğu her zaman belirtilmese de gönderen kişilerin çoğunluğunun, üst düzey memur olduğu görülüyor. Vilayet idare meclisi üyesi, vilayet idare meclisi başkatibi, mal müdürü, muhasebeci, telgraf müdürü, avukat, sandık emini, gazeteci, miralay, divan-ı temyiz vilayet mümeyyizi, vilayet ser mühendisi, Selanik liman reisi gibi... Altı hafta boyunca gelen yardımlar neticesinde toplam 36 hanım, toplam 135 çorap ve 35 mintan gönderiyor[43].

Ayine'nin yardım çağrısı, Sırplıların ve Karadağlıların Osmanlı Devleti'ne savaş açmasıyla (1 Temmuz 1876) tekrarlanıyor. 9 Temmuz 1876 'dan (29. sayı) itibaren gelen duyurular, bu kez, daha uzun yardım gerekçeleri, kadınları Osmanlı Devleti'nin

43 *Ayine*, n. 4, (6 Zilkade 1292/5 Aralık 1875), n. 5, (13 Zilkade 1292/12 Aralık 1875), n. 6, (20 Zilkade 1292/19 Aralık 1875) ve n. 7, (27 Zilkade 1292/26 Aralık 1875).

gücüne inandırma, şehit analığı olgusuna övgü ve yardım cemiyeti kurma önerisine ilişkin yorumlarla geliyor. İlk duyuruda, Devlet-i Aliye'nin, Hersekliler, Sırp ve Karadağlılar için sarf edilen aşırı masraflardan dolayı "teba-yı sadıkasının nakden ianesine" ihtiyacı olduğu ve "devlet ve milletin ikisi de bir cisimden ibaret bulunmasıyla herkesin selameti için borçlu olunan ianeyi erkeklerin 5 liradan başlayarak 800 liraya kadar verdiği" ve kadınlar da "bu milletin efradı" olması nedeniyle onların da iane vermesi[44] bekleniyor.

Bunun dışında, devlete karşı sadakat ve güven duygularını artırmayı hedefleyen bir yazıda, kadınların Sırp ve Karadağlıları gözlerinde büyütmemeleri gerektiği, bunların Osmanlı Devleti yanında bir serçe gibi kalacağı küçük bir kurgu ile anlatılıyor. Yine, bir anne ağzından kurgulanan, oğluna bir "şanlı Osmanlı evladı olarak" savaşmaya gitmesini teşvik eden bir yazı[45] ve rüşdiye mektebinden bir kız çocuğunun gönderdiği belirtilen bir mektupta da "herkesi büyüten vatan için" ianeye davet görülüyor[46].

Benzer şekilde, *Ayine*'nin yazarı İstanbul'da ve diğer yerlerde yapılan iane yardımlarını, gazete haberlerini örnek göstererek bu konuda kamuoyunu canlı tutmaya çalışıyor. Mesela, İstanbul'daki 7-8 yaşlarında bir kız çocuğunun anne ve babasından gizli olarak yardım komisyonuna bir gömlek vermesi, Mithat Paşa'nın eşinin bir yardım cemiyeti kurduğu haberleri, Selanik'teki kadınların da benzer bir cemiyet kurmaları önerisi ile beraber sunuluyor[47].

Sekiz sayı boyunca işlenen vatanseverlik duygularının canlandırılması ve ısrarla tekrarlanan iane davetleri neticesinde, okurlar tarafından gönderilen tüfek, sargı bezi ve gömlek gibi eşyalar ilanlarla duyuruluyor. Yine, her sayıda, kimin eşi, kızı, ya da validesinin gönderdiği, yardımın cinsi ve adedi sırayla yazılıyor ve toplam 59 hanımın 221 gömlek, 221 don ve 50 top sargılık bez ve 57 adet de (dirhem ve kıyyeleri farklı) tüfek gönderdiği ilanlardan anlaşılıyor[48]. Bu kez, iane gönderenlerin profili daha fazla çeşitlilik arz ediyor. Memur kesimin yanında, berber, sarraf, ebe hanım (*Ebe Hacce Ayşe Hanım tarafından*), tüccar (*tüccar Küçük İsmail Efendi haremi tarafından)*, Siroz'dan bazı Hıristiyan aileler, öğrenciler (*Şemsi Efendi şakirdanından Fatma hanım*) ve öğrencilerin anneleri *(Şemsi Efendi şakirdanından Azmi Efendi'nin validesinden*) gibi şahıslar ilanlarda tekrarlanıyor.

Ayine'nin ve diğer yayın organlarının Balkanlardaki savaş ve isyan bölgelerinde savaşan askerler için yardım kampanyası başlattığı sıralarda, Osmanlı hükümeti birçok

44 *Ayine*, n. 29, (17 Cemaziyelahir 1293/9 Temmuz 1876).
45 *Ayine*, n. 30, (24 Cemaziyelevvel 1293/16 Temmuz 1876).
46 *Ayine*, n. 34, (29 Receb 1293/19 Ağustos 1876).
47 İbid.
48 İlan veren sayılar, n. 33, (22 Recep 1293/12 Ağustos 1876), n. 34, (29 Recep 1293/19 Ağustos 1876), n. 35, (7 Şaban 1293/27 Ağustos 1876) ve n. 36, (21 Şaban 1293/10 Eylül 1876).

açıdan ve de özellikle mali yönden sıkıntı içerisindedir ve 1875'de dış borçlarını ödemeyeceğini ilan etmiştir (Pamuk 1994: 155-156). Balkanlardaki, (Bosna- Hersek, Bulgaristan, Karadağ, Sırbistan) arka planı 1876 öncesine uzanan ve sosyo-ekonomik, uluslararası politik nedenlere dayanan milliyetçilik çağındaki isyanlar ise diğer büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttükleri politikalar için bir tehdit ve müdahale unsuru olmuştur (Adanır 2001: 78-95). Özellikle Avusturya-Macaristan ve Rusya arasında rekabet alanı olan bu bölgeler, yine Rusya'nın bu bölgelerdeki reform ısrarının Osmanlı Devleti tarafından reddedilmesi üzerine, Rusya'nın 24 Nisan 1877'de Osmanlı'ya savaş ilan etmesine bahane olmuştur. Osmanlı tarihinde 93 harbi olarak anılan bu savaş neticesinde (13 Temmuz 1878 Berlin Antlaşması'na göre) Sırbistan'ın, Karadağ'ın, Romanya'nın bağımsızlığı tanınmış; Bosna-Hersek, Avusturya-Macaristan'a bağlanmış ve kuzey Bulgaristan da kaybedilmiştir. Böylece imparatorluk toprak ve nüfus kaybına uğradığı gibi imparatorluğa büyük göç dalgalarının başlaması gibi sosyal ve ekonomik problemleri beraberinde getirmiştir.

Bütün bu karışık yılların tamamını kapsamayan *Ayine* ise (son sayısı 26 Ramazan 1293/15 Ekim 1876) bu olayların bir kısmının kısa bir zaman diliminde Selanik'te algılanış ve yaşayış biçimini sunmuş oluyor ve son sayısına kadar, birçok konuyu bir arada ele almaya devam ediyor. Bu noktada, *Ayine*'nin, kadınlar ve çocuklar için farklı konuları işleyerek başlattığı böyle bir girişimin nedenine ve ne anlama gelebileceğine dair bir soru sormak anlamlı olur.

Yayın tarihi itibariyle, Tanzimat'tan II. Abdülhamit yönetimine geçiş döneminde (1875-1876) yayınlanan *Ayine*, yayın politikasını, daha önceden de belirtildiği gibi, aile üyelerinin eğitilmesi üzerine kuruyor. Bu politikanın parametreleri ise, -eşlerin karşılıklı görevleri hatırlatılarak- çocukların okulda eğitim almasını, hüsn-i ahlakı, sosyal yardımlaşmayı, harcamalarda israftan kaçınmayı teşvik eden yaklaşımlardan ya da başka bir ifadeyle, çocuk yetiştirme, eğitim, tüketim, ahlak gibi konularda okuyuculara sunulan bilgiler, roller ve sorumluluklardan oluşuyor. Tavsiyeler ve eleştiriler çerçevesinde sunduğu görüşlerini temellendirme sırasında da, bireysel, sosyo-politik ve dini referans noktalarını bir arada kullanıyor. Örneğin; eğitim almanın bizzat insan olmanın gereği ve insanı yücelten bir etken ve farz olarak algılanması yanında okula gidecek çocuğun vatana millete fayda getireceği beklentisi, ıskat-ı ceninin, sağlığı tehlikeye atması yanında topluma hizmet edecek potansiyel bir ferdi engellemesi ve günah sayılması, vatan merkez alınarak başlatılan yardım kampanyası, davranışların dünyevi ve uhrevi neticelerine dair hatırlatmalar iç içe geçen referans noktalarından bazıları.

Eğitim odaklı böyle bir girişimin motivasyon kaynağını ise, derginin yazarlarının ifadelerine göre, vatanseverlik duygularıyla örülü toplumsal kaygılar oluşturuyor. Nitekim, derginin ilk sayısında yayına başlama sebebi olarak, bir ferdi olmakla gurur duyulan millet ve devletin sevgisini artırmak (*efrad ve tebasından olmakla müftehir olduğumuz millet ve devletin temayulatını igninam etmek bizim için en mukaddes bir vazife*) ve devlet ve milletin başlattığı eğitim hareketine katkıda bulunmak (*devlet ve milletimizin maarifle terbiyet-i umumiye hususunda ciddi ve samimi görülen temayülat-ı sahihesine tabii olarak nisvan ve sıbyan için dahi bir gazete tesisine heveskar olduk*) düşünceleri öne sürülüyor. Ayrıca bu yaklaşım, insanın ülkesine ve diğer insanlara karşı sorumluluklarını hatırlatan ahlak söyleminde ve eğitim almaya ve çalışmaya dair disipline edici tavsiyelerde de gözlemleniyor.

Neticede, kadınlar ve çocuklar için çıkartılan ilk dergilerden (kadınlar için *Terakki-i Muhadderat, 1869* ve çocuklar için *Mümeyyiz, 1869)* 6 yıl sonra imparatorluğun kozmopolit bir taşrasında çıkartılan ve bir aile dergisi izlenimi veren *Ayine*, aile üyelerine, gündelik ve toplumsal hayata dair bilgiler, roller ve sorumluluklar veriyor. Böylece, söz konusu dönemde, kısmen, devlet-toplum ilişkilerine ışık tuttuğu gibi, dönemin insanlarının zihniyet dünyasına dair de ipuçları sunuyor.

Ayine'nin Yayınlanmış Yazıların Dizini[49]

Sayı 1: 2 Teşrin-i Sani 1291/15 Şevval 1292

"Mukaddime", ss: 1-2.
"Bir Makale", s: 2.
"Taleb-i İlm", ss: 2-3.
"Çocuk", ss: 3-4.

Sayı 2: 9 Teşrin-i Sani 1291/22 Şevval 1292

[Kadınların vazifeleriyle ilgili bir yazı], ss: 1-2.
"Hikaye", s: 2.
[Çocukların terbiyesiyle ilgili bir yazı], ss: 2-3.
"Mektup", ss: 3-4.
"Mektuba Cevap", s: 4.
"İsmail Efendi'nin Mekteb-i Şakirdanından Varakadır", s: 4.
"Metuba Cevap", s: 4.

Sayı 3: 16 Teşrin-i Sani 1291/29 Şevval 1292

"Su-i Karin", ss: 1-2.

---

49 Toplam 41 sayı yayınlanmış olan *Ayine*'nin 31. ve 40. sayıları eksiktir.

[Hanımların kocalarına karşı davranışları], s: 2.
[Bosna- Hersek dolaylarındaki isyanla ilgili haberler], s: 2.
"Yeni Bir Müjde: Hanımları Hayra Davet", ss: 2-3.
[Erkek Çocuk İstemeyi Eleştiren Bir Yazı], s: 4.
"İki Numaralı Nüshamızda Varaka Gönderen Hanım Tarafından Bu Defa Dahi Şu Varaka Gönderilmiştir", ss: 3-4.

Sayı 4: 23 Teşrin-i Sani 1291/6 Zilkade 1292
[Eski zamanlarda Müslüman kadın şairler hakkında], s: 1.
"Muzırlık, Ayıbcılık, Hased", ss: 1-2.
[Selanik Rüşdiye Mektebi Muallimi Süleyman Efendi'nin Çocuklar İçin Hazırladığı Matematik (ilm-i hesap) Soruları], ss: 2-3.
"Hanımlar Tarafından Bu Hafta Gönderilen Hediye", ss: 3-4.

Sayı 5: 30 Teşrin-i Sani 1291/13 Zilkade 1292
"İskat-ı Cenin Yani Çocuk Düşürmek", ss: 1-2.
"İnas Rüşdiye Mektebi Şakirdlerinden Bir Kız-Suallere Cevaplar", ss: 2-3.
"Şaka", s: 3.
[Askerler için yapılan yardımlar], ss: 3-4.
[İstanbul'da çıkarılacak yeni bir gazetenin haberi], s: 4.

Sayı 6: 7 Kanun-i Evvel 1291/20 Zilkade 1292
"Taklit", ss: 1-2.
"Dalkavukluk", s: 2.
"Hikaye", ss: 2-3.
"Letaif", s: 3.
Süleyman Efendi, "Çocuklar İçin Tertib Olunan Sualler-1", ss: 3-4.
[Askerlere yapılan yardımlar], s: 4.

Sayı 7: 14 Kanun-i Evvel 1291/27 Zilkade 1292
"Falcılık", ss: -2.
"Çocuklar İçin Hikayat-i Müntahabe", ss: 2-3.
"Maksat", s: 3.
"Hayvanat", s: 4.
"Letaif", s: 4.
"Bu Hafta Gelen Hediye", s: 4.

Sayı 8: 21 Kanun-i Evvel 1291/4 Zilhicce 1292

"Kayınvalide ile Gelin", ss: 1-2.
"Sıbyana Mahsus Hikayat-i Müntahabeden Maabad: Tilki ile Şahin", ss: 2-3.
"Varaka", ss: 3-4.
Ahmet Fahim Efendi; "Suallerin Cevapları", s: 4.

Sayı 9: 4 Kanun-i Sani 1291/18 Zilhicce 1292
"Sefahat", ss: 1-2.
"Sıbyana Mahsus Hikayat-i Müntahabeden: Bülbül İle Atmaca, Tilki İle Keçi, Horoz ile Keklik", ss: 2-4.

Sayı 10: 11 Kanun-i Sani 1291/26 Zilhicce 1292
"Karı-Koca Arasında Muhavere", ss: 1-2.
İbrahim Hilmi; "Mektup", ss: 2-3.
"Sıbyana Mahsus Hikayat-ı Müntehabeden: Keklik, Çakal", s: 4.

Sayı 11: 18 Kanun-i Sani 1291/3 Muharrem 1292
"İnat", ss: 1-2.
"Komşu Hakkı", s: 2.
"Sıbyana Mahsus Hikayat-ı Müntahabeden: Karga ile Müdahin Tilki, Maymun, Diken", ss: 3-4.
"Kör Hatun", s: 4.

Sayı 12: 25 Kanun-i Sani 1291/10 Muharrem 1293
"Tekebbür, Gururiyet", ss: 1-2.
"Fazilet", s: 2.
Süleyman Efendi; "Çocuklar İçin Sualler", ss: 2-3.
"Sıbyana Mahsus Hikayat-ı Müntehabe: Köpek, Koyun Ağılı, Kurt" 3-4

Sayı 13: 1 Şubat 1291/17 Muharrem 1293
"Çocukları Maariften Mahrum Eden Esbab", ss: 1-2.
"Karılarca Bir Adet-i Mucize", s: 2.
Fevzi Efendi; "Suallere Cevaplar", ss: 2-3.
"Sıbyana Mahsus Hikayat-ı Müntahabeden: Çakal, Horoz, Köpek; Tilki, Maymun", ss: 3-4

Sayı 14: 8 Şubat 1291/24 Muharrem 1293
"Nifak", ss: 1-2.
"Çocuklar için Sualler", ss: 2-3.

"Sıbyana Mahsus Hikayat-i Müntahabeden: Maymun, Tilki, Kurt; Tavus Kuşu, Hint Tavuğu", ss: 3-4.

Sayı 15: 15 Şubat 1291/2 Safer 1293
"Bir Hanım Tarafından Varaka", s: 1.
"Diğer Varaka", ss: 1-2.
Galip Bey; "Suallere Cevaplar", ss: 2-4.
"Sıbyana Mahsus Hikayat-ı Müntahabeden: Hind Tavuğu, Kedi", s: 4.

Sayı 16: 22 Şubat 1291/9 Safer 1293
"Evham", ss: 1-2.
"Bir Hanım Tarafından", s: 2.
"Çocuklar İçin Sualler", ss: 2-3.
"Sıbyana Mahsus Hikayat-ı Müntahabeden: Sinek, Bal; Eşek, Debbağ", ss: 3-4.

Sayı 17: 29 Şubat 1291/16 Safer 1293
"İhanet", s: 1.
"Bir Hanım Tarafından", ss: 1-2.
İsmail Hakkı Efendi; "Suallere Cevaplar", ss: 3-4.
"Sıbyana Mahsus Hikayat-ı Müntahabeden: Tarla Kuşu", s: 4.

Sayı 18: 7 Mart 1291/23 Safer 1293
"Cehalet", ss: 1-2.
"Tizlerde Gazetemize Varaka Göndermeği Vaad Buyuran Bir Hanım Tarafından", s: 2.
"Diğer Varaka", ss: 2-3.
"Sıbyana Mahsus Hikayat-ı Müntahabeden: Tavşan ve Kurbağa; Fare, Kedi, Güvercin, Saksağan", ss: 3-4.

Sayı 19: 14 Mart 1291/30 Safer 1293
"Tarih", ss: 1-2.
"Ufak- Tefek", s: 3.
"Hikmet", s: 3.
"Nasihat", s: 3.
"Sıbyana Mahsus Hikayat-ı Müntahabeden: Saksağan/İkinci Bab: Nebatat", ss: 3-4

Sayı 20: 21 Mart 1291/7 Rebiyülevvel 1293
"Malayani", s: 1.

"Yazmakta Olduğumuz Tarihten Ma-bad", ss: 1-2.
"Ufak Tefek", ss: 2-3.
"Sıbyana Mahsus Hikayat-ı Müntahabeden: Dut ile İpek", ss: 3-4.
"Varaka", s: 4.

Sayı 21: 28 Mart 1291/14 Rebiyülevvel 1293
"Şuunat", s: 1.
"Yazmakta Olduğumuz Tarih-i Osmani'den Ma-bad", ss: 1-2.
"Varaka", s: 3.
Mahbure; "Varaka", s: 3.
"Sıbyana Mahsus Hikayat-ı Müntehabeden: İpek", s: 3.
"Midenevaz", s: 4.

Sayı 22: 4 Nisan 1291/21 Rebiyülevvel 1293
"Şuunat", ss: 1-2.
"Tarih-i Osmani'den Ma-bad", ss: 2-3.
"Ufak-Tefek", ss: 3-4.
"Sıbyana Mahsus Hikayat-ı Müntahabeden Maabad: Zeytin ile Zeytinyağı", s: 4.

Sayı 23: 11 Nisan 1291/28 Rebiyülevvel 1293
"Şuunat", ss: 1-2.
"Terbiye", s: 2.
"Tarih-i Osmani'den Ma-bad", ss: 2-3.
"Sıbyana Mahsus Hikayat-ı Müntahabeden: Sadberg Gül ile Beyaz Gül/Kavak ile Kabak", ss: 3-4.

Sayı 24: 18 Nisan 1291/5 Rebiyülahir 1293
Murat Efendi; "Varaka", s: 1.
[Varaka ile ilgili yorumlar], ss: 1-2.
"Tarih-i Osmani'den Ma-bad", s: 2.
Sabah-[Latife, Hikmetli Sözler], ss: 2-3.
"Sıbyana Mahsus Hikayat-ı Müntahabeden: Buğday ile Kiraz", ss: 3-4.
"Meclis-i İdare-i Vilayet'ten *Zaman*'a Tebliğ Olunan Kararname", s: 4.

Sayı 25: 2 Mayıs 1291/20 Rebiyülahir 1293
"Tarih-i Osmani'den Ma-bad", ss: 1-2.
Sabah-"Şundan Bundan", ss: 2-3.
"Hikayat-ı Müntahabeden: Keten ve Pamuk, Çay ile Meşe", s: 4.

Sayı 26: 9 Mayıs 1291/27 Rebiyülahir 1293
[Haber], ss: 1-2.
"Hüsn-i Muaşeret", ss: 2-3.
"İzdivaç", s: 3.
"Hüsn-i Hat", ss: 3-4.
"İlan-ı Resmi", s: 4.

Sayı 27: 16 Mayıs 1291/4 Cemaziyelevvel 1293
[Haber], ss: 1-2.
"Tarih-i Osmani'den Ma-bad", ss: 2-3.
[Iskat-ı cenin hakkında], s: 4.

Sayı 28: 20 Haziran 1291/10 Cemaziyelahir 1293
[*Zaman* gazetesiyle ilgili haber], ss: 1-2.
"Okumak Yazmak", ss: 2-3.
"Tarih-i Osmani'den Ma-bad", ss: 3-4.
Sabah-[Latife], s: 4.

Sayı 29: 28 Haziran 1291/17 Cemaziyelahir 1293
[Kadınları ianeye davet], s: 1.
[İnas mektebinden haberler], ss: 1-2.
"Okumak Yazmak", ss: 2-4.
Sabah-[Hikmetli sözler], s: 4.

Sayı 30: 4 Temmuz 1291/24 Cemaziyelahir 1293
[Şehitlik ve şehit anaları hakkında], ss: 1-2.
"Çocuklara Hitabe", ss: 2-3.
"Zevc ile Zevce Beyninde Muhavere", ss: 3-4.
Sabah-"Letaif", s: 4.

Sayı 32: 25 Temmuz 1291/15 Recep 1293
[Kadınları ianeye davet], ss: 1-2.
"Bir Hanım Tarafından Varakadır", ss: 2-3.
[İnsan hakkında], s: 3.
"Garip Bir Vaka", ss: 3-4.

Sayı 33: 1 Ağustos 1291/22 Recep 1293
[Kadınlardan gelen ianeye teşekkür ve iane ilanları], ss: 1-2.

[Çalışmayı ve zamanı değerlendirmeyi tavsiye eden bir yazı], ss: 2-3.
"İki Çocuk Beyninde Muhavere", s: 4.
"Sabah Gazetesinde Görülen Bazı Fıkarat", s: 4.

Sayı 34: 8 Ağustos 1291/29 Recep 1293
[Haber], s: 1.
[Kadınları ianeye davet], ss: 1-3.
"İnas Mekteb-i Rüşdiye Şakirdanından Bir Kız Tarafından Gönderilen Varaka", s: 2.
"İki Kadın Beyninde Muhavere", ss: 3-4.
[İane ilanları], s: 4.

Sayı 35: 15 Ağustos 1291/7 Şaban 1293
[Eğlenmek hakkında], ss: 1-3.
[Sabah'tan alınan sözler], ss: 3-4.
[İane ilanları], s: 4.

Sayı 36: 29 Ağustos 1291/21 Şaban 1293
"İnsana Ne Lazım", ss: 1-2.
"Bir Zat Tarafından Verilen Varaka", ss: 2-4.
[İane ilanları], s: 4.

Sayı 37: 5 Eylül 1291/28 Şaban 1293
"Bir Zat Tarafından Teessüf Ünvanıyla Alınan Varakadır", ss: 1-2.
"Cihaz", ss: 2-3.
[İki Çingene kadının sürgün haberi], s: 3.
"İlm-i Ahlak", s: 3.
"Sabah'ta Görülen Bazı Fıkarat-ı Müfide", s: 4.

Sayı 38: 12 Eylül 1291/5 Ramazan 1293
"Bir Kadın Ağzından Hanımefendilere Hitabe", ss: 1-4.

Sayı 39 : 19 Eylül 1291/12 Ramazan 1293
"Çocuklara Nasihat", ss: 1-2.
"Çengi Esma'nın Seyyiesinden Bir Nebzecik", s: 2.
[Kadınların elbiseye olan düşkünlükleri üzerine yazılmış bir eserin tefrikası], ss: 2-4.

Sayı 41: 3 Teşrin-i Evvel 1291/26 Ramazan 1293
"Ahlak", ss: 1-2.
"Tefrika", ss: 2-4.

Ayine'den Seçme Yazılar

Hased

(No: 4, 23 Teşrin-i Sani 1291/6 Zilkade 1292/5 Aralık 1875).

İnsanı dünyada rahatsız eden akranı arasında alçak miskin eden ve ömrünün her saatini zehr eyleyen bir haslettir. Onun için Hakk Teala Hazretleri hasedci kulum mahrum kulum buyurmuştur. Hased edenler kendisine ziyan etmiş olacağı misullu tezvirat ile uğraşanlar da muzırlığından müstefid olamayacağı malum idiğinden o ahlakı haiz olan kimseler tebdil-i ahval etmelidirler.

Hased dediğim şu oluyor ki alemin malını, yiyeceğini, içeceğini giyeceğini çok görüp hiddetlenerek nereden buldu, nasıl edindi diye teftiş ederek o kimsenin nail olduğu nimetin ondan zevalini temenni etmek demektir ki bu hasletle ömrünü heba edenlerin eline bir şey geçmemek ve belki hased ettiği kimsenin izdiyad-ı nimetini gördükçe kan kusmak ve bi'l -ahire kahr ile ölmek mukarrerdir.Muzırlığın, kötülüğün ve ondan hasıl olan fenalığın tafsilatına dair pek çok şeyler var ise de en küçük şey de olan tesiri iki ahbab beyninde yalan yanlış ilkaat ile birbirlerinden soğudarak münferit olmalarını bais olmaktır. İşte Allah böyle kimselerden hoşnud değildir. İnsan daima bu ahlakta bulunan kimselerden içtinab etmeli ve bu huyda olanlara da Allah insaf vererek ahlak-ı fasidesinden vazgeçmeli.

Bir Hanım Tarafından

(No: 17, 29 Şubat 1291/16 Safer 1293/12 Mart 1876).

Geçen hafta çıkan gazetenizde bir hanım canibinden verildiği münderiç olan varakada hanımların okumak yazmak hevesine düştükleri gösterilmiş. Hakikaten içimizde yeniden çok kimseler okuyup yazmağa başladılar. Evvelden cüzi okuması yazması olanlar da bu yoldaki malumatlarını ilerletmek kaydına düşdüler.

Evet yalnız yazmak okumak değil içimizde sanata da heveskar olanlar bulunuyor. Konsol örtüleri bir de döşeme kenarlarına vesair bu gibi münasib mahallerde kullanılmak üzere dantela tabir olunur iplikten mamül enva' ve gayet zarif ve nefis şeyler yapılıyor. Hem de yapılan dantelalar öyle Frenk meta' gibi az vakit zarfında mahv olmayıp birçok vakitler dayanır ve kullanılır olduğundan şu münasebetle Frenkkâri olan dantelalar bayağı nazardan sakat oldular.

Ancak işittiğimize göre Frenk taifesi bu gibi şeyleri bizler gibi el ile işlemeyip makine vasıtasıyla kolaylıkla vücuda getirdiklerinden fiyatça pek ehven satıyorlar.İşte şu sebeple yine onlardan almağa bizi mecbur kıldılar.

Doğrusuya, evvelleri el ile bunca göz nuru döküp de dikilen ve la-akall bir haftada ikmal olunan bir yünlü hırkayı veyahud buna mukayese bir elbiseyi şimdi bazı mahallerde Frengistan'dan celb olunan makine vasıtasıyla 5-10 dakika zarfında dikildiğini ve haftalarla uğraştığımız dikişten yüz kat düzgün asla eğrisi ve bir tarafında kusur olmadığı halde vücuda geldiğini gördükçe çok kimseler durup durup da taaccübe vardılar.

Maarifin kadr ve kıymetini bilmeyen yok ise de bizde o gibi makineleri vücuda getirecek erbab kimseler me'mul olunamıyor. Bu gibi şeyler ise erkeklerin say ve himmetiyle vücuda gelebilir. Karılar tarafından işte el ile bir dereceye kadar işlemeğe çalışanlar bulunursa da işlerini teshil edecek o gibi aletler olmamasıyla ilerlemeyerek nakıs kaldılar.

Cehalet
(No: 8, 7 Mart 1291/ 23 Safer 1293/19 Mart 1876).

Bilmemek demektir. Bilmemek ise nik ve bedi fark ve temyiz etmemek oluyor. İyiyi kötüyü bilmemek anlamamak ise hayvanata mahsus olduğundan şu surette cahil olan kimsenin hayvandan fazla yalnız bir nutku yani lisanı kalıyor.

Evet nutk denilen şey insanları hayvandan tefrik eder. Cenab-ı Hakk'ın bir atiyye ve ihsanıdır. Madem ki şu meziyete nail olduk nutkun kadr ve şerefini bilip onu ilm ve marifetle terbiye ve tezyin eylemeliyiz. Öyle de tezyin ve terbiyeye çalışılmadı mı cahil kalınıyor. Cehalet ise hayvandan beddir add ediliyor.

İşte cehl şu surette mezmum ve çirkin bir şey olduğuna mebni çocukların kendi hevesine bırakdırılmayarak okutup yazdırılması velilerine farz-ı ayin gibidir. Ana ve babasız veya onların tekasülünden veya sair bir cihetten dolayı okuyup yazmağa muvaffak olamayanlar dahi vaktin yani tahsil çağının geçtiğini mazeretle asla tenbellikte bulunmamalıdır. Tahsil yalnız çocukluğa mahsus olmayıp her ne zaman mübaşeret olunsa ona açık olduğundan o yoldaki i'tizar şayan-ı kabul sayılır.

Okuyup yazmaktan ilim tahsilinden murad dünyaya hayvan gelip hayvan gitmemek maksadına mebnidir. Cehaletin şu fenalığından fazla dünyaca birçok beliyyesi de vardır. Şöyleki bir cahil kimse ne kadar akil olsa yaptığı ettiği işler sehv ve hatadan salim olamaz. Çünkü aklı ilim ve terbiye görmediğinden

terbiyesiz aklın yapacağı bir iş hem nakıs oluyor hem de çok defalar cehalet sebebiyle insanı bela-yı azime sokuyor.

Madem ki bir insan cahildir ağzından çıkan sözün nereye varacağını fehm ve idrak edemeyerek mehlikeye uğrayacağı veya yaptığı iş bir pula değmeyerek hebaya gideceği tabi'i olduğundan binaen aleyh insan cehaleti üzerinden def etmek için ömrünün bir çaryekini olsun ilim uğruna hasr ile cehaletten kurtularak saffet-i insaniyeti ihraz etmesi akdem-i umurdur ve-s-selam.

[Kadınları ianeye davet]
(No: 29, 28 Haziran 1291/17 Cemaziyelahir 1293/9 Temmuz 1876).

Hersekliler, Sırp ve Karadağlılar için duçar olan masarıf-ı fevkaladeden dolayı Devlet-i Aliye teba-yı sadıkasının nakden ianesine arz-ı ihtiyaç etmesiyle ve devlet ve millet ikisi de bir cisimden ibaret bulunmasıyla cümlemizin selameti için borçlu olduğumuz ianeyi *Selanik* ve *Zaman* gazetelerinde gösterildiği vechle erkekler hamiyetleri nispetinde 5 liradan 800 liraya kadar verdiler. Vatanlarına olan muhabbetlerini sadakatlerini ispat eylediler.

Geçende Hersek'de düşman karşısında göğüs geren Osmanlılara mintan ve çorap hediye olunduğu sırada kadınlar da muhabbet-i milliyeleri ve fart-ı merhametleri iktizasınca hediye itasından geri durmamışlar idi. Bu defa ki iane öbüründen daha lüzumlu daha iktizalı olduğundan ve devlet de bizden yardım beklediğinden ve bir taraftan gerek akçe ve gerek asker yetiştirilmekte olduğundan memuldur ki hanımefendiler de dirîğ-i mürüvvet etmezler. Bu kere de fıtrat-ı zaiyelerinde merkuz olan cevher-i hamiyetlerini gösterirler.İşittiğimize birkaç hanım komisyona iane göndermiş. Bazıları beyninde olan müzakere vechle iane ihzasında olur ve gazetemize haber verilir ise isimlerini ma'l-memnuniye derc ederiz.

Kaynakça

Adanır, Fikret (2001); *Makedonya Sorunu*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Alan Duben-Cem Behar (1991); *İstanbul Households: Marriage, Family, Fertility 1880-1940*, Cambridge: Cambridge University Pres.

Anastassiadou, Meropi (2001); *Selanik 1830-1912*, (çev.: Işık Ergüden), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Duman, Hasan (2000); *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu, 1828-1928*, Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetler Vakfı.

Gounaris, Basil C. (1994); "Selanik", *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)*, (ed. Çağlar Keyder-Eyüp Özveren-Donald Quataert), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası, İstanbul: Metis Yayınları, 1992.

Kabacalı, Alpay (2000); *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Matbaa, Basın ve Yayın*, İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Ortaylı, Ortaylı (2000); "Tanzimat Devri Basını Üzerine Notlar", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim: Makaleler I*, Ankara: Turhan Kitabevi, ss: 490-496.

Pakalın, Mehmet Zeki Pakalın (1945-1946); *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Pamuk, Şevket (1994); *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Somel, Selçuk Akşin (2002); "Osmanlı Son Döneminde Iskat-ı Cenin Meselesi", *Kebikeç*, no: 13.

Somel, Selçuk Akşin (ty); The *Modernization of Public Education in the Ottoman Empire, İslamization, Autocracy, and Discpline (1839-1908).*

Özet:

Ayine, 1875-1876 yılları arasında Selanik'ta yayınlanan kadınlara yönelik bir dergidir. Bu makalede, bir yıllık yayın hayatı boyunca derginin izlediği çizgi açıklanmış ve bibliyografyası verilmiştir.

Anahtar sözcükler: *Ayine*, Selanik, kadın dergileri

Abstract:

Ayine is a periodical for women published in Tselaniki during the period 1875-876. This study examines the magazine's contents and provides its index for researchers.

Keywords: *Ayine*, Tselaniki, woman periodicals

Bu kitabı satın almak için hemen tıklayın!..

www.sanatkitabevi.com.tr

Çocukluğun Dünü ve Bugünü

Bekir ONUR*

Türkiye'de çocukla ilgili bilim dalları arasında çoğu zaman önce çocuk sağlığı (pediatri), çocuk eğitimi (pedagoji), çocuk gelişimi, çocuk hukuku akla gelir; buna karşılık çocuk sosyolojisi, çocuk antropolojisi, çocukluğun tarihi bilinmez (dolayısıyla "çocukluk felsefesi" de tanınmaz). Bunun temel nedeni Türkiye'de bu alanlarda çok az çalışma yapılmasıdır. Oysa Batı'da çocuk sosyolojisi, antropolojisi, tarihi gün geçtikçe gelişmekte, bu dallar arasında yakın ilişkiler kurulmaktadır. Günümüzde çocuk; psikoloji, sosyoloji ve tarihin kesiştiği noktada ele alınıp incelenmektedir. Bu disiplinlerarası yaklaşım, çocuğun ve çocukluğun çok yönlü görülmesine de olanak sağlamaktadır. Örneğin Arnett'in (1995), psikoloji, sosyoloji ve antropolojinin bakış açılarını bütünleştiren "kültürel toplumsallaşma" kuramı, Koops'un (2004) "tarihsel gelişim psikolojisi" yaklaşımı bu bağlamda belirtilebilir.

Batı'da ortaçağ (VI. yüzyıl ile XV. yüzyıl) boyunca çocukluk, insan yaşamının kendine özgü bir dönemi olarak görülmüyor; bebeklikten çıkan çocuğun minyatür bir yetişkin olduğu kabul ediliyordu. Çocuğun incinebilirliği bilinse bile ayrı ve farklı bir çocukluk olduğu görüşü yoktu. XVI. yüzyılda Protestanlığın doğuşuyla birlikte çocuk anlayışı da değişmeye başladı. Çocuk yetiştirmenin etkili yolu olarak anababalara bedensel ceza uygulamaları tavsiye ediliyordu; bununla birlikte sevgi ve sevecenlik de eksik değildi. XVII. yüzyılda Aydınlanma felsefesi insanın yüceliği ve saygınlığı anlayışını getirdi. İngiliz filozofu John Locke (1632-1704), Püritan ahlakın "ilk günah" anlayışına

* Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi öğretim üyesi, Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi müdürü, Prof. Dr.

karşı çocukların özde şeytan olmadığı görüşünü savundu. Daha sonra psikolojide davranışçılığın temeli olacak yaklaşıma göre çocuklar doğdukları anda boş bir zihne sahiptirler ("tabula rasa"), kişilikleri sonraki deneyimlerle oluşur; anababalar dikkatli bir eğitimle çocuklarını istedikleri gibi biçimlendirebilirler. Böylece eğitim felsefesinde çocukların şiddet aracılığıyla değil iyilikle ve sevecenlikle eğitilebileceği anlayışı egemen oldu. Locke'a göre gelişim süreklidir, yetişkine benzer davranışlar anababanın eğitimiyle derece derece kazanılır. Locke, psikolojide temel bir sorun olan doğa/kazanım tartışmasında kazanımdan yanadır; böylece çocuğu edilgin bir varlık olarak görür, yetişkinin ve çevrenin gücüne teslim eder. Buna karşılık bütün modern kuramlar çocuğu etkin, kendi gelişimine katkıda bulunan, gelişen bir kişi olarak görürler. Bu çağdaş görüş daha çok Fransız filozofu Jean Jacques Rousseau'nun (1712-1778) felsefesinden destek almaktadır. Günümüz psikolojisi evre ve olgunlaşma gibi iki temel kavramı Rousseau'ya borçludur. Rousseau'ya göre gelişim, doğanın çizdiği bir plan içinde evrelerden geçerek kesikli bir biçimde ortaya çıkar. Rousseau'nun çocuk merkezli felsefesinde yetişkinin rolü gelişimin her evresinde çocuğun gereksinimlerini karşılamaktan ibarettir. Çocuk evrelerden geçerek olgunlaşır, gelişimini kendi içsel güçleri belirler; dolayısıyla çocuk yetişkinden farklıdır ve biriciktir (Berk 2001).

Geçmişte eğitim felsefesinden günümüzde gelişim psikolojisine kadar çocukla ilgili bütün alanlarda egemen olan bu tablo çocuğa yönelik kuramsal ve uygulamalı çalışmaları her zaman bir ölçüde etkilemiştir. Bu etkileri çocukluğun tarihinde, çocuk sosyolojisinde, gelişim psikolojisinde görmek olanaklıdır.

Çocukluğun Tarihi

Batı'da çocukluğun tarihi bir bilimdalı olarak Philippe Ariès'in çalışmalarıyla 1960'da Fransa'da başlamış, sonra Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'de hızla gelişmiştir. Ancak çocukluğun tarihi üzerinde çalışan herkes tarih bilimdalından gelmediği gibi, çalışmaların hepsinde tek bir yöntembilim de söz konusu değildir. Çocukluğun tarihine katkıda bulunan bilimdalları çok çeşitlidir: Nüfusbilim, dilbilim, antropoloji, aile tarihi, kadın tarihi, eğitim tarihi, sanat tarihi, tıp tarihi, din tarihi, hukuk tarihi, iş tarihi, psikolojik tarih, zihniyet tarihi, vb. Çocukluğun tarihi birçok ülkede çalışılmakla birlikte bu çalışmaları genel tarihle bütünleştirmek yine sadece Fransa, İngiltere ve Birleşik Devletler'de olanaklı olmuştur. Öte yandan, toplumsal tarih, çocukluğa ilişkin tarih araştırmalarının gelişimini etkilemiş olmakla birlikte, çocukluğun tarihi toplumsal tarihe doğrudan bağlı değildir. Ariès'in çalışmaları sadece çocukluğun tarihi için değil, aile, kadın nüfusbilim, eğitim, sosyal refah tarihçileri için de kaynak oluşturmuştur (Hiner ve Hawes 1991).

Tarih çocukluğun geçmişi hakkında ya da geçmişte çocukluğun nasıl yaşandığı konusunda bize neler söylemektedir? Çocukluğun tarihi araştırmalarının öncüsü sayılan Ariès (1973), 1600'lere kadar ayrı bir çocukluk kavramının var olmadığını savunmaktadır. Çağdaş Batı toplumu insan yaşamında çocukluğu ayrı, farklı bir dönem olarak görür ve bu özel dönemde çocukları sever, besler, korur. Oysa ortaçağ boyunca çocuklar karşısında tamamen farklı bir tutum söz konusuydu. Gerçi çocukların temel gereksinmeleri yine gideriliyordu, ama çocuklar bugünkü gibi özel bir ilgiyle korunmuyordu. Çünkü Ariès'e göre ortaçağda "çocukluk duygusu" (sentiment de l'enfance) eksikti, çocuğu yetişkinlerden ayıran özellikler hakkında hiçbir şey bilinmiyordu. Bu nedenle ortaçağda çocukların kendilerine özgü giysileri, besinleri, oyunları, oyuncakları yoktu. Yetişkinlerin dilinde çocuğu anlatacak özel sözcükler bile yoktu. Çocuğun yedi yaşına kadar süren bir bebeklik dönemi vardı, çocuk bu yaştan itibaren doğrudan yetişkinlerin dünyasına giriyordu. Dolayısıyla ortaçağda çocuklar minyatür yetişkinler olarak görülüyorlardı. Klasik çağlarda var olan çocukluk kavramı unutulmuştu; çocukluğun yeniden keşfi için XVI. yüzyılı beklemek gerekiyordu.

Ariès'in bu "süreksizlik" tezi sonraki tarihçiler tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Wilson (1980), Ariès'in en önemli yöntembilimsel yanlışının modern çocukluk anlayışını geçmişte aramak, bulamadığı için de çocukluğu yok saymak olduğunu belirtir. Aynı eleştiriyi Pollock da (1993) yapar. deMause (1974) bu sorunun, geçmişe ilişkin tarihsel kayıtların çok az olmasından doğduğunu ekler. Bütün bu eleştirilere karşın James (2001), Heywood (2003) gibi kimi yazarlar, Ariès'in görüşlerinin genel çerçevesinin - çocukluğun toplumsal ve kültürel olarak ve tarih içinde yapılandığı düşüncesinin- önemini hâlâ koruduğunu vurgularlar.

Corsaro (1997), yeni çocuk sosyolojisinde olduğu gibi yeni çocukluk tarihinde de odak noktasının çocukların yetişkinlerle ve birbirleriyle ortak eylemleri üzerinde olduğunu açıklamaktadır. Corsaro'ya göre Ariès, deMause, Pollock gibi tarihçilerin yaklaşımlarında *yetişkinlerin* çocukluk anlayışlarını, çocuklar karşısındaki duygularını, çocuk yetiştirme yöntemlerini araştırmak ve anlamak söz konusuydu. Oysa yeni çocukluk tarihi, çocukları ve ergenleri geçmişin toplumlarında etkin aktörler olarak görür ve araştırır. Bu yaklaşımda önemli olan, çocukların kendi kültürlerini yaratarak toplumun ürünlerine ve değişimine etkin olarak katkıda bulunduklarını saptamaktır.

Çocuk Sosyolojisi

James ve Prout (1997) çocukluğun araştırılmasında yeni sosyolojik yaklaşımın şu ön kabulleri benimsediğini belirtmektedir: 1) Çocukluk, toplumsal bir yapım olarak anlaşılır. Çocukluk insan gruplarının doğal ve evrensel bir özelliği değil, toplumların özel ve yapısal bir bileşeni olarak ortaya çıkar. 2) Çocukluk, toplumsal çözümlemenin bir değişkenidir. Kültürlerarası araştırmalar tek ve evrensel bir çocukluk değil, çeşitli

çocukluklar olduğunu göstermektedir. 3) Çocukların toplumsal ilişkileri ve kültürleri yetişkinlerin bakış açısından bağımsız olarak kendi başına araştırılmaya değerdir. 4) Çocuklar kendi toplumsal yaşamlarının kurulmasında ve yönetilmesinde etkindirler ve öyle görülmelidirler. Çocuklar toplumsal yapıların ve süreçlerin edilgin özneleri değildirler. 5) Etnografi, çocukluğun araştırılmasında özellikle yararlı bir yöntembilimdir; bu yaklaşım sosyolojik bilginin üretimine çocukların katılmasını deneysel ya da tarama türü araştırmalardan daha fazla sağlar.

Çocukla ilgili sosyoloji çalışmalarındaki yeni yaklaşımları sınıflayan Mayall (2002), sosyolojideki ve gelişim psikolojisindeki çocukluk araştırmalarının 1980'lerin ortalarından itibaren bazı konularda birbirine yaklaşmaya başladığını belirtmektedir. Gelişim psikolojisi gitgide daha az evrenselci, daha fazla bağlamsalcı oluyor. Sosyal psikoloji yerel çocukluk anlayışlarının, çocuk-yetişkin ilişkileri ile toplumsal yapılar arasındaki bağlantıların önemine dikkat ediyor. Araştırmacılar da laboratuvardan dışarı çıkıp gerçek yaşam durumlarına yöneliyorlar. Ancak bu noktadan itibaren sosyologların yolu ayrılıyor. Mayall'a göre çocukları konu alan sosyolojide esas olarak üç yeni ve güncel tür söz konusudur. Birincisi ve en yaygın olanı *çocuk sosyolojisi* (sociology of children) adını taşır. Bu yaklaşımda çocuk toplumsal ajan olarak, bilginin ve gündelik deneyimin katılımcısı olarak görülür. Burada temel konular çocukların deneyimleriyle içinde yaşadıkları toplumsal dünyanın kesişmeleri, çocukların diğer çocuklarla ve yetişkinlerle ilişkileridir. Bu sosyolojik araştırmalarla yeni psikolojik araştırmalar arasında bazı benzerlikler olduğu söylenebilir. Mayall'a göre, gelişim psikolojisinin vurgusu birey ve yerel etkileşimler üzerindedir, dolayısıyla siyaset-dışıdır. Buna karşılık, yakın yıllarda gelişmekte olan çocuk sosyolojisi, çocukluğun şimdiki zamanıyla, insanların şimdi yaşadıklarıyla ilgilenir. Ayrıca çocuk sosyolojisi, farklılıklarla ilgilense bile, çoğu zaman ortak yönleri, çocukları toplumsal bir grup olarak birbirine bağlayan ve onları yetişkinlerden ayıran özellikleri araştırır. Sosyolojik bakış güç ilişkilerine yöneliktir, dolayısıyla temel olarak siyasaldır.

Mayall'a göre çocuklar üzerindeki sosyolojik çalışmanın ikinci yolu, postmodern yaklaşımı ve yöntembilimi izleyen *yapıçözümcü çocukluk sosyolojisi*'dir (deconstructive sociology of childhood). Bu tür sosyoloji, çocuklar ve çocukluk hakkındaki değişen söylemlerle ilgilenir, dildeki imgeleri ve arketipleri inceler. Mayall sosyolojide çocukla ilgili üçüncü yolu *yapısal çocukluk sosyolojisi* (structural sociology of childhood) olarak adlandırıyor. Burada çocuklukla, toplum içinde sürekli bir toplumsal kategori olması açısından ilgilenilir. Bu toplumsal kategorinin üyeleri değişebilir, ama çocukluk toplumsal düzenin temel bir öğesi olarak varlığını sürdürür; diğer bir büyük toplumsal grup olan yetişkinlikle de ilişki içindedir. Bu yaklaşımda çocukluk yaşam akışının sonraki dönemlerinden farklı özellikleri olan ayrı bir dönem olarak görülür. Yapısal çocukluk sosyolojisinde çocuklarla ilgili konular sanayileşme, kentleşme, okullaşma gibi büyük

toplumsal hareketlerle birlikte ele alınıp incelenir. Bu yaklaşım çocukluğa genel bir bakışla bakmanın temellerini sağlar.

Özetle söylersek, başta çocukluğun tarihi ve çocuk sosyolojisi olmak üzere çocukla ilgili birçok bilimdalı ve bilimadamı, çocukluğun kurulmasının süregiden bir süreç olduğunu, çocukluğun hiçbir zaman sabit ve değişmez olmadığını kabul etmektedir. Bu değişimin temel ekseni, çocukların yetişkinlerin dünyasından derece derece ayrılması ve çocukluğun kendine özgü özellikleri olan kavramsal ve toplumsal bir kategori olarak kurulmasıdır. XX. yüzyıl kimi yazarların "korunmuş çocukluk" adını verdiği olguyu getirmiştir. Çocukları dışarıdaki dünyanın, yetişkinlerin dünyasının sorunlarından uzak tutmak, korumak söz konusudur. Ama böylece gerçek dünyayı sadece yetişkinler, okul ve televizyon aracılığıyla tanıyabilen "kurumsallaşmış" bir çocukluk doğmuştur. Bilimsel yayınlarda bu gelişme, çocukluğun yok oluşu (Postman 1995), çocukluğu olmayan çocuklar (Winn 1984), çalınmış çocukluk (Vittachi 1989), acele ettirilmiş çocukluk (Elkind 2001), çocukluğun yükselişi ve düşüşü (Sommerville 1982), çocukluktan kaçış (Holt 1974) gibi adlarla kavramlaştırılmaktadır. Ancak bütün bu kuramsal değerlendirmelerde bir abartma payı olduğu da açıktır. Üstelik çocukluğun serüveni burada bitmez. Heywood (2003: 40), "çocukluğun kültürel tarihi, kendine has dönüm noktalarına sahiptir, fakat aynı zamanda, yüzyıllar geçtikçe başladığı yere dönebilmektedir" der. Bu bağlamda, geçmişte yetişkinlikle birleşik olan çocukluğun, sonra ayrılmışken, şimdi yeniden birleşmekte olduğu ileri sürülmektedir. Bukatko ve Daehler'e (1992) göre, çocuklukla yetişkinlik arasındaki göreceli ayırımın erozyona uğradığını ve bu iki dönem arasındaki sınırların belirsizliğine geri dönüldüğünü gösteren kanıtlar vardır. Korunmuş, kurumsallaştırılmış, "yetişkinleştirilmiş" bir çocukluğun gözle görünür kanıtı, günümüzde çocukların ve yetişkinlerin giyimlerinin, yiyeceklerinin, eğlencelerinin yeniden birbirine benzemesidir. Çocuklar yetişkinlerin blucinlerinin, spor ayakkabılarının, moda giysilerinin, aksesuarlarının minyatür çeşitlerini kullanıyorlar. Öte yandan, özellikle çocuklar için tasarımlanmış video oyunları, restoranlar, parklar yetişkinleri de çekiyor. Bukatko ve Daehler'e göre, daha da önemlisi, önceleri yalnızca yetişkinlerin dünyasında bulunan pek çok sorunu bugün çocukların da yaşıyor olmasıdır. Alkol ve uyuşturucu kullanımı, erken cinsel ilişki, şiddet suçları çocuklar ve ergenler arasında da artıyor. Anababaların çoğunun boşandığı bir çağda çocuklar anababalarına duygusal destek sağlamak zorunda kalıyorlar, böylece geleneksel roller tersine dönüyor. Ayrıca çağdaş toplum, çocukları daha erken yaşlarda daha fazla şey yapmaya ve başarmaya zorluyor. Çocukların artık çocuk olmaya, serbestçe oyun oynamaya, baskıdan uzak yaşamaya zamanları ve fırsatları kalmıyor. Bu gelişmelerin günümüzde nasıl bir çocukluk yarattığını incelememiz gerekmektedir.

Gelişim Psikolojisi

Çağdaş psikoloji kuramlarının çoğu (bilişsel gelişim kuramı, toplumsal öğrenme kuramı, vb.) çocuğu etkin bir varlık olarak görür. Bunun anlamı, çocuğun hem kendi gelişimine katkıda bulunması, hem de çevresini etkileyecek güçte olmasıdır. Başka bir deyişle, çocuk etkin ve kendi kendini düzenleyen bir organizmadır (Miller 1993). Günümüzde çocuğun etkin bir varlık olduğunu kabul etmek de yetmiyor, aynı zamanda tarihsel ve toplumsal koşulların ürünü olduğu fikrini de benimsemek gerekiyor. Başka bir deyişle, çocuğun gelişiminde tarihin (savaşlar, vb.), ekonominin (yoksulluk,vb.), eğitimin (okullaşma, vb.) rolünü ve etkilerini araştırmanın artık bir zorunluluk olduğu kabul edilmektedir. Çünkü, çocuk yalnızca evrensel yasaların değil, yerel koşulların ve onlarla etkileşimin de ürünüdür. Bu yaklaşım, eskiden sadece gelişim psikolojisinin inceleme konusu olan çocuğun gelişimini, bugün artık kültürel ve kültürlerarası psikolojinin, çocuk sosyolojisinin, çocuk etnolojisinin ve çocukluğun tarihinin de ele almasını sağlamaktadır. Bu bilimdallarının çakıştığı alanlarda ortak araştırma konuları da ortaya çıkmaktadır. Bunların başında çocuk yetiştirme ve gelişim, toplumsallaşma, bireycilik ve toplulukçuluk gibi konular gelmektedir.

Kağıtçıbaşı ve Berry (1989) kültürlerarası psikolojinin uğraş alanları içinde "gelişim psikolojisi ve çocuk yetiştirme"yi de belirtmektedir. Bu bağlamda, Super ve Harkness'in "gelişimsel yuva" (developmental niche) kavramı, Dasen'in "anababa psikolojisi" (parental psychology) yaklaşımı, Rogoff'un bilişsel gelişimde öngördüğü "çıraklık" (apprenticeship) kavramı, Vygotsky'nin "yakınsak gelişim alanı" (zone of proximal development) kavramı sayılabilir. Bütün bu yeni yaklaşımlar ve kavramlar çocuğun gelişiminde toplumsal ve kültürel çevrenin, çocukla çevre arasındaki etkileşimin önemini genel bir ilke olarak kabul ederler, dolayısıyla yerel koşulları vurgularlar. Gelişim psikolojisinin bu yeni yönelimi özellikle yoksul ülkelerde bilimsel çalışmanın insan gelişimini etkileyen etkenlere ve koşullara farklı bir gözle bakmasını sağlamıştır. Kağıtçıbaşı (2000), Türkiye'de bu konuda geç kalınmasını, hem "ithalci", hem de sosyal politika oluşturmaktan uzak bir sosyal bilim anlayışına bağlamaktadır. Aslında, araştırma sorunlarını ve yöntemlerini ithal eden bir bilim anlayışının sosyal politikalar oluşturmayı akıl edemeyeceği de açıktır.

Bireycilik-toplulukçuluk sorunsalı günümüzde sosyal psikoloji ile gelişim psikolojisinin en temel ortak konularından biri olarak görülebilir. Bu konu, gelişmekte olan ülkelerde de bireyci ideolojinin toplulukçu yaşam tarzının yerine geçip geçmeyeceği, başka bir deyişle, modernleşmenin toplulukçu kültürel değerlere egemen olup olmayacağı sorunudur. Kağıtçıbaşı'nın son çeyrek yüzyıl boyunca görgül (amprik) olarak ele aldığı ve bir çözüm modeli önerdiği sorun budur; önerdiği sentez Türkiye'nin sınırlarını aşarak bütün bilim dünyasında yankı bulmuştur (bkz: Kağıtçıbaşı 1990, 1998).

Kağıtçıbaşı (1996: 36), kişilik psikolojisi, gelişim psikolojisi, sosyal psikoloji gibi psikoloji dallarında egemen olan Batı'ya özgü bireyci dünya görüşünü şöyle değerlendirmektedir: "Kişilik gelişimini açıklayan psikolojik kuramlar, geleneksel olarak bağımsızlığın, özerkliğin, başarının, kendine yeterliğin, kendini geliştirmenin, kendine güvenin, kişisel mahremiyet, özgürlük ve bireysel kimlik esaslarının üzerinde durmaktadır. Sağlıklı bir psikolojik gelişim için, bireysel özerk benlik oluşumunun, sosyal ilişkilerden daha önemli olduğu öngörülmektedir." Bu bağlamda özerklik bir "ayrışma-bireyleşme" sürecidir, bağımsızlık ve ayrışmışlık özerkliğin önkoşuludur. Buna karşılık Kağıtçıbaşı, bir kişinin hem özerk, hem de başkalarıyla ilişkili olabileceğini savunmaktadır. Kağıtçıbaşı (1996: 38) bu diyalektik yaklaşımın -kişinin hem bireyci, hem toplulukçu olabileceği anlayışının- görgül araştırmalarla da desteklendiğini belirtmektedir: "Böyle bir bakış açısından, bireyin özerk olabilmesi için başkalarından ayrışık (hatta onlara karşı) olması gerekmez. Başka bir deyişle, özerk olma ihtiyacı ile (birisine) bağlanma ihtiyacı aynı zamanda varolabilir. Bu iki çelişen ihtiyacın bir diyalektik sentezine doğru gidiş 'özerk-ilişkisel benliğin' oluşmasına olanak tanır." Bütün sorun, bu sentezin nasıl oluşacağı ya da sağlanacağı konusunda düğümlenmektedir.

Kağıtçıbaşı (1996: 39), kendi geliştirdiği "aile değişim modeli"nde, ayrışmış ve ilişkisel benliklerin toplumsal ve ailesel temellerini ele almakta, sosyo-ekonomik gelişmenin aileyi özerk-ilişkisel benlik oluşumunu sağlayacak biçimde değiştirdiğini ileri sürmektedir. Bu sentezde maddi bağımsızlık ile duygusal karşılıklı bağlılık biraradadır. "Görünen odur ki, kentleşme ve artan refah ile karşılıklı maddi bağımlılık azalmakta fakat karşılıklı duygusal bağlılıklar devam etmektedir, çünkü duygusal bağıntılılık, değişen kentsel yaşam tarzıyla da uyumsuzluk göstermemektedir." Kağıtçıbaşı bu değişimin çocuk yetiştirmedeki etkilerini çok önemli bulmakta, maddi bağımlılık azaldıkça çocuk yetiştirmede özerkliğe daha fazla önem verildiğini saptamaktadır; böylece tam itaate ve sadakate gerek kalmamakta, ancak çocuk üzerindeki bağlılık sağlayıcı denetim sürmektedir. Özetle söylersek, bu modelde maddi bağımlılığın azalması, özerkliğin artması, duygusal bağıntılılığın sürmesi esastır; özerkliği ve bağıntılılığı birleştiren temel etken de ailenin çocuk yetiştirme tarzındaki yenileşme olacaktır. Kağıtçıbaşı bu yeni çocuk yetiştirme tarzının aileye eğitimle kazandırılabileceği kanısındadır. Başka kültürlerarası araştırmalar da özerklikle ilişkililiğin birleşebildiği savını doğrulamaktadır.

Kağıtçıbaşı, görgül olarak kurduğu modelde başka kuramsal ve görgül bulgulardan da yararlanmaktadır: Kişi aynı ya da farklı zamanlarda hem bireyci, hem toplulukçu yaklaşımlar sergileyebilir (örnek; Türk, Hintli ve Çinli gruplarda saptanan "sosyal başarı güdüsü"); özerklikle denetimi bütünleştiren çocuk yetiştirme yaklaşımı bazı toplumlarda gözlemlenebilir (örnek, Çin, Kore, Polonya); değişen sosyo-

ekonomik koşullar artık işlevsel olmayan itaatçi eğilimi geri getirebilir (örnek; kriz dönemlerindeki Türkiye); buna karşılık bağımsızlık modelinden de duygusal bağıntılılık modeline geçişler olabilir (örnek, postmodern Amerika). Tarihsel veriler çekirdek ailenin ve bireyci eğilimlerin sanayi-öncesi toplumlarda da olabileceğini göstermiştir (örnek, Kuzey Avrupa), buna karşılık toplulukçu kültürün ve aile değerlerinin gelişmiş toplumlarda da bulunabileceği görülmüştür (örnek, Japonya).

Kağıtçıbaşı'nın özerk-ilişkisel benlik sentezi modeline iki temel soru yöneltilebilir: Bu sentezin sonul (nihai) olup olmadığı, bu senteze tarihsel destekler bulunup bulunmadığı. Kuramsal nitelikteki birinci soru, sosyo-ekonomik gelişmeye bağlı olarak oluşan özerk-ilişkisel benliğin bu gelişme arttıkça tam özerk kişiliğe dönüşüp dönüşmeyeceği, başka bir deyişle, bu sentezin bir ara evre olup olmadığı yönündedir. Postmodern toplumlarda insanların bağlılığa da gereksinme duyması başka dinamiklerin sonucu olabileceği gibi, bazı geleneksel özelliklerini sürdüren gelişmiş toplumların da -özellikle küreselleşme dikkate alındığında- ilerde nereye ulaşacağını kestirmek olanaksızdır. Marar (2004) gibi kimi Batılı yazarlar, bağlanma ve güvenlik gereksinmesi ile özgürlük ve risk alma gereksinmesi arasındaki kaçınılmaz çelişkinin evrensel bir sorun olarak süregideceğini düşünmektedirler.

Öte yandan, Türkiye'nin yaklaşık yüz elli yıldır bu sentezin peşinde olduğu söylenebilir. Türk toplumu modernleşme süreci içinde, bu sentezi zaman zaman ve derece derece gerçekleştirmiş görünmektedir. Bu sorunu genellikle siyasi tarih çerçevesinde ele alan Türk sosyal biliminin konuyu -psikolojinin yanında- çocukluğun tarihi açısından da irdelemesinin yararlı olacağı açıktır. Burada sorulması gereken temel sorular şunlardır: Türk çocukluk tarihi her zaman bir "tam itaat ve bağımlılık" tarihi mi olmuştur? Türk toplumunun geçmişinde çocukların desteklenen bağımsızlığının da izleri bulunabilir mi? Aslında can alıcı soru Türk modernleşmesinde çocukların ve çocukluğun yerinin ne olduğu sorusu olmalıdır; bu sorunun yanıtı bugün kurulmak istenen senteze de somut katkılar sağlayabilir.

Türkiye'de Çocukluk

Türkiye'de modernleşme sürecinin incelenmesinde çocukların ve çocukluğun tarihsel bağlamda da, güncel olarak da ihmal edildiği söylenebilir. Başta da belirttiğim gibi, bunun temel nedeni aslında çocukluğun Türk bilim dünyasında genel olarak dikkate alınmaması ya da 'marjinal' bir konu sayılmasıdır. Sözgelimi, Türkiye'de son yıllarda artan yoksulluk araştırmalarında çocuğa hemen hemen hiç yer verilmemesi dikkati çekmektedir; benzer şekilde, modernleşme incelemelerinde de çocuğun adı geçmemektedir. Çocukluğun tarihi ise Türkiye'de akademik tarihçilerin pek ilgilenmediği bir alandır. Oysa Hiner ve Hawes (1991: 2), "bugün tarihçiler geçmişte çocukların sınıfların yeniden üretilmesinde, kültürün aktarımında, siyasal istikrarın

sürmesinde merkezi bir rol oynadıklarını anladılar" diyerek çocukluğun tarihsel önemini vurgulamaktadır.

Türkiye'de çocukluğun tarihini çalışmakta karşılaşılan en önemli sorun kaynak sorunudur. Batı'dan farklı olarak Türkiye'de çocukla ilgili yeterli tarihsel kayıt, bilgi ve belge bulmak son derece güçtür. Bu güçlüğü aşmanın yollarından biri, biyografi, otobiyografi, anı, günlük gibi yayınlardaki çocukluk dönemi kayıtlarını incelemek olabilir. Batı'da da örneğin Pollock (1993) gibi araştırmacıların bu yola başvurduğunu biliyoruz. Anıların incelenmesiyle ilgili yöntembilimsel sorunları bir yana koyarsak, anı literatürünün zengin bir bilgi kaynağı olduğunu, dönemlerine ilişkin diğer bilgi kaynaklarıyla desteklenmesiyle daha da yararlı kılınabileceğini söyleyebiliriz. Türkiye'de çocukluğun tarihine destek sağlayabilecek diğer tarih dalları içinde eğitim tarihi, edebiyat tarihi, kültür tarihi, tıp tarihi, ayrıca arkeoloji, etnografi, nüfusbilim, vb. sayılabilir.

23 Nisan 1948, Adana (Bekir Onur Albümünden)

İmparatorluk tarihi boyunca Osmanlı toplumunda çocuğa nasıl bakıldığını saptamak ve genellemeler yapmak neredeyse olanaksız görünmektedir. Bununla birlikte, seyahatname ve anı yazarlarının gözlemlerinden çocuğa ilişkin ortak birtakım özelliklerin saptanması olanaklıdır. Buna göre, üç özelliğin tarih boyunca süregittiği, hatta günümüze kadar geldiği görülmektedir. Bunlardan biri Türk toplumunda yaygın olarak gözlemlenen "çocuk sevgisi", diğer ikisi de evde, okulda, toplumda varlığı hiçbir zaman eksik olmayan "dayak" ve "ezbercilik"tir. Türk toplumunu "çocuksever" bir toplum olarak tanımlayan gözlemleri özellikle XIX. yüzyılda buluyoruz; buna karşılık dayağın ve ezberin tarihi çok daha eskilere gidiyor (bkz. Onur 2004, 2005). Dayak ve ezberciliğin bir çocuk yetiştirme ve eğitim yöntemi olarak tarih boyunca Türk toplumuna egemen olduğu söylenebilir; o kadar ki, dayağı XV. yüzyıla ait bir kaynakta da XX. yüzyıla ait bir kaynakta da bulabiliyoruz. Nitekim Sakaoğlu (1998: 8), 1929'da ilk kez kutlanan "Çocuk Bayramı"nda da dayak konusunun -hem

de çocuklarca- gündeme getirildiğini belirtmektedir: "İstanbul'daki bu ilk çocuk bayramının en ilginç ayrıntısı ise hâlâ sahip çıktığımız 'eğitim geleneği'(!) 'dayak'ın Tepebaşı müsameresinde, dört öğrenci tarafından 'münakaşa edilmesi' (tartışılması) olmuştur". Türk eğitim tarihinde "eti senin kemiği benim" sözünün kökeninin ve tarihsel gelişiminin hiç araştırılmamış olması büyük bir eksiklik sayılmalıdır.

Her üç olgunun da -sevgi, şiddet ve ezber- çocukluğun tarihi açısından ne anlama geldiğini incelemek gerekir. Bu incelemeye, Ariès'in tarih tezinin temel kavramı olan "çocukluk duygusu" kavramını bu olgularda bulup bulamayacağımız sorusu ışık tutabilir. Ariès'e göre çocukluk duygusu çocuk sevgisi demek değildir, çocuğun farklı olduğuna ilişkin bilinçtir. Bu bilinci bu üç olguda bulmamız olanaklı görünmüyor; tam tersine, dayakla eğitilme ve ezberle öğrenme gerçeğini çocuklar ve yetişkinler adeta yaşamın bir gerçeği olarak birlikte yaşıyor ve paylaşıyorlar. Buna karşılık, Ariès'in "çocukluğun masumluğu" adını verdiği -daha önce Montaigne'in dile getirdiği- olguyu Osmanlı-Türk toplumunda bulabiliyoruz. Çocukluğun masumluğu kavramı, çocuğun doğuştan saf ve masum -aynı zamanda zayıf- olduğu inancını dile getirir; ancak çocuk, hiçbir çağda tam olarak masum sayılmamıştır; ne kadar sevilirse sevilsin denetim altında tutulmak istenmesinin nedeni de budur. Hasan Âli Yücel (1990: 104) Osmanlı toplumundaki eğitim anlayışını açıklarken bunu da ortaya koyar: "O devrin terbiyesinde korku hâkimdi. Allah korkusu, padişah korkusu, anababa korkusu, hoca korkusu, polis korkusu, korkusu oğlu korkusu... Ezici bir hava, şahsiyeti yok edici bir baskı!". Benzer gözlemlere Ahmet Rasim (1987), Refik Halit Karay (1996) gibi anı yazarlarında da rastlanır. Yücel, kendi çocukluğunda çocukların iki şeyle korkutulduğunu belirtiyor: Eskici Yahudiler; çaycı, kağıtçı İranlılar (bu iki grubun da çocukları kaçırdığı ve onlara kötülük ettiği yaygın olarak anlatılıyor). Ahmet Rasim, çocukların "yasaklama ve korkutma" ile eğitildiğini belirterek korkutucu varlıkları sıralıyor: Cin, peri, dev, cadı, hortlak, evliya, hırsız. Ahmet Rasim (1987: 26), "hoca"ya duyulan korkuyu da "saygıdeğer bir korku! Ama korku!" diye niteliyor. Karay (1996: 12) da, "Korkutmak.... İşte, terbiyenin temel taşı!" diyor ve dönemin korkutucu varlıklarını açıklıyor: "Umacı, hamam anası, çarşamba karısı, gulyabanî (hayalet), kesik baş, cin, peri, cadı, şeytan, evliya gibi hayali tiplere; Padişah, zaptiye, cellât, zindancı, bekçi baba, sokakta gezen meczuplar, babası tutan zenciler, tımarhaneden boşanan deliler ilâve edilince; çocuk için dünya üzerinde anasının, dadısının eline yapışmadan serbest adım atmak imkânı yoktur".

Anılardan çıkan bu tabloda söz konusu dönemlerde çocukluk duygusunun olmadığı kolayca söylenebilir; çünkü aynı korkular yetişkinler için de söz konusudur. Ariès'in ortaçağda çocuğun "minyatür yetişkin" sayıldığına ilişkin saptamasına 1865 doğumlu Ahmet Rasim'de (1987: 65) de rastlanması bu nedenle şaşırtıcı değildir: "Çocukluk deyip geçmeyin... Büyüklük onun fotoğraf agrandismanlarını andıran bir

simgedir". Nitekim, XIX. yüzyıldaki modernleşmeye gelinceye kadar, Osmanlı toplumunda çocukların çağlar boyunca yetişkinlerle aynı giysileri giymeleri de çocukluk bilincinin olmadığının kanıtı sayılabilir (bkz. Şehsuvaroğlu 1961, Yerasimos 1994). Ancak bütün sorun, Batı kaynaklı bu bilgilerin Osmanlı-Türk toplumuna birebir uygulanıp uygulanamayacağında düğümlenmektedir. Batı'da da, Türkiye'de de çocukluk bilinci tarih içinde yavaş yavaş gelişmiş, ne var ki Türkiye'de modernleşmenin gecikmesi nedeniyle bu oluşum geç kalmıştır. Modern-öncesi toplumlar birbirlerine ne kadar benziyorlarsa, modernleşmeyle birlikte yolları hemen ayrıldığı için bir o kadar da farklılaşmışlardır (bu nedenle Ariès, XX. yüzyıldaki Müslüman bir toplumu tanımanın XVII. yüzyılın ahlak reformundan önceki Avrupasını daha iyi anlamayı sağlayacağını bile söyler). Başka bir deyişle, Batı'da XVI. yüzyılda başlayan değişim Türkiye'de ancak XIX. yüzyılda filiz vermeye başlamıştır. Türkiye'de bu gelişimi ilk fark eden yazarlardan bir Ahmet Hamdi Tanpınar'dır. 1901 doğumlu Tanpınar (1996: 453), "çocuk asrımızın bir keşfidir" diyor. "Filhakika düne kadar biz çocuğa sadece büyüğün küçüğü, eksiği, yetiştirilmesi lâzım geleni diye bakardık. Bugün ise çocuğu ve çocukluğu kendi başına bir mesele ve âlem gibi almağa başladık".

23 Nisan 1948, Malatya (Bekir Onur Albümünden)

Sonuç

Türk toplumunun çocukları sevdiği eskiden beri söylenegelmiştir. Buna karşılık, Türk toplumunda çocuklara gereken ilginin gösterilmediği, yardımın ve desteğin sağlanmadığı da her zaman belirtilmiştir. Bugünün Türkiye'sinde çocuk nüfusunun en az dörtte birinin zor koşullarda olduğu araştırmacılar tarafından vurgulanmaktadır. Bu iki gözlem -sevgi ve ihmal- arasındaki çelişkiyi açıklamak gerekir. Ne kadar seviliyor olurlarsa olsunlar, çocukluğun tarihi Türkiye'de çocukluk bilincinin geçmişte de, günümüzde de eksik olduğunu bize göstermektedir. Başka bir deyişle, Türk halkı

bugün bile çocuk hakkında doğru ve yeterli bilgiye sahip değildir, Türk toplumu çocuklar için bilimsel projeler geliştirmekten uzaktır. Başarılı bazı uygulamaların henüz çocukların çok azına ulaştığı, devlet katında genel bir çocuk politikasının oluşturulmadığı, toplumda çağdaş bir çocukluk anlayışının yaygınlaşmadığı açıktır. Henüz çocukla ilgili bilim dalları arasında bir yakınlaşmanın sağlanmadığı, çocuğa yönelik çalışmaların eşgüdümlenmediği de görülmektedir. Kısaca söylemek gerekirse, Türk toplumu geçmişte olduğu gibi bugün de çocukları sevmekte, ama çocuklara yönelik araştırmaları, uygulamaları, hizmetleri genellikle ihmal etmekte, geciktirmekte ya da bütünleştirememektedir. Bu sorunun çözümünü sağlayacak kuramsal çabaların başında, psikoloji, sosyoloji, tarih ve felsefe arasındaki ilişkilerin bir an önce kurulması gelmelidir.

Kaynakça

Ahmet Rasim, (1987), *Falaka*, İstanbul: Arba Yayınları.

Ariès, P., (1973), *L'Enfant et la Vie Familiale Sous L'Ancien Régime*, Paris: Editions du Seuil.

Arnett, J.J., (1995), "Broad and Narrow Socialization: The Family in the Context of a Cultural Theory", *Journal of Marriage and the Family*, 57, Ağustos, 617-628.

Berk, L. E., (2001), *Development Throught the Lifespan*, 2. baskı. Boston: Allyn and Bacon.

Bukatko, D.-Daehler, M. W., (1992), *Child Development: Topical Approach*, Boston: Houghton Mifflin Comp.

Corsaro, W. A., (1997), *The Sociology of Childhood*, California: Pine Forge Press.

deMause, L. B., (yay.) (1976), *The History of Childhood*, London: Souvenir Press.

Elkind, D., (1981), *Hurried Child*, 3. baskı. Cambridge, Massachusetts: Perseus Publishing.

Halt, J., (1974), *Çocukluktan Kaçış*,(çev. S. Yılancı-C. A.ksoy), İstanbul: Beyaz Yayınları.

Heywood, C., (2003), *Baba Bana Top At! Batı'da Çocukluğun Tarihi*, (çev. E. Hoşsucu), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Hiner, N. R.- Hawes, J. M., (1991), "Standing on Common Ground: Reflexirons on the History of Children and Childhood", Hawes, J. M.-Hiner, N. R. (yay.), *Children in Historical and Comparative Perspective* içinde, New York: Greenwood Press.

James, A., (2001), " 'Yeni' Çocukluğun Sosyolojisinde Sorunlar, Yaklaşımlar ve Pratikler", (çev. E. G. Kapçı), B. Onur (yay.), *Dünyada ve Türkiye'de Değişen Çocukluk* içinde. Ankara: A. Ü. Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.

James, A.-Prout, A., (yay), (1997), *Constructing and Recontructing Childhood*, London: Falmer Press.

Kağıtçıbaşı, Ç.-Berry, J.W., (1989), "Cross-cultural Psychology: Current Research and

Trends", *Ann. Rev. Psychol*, 40: 493-531.
Kağıtçıbaşı, Ç., (1990), *İnsan, Aile, Kültür*, İstanbul: Remzi Kitapevi.
Kağıtçıbaşı, Ç., (1996), "Özerk-İlişkisel Benlik: Yeni Bir Sentez", *Türk Psikoloji Dergisi*, 11 (37), 36-43.
Kağıtçıbaşı, Ç., (1998), *Kültürel Psikoloji: Kültür Bağlamında İnsan ve Aile*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
Kağıtçıbaşı, Ç., (2000), "İnsan Faktörünün Gelişmesinde Sosyal Bilimlerin Rolü: Aracılı Destek Modeli", (yay. F. Atacan ve ark.), *Mübeccel Kıray İçin Yazılar* içinde. İstanbul: 281-291.
Karay, R. H., (1996), *Üç Nesil, Üç Hayat*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
Koops, W., (2004), "Imaging Childhood in Europen History and Developmental Psychology", *European Journal of Developmental Psychology*, cilt 1, sayı 1, 1-18.
Marar, Z., (2004), *Mutluluk Paradoksu, Özgürlük ve Onaylanma*, (çev. S. Çağlayan), İstanbul: Kitap Yayınevi.
Mayall, B., (2002), *Towards a Sociology for Childhood-Thinking from Children's Lives*, Buckingham: Open University Press.
Miller, P. H., (1993), *Theories of Developmental Psychology*, 3. baskı, New York: W. H. Freeman and Comp.
Onur, B., (2005), "Türkiye'de Çocukluğun Tarihi Üzerine Gözlemler", *Folklor/Edebiyat*, cilt 10, sayı 40, sayı 40, 5-16.
Onur, B., (2005), "Türkiye'de Çocukluğun Tarihi Üzerine Gözlemler-II", *Folklor/Edebiyat*, cilt 11, sayı 41, 63-69.
Pollock, L. A., (1993), *Forgetten Children Parent-Child Relations from 1500 to 1900*. 5. baskı, Cambridge: Cambridge University Press.
Postmann, N., (1995), *Çocukluğun Yokoluşu*, (çev. K. İnal), Ankara: İmge Kitapevi.
Sakaoğlu, N., (1998), "Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı'nın Tarihinden", *Toplumsal Tarih*, 9 (52), Nisan, 4-12.
Sommerville, L. J., (1982), *The Rise and Fall of Childhood*, Beverly Hills: Sage Publications.
Şehsuvaroğlu, H. N., (1961), *Çocuk Elbiseleri Sergisi*, İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları.
Tanpınar, A. H., (1996), *Yaşadığım Gibi*, 2. baskı. İstanbul: Dergah Yayınları.
Vittachi, A., (1989), *Stolen Childhood*, Cambridge: Polity Press.
Wilson, A., (1980), "The Infancy of the History of Childhood: An appraisal of Philippe Ariès", *History and Theory*, cilt 19, 132-154.
Winn, M., (1984), *Children without Childhood*, Harandworth: Penguin.
Yerasimos, M. (1994), "16-19. Yüzyıl Gravür ve Suluboyalarında Osmanlı Çocuk Figürleri", *Toplumsal Tarihte Çocuk* içinde (yay. haz. B. Onur), İstanbul: Tarih Vakfı

Yurt Yayınları, 65-75.
Yücel, H. Â., (1990), *Geçtiğim Günlerden*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Özet:
Batı'da çocukluğun tarihi bir bilim dalı olarak 1960'larda başlamış ve hızla gelişmiştir; buna karşılık Türkiye'de henüz yeni yeni gelişmektedir. Bu çalışma çocukluğun tarihi ile sosyoloji ve psikolojinin ilişkilerini kurmaya çalışmaktadır. Çalışmanın başlıca tezi günümüzde çocuğa yönelik politikalara ve hizmetlere çocukluğun tarihinden destekler sağlanabileceğidir.

Anahtar Sözcükler: Çocukluğun tarihi, çocuk sosyolojisi, çocuk psikolojisi.

Abstract:
In Western societies, the study of the history of childhood started in the 1960's as a scientific discipline and developed faster in comparison with the situation in Turkey. This study attempts to establish a relation between history, sociology and psychology. The main thesis of this study is that the history of childhood can provide some support to actual social services and policies concerning children.

Keywords: History of childhood, child sociology and psychology.

Çocukluk Felsefesi

Hülya ERCAN*

Giriş

Bugün çocukluk, çeşitli bilim dallarının yoğun olarak üzerinde araştırma yaptıkları bir çalışma alanı olarak dikkati çekmektedir. Bununla birlikte çocukluğun "ne"liği konusunda tam bir uzlaşının olmadığı söylenebilir.

Günümüzde çocukluk konusunda tam bir uzlaşının olmaması, çocukluğun 1600'lü yıllara kadar ayrı bir yaşam dönemi olarak kabul edilmeyişi ile bağlantılı olduğu görünmektedir. Her ne kadar söz konusu döneme kadar, filozoflar ve daha sonraları bilim adamları tarafından çocuklarla ilgili bazı konularda araştırmalar yapılsa da, çocukluğa ilişkin belirgin bir bakış açısı geliştirilememiştir. Örneğin, Antik çağ boyunca çocuk eğitimi konusunda tutkulu çalışmalar yapıldığı bilinmekle birlikte, çocuklarla ilgili tutumlar konusunda bilinenler son derece sınırlıdır. Bunun en temel nedenlerinden biri de kuşkusuz çocukluğa duyulan ilginin sınırlı oluşudur. Yine ortaçağ boyunca çocukluğa ilişkin belirgin bir anlayış göze çarpmaz. Bu çağda çocukların, yetişkinlere bağımlı olarak yaşadıkları belli bir dönemin ardından, küçük yetişkinler olarak görüldükleri, yetişkinlerle aynı oyunları, oyuncakları, şarkıları, öyküleri, giyim tarzlarını ve daha pek çok şeyi paylaştıkları bilinmektedir. Çocukların düşünce ve güdülerinin yetişkinlerin düşünce ve güdüleri gibi olduğu, fakat onların yetişkinlerden daha az yetenekli oldukları kabul edilmiş, bu yüzden de çocuklar genellikle yetişkin hizmetinde kullanılmışlardır. Bu dönemde çocuk ölüm oranının yüksek olmasının anne ve babaların

---

* A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Araştırma Görevlkisi.

çocuklarına bağlanmaktan kaçınmalarına yol açmış olabileceği bugün yaygın bir görüştür.

1600'lerin başına gelindiğinde, Aydınlanmanın etkisiyle çocukların kendilerine özgü oyunlar, oyuncaklar, şarkılar, öyküler, giysiler ve daha pek çok şeye sahip oldukları ifade edilmektedir. Bu dönemde öncelikle orta ve üst sınıflarda çocuklarla yetişkinlerin dünyası ayrılmaya başlamış ve çocuklar yetişkin etkinliklerinden uzak tutulmaya çalışılmıştır. Sanayileşmenin ardından -alt sınıfın çalışan çocuklarını bir kenara bırakırsak- bu durum çok daha belirgin hale gelmiştir. (Aries 1973; Gander-Gardiner 1993).

Çocukluğun yetişkinlikten tamamen farklı olduğu, olması gerektiği ve yetişkin yaşamının sadece sınırlı bir versiyonu olmadığı şeklindeki bakışın gelişebilmesi için ise çocukluk düşüncesinin gelişmeye başlamasının ardından yaklaşık iki yüzyıl kadar geçmesi gerekmiştir. Çocukluk düşüncesi, her bireyin kendi içinde önemli olduğu, temel olarak insan zihni ve yaşamının bazı bakımlardan toplumu aştığı fikri ile birlikte oluşmaya ve gelişmeye başlamıştır (Postman 1995).

Temel Bir İnceleme Alanı Olarak Çocukluk ve Çocukluk Felsefesi

Bugün çocukluk genel olarak akademik bir etkinlik alanı olarak görülmekte ve pediatristlerin, psikologların, sosyologların ve eğitimcilerin başlıca çalışma alanı olarak kabul edilmektedir. Bu doğrultuda çocukluğa ilişkin temel bazı kuramsal modeller geliştirilmekte ve çocukluk bu modeller aracılığı ile daha iyi anlaşılmaya çalışılmaktadır (Bkz. Elkind 1999; Johnson 1990; Matthews 2000). Bununla birlikte, Matthews (2000) gibi bazı bilim adamları söz konusu modellerin çocukların daha iyi anlaşılmasına yol açabileceği gibi yanlış anlaşılmasına da neden olabileceği konusunda bizi uyarmaktadırlar. Matthews'e göre kuramsal modeller bize temel birtakım ilişkiler kurabilme olanağı verir. Ancak karşıt modeller oldukça bunlardan hiçbiri diğerleri karşısında tam bir üstünlük sağlayamayacaktır. Bunun yanında Elkind (1999)'in de belirttiği gibi, uzun süredir çocuğu yetişkinin küçük bir kopyası olarak gören yaygın bakış açısı eleştirmenler tarafından kırılmaya çalışılmakta ve yanlış çocukluk imgesi daha sağlıklı, üretici ve mutlu bir çocuk yaşamı sağlayacak, daha gerçekçi bir imgeyle değiştirilmek istenmektedir. Öyle ki, bugün çocukluğun daha iyi anlaşılabilmesi için çocukluğa ilişkin görüşlerin felsefi, sosyo-kültürel ve tarihsel ard alanının göz önünde bulundurulma gereği açıkça kendini göstermektedir.

Görece son zamanlarda dikkati çekmeye başlayan bir disiplin olarak çocukluk felsefesinin, çocukluğun daha iyi anlaşılabilmesi için çocukluğa ilişkin varsayımların ortaya konulmasına ve açıklanmasına hizmet etme çabasında olduğu görülmektedir.

Çocukluk felsefesi çalışmaları temelde iki ana başlık altında incelenebilir. Bunlardan ilki, yetişkinlerin çocuklar ve çocukluk deneyimleri hakkında neler bildiklerine ilişkindir. Temelde üzerinde durulan konular şu sorularla ifade edilebilir: Çocuk olmak nedir?

Çocuklar ve yetişkinler arasındaki farklılıklar ne tür farklılıklardır? Tarihsel ve kültürel bir yapı olarak çocukluk nereye dayanmaktadır? Yetişkinin, kendini, kültür ve düşünce tarihini anlamasında çocukluğun ne gibi bir işlevi vardır? Çocuklar ve yetişkinlerin dünyaya ilişkin bilgileri arasında ne gibi benzerlikler ve farklılıklar vardır? Çocukluk felsefesi alanındaki çalışmaların ikincisi, ilk alanın son sorusuyla ilişkilidir. Eğer çocuklar hangi nedenle olursa olsun dünyayı farklı bir şekilde biliyorlarsa bize bu konuda neler söyleyebilirler? Yani çocuk düşüncesinin yeri, yetişkin ifadelerinin, dahası yetişkinin kendini anlayışının dışında bulunan bir yerse onlar bize ne gibi bakış açıları kazandırabilirler? (Kennedy 2000).

Çocukluk felsefesi alanının çalışma konuları dışında dikkati çeken bir konu da, bu çalışmalarda yetişkinin yerinin neresi olduğudur. Kuşkusuz bugün gelinen noktada çocukların yetişkinlerden farklı oldukları ve onların kendi içlerinde değerlendirilmeleri gerektiği açıkça ortadadır. Ancak, çocukluk ve yetişkinlik kavramları, birbirine zıt bazı özellikler içermelerinden dolayı, daha iyi anlaşılmaları için birbirlerini gerektireceklerdir. Yaşlılık fikri olmaksızın gençlik fikri olmayacağı gibi, çocuklar da yetişkinlerden ayrı düşünülemezler. Eğer insanlar doğumlarından ölümlerine kadar çocuk olarak kalsalardı yetişkin kavramına gerek kalmayacaktı. Aynı şekilde doğumlarından ölümlerine kadar yetişkin olsalardı o zaman da çocuk kavramına gereksinim duyulmayacaktı. Böyle bir şey söz konusu olmadığına göre, çocukluk konusundaki herhangi felsefi bir inceleme, konunun daha anlaşılır kılınması için yetişkinlik konusundaki bir incelemeyi de gerekli kılmaktadır (Kennedy 2000).

Çocukluğun "Ne"liğine İlişkin Felsefi Yaklaşımlar

Elkind (2001: 15)'in ifade ettiği gibi "çocuk doğanın bir hediyesidir. Ancak çocukluk toplumsal bir yaratmadır". Çocukların nasıl algılandıkları her zaman tarihsel ve toplumsal bir bakış açısını yansıtır. Günümüz gelişim psikolojisinin ele aldığı yaklaşımların farklılaşmasının nedenlerinden birini de çocukluğa yüklenen anlam farklarında görmek mümkündür (Richards 2003). Bu nedenle aşağıda çocukluğa ilişkin bakış açılarındaki farklılıklara temel olabilecek bazı felsefi yaklaşımlara kısaca değinilecektir.

Felsefe tarihinde antik çağa kadar gidildiğinde genel olarak çocukluk konusunda çok fazla şey söylenmemiş olduğu görülmektedir. Platon'un da bu geleneğe uyduğu söylenebilir. Filozofun çocuklar konusundaki belirlemeleri oldukça kısıtlıdır. Bu kısıtlı sayıdaki belirlemelerinde çocukları, diğer "yetkin olmayan"larla, yani kadınlar ve kölelerle aynı kategoriye koyduğu göze çarpmaktadır. Bununla birlikte o, (erkek) çocukların gelecekte bir yurttaş olma potansiyeline sahip olduklarını gözardı etmemekte ve onların kolayca biçimlendirilebileceğini ifade etmektedir. Bu nedenle Platon *Devlet* (1980) adlı eserinde çocukların eğitimlerinin nasıl olması gerektiği konusu

üzerinde durmakta ve çocukların uzman bakıcılar tarafından yetiştirilmesi gereğine işaret etmektedir.

Aristoteles, Platon'dan aldığı mirası geliştirmiş ve o da Platon gibi konuya çok fazla ilgi göstermemiştir. Filozofun, dönemindeki küçük çocukları öldürme geleneğine karşı olduğu, ama bu konuda çok ciddi bir çaba harcamadığı bildirilmektedir (Postman 1995). Bununla birlikte o da çocukları yetkin olmayan varlıklar olarak görmüş ve (erkek) çocukların erdemli birer yurttaş olma potansiyeli taşıdıklarını ileri sürerek onlar için eğitimin önemini vurgulamıştır (Kennedy 2000).

Antik çağın ardından bütün ortaçağ boyunca çocukluğun gözardı edildiği üzerinde daha önce durulmuştu. Bununla birlikte dönem boyunca Hıristiyan bakış açısının egemen olduğu söylenebilir. Bu bakış açısına göre çocuklar kötü huylu doğarlar. Kötü huylu doğdukları ve kötülüklerden sakınamadıkları için yapılması gereken çocukların içindeki kötü ruhu yok etmektir. Bunu gerçekleştirmenin tek yolu olarak da sıkı bir disiplin ve ceza görülmektedir (Gander-Gardiner 1993).

Ortaçağın ardından çocukluğa ilişkin ilk modern yaklaşımlardan birini, John Locke'un eserlerinde görmek mümkündür. XVIII. yüzyılın ikinci yarısı boyunca Jean Jaques Rousseau'nun etkisi ile çocukluk ve çocuk eğitimine yönelik çok sayıda eser ortaya çıkmıştır.

Ampirist geleneğin başlatıcısı olan Locke (1992), çocukların zihninin boş bir levha (tabula rasa) olduğunu ileri sürer. Bu nedenle doğuştan herhangi bir eğilim taşımaları, doğuştan iyi ya da kötü bir yapıya sahip olmaları söz konusu değildir. Yetişkin olunca nasıl bir yapıya sahip olacakları ise tam olarak içinde büyüdükleri çevreye bağlıdır. Anne ve babalar çocuklarının kişiliklerini ödüller, cezalar, taklitler ya da tekrarlar yolu ile şekillendirebilir ve istedikleri özellikte çocuklar yaratabilirler.

Çocuğu bu şekilde "pasif" bir alıcı olarak niteleyen Locke, görüşleri ile davranışçı yaklaşıma öncülük etmiştir. Davranışçıları Locke'dan ayıran temel nokta, onların zihnin içeriğine yönelik ilgilerden tamamen uzak durmalarıdır. Onlara göre zihin, üzerine bir şeylerin yazılabileceği boş bir levhadan çok bir "kara kutu"dur.

Romantik geleneğin ilk temsilcisi olarak kabul edilen Rousseau ise *Emile ya da Çocuk Eğitimi Üzerine* (2003) adlı ünlü eserinin girişinde, yaratıcının elinden çıkan her şeyin mükemmel olduğuna, ancak insanın elinde bozulduğuna yer verir. Onun bu bakış açısı, çocuğu toplumsallaştırılması gereken küçük bir vahşi olarak gören anlayışın karşısında yer alır. Doğa iyidir. Önyargılar, siyasal erk, gereksinimler ve kurumlar insanın doğasını bozabilir. Çocukların gelişimine katkıda bulunmak için onların doğuştan getirdikleri eğilimlerinin gelişmesine karşı gelmemek gerekir. Uygun yetişme koşulları ve anlayışlı bir yetiştirme şekli ile temelde iyi olan çocuk, potansiyellerini ortaya çıkaracak ve olgunlaşarak mutlu, erdemli bir kişi olabilecektir.

Görüldüğü gibi Rousseau'nun bakış açısı Lock'un bakış açısının tam karşısında yer almaktadır. Lock'un pasif çocuk imgesinin karşısında Rousseau'nun kendi eğilimlerini ortaya koyabilen aktif çocuk imgesi bulunmaktadır.

Günümüzde Çocukluk İmgeleri

Günümüzde çocukluk imgelerinin genel olarak önceki yüzyıllarla karşılaştırıldığında daha çok bilimsel tabanlarının olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte bu kökenlerin onları daha anlaşılır kılmadığı ve hatta bazen hatalı uygulamalara yol açabildikleri görülmektedir. Bunlardan bazıları Elkind (1999) tarafından aşağıdaki şekilde ele alınmıştır.

Şehvetli çocuk imgesi, Sigmund Freud'un psikolojik bakış açısından kaynaklanmaktadır. Ona göre çocuk, bir zamanlar sadece yetişkinlere özgü olduğu düşünülen cinsel dürtü ve eğilimlere sahiptir. Bunların aşırı bastırılmasının sonucu ise nevrotiklik olacaktır. Ancak bir miktar engellenme de toplumsal yaşama ayak uydurmak için gerekli görülmektedir.

Esnek çocuk imgesi, Margret Mead, Rudth Benedict ve Kingley Davis gibi kuşaklararası çatışmalarla ilgilenen antropologların çalışmalarından kaynaklanmaktadır. Bu bakışa göre çocuklar, yetişkinlerin aksine yeni ve katı durumlara kolayca uyum sağlama yeteneğine sahiptirler. "Esnek çocuk imgesi"nin zaman zaman yanlış yorumlanmakla birlikte erken çocuk eğitimi programlarına bilgisayarların dahil edilmesi bu bakış açısının ürünü olarak görülmektedir.

Yetenekli bebek imgesi, çocuklara yeterince erken ulaşılabildiğinde eğitim sistemi, insan hakları ve yoksulluk konularındaki yetersizlik ve hataların ortadan kaldırılabileceğini vurgulayan psikologların görüşlerinden kaynaklanmaktadır. Bu bakış açısının sonucu, çocukların akademik becerileri öğrenmede gerçekte göründüklerinden daha büyük bir kapasiteye sahip oldukları yetenekli bir bebek/çocuk imgesi olmuştur. Bu imgenin aracılığı ile de çocukların her şeyi öğrenebilecekleri, onlara küçük yaşlarda formal eğitimin uygulanması gerektiği, çocukların dört yaşına kadar zihinsel kapasitelerinin yarısını kazandığı ve çocukluğun bir "icat" olduğu ileri sürülmüş; düşük gelirli ailelerin çocuklarının dezavantajlarını ortadan kaldırmayı amaçlayan fikirler, orta sınıf aileler tarafından kabul görmüş ve çocukların hatalı eğitimlerine dayanak oluşturmuşlardır.

Çocukluğa Farklı Bakışlar

Günümüzde çocukluğun ne olduğuna ilişkin en genel ve belki de en yaygın bakış açısı daha önce de ifade ettiğimiz gibi, çocuğu "küçük yetişkin" olarak gören kurama dayanmaktadır. Bu bakış açısında çocuklar, yetişkinlerin çekirdeği gibi görülmekte, yetersiz varlıklar olarak değerlendirilmekte ve sadece yarının büyüğü olmaları

bakımından değerli görülmektedirler. Çocuklar yetişkinlere göre tanımlanmakta, dolayısı ile yetişkin ölçütlerine indirgenmekte ve yetişkin kuralları ve amaçları doğrultusunda işlenmesi gereken birer hammadde olarak ele alınmaktadırlar. Böylelikle çocuklar ve yetişkinler arasındaki fark da temelde niceliksel bir fark olarak kabul edilmektedir. Bu, hiç kuşkusuz çocuk gelişiminin sadece büyüme süreci olduğu düşünüldüğünde kabul edilebilecek bir yaklaşımdır.

Çocuklar ile yetişkinler arasında önemli bir "büyüklük" farkı olduğu açıktır. Ancak bütün farkı sadece büyüklüğe indirgemek oldukça riskli görünmektedir. Bu düşünce, her ne kadar zararsız gibi görünse de yetişkinler için düzenlenmiş olan bütün çevre çocuğa tek bir mesaj vermektedir: "Sen henüz toplumun tam bir üyesi değilsin".

Peki çocukluk konusunda söylenebilecek her şey sadece bu bakış açısıyla mı sınırlıdır? Elbette değil. Gerçekte çocukluk bu kadar basit bir biçimde açıklanamayacak kadar karmaşık ve ilginçtir. Bu anlamda gelişimi sadece "büyüme" doğrultusunda ele alan anlayışın artık bir kenara bırakılması ve bilişsel, duygusal, sosyal gelişim anlayışının benimsenmesi gerekmektedir (Matthews 2000).

Bu bakış açısının tipik bir örneğini Walter Benjamin'de görmek mümkündür. Benjamin, çocuğu yetişkinden ayrı bir birim olarak ele almakta, çocuk doğasının verilerine göre yetişkin yapısını düzeltmeyi amaçlayan bir yaklaşımın gerekliliğine işaret etmektedir. O, çocuğun ciddi bir varlık ve çocukluğun belki de varoluşun en ciddi evresi olduğunun farkındadır (Benjamin 2001; Demiralp 1999).

Günümüzde çocukluk konusundaki tartışmalar küçük yetişkin olan çocuk-yetişkinden ayrı bir birim olarak çocuk boyutunda devam etmektedir. Bunun yanında çocukluğun ele alınışında özellikle son zamanlarda modernlik-postmodernlik doğrultusunda bir takım tartışmaların da yaşandığı dikkati çekmektedir.

Modern bakış açısında, ırk ya da kültürel etniklik farklılığı gözetmeksizin bütün çocukların aynı evrensel doğaya sahip olduklarına işaret edilirken, günümüzde yavaş yavaş bu "evrensel" çocuk doğası anlayışından uzaklaşılmakta; çocukların bazı açılardan benzedikleri kabul edilmekle birlikte bazı açılardan diğer çocuklardan oldukça farklı olabileceklerine işaret edilmektedir (Elkind 2001) . James (2001)'in de ifade ettiği gibi, çocukluk, temel fiziksel ve gelişimsel özellikleri bulunan bir gelişim evresidir. Ancak, bunun çocuk merkezli yaklaşımlarla anlamlandırılması, yorumlanması ve kurumsallaştırılması kültürden kültüre büyük çeşitlilik göstermektedir. Dolayısıyla çocukluk, hem ortak, hem farklı yönleri olan bir deneyimdir. Bu nedenle çocukluğa ilişkin incelemelerde bu bakış açısının korunması, hem evrensel, hem de yerel özelliklerin ortaya çıkarılmaya çalışılması doğru bir yaklaşım olacaktır.

Çocukluk konusundaki bir diğer tartışma, çocukların uzun yılların ardından yetişkinlerin dünyasından uzaklaştırılmaya başlamalarıyla ilişkilidir. Bu durum bir taraftan çocukların yetişkinlerden ayrı olarak değerlendirilmesi noktasında bir gelişim olarak

değerlendirilirken, diğer taraftan onların yetişkin becerilerini kazanmalarına engel olduğu şeklinde eleştirilmektedir. Bu eleştirilerde haklılık payı yok değildir. Ancak "çocukluğun yokoluşu" ile ilgili daha yeni bir eleştiri, çok daha dikkat çekici görünmektedir. Bu eleştiride temelde çocukluğun yokolmaya başladığı, yetişkinlerle çocukların dünyasının yeniden birleşmeye yüz tuttuğu, teknoloji alanındaki gelişmelerin bu duruma ciddi bir ivme kazandırdığı ve özellikle görsel medyanın bu durumu ciddi bir biçimde etkilediği görüşü hâkimdir. Gerçekte şu anda bu yönde bir hareketliliğin var olduğu yadsınamaz; aynı anda bir taraftan çocukların dünyası yetişkinlerden ayrı tutulmaya çalışılmakta, diğer taraftan da medya, giyim ve yiyecek endüstrisi, eğlence dünyası ve yetişkin amaçlarına yönelik oyunlar aracılığı ile çocuklar ile yetişkinler arasındaki ayrım ortadan kaldırılmaktadır (Postman 1995). Özellikle gelişmiş Batı ülkelerinde bu durumun çok daha belirgin olduğu ifade edilebilir.

Sonuç Yerine

Bütün bu belirlemelerden çocukluğun kendiliğinden değerli olduğu ve bir araştırma konusu olarak çocukların küçük yetişkinler olarak görülmemesi gerektiği açık görünmektedir. Çocukluğu, çocuk ile yetişkin arasındaki niceliksel bir farklılık çerçevesinde ele almak ve değerlendirmek, çocuklara karşı yapılmış büyük bir haksızlık olacaktır. Bununla birlikte, çocukluk konusunda yapılacak olan çalışmaların çocukluğun evrensel yönlerini kaçırmadan ama tarihsel, toplumsal ve kültürel koşulları da göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmesi önemli görülmektedir.

Son olarak, çocukluk felsefesi çalışmalarının bütün dünyada görece yeni bir çalışma alanı olarak karşımıza çıktığı ifade edilebilir. Bu nedenle genel olarak bir kaynak sıkıntısının bulunmasının yanı sıra özellikle ülkemizde bu konuda yapılmış çalışmalara çok rastlanmadığı belirtilebilir. Kaldı ki ülkemizde genel olarak çocukluk konusunda yeterince çalışma olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma Merkezi (ÇOKAUM) bünyesinde gerçekleştirilen araştırmaların oldukça ümit verici olduğu söylenebilir.

Kaynakça

Aries, P., (1973). *Centuries of Childhood,* Harmondsworth: Penguin.

Benjamin, W., (2001), *Çocuklar, Gençlik ve Eğitim Üzerine,* (çev.: M. Tüzel), Ankara: Dost Kitabevi.

Demiralp, O., (1999), *Tanrı Bakışlı Çocuk,* İstanbul: YKY.

Elkind, D., (1999), *Çocuk ve Toplum,* (ed.: B. Onur-çev.: N. Çelen), Ankara: Ankara Üniv. ÇOKAUM.

Elkind, D., (2001), "Değişen Dünya'da Çocuk Yetiştirme ve Eğitim", (çev. E. G.

Kapçı) *III. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi, Dünya ve Türkiye'de Değişen Çocukluk* (ed.: B. Onur) içinde, Ankara: Ankara Üniv. ÇOKAUM.
Gander, M.J.-H.W. Gardiner, (1993), *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, (yay.: B.Onur), Ankara: İmge Kitabevi.
James, A., (2001), "'Yeni' Çocuk Sosyolojisinde Sorunlar, Bakış Açıları ve Uygulamalar", (çev.: E. G. Kapçı), *III. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi, Dünya ve Türkiye'de Değişen Çocukluk*, (ed.: B. Onur) içinde, Ankara: Ankara Üniv. ÇOKAUM.
Johnson, G.D., (1990), "A Multidimensional Theory of Early Modern Western Childhood", *Journal of Comparative Family Studies*, Vol. 21, No.1, ss: 1-11.
Keneddy, D., (2000), "The Roots of Child Study: Philosophy, History, and Religion", *Teachers College Record*, vol:102, No: 3, ss: 514-538.
Locke, J., (1992), *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, (çev. V. Hacıkadiroğlu), İstanbul: Ara Yayınları.
Matthews, G. B., (2000), *Çocukluk Felsefesi*, (çev. E. Çakmak), İstanbul: Gendaş Kültür.
Platon, (1980), *Devlet*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
Postman, N., (1995). *Çocukluğun Yokoluşu*, (çev.: K. İnal), Ankara: İmge Kitabevi.
Rousseau, J. J., (2003), *Emile ya da Çocuk Eğitimi Üzerine*, Erzurum: Babil Yayınları.

Özet:
Bu çalışmada çocukluğun "ne"liği, çocukluk felsefesinin çalışma alanları, felsefede çocukluğun ele alınışı, bilimsel çocukluk modellerinin epistemolojik statüleri, günümüzdeki yaygın çocukluk imgeleri üzerinde durulmakta ve çocukluğa ilişkin farklı bakış açıları değerlendirilmektedir.

Anahtar sözcükler: Çocukluk, çocukluk felsefesi.

Abstract:
The paper dwells upon the issues of childhood, the philosophy of childhood, representations of childhood in philosophy, epistemological status of scientific models of childhood, and childhood images of the present day. It also evaluates different approaches in childhood.

Keywords: Childhood, philosophy of childhood.

Türkiye'de Çocuk Tarihi: Tespitler, Öneriler

Cüneyd OKAY

Türkiye'de sosyal tarihin gelişmesi ile beraber son senelerde çocuk/çocukluk tarihi de belirginleşmeye başlamıştır. Henüz belirginleşmeye başlayan bu alanın kısa bir süre içinde hızla gelişmesi ve giderek olgunlaşma yoluna girmesi de dikkat çekicidir. Ben bu yazıda Türkiye'de çocuk tarihi çalışmaları hakkında genel bir tesbitte bulunmak ve yapılması gerekenler hakkında da önerilerimi sunmak istiyorum.

Çocuk Tarihi'ne Yaklaşmak

Türkiye'de çocukluk tarihi üzerine ilk defa çalışmaya başladığımda bu alanda ikincil kaynakların neredeyse yok denecek kadar az olduğunu fark etmiş, dolayısıyla muhtelif kaynaklarda konu ile ilgili en küçük bir bilgiyi bile değerlendirmek durumuyla karşı karşıya kalmıştım. Bu süreçte ilgilerinin başka alanlarda olduğunu bildiğim halde araştırmaları esnasında bu konuyla ilgili bilgilere rastlamış olması ihtimali olan herkesten yardım istiyor, fikirlerini alıyordum. Önemli bir kesim araştırıcıdan hiç bir ipucu alamazken, herhangi bir kaynakta bir bilgi olabileceği söylendiğinde büyük bir ümitle ismi verilen tüm kaynağı/kaynakları tarayıp herhangi bilgiye rastlayamamam sıkça başıma geliyordu.

Bu süreç zarfında İstanbul'daki üniversitelerden birinde iki tarih profesörü ile bir araya gelmiştim. Tarih profesörü olmaları hasebiyle konuyu hemen kendilerine açmış ve Osmanlı çocuk tarihi üzerinde çalıştığımı kendilerinin de bu konuda bir bilgileri olabileceğini (olması gerektiği) söyleyerek yapacakları en küçük bir katkının benim açımdan çok önemli olacağını ve makbule geçeceğini belirtmiştim. Bu profesörlerden

biri bana şu cevabı vermişti: -o an içinde bulunduğumuz kendi mensubu olduğu üniversiteyi kast ederek- "Biz burada ciddi işlerle uğraşıyoruz, çoluk çocukla uğraşmıyoruz!" Cevabın akademi dışılığı bir tarafa bırakılırsa bu sözler bize en azından belirli bir çevrede çocuk tarihine nasıl yaklaşıldığını ve çocuk tarihinin nasıl algılandığını göstermesi açısından önemlidir. Çocuk tarihi bir kısım çevreler tarafından "akademi dışı" ve "gayr-ı ciddi" olarak algılanmaktadır. Dolaysıyla bu konu ile ilgilenenler ya da araştırma yapanlar "akademisyen olamazlar" ve "gayr-ı ciddi" olurlar. Çocukluk tarihi ile ilgili sorunlardan en önde geleni bence bu algılama/algılanmadır.

"Çocuk hastalıkları doktoru" olmak, "çocuk psikiyatrı" olmak "ciddi" bir iştir ancak "çocuk tarihçisi" olmak değildir. Ve mesela "Milli Mücadele'de Yozgat" ya da "1853 numaralı tapu tahrir defteri" veya "Arşiv Belgelerinin Işığında Konya 1844-1862" ve benzeri başlıklı araştırmalar "ciddi ve akademik"tir ama "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Çocukluk" veya benzeri başlıklı bir çalışma aynı özellikleri haiz değildir. Türkiye'de çocukluk tarihinin önündeki en büyük engel olan bu "algılama" sorunu, yazının girişinde de değindiğim gibi son senelerde aşılmaya başlanmıştır ancak büyük çoğunluk bu konuyu halen aynı şekilde görmeye devam etmektedir.

Tesbitler

Çocuklukla ilgili bu algılama sırf belirli bir grup akademisyene özgü değildir. Özellikle çocukluk tarihi için çok önemli ve vazgeçilmez kaynak konumunda olması gereken hatıralarda da çocukluk yakın dönemlere kadar adeta "kasten" atlanmış gibidir. Ondokuzuncu yüzyılda Ziya Paşa ve Muallim Naci (Ömer'in Çocukluğu Sünbüle)'nin çocukluklarıyla ilgili yazdığı hatıralar bir adım teşkil etmiş olmakla beraber ancak yirminci yüzyılın ilerleyen seneleriyle beraber çocukluk da yavaş yavaş hatıralardaki yerini cılız da olsa almaya başlamıştır. Bununla beraber hatıraların önemli bir bölümü siyaset, edebiyat ve saire başlıklar altında toplandığı için genellikle (haliyle) yetişkinlik dönemini içine alır. "Hatıralarım", "hayatım" üst veya alt genel başlığını taşıyan eserlerde ise yine çocukluk ya tamamen atlanmakta ya da şöyle üstün körü bir biçimde geçiştirilmektedir. Burada iki örnek vermek istiyorum. İlki Cumhuriyet Halk Partisi'nde Genel Başkan Vekilliği yapan Hilmi Uran'ın 1959 yılında yayımladığı Hatıralarım (Ankara: Ayyıldız Matbaası) kitabı. 578 sayfa olan kitap yakın dönem Türk siyasal hayatı için vazgeçilmez başvuru kaynaklarından biridir. 1886 Bodrum doğumlu olan Hilmi Uran'ın o yılların Bodrum'unu anlatmasının ne kadar önemli olduğunu vurgulamaya gerek yoktur. Uran'ın bu 1900 yılına kadar geçen ondört senelik hayatı 578 sayfa içinde sadece 9 satır tutmaktadır. Buna mukabil bir başka örnek Zeki Mesud Alsan'ın yazdığı kitaptır. Mülkiye Mektebi'nde müdürlük ve milletvekilliği de yapan Zeki Mesud Alsan 1889'da Aydın'da doğmuştur. 1907'ye kadar geçen hayatını *Memleket Çocuğu: Mustafa'nın Romanı* (Birinci Basım 1943, ikinci basım Ankara Vadi

Yayınları 2002) başlığıyla kitaplaştırmıştır. 228 sayfadan ibaret olan kitap, dönemin Aydın'ını –ve kısmen de İzmir'ini- gündelik yaşantısıyla, eğitim, kültür ve aile hayatıyla neredeyse bütün teferruatıyla anlatmaktadır. Bu kitabın izlerini takip ederek ondokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başlarında yaşayan bir çocuğun hayatında meydana gelen tüm değişimi müşahede etme imkanı bulunduğu gibi değişik alanların tarihlerini yazacak araştırmacılar için de mufassal bir kaynaktan yararlanma fırsatı elde edilmiş olmaktadır.

Burada belirtilmesi gereken husus, sadece şöhretli insanların çocukluklarının bir değer taşıdığı zannedilmemelidir. Çocukken "sıradan" olan herkesin hatıraları hem çocukluk tarihi için hem de diğer tüm alanlar için çok değerli kaynaklar hükmündedir. Tabii olarak burada çocukluk hatıralarını yazan tüm isimleri verme imkanı yoktur. Arzu edilen, Zeki Mesud Alsan emsallerinin artmasıdır.

Çocuk Dergileri

Çocukluk tarihinin en önemli birincil kaynaklarından biri de çocuklar için çıkarılan süreli yayınlardır. Çocuk süreli yayınları sırf çocukluk tarihi için değil dönemin sosyal, siyaset, edebiyat, kültür, eğitim, spor ve benzeri alanlarda çalışanlar için de çok değerli kaynaklardır. Yukarıda bahsettiğim algılama sebebi ile gerek basın tarihi çalışmalarında gerekse belirli bir dönem/konu incelenirken birincil kaynak olarak süreli yayınlar arasında çocuk dergileri ya çok büyük ölçüde ihmal edilmiş ya da hiç kullanılmamıştır. "Nasıl olsa çocuklar için çıkarılan bir dergide ciddi konuları ilgilendiren bilgilere rastlanmaz" peşin hükmü geçerli olduğundan ancak son onbeş sene içinde bu konuda çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

Çocuk dergileri ile ilgili ilk kitap İsmet Kür imzasını taşımaktadır ve 1928'e kadar çıkan çocuk dergilerini incelemek iddiasındadır (*Türkiye'de Süreli Çocuk Yayınları*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını 1991. 552+42 sayfa). Kitap, akademik ve bilimsel anlayıştan uzak, metodsuz, eksikler, hatalar ve yanlış hükümlerle dolu bir çalışmadır. Dolayısıyla kitabı okuyacak ya da inceleyecek olanların fevkalade temkinli olmaları gerekmektedir. Benim 1999 yılında yayımladığım kitap (*Eski Harfli Çocuk Dergileri*, İstanbul: Kitabevi 1999 232+8 sayfa) Türkiye kütüphanelerinde bulunan eski harfli çocuk süreli yayınlarının tamamı hakkında genel ve kısa bibliyografik bilgiler içermektedir. Tesbitlerime göre 1928'e kadar çıkan çocuk dergilerinin sayısı 50 idi. Ancak ilerleyen yıllarda özel koleksiyonlardan iki çocuk dergisini daha inceleme fırsatı elde ettim ve bunlar hakkında kısa birer yazı yazarak tanıtmaya çalıştım. ("Cumhuriyet Dönemi'nin İlk Çocuk Dergisi Ağabey", *Müteferrika*, Bahar 2004 ve "Bilinmeyen Bir Çocuk Dergisi: Çocuk Kalbi", *Müteferrika*, Kış 2003.) Bu dergilerin dışında da eski harfli çocuk dergileri bulunabilir. Bunların da koleksiyonlardan alınıp dökümlerinin yapılması gerekir.

Son senelerde üniversitelerde yüksek lisans düzeyinde eski harfli çocuk dergileri üzerine tezler yaptırılmaya başlanması sevindirici bir gelişmedir. Benim tesbit edebildiğim kadar ile *Mümeyyiz* (Şeyma Yaşar, *İlk Çocuk Dergilerinden Mümeyyiz*, Marmara Üniversitesi 2002), *Çocuk Bahçesi* (Mehmet Azim *Çocuk Bahçesi Dergileri* , Fatih Üniversitesi 2000), *Çocuklara Rehber* (Ahmet Balcı, *Çocuklara Rehber Dergisi'nin Çocuk Eğitimine Katkısı Açısından İncelenmesi*, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi 2002), *Gürbüz Türk Çocuğu* (Elif Konar, Fatih Üniversitesi 2003) üzerine yüksek lisans tezleri yapılmıştır. Diğer üniversitelerde yapılan ya da yapılmakta olan başka tezler de bulunabilir. Bu tezlerin ortak özelliği dergilerin yazar ve makale adlarına göre fihristlerinin çıkarılması, dergi hakkında ayrıntılı bilgi ve çeşitli seçme metinlerin (şiir, hikaye, haber, değişik konulardaki yazılar) yeni harflere aktarılmış hallerini kapsamasıdır. Bu şekilde bu tezleri okuyan araştırmacılar eski harfleri bilmeseler bile hem dergi hakkında bir fikir sahibi olma hem de kayda değer metinlerden, birincil kaynaktan okur gibi faydalanma imkanına sahip olmaktadırlar.

Keza yine gerek eski harfli gerek yeni harfli dönemde çıkmış çocuk dergilerinden faydalanarak son dönemde bir kısım akademik çevrelerde popüler konular haline gelen yoksulluk, refah, birey, ulus inşası, yetimler/öksüzler (Burada simpozyum bildirilerinin basılmasıyla yayımlanan *Savaş Çocukları: Öksüzler ve Yetimler* -editörler: Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç İstanbul 2003- başlıklı kitabı anmak gerekir. Kitapta yer alan bildirilerin bir bölümü Türkiye'deki yetim çocukların tarihi üzerinedir) sosyal politikalar ve benzer konularda tezler yapılmıştır ve yapılmaya devam edilmektedir. Bu da "çocuk"u ya da "çocukluk"u merkez alan akademik çalışmaların artışına işaret etmektedir ki çocuk tarihi açısından sevindirici gelişmelerdir.

Yine son senelerde akademik ya da yarı akademik/yarı popüler bir biçimde gerçekleştirilen sözlü tarih çalışmalarında belirgin bir artış gözlenmektedir. Bu sözlü tarih çalışmalarının gerek gazete ve dergilerde gerekse belgesellerin bir parçası olarak televizyonlarda yayımlanması belirli dönemlerin çocukluk tarihi ile ilgilenenler için çok önemli ve değerli kaynaklar durumundadırlar. Bu tarz çalışmaların altı çizilmesi gereken belki de en önemli tarafı, çocukluk hatıralarını edebi ya da akademik bir üslup içinde –hatta belki hiç bir biçimde- yazmayacak, zaman zaman okuma yazma bilmeyen insanlardan bile kaynak olarak faydalanmayı böylelikle çok değişik toplum kesimleri hakkında fikir sahibi olmayı sağlamaktadır.

Çocuk tarihinin kaynaklarından biri de çocukların oynadığı oyuncaklar başta olmak üzere kullandıkları elbiseler ve benzeri eşyadır. Ankara ve İstanbul'da oluşturulan oyuncak müzeleri bu konuda kayda değer girişimleridir. Yine de en ayrıntılı bilginin elde edilebileceği kaynak görsel malzeme olan fotoğraflardır. Artık sahaflarda ailelerden alınmış ancak kutuların içinde yüzlercesiyle yığınlar halinde duran fotoğraflar tarihin bütün alanları için önemli kaynakladır. Evde veya stüdyoda verilen pozlar, okullarda

veya çeşitli gezilerde topluca verilen pozlar sadece siyaset veya eğitim tarihi için değil, sosyal tarihin bütün alt dalları için çok önemli ipuçları verebilecek kaynaklardır.

Öneriler

Türkiye'de çocukluk tarihinin mümkün olan bütün alanlarıyla gün ışığına çıkarılabilmesi için öncelikle yukarıda bahsedilen yaklaşım/algılama farklılığının giderilmesi gerekmektedir. Çocukluk tarihinin önündeki en öncelikli engel bence budur. Bu arada görev tabii olarak akademik çevrelere düşmektedir. Son senelerde bir kısım üniversitelerin belirli bölümlerinde bu algılayışın değişmeye başladığını görmek sevindirici olmakla beraber atılan adımlar son derece yetersizdir. Algılama farkı ya belirli bir kürsüyle ya da belirli bölümlerdeki akademisyenlerin kişisel ilgisiyle sınırlı kalmaktadır. Fakat görülen odur ki –sırf çocukluk tarihi ile ilgili değil başta sosyal tarih olmak üzere tarihin değişik alanlarına- gösterilen direnmelere rağmen yaklaşım farkı değişmeye ve belirginleşmeye başlamıştır.

Çocukluk tarihi ile ilgili akademik tezlerin layıkıyla yapılabilmesi için öncelikli olarak birincil kaynakların ulaşılabilir hale getirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamada çocuk dergileri ilk sırayı almaktadır. Eski harfli çocuk dergilerinin –gerek kütüphaneler ve gerekse özel koleksiyonlarda yer alanların- tamamının fotokopisi çekilmeli ve aynı zamanda dijital ortama aktarılarak bir merkezde bulundurulması ve böylelikle "erişilebilir" olması sağlanmalıdır. Daha sonra aynı işlem yeni harfli çocuk dergileri için de bugüne kadar getirilmelidir. Yine benzer şekilde birincil kaynak durumunda olan başta okul ve okuma kitapları olmak üzere eski yeni harfli tüm çocuk kitapları aynı merkezde hem fotokopi hem de dijital olarak araştırıcıların hizmetine sunulmalıdır. Böylelikle başta akademik araştırmalar olmak üzere değişik alanlarda incelemeler yapmak isteyen araştırıcılar için –zaman tasarrufu da dahil olmak üzere- çok önemli kolaylıklar sağlanmış, gelecek nesillere de bu birikim ulaştırılmış olacaktır.

Dergilerle ilgili yapılacak ikinci iş, eski-yeni tüm çocuk dergileri üzerine tezler yaptırmak ve yapılan bu tezleri yayımlatmak olmalıdır. Kısa ömürlü çocuk dergilerinin bir kaçı bir araya getirilerek gerek dönemsel gerekse tematik birliktelikler sağlanabilir. Bu sayede elde edilecek olan makale, kişi, resim/fotoğraf, reklam ve ilan v.s. fihristi dijital ortamda sorgulanabilir hale getirilerek ilerleyen dönemlerde gerçekleştirilecek çalışmalar için büyük kolaylık elde edilmiş olacaktır. (İşlem sürekli hale getirilmeli ve yeni dergi ve kitaplar çıktıkça veri tabanı da geliştirilmelidir.)

Çocukluk tarihinin birincil kaynaklarından olan sözlü tarih çalışmalarının da vakit geçirmeden etkinlikle arttırılması gerekmektedir. Halen 100 yaşının üzerinde sağ olan kişilerin mevcudiyeti ve 90 yaşının üzerinde olanların sayısının hiç de azımsanmayacak olduğu düşünülürse bu kişilerle doğru ve gerçekçi bir biçimde gerçekleştirilecek sözlü tarih çalışmalarının ne kadar önemli bir yer edineceği şüphesizdir. Düzenli bir biçimde

yapılacak bu tür sözlü çalışmalar giderek daha yakın tarihleri kapsayabilir. Böylelikle yalnızca ilerleyen yaşlarda ünlü olmuş ya da çocukken ünlüleri tanımış kişilerin kaynak olmasının yanından "sıradan" kişilerin de hayatlarını öğrenmek özellikle sosyal tarih için vazgeçilmez olacaktır.

Bir diğer husus ailelerin elinde atıl olarak duran malzemenin gün ışığına çıkarılmasıdır. Bir kısım ölmüş kişilerin gerek el yazısıyla eski yeni harfli gerekse daktilo ile yazdıkları hatıraları seneler sonra yavaş yavaş ortaya çıkmaktadır. Bu duruma tabii olarak politik kaygılar da sebep olmaktadır. Ancak ihmalkârlık ve "elde bulunan her eski belgeyi yayımlatarak para kazanma" gibi sebepleri de göz önünde bulundurmak icap eder. Gerek yayıncıların ve gerekse akademisyenler ve görsel/yazılı basının ortak tavırlarıyla bu güçlükler aşılabilir. Yine aynı şekilde sahaflarda kutuların içine yığılmış şekilde duran binlerce meçhul fotoğraf göze çarpmaktadır. Zaman zaman toplu olarak verilmiş pozlarda belki de çok ünlü kişilerin biyografilerini aydınlatabilecek fotoğrafların kimlere ait oldukları arkalarına belirtilmediği için bilinmezliklerle dolu olmaya mahkûm kalmaktadırlar. En azından ailelerin sağ olan büyüklerinden eldeki fotoğrafların tarihlerini ve kişi isimlerini öğrenerek fotoğrafların arkalarına yazdırdıktan sonra sahaflara devretmeleri bile önemli bir adım olacaktır. Ancak her hal ü kârda kişiler/tarih/yer bilinsin veya bilinmesin her tür görsel malzeme çocukluk tarihi için kayda değer kaynaklar oluşturacaktır.

Çocukluk tarihini besleyecek diğer alanlarda yapılacak çalışmalar ile bunları temel alan disiplinlerarası bir takım diğer çalışmalar da çocukluk tarihi için önemli kaynaklar oluşturacaktır. Bu bağlamda çocuk edebiyatı ve çocuk edebiyatı tarihi, çocuk hukuku, çocuk eğitimi ve çocuk eğitimi tarihi ve hatta pediatri gibi çocuk'u ve çocukluğu ilgilendiren her alan çocuk tarihine zemin oluşturacak, besleyecek ve destekleyecek disiplinlerdir.

Ben Osmanlı çocuk tarihine çok genel bir başlangıç yapmış ve anahatları/ana başlıklarının bir kısmını ortaya koymaya gayret etmiştim (*Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler*, 1999, İstanbul: Kırkambar; *Meşrutiyet Çocukları*, 2000, İstanbul: Bordo Yayınları; *Meşrutiyet Dönemi Çocuk Edebiyatı*, 2002, İstanbul). Bu kitaplarda da belirttiğim gibi benim çalışmalarım yalnız ve sadece bir "başlangıç-giriş" kitabı niteliğindedir ve bu çalışmalardaki her alt ve daha alt başlıklar için kitap hacminde eserler ortaya koymak gerekmektedir. Buradan yola çıkıldığında öncelikle kronolojik olarak Mütareke ve Milli Mücadele döneminde çocukluk ayrı ve kapsamlı bir eser olarak ortaya konmalıdır. Yine aynı şekilde eski harfli dönemin bitişi, kırılma noktalarından biri olarak kabul edilip 1928'e kadar "cumhuriyet çocuğu" tüm yönleriyle (birey, millet inşası, yoksulluk, 'inkılaplarla' çocuğun ilişkisi, batılılaşma/modernleşme, eğitim, ders ve okul kitapları, yayımlar ve saire) incelenmelidir.

Bütün bu çalışmalar için bir ya da bir kaç kişinin gayreti de beklenmemeli. Çok geniş hacimli olarak planlanmış bir kitabın belirli bölümleri bu konuda birikimi olan değişik akademisyenlere de yazdırılabilir. Bu aşamadan sonra "savaş ve tek parti

dönemi" ele alınmalı kronoloji bu şekilde devam ettirilmelidir. Ancak bu tarz çalışmalar için kronolojik tasnif de şart değildir. Dönemsel eserler verilebileceği gibi tematik ya da daha farklı tasniflerle temellendirebilecek çalışmalar ortaya konulmalıdır.

Kültür ve Turizm Bakanlığı (Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu ya da Milli Eğitim Bakanlığı) ya da benzer etkinlikte bir kuruluş çatısı altında bir "çocuk tarihi araştırma merkezi" kurulmalı ve bu alanla ilgili yazılı ve görsel tüm birincil ve ikincil kaynaklar bu müessesede toplanmalıdır. Aynı merkez üniversitelerle ortak projeler geliştirilmeli ve bu bağlamda başka ülkelerdeki akademisyenlerle işbirliğine gitmelidir. Bu aşamada bu ülkelerdeki çocukluk tarihi de ele alınmalı ve konu mukayeseli bir biçimde geliştirilmelidir. Bu projelerden biri bir "Türkiye'de Çocukluk Tarihi Ansiklopedisi" olabilir. Bu ansiklopedinin maddebaşları arasında çocuklukla ilgili muhtelif kavramlar, çocuk dergileri, çocuk kitapları, çocuklar için yazanlar, belirli dönemleri temsil edecek oyuncaklar, çocuk tiyatroları, bir kısım pediatrik bilgiler, çocuk edebiyatı, devletin–dönemlere göre değişen- çocuk politikalarını belirleyen kavramlar, eğitim, tarihsel perspektif içinde basında çocuklara yönelik olarak hazırlanan köşeler, radyo ve televizyonda iz bırakan çocuk programları, çocuk şarkıları ve saire bulunabilir.

Bütün bu projelerin gerçekleşmesi için konuyla ilgili tüm tarafların bir araya geleceği, mümkün olan en geniş çaplı katılımla gerçekleşecek ve değişik sorunların ve yapılabileceklerin tüm yönleriyle ele alınacağı "Çocuk Tarihi Konferansı" bir adım oluşturabilir.

Özet:
Türkiye'de çocukluk tarihi ihmal edilmiş alanlardan biridir. Son dönemlerde bu konu ile ilgili araştırmalar yapılmaya başlanmışsa da bunların önemli bir bölümü gerek nicelik ve gerekse nitelik açısından beklentilerin çok uzağındadır. Bu makale Türkiye'de çocukluk tarihi ile ilgili mevcut durumu belirlemeyi ve ileride yapılması gerekenler hakkında teklifler getirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar sözcükler: Çocuk/çocukluk tarihi, süreli çocuk yayınları.

Abstract: Childhood history has long been a neglected field of studies in Turkey. Even though there has been a considerable rise in the quantity as well as in the quality of studies within the field of social history, childhood history did not obtain the attention it properly deserves. This article aims to outline the problems and current situation of childhood history in Turkey and then make some suggestions.

Keywords: Child/childhood history, children's periodicals.

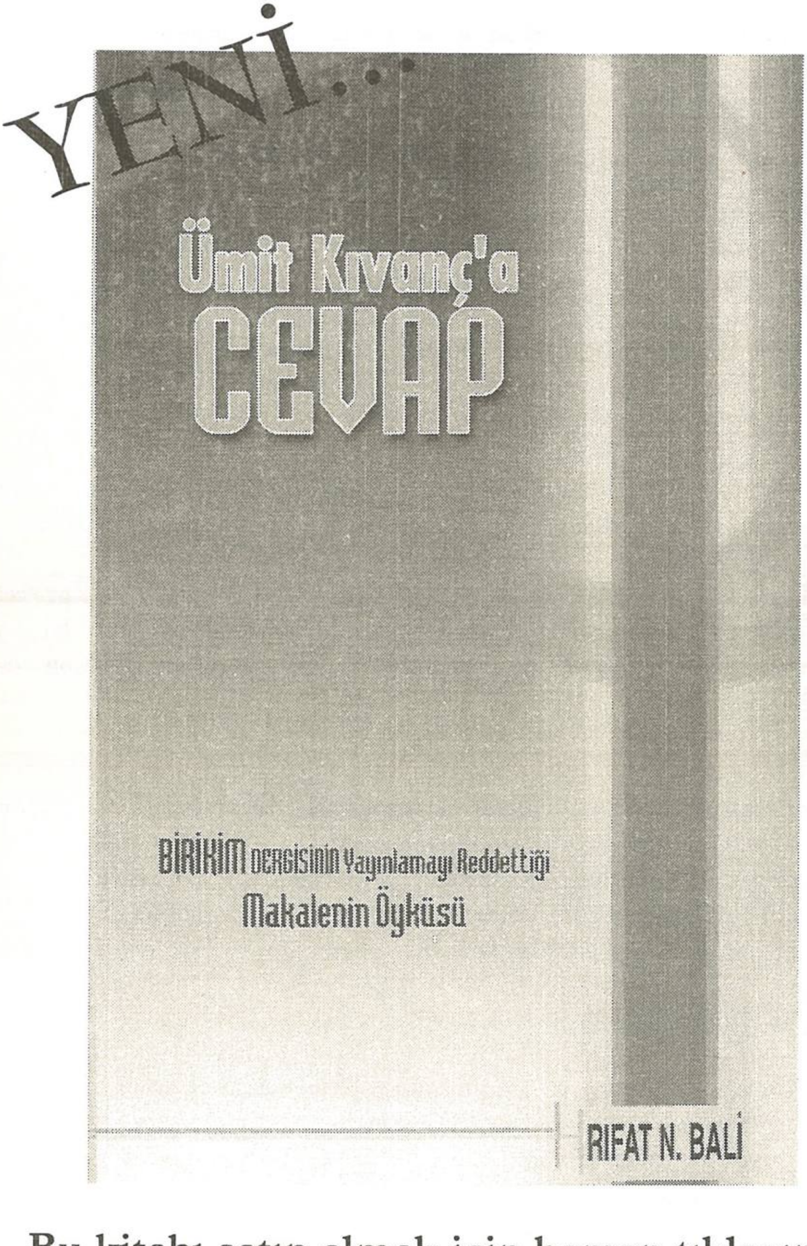

Bu kitabı satın almak için hemen tıklayın!..

www.sanatkitabevi.com.tr

Yoksulluğun Çocuk Yüzleri

Nihal AHİOĞLU*

Dünya üzerinde 1950'li ve 1960'lı yıllarda görülmeye başlayan hızlı ekonomik ve siyasal değişmeler/*gelişmeler*, dünyadaki ekonomik ve sosyal dengeleri büyük oranda etkilemiş, güç dengelerini ise alt üst etmiştir. Öncelikle ABD'nde başlayan, daha sonra Avrupa'ya ve sonrasında da tüm dünyaya yayılan bu yayılmacı ve sözde "bütünleşme"ye yönelik ekonomik anlayış, getirdikleri ve götürdükleri ile günümüzde sadece ekonomistler için değil, sosyal bilimlerin diğer alanlarında çalışan uzmanlarca da dikkat çekici bir özellik kazanmıştır. Günümüzde "küreselleşme" adı ile kavramsallaştırılan bu anlayış Alada, Sayıta ve Temelli'nin (2002: 235) de belirttiği gibi "*.... yaşamın her alanında kendini hissettirmiş, yeni çağın alt üst olmuş tüm değerlerinin üzerinde neredeyse mistik bir organizma oluşturmuştur*".

Gerçekten de canlı bir organizma olarak ele alındığında küreselleşme, dünya ölçeğinde insanlık ve insanlığa dair pek çok alanla ilgili olarak belki de tarihteki en acımasız kahramanlardan daha acımasız olmuş ve olmaktadır. Daha acımasız olarak nitelendirilmesinin nedeni, geçmişte kullanılanlardan daha uzun süreli ve kalıcı acılara neden olan yöntemler kullanan, "yok etme"ye programlanmış, baş edilmesi zor bir dev olmasıdır. Bu "yok etme" aslında, savaşlarda ya da afetlerde olduğu gibi ani değil yavaş yavaş olmuştur, olmaktadır. Yavaş olması, temelde küreselleşme denilen devin, küresel dünyanın bir parçası olmak için uğraşan tüm toplumlarda ve özellikle

* Ankara Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Fakültesi, Eğitimde Psikolojik Hizmetler Bölümü Araştırma Görevlisi, ahioglu@education.ankara.edu.tr

az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde de çok yaygın bir sorunsal haline dönüşen "yoksulluk" ile olan yakın dostluğudur.

Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'nün 2002 yılı sağlık raporuna göre dünya nüfusunun 1/5'i günde kişi başına bir dolardan daha az, yarıya yakını ise iki dolardan daha az gelire sahiptir. Hatun'un (2002: 20) da belirttiği gibi "*Otuz trilyon dolarlık global ekonomi, dünya nüfusunun yarıya yakınının yoksulluk altında yaşamasına aldırmadan daha çok kâr elde etmek için bütün dünyadaki insan bedenlerini bir tüketim aygıtına dönüştürmeye çalışmakta...* "dır.

Türkiye'de de durum bundan farklı değildir. Bunun en önemli göstergesi 1950'li yıllarda başlayan, bir ara duraklayan, ancak 1980'lerde yeniden görülmeye başlayan, sonuncusunu 2001 yılında yaşadığımız ekonomik krizlerin yarattığı adaletsiz gelir dağılımıdır. Gelir dağılımdaki eşitsizliğin yarattığı en önemli sonuç ise kuşkusuz tüm dünyada da olduğu gibi yoksul olarak nitelendirilebilecek kişi sayısındaki artıştır. OECD ölçekleri temelinde yapılmış bir çalışmada, ülkemizdeki yoksulların toplam nüfusa oranı % 50 olarak açıklanmaktadır. En son resmi istatistiklerde de (2001-2005 yılı 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı'na göre) gıda ve diğer temel gereksinmeler bakımından yoksulluk riski altında bulunan nüfusun, % 24'lere ulaştığı belirtilmektedir (Akt. Sallan-Gül, 2002: 110).

Yoksulluğun özellikle XX. yüzyılın son çeyreğinde bu kadar artış göstermiş olması ve sadece iktisadi bir konu olmaktan çıkıp sosyolojik ve psikolojik bir konuya dönüşmesi elbette ki tesadüf değildir. Burada önemli olan insanların neden yoksul olduklarıdır. İktisatçı gözüyle bakıldığında durum küreselleşme ile bağlantılı ekonomik büyümeye karşın, işsizliğin artışıyla ve gelir dağılımındaki eşitsizlikle bağlantılıdır. Sosyolog gözüyle bakıldığında, neden, sadece sahip olunan para değil bunun da ötesinde sosyal yapıdaki dengesizlikler ya da geniş sınıf bölünmeleridir. Psikolog gözüyle bakıldığında ise, durum daha duygusal ve sosyal psikolojik konularla ilişkilendirilmektedir.

Yoksulluk genel bir anlatımla "en temel ihtiyaçların karşılanamaması" olarak tanımlanmaktadır. Dünya Bankası verilerine göre (akt. Üşür, 2002: 51) "*fakir* (yoksul) *olmak demek aç olmak demektir, barınacak yeri, giyecek bir şeyi olmamak demektir, hasta olmak ama tedavi olmamak, okuma yazma bilmemek ama okula gidememek demektir*" biçiminde bir açıklama yapılmaktadır. Böylelikle "temel ihtiyaçlar" kavramının içeriği, sadece yemek, temiz su, barınma gibi ihtiyaçları değil, eğitim, sağlık gibi sosyal ve kültürel hizmetleri de kapsayacak biçimde genişletilmektedir. Bu çalışmada yoksulluk daha ayrıntılı bir anlatımla "bireyin fiziksel ihtiyaçları yanında sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını da karşılayamaması durumu/hali" olarak tanımlanmaktadır.

Necmi Erdoğan (2002: 23) "*maddi yoksulluğu sefaletin tek ölçüsü olarak almak, sefaletin başka yüzlerini/yönlerini.... es geçmeye yol açar*" demektedir. Bu, gerçekten çok önemli bir değerlendirmedir. Çünkü maddi yoksulluğun ötesinde yaşanan öyle büyük yoksulluklar vardır ki asıl yoksulluk da aslında bu noktada başlamaktadır. Tüm dünyada olduğu

gibi Türkiye'de de yoksulluk ve ona bağlı sonuçlar, en çok çocukları ve kadınları etkilemekte, onların en temel ihtiyaçlarını sınırlandırmakta, hatta *yok saymaktadır*. Bununla birlikte bu makalede kadınlardan çok çocuklar ve onların "yoksullukları" ve "yoksunlukları" tartışılacaktır. Kadınlar ise bir başka çalışmanın konusu olmaları yanında bu çalışmada anne rolleri ile yer alacaklardır. Bu bağlamda, günümüzde "yoksulluk ve çocuk" dendiğinde akla gelen dört temel konuya değinilecektir. Bunlar, çocukların yaşam alanları, eğitimleri, oyun ve oyuncakları ile işgücü olarak kullanılmalarıdır.

Yoksulların Evleri, Sokakları: Yaşadıkları Yerler

Yoksulların yaşadıkları yerler konusunda söylenebilecek ilk şey, yoksul çocukların gelişimleri için uygun olmayan fiziksel çevrelerde yaşıyor olmalarıdır. Fiziksel çevre ile hem daha geniş bir bağlam olarak sokak ya da mahalle, hem de yaşanan ev ortamı kastedilmektedir. Ülkemizde yaşanan ekonomik krizler nedeniyle özellikle 1950'lerde başlayıp 1980'lerde hız kazanan kırdan kente göçle birlikte şehir girişlerinde ya da çıkışlarında gecekondular görülmeye başlandı. Kırdan kente gelen ailelerin yaşam alanı (*daha çok enformal ilişkileri nedeniyle seçtikleri*), genellikle kendilerinden önce gelmiş hemşehrilerine yakın yerlerdir. Kendilerine hemen bir "ev" yaparlar. Bununla birlikte bu yapı ev olarak tanımlanmaktan çok aslında bir "barınak"tır. Kışın soğuktan yazın sıcaktan koruyacak bir barınak! Şehirden de şehir imkanlarından da (*kimi zaman su ya da elektrik*) uzaktır. Burası onların geldikleri yerlerin küçük bir kopyasıdır daha çok. Ama kötü bir kopya! Çünkü geldikleri ortama fiziksel olarak benziyor görünse de çoğu zaman oradakinden daha fazla "yoksunluk" vardır. Bu nedenle yoksulluklarının önce yaşam alanlarını sınırlandırdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Gecekonduların bulunduğu yörelerde yaşayanları kimi zaman bir ilçe belediyesine bağlı (*bunu belirtmek önemli, özellikle bu bölgelere götürülen hizmetlerin sınırlılığı düşünüldüğünde*) dar sokaklar, birçok çıkmaz sokak, çamurlu ya da daha çok tozlu yollar karşılar ilk olarak! Evler kimi zaman tek katlı, kimi zaman çok katlı olsa da yıkık döküktür. Binaların her birinde farklı yaşam ya da yaşamlar sürmektedir. Ama bu yapılar, içinde yaşayanların farklılığına rağmen sanki birbirine benzemektedir. Kimi zaman beyaz alçı ile çevrenin kirliliğini saklamaya çalışan, kimi zaman ise gri bir sıva ile tüm kirliliği gözler önüne seren binalar! Bu binalarda yaşayan çocuklar birazcık şanslı iseler bir ön bahçeleri vardır, değillerse geriye çöplerin biriktiği (*işte burada daha önemli belediyeye bağlı olduklarını belirtmek*) alanlar kalır. Çocuklar açısından en büyük tehlikelerden biri de bu olsa gerek! Onları tehdit eden "trafik canavarları" yok belki ama, hastalıkların kol gezdiği çöple, kışın çamurla, yazın tozla kaplı sokaklar var. Bu nedenle olsa gerek, günümüzde dünya ölçeğinde kontrol altında olduğu düşünülen kimi hastalıklar (örneğin dizanteri, kızamık, çiçek), bu bölgelerde kimi zaman hala bir hayalet gibi dolaşmaktadır. Bir sağlık ocağı

bulunsa bile kimi zaman cehaletten, kimi zaman hizmetlerin sınırlılığından çocuklar bu hizmetlerden yeterince yararlanamazlar. Daha iyi bir sağlık hizmeti almak için daha uzaklara gitmek gerekir. O da olmayınca çocuklar zayıf, soluk benizli ve akan burunları ile var olmaya çalışırlar. Böylelikle de ilk ve en önemli temel haklarından biri ellerinden alınmıştır: *Sağlıklı bir çevrede büyüme ve sağlıklarının korunması.*

Aynı sağlıksız koşullar çocukların yaşadığı evler için de geçerlidir. Evler genellikle 1 ya da 2 odalıdır. Odaların (*ya da odacıklar demek daha uygun. O kadar küçük ki, bir başka semtteki bir başka evde belki de bir kiler büyüklüğünde!*) kapıları birbirine açılır. Bu da aslında basit bir tasarruf çabasından kaynaklanır. Birbirine açılan kapılar ya da birbirine bağlı odalar, yaşayanları ya da yaşamları bağlamaktan çok kışın tek bir sobanın ve sınırlı bir miktar yakıtın olduğu bir evde ısının tüm eve yayılmasını kolaylaştırır, bir tür *geçim stratejisi* (ayrıntılı bilgi için Işık ve Pınarcıoğlu, 2002: 53)! Bununla birlikte ısınmak için odaların küçük ve birbirine açılıyor olması yetmez. Çünkü evler genellikle oldukça az güneş alır. Bundan dolayı da duvarlar siyaha çalan yeşil rutubet lekeleri ile doludur. Evlerin yeterince havalandırılmamaktan kaynaklanan kendilerine has bir kokuları vardır. Bu tüm evlerde geçerlidir neredeyse! Bu bir nevi "yoksulluk"un acı ve keskin kokusudur. Çocuklar rutubeti koklar, yeşili duvarlarda görürler! Banyo ve tuvalet genellikle iç içedir ve evin dışındadır. Evde ya çok az ya da çok fazla eşya vardır. Ama kesinlikle televizyon bulunur. Hatta kimilerinde bulunduğu mekanla uyuşmayan, üstü dantelle örtülüp süslenen vcd çalarlar bile vardır.

Yoksul evinin çocuk üzerindeki etkisi sadece varolan sağlıksız koşulları ile sınırlı değildir. Çünkü çocuğun ev içinde sağlığını tehdit eden koşullara ek olarak sokakta olduğu gibi evde de oyun oynaması için uygun bir alan bulunmamaktadır. Bütün alanlar yetişkinler tarafından işgal edilmiştir. Her ikisi de çocuk için sağlıksız koşullara sahip olsa da, evlerdeki mekansal sınırlılığın aksine sokaklarda (*çamur da olsa, çöple dolu da olsa, yani sağlıksız da olsa*) rahatça koşmak için yer vardır en azından! Çocukları ev içindeki sağlıksız koşullardan kısmen de olsa kurtarmanın ve onlara çocuk olduklarını hatırlatmanın ilk adımlarından biri, belki de hem özgür, hem de çocuk olabilecekleri mekanlar sağlayabilmek biçiminde olabilir.

Yoksulluk Kader mi Yoksa Eğitim*sizlik* mi?

Çocuk yoksulluğu ile ilgili bir diğer nokta da çocukların eğitim hakkını kullanmaları ile ilgilidir. Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 28. ve 29. maddeleri uyarınca her çocuk fırsat eşitliği temeli üzerinde eğitim görme hakkına sahiptir. Bununla birlikte yoksul çocukların bu haklarını kullanabilmelerini engelleyen ve fırsat eşit*siz*liğine neden olan ekonomik, sosyal, kimi zaman da cinsiyete özgü birtakım sınırlılıklar ya da engeller bulunmaktadır.

Örgün eğitimle ilgili sorunlara geçmeden önce çocuğun ev içindeki eğitiminden söz etmekte yarar var. Özellikle yoksulluk bağlamında çocuğun yaşadığı ortama yukarda değinilmişti. Bu sağlıksız koşullara ek olarak yoksul evlerinde eğitsel yoksunluklar (*kimi yönleri ile kültürel yoksunluk ya da yoksulluk*) da vardır. Bu eğitsel yoksunluğun en önemli nedeni aslında anne babaların da eğitimsiz olmalarıdır. Buna ek olarak yoksulluğun çetin koşulları ile hem duygusal hem de ekonomik olarak baş etmeye çalışmak, çocuğa ihtiyacı olan zamanı ayırmayı zorlaştırmaktadır. Özellikle büyük bir merakla dünya ile ilgili soracak birçok sorusu olan ve hepsinin de yanıtını almak konusunda ısrarcı olan çocuk için bu, entelektüel gelişimini sınırlandırıcı bir durum yaratmaktadır. Çünkü anne babalar, çocuklarına yeterli yönlendirme yapamamakta, soru sormalarına imkan vermemekte ya da en önemlisi çocuklar fırsat bulup da soru sorsalar bile yanıt alamamakta, çocuklarını duymamazlıktan (*belki de anne babalar kendi cahilliklerini gizlemek istiyorlar, en azından çocuklarının gözünde*) gelmektedirler. Böylelikle çocukları eğitme ya da *oyalama* işi televizyonun ya da sokağın görevi haline gelmektedir. İlk çocukluk döneminin, çocukların sonraki yıllardaki akademik başarıları (bunun en açık örneği Anne Çocuk Eğitim Vakfı'nın çalışma raporlarında görülebilir) üzerindeki etkisi düşünüldüğünde bu durum özellikle çok önemli görülmektedir. Çünkü eğitimde fırsat eşitliği örgün eğitimle sınırlandırılamayacak kadar geniş bir konudur. Bu nedenle Anne Çocuk Eğitim Vakfı'nın özellikle alt sosyoekonomik ve sosyokültürel düzeydeki anne babalar ve çocuklara yönelik yürüttüğü eğitim çabaları çok önemlidir. Çünkü ilk çocuklukla birlikte başlayan eğitim, özellikle yoksulluk bağlamında düşünüldüğünde, yoksulluğun bir kader olarak devam etmesini engelleyecektir.

İlk çocukluk döneminde olan çocuklar yanında yoksul evlerinde genellikle ilköğretim çağında çocuklar da vardır (*bunun en önemli nedeni yoksul evlerinde çocuk sayısının da yoksullukla doğru orantılı bir biçimde fazla olmasıdır*). Yoksulluğun etkilerine bu çocuklar açısından bakıldığında durum, ilk çocukluk dönemindeki çocukların yaşadıklarından pek de farklı değildir aslında!

Günümüzde ilköğretimin 8 yıla çıkması, sağlanmaya çalışılan sözde ekonomik desteğe ve yürütülen projelere rağmen eğitim, yoksul çocuklar ve aileler için halâ oldukça önemli bir ekonomik ve sosyal problemdir. Ekonomik açıdan bakıldığında, eğitim yoksul çocuklar için günümüzde *lüks* olmaya devam etmektedir. Özellikle ülkemizde kayıt parası, karne parası adı altında alınan paralar, günlük 4-5 milyonluk kazançları ile karınlarını bile doyurmakta zorlanan aileler için oldukça önemli bir yük olmaktadır. Böylelikle sözü edilen ekonomik zorluklar, çocukların okuldan alınmasına, bir başka deyişle eğitim yaşantılarının sona ermesine neden olmaktadır. Bu, özellikle kız çocuklarını etkilemektedir. Kız çocukları, evlenene kadar evde yardımcıdır ve zaten evlenecekse de eğitim görmesine gerek yoktur. Tüm dünyada 121 milyon

çocuk eğitim görememektedir. Bunların 65 milyonunun kız ve 56 milyonunun ise erkek olduğu belirtilmektedir (UNICEF, 2004: 7). Yukarda da belirtildiği gibi çocukların ve özellikle kız çocuklarının eğitimi önündeki en büyük engellerden biri yoksulluktur. Ancak unutulmamalı ki yoksulluk, anne babaların ve genel olarak çocuğun bulunduğu toplumun sosyal ve kültürel açılardan yoksunluğuna neden olmakta ve bu da eğitim önündeki en büyük engel olmaktadır.

Bütün zorluklarına rağmen geçmişin aksine çoğu yoksul anne baba çocuğunun eğitim görmesini desteklemektedir. Çünkü yoksulluktan kurtulmanın tek yolu okumaktır. Çocukları ancak okuyarak, *devlet memuru olabilir yaşamını kurtarabilir.* Bu aslında Bora'nın (2002: 79) da belirttiği gibi "... *okumak ve kendini kurtarmak olarak özetlenen arzunun bir meslek edinmek, sınıf atlamak değil, düzenli geliri ve güvencesi olan bir iş (tercihen memur) sahibi olmak anlamına geldiği anlaşılıyor. Bazı ifadeler, çocukların okumasına verilen önemin biraz da çaresizlikten olduğunu düşündürüyor*". Bununla birlikte, çocuk okula gitse bile temel bir sorun daha var ki, o da evde ödevlerini yapabileceği bir ortamın ya da yardımcı olacak/destek verecek/yönlendirebilecek bir yetişkinin olmamasıdır. Okumalarını istiyorlar ve bunu ifade ediyorlarsa da anne babalar, çocuklarını eğitimleri konusunda yeterince destekliyor görünmemektedir. Evde sağlanan ortam açısından bakıldığında, evlerin küçük ve içinde yaşayan birey sayısının fazla olması nedeniyle çocuk her şeyden önce öğrenmek için uygun bir ortama sahip olamamaktadır. Üstelik televizyonun ya da radyonun (*genellikle müzik kanalları, özellikle de arabesk müzik çalan kanallar*) sürekli açık olması çocuğun öğrenmeye odaklanmasını zorlaştırmakta ve ödevler bir türlü bitmemekte/bitememektedir. Bununla birlikte, yukarda da belirtildiği gibi, ortam yetersizliğine ek olarak çocuğu öğrenmesi konusunda destekleyecek bir yetişkinin bulunması da zor görünmektedir. Üstelik yetişkin için bazen (*hatta çoğunlukla*) çocuğun ödevlerini yazmış (*kitaptakini aynen geçirmek yani*) olmasını sağlamak en önemli destek olarak göze çarpmaktadır. Bu da aslında büyük oranda yoksulluk ve yoksunlukla bağlantılı bir konudur. Çünkü temelde kendileri de eğitimsiz olan anne babalar, çocuklarını öğrenmeleri ya da eğitimleri konusunda nasıl destekleyeceklerini bilememektedirler.

Fass'ın belirttiği gibi (2003: 5), "XX. *yüzyılda gerçekleştirilen eğitim reformları ve bu reformlar doğrultusunda oluşturulan kurumlar, temelde değerleri ve inançları vizyon standartlarına uymayan insanları korumak, desteklemek, değerlendirmek ve belirlenen vizyona uymaya zorlamak için oluşturulmuştur. Bununla birlikte yoksul çocukların korunması, genellikle bu çocukların ailelerini, onların değer ve uygulamalarını kınama aracı olarak hizmet etmiştir*". Gerçekten de özellikle çocuklarını zar zor da olsa okula gönderebilen ailelerin karşılaştığı en büyük zorluklardan biri, okulla ve öğretmenlerle Fass'ın belirttiği nedenlerden dolayı yeterince iletişim kuramıyor olmalarıdır. Yani genel olarak yaşama olduğu gibi okula katılımlarının da sınırlandırılıyor olmasıdır. Bu durum doğaldır ki çocuklarının eğitimleri ve gelişimleri

ile ilgili yeterli desteği alamamalarına neden olmaktadır. Böylelikle hem çocuğun eğitim alma hakkı, hem de anne babanın çocuğunun eğitimini destekleme istekliliği sınırlandırılmış olmaktadır.

Tek Kollu Bebek, Patlak Bir Top!

Gelişim psikolojisinde kesinlikle kabul gören bir görüş vardır ki o da oyun ve oyuncağın çocuğun fiziksel, zihinsel, sosyal ve duygusal gelişimi açısından önemli olduğudur. İster yoksul, ister zengin olsun tüm çocuklar için bu durum değişmezdir. Bununla birlikte yoksulluk oyunları da, oyuncakları da etkiler, sınırlandırır. Ama çocuk hep çocuktur ve yoksulluğa rağmen yeni stratejiler bulur oyun için, oyuncak için.

Oyuncaklar, kimi zaman çöplerden bulunur, bazen anne ya da baba tarafından yapılır ya da kimi zaman pazarlardan ya da sokağa uğrayan satıcılardan alınır. Alınan oyuncaklar, sağlıksız oldukları gerekçesi ile dükkân raflarında pazarlanamayacak türden malzemelerden yapılmıştır. Genellikle belli türden oyuncaklar görülür. Bugünün tüketmeye alışmış çocuklarının(!) aksine gecekondu çocukları hâlâ bebeklerle, arabalarla, topla yetinirler. Henüz onların raflarında internet bağlantılı bilgisayarlar, "playstation"lar, "gameboy"lar yoktur. Varolan oyuncaklar da genellikle kırık dökük ya da parçaları eksiktir. Bebeklere elbise yapmak için zaten eski olan bir tişört ya da gömlek ya da kimi zaman mutfakta kullanılan bezler kullanılır. Arabaların tekerleri yoktur, alt ve üst parçalarının ayrılmasını engellemek için bir iple bağlanmıştır. Oyun bittikten sonra oyuncaklar, bir leğene veya karton bir kutuya konup doğruca yatağın altına itilir. Parçaları tam olan, yeni alınmış oyuncakların ise yeri başkadır. Onlar genellikle oynamak için kullanılmaktan öte, dolap raflarında saklanır. Arada sırada gelen misafirlere ya da başka çocuklara gösterilmek üzere çıkarılır. Kimi zaman da tozunu almak ya da kutusundan çıkarmadan sadece bakmak için! Bu oyuncaklar sokağa çıkmaz. Sanki en kötü günler için saklanır. Zaten oynamak isteseler de çoğunlukla anne baba tarafından gürültü olmasına ya da etrafın (*yani evin*) dağılmasına neden oluyor gerekçeleri ile engellenirler. Çocuk da evi dağıtmamak ve yetişkinleri rahatsız etmemek için (!) sokağa çıkar/çıkarılır. Gecekondu mahallelerinde kimi zaman seçim yatırımları, kimi zaman da bir gönüllü sayesinde nadiren de olsa bir park bulunur. Ancak park, salıncakta sallanmak ya da kaydıraktan kaymak yerine daha çok bir buluşma noktasıdır. Çünkü salıncaklar kırıktır ama tamir edilmez, kaydıraklar paslanmış ve kenarları eğilmiştir. Ama parkta buluşulup başka yerlerde başka eğlenceler bulmak için keşfe çıkılır. Orada buluşulup mahalledeki okulun bahçesine gidilip "top" oynanır. Orada buluşulup birinin evinin önüne ya da caminin bahçesine gidilir. Televizyonda görülen yerlerin, yiyeceklerin ya da sahip olunmayan oyuncakların hayali ile oyunlar kurulur. Bazen de bir taş parçası ile yere çizgiler çizilip "çizgi oyunu" oynanır, ya da bir ip bulunup ip atlanır. Kimi zaman da sobeleme oynanır. Biri vurmaya

diğeri kaçmaya çalışır. Bazen bu oyun bir yetişkinle oynanır. Ama bu sefer, ebe olmaktan kurtulmak için değil dayak yemekten kurtulmak için kaçılır!

Bugün için oyun ve oyuncak, yoksul çocukların bulduğu tüm yaratıcı strateji ya da yöntemlere rağmen onlar için hâlâ tam bir *hak* değil. Çocuk haklarına dair sözleşmenin 31. maddesine göre "*çocuğun dinlenme, boş zamanı değerlendirme, oynama ve yaşına uygun eğlence (etkinliklerinde) bulunma ve kültürel ve sanatsal yaşama serbestçe katılma hakkı*" vardır. Bununla birlikte yoksulluk içindeki çocuklar bu haklarını kullanabilecekleri sosyal, ekonomik ve kültürel olanakların bir çoğuna sahip değiller. Günümüz küreselleşen dünyasının ekonomik ya da zenginleşmeye yönelik planları içinde, bu çocuklara oyun mekanları ya da oyuncak sağlamaya yönelik yeterli kaynak ayırmak yerine, onları bu planlar dahilinde bir araç olarak kullanmak daha kârlı görünüyor. Fass'ın (2003: 6) da belirttiği gibi "*pek çok biçimde ekonomik büyüme, çocuk emeğini, kullandığı yeni ve karlı yollarla daha kabul edilebilir hale getiriyor*".

Çalışan/Çalıştırılan Çocuk

Çocukların çalışması/çalıştırılması, günümüzde Çin ve Hindistan başta olmak üzere gelişmekte olan (*hatta gelişmiş*) pek çok ülkede önemli bir sorun olarak görülmektedir. Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF)'nun "Sömürüyü Durdurun-Şimdi" kampanyası çerçevesinde yayınladığı rapora göre, dünya üzerinde her 12 çocuktan biri kötü koşullar altında çalıştırılmaktadır. Rapor, 18 yaşın altındaki 180 milyon kişinin "çocuk işçiliğinin en kötü şekilleri" olarak adlandırılan işlerde çalıştırıldığını göstermektedir. ILO katkısıyla Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından gerçekleştirilen Ekim 1999 Çocuk İşgücü Anketi temel göstergelerine bakıldığında, Türkiye genelinde 6-17 yaş grubu arasında bulunan 16,088,000 çocuk içerisinde ekonomik faaliyette bulunanların oranı %10,2 (1,635,000 kişi) olarak tahmin edilmektedir. Çalışma nedenlerine bakıldığında, çocukların ağırlıklı olarak hane halkı gelirine katkıda bulunmak amacıyla çalıştıkları görülmekte (% 38,4), bunu hane halkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak için çalışma durumu izlemektedir (% 19,7) (ILO, 2004). TBMM çalışmaları kapsamında oluşturulan "Çocukları Sokağa Düşüren Nedenlerle, Sokak Çocuklarının Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu"nun 09 Kasım 2004 tarihli Komisyonu Bilgilendirme Toplantısında (TBMM, 2004), ülkemizde, çalıştırılan çocukların sayılarında hızlı bir artışın görülmekte olduğu, sokakta çalışma yaşının 7-11 arasında olduğu belirtilmiştir. Komisyon ayrıca çocukların çalışma/ çalıştırılma nedenleri arasında işsizlik, göç (tarım politikalarındaki yetersizlik, terör, *yoksulluk*), eğitimsizlik, sosyal güvenlik ağının yetersizliği, çok çocukluluk, aile planlamasındaki eksiklik, *gecekondulaşma* gibi etmenleri belirtmektedir. Can (2002: 196) ise, *Şanlıurfa'dan Yoksulluk Manzaraları* adlı yazısında, çocukların çalıştırılmasının,

yoksullukla baş etme yöntemi olarak en sık başvurulan çarelerden biri olduğunu ve kenar semtlerde (*yani gecekondularda*), çocukların çalıştırılmasının çok yaygın olduğunu belirtmektedir. Yiyecek satan, ayakkabı boyayan, dilencilik yapan ya da düzenli olarak bir işletme de çalışan çocuklar, Fass'ın (2003: 10) belirttiği gibi, günümüz küreselleşen dünyasının (elbette Türkiye'nin) *en korkunç zihinsel temsilleri*nden biridir. Bununla birlikte, bu çocukların sokaktaki görünürlülüğünü sınırlandırarak kişisel/toplumsal benliklerimiz üzerinde yarattığı duygusal baskıyı azaltmaya çalışmanın ötesinde, dünya ölçeğinde, işlevsel ve anlamlı düzeyde herhangi bir çabanın olmadığı görülmektedir. Bunun en büyük kanıtı da, bu çocuklarla artan bir oranda daha fazla karşılaşıyor olmamıza rağmen zenginleşme çabalarının kişisel ve küresel düzeyde sınır tanımaz bir biçimde yayılmasıdır. Çocukların çalışması/çalıştırılması, yukarda da belirtildiği gibi doğrudan ve ilk olarak yoksulluk ile bağlantılıdır. Üstelik sadece dışsal çevreyi (yani sokaklar ve işletmeler) değil içsel çevreyi (yani evi) de kapsamaktadır.

Çalışma alanları olarak sokaklar ve işletmeler, çocuğun fiziksel sağlığı ile ilgili tehlikeleri (örneğin yaralanma, uyuşturucu maddeler, bulaşıcı hastalıklar ve hatta ölüm) yanında çocuğun sosyal, duygusal ve zihinsel gelişimini de etkilemektedir. Hepsinden önce, çocuk, *çocuk olmadan yetişkin olmaya zorlanmakta*dır. Çünkü kimi zaman torna tezgahlarında çalışarak kimi zaman sokaklarda mendil satarak yetişkinlerin ekonomik dünyasını paylaşmaktadır (*üstelik eşit olmayan koşullarda*). Bu çocuklar böylece, kimi zaman evde tek çalışan olarak bir başka yetişkin sorumluluğunu, yani çalışıp eve para götürme ya da ailenin geçimini sağlama sorumluluğunu yüklenmektedirler. Bunu yaparken aşağılanmakta, hor görülmekte ya da kimi zaman "senin çalışman değil oyun oynaman, okula gitmen gerekti" denilerek (gerçek bu olsa da bu onların tercihi değil) duygusal olarak belki de en üst düzeyde istismar edilmektedirler. Çalışan çocukların gerçekten de pek çoğu okula devam edememektedir. Üstelik okula devam etseler bile, genellikle okul başarıları oldukça düşük olmaktadır. Bu da beklenen sona yani okulu bırakmaya neden olmaktadır. Böylelikle bir kez daha yoksulluk, onların kaderlerini çizmektedir. Bununla birlikte bu çocuklar, "... *ailelerinin temel ihtiyaçlarını karşılayacak imkanlardan bile yoksun olduklarının farkındadırlar. Sokakta çalışıyor olmalarını, anne ve babalarının neden olduğu bir suç olarak değil, aksine ailelerinin ve dolayısıyla kendilerinin maruz kaldığı toplumsal eşitsizliğin ve adaletsizliğin yarattığı çaresizliğin sonucu olarak görüyorlar. Bunun, bu çocukların akranlarından farklı, yetişkinlere ait bir bilinç geliştirmelerine ... neden olduğunu eklemeliyiz*" (Şen, 2002: 186).

Çocuklar, dışarıda değil de, evde çalıştıklarında karşımıza daha iyimser bir tablo çıkıyor gibi görünse de aslında ellerinden alınan hakları bağlamında düşünüldüğünde değişen pek de bir şey olmamaktadır. Evde çalışan olsun ya da olmasın, genelde küçük kardeşlerin bakımı ve ev işlerinin yapılması daha büyük kardeşlerin sorumluluğudur. Çocuklar, küçük kardeşlerini oyalamak, onların beslenmesi ve bakımı

ile ilgilenmek zorunda kalmaktadır. Çünkü kendisi için geçerli olan yoksunluklar kardeşler için de geçerlidir ve bu yoksunlukları azaltmak konusunda kendisi de çocuk olan çocuktan, başka çocuklar için destek alınmaktadır. Böylelikle çocuk, kardeşiyle ilgilenirken, onu beslerken bir evcilik oyunundaki tüm rolleri üstlenmekte, oyun gerçek olmaktadır. Aynı oyun (ve gerçek) ev işleri bağlamında da görülmektedir. Çocuklar evin temizlenmesi, yemek hazırlama ve bulaşıktan tutun evin inşası, boyanması gibi daha ağır işlerde bile çalışmakta /çalıştırılmaktadır. Ancak dışarıda çalışmada olduğu gibi, çocuklar, ev içinde çalışırken de söz konusu olan bu sorumluluklarını bir zorunluluk olarak değil görev olarak değerlendirmektedirler. Yani ev işlerinde ve kardeşlerinin bakımı ile geçirdikleri zamanın, kendi sağlıklarına, sosyal, zihinsel ve duygusal gelişimlerine ve eğitimlerine aktarmaları gerekenden fazla olduğunu bilmeden yaşamaktadırlar. Böylelikle bir hakları daha kendi doğal süreci içinde ellerinden alınmakta, aile ve devlet düzeyinde ihlal edilmektedir: "*Taraf devletler, çocuğun ekonomik sömürüye ve her türlü tehlikeli işte ya da eğitimine zarar verecek ya da sağlığı veya bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlaksal ya da toplumsal gelişmesi için zararlı olabilecek nitelikte çalıştırılmasına karşı korunma hakkını kabul ederler*" (Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, Madde: 32).

Sonuç

Yoksulluk, küreselleşme çabası içindeki dünyanın en büyük sorunlarından biridir. 1950'li yıllarda yaşanmaya başlayan hızlı ekonomik büyüme ve beraberindeki krizler, dünyada pek çok insanın ekonomik, toplumsal, duygusal ve fiziksel sağlık açılarından yoksullaşmasına ve sonrasında da yoksunlaşmasına neden olmuştur. Bu durum, her tür yoksunluk durumunda olduğu gibi en çok çocuk ve kadınları etkilemiştir. Bugün için yoksulluğun en önemli fiziksel temsilleri olarak çocuklar, yaşadıkları yerler, eğitim görme hakları, oyun oynama ve oyuncak hakları açısından (Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin 24, 28, 29, 31, 32 maddeleri ile) sınırlandırılmış, bunun yanında gerek ekonomik gerekse fiziksel ve cinsel açılardan en ağır istismarlara maruz bırakılmışlardır.

Yaşadıkları yerler açısından bakıldığında, bu ister ev, ister sokak olsun, çocuklar her şeyden önce sağlıklarını tehdit eden ve günümüz dünyasında kontrol edildiği düşünülen pek çok hastalıkla karşı karşıya kalmışlardır. Yaşadıkları yerler sağlıksız olmaları dışında büyüme ve gelişmeyi destekleyecek sosyal ve kültürel olanaklardan da yoksundur. Bu durum kimi zaman anne babanın eğitimsizliğinden, kimi zaman ise toplumsal görmezlik ya da yok saymaktan kaynaklanmıştır. *Eğitimleri açısından bakıldığında,* çocuklar (özellikle kız çocukları), hem evde, hem de okulda eğitimlerini engelleyecek ekonomik olduğu kadar sosyal ve kültürel yoksunluklarla karşı karşıya bırakılmaktadırlar. Okula devamı engelleyen ve hane halkının geçim planları içinde gider olarak değerlendirilen masrafların fazla olması, bugün için devlet tarafından engellenmeye çalışılan, önlemler alınan bir konu olmakla birlikte, halen bir sorun olmaya devam etmektedir. Bunun yanında

evde de, çoğunlukla, çocuğun okul becerilerini ve öğrenmelerini destekleyecek uygun çevresel (hem fiziki, hem sosyal anlamda) koşullar bulunmamaktadır. Bir eğitim aracı olarak değeri bugün için tartışılmaz olan *oyun ve oyuncak bağlamında ise*, yoksulluk, çocukların, oyun ve oyuncaklarını da sınırlamıştır. Ev ortamı oyun için uygun olmadığı gibi genellikle sokaklar da uygun değildir. Sağlıksız koşullarda, varolanla yetinmeye yönelik stratejiler geliştirerek kurulan oyunlar, yoksulluğun çocukla ilgili tüm yüzlerini göstermektedir. Çocuklar, oyunlarını genellikle kendileri için uygun mekanlarda değil boş buldukları ve yetişkin kontrolünün olmadığı mekanlarda kurmuşlardır. Oyuncaklar ise, teknolojik ya da küreselleşmeye çalışan dünyanın özelliklerini yansıtmaktan çok, sokak ve onun içerisindeki nesneler ile evdeki eskileri içermektedir. Çocukların yoksulluk bağlamında en fazla istismarı *işgücü olarak kullanılmaları* alanında gözlenmektedir. Çünkü çocuk, sadece ev dışında değil, ev içinde de kendi potansiyelinin çok üstünde işlerde çalışmakta ya da çalıştırılmaktadır. Bu durum, ilgili tüm koşullar birlikte ele alındığında (ekonomik, sosyal, kültürel), yoksulluğun çocukla ilgili en kirli ve acımasız yüzlerinden biridir.

Yoksulluğun bütün bu sözü edilen çocuk yüzlerini ortadan kaldırmanın yolu olarak Hatun (2002: 21) şöyle demektedir: "*Temeli büyük ölçüde sosyal ve politik nedenlere dayanan sorunların çözümü için tümüyle tıbbi ve teknolojik çözümler aranmaktan vazgeçilmeli, yönümüzü toplumsal eşitsizliklerin azaltılmasına çevirmeliyiz*". Elbette yoksulluğun çocuklarla ilgili bu yüzleri ile ilgili eğitim temelli bir takım önlemler alınabilir ancak gerçek çözüm, yukarda da sözü edildiği gibi zenginleşmeye yönelik önerilerin/planların, "insan faktörünü" (tabii ki çocukların da) göz ardı etmesini engelleyecek çözümler üretebilmesidir.

Kaynakça

Alada, A. B.; S. Sayıta; S. Temelli, (2002), "Küreselleşme, Yoksulluk ve Şiddet Bağlamında Sokak Çocukları", *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları* (düz: Yasemin Özbek), Ankara: TODAİE Yayınları.

Bora, A., (2002), "Olmayanın Nesini İdare Edeceksin?", *Yoksulluk Halleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri*, (düz.: Necmi Erdoğan), İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.

Can, K., (2002), "Şanlıurfa'da Yoksulluk Manzaraları", *Yoksulluk Halleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri*, (düz.: Necmi Erdoğan), İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.

Erdoğan, N., (2002), "Garibanların Dünyası: Türkiye'de Yoksulların Kültürel Temsilleri Üzerine İlk Notlar", *Yoksulluk Halleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri*, (düz.: Necmi Erdoğan), İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.

Fass, P., (2003), "Children and Globalization", *Journal of Social History*, 36 (4), 963-977.

Hatun, Ş., (2002), *Çocuk Hakları Sözleşmesinin 13. Yılında Yoksulluk ve Çocuklar Üzerine Etkileri*, İstanbul: Türk Tabipler Birliği Yayınları.
ILO, (2004), *Uluslararası Çalışma Örgütü Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Uluslararası Programı: Türkiye'de Çocuk İçiliği Sorunu* [Raporu].
Işık, O.; M. M. Pınarcıoğlu, (2002), *Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği*, İstanbul: İletişim Yayınları.
Sallan-Gül, S., (2002), "Türkiye'de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadelenin Sosyolojik Boyutları: Göreliden Mutlak Yoksulluğa", *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*, (düz.: Yasemin Özbek), Ankara: TODAİE Yayınları.
Şen, M., (2002), "Kökene Dayalı Dayanışma-Yardımlaşma: 'Zor iş'", *Yoksulluk Halleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri* (düz.: Necmi Erdoğan), İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.
TBMM, (2005), *Çocukları Sokağa Düşüren Nedenlerle Sokak Çocuklarının Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu* [Raporu]".

Özet:
Bu makale, küresel bir sorun olarak yoksulluğun çocuklar üzerindeki etkilerini tartışmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, yoksulluğun özellikle çocukların yaşadıkları yerleri, eğitimlerini, oyun ve oyuncaklarını nasıl etkilediği ve çocuk işgücü konuları ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Anahtar sözcükler: Küreselleşme, yoksulluk, çocuklar.

Abstract: This study discuses the effects of poverty on children as a global matter. In this direction, children's homes and the other contexts they lived in, education, play and toys and child labors are discussed in detail.

Keywords: Globalization, poverty, children.

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Ödemiş'in Kimsesiz ve Yoksul Çocukları: Ödemiş Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Faaliyetleri

Günver GÜNEŞ*

Giriş:

Himaye-i Etfal Cemiyeti ilk olarak 1908 yılında Kırklareli'nde kurulmuştur. Mahalli nitelikteki bu cemiyet çalışmalarını Balkan Savaşı'na kadar sürdürmüştür. 1917 yılında daha önce Kırklareli'nde kurulan cemiyet İstanbul'da umumi tarzda kurulmuş olan cemiyete katılmıştır. Başka şehirlerde de şubeler açan cemiyet, I. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı kimsesiz çocukların himayesi ile meşgul olmuştur. İstanbul'daki cemiyet mevcudiyetini Mütareke dönemine kadar devam ettirmiştir. Himaye-i Etfal Cemiyeti 17 Ocak 1921 tarihli bir padişah iradesi ile kamu yararına çalışan cemiyet olarak kabul edilmiştir.[1]

30 Haziran 1921'de ihyaen Ankara'da tesis edilen cemiyet daha sonra öncülüğünü Saruhan Mebusu Mustafa Necati'nin yapacağı bir girişimle "memleketin bakımsız kalan çocuklarını himaye maksadıyla" farklı iki grubun emellerini birleştirmesi sonucu Himaye-i Etfal Cemiyeti olarak resmen kurulmuştur. Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin kurucu üyeleri ikisi dışında mebuslardan oluşmuştur. Cemiyetin himayesini Mustafa Kemal Paşa üstlenmiştir.[2]

Kurucu üyelerden meydana gelen cemiyetin ilk Heyet-i Merkeziyesi 30 Haziran 1921'de yaptığı toplantıda cemiyet reisliğine Muhtar Bey'i, Katib-i Umumiliğe Bolu Mebusu Dr. Fuat Bey'i ve Muhasipliğe'de Niğde Mebusu Vehbi Bey'i seçti. Cemiyet

* Adnan Menderes, Menderes Üniversitesi- Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

1 Hasan Albayrak, "Himaye-i Etfal Cemiyeti", *Tarih ve Toplum*, sayı: 52, Nisan 1988, s. 31.

2 "Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, sayı: 4, Ankara 1966, s. 9-10.

Heyet-i Merkeziyesi'nin 2 Temmuz'daki ikinci toplantısında da Erzurumlu tüccarlardan Nafiz Bey Birinci Reis Vekilliğine, İzmir Mebusu Yunus Nadi Bey de İkinci Reis Vekilliğine getirilmiştir.[3]

Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin kurulmasında peş peşe gelen savaşların geride bıraktığı kimsesiz çocukların çokluğu önemli etken oldu. Ayrıca Avrupa'da I. Dünya Savaşı sonrasında kimsesiz çocukların himayesi için yapılan çalışmalarda çocukların korunması yönünde bir cemiyet kurulmasına örnek teşkil ediyordu.

Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin kuruluş amacı nizamnamesinin birinci maddesinde şöyle açıklanıyordu: "Cemiyet evvela şehit çocukları ile, saniyen harp malullerinin ve harb felaketzedelerinin çocukları ile iştigal eder." Bunun için cemiyet şehit çocukları ve harpten zarar gören çocuklar için Darü'l-eytamlar açacak ve mevcut Darü'l-eytamların yaygınlaştırılması ve iyileştirilmesi için hükümetin çabalarına "refik ve muavin" olacaktı. Cemiyet ayrıca çocuklara eza edilmemesi, çocuk bakımının annelere talimi, veremli çocuklar için hastahaneler tesisi, fakir hasta çocukların tedavisi, serseri çocukların ve dilenci çocukların kurtarılması, çocukların hukuku, sıhhati ve bunlar gibi bir çok memleket ve insaniyet meseleleri ile de uğraşacaktı.[4]

Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne hayır yapmayı seven kadın ve erkek herkes üye olabilecekti. Merkezi Ankara'da bulunan cemiyet Cumhuriyet'in kurulmasından sonra çalışmalarını çocuk ve ana sağlığı konuları üzerinde yoğunlaştırmıştır. Özellikle 1920'lerin sonlarından itibaren nüfus siyasetine uygun olarak çocuk doğumlarını arttırmak ve ölüm oranlarını düşürmek yolunda bir faaliyet içinde olmuştur. Hükümet 1927 yılında yaptığı yasal düzenlemeler ile Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne bağış toplama kolaylığı sağladığı gibi, doğrudan yardımda bulunarak bütçeden ödenek de ayırmıştır (Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumunun Küçük Bir Tarihçesi, 1940:25)[5]

Cemiyet nizamnamesi 1928 yılı kongresinde tadil edilerek, cemiyetin amacı çocukların hayat ve hukukunu himaye etmek olarak belirlenmiştir. Cemiyet ayrıca iskat-ı cenin fenalıklarının önünü almak, çocuk vefatını önlemek, fena terbiyelere engel olmak, Türkiye'de çok ve gürbüz çocuk yetişmesini temin etmek içinde çalışacaktı.[6]

1934 yılında adı Atatürk tarafından değiştirilerek Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu olan Himaye-i Etfal Cemiyeti merkezi Ankara'da yürüttüğü çalışmalarını bakım evleri, çocuk yuvaları oluşturarak, süt dağıtım merkezleri kurarak, diğer şehir ve kasabalardaki şubeleri aracılığıyla sürdürmüştür.[7] Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Türkiye'de faaliyet

3 *Hakimiyet-i Milliye*, 1 Temmuz 1337 (1921), *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Temmuz 1337 (1921).

4 Nizamname için bkz. *Hakimiyet-i Milliye*, 1 Temmuz 1337 (1921).

5 Ayrıca bkz. *Düstur*, 3. Tertip cilt: 8, s. 1813, *Düstur*, 3. Tertip, cilt: 12, s. 262, *Düstur*, 3.Tertip, cilt: 13, s. 203, *Düstur*, 3. Tertip, cilt: 6, s. 143.

6 Bkz. *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Nizamname-i Esasisi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1930.

7 Hasan Albayrak, *a.g.m*, s. 32-33.

gösteren şubeleri içerisinde en aktif olanlarından biri Ödemiş Himaye-i Etfal Cemiyeti idi.

Ödemiş bakım evindeki yavrularımız

Cemiyetimiz Ödemiş şubesi mübarek şehitlerimizin yavruları için bir bakım evi tesis etmiştir. Çocuklar bu evde giyiniyor besleniyor ve yatırılıyor. Gündüzleri mektebe gönderiliyor.

Memleketin her köşesinde böyle bakım evleri vücut bulduğu gün, öksüz ve yetim yavruların da gözyaşları dinecektir. Bunun için Himayei Etfale yardım etmek ve alâka göstermek lâzımdır.

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ödemiş'in Genel Görünümü: 1919-1922 yılları arasında Yunan işgalini yaşamış olan Ödemiş kasabası, savaşın getirmiş olduğu yokluk, sefalet ve yıkımı bir arada görmüştür. 1923 yılında Cumhuriyet ilan edildiğinde bir Ortaçağ kasabasından farksız bir görünümde olan Ödemiş'in nüfusu 14.227 idi.[8] Kasabanın konumu güneybatıdan kuzeydoğuya hafifçe yükselen bir arazide Meyhane Boğazı denen mihferin etrafında kuzeyden başlayarak, güneye doğru genişleyen üçgen tarzında bulunuyordu. Üçgenin tepe noktasında Üç Eylül'de Ödemiş'i terk etmiş Rumların kurdukları mamur mahalleler, güneye doğru taban kısmında ise yerli Türk mahalleleri yer alıyordu. Güneyde İngilizlerin yaptığı klasik demiryolu istasyonu binası bulunuyordu. Rum ve Ermeniler tarafından özemle yapılmış kiliseler Cumhuriyet'in ilk yıllarında terk edilmiş haldeydi. Kasabanın merkezinde Büyük Camii, Arduvanlı Camii ve Yeni Camii vardı (Bengisu,1993:72).

Cumhuriyet dönemi, Ödemiş'in çağdaş bir kentin oluşumu yönümde önemli hamlelerin atıldığı bir sürecin başlangıcı olmuştur. Hiç şüphesiz modern Ödemiş'in oluşumunda Cumhuriyet dönemi belediye başkanlarının ayrı bir yeri vardır. Özellikle Mustafa Şevket Bengisu'nun belediye başkanlığında Ödemiş inanılmaz bir kabuk değiştirdi. Kasabada ilk büyük adımlar, Yunan işgalinden darbe almış her yerleşim gibi imar alanında kendini gösterdi. Cumhuriyet'in ilanından 1927 yılına kadar olan zaman dilimi içerisinde Ödemiş'te 131 lira değerinde 26 ev, 130 bin lira değerinde 60 dükkan, 60 bin lira değerinde 2 fabrika ve bir okul inşa edilmiştir.[9] 1927'den sonra kasabanın ilk planı Macar mühendislere çizdirilirken, sokaklar genişletiliyor, caddeler açılıyor, şehir içindeki mezarlıklar kaldırılıyor, yer yer yeni inşaatlar göze çarpıyordu. Kasabanın su ve elektrik sorunları da 1930'lu yılların ortalarında çözüme kavuşuyordu

8 Günver Güneş, "Osmanlının Ortaçağ Kasabasından Cumhuriyet Türkiyesi'nin Modern Kentine Ödemiş", *Toplumsal Tarih*, sayı: 70, Ekim 1999, s. 5.

9 *Hizmet*, 8 Teşrin-i Sani 1928.

(Hüsrev,1934:51). Cumhuriyet idaresinin aldığı tedbirlerle Ödemiş 19. yy da olduğu gibi eşkıyalık yatağı konumundan çıkarılmış, İzmir Vilayetinin en huzurlu kentlerinden biri haline gelmiştir. Kuşkusuz böyle bir tablonun ortaya çıkmasında eğitim sorunlarının çözülmesi yolunda atılan adımların büyük etkisi vardı. Cumhuriyetin ilk yıllarında modern tarzda eğitim veren Zafer, İstiklal, İnönü, Üç Eylül Mektepleri bu yolda atılan adımların ilk meyveleri idi. Kimsesiz fakir çocukların eğitimi için düşünülen Yatı Mektebi ise İzmir Vilayetinde ilk kez Ödemişte 1928 yılında açılarak eğitim ve öğretime başlamıştır. Bunun dışında Ödemiş Kazasının büyüklüğü göz önünde bulundurularak İzmir'den sonra ilk ortaokul da 1932 yılında Ödemiş'te faaliyete geçmiştir. 1930'lu yıllardan itibaren Ödemiş'in eğitim ve kültür yaşamına damgasını vuran okul kentin adeta kültür mabedı haline gelmiştir. Ödemiş'te okullara devam edemeyen kız çocukları için 1942 yılında Akşam Kız Sanat Okulu açılırken, 1944'de de Erkek Sanat Okulu eğitim ve öğretime başlamıştır.Ödemiş cumhuriyetin ilk yıllarında İzmir Vilayetinin diğer kazaları göz önünde bulundurulduğunda hatırı sayılır oranda eğitim ve öğretim kurumuna sahip bulunuyordu. Cumhuriyetin ilk yıllarında halk eğitimine yönelik Millet Mektepleri, Halk Okuma Odaları, sosyal, kültürel ve ekonomik içerikli onlarca kurs dikkat çekiyordu. Kentin önemli kültür kurumlarından olan Türk Ocağı'da cumhuriyetin ilk yıllarında oluşturduğu tiyatro ve sinemayla Ödemiş'te sanat ve kültürel yaşama canlılık kazandırmıştır. Ödemiş'e ayrı bir güzellik kazandıran Ocak Bahçesi de 17 Mayıs 1928'de tamamlanarak hizmete girmişti. Bahçe ve burada gerçekleştirilen etkinlikler Ödemiş'in eğlence yaşamına ayrı bir soluk, ayrı bir heyecan kazandırmıştır. Ödemiş'in Cumhuriyet'in ilk yıllarında tek spor sahası Türk Ocağı tarafından oluşturulurken, ilk spor kulübü olan Altınova da 1923'te kurulmuştur. Altınova'nın ardından 19282de Küçük Menderes, 1930 yılında da Yıldırımspor faaliyete geçtiler. !930'lar da Ödemiş'te üç tane spor kulübü gençliği spor aktivitelerine yönlendiriyordu. Ödemiş'te 1930'lu yıllara damgasını vurmuş diğer önemli kurumda Halkevi idi. Ödemiş Halkevi 1934 yılında kurularak faaliyetlerine başladı. Halkevi sineması, baloları, çaylı dansları, müsamereleri, temsil şölenleri, sergileri, gezileri, konser ve konferanslarıyla 1930 ve 1940'lı yıllarda Ödemiş'in sosyal ve kültürel yaşamında ayrı bir yere sahip olmuştur. 1930'lu yıllar Ödemiş'te ilk sinemanın açıldığı, ilk derginin yayınlandığı uzun soluklu bir dönemin habercisi olmuştur.[10]

Cumhuriyet idaresi Ödemiş'te çağdaşlaşma yolunda pek çok yeniliğe imza atarken, toplumsal yaşamı güçlendirecek çabalar da bu dönemde gözle görülecek bir şekilde artmıştır. Türk Ocağı ve Halk Evi kültürel sahada Ödemiş'in gelişmesine büyük katkılar

10 *Cumhuriyet'in 15 Yılında İzmir*, İzmir 1938, s. 170; *Ödemiş Ticaret Odası'nın Aziz Cumhuriyet'in Onuncu Bayramına Armağanı*, İzmir 1933, s. 28; Ülkü Altınoluk, "Ödemiş'te Milli Mimarlık", *Art Dekor*, sayı: 63, Haziran 1999, s. 79. Günver Güneş,"Osmanlının Ortaçağ Kasabasından Cumhuriyet Türkiyesinin ..., s. 8-9.

sağlarken, Tayyare Cemiyeti, Hilal-i Ahmer'le birlikte Himaye-i Etfal Cemiyeti de yoksul ve kimsesiz çocukları koruma yönündeki faaliyetleriyle Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ödemiş'te iz bırakan bir kurum olmuştur.

Ödemiş Himaye-i Etfal Cemiyeti:
Merkezi Ankara'da olmak üzere Kurtuluş Savaşı'ndan sonra kurulan ve Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın himayesine giren Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Ödemiş Şubesi 1924 yılı Ocak ayında kurularak faaliyetlerine başlamıştır.[11] Ödemiş Kaymakamlığı'nın idaresinde köy ihtiyar heyetlerinin katılımıyla bakıma muhtaç çocuklar tespit edilerek bunlara gerekli yardımı ulaştırmaları için halka bir beyanname yayınlanmış ve yardıma muhtaç Ödemişli çocuklara yardımseverlerin katkıları istensmiştir.[12] Bu amaçla Halil (Dural) Hoca'nın önderliğinde bir grup hayırsever daha Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Ödemiş'te Himaye-i Etfal Cemiyeti için toplantılar düzenliyor, gazetelere kuruma yardım edilmesi amacıyla yazılar yazıyorlardı.[13]

Halil Dural Ödemiş Himaye-i Etfal Cemiyetinin Açılış Töreninde

11 *Sada-yı Hak*, 4 Kanun-i Sani 1340 (1924).
12 *Ahenk*, 3 Kanun-i Sani 1340 (1924).
13 "Ödemiş Mektubu: Himaye-i Etfal İçin Yardımlar", *Anadolu*, 23 Haziran 1341 (1925).

İlk Heyet-i İdare'de cemiyetin başkanlığını Duralıoğlu Halil Bey yapmıştır (Dural,1999:4-6).[14] Azalıklarda da Doktor Nazmi, Muallim Baha, Hacı Velioğlu İbrahim, Avukat Ekrem bulunmuşlardır. Himaye-i Etfal Cemiyeti Ödemiş Şubesi'nin gerçekleştirdiği ilk faaliyetlerde tek parti C.H.F'nın Ödemiş Kaymakamlığı, Ödemiş Belediyesi, Hilal-i Ahmer ve Türk Ocağı ile ortak bir çalışma içerisinde olmuştur.[15]

Ödemiş Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin kuruluşunun birinci yılında Adagide ve Kelas (Kiraz) Nahiye Şubeleri hizmete girerken[16], Himaye-i Etfal Balyambolu Kadınlar Şubesi de 22 Haziran 1925'te çalışmalarına başladı.[17] Cumhuriyet'in ilk yıllarında yetim kalmış olan Gökçen Efe'nin 7 yaşındaki oğlu Hüseyin ile Postlu Mestan Efe'nin 12 yaşındaki oğlu Mehmet'e İstiklal Madalyası takılmasına önayak olan Himaye-i Etfal Cemiyeti, bu çocukların eğitim yaşamları boyunca ihtiyaçlarının karşılanması için bir kampanya başlatmıştır.[18]

Yoksul ve kimsesiz çocuklar yararına yapılan çalışmaların bir neticesi olarak, 20 Ağustos 1925'te Ödemiş Kaymakamı Fevzi Bey'in başkanlığında oluşturulan bir heyet, düzenlediği müsamere ve rozet satışlarından elde ettikleri gelirleri öksüzlere bırakmışlardır.[19]

Halil (Dural) Bey'in büyük gayretleriyle Ödemiş'te kurulmuş olan Himaye-i Etfal Cemiyeti 1926 yılına gelindiğinde ikinci yılını tamamlamışken, henüz İzmir Vilayeti'nde başka bir yerde Himaye-i Etfal'in bir şubesi bulunmuyordu.[20] Cemiyet bu tarihlerde bir de amaçları, faaliyetleri, kurucu ve yöneticilerinin tanıtıldığı kitapçık çıkarmıştır.[21]

14 Ödemiş Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin kurucusu ve ilk başkanı olan Halil (Dural) Hoca, 1884 yılında Ödemiş'te doğmuştur. 1891'de Ödemişte Eski Konaklar İbtidai Mektebi'nde öğretime başlamıştır. 1901'de Ödemiş Rüştiyesi'ni tamamlayan Halil (Dural), 1903'te de İzmir Darü'l-muallimi'nden mezun olmuştur. İlk öğretmenlik görevini 1904 yılında Ödemiş Zukur İbtidai Mektebi'nde başlayan Halil (Dural) Hoca, sırayla 1907'de Ödemiş Numune-i Terakki Mektebi, 1912'de Ödemiş Numune Rüştiyesi, 1915'ten 1920 yılına kadar da Ödemiş idaresinde görev yaptı. 1923'te Ödemiş Zafer İlkokulu'nu kurup müdürlüğünü üstlenen Halil Bey, emekliye ayrıldığı 1937 yılına kadar yaşamını çocuklara ve eğitime hizmetle geçirmiştir. Uzun yıllar Himaye-i Etfal Cemiyeti başkanlığı da yapan Halil Bey, emeklilikten sonra yerel tarih araştırmaları ve derlemeler de yapıp yazmıştır. Halil (Dural) Hoca 31 Ocak 1975'te 91 yaşında vefat etmiştir. Bilgiler Sabri Yetkin'in Halil (Dural) Hoca'nın aile arşivinden elde ettiği dökümanlar çerçevesinde sağlanmıştır. Bkz. Halil Dural, *Bize Derler Çakırca, 19. ve 20. Yüzyılda Ege'de Efeler* (Yay Haz: Sabri Yetkin) Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999, s. 4-6.

15 *Anadolu*, 22 Nisan 1341 (1925).

16 *Anadolu*, 10 Mayıs 1341 (1925).

17 *Anadolu*, 23 Haziran 1341 (1925).

18 *Anadolu*, 23 Haziran 1341 (1925).

19 *Türk İli*, 23 Ağustos 1341 (1925).

20 "Ödemiş'te Himaye-i Etfal'in Faaliyetleri", *Anadolu*, 18 Mayıs 1926.

21 Bu kitapçık Halil Dural'ın Özel Arşivi içerisinde olup şu an Yrd. Doç. Dr. Sabri Yetkin'de bulunmaktadır. Kitapçık için bkz: *Himaye-i Etfal Cemiyeti Ödemiş Çocuk Yuvası* (Bilgi Matbaası), İzmir, tarihsiz.

Duralıoğlu Halil Bey'in cemiyet başkanlığına geçtiği 1926 yılından itibaren, faaliyetleri artan bir hızla devam eden Ödemiş Himaye-i Etfal Cemiyeti bir bakımevi tesisine ve fakir çocuklara süt dağıtmaya başlamıştır.[22] Ödemiş Himaye-i Etfal Cemiyeti, Kurtuluş Savaşı'nda şehit düşmüş asker çocukları yararına düzenlenen müsamere ve rozet satışından 500 lira toplamış ve bu parayı Ankara'da öksüzler yurdu müdürlüğüne göndermiştir.[23] Cemiyet 1927 yılından itibaren de muhtaç çocuklar yararına kullanılmak amacıyla piyango tertip etmiştir. Gerek zenginlerin yardımları, gerekse piyango hasılatıyla önemli bir gelire sahip olan Ödemiş Himaye-i Etfal Cemiyeti[24] Cumhuriyet'in ilk yıllarında kasabada bulunan Zafer, İnönü, İstiklal, Üç Eylül ilkokulları ile 1926'da açılmış Yatı Mektebi'nin fakir talebelerine giyim ve gıda yardımında bulunmuştur.[25]

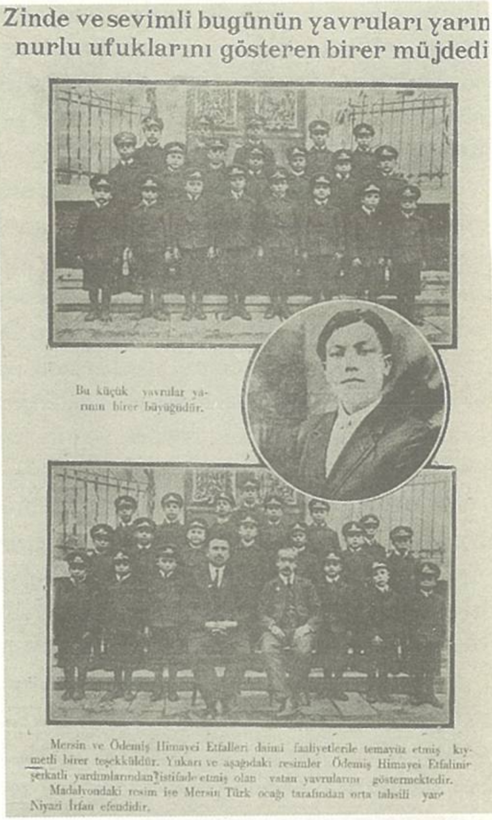

Ödemiş kasabası ilk önemli çağdaşlaşma adımlarını atmaya başladığı Mustafa Şevket (Bengisu) Bey'in Belediye Başkanlığı döneminde Belediye Himaye-i Etfal Cemiyeti'ni de gözeterek 25 dönümlük bir bahçeyi Cemiyet'e hediye etmiştir. Hayırseverlerin yardımlarının da büyük artış gösterdiği bu dönemde, Boşnak Salih Ağa bakımevinden 22 talebeye bayramlık birer çift potin alırken, Papzade Mehmet Bey de Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin bir yıllık yağ ihtiyacını temin etmiştir. Berber Cevdet Bey Himaye-i Etfal Bakımevi'nde bulunan çocukların 1927 yılından itibaren ücretsiz tıraşlarını yaparken, Ödemiş Tabur Komutanı

22 *Hizmet*, 7 Haziran 1926.

23 Bu yardım faaliyetinde Ödemiş Kaymakamı Fevzi Bey, Türk Ocağı Reisi Faik, İhtiyat Kardeşler Cemiyeti Reisi Şükrü, Zafer Mektebi baş muallimi Ahmet Şükrü ve Duralioğlu Halil Bey'in büyük katkıları olmuştur. *Türk İli*, 20 Ağustos 1341.

24 *Ahenk*, 11 Şubat 1927.

25 *Hizmet*, 27 Mayıs 1927; Bu faaliyet çerçevesinde 8 fakir okul talebesi Cemiyet tarafından giydirilmiştir. "Ödemiş", *İzmir Ticaret Ve Sanayi Odası Mecmuası*, Ödemiş Özel Sayısı, 8, İzmir Ağustos 1927, s. 374.

Binbaşı Hamdi Bey de Kışla Hamamı'nı çocuklara açık tutarak, bakımevinin çocuklarının temizlenmesine yardımcı olmuştur.[26]

1929 yılı Ödemiş Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne üye olanların sayısının önemli ölçüde arttığı bir yıl olmuştur. Zafer Mektebi Muallimi Ekrem Bey'in cemiyete üye kaydında üstün gayretleri görülmüştür.[27]

Himaye-i Etfal Ödemiş Şubesi bünyesinde açılmış olan çocuk bakımevinin 1930 yılında 30 talebesi bulunuyordu. Bakımevinde kalan çocuklar yararına Ödemişli hayırsever hanımlar bir yardım defteri açmışlardır. Ödemişli bakıma muhtaç olan çocuklar yararına cemiyet her yaz ücretsiz olarak gruplar halinde Gölcük Yaylası'nda kamp kurmuştur.[28] 1931 yılından itibaren Ödemiş Himaye-i Etfal Cemiyeti'yle birlikte çalışmak amacıyla Ödemiş okullarında emekli öğretmen, asker ve çeşitli meslek gruplarından müteşekkil himaye heyetleri kurulmuştur. İlk adımda İnönü Mektebi'nde Emekli Binbaşı Maksut Nedim Bey'in başkanlığında kurulan himaye heyeti Mart 1931'den itibaren faaliyetlerine başlamıştır.[29]

Himaye-i Etfal Cemiyeti Ödemiş'te Cumhuriyet dönemindeki feyizli çalışmalarının bir sonucu olarak 1932 yılında 4-6 yaşlarındaki okul öncesi çocukların eğitimi için Ana Mektebi'nin açılışını yapmıştır.[30] Mektep ilk yılında 30 çocuğu terbiye ve tedrise başlatırken, aynı zamanda Ana Mektebi çatısı altında bir de müzik bandosu oluşturulmuştur (Aziz Cumhuriyetin Onuncu Bayramına Armağan, 1933:52).

1935 yılında Çocuk Esirgeme Kurumu adını alan cemiyet Ödemiş'te belediyenin hediye etmiş olduğu arazi üzerinde bir çocuk bahçesi oluşturmuştur. 23 Nisan 1937'de açılışı yapılan çocuk bahçesi cemiyet eliyle Türkiye'de ilk açılan çocuk bahçelerinden biri olmuştur.[31] Ödemiş halkı, yarattığı çocuk bahçesi ile yaşamını uygar ülkelere ulaştırma çabalarına kendi çocuklarından başlıyordu (Bengisu,1993:118). Cemiyet gelir kaynaklarını arttırmak için piyango ve teberrular dışında deve güreşleri de organize etmiştir.[32]

II. Dünya Savaşı sırasında yoğun bir çalışma programı içinde olan cemiyet, savaşın yarattığı olumsuz sosyo- ekonomik etkilerden Ödemişli çocukları kurtarmaya çalışmıştır. Cemiyet bu dönemde Ödemiş ve köylerinde her çocuğa ulaşamamış olsa bile büyük bir yardım kampanyasının baş aktörü olmuştur. Çocuk Esirgeme Kurumu 1941 yılı sonlarında Ödemiş'teki okullarda yoksul çocuklara sıcak yemek dağıtımı

---

26 *Anadolu*, 6 Mart 1929.
27 *Anadolu*, 6 Mart 1929.
28 *Anadolu*, 11 Eylül 1930.
29 *Anadolu*, 30 Mart 1931.
30 *Yeni Asır*, 26 Ağustos 1932; Günver Güneş, *Osmanlının Ortaçağ...*, s. 9.
31 *Anadolu*, 25 Nisan 1937.
32 *Anadolu*, 13 Ocak 1937.

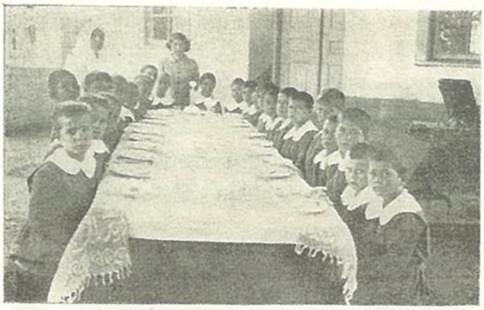

Bozdağında Kinderhaym

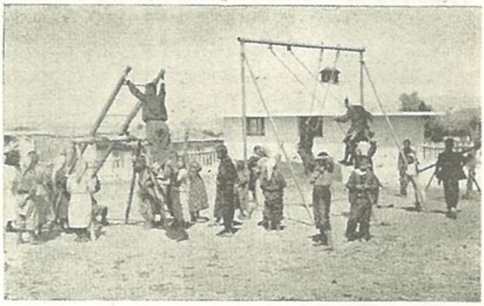

Ödemiş köylerinde çocuk oyuncakları

yaparken, 200 çocuğu giydirip, 200 çocuğu da sünnet ettirmiştir (Altıncı Askeri Tarih Bildirileri II, 1999:589). Aynı dönemde Kasım ayı ortalarına kadar 193 fakir ve kimsesiz çocuğun okul ihtiyaçları karşılanmıştır.[33] Ödemişli çocuklar II. Dünya savaşı yıllarında cemiyetin destekleriyle yokluk ve sıkıntı yaşamamışlardır. C.H.P'nin de yoğun olarak yardımda bulunduğu cemiyet 1942 yılında 120 fakir öğrenciye her gün yemek sağlarken, 106 öğrenciye okul kıyafeti, 2000'den fazla öğrenciye de defter ve kalem dağıtımı yapmıştır.[34]

II. Dünya Savaşı boyunca Ödemiş halkını kimsesiz ve yoksul çocuklara yardıma davet eden kurum, düzenlediği konferanslarla çocuk bakımının önemi üzerinde durmuş, Halkevini, kentin ileri gelenlerini, öğretmenleri maddi ve manevi bakımdan çocuklara destek olmaları için kuruma yardıma çağırmıştır. Çocuk sağlığı konusunda Ödemiş hastanesinde iki oda kurumun girişimleri sonucu çocuklara ayrılmıştır.[35]

1943 yılında Ödemiş'e gelen Çocuk Esirgeme Kurumu Müfettişi İsmail Hakkı Alphan çocuk esirgeme işlerini daha da canlandıracak bazı faaliyetlerde bulunmuştur. Önce öğretmenlere, ardından halka yönelik bir dizi konferanslar veren Alphan; konferanslarında çocuğun kıymetini, çocuk bakımının ehemmiyetini, bilhassa bakımsız kalan çocukların yardımına koşulmasının zaruretini anlatmıştır. Ödemiş'te bir çocuk dispanseri ile bir gündüz bakımevinin ve zayıf çocuklar için Bozdağ'da bir kampın ve bir çocuk okuma odasının, çocuk temizleme evinin tesisinin gerekliliği üzerinde durmuştur. Bir uzman heyetle Ödemiş'e gelmiş olan çocuk hastalıkları mütehassısı Dr. Halide de Ödemiş'teki hasta çocukları muayene etmiştir.[36] Çocuk Esirgeme Kurumu Müfettişi İsmail Hakkı Alphan'ın önerileri doğrultusunda II. Dünya Savaşı'nın olumsuz koşullarına rağmen faaliyet sahasını genişleten kurum, 1943 yılında Ödemiş'te

33 *Anadolu*, 15 Teşrin-i Sani 1941.
34 *Yeni Asır*, 11 Kanun-i Evvel 1942.
35 *Anadolu*, 17 Mayıs 1943.
36 *Anadolu*, 17 Mayıs 1943.

bir çocuk dispanseri, süt evi ve gündüz bakımevini açmış, 200 fakir çocuk için bir aşevi oluşturmuş, 55 çocuk sahibi anneye parasız şeker, 35 fakir lohusaya da kundaklık sağlamıştır. Halkevi ve mahalli yardım komitelerinin de desteğiyle çocuklu 3000 fakir aileye patates ve hububat yardımı yapılmıştır.[37] Çocukların sağlıklı yaşaması yönünde alınan merkezi ve mahalli bütün tedbirlere rağmen, II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Ödemiş sokaklarında başıboş ve sahipsiz çocukların sayısında artış görülmüştür. Kısa sürede kasabanın en önemli sorunlarından biri haline gelmiş olan sahipsiz çocuklar meselesinin çözülmesi için Ödemiş Çocuk Esirgeme Kurumu'nun girişimleri sonucu, Kaymakam Eşref Erkut bu çocukları toplatmış, ihtiyaçları karşılandıktan sonra okullara yerleştirilmiştir.[38] Çocuk Esirgeme Kurumu Ödemiş Şubesi II. Dünya Savaşı sonunda da Ödemişli çocuklara destek ve yardımlarını olanca hızıyla sürdürmüştür. Nitekim 1945 yılı sonlarında kurum Ödemiş'te 256 çocuğa sıcak yemek dağıtımını düzenli bir şekilde sürdürürken, ikiz çocuk dünyaya getiren on bir anneye çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla iaşe ve giyim yardımlarında bulunmuştur. Ayrım gözetmeksizin yardım ilkesiyle hareket eden kurum, 1946 yılının ilk aylarında da çocuklu fakir ailelere kundaklık bez, sabun yanında mama yapımı için 60 kilo pirinç unu, 67 kilo şeker, 270 kilo süt temin etmiştir.[39]

Ödemiş Çocuk Esirgeme Kurumu'nun gelir sağlamak amacıyla boğa güreşi tertiplediği ve hayvan sergisi hazırladığını, bunların da halk tarafından ilgiyle karşılandığını dönemin basınından öğreniyoruz.[40] Sosyal içerikli faaliyetlerine II. Dünya Savaşı sonrasında da devam eden kurum düzenlediği eşya piyangolarıyla ve buradan elde ettiği geliri çocuklara aktararak onları yaşama bağlayan en önemli unsurlardan biri olmuştur.[41] Kurum 23 Nisan çocuk bayramlarının vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Önceleri Himaye-i Etfal ardından Çocuk Esirgeme Kurumu adını alan cemiyet olmaksızın 23 Nisan Bayramları hiç bir anlam ifade etmiyordu.[42]

1948 yılında Çocuk Esirgeme Kurumu eşya piyangosundan 2100 Lira hasılat elde ederken, bu tarihlerde 170 çocuğa sıcak yemek vermiş, bir o kadar fakir çocuğu giydirmiştir.[43] Çocuk Esirgeme Kurumu'nun Ödemiş'te gelişmesinde başöğretmen Halil Dural'ın çok önemli hizmetleri olmuştur. Onun kurumdan ayrılmasından sonra çalışmalar aynı heyecan ve coşkuyla devam etmiştir. Çocuk Esirgeme Kurumu Ödemiş şubesinin 1949 yılında idare kurulu şu isimlerden oluşuyordu: Nazif Harupçu, Abdi

37 *Yeni Asır*, 25 Teşrin-i Sani 1943; *Yeni Piyasa*, 22 Şubat 1943.

38 *Anadolu*, 30 Nisan 1945.

39 *Yeni Asır*, 23 Aralık 1945; *Anadolu*, 28 Nisan 1946.

40 *Devrim*, 19 Ekim 1946.

41 *Efe*, 16 Ağustos 1947.

42 *Efe*, 17 Nisan 1948.

43 1948 yılı içinde haftada 5 gün fakir çocuklara sıcak yemek veren kurum, 170 çocuğa bakıyor, 50 çocuğu da giydiriyordu, *Ödemiş*, 30 Nisan 1948.

1934 Yılında Gölcük Otelinde İsmet İnönü, Şükrü Saraçoğlu, Tevfik Rüştü Aras ve Kazım Dirik Ödemişli Çocuklarla

Karagülle, Tahir Gür, Mustafa Gezer, Cevat Noyan.[44] Yakın dönem Ödemiş tarihinde önemli izler bırakan Çocuk Esirgeme Kurumu çok partili hayatın son yıllarında da yoğun bir çalışma temposu içinde olmuştur. Kurum 1949 yılında 170 fakir çocuğa her gün sıcak yemek sağlarken, yine fakir çocuklara defter ve kalem tedarik ediyor, 23 Nisan bayramında 50 çocuğa podya ve beyaz ayakkabı dağıtıyordu.[45]

Ödemiş Himaye-i Etfal Ana Mektebi:

1932 yılında Darü'l-irfan Mektebi'nin olduğu binada tahsil çağına gelmemiş 4-6 yaşındaki çocukların tahsil ve terbiyesi için Ödemiş'te bir Ana Mektebi açılmıştır.[46] Türkiye'deki ilk örneklerinden biri olan Ana Mektebi özel okul statüsündeydi. Mihriban Hanım isimli tek öğretmen eşliğinde 21'i erkek, 19'u kız olmak üzere ilk yıl 40 talebesi olan mektep, 1500 Liralık ücretiyle Ravza-ı İrfan'dan sonra İzmir Vilayeti'nde en çok para alan Ana Okulu konumundaydı (1932-1933 Maarif İstatistikleri, 1934: 91). Ana Okulu'nda filiz, gonca ve gül isimleriyle üç şubeye ayrılan çocuklar buralarda okul öncesi eğitimlerini görmüşlerdir.

Ödemiş halkı tarafından kısa sürede benimsenen Ana Okulu için *Yeni Ödemiş Mecmuası*'nda velileri çocuklarını ana mektebine yollamalarını teşvik edici yazılar

44 *Ödemiş*, 4 Mart 1949.

45 *Anadolu*, 30 Mart 1949.

46 "Ödemiş Himaye-i Etfal Ana Mektebi", *Yeni Ödemiş Mecmuası*, yıl: 1, sayı: 1, Ödemiş 15 Teşrin-i Evvel 1932, s. 13.

çıkmıştır.[47] Ana Okulu çocuklarını her sabah evlerinden alıp, akşam tekrar evlerine bırakan bir kamyonet servis işini görmüştür. Ana Okulu'nun Ödemiş merkez kazada Himaye-i Etfal Cemiyeti tarafından desteklenen bir de talebe pansiyonu bulunuyordu.[48]

1934-1935 öğretim yılında 1510 Lira kayıt ücreti olan okul Türkiye'nin en fazla harcama yapılan Ana Okulu konumundaydı (1934-1935 Maarif İstatistikleri, 1936: 186). Öğrenci sayısı sürekli değişen okulun 1935 yılında 64, 1938 yılında ise 58 öğrencisi eğitim görmekteydi (1937-1938 Maarif İstatistikleri, 1939: 122-123). 1935 yılına kadar Mihriban Hanım'ın idare ettiği okul, bu tarihten sonra Mürüvvet Hanım eliyle yönetilmiştir. Ana Okulu 1930'lu yılların sonlarında iftiralara ve baltalama hareketlerine maruz kalmış, binlerce liralık demirbaş eşya ve ders araç gereci yok bahasına, usulsüz olarak elden çıkarılmıştır (Dural, 2004: 179). Böylelikle Türkiye için örnek bir okul kapanmaktan kurtulamamıştır.

Ödemiş Çocuk Evi (Kinderhaym):

Cumhuriyetin ilk yıllarında Ödemiş'te Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin ön ayak olduğu önemli teşebbüslerden biri de yoksul, bakımsız çocukların durumlarının iyileştirilmesiyle ilgili bir çocuk evi kurulmasıdır. Bu konudaki ilk çalışmalar daha 1930 yılında başlamıştır. Ödemişli yoksul çocuklar gönüllü öğretmenler idaresinde yaz aylarında havası temiz, suyu bol yerlere kamplara götürülüyorlardı. Nitekim 1930 yılı başlarında Muallim Şinasi Bey'in idaresinde fakir mektep çocukları Gölcük Yaylası'na çıkarılmışlardır. Bir program dahilinde eğitime tabi tutulan çocuklar becerilerini geliştirirlerken, aynı zamanda düzenli bir şekilde beslenerek güçlendirilmişler, kampın sonunda sağlıklı bir şekilde ailelerine teslim edilmişlerdir.[49] 1934 yılından itibaren İzmir Valiliği'nin gözetiminde İzmir Vilayeti geneline yayılan çocuk evleri sayısı Ödemiş dışında yediye ulaşmıştı. Zayıf ve bakımsız fakir çocukların yaz aylarında iki ay istirahat ettirilmesi için açılan çocuk yurtlarından biri Ödemiş Bozdağ'da açılmış ve iki devre halinde yirmişerden kırk çocuğun bakımı yapılmıştır.[50] Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin maddi ve manevi desteğindeki çocuk evlerini gezip görenler "Cumhuriyet idaresinin büyük eseri" olarak takdim ettikleri bu girişimin Türkiye'de bir örneğinin olmadığını belirterek hayranlıklarını ifade etmişlerdir.[51] Ödemiş Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin önerisiyle İzmir Valisi Kazım Dirik'in başlattığı, Vali Fazlı Güleç tarafından da devam ettirilen çocuk kampları programı,[52] II. Dünya Savaşı yıllarına doğru gerek ilgisizlikten,

47 *Yeni Ödemiş*, yıl: 4, sayı: 13, Ödemiş, 1Teşrin-i Evvel 1935, s. 8.
48 "Ödemiş Ana Mektebi", *Yeni Asır*, 23 Kanun-i Evvel 1932.
49 *Hizmet*, 13 Temmuz 1930.
50 "Çocuk Yurtları", *Kültür*, sayı: 23, İzmir 1 Teşrin-i Evvel 1934, s. 13.
51 Abdülkadir Karahan,"Bozdağ Kinderhaymı", *Anadolu*, 24 Ağustos 1934.
52 *Anadolu*, 29 Ağustos 1937; *Anadolu*, 30 Ağustos 1937.

gerekse ekonomik sıkıntılar nedeniyle iptal edilmiştir. "Çocuk kampları" uygulaması Cumhuriyet ideolojisinin halka dönük programlarından şu ana kadar bilinmeyen örneklerinden biri olmuştur.[53]

Sonuç:

Cumhuriyet yönetimi 1923'ten itibaren idealize ettiği çağdaş uygarlıklar düzeyine ulaşabilmek için bir dizi reformu gerçekleştirmiştir. Bunlar arasında belki de en az üzerinde durulanı toplumun yaşça en küçük kesimini oluşturan çocuklar olmuştur. Bu açıdan Tek parti yönetiminin çocuklarını geliştirmeye yönelik gerçekleştirdiği faaliyetler incelenmeye değer bir konudur. Cumhuriyetin ilk yıllarında çocukları korumaya, onların gelişimine katkı sağlamak amacıyla çalışmalarda bulunan en belirgin kurumlardan birisi hatta yeganesi Himaye-i Etfal Cemiyeti diğer adıyla Çocuk Esirgeme Kurumu idi. Kısa sürede şubeleri aracılığıyla tüm Türkiye'ye yayılan cemiyetin taşra şubeleri içinde bazıları da dikkat çekici çalışmalarıyla hemen öne çıktılar. Bunlar içerisinde Ödemiş Himaye-i Etfal Cemiyeti de yer alıyordu. Ödemiş Himaye-i Etfal Cemiyeti fakirliğin ve yoksulluğun ciddi derecede hissedildiği Küçük Menderes Havzası'nda Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren kimsesiz ve bakımsız çocukları geliştirmeye yönelik çalışmalar içinde olmuştur. Türkiye'de ilk Özel Ana Okulu açan cemiyet, düzenlediği kamp programlarıyla çocukların bakımını üstlenmiştir. Süt Çocuk Evi, Çocuk Bakımevi gibi eserlerin yaratıcısı olmuştur. Sosyal dayanışmanın bir ürünü olarak düzenli bir biçimde ihtiyacı bulunan çocuklara gıda, giyecek ve yakacak yardımlarında bulunmuştur. Türkiye Cumhuriyet idaresinde modernleşme yolunda ciddi adımlar atarken, en küçük yerleşim birimlerinde bile çocuklarını çağın gereklerinden yararlandırma doğrultusunda gelişimini sağlayacak tedbirleri almıştır.

Kaynakça:

Gazeteler ve Dergiler

Ahenk (İzmir)
Anadolu (İzmir)
Devrim (Ödemiş)
Düstur (Ankara)
Efe (Ödemiş)
Hakimiyet-i Milliye (Ankara)
Hizmet (İzmir)
İzmir Ticaret Ve Sanayi Odası Mecmuası (İzmir)

53 Günver Güneş, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Halkçılığa Doğru; İzmir de Çocuk Yurtları", *Bilgi ve Bellek, İstanbul Bilgi Üniversitesi Türk Devrim Tarihi Çalışmaları Dergisi*, sayı: 1, Kış 2004, s. 180.

Kültür (İzmir)
Ödemiş (Ödemiş)
Sada-yı Hak (İzmir)
Türk İli (İzmir)
Yeni Asır (İzmir)
Yeni Ödemiş (Ödemiş)
Yeni Piyasa (İzmir)

İstatistikler ve Yıllıklar

1932-1933 Maarif İstatistikleri, İlk Tedrisat (1934), Ankara
1934-1935 Maarif İstatistikleri Müteferrik İstatistikler (1936), Ankara
1937-1938 Maarif İstatistikleri Müteferrik İstatistikler (1939), Ankara
Cumhuriyetin 15. Yılında İzmir (1938), İzmir.

Kitap ve Makaleler

Albayrak, Hasan (1988), "Himaye-i Etfal Cemiyeti", *Tarih ve Toplum*, İstanbul, c. 9, sayı: 52, ss: 31-33.

Altınoluk, Ülkü (1999), "Ödemiş'te Milli Mimarlık", *Art Dekor*, İstanbul, Haziran, sayı: 63, ss. 78-84.

Bengisu, Kaya (1993), *Koca Doktor Mustafa Bengisu*, İzmir, Hür Efe Matbaası.

Dural, Halil (1999), *Bize Derler Çakırca; 19.ve 20. Yüzyıl da Ege de Efeler*, (Yayına Hazırlayan: Sabri Yetkin), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Dural, Halil (2004), *Ödemiş Tarihi* (Yayına Hazırlayan: Sabri Yetkin), İzmir, Ödemiş Belediyesi Kültür Yayınları: 1.

Güneş, Günver (1999), "İkinci Dünya Savaşında Ödemiş'in Sosyo-Ekonomik Durumu", *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II, II. Dünya Harbi ve Türkiye*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, ss: 587-595.

Güneş, Günver (1999), "Osmanlının Ortaçağ Kasabasından Cumhuriyet Türkiye'sinin Modern Kentine Ödemiş", *Toplumsal Tarih*, İstanbul, sayı:70, ss. 4-11.

Güneş, Günver (2004), "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Halkçılığa Doğru; İzmir de Çocuk Yurtları", *Bilgi ve Bellek; İstanbul Bilgi Üniversitesi Türk Devrim Tarihi Çalışmaları Dergisi*, İstanbul, c.1, sayı:1, ss. 180-194.

Himaye-i Etfal Cemiyeti Ödemiş Çocuk Yuvası (Tarihsiz) İzmir, Bilgi Matbaası.

Hüsrev, Abdullah (1934) *Ödemiş'te Su Ve Elektrik*, İstanbul.

"Ödemiş", (1927) *İzmir Ticaret Ve Sanayi Odası Mecmuası*, İzmir.

Ödemiş Ticaret Odasının Aziz Cumhuriyetin Onuncu Bayramına Armağanı (1933), İzmir.

"Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu" (1966), *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, İstanbul, sayı: 4, ss. 9-10.

Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumunun Küçük Bir Tarihçesi (1921-1939), 1940, Ankara.
Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Nizamname-i Esasisi (1930), İstanbul, Resimli Ay Matbaası.

Özet:
Birinci Dünya Savaşı sırasında kurulmuş olan *Himaye-i Etfal Cemiyeti* önemli bir sorun olan yetim çocukların bakımını üstlenmiş ve Cemiyet Cumhuriyet döneminde de gelişimini sürdürmüştür. Savaştan zarar görmüş küçük bir kasaba olan Ödemiş de Cemiyet'in bir şubesini kurarak çocuklarına yardımcı olmaya çalışmıştır.

Anahtar Sözcükler: Ödemiş, Çocuk Esirgeme Kurumu, Ödemiş şubesi.

Abstract:
The Association For the Protection Of Children was founded to deal with the orphans and the children in need whose presence became an important issue during the First World War. The association was developed further during the Republican era. Ödemiş, though a small town that had been worn out by the war, also had a branch of the association which tried the help the children in need in the region.

Keywords: Ödemiş, Association For the Protection Of Children, Ödemiş branch.

Gülseren Mungan YAVUZTÜRK Arşivi

Doğan Kardeş, Vedat Nedim Tör ve "Kaka Bebekler"

Ayça (Demir) GÜRDAL*

23 Nisan 1945 tarihinde yayım hayatına başlayan *Doğan Kardeş* dergisi, Yapı ve Kredi Bankası'nı kuran Kazım Taşkent'in İsviçre'de bir heyelan sonucu yaşamını kaybeden oğlu Doğan Taşkent'in anısını yaşatmak amacıyla kurulmuş bir çocuk dergisidir.

Doğan Kardeş dergisinin 34 yıl aralıksız süren yayım hayatı, Türkiye'de 1970'li yıllarda başlayan siyasal ve toplumsal istikrarsızlıkların gittikçe belirginleşmesi sonucu 1978 yılı ortalarında sona ermiştir. *Doğan Kardeş*, 1988 yılında tekrar yayımlanmaya başlamışsa da 1993 yılı sonunda yeniden yayım hayatına veda etmiştir.

Pedagojik düzeyi, baskı kalitesi ve çocuklara verilmesi gereken bilgiler bakımından yüksek kaliteli bir dergi olarak yayımlanmış olan *Doğan Kardeş* (Yalçın ve Aytaş 2003: 244), çocukların eğlenerek öğrenebilecekleri temel bir içerik sunumu ile oldukça geniş bir okur kitlesine ulaşmış; didaktik yazılardan öykülere, görgü kurallarından bilmecelere, okur yazılarından el becerilerine, roman ve çizgi romanlardan oyunlara değin geniş bir yazı çeşitliliğine yer vermiştir.

Oluşum aşamasında, dergiyi diğer çocuk dergilerinden farklı kılacak özelliklerin belirli idealler doğrultusunda biçimlendirilerek ele alındığını söylemek mümkündür. Özellikle bu noktada Kazım Taşkent ile Vedat Nedim Tör'ün düşünceleri önem kazanmaktadır.

* Bu çalışma, "Türkiye'de Çocukluğun Değişimi: Çocuk İmgesinin *Doğan Kardeş* Dergisi Üzerinden Okunması" (Gürdal, 2004) adlı yayımlanmamış doktora tezine dayanmaktadır. İlgili tezde *Doğan Kardeş* dergisinin evrenini oluşturan toplam 1.114 sayıdan sistematik örneklemeye göre seçilen 151 sayı, içerik analizi tekniği ile incelenmiştir.

Kazım Taşkent anılarında, memleketine yararlı olma düşüncesini bir görev ve amaç olarak belirtmiş, sosyal hayatta vatandaşlarına hizmet etmek istediğini ifade etmiştir. Taşkent bu istek ve düşüncelerini "memleket sevgisi", "memleket derdi" olarak adlandırdığı düşünce ufukları temelinde dile getirmiştir.

Bu amaçları dolayısıyladır ki Taşkent, 1945 yılında Yapı ve Kredi Bankası'nı kurmuş, Banka bünyesinde yer alan kültür ve sanat hizmetleri, ev ve para ikramiyeleri, semt şubeleri gibi hizmet ve etkinlikler ile bankacılık tarihine birçok yenilikler getirmiştir. Söz konusu hizmetlerden biri de Banka'nın kültür ve sanat hizmetleri bünyesinde yayımlanmaya başlamış olan *Doğan Kardeş* çocuk dergisidir.

Derginin kuruluş yıllarını ve kurulma amacını, derginin uzun yıllar editörlüğünü yapmış ve 1945-1969 tarihleri arasında Yapı ve Kredi Bankası'nın Kültür ve Sanat Müşavirliğini yürütmüş olan Vedat Nedim Tör şöyle anlatmaktadır (1976: 69-70):

> "... Kazım Taşkent, hele bankanın ilk kuruluş yıllarında, çığır açıcı yeniliklere karşı çok anlayışlı ve iştahlı davranırdı. Bu yüzden, bana da kendi alanımda geniş bir çalışma imkanı verirdi...Doğan'cığın hatırasını, onun adını taşıyan *kaliteli* bir çocuk dergisi ve çocuk kitapları yayınlamak yoluyla yaşatmak istedim: *Doğan Kardeş* dergisi ve Doğan Kardeş Kitapları. Şimdi, çocuk ve gençlik yayın piyasasını dolduran vurucu, kırıcı, suratları maskeli ya da vahşi ifadelerle deforme olmuş, elleri tabancalı, kargılı, kamalı, kamçılı kahramanların *çubuk* resimlerle dolu *saldırganlık*, *agresyon*, *vahşet dergileri* o zaman pek yoktu. Ama, çocuklara okuma zevkini, okuma alışkanlığını aşılayacak, onların yaratıcı gücünü harekete geçirecek, zevklerini yükseltecek, kafa ve ruhlarını besleyecek, kaliteli bir çocuk dergisine de büyük ihtiyaç vardı...".

Vedat Nedim Tör, "Atatürk çağında ülkemizin, ulusumuzun geleceğine olan inancımız o kadar güçlüydü ki ve aydın yarınlara o kadar derin bir idealizmle inanıyorduk ki" sözleri ile dile getirdiği düşüncelerinin bütününü, 'kafa tarihim' dediği bir seride topladığını belirtir. Bu seriden alınan ve *Doğan Kardeş*'in yayımlanmasından beş yıl önce kaleme alınmış "Büyük İhtirasımız:Yarının Türkiye'si" adlı yazı, bir editör olarak derginin kuruluş aşamasında derginin temel karakteristiklerini belirli idealler temelinde sunması açısından oldukça önemli bir yer tutmaktadır. 20 Haziran 1940 tarihli ilgili yazısında Tör (1976: 151-152), yarının Türkiye'sinde hayal ettiği başlıca özellikleri sekiz madde halinde sıralar ve şunları yazar:

> "Yarının Türkiyesi, tabiatı, eşyası, insanı ve hayvanıyla gül gibi tertemizdir. Onda kir ve pislik her manası ve şekli ile ayıp ve günah sayılır... Geniş bir temizlik seferberliğine muhtacız; Yarının Türkiyesinde insanlar toktur, giyimlidir. Şendir, evli barklıdır. Ne azametli bir istihsal ve inşa davası... Böyle muazzam bir iş ufku karşısında duran bir milletin işsizlikten, tenbellikten, sefaletten, açlıktan, yokluktan, zaruretten dem vurması

ayıptır. Çalışmak, yalnız çalışmak, sistemle, planla ve rasyonel bir tarzda çalışmak; Yarının Türkiyesinde şehirler ve köyler birbirlerine rahat ve temiz yollarla bağlıdır; Yarının Türkiyesinde Türk milleti, makine gibi tıkır, tıkır işliyen ve katiyen bürokratik olmıyan teşkilatlar içinde çalışan şahsiyetlerden oluşur; Yarının Türkiyesinde sanatkar, cemiyetin baş tacıdır. Halk, kendisine yaşama zevkini, insan olmanın tadını, yaratma şevkini, güzellik iksirini sunan adamların hayranı ve tutkunudur; Yarının Türkiyesi yeryüzünün cennetidir".

Tör, Yarının Türkiyesinde görmek istediği Türk çocuklarını, yukarıda belirtilen amaç ve özellikler doğrultusunda uzun yıllar yönettiği *Doğan Kardeş* dergisinde biçimlendirir ve Doğan Taşkent üzerinden simgeleştirir. Bu çalışmanın amacı da, Tör'ün etkin olduğu 1945-1966 yılları arasında *Doğan Kardeş*'te sunulan çocukluk anlayışını vermek olarak belirlenmiştir[1].

Genel Olarak Doğan Kardeş

Belirli idealler gözetilerek yayımına başlanan derginin ilgili döneminde nasıl bir çocukluk anlayışının inşa edilmek istendiğine dair izlenimler kendisini hemen göstermektedir. Ancak söz konusu özelliklere geçmeden önce bu dönemde *Doğan Kardeş*'in genel görünümünün kısaca verilmesi uygun görülmüştür.

Kentli, sağlıklı, kültürlü, belirli bir eğitim ve yaşam seviyesine sahip, genel olarak çekirdek aile özellikleri gösteren ailelerin çocuklarına hitap eden *Doğan Kardeş*, çocukları "büyük *Doğan Kardeş* dergisi ailesi"nin bir üyesi olarak kabul etmekte ve onları birer kardeş olarak görmektedir. Derginin gerek hitabı, gerek dili, *Doğan Kardeş*'in sadece basım tekniğine, sayfalarına, cildine, konularına indirgenmiş bir dergi olmadığını, bir başka deyişle cansız bir dergi yerine adeta kanlı, canlı bir insan gibi, adeta Doğan Taşkent gibi sunulduğunu göstermektedir.

Doğan Kardeş kimi zaman çocukların arkadaşı ve yaşıtı gibi bir söyleme sahip olmakta, kimi zaman ise yetişkin biri gibi, çocuklara yol gösteren, akıl veren, önerilerde

1 Tör, *Doğan Kardeş*'in 1945 yılından 1950 yılına kadar, hem sahibi hem de editörü olmuş, 1961 yılı ortalarından 1965 yılı sonlarına dek derginin editörlüğünü yürütmüştür. 1950 ve 1961 yılı başlarına kadar olan sürede editör Şükrü Enis Regü olmuş ve başka bir editör değişikliği görülmemiştir. Tör'ün editör olmadığı söz konusu yıllarda da derginin, onun editör olduğu yıllardaki içeriğini ve özelliklerini koruduğunu söylemek mümkündür. Zira söz konusu yıllar özelinde dergideki editör değişikliğinin dergi içeriğine yansımadığını, Tör'ün editör olmasa bile dergiye dair belirlediği temel çizgilerin(in) korunduğu görülmektedir. Tör'ün 1965 sonlarına doğru editörlük görevinden ayrılması ile 1969 yılındaki istifasına kadar geçen sürede, derginin editörünün 1966 ve 1967 yıllarında olmak üzere üç kez değiştiği görülmektedir. Derginin önemli değişim noktalarından biri olan 1967 yılı Ocak sayısında ve Nisan sayısında editör iki farklı isimdir. Tör bu dönemde Kültür ve Sanat Müşavirliği görevinde olmasına rağmen dergide görülen değişimlerin editör değişikliği ile ilgili olabileceği düşünülmektedir.

bulunan bir söyleme sahip olmaktadır. Çocuklar da *Doğan Kardeş*'in sanki bu yetişkin tarafını daha benimsemiş gibi görünmektedirler. Elbette yaşıtlar, arkadaşlar da akıl verirler ancak, çocuklar *Doğan Kardeş*'in yetişkin tavrını dikkate alan tarzda onunla dertleşmekte, yaptıkları veya yapacakları hakkında ona akıl danışmaktadırlar ve ona danışırken, ona olan güvenleri ve onun dediklerini dinleyecekleri yönündeki eğilimleri de oldukça aşikar görülmektedir.

Doğan Kardeş, okurları ile güvene, bağlılığa, arkadaşlığa, dürüstlüğe, doğruluğa, paylaşmaya dayalı sıkı ve sağlam bir ilişki kurmuş ve her *Doğan Kardeş* dergisi okurunu tüm Türk çocukları için bir model olarak kurgulamıştır. Buradan hareketle derginin de kendisini bir model olarak daha genel bağlama sunduğu söylenebilir. Bu duruma, Ocak-1949 sayısında (sayı:119, s: 3) yer alan "*Bütün Türk çocuklarının bu okuyucun gibi, ihtiyarlara ve kadınlara karşı daima nazik ve terbiyeli olmalarını candan dilerim. Doğan Kardeş böyle terbiyeli, nazik ve ince ruhlu kardeşleriyle öğünür*" ifadeleri örnek olarak gösterilebilir. Benzer şekilde haydutlar, hortlaklar ve hayaletlerle dolu hikayelerin çocuklar üzerinde kötü etki bırakmasının konu edildiği bir başka yazıda bu tür hikayelerin çocukları korkak ve uyuşuk yaptığı belirtilmekte ve şöyle denmektedir (Nisan-1951, sayı: 236, s: 4): "*Biz Doğan Kardeş okuyucuları böyle zararlı, uydurma hikayeleri okumayız ve arkadaşlarımıza da okutmayız*".

Dergide bu dönemde, resim, şiir, küçük hikaye, kompozisyon, masal ve kitap tanıtma, güzel yazı, karikatür, temizlik, sağlık, çalışkanlık yarışmaları, güler yüzlü fotoğraf yarışması, nelerin icad olunmasını isterdiniz yarışması, bir merakı olan çocuklar ile yapılması öngörülen bir röportajı konu edinen gönüllü röportajcılar yarışması ile verilen bir hikayenin sonunu yazma olarak belirlenen siz olsanız nasıl bitirirsiniz yarışmaları düzenlenmiştir. Ayrıca derginin üzerinde büyük önemle durduğu ve çocukları küçük yaşlarında sanatın bir dalı ile uğraşmaları yönünde teşvik etme amacı taşıyan Doğan Kardeş Sanat Müsamereleri ile Türkiye'de ilk defa, *Doğan Kardeş*'in katkılarıyla düzenlenen Doğan Kardeş Satranç Turnuvası'nın da düzenlendiği görülmektedir.

Dergide abonelik konusuna büyük önem verilmiştir. Abonelik, çocuklardan açıklıkla talep edildiği gibi, dergiyi okullarında, mahallelerinde, sınıflarında tanıtmaları ve dergiye yeni aboneler bulmaları yönünde çocuklara sorumluluk yüklenmiştir. Zira "*Doğan Kardeş'i seven, onu yayar*". Sayfa içlerindeki yazılardan sayfa altı cümleciklere değin bu konu, derginin üzerinde önemle ve ciddilikle durduğu bir eylem alanı olarak belirginleşmektedir. Abone bulan çocuklar dergi tarafından ödüllendirilmektedir. Örneğin; çocuklara kitap hediye etme, ikramiyeli kur'alara katılabilme, abonelik kazanma gibi ödüller sunulmaktadır. Aboneliğin pekiştirilmesi ayrıca kupon sistemi ile de desteklenmiş; bulmacalar, yarışmalar ve müsamereler ile etkinliklere katılabilmek ve faydalanabilmek için verilen kuponların biriktirilmesi gerekliliği üzerinde

durulmuştur. Bir bakıma dergi sistemli bir abonelik ağı kurma yönünde oldukça etkin bir yol izlemiştir.

Dergide ayrıca, çocukların Yapı ve Kredi Bankası bünyesinde oluşturulan sigorta programları (tahsil ve çeyiz) ile ikramiyeli aile cüzdanlarına katılması özendirilmiş ve konu ile ilgili bilgiler sıklıkla duyurulmuştur.

Dergide yer alan yazılar ağırlıklı olarak edebi nitelikte olup, yerli ürünler kadar çeviri eserlerin de yer aldığı görülmektedir. Öyküler, romanlar, resimli hikayeler, çizgi romanlar, şiirler, masallar ile derginin yayımlanmaya başladığı yıllarda sıklıkla görülen ancak daha sonraları azalma eğilimi gösteren dramatizasyon yazıları, edebi yazılar içerisinde yer almıştır. Didaktik yazılar içerisinde bilim, sanat ve tarih alanlarında başarılı olmuş kişilerin hayatları ve eserlerinin tanıtıldığı yazıların ağırlıklı olduğu dergide, ansiklopedik bilgiler ile hayvanlar dünyasına dair yazıların da önemli ölçüde yer aldığı görülmüştür. Bu yazıların yanısıra sağlık yazıları ve güncel bilimsel gelişmeler ışığında keşif ve buluş yazıları ile çevre ve uzay yazılarının da yer aldığı tespit edilmiştir.

El işlerine, fıkra ve karikatürlere, bilmece-bulmaca ve oyunlara yer verilen bu dönemde, oyunların kolektif olarak bahçe veya evde oynanabilecek, fiziksel aktiviteye bağlı oyunlar olarak ağırlıklı biçimde yer aldığı, akla dayalı bireysel oyunların ise az sayıda yayınlandığı görülmektedir. Oyunlar ile, daha sonra da bahsedileceği üzere, uyum, kavga etmeme, oyunu bozmama, hakkına sahip olma, mızıkçılık yapmama, kardeş kardeş oynama, kazanma durumunda kibirlilik yapmama gibi çocuklarda olması istenen kolektif yaşam pratiklerinin aktarılmaya çalışıldığı, bu hasletlerin çocukların ilgi alanı olan oyunlar yoluyla anlatılmaya çalışıldığı ileri sürülebilir.

Zevkli el işlerine yer verilen dergide çocukların evde veya doğada kolaylıkla bulabilecekleri malzemelerden el becerilerini geliştirecek biçimde yapım pratiklerine yöneltildikleri görülmektedir. Kitap ayracı, baş veya bel için çuhadan veya fötrden çiçek ve uçak yapımı, evde eskimiş işe yaramaz çorap ve yün parçaları ile top, topraktan vazo ve kuş, kibrit kutularından oyuncak büfe, kolay resim yapımı, kuşlar için yuva, sıçrayan sincap, kibrit kutusu ekspresi, uçurtma, elmadan tavşan, hayvanlar resmi geçidi, kuş sesleri, dengede duran çatal, kibrit kutusundan tren, kaybolan renkler ve kağıttan fırıldak dergide yer alan el işleri köşelerinden verilebilecek örneklerdendir.

Türk Çocukları "Kaka Bebek" Olmamalıdır

Dergiye yönelik bu genel tanıtımdan sonra dergide yer alan yazılar üzerinden nasıl bir çocukluk anlayışının çizilmek istendiğine dair belirlemelere geçmek mümkündür.

Doğan Kardeş, bir çocuk dergisi ve çocuk edebiyatının bir ürünü olarak, içinde yeşerdiği Türkiye'nin tarihi, siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel yapılarından bağımsız olarak yer almamış ve şekillenmemiştir. Bir edebi tür ve hatta bir tarihsel

metin olarak *Doğan Kardeş*, bağımsız olmadığı Türkiye'nin düşünce yapılarını, kendisini saran sosyal gerçekliği/sosyal yapıyı yansıtmakta ve bu yapıların izlerini taşımaktadır.

Söz konusu izlere bakıldığında Vedat Nedim Tör'ün Nisan-1946 sayısında (sayı: 17, ss: 17-18) yazdığı "Çocuk Bayramı" adlı monologda, bir çocuktan neler beklendiğe, çocuk denince hangi davranış özelliklerinin gözetildiğine, nasıl bir çocukluk anlayışının güdüldüğüne dair izlekler hemen yakalanabilmektedir. Bu yazı, gerek Tör'ün, gerekse Tör'ün editör ve müşavirliğini ağırlıklı olarak yürüttüğü 1945-1966 yılları arasındaki genel ve özlü görünümünü vermesi açısından dikkat çekmektedir.

Bu yazıda çocukların genel olarak sağlıklarına dikkat etmelerini salık veren Tör, Çocuk Bayramı sebebi ile çocukların eğlenebileceklerini, müsamerelere gidebileceklerini ancak dikkat etmezlerse sağlıklarını tehlikeye sokabileceklerini belirtmekte ve ardından "Kaka Bebek"in özelliklerinden bahsederek şöyle devam etmektedir:

> "... O müsamere senin, bu müsamere benim, oradan oraya koşup gideceğiz... Tabii yemeklerimizi rahat rahat yemek için vakit bulamıyacağız. Hararet bastı diye, terli terli sular, limonatalar içeceğiz; rüzgar esiyormuş, hava serinlemişmiş, kan ter içinde helak oluyormuşuz kim aldırış eder? Ve sonunda da, bir çoğumuz hastalanıp döşeklere düşeceğiz... Bizim aklımız yok mu? Biz iyiliğimizi, kötülüğümüzü bilmez miyiz? Biz faydalıyı, zararlıyı birbirinden ayırt edemez miyiz? diye bağırsanıza, ne duruyorsunuz? Belli çocuklar, belli, ben ihtiyarladım: Sizi hala çocuk yerine koyuyorum! Her ne ise. Bu gün demek çocuk bayramı: Bütün bir hafta, varsa çocuk, yoksa çocuk! Gelsin çocuk, gitsin çocuk! Çocuk aşağı, çocuk yukarı! Çocuk, çocuk, çocuk, çocuk! Eeee bu kadar iltifata can mı dayanır? Tabii şımaracağız! Ah ne güzel şeydir şımarmak! Bazı çoçuklar, şımarınca daha tatlı, daha ince, daha kibar, daha cana yakın, daha sıcak, daha ne bileyim ben, daha, daha bir şeker oluveriyorlar... Fakat bazıları da aman Allahım, bir ifrit, bir canavar kesilirler. Suratlarından düşen bin parça olur. Canım diyene, canın çıksın der gibi bakarlar. Kaba saba, hoyrat, aksi bir şey olurlar. Belere melere başlarlar, söz dinlemezler, güleyim derken yılışırlar, soğuk mu soğuk bir şey olurlar. Tabii aramızda öyle *'kaka bebekler'* yok! Var mı? Siz söyleyin. Yok, yok, yok! Biz, hep iyi ve akıllı çocuklarız!... İspat edeceğim... Bakın mesela, ben, böyle somurtursam mı daha güzelim, yoksa böyle gülümsersem mi?... Bir misal daha: 'Haydi ulan sen de' filan diye kaba saba konuşursam mı, yoksa: 'A çok teşekkür ederim efendim. Rica ederim, lütfen' filan diye nazik ve terbiyeli konuşursam mı daha sevimliyim?... Bir misal daha: Saçım başım böyle darmadağın olunca mı daha cana yakınım, yoksa, böyle herşeyim yerli yerinde, muntazam olunca mı? Ya gördünüz mü içimizden bir tek aptal çıkıp ta çirkin, kötü, fena, kaba olan şeyleri hiç birisi beğenmedi. Öyleyse arkadaşlar, bu çocuk bayramında, bütün dünya alem duysun diye, hep bir ağızdan bağıralım: 'Biz hep, iyi ve akıllı çocuklarız!".

Buradaki görüşe göre, "kaka bebek" olmaması gereken çocuklar iyiyi kötüyü, yararlıyı zararlıyı birbirinden ayıran, sağlığına dikkat eden, iyi ve akıllı olan, nazik ve

terbiyeli konuşan, güleryüzlü ve düzenli olan çocukları işaret etmektedir. Tör'ün yazısında geçen "kaka bebek" tanımlamasına dair belirlemeleri onun Türk çocuklarından beklediği davranış özelliklerini ve düşünsel tarihinde sahip olduğu çocukluk anlayışının temellerini özetlemekte ve çocuklara dair tüm belirlemeleri için adeta bir nirengi noktası oluşturmaktadır. Bu noktada "kaka bebek" olmaması gereken çocuklara dair belirlemelere geçmek ve böylece çocuk imgesine dair tespitleri verebilmek mümkün görünmektedir:

1. Her Türk çocuğu güzel vücutlu ve sağlam olmalıdır:

Estetik ve güzelliğe verilen önem ile ilk olarak kendisini açımlayan söz konusu dönemde, çocukların güzelliği takdir edebilme, güzel olanı görebilme, incelikli ve zarif bir ruha sahip olabilme özellikleri, onların ruhlarının yükselmesine yönelik bir dilek olarak dile getirilmektedir. Güzellik anlayışı, estetik ve zerafete dönük duygulara sahip olmanın yanısıra bedensel güzelliği de içerecek tarzda sağlıklı olma anlayışı ile birleşmektedir. Güzelleşme ve sağlıklı olma, vücut güzelliğinin işaretleri ve gereklilikleri biçiminde belirtilmektedir. Örneğin Nisan-1945 sayısında (sayı: 1, ss: 24-25) yer alan "Ah! Ne Güzel!" köşesinde, verilen bir kadın heykel fotoğrafının yanında "*Siz de, kendi elinizin resmini aynaya baka baka çizin. Bütün büyük san'atkarlar, hep sizin yaşta iken çalışmıya başlamışlar*", bir asma köprü fotoğrafının yanında da "*herşeyin güzeli seviliyor doğrusu*" ifadelerine yer verilmektedir. Yine aynı köşede Temmuz sayısında bir erkek heykel fotoğrafının yanında ise "*Belli ki bu adam vücudüne iyi bakıyormuş. Muhakkak her gün jimnastik yapıyor, temiz havada derin nefes alıyor, iştahlı yemek yiyormuş. Yoksa vücudü bu kadar güzel büyüyemezdi*" ifadeleri yer almaktadır. Yine Temmuz-1946 sayısında (sayı: 23, s: 8) yer alan "Güzelleşmek ve Büyümek İçin" başlıklı yazıda ise "*Vücudün en büyük güzelliği sıhhatindedir... Vücutlara küçük yaştan iyi bakarak, beden terbiyesi, spor yaparak ve iyi beslenerek*" sağlıklı büyüme gerekliliği ifade edilmektedir.

Güzel ve sağlam bir vücuda sahip olabilmek için, her gün sabah ve akşam jimnastik yapmak, temiz havada derin nefes almak, iştahla ve neşe ile yemek yemek, iyi beslenmek gerekmektedir. Güzel vücuda sahip olma fikri, bu dönemde üzerinde büyük önemle durulan bir fikir olarak belirginleşmektedir.

Vücudu güzelleştirecek ve her Türk çocuğunun bilmesi gerektiği öne sürülen yegane spor ise yüzme'dir. Temmuz-1946 sayısında (sayı: 23, s: 3) yer alan "Her Türk Çocuğu Yüzmesini Bilmeli" başlıklı yazı şöyledir: "*Bu tatil aylarında hele su kıyılarında oturup ta yüzmek öğrenmemek şaşılacak şey doğrusu. Yüzmek, vücudu en çok güzelleştiren spor. Yüzmek, insana en çok yarıyan spor. Yüzmek, iştahı en çok açan, kanı en çok harekete geçiren spor. Bu sporu, muhakkak her Türk çocuğu iyice öğrenmeli. Istanbulda oturan kardeşler Yüzme İhtisas Kulübüne üye olurlarsa, bu sporu en teknik bir şekilde usta amcalardan öğrenirler. Ağustos ayı içinde, ilerde ayrıca ilan edilecek bir günde, yüzme bilen Doğan Kardeş okuyucuları arasında bir yarış yapılacaktır. Bu yarışa şimdiden hazırlanınız!*".

Yüzme, vücudu güzelleştirmesinin yanında ayrıca boyun uzamasını ve sağlıklı büyümeyi de mümkün kılmaktadır. Güzel bir vücudun göstergesi, sağlıklı olmasının yanısıra boyun da uzun olmasıdır. Bu sebepten ötürü, bacakları çarpıklaştıran, büyümeye engel olan, sıska, bücür, bodur olmaya yol açan ve uzamaya engel olan futbol, asla önerilmemektedir. Voleybol da yüzme kadar boyu uzatan ve vücudu güzelleştiren bir spordur ve önerilmektedir. Temmuz-1947 sayısında (sayı: 47, s: 14) yer alan "Doğan Kardeş Postası" adlı köşede, 15 yaşında olan bir çocuk, futbola çok meraklı olduğunu, 32 kilo olup şişmanlayamadığını ve boyunun uzamadığını belirterek bunun nedenlerini sormakta, Doğan Kardeş ise şöyle cevap vermektedir: " ... *Günde iki üç saat futbol oynıyan bir çocuk, tabiatiyle şişmanlamaz ve uzamaz. Sıska, bodur, bücür kalmağa mahkumdur. Bu kardeş, eğer güzel vücutlu bir delikanlı olmak istiyorsa, futbol oynamak sevdasından vazgeçsin. Yüzmeğe başlasın. Bak o zaman nasıl boyu uzar, ve şişmanlar*". Yine Temmuz-1947 sayısında aynı köşede bir başka çocuğun, voleybol iyi bir spor mudur sorusuna verilen cevap ise şu şekildedir: "*Voleybol çok iyi bir spordur. Hele bizim yaştaki kardeşler için. Halbuki futbol insanı kavurur, bacaklarını çarpıklaştırır. Büyümesine engel olur. Voleybol öyle değil. İnsanın vücudünü güzelleştirir ve uzatır. Yalnız kan ter içinde kalıncıya kadar oynamamak şartiyle. Hergün en çok yarım saat*".

2. Her Türk çocuğu sanatın bir dalı ile uğraşmalıdır:

Güzellik ve estetik duygularının, çocuklara yönelik olarak geliştirilen bir diğer beklenti alanı da, çocukları sanata teşvik etmek, güzellik ve zerafeti kendi hayatlarında devamlı bir pratik alanı haline getirebilmelerini sağlamaktır. Çocuklara, eğer sanatın herhangi bir dalına yetenekleri varsa, zaman kaybetmeden kendilerini o yönde geliştirmeleri, piyano, keman, viyolonsel gibi aletleri çalmaları, resim yapmaları, güzel yazı yazmaları, şarkı söylemeleri, monolog ve şiir okumaları, dans etmeleri sıklıkla önerilmekte, özellikle

piyano veya keman çalmaları üzerinde durulmaktadır. Sanatın herhangi bir dalına vakıf olmaları istenen çocuklar bu yönde yoğun bir biçimde teşvik edilirken, yeteneği olan çocukları ortaya çıkararak teşvik etme amacıyla, dergi tarafından yarışmalar ve müsamereler düzenlendiği de görülmektedir.

Çocukların yeteneklerinin zamanında keşfedilerek işlenmesi gereği sıklıkla vurgulanmıştır. Çocuklara, eğer sabırla ve çok çalışırlarsa birer "sanat canavarı" olabilecekleri ifade edilmektedir. Çocuklar, iyi kitaplar okuyarak, Türkçe'yi iyi öğrenerek, hiç değilse bir yabancı dili ana dili gibi öğrenerek, genel kültürlerini zenginleştirerek ve çok yazarak birer "sanat canavarı" olabilirler. Derginin ilk sayısı olan Nisan-1945 sayısında (sayı: 1, s: 2) "*Piyano, keman, viyolonsel, ağaz armoniği, akordiyon veya diğer musiki aletleri çalan çocukları tanımak istiyoruz*" ifadelerinin yer aldığı "Bir orkestra kurabilir miyiz?" başlıklı yazıda, "*Büyüyünce musiki san'atkarı mı olmak istiyorsunuz?*", "*Hangi musiki nevilerinden hoşlanıyorsunuz?*", "*Bir musiki parçası bestelemek canınız istiyor mu?*", "*Bir konser verseniz nasıl bir program yaparsınız?*", "*Kimden ders alıyorsunuz?*", "*Nota biliyor musunuz?*" gibi, bir "musiki aleti" çalan çocukları tanımaya yönelik 17 soru sorulmakta ve cevapların gönderilmesi talep edilerek çocuklar sanata teşvik edilmektedir.

3. Her Türk çocuğu sağlıklı ve temiz olmalıdır:

Çocuklara güzel ve sağlam olmaları ile ilgili olarak düşünülen sağlıklı ve temiz olma pratikleri ayrıntılı bir şekilde verilmekte ve büyük bir yoğunlukla vurgulanmaktadır. Hasta olunmaması için yapılması gerekenler, incelikli ayrıntılar biçiminde sunulmakta, hatta dirençli olmayı sağlayacak besinler (örneğin: domates, lahana, et, balık, tahin helvası, ceviz, fındık günde bir bütün limon ile yapılmış limonata) dahi çocuklara önerilmekte ve besinler arasında ayırım yapmamak, öğretmenler ile anne-babaların sözlerini dinlemek, aşıları düzenli takip etmek sağlıklı olmak için dikkat edilmesi gereken noktalar olarak belirtilmektedir.

Sağlığa dikkat etmek çocukların sorumluluğu olarak görülmekte ve çocuk dünyasının keyifli bir parçası olan oyun oynama pratiklerinde dahi çocukların sağlıklarını koruyacak denli hareket etmeleri önerilmekte ve bu önerilere uyulması çocuklardan beklenmektedir. Örneğin Nisan-1949 sayısında (sayı:132, s: 3) "*Çember çevirmek ne zevkli şeydir... Yalnız çemberin bir kabahatı vardır: İnsanı çok terletir. Eğer dikkat edilmez de rüzgarda kalınır, soğuk su içilir ve arkaya bir şey alınmazsa nezle, öksürük, grip hazırdır. Onun için aman kardeşlerim dikkat edelim de hastalanmıyalım. Bu aralık okuldan olmak doğrusu hiç de iyi bir şey değildir. Çünkü biliyoruz ki bu yılın parolası: 'Hiç bir Doğan Kardeş okuyucusu sınıfta ve bütünlemeye kalmıyacaktır'. Ders yılı başında birbirimize verdiğimiz bu sözü tutabilmemiz ve yerine getirebilmemiz için hasta olmamağa çalışmalıyız*" ifadeleri sağlığa verilen önemi ortaya koymaktadır.

Benzer şekilde Ocak-1963 sayısında (sayı: 526, ss: 37,49) yayınlanan "*... rahatsızlanmamak için kendinize dikkat edecek, hava ceryanında, yağmurda, karda kalmıyacak, ayaklarınızı başınızı üşütmiyecek, sıcak odadan sokağa, yakın bir yer de olsa paltosuz, atkısız, çıkmıyacaksınız, onu seviyorum, bunu seviyorum diye yemek seçmiyeceksiniz... vücut ve ruh sağlığına ehemmiyet verecek, her sabah yüzünüzü, ellerinizi, ayaklarınızı, soğuk su ile yıkayacak, iyice kurulanacaksınız. Aşılardan korkmıyacak, tifo, tifüs, boğmaca, çocuk felci, verem aşılarını yaptırmamışsanız yaptıracaksınız. Siz, öğretmenlerinizin baba ve annelerinizin, büyüklerin sözlerini dinler, sağlığınıza dikkat ederseniz, kolay kolay hastalanmazsınız...*" ifadeleri sıklıkla çocuklara sunulan önerileri örneklemektedir.

Temizlik konusu, sadece beden sağlığına dair ihtiyaçlara yönelik olarak değil, aynı zamanda bedensel görünüm ve kullanılan eşyalara yönelik olarak da talep edilmektedir. Burun bakımından, kullanılan mendilin temizliğine kadar incelikli bir temizlik anlayışı gözetilmektedir. Öyle ki, Nisan-1947 sayısında (sayı: 41, s: 13) yer alan "Okul İlavesi! Burnumuzu Koruyalım" başlıklı yazıda burnun sağlık açısından önemi, resimler ve şekiller desteğinde ayrıntılı biçimde anlatılmasının yanı sıra, "Burnun Bakımı" şu şekilde ifade edilmektedir: "*Burunu el ile karıştırmamak, mendilimizin temiz olması için her gün değiştirmek, başkasının mendilini kullanmamak, burnun iki deliğini sıkmadan sadece mendille silmek (silerken burunu fazla zorlamayın, sonra kulağınızda tutukluk olur)*".

Vücut temizliğinden defter, ayakkabı gibi kullanılan eşyalara değin temiz olmak gerekmektedir. Ancak sadece vücut ve kullanılan eşyalar bakımından değil aynı zamanda "ruh temizliği" de gerekmektedir. Bir başka deyişle hem beden, hem ruh temizliği esas alınmaktadır. Zira "*temiz vücudu ve temiz ruhu olmayanlar daha tam insan olamamıştır*" (Nisan-1960, sayı: 493, s: 21). Temiz ruhlu olmanın gerektirdiği özellikler; iyi bir çocuk olmanın, "kaka bebek" olmamanın işaret ettiği özelliklerdir: Her zaman güleryüzlü, tatlı dilli, iyi yürekli ve merhametli olmak, doğru ve dürüst olmak, cömert olmak, insanları sevmek, kimseye kötülük etmemek, herkese iyilik yapmak; huysuz, geçimsiz, arsız ve mızıkçı olmamak, herkesle iyi geçinmek, daima hakkına razı olmak, kimseyi kırmamak, daha anlayışlı ve daha sevimli olmak, kavga etmemek, "*birlikte yaşamak için barışın en iyi yol olduğunu*"(Nisan-1957, sayı: 457, s: 15) unutmamak, arkadaş ve dostluk ilişkilerinde sevgi ve sabrın önemini bilmek; kibirli, gururlu olmamak ve "*en büyük hastalık*"(Ocak-1957, sayı: 454, s: 14) olan kıskançlık duygularından uzaklaşmak, terbiyeli olmak, yüksek duygulu ve yardımsever olmak, mal değerini bilmek, israftan uzak durmak, eşyaları idareli kullanmak ve onları korumak, büyüklere saygılı küçüklere şefkatli olmak, güzel ve terbiyeli konuşmak, derli toplu olmak...

Sağlıklı olma konusu çocukların okulda başarılı olmaları için özellikle gereken bir durumdur. Bir başka deyişle, sağlıklı olmak okula devam etmek, dersleri kaçırmamak için temel bir şart konumunda değerlendirilmektedir. Zira "*sağlam insanlar daha iyi çalışabilmektedirler*" (Ekim-1949, sayı: 158, s: 3).

4. Her Türk çocuğu çalışkan ve başarılı olmalıdır:
Dersleri günü gününe hazırlamak, öğretmenleri dikkatle dinlemek, bir çalışma programı hazırlamak, küçük bir not defteri edinmek, sabırla, bıkıp usanmadan severek, planlı, düzenli ve devamlı çalışmak, daima tetikte olmak başarının kaynağıdır. Bu sebeple çocuklar kendilerini dalgınlığa, şaşkınlığa ve tembelliğe kaptırmamalıdır. Zira "*Bütün fenalıklar tembellikten doğar. Bundan başka tembellik insanı daima hasta eder*" (Temmuz-1952, sayı: 301, s: 5).

Çocuklar için düzenli ve devamlı çalışma, onların gerek okuldaki, gerekse okul dışındaki hayatlarında erişebilecekleri her başarının kaynağı olarak dile getirilmekte ve sabırsız olmaya, devamlı çalışmamaya dair düşünce, "maymun iştahlı olunduğu için bir türlü adam olamama" yargısı ile dile getirilmektedir (Ocak-1961, sayı: 502, s: 12). "*Yalnız yılmadan, bıkmadan seve seve çalışmaları şart. Maymun iştahlılar ne büyük sanatkar olabilirler, ne büyük araştırıcı, ne büyük bulucu, ne büyük yazar, ne de büyük adam. Ancak sabırla çalışan başarır. Sabırla çalışan bir yaratıcı olabilir*".

Başarılı olmak için disiplinli ve günü gününe çalışma vurgulanırken, "çalışma"; biri okulda başarılı olma, diğeri yurt ve insanlık için çalışma olarak iki bağlamda değerlendirilmektedir. İlk bağlam, genel olarak, sınıfta ve bütünlemeye kalmama olarak belirlenen bir parola, bir and biçiminde şekillenmekte; diğer bağlam ise, "*medeni insanın hayatını çalışarak kazanan insan olduğu*" (Temmuz-1949, sayı: 145, s: 7) tanımlaması içinde "*yurt sevgisinin en şaşmaz ölçüsünün çalışmak*" (Nisan-1950, sayı: 184, s: 3) olduğu şeklinde karakterize edilmektedir.

Çalışmanın karşıtı olarak konumlanan tembellik ise, "bütün fenalıkların kendisinden doğduğu" olumsuz bir pratik olarak tanımlanırken, "*sınıfta kalmak bir felaket*" olarak görülmektedir.

Dergide özellikle yeni bir yıla girerken ve okullar açılırken yerine getirilmesi gereken hedefler sıklıkla yer almakta, çocukların çalışmalarından hasta olmamalarına değin

geniş kapsamlı hedefler bir and, bir parola olarak çocuklara benimsetilmeye çalışılmaktadır. Örneğin Ocak-1946 sayısında (sayı: 11, s: 3) yer alan "Söz Veriyoruz!" başlıklı yazı, çocukların hangi özellikler doğrultusunda inşa edilmeye çalışıldığını, nasıl bir çocukluk algısının gözetildiğini vermesi açısından oldukça önemlidir. Yazı şu şekildedir:

"Yeni yılda;
Kendimize iyi bakacağız!
Hastalanmamağa çalışacağız!
Derslerimizi günü gününe hazırlıyacağız!
Arkadaşlarımızla iyi geçineceğiz!
Oyunlarda mızıkçılık etmiyeceğiz!
Birbirimize yardım edeceğiz!
Daima tatlı dilli, güler yüzlü, doğru sözlü olacağız!
Büyüklerimizi sayıcağız, küçüklerimizi koruyacağız!
Herşeyin güzelini ve iyisini bileceğiz!
Herşeyin kıymetini bileceğiz!
Yurdumuza ve milletimize faydalı olmak için çalışacağız!
Ve Doğan Kardeş'e yeni kardeşler bulacağız!".

Benzer biçimde Ekim-1959 sayısında (sayı: 487, s: 3) yer alan "Okullar Açılırken" başlıklı yazıda öğrencilerin ağzından şu sözlere yer verilmektedir:
"Sağlığımızı korumağa çalışırız.
Sınıfta gözlerimizi, kulaklarımızı dört açarız.
Derslerimizi, ödevlerimizi günü gününe hazırlarız.
Kitaplarımıza, defterlerimize, üstümüze başımıza iyi bakarız.
Temizliği severiz.
Sokaklarda dikkatli yürürüz.
Herkesle terbiyeli terbiyeli konuşuruz.
Otobüslerde, tramvaylarda, vapurlarda gürültü etmeyiz.
Otobüslerde, tramvaylarda, vapurlarda büyüklere yerimizi seve seve veririz".

Çalışma, aynı zamanda başkalarına faydalı olma fikri ile de birleştirilmektedir. Çocuklara, henüz çocuk olmalarına rağmen hem kendileri, hem başkaları için çalışarak faydalı olabilecekleri düşüncesi, çocuklara sadece bugün için değil gelecek için de değerlendirilebilecek bir düşünce olarak, gelecekte yapacakları büyük işlerin olacağı fikrinden hareketle belirtilmekte ve "*insanlığa faydalı şeyler icat etmeyi bir ülkü olarak hayatlarında benimsemeleri*" (Ocak-1950, sayı: 171, s: 9) gerekliliği ifade edilmektedir.

Başkalarına faydalı olma düşüncesi, üzerinde önemle durulan bir başka düşünce ile oldukça uyuşumludur.

5. Her Türk çocuğu dayanışmacı ve işbirliği içinde olmalıdır:
Başkalarına faydalı olma fikri, başkaları ile el birliği ve dayanışma içinde olma fikri ile içiçe geçmiştir. Bir başka deyişle kolektif yaşama ve kolektif birlik içerisinde başarılara ulaşma düşüncesi vurgulanmaktadır. Kolektif yaşamanın önemli gerekirliklerinden biri herkesin yaptığı iş üzerinden kibirlilik, burnu büyüklük, bencillik, kıskançlık, açgözlülük yapmaması, herkesin bireysel emeklerinin harmanladığı kolektif bir emek ve kolektif bir dayanışmanın ortaya konulmasıdır. Dergide, bireysel hazların geriletilerek kolektif yaşamanın gerekliliklerine yönelik bir sunum ön plana çıkmaktadır.

Örneğin Ocak-1947 sayısında (sayı: 35, s: 15), "Buğdayı Kim Öğütüyor?" başlıklı yazıda yardım ve dayanışma teması, birlik olma ve faydalı olma esası içinde dile getirilmekte ve önemle vurgulanmaktadır. Yazıda, su, büyük çark, dingil, üst kaya, alt kaya kendi aralarında sohbet ederken her biri, buğdayı öğütmede sadece kendisinin katkısı olduğunu kibirlilikle söylerken değirmen çakıldağı şöyle demektedir: "...*Yazık birbirinizi ayıplamak, her işte lazım dayanışmak, hepinizin bu işte emeği var, değirmen elbirliğimizle un yapar*".

Benzer biçimde Ocak-1949 sayısında (sayı: 119, s: 7) "Sizin İçin Çalışan Yüzlerce İşçi: Portakal Bahçelerinde Bir Gezinti" adı ile yer alan yazıda, üretilen ürünlerin ortaya çıkışında çalışan insanlar örneklendirilmekte ve şöyle denilmektedir: "...*Şu halde bütün bu vatandaşlarımız sizin için, bizim için, hepimiz için çalışmış olmuyorlar mı? Bütün dünyada böyle birbiri için çalışan insanlar vardır. Siz de henüz çocuk olmakla beraber hem kendiniz, hem de başkaları için çalışabilirsiniz. Böylelikle başka insan kardeşlerine faydalı işler gördüğünüzden dolayı büyük bir sevinç duyarsınız. İnsanlar sade para kazanmak için çalışmazlar. Başkalarına faydalı olduklarını hissettirmek için çalışırlar. Asıl büyük insanlar, başkalarına faydalı olmaktan zevk alan, başkalarının hayırı için çalışmağı adet edinen insanlardır*".

Kolektif yaşayabilme pratikleri, kolektivitenin kırılmaması yönünde uyumlu, dayanışmacı çocuk anlayışını çizmiştir. Başkaları ile yaşayabilme, kolektif aidiyeti vurgulayan bir tarzda verilmiştir. Tek başına çocuğun resmedildiği bir bağlam sunulmamış, çocuk; ailesi, arkadaşları, sınıfı, mahallesi ve vatanı ile içiçe geçen çerçevede çizilmiştir.

Kolektif yaşama pratiği, çocuklara, çocukların en sevdiği oyunlar üzerinden de aktarılmıştır. Oyun oynarken, mızıkçılık etmemek, hakkına razı olmak, kazanınca böbürlenmemek, kaybedince darılmamak, kimseyle kavga etmemek ve arkadaşlarla iyi geçinmek ve kardeş kardeş oynamanın gerekliliği önemle vurgulanmaktadır. Bu konu ile ilgili olarak dergide kolektif olarak bahçe veya evde oynanabilecek fiziksel aktiviteye bağlı oyunların ağırlıklı olarak yer aldığı görülmektedir.

Ocak-1950 sayısında (sayı: 171, s: 3) yer alan bir yazı bu konu ile ilgili olarak verilecek örneklerden bir tanesidir: "*Biz Kardeş Kardeş Oynarız: Kardeş kardeş oynamak ne güç şey! Her halde siz de dikkat etmişsinizdir, biz, hiç bir oyunu sonuna kadar kardeş kardeş oynıyamıyoruz. Hemen her zaman aramızdan bir oyun bozanlık eden çıkıyor, kavgaya tutuşuyoruz ve oyunumuz bozuluyor. Ben buna çok üzülüyorum. Acaba neden bu böyle oluyor. Bunu hep beraber bir düşünelim. Kardeş kardeş oynayabilmek için oyunda kızmamaya, mızıkçılık etmemeye, hakkımıza razı olmaya, kazanınca böbürlenmemeye, kaybedince darılmamaya alışırsak ne iyi olur*".

Bir başka deyişle kolektif yaşama pratikleri oyunlar aracılığı ile de çocuklara tecrübe ettirilmektedir.

Bu özellikler, ortak yaşamı uyumlu bir birliktelik olarak geçirme esasında toplanmaktadır. Bir arada, kolektif bir bütünlük içinde yaşamak, sadece o bütünlüğe aidiyeti, bir başka deyişle o bütünlük içinde bir yer kaplamayı değil, o aidiyeti, o yer kaplamayı "uyumlu" bir bütünlük içinde var olmayı mümkün kılacak biçimde "mızıkçı olmamayı", iyi bir oyuncu olarak hile yapamamayı, oyunu bozmamayı gerektirdiği gibi, aynı zamanda anlaşmayı, sabrı, kanaatkâr olmayı, kavga etmemeyi, sevgiyi de gerektirmektedir. Kolektif bütünlük, bireysel ilgi ve hazlardan etkilenmemeli ve bozulmamalıdır. Sadece birlikte yaşamak değil, iyi ve mutlu bir biçimde, barış içinde birlikte yaşamak önemlidir.

Kolektif yaşamanın gereklilikleri, çocuklarda olması istenen ve çocuklardan beklenen davranışların yanısıra görgü kuralları ile de desteklenmektedir. Kısaca, tüm bu özellikleri içerecek biçimde, çocuklar *"kaka bebek"* olmamalıdırlar; zira onlar *"hep iyi ve akıllı çocuklar"*dır.

6. Her Türk çocuğu iyi ve akıllı olmalıdır:

Akıllı ve iyi olarak karakterize edilen çocuklardan, (karşılıksız) iyilikte bulunmaları, yardımsever olmaları, doğru ve dürüst olmaları, kibirli, kendini beğenmiş, kıskanç ve aç gözlü olmamaları talep edilmektedir.

Akıllı ve iyi olma ile ilişkili, biri; akıllı olmanın rasyonellik yönünü genişleten, diğeri; iyi olmanın karşıtı kötü olma tanımlaması şeklinde olmak üzere iki açılım bulunmaktadır. Akıllı olmanın; rasyonel düşünmek ile içiçeliği, olay açıklamalarında rasyonel bir tavrın benimsenmesi ile genişletilmekte ve dergide hakim bir eğilim olarak görülmektedir. Bu çerçevede, nasıl olduğu bilinemeyen, bilinemediği için de gizemlilik, esrarlılık atfedilen olayların, mutlaka somut düzlemde gerçekleştirilebilecek bir açıklamasının olduğu ve bu açıklamanın da görünenlere dayalı bir zeminde olması gerekliliği önemle vurgulanmaktadır. Olay açıklamalarında, akılcı ve rasyonel düşünerek açıklamalarda bulunmak, neden-sonuç ilişkilerini bu çizgiye oturtarak açıklama yapılmasını gerektirmektedir. Bu konu ile ilgili olarak, çocukların hayaletlere, hortlaklara inanmamaları istenmektedir. Bu istek, beraberinde bir yandan çocukların korkak

olmamaları, cesur olmaları diğer yandan ise, haydutları da içeren, hortlaklı, hayaletli öykülerin çocuklar üzerinde olumsuz etkileri bulunduğu, çocukları korkak ve uyuşuk yaptığı yönünde diğer talep ve belirlemeleri de getirmektedir.

Ocak-1949 sayısında (sayı: 119) yer alan "Kanatlı Hırsızlar" adlı öykü, nasıl olduğu bilinmeyen, bilinemediği için doğaüstü güçlere atfedilen kimi "bilinmeyen olayların somut bir açıklaması"nın olduğunu ve doğaüstü güçlere inanmanın yersizliğini gösteren bir öyküdür. Öykü şu şekilde gelişir: Suna'nın altın bileziği, annesinin ise elmas yüzüğü çalınmıştır. Suna'ya mektup gönderen Dursun amca, olayı mektubunda şöyle anlatır: "*Annen anlatıyor: Bu hırsızlık haberi konu-komşuya yayılınca Fatma abla, kamburuna, gevşek ve çarpık bacaklarına bakmadan hemen koşmuş gelmiş ve kahve falı ile hırsızı bulacağını söylemiş. Bilsen ne kadar güldüm buna. Ah şu Fatma Abla ve Fatma Ablalar... Kasap da annene bir üfürükçüden bahsetmiş. Bu adam evlere okurmuş, üfürürmüş: Kötü niyetle eve girenlerin ayakları yere yapışırmış. Bu kadar keskinmiş üfürüğü bu adamın. Annen, Fatma Abla'ya, kasaba çok güzel cevap vermiş. Kahve falıyla üfürükle hırsız tutulur mu hiç? [demiş]... Bak Sunacığım ben ne fala baktım, ne de sağa sola üfürdüm. Fakat annenin bana yazdıklarını ince bir fikir eleğinden geçirdim*". Hırsız, kimsenin şüphelenmeyi aklından bile geçiremeyeceği bir kargadır. Karga balkona gelerek masanın üzerinden yüzük ve bileziği almıştır.

Temmuz-1956 Temmuz sayısında (sayı: 448, s: 47) bulunan "Okuldaki Hayalet" adlı öykü; dergide cinlerin, perilerin, hortlakların gerçek olmadığı vurgusunu destekler biçimde yer almaktadır. Öyküde Ahmet banyoda hayalet gördüğünü söyler ve korku ile koşarken çarptığı tarih öğretmenine durumu anlatır. Öğretmen de durumu müdüre iletir: "*Müdür bey işin ilim yoluyla halledilecek bir tarafı olduğunu bildiği için, bu gibi şeylere çok meraklı olan kimya öğretmeni Vefa Şeref beye haber vermeyi çok uygun bulmuştu*". Hayalet olarak görülen görüntünün bir öğrencinin şakası olduğu, kimya öğretmeninin vazelin ve ultraviyole ışınlarına dayanarak açıklaması ile açığa çıkartılmaktadır.

Çocukların sözlerini akıl süzgecinden geçirip, düşünerek konuşup yazmaları, iyice akıl erdirmeden hiçbir şeye inanmamaları, kafalarında yalnızca iyiye, güzele yer vermelerinin yanısıra gerçeğe de yer vermeleri, düşünerek çalışmaları, akıllarını daha çok zenginleştirmeleri sıklıkla önerilmekte ve bu konular, sadece edebi yazılarda değil didaktik ve editör yazılarında da ele alınmaktadır.

Akıl, çok çalışma ve başarı; çocuklar için sunulan iyi insan, iyi ve akıllı çocuk olarak yetişmenin temel taşları durumundadır.

Aklını kullanmak, akıllı olmak, çok çalışmak ve başarılı olmak, çocuğun sadece okul hayatı içine sınırlanan bir durum değil; çocuğun tüm hayatı boyunca deneyimlediği farklı hayat alanlarını, sosyal ve politik bir hayatı doğru, güzel, iyi kurabilmek için gereklidir. Görülebileceği üzere, çocuk hayata ve hayatın ayrımlaşan eylem alanlarına her şeyi ile bir bütün, adeta yetişkin bir insan olarak hazırlanmış, bu bütünlük "iyi insan", "iyi vatandaş" olma amacı doğrultusunda, bir arada uyumlu, ortak ve güzel

yaşamanın, ortak bir eylem alanı yaratabilmenin gereklilikleri ile hazırlanmıştır. 1945'den 1966 yılına dek bahsedilen ve yukarıda ifade edilen tüm karakteristikler çocuğu, iyi insan ve iyi vatandaş olma yönünde belirleyen karakteristiklerdir. Öyle ki, iyi insan, iyi vatandaş olmaları doğrultusunda kurgulanan ve belirlenen çocuklara, sıklıkla yinelendiği üzere, "*yeni yılda söz veriyoruz: daha iyi insan daha iyi vatandaş olmaya çalışacağız*" (Ocak-1965, sayı: 550) ifadeleri sunulmaktadır.

Nisan-1957 sayısındaki (sayı: 547, s: 3) "Çifte Bayramımız" başlıklı yazıda, "Türk Milletinin Egemenlik Bayramı ve Türk Çocuklarının Bayramı"ndan bahsedilerek şu sözlere yer verilmektedir: "*Bir milletin en büyük serveti çocuklarıdır. Çocuklar ne kadar iyi yetişirlerse, yani ne kadar sıhhatli, ne kadar ahlaklı, çalışkan, bilgili, becerikli olurlarsa, o millet de o kadar ileri, o kadar zengin, o kadar kuvvetli olur. Bir milletin yarını bu günkü çocuk ordusunun yetişme durumuna bağlıdır. Biz, ayrı ayrı her Türk çocuğu yarının Türkiye'sini kurmağa hazırlanan vatandaşlarız. Çifte bayramımız, küçüklü büyüklü bütün Türk milletine kutlu olsun!*".

Benzer biçimde Ekim-1959 sayısında (sayı: 487, s: 4) yer alan "Cumhuriyet Kuşu" adlı öyküde, vatan sevgisi ve Türk çocuklarının bu yöndeki görevleri şu ifadelerle vurgulanmaktadır: "*İyi bir çocuk ol. Derslerine çok çalış. Türk olduğunu, ailene ve vatanına karşı birçok ödevlerin olduğunu unutma!... Ödevimiz, Türk vatanını ve 36 yıl önce kurulan Cumhuriyeti kanımızın son damlasına kadar koruyacağımıza, yükselteceğimize and içmektir... Vatanı ve vatandaşlarını sev. Başkalarına elinden geldiği kadar yardım et*".

1960 yılında 27 Mayıs olayının ele alınış tarzının özellikle Atatürk ve Cumhuriyet üzerine temellenerek şekillendiği, Atatürk ve Cumhuriyet ile yakından bir ilgi kurularak değerlendirildiği görülmüştür. Söz konusu ilgi, çocuklara yönelik belirlemeler ile de oldukça ilişkili olup, "Cumhuriyet çocuğu", "Türk çocuğu" olarak belirlenen çocukların birer "Atatürk çocuğu" olduğu belirlemesi ile anlamlı kılınmıştır. Bu çerçevede, Cumhuriyet çocuklarının, Türk çocuklarının, Atatürk çocuklarının görevleri belirtilmiştir (Ekim-1960, sayı: 499, s: 3): "*Atatürk, Cumhuriyeti bizlere emanet etti. Biz de bu kutsal emaneti korumak ve yaşatmak için O'nun istediği gibi vatanını seven, çalışkan ve aydın kafalı insanlar olacağız*".

Benzer biçimde aşağıda yer alan ifadeler özellikle 27 Mayıs 1960 tarihinden sonra sıklıkla dergide yer almıştır: "*Atatürk çocukları vatanı severler*", "*Atatürk çocukları iyinin, güzelin, doğrunun dostudur*", "*Atatürk çocukları yardımlaşmayı sever*", "*Atatürk çocukları çalışkandır*", "*Atatürk çocukları fedakardır*", "*Atatürk çocukları temizliği sever*", "*Atatürk çocukları terbiyelidir*", "*Atatürk çocukları kıymet bilir*", "*Atamızı her zaman çok düşünürüz. Onun dilediği gibi: Uyanık- çalışkan- terbiyeli- vatana aşık! çocuklar ve gençler olmak için her bayramda bir kere daha and içiyoruz. Atatürk'ü sevmek, Atatürk'ün istediği gibi olmak demektir*", "*Ona layık evlatlar olabilmek için ahlaklı, bilgili, becerikli, sıhhatli, çalışkan çocuklar ve gençler olmak andımızı tazeleriz*", "*Kılığımızdan düşüncemize kadar ileri ve Batılı olmaya çalışalım. En büyük vatanseverliğin çalışmak olduğunu unutmayalım. Yurdumuzun ancak aydın kafalarla*

aydınlanabileceğini hatırımızdan çıkarmıyalım" ifadeleri *Doğan Kardeş* dergisinin 1945-1966 yılları arasında Türk çocuklarında olması gereken özellikler olarak belirlediği ve tanımladığı tüm özelliklerin, Atatürk sevgisinde, Atatürk'ün kişiliğinde, Cumhuriyet rejiminde kenetlenmiş bir anlayış ile inşa edildiğini göstermiştir.

Sonuç

Bahsedilen tüm bu özellikler, Vedat Nedim Tör'ün 24 yıl aralıksız müşavirliğini ve ağırlıklı olarak editörlüğünü yürüttüğü *Doğan Kardeş* dergisinin 1945-1966 yılları arasındaki döneminde çizdiği Türk çocuklarının sahip olmasını istediği özelliklerdir. Tör'ün derginin yayımlanmasından beş yıl önce, 1940 yılında, kaleme almış olduğu "Yarının Türkiyesi" adlı yazısında dile getirmiş olduğu özellikler ile Türk çocuklarına dair belirlemiş olduğu özelliklerin uyuşumlu olduğu görülmektedir:

Yarının Türkiyesi ve Türk çocukları gül gibi tertemizdir. Yarının Türkiyesinde insanlar ve çocuklar toktur, giyimlidir, şendir. Yarının Türkiyesinde, Türk çocukları için de geçerli olmak üzere çalışmak, yalnız çalışmak, sistemle, planla ve rasyonel bir tarzda çalışmak gerekmektedir. Yarının Türkiyesinde çocukların da küçük yaşlarından itibaren üstlenmeleri gereken sorumluluklar vardır, çocuklarında içinde yer aldığı Türk Milleti, makine gibi tıkır tıkır işleyen teşkilatlar içinde çalışan şahsiyetlerden oluşmaktadır. Yarının Türkiyesinde sanatkâr toplumun baş tacıdır ve Türk çocukları birer "sanat canavarı" olmalıdır. Tör'e göre yarının Türkiyesi yeryüzünün cennetidir ve bu cennette iyi ve akıllı Türk çocukları iyi birer vatandaş olmanın gerekliliklerini küçük yaşlarından itibaren taşıyarak yetişmeli, kolektif hayata uyumlu bireyler olarak katılmalı ve toplumun düzen içinde ilerlemesi yönünde canla başla çalışmalıdırlar.

Belirtilen bu özelliklerin, 1945-1966 dönemi Türkiye'si için birtakım göndermelere sahip olduğu açıktır. Zira çocukların nasıl algılandığı her zaman toplumsal, tarihsel bir bakış açısını yansıtır (Elkind 2001: 15). Dolayısıyla çocukluğun, sosyal ve kültürel bir kavram olması, çocukluğun, sosyo-tarihsel bir bağlam içinde çocukların deneyimlerini geniş ölçüde belirleyen ya da en azından onların ortaklıklarına şekil veren, toplumun yapısal bir özelliği (Qvortrup, James ve Corsaro'dan aktaran Hendrick 2000:37) olarak kavramsallaştırılması ile anlamlıdır.

Çocukluğun sosyal, tarihsel ve kültürel bir çerçevede tanımlanması, çocukluğun içinde yer aldığı toplumun, zaman ve mekana göre, tarihsel serüveninde farklılaşabileceğini, farklı çocukluk karakterizasyonları sunabileceğini işaret etmesi bakımından oldukça önemli ve verimli bir alan göstermektedir. Bir başka deyişle çocukların ve çocukluk anlayışlarının sosyal, ekonomik, politik ve tarihsel dönemlerin izleri doğrultusunda belirlendiği görülmektedir.

Bu açıdan bakıldığında *Doğan Kardeş* dergisinin 1945-1966 yılları arasında sunduğu çocukluk anlayışı, editörünün idealleri kadar, bu idealleri de çerçeveleyen Türkiye'nin, tarihi, siyasi, kültürel ve toplumsal yapılarının izlerini taşımakta ve yansıtmaktadır.

Ortak hayata ve ortak sorumluluk alanlarına uyumlu ve yetkin varlıklar olarak özenle hazırlanmış Türk çocukları, birer Cumhuriyet çocuğu olarak hukuksal statü biçiminde ifade edilen vatandaşlık kimliği ile sunulmuştur. Bu dönem çocukları, modern Türkiye inşasının modern Türk çocuğu inşasını örneklendirmektedir.

Cumhuriyet'in milli devleti inşa sürecinin önemli bir parçası olarak belirlenen vatandaşlığın; medenileşme hedefinin benimsediği rasyonel, hak sahibi, donanımlı bireylere dayanan bir kolektif kimlik idealinin; organizmacı millet-devlet zihniyetinin ve milli kimliğin Batılılıkla özdeşleştirilmesinin (Bora, 1997: 53-62), *Doğan Kardeş*'te 1945-1966 döneminde çizilen çocukluk anlayışı ile uyuşumlu olduğunu söylemek mümkündür.

Hilmi Ziya Ülken, Türk tefekkürünü realist (tasavvufta dahi rasyonalist) ve olaylarla temasında ani ve seri neticeler çıkarmaya muktedir olarak tanımlamaktadır (Ülken'den aktaran Bora, 1997: 61). Ülken'in bu tanımında dile getirdiği özellikler, *Doğan Kardeş*'in 1945-1966 döneminde çocukların akıllı ve rasyonel düşünmeleri gerekliliği temelinde gözle göremedikleri varlıkların (cin, peri, hayalet, hortlak) gerçekte olmadığı ve bu tür varlıklara inanmamaları gerektiği, akıl erdirilemeyen olayların ardında mutlaka akılla açıklanacak ve nedenselliğe dayalı bir açıklama tarzının olması gerektiği yönündeki düşünceler ve olayların/fikirlerin ince bir fikir süzgecinden geçirilmesine yönelik vurgular ile oldukça anlamlıdır.

Bora da, Türk milli seciyesinin oryantalist imgenin zıddına, dinamik, pratik zekalı, rasyonel, dünyevi, canlı ve neşeli olarak tasvir edildiğini belirtir. Dolayısıyla *"kaka bebek"* olmamaları gereken çocukların, daima neşeli ve güleryüzlü, sağlıklı, boş zamanlarında dahi yararlı işlerle meşgul olan, hatta güleryüzlü ve neşeli olmayı sofra başında yemek yerken bile gözetecek kadar ileri götüren kişiler olarak simgeleştirilmeleri oldukça doğrudur.

Bu arada gerek Ülken'in, gerekse Bora'nın rasyonellik düşüncesine dair vurguları çocukların, olayları sadece akılcı ve görülenler düzlemi ile sınırlayarak pozitivist bir anlayış temelinde açıklamalarına değil aynı zamanda bir başka nokta ile uyumunu da anlamlandırmaktadır: Derginin 40 yıllık tarihi boyunca örnekleme giren sayılar dahilinde din ile ilgili hiç bir yazının, belirlemenin, görüşün yer almamış olması.

Dergide din yerine ortak hayatın, kolektif bütünlüğün düzenini sağlayacak türde ortak yaşama kuralları olarak görgü kuralları üzerinde şekillenen haliyle ahlak kuralları başat kılınmıştır. Ahlaklı olmak sadece büyüklere saygılı, insanlara hoşgörülü, yalan söylememe, burnu büyüklük yapmama, kırıcı olmama, haksızlık etmeme vb. davranış

pratiklerini değil aynı zamanda dinin yerine ikame edilen bir gerçeklik alanını sekülerlik boyutunda da anlamlandırmaktadır.

Derginin 1945-1966 döneminde çizdiği çocukluk imgesinin, kolektif yaşamın gereklilikleri ile kolektif bir kimlik olarak biçimlendirilen dayanışmacı karakteristiği, ahlaki bireycilik kavramı temelinde de değerlendirebilmeye açık görünmektedir. Durkheim'in "organik dayanışmanın öngerekliliği olarak gördüğü ahlaki bireycilik kavramı, bencilliğin tam zıttı olarak, özçıkarın değil başkalarının refahının yüceltilmesini içeren bir işbirliği ahlakıdır" (Giddens, 1996: 93). Ahlaki bireycilik anlayışı Bora'nın belirttiği üzere, özellikle Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde benimsenmiş olan organizmacı toplum anlayışı ile de oldukça uyuşumludur.

Daha genel bir perspektifte, modern toplum ve birey inşasının pozitif nitelikli özelliklerini "holist" zeminde kuşatan ve bireyleri "polity" bağlamında vatandaş olarak belirleyen ve tanımlayan pozitif toplum anlayışının, *Doğan Kardeş*'in 1945-1966 döneminde çocuğa dair belirlemeleri üzerinden uyuşumlu olduğunu söylemek mümkündür. Çocukta olması istenen ve bir gerekirlik biçiminde kendisinden beklenen özellikler ve davranış pratikleri kolektif bir bütünlüğün beklentileri doğrultusunda inşa edilmiştir.

Bu açıdan "Türkler için devlet, toplum, kültür gibi total kavramların sui generis olması ve bireyin dışında bir yerlerde bulunarak bireye baskıda bulunması; bireyin devletin, toplumun, kültürün dictum'larına göre aktte bulunması, düşünmesi, anlaması ve anlatması ve Türklerin mentalitesinde birey-toplum ilişkisinin aynen E.Durkheim'in birey-toplum ilişkisi gibi olması" (Çelebi, 2001: 2) *Doğan Kardeş*'te ilgili dönemde çocuklara dair belirlenen nitelikleri, beklentileri anlamlandırmakta ve dönemin çocukluk imgesine dair özlü bir anlamlandırma çerçevesi sunmaktadır.

Kaynakça

Bora, T., (1997), "Cumhuriyetin İlk Döneminde Milli Kimlik", ss: 53-62, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik* içinde, (yay.haz.: N.Bilgin), İstanbul: Bağlam.

Çelebi, N., (2001), "Bir Sosyoloğun Kavramsal ve Pratik Güçlükleri", ss: 1-5, *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, Ankara:Anı.

Elkind, D., (2001), "Değişen Dünya'da Çocuk Yetiştirme ve Eğitim", ss: 15-25, *Dünyada ve Türkiye'de Değişen Çocukluk: 3. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi*, Ankara: AÜ. ÇOKAUM.

Giddens, A., (1996), *Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori*, (çev.:T. Birkan), İstanbul:Metis.

Gürdal, A, (2004), *Türkiye'de Çocukluğun Değişimi: Çocuk İmgesinin Doğan Kardeş Dergisi Üzerinden Okunması*, yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Nilgün Çelebi, Ankara Üniversitesi SBE Sosyoloji ABD, Ankara.

Hendrick, H., (2000), "The Child as a Social Actor in Historical Sources", ss: 36-61,

Research With Children, (ed.: P.Christensen-A.James) içinde, London:Falmer.
Tör, V. N., (1976), *Yıllar Böyle Geçti*, İstanbul:Milliyet.
Yalçın, A.-G. Aytaş, (2003), *Çocuk Edebiyatı*, Ankara: Akçağ.

Özet:
Cumhuriyet döneminde, 1945-65 arasında yayınlanan *Doğan Kardeş* çocuk dergisi çağdaş Türk çocuğunun oluşması için önemli bir misyon üstlenmiştir. Özellikle Vedat Nedim Tör'ün yönetiminde geçen dönemde Türk çocuklarının iyi, doğru, çalışkan, iyiliksever, temiz, sanata ve spora değer veren bireyler olarak yetişmeleri yönünde bir yayın politikası izlemiştir. Bu çalışma sözkonusu dergiyi ve çağdaş Türkiye'deki çocuk literatürüne katkısını değerlendirmektedir.

Anahtar Sözcükler: Vedat Nedim Tör, *Doğan Kardeş*, Türk çocuğu.

Abstract:
Doğan Kardeş, the children's periodical of the period 1945-1965, undertook the mission of creating the modern Turkish child. Especially under the direction of Vedat Nedim Tör, the magazine followed the policy to help the Turkish children grow up as individuals who are honest, kind, clever and clean, appreciating art and sports. This study evaluates the magazine's role and contribution to the child literature in modern Turkey.

Keywords: Vedat Nedim Tör, *Doğan Kardeş*, Turkish children.

Orhan Seyfi Orhon'un Cumhuriyet Sonrasında Yayımlanan Çocuklarla İlgili İki Kitap Hakkındaki Eleştirileri ve Düşündürdükleri

Kahraman BOSTANCI*

Yeni Türk Edebiyatı sahasında, bugüne kadar, süreli yayınlarla ilgili birçok araştırma, inceleme, bibliyografya çalışması yapılmıştır. Zaman zaman bu çalışmalara benim de "nâçizâne" katkım olmuştur ve olmaya da devam edecektir.

Eski harflerle yayımlanan dergi ve gazetelerin eski ve tozlu sayfalarında herhangi bir konuyu araştırırken, dikkatim, başka konuların kapısını da aralamaya, doğal olarak, beni sevk eder. Söz gelimi, bugüne kadar taramasını yaptığım eski harfli Türkçe dergilerin özellikle son sayfalarındaki "Kitâbiyât Yazıları" ilgimi çekmiştir. Bu ilginin sonucundan çocuklar da payını alacaktır. *Kebikeç*'in çocuklarla ilgili özel bir sayı hazırladığını duyduğumda, ben de öncelikle "Bir Ömre Bedel Çocukluk" dünyasına daldım ve elimdeki malzemeyi siz okuyucularla paylaşmaya karar verdim.

Kebikeç'in 16. sayısında "Güneş: Cumhuriyet Sonrasında Bir Sanat ve Edebiyat Mecmuası" başlıklı yazımda, *Güneş* mecmuasının genel bir tanıtımını ve dizinini sunmuştum.[1] Güneş'te yer alan "Kitâbiyat Yazıları"ndan ikisi çocuklara yönelik iki kitabın eleştirisidir.

Orhan Seyfi [Orhon]'nin[2] yönetiminde çıkan *Güneş*'teki "Kitâbiyât Yazıları"nın yazarı, imzasını kullanmamakla beraber, üslûbun tonu ve Orhan Seyfi'nin kendi şiir

* Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

1 *Kebikeç*, Sayı:16, Ankara 2003, s. 57-69.

2 Orhan Seyfi Orhon [1890-1972] Tanınmış şair ve yazarlarımızdandır. İstanbul Hukuk Fakültesi mezunudur. *Akbaba* (1919), *Papağan* (1924), *Resimli Dünya* (1924), *Edebiyat Gazetesi* (1932), *Ayda*

kitabının adını anması nedenleriyle bu yazıların büyük olasılıkla onun kaleminden çıktığını düşündürmektedir. Doğu insanının ve sanatçısının mütevazı tavrı, burada, bir kez daha dikkatimizi çeker.

"Kitâbiyât Yazıları"nda, çocuklarla ilgili kitaplardan eleştirisi yapılan ilk kitap, çocuk edebiyatı kapsamında eserler veren ve bu eserlerinde çocuk edebiyatının estetiğini yapan İbrahim Alâeddîn [Gövsa]'in[3] *Çocuk Rûhu* başlıklı kitabıdır.

Çocuk Rûhu, dönemin Maarif Vekâleti Millî Ta'lim ve Terbiye İdâresi tarafından muallim mektebleri rûhiyat kitabı olarak kabul edilir. Orhan Seyfi'ye göre, *Çocuk Rûhu*, çocuk psikolojisi ve çocukluk dünyasını dilimizde ilk kez değerlendiren bir kitaptır. İbrahim Alâeddin'in kitabın "Mukaddime"sinde sunduğu görüşlere de yer veren Orhan Seyfi Bey, eleştiri yazısını, bu kitabı yalnız öğretmen, anne-babalara değil herkese tavsiye ederek bitirir.

Orhan Seyfi'nin *Çocuk Rûhu* kitabı ile yazarı İbrahim Alâeddîn hakkındaki düşünceleri genel anlamda olumlu ve özendiricidir. (Metnin tamamı için bkz. Ek I)

İbrahim Alâeddin'in İsviçre'de, 1913-1916'da, pedagoji ve psikoloji öğrenimi gördükten sonra, öğretmenlik gibi kutsal bir mesleğe atılması ve meslek deneyimlerinin sağladığı bilgi birikimini de kullanarak *Çocuk Ruhu*'nu hazırlaması, doğal olarak, O. Seyfi'nin beğeni ve övgü dolu eleştiriler yapmasını sağlar.

Orhan Seyfi Orhon'un hakkında eleştiri yazdığı ikinci kitap, çocuk edebiyatının yumuşak karnını oluşturan çocuklara yönelik bir şiir kitabıdır. Bu kitap, Mehmed Faruk Bey'in 1927'de yayımlanan *Çocukların Şiir Kitabı* başlıklı eseridir. Edebiyatımızda çocuklara yönelik yazılıp yayımlanan çocuk şiirleri kitaplarından bazılarını burada hatırlatmak yerinde olacaktır.

Edebiyat tarihimizde çocuklara yönelik şiirlerin bilinçli olarak yazıldığı dönem, ilk öğretmen okullarının açılmasından kısa bir süre sonraki dönem ile II. Meşrûtiyet

---

Bir (1935), *Çınaraltı* (1941) gibi mizah ve edebiyat dergilerini çıkarır. Çeşitli gazetelerde fıkralar yazar. Hecenin Beş Şairi'nden biri olan Orhan Seyfi, şiirlerini *Yeni Mecmua*, *Şair*, *Büyük Mecmua*, *Yarın* vb. dergilerde yayımlar. Eserlerinden bazıları: ŞİİR; *Fırtına ve Kar* (1919), *Peri Kızı ile Çoban Hikayesi* (1919), *Gönülden Sesler* (1922); HİKÂYE; *Asrî Kerem*, *Düğün Gecesi*, ROMAN; *Çocuk Adam*, MAKALE-FIKRA-MONOGRAFİ: *Fiskeler*, *Dün-Bugün-Yarın*, *Abdulhak Hâmid*, *Mehmed Âkif*, *Yahya Kemal*, *Ziya Gökalp*, vb.

3 İbrahim Alâeddin [GÖVSA], (1899-1949). Şair ve yazar. İstanbul Mekteb-i Hukuk mezunudur. MEB Talim ve Terbiye Dairesi üyeliği ile müfettişlik görevinde bulunur. İlk şiirlerini aruz ölçüsü ile *Servet-i Fünun* dergisinde yayımlatır. *Yeni Mecmua*'da çıkan hece şiirleriyle Millî Edebiyat akımı içinde yer alır. Son yıllarında daha çok edebiyat tarihi ve ansiklopedi çalışmalarına yönelir. Eserlerinden bazıları şunlardır. ŞİİR; *Çocuk Şiirleri* (1911), *Çanakkale İzleri* (1932), PEDAGOJİ; *İlk Gençlik Hakkında Ruhiyat ve Terbiye Tedkikleri* (1921), *Bedii Terbiye Tedkikleri* (1921), *Bedii Terbiye* (1925), *Ruhiyat ve Terbiye* (1929) DİĞERLERİ; *Nazif'ten Hâmid'e Ahiretten Mektuplar* (1932), *Süleyman Nazif* (1933), *Meşhur Adamlar Ansiklopedisi* (4 Cilt, 1933-1938), *Kâşifler ve Mucidler* (1939), *Söz Oyunları* (1942), *Türk Meşhurları Ansiklopedisi* (1945).

dönemidir. Okul programlarının içinde yer alan şarkılar için gerekli görülen "manzûme" ihtiyacı, ister istemez şairlerimizi, çocuk şiirleri yazmaya sevk eder. Böyle bir çaba sonucunda, İbrahim Alâeddin Gövsa *Çocuk Şiirleri* (1911); Ali Ulvi Elöve *Çocuklarımıza Neşideler* (1912); Tevfik Fikret *Şermin* (1914); Ziya Gökalp *Kızıl Elma* (1915), *Yeni Hayat* (1918), (Bu kitaplar, didaktik şiirler, destan denemeleri ve manzum masalları içerir); Mehmet Emin Yurdakul *Türkçe Şiirler* (1899), *Türk Sazı* (1915) gibi eserlerinde, sâde bir dille, çocukların zevkle okuduğu manzûmeler yazar. Ali Ekrem Bolayır *Çocuk Şiirleri* (1917), *Şiir Demeti* (1925); Mehmet Fuat Köprülü *Mektep Şiirleri* (1918) başlıklı şiir kitaplarını oluştururlar.

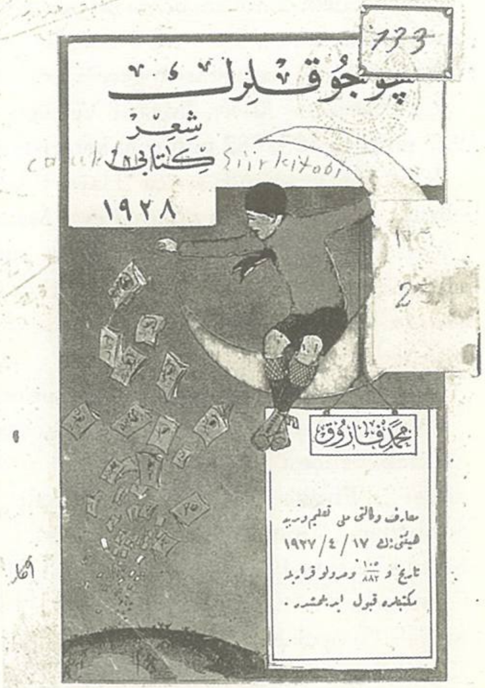

"*Çocukların Şiir Kitabı*"

Cumhuriyet döneminde de çocuk şiirleri kapsamında kitaplar yayımlanır. Bunlardan bazılarını şöylece hatırlatabiliriz: Ziya Gökalp *Altınışık* (1924); Faruk Nafız Çamlıbel *Akıncı Türküleri* (1938); Yusuf Ziya Ortaç *Kuş Cıvıltıları* (1938); Hasan Âli Yücel *Sizin İçin* (1938) Mehmet Faruk Gürtunca *Çocukların Şiir Kitabı* (1928), *Anadolu* (1939); Hıfzı Tevfik Gönensoy *Oğuzun Destanı* (1948); Halide Nusret Zortuna *Yurdumun Dört Bucağı* (1950).[4]

Türk şiir tarihimizde, bazı şairlerimiz çocuklara yönelik şiirler yazmış iseler de bunlar kitap hâlinde yayımlanmamıştır. Burada başlıklarını sunduğumuz çocuk şiirleri kitaplarından üzerinde en fazla durulanı Tevfik Fikret'in *Şermin*'idir. Ünlü Türk eğitimcisi Sâtı Bey, Tevfik Fikret'in çocuklara olan duyarlılığını şöyle ifade ederken onun çocuk edebiyatımızdaki yerini de belirler:

"Hiçbir şairimiz çocuklarla gençleri Fikret kadar düşünmedi, hiçbir şairimiz gençlerle çocukların ruhlarına hitap etmenin yollarını Fikret kadar arayıp bulmadı."[5]

4 "Türkçe Çocuk Edebiyatı", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yayınları, C. 2, İstanbul 1977, s. 156-157.

5 Cahit KAVCAR, *Edebiyat ve Eğitim*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları No: 171, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara 1994, s. 29.

Çocuk edebiyatımızın, belirli bir dönemini, çocuk şiirleri bağlamında burada, kısaca hatırlattıktan sonra, Mehmed Faruk Bey'in [Gürtunca][6] *Çocukların Şiir Kitabı* başlıklı eserinden, konu başlığımızın gereği, söz etmeye devam edelim.

Çocukların Şiir Kitabı; "Maarif Vekâleti Millî Ta'lîm ve Terbiye Hey'eti'nin 17/4/ 1927 târih ve 105/882 numrolu karariyle mekteblere kabûl edilmiştir."

Kitabın iç kapağında ayrıca "Hayat Bilgisi programlarına göre" bu kitabın yazıldığı belirtilir. Kitap, İstanbul İlhamî Fevzi Matbaası'nda 1927-1928'de basılıp yayımlanır.

Çocukların Şiir Kitabı'nda yer alan şiirlerin konu başlıkları ve içerdiği görsel malzemeler, günümüz ilköğretim Türkçe ve Hayat Bilgisi ders kitaplarının rûhuna oldukça yakındır. Aradaki biricik fark, dildeki zamanla ve doğal olarak meydana gelen sâdeleşmedir.

Çocukların Şiir Kitabı'nda yer alan şiirlerin konu başlıklarına bir göz gezdirelim:

"Mekteb Hayatı", "Mekteb", "Mektebde Selâm", "Sabah Şarkısı", "Gece Şarkısı", "Mekteb Bahçesi", "Arılar", "Haftanın Günleri", "Ressâmlar Şarkisi", "Çocuklar Şarkısı", "Piyano Başında", "Demirciler Şarkısı"; MEVSİMLER: "Mevsimler", "Sonbahar", "Sonbahar'da", "Kuşların Hicreti", "Sonbaharda Çiftçi", "Çiftçilik", "Köyde Teşrîn-i Evvel", "Yağmur"; CUMHÛRİYET, VATAN MANZÛMELERİ: "Cumhûriyet", "Sakarya Boylarında", "Efeler"; KIŞ MEVSİMİ: "Kış", "Kardan Dünya", "Köyde Kış", "Kış Bahçesi", "Kış Gecesi Mehtâbı", "Kışın Ocak Başında", "Kıştan Bahara"; BAHAR MEVSİMİ: "Bahar", "Güzel Mevsim", "İlkbahar", "Bahar Gezintileri", "Bahçemizde Çiçekler", "Çocuklarla Çoban", "Kırlar İlkbahar", "Mum", "Akarsu", "Yirmi Üç Nisan", "23 Nisan"; YAZ MEVSİMİ: "yaz", "Tarlada Yaz", "Deniz", "Gemim", "Çoban" "Tayyare"; GECE MANZÛMELERİ: "Ayla Yıldızlar", "Ay", "Mehtâb", "Tavşanın İntiharı", "Kurbağalar", "Tay", "Kovan", "Değirmenci", "Veda Şarkısı", "Tatil" ve "Bizim Tatilimiz".

Mehmed Faruk Bey, *Çocukların Şiir Kitabı*'nda yer alan şiirlerinde "eğlendirerek öğretme", "oyun biçiminde eğitim" ilkesine öncelik verir. Söz konusu kitapta, çocuk dediğimiz yeryüzündeki en sevimli varlık sayılan insan yavrusunun beden, duygu ve düşünce dünyası da göz önünde bulundurulmuştur.

Çocukların Şiir Kitabı'nda ele alınan başlıca konular; okul sevgisi, çalışma sevgisi, sanat sevgisi (müzik, resim), meslek sevgisi, doğa ve hayvan sevgisi, cumhûriyet ve

6 Şair ve yazar. (1904-1982) Edirne'de doğar. Edirne İlköğretim Okulu'nu bitirdikten sonra bir süre öğretmenlik yapar, Dişçilik Fakültesi'ni bitirir. *Çocuk Sesi* (1932), *Afacan* (1934), *Gelincik* (1936), *Çocuk Gözü* (1945) gibi çocuk dergilerini çıkarır. Edebiyata şiirle başlar. Daha sonraki yıllarda tarihi konuları oyunlaştırır, eski eserlerden sadeleştirmeler yapar. Eserlerinden bazıları: ŞİİR: *İlk Memba* (1923), *Çocukların Şiir Kitabı* (1928), *Anadolu* (1939), *Bu Arslana Dokunmayın* (1939), *Kıbrıs Destanı* (1944), vb. OYUN: *Kanlı Akşam* (1927), *Dağ Başında Aşk* (1939), *Tuna Gölü* (1971), *Fatih Sultan Mehmet* (1979); DİĞER ESERLERİ: *Peygamber Efendimizin Hayatı* (sadeleştirme 1965), *Hadikatü's-Süeda* (sadeleştirme, 1979). [İhsan IŞIK, *Yazarlar Sözlüğü*, Risale Yayınları, İstanbul 1990, s. 207].

vatan sevgisi, mevsimler, gece ve gündüz, haftanın günleri vs.'dir. (İlgili şiirlerinden örnek için bkz. Ek II)

Orhan Seyfi, *Çocukların Şiir Kitabı*'nı dil, üslûp ve estetik açıdan değerlendirir. O, Mehmed Faruk Bey'in henüz genç bir şair olmasından çocuk şiirlerini yazacak olanların "edebî şahsiyet"e ulaştıktan sonra güzel çocuk şiirleri yazabileceklerini ileri sürer. Ayrıca genç şaire, çoluk çocuğa karıştıktan sonra daha da güzel şiirler yazabileceğini hatırlatır. (Bkz. Ek:III)

Orhan Seyfi'nin *Çocukların Şiir Kitabı* hakkındaki eleştirileri, söz konusu kitap bakanlığın onayından geçse de, Cumhûriyet dönemi aydınlarının çocuklar için yazılan ve okullara önerilen şiir kitapları karşısında ne kadar duyarlı olduklarını gösterir. Cumhuriyet'in aydınları "Bir Ömre Bedel Çocukluk" dünyasının bilincindedirler.[7]

EK-1

Yeni Eserler

ÇOCUK RÛHU

Geçen nüshamızda "İlk Gençlik" ismindeki kitâbından bahsettiğimiz İbrahim Alâeddîn Bey uzun ve ciddî bir sa'yın mahsûlü olan "Çocuk Rûhu" ismindeki eserini de âhiren neşretti. Büyük kıtada beş yüz sahîfeye yakın olan bu eser terbiyeye ve çocukluğa ait neşriyâta çok muhtâc olan millî kütübhânemizin azîm bir boşluğunu dolduracaktır. Çocuk rûhunu ve hayata ait umûmî malûmâtı çok vâzıh bir sûrette ihtiva etmekle beraber bilhassa çocuk psikolojisine ve çocukluğa ait müşâhede ve tecrübe usûllerini lisanımızda ilk defa olarak mevzû-ı bahs ediyor.

Müellif mukaddimesinde (annelere, babalara) hitâb ederken şunları söylüyor : "Çocuk mücerred zaman mefhûmu içinde müşahhas bir istikbâl demektir. Yalnız sevilmeye değil, aynı zamanda tedkîke ve ihtimâma onun kadar muhtâc ve lâyık dünyada başka hiçbir mevzû tasavvur edilemez. Çocuklarımızı münhasıran şahsî hazzımız için sevmekle iktifâ etmemeli, neslimizin ve milletimizin istikbâli nâmına tedkîk etmeye de bir vazîfe bilmeliyiz. Çocuklarınızla meşgûl olunuz! Onların rûhuna nüfûz etmeye çalışınız! Göreceksiniz ki bu 'ilahî mevzû' ile iştigâl size hem çocuğunuzu, hem insanlığınızı daha fazla sevdirecektir".

İbrahim Alâeddîn Bey mukaddimesinin bir tarafında diyor ki: "(Çocuk Rûhu) muayyen bir kitaptan tercüme edilmiş olmakla beraber şahsî bir eser addedilebilmekten uzaktır. Hatta ona bir eser-i telîftir demeye de âdeta tedib

7 *Çocukların Şiir Kitabı*'nı kullanmama izin veren Balıkesir Eceamca İlköğretim Okulu Resim Öğretmeni Sayın Ayhan TÜRKMEN'e burada özellikle teşekkürlerimi sunarım.

ediyorum. İtirâf etmeli ki bizim bilgilerimiz aşağı yukarı hep mütercem şeylerdir. Hele rûhiyat gibi bir sâhada sahsî eser vücûda getirebilmek için bizzat uzun taharriler ve tecrübeler yapmış olmalı. Bu kitapta ise benim şahsî müdâhelem mahdûd bir takım müşâhedelerden, bizim memleketimize ve husûsiyetimize ait mütâlaalarla bazı malûmâttan, nihâyet mündericâtın muallim nâmzedlerimizin ihtiyaçları düşünülerek cem edilmiş olmasından ibârettir. İndiyâttan sûret-i katiyede ihtirâz etmeyi kariilerime, meslekdaşlarıma karşı bir hürmez vazîfesi bildim... ilh..."Biraz aşağıda müellif gibi görünmüş olmaktan dolayı şu sûretle itizâr ediyor : "Avrupa müellifleri kitaplarını yazarken bizim ihtiyaçlarımızı da düşünmeyeceklerinden aynen yapılan tercümelerin tamam telâkkî edilememesi ve az çok yabancı bir çeşni vermesi tabîidir. İşte bundan dolayı bu kadarcık tasavvurlar hem mazûr, hem makbûldür zannederim". (Çocuk Ruhu)'na bir göz gezdirmek ne kadar devamlı bir emeğin mahsûl olduğunu takdîr için kifâyet eder. Bununla beraber muharririn müellif gibi görülmüş olmaktan dolayı itizârı şâyân-ı ibrettir.

Maarif Vekâleti Millî Ta'lîm ve Terbiye İdâresi (Çocuk Ruhu)'nu muallim mektebleri rûhiyât kitabı olmak üzre kabûl etmiştir. Kanaatimizce bu kıymetli eser yalnız muallimlerin, yalnız ebeveynin değil herkesin haz ve istifâde ile okuması lâzım gelen kitaplardandır.

Güneş, 15 Mart 1927, Sayı : 6, s. 16.

EK -2

ÇOCUKLARIN ŞİİR KİTABI'NDAN SEÇMELER

MEKTEB HAYATI

Mekteb bizim yuvamız,
Gönlümüz orda açar...
Üç mevsimde çocuk, kız,
Bu yuvaya süs saçar!

Gönüllere nur saçarken
Nasıl seversen "ay"ı
Gönlümüzü açarken
Sevelim bu yuvayı!...

<u>**Sa'y u faâliyet**</u>

ARILAR

Arılar ne çalışkan...
Balon kadar bir kovan
Nasıl petek doluyor,
Nasıl da bal oluyor
Toplanılan her çiçek?

Anladım bunu gerçek:
Onlar hiç durmuyorlar,
Kimisi çiçek arar
Kimisi kovan bekler,
Böylece o çiçekler
Bir gün gelir bal olur...
Çekilen o emekler
Kaybolup masal olur...

Mekteb bize bir kovan
Çalışalım durmadan!

RESSAMLAR ŞARKISI

Elimizde kırmızı, mor, sarı boyalar,
Biz ressamız türlü türlü resim yaparız...
Penbe, beyaz, eflâtunî... Ne istersen var,
Yaptığımız resme sonra canla taparız!

Memleketin bugün küçük ressamıyız biz,
Yarın büyük tabloları resmedeceğiz!

Türk'e şeref veren Afyon, Sakaryalardan
Binbir ilhâm alacaktır fırçamız bizim...
Kutudaki cansız duran şu boyalardan
Levhamızda belirecek canlı bir cisim!

Memleketin belki küçük ressamıyız biz,
Yarın büyük tabloları resmedeceğiz!

مکتب حیاتی

مکتب بزم یووامز ،
کوکلومز اوردە آچار . .
اوچ موسمدە چوجوق، قیز،
بو یووایە سوس صاچار ! .

کوکلرە نور صاچارکن
ناصل سوەرسەك دایی .
کوکلومزی آچارکن
سوەرز بو یووایی ! . .

۳

"Mekteb Hayâtı"

KUŞLARIN HİCRETİ

Uçuyor musunuz kuşlar,
Yolunuz sizin nereye?
Hangi vâdiye, dereye?
Gittiğiniz hangi diyar?

Hicret ne kadar yakıcı...
Doğdu içimde bir sancı
Sizdiniz çocuklara yâr!

Güzel kuşlar, güzel kuşlar,
Uçtuğunuz hangi diyar?

EFELER

Kızıl ay yayarken gür saçlarını
Mor dağlarda silah çatar efeler...
Dolaşarak dağın yamaçlarını
Mavzerden kurşunlar atar efeler!

Birkaçı bir yanda ateşler yakar,
Ay alınlarına gümüş iz takar,
Çimene yaslanıp göklere bakar,
Yıldız ışığında yatar efeler!..

Dünyayı tutmuştur o, efe adı,
Mavi cepkenidir onun kanadı,
Yiğitlikte bulur efeler tadı,
Bunu da cenklerde tadar efeler!

YİRMİ ÜÇ NİSAN GELİRKEN

Dinleyelim... Bir rüzgâr bu günü müjdeliyor,
Ne diyor bakın bir ses: Beklenen gün geliyor!
Bu, yirmi üç Nisan ki, tarihin dönüm günü!
Kan içici hâkânla sultâna ölüm günü!

Büyük halk meclisinin
Kurulduğu gündür bu.
Zafer, şan perisinin
Yaptığı düğündür bu.

Yeni tarih çocuğu,
Doğdu işte bu günde!
İstiklâl tomurcuğu
Açtı bu ruhlu günde!

Dinleyelim... Bir rüzgâr bu günü müjdeliyor,
Ne diyor bakın bir ses: Beklenen gün geliyor!
Bu, yirmi üç Nisan ki, tarihin dönüm günü,
Kan içici hâkânın bu gündür ölüm günü!

İLKBAHAR

Bahar geldi... Bahar geldi...
Bizi yapyalnız bırakan,
Hasretiyle gönül yakan
O sevimli kuşlar geldi,
Bahar geldi... Bahar geldi!

Ovalar ne kadar yeşil...
Yarın bu sevgili bahar
Kucak kucak çiçek saçar,
Kesilir ağaçlar yeşil,
Sarışın yamaçlar yeşil!

Altın güneş güler yüzle
Gökte sanki bir papatya...
Ama, hakkı da çok var ya,
O güzellikle, o süsle
Kim gülmez bir güler yüzle!

Yarın, korularda güller
Açılırken demet demet,
Yüreğinde bin muhabbet
Yuvasında gülden tüller
Şakıyacak şen bülbüller!

Bahara çıkan çocuklar,
Ellerinde papatyayla,

Gezer durur yayla yayla;
Bir kuş gibi uçar... Uçar,
Geldi bahar... Geldi bahar!

EK-3

ÇOCUKLARIN ŞİİR KİTABI

Pek genç şâirlerimizden Mehmed Fâruk Bey'in Maarif Vekâleti Talîm ve Terbiye Hey'eti tarafından mekteplere kabûl edilen çocuk şiirlerinden mürekkeb bu fâideli eseri henüz intisâr etti. Tamamen talîmî mâhiyette olan bu şiirler Vekâlet'in Hayat Bilgisi programlarına tevfîkan yazılmış ve Talîm ve Terbiye Hey'eti tarafından tedkîk edilerek mekteplere kabûlü muvâfık görülmüştür.

Eserin bu noktadan tedkîkini terbiye mütehassıslarına bırakıyoruz. Kıymetli bir genç şâir olan Mehmed Fâruk Bey'in yazdığı bu şiirleri biz yalnız lisân ve uslûb itibâriyle, yani tamamen edebî ve bedîî bir noktadan mütâlaa etmek istiyoruz.

Eserin sâhibi yakın zamanlarda şiirlerini neşre başlamış bir gençtir. Gerçi henüz bu manzumeleriyle kendisi üzerinde çok büyük bir dikkat celb etmiş değilse de parça parça muhtelif mecmualarda tesâdüf ettiğimiz manzumeleri içinde hakîkaten muvaffak olanları da vardır. Genç şâir lisâna oldukça hâkim bir kalem sâhibidir. Bazı şiirlerini tertemiz bir lisân ve pürüzsüz bir âhenkle yazmıştır.

Fakat bütün bunlar mekteplerde okunulacak ve küçüklere ilk, edebî nümûneler ittihâz eylenilecek şiirler vücûda getirmek için kâfî değildir. Çocuk şiirleri şâirlerin ilk tecrübe devirlerinde yazacağı eserlerden olamaz. Bilakis şâir lisânına ve sanatına hâkim olduktan ve edebî şahsiyeti teşekkül ettikten sonra bu türlü eserler yazabilir.

Çünkü bu küçük manzûmelerde lisâna ait en küçük bir ihmâl affedilemediği gibi şiirin mevzûunu gâyret basit kelimelerle en sâde fakat en âhenkdâr bir sûrette çocuğun kalbine nüfûz ettirecek bir mahâret göstermek lâzımdır. Küçük karii, bu şiirleri okuduğu zaman manâsını anlamakta hiçbir güçlük çekmeyecek, aynı zamanda da bir hazz-ı bedîî de sezecektir. Bir genç şâirin, ne kadar inkişâf istidâdı olursa olsun ağır, kuru, çetin mevzûları eline alarak onu çocuk rûhuna sunulacak bir iksîr hâline getirmesi kolay olamaz.

İşte "Çocukların Şiir Kitabı"nda itirâz edilecek nokta burasıdır. Mehmed Fâruk Bey bu şiirlerde büsbütün fazla tafsîlâttan kurtulamadığı gibi bazen de

mevzûunu küçüklerin rûhuna göre ifâde edecek mısraları bulamamıştır. Meselâ şu "Cumhûriyet" manzûmesi kitâbın en mühim bir manzûmesi olmak lâzım gelir. Düşünülürse çocuğa "Cumhûriyet"i küçük bir manzûme içinde ifâde etmek ne güç şeydir. Bu tarzda yapılacak tecrübelerde şâirin kalemi ya bî-lüzûm tafsîlâta boğulur, yahut mevzûunu ifâde edemeyecek kadar basitliğe düşer. Mehmed Fâruk Bey'in bu manzûmesinde her iki tehlike de baş göstermiştir. Yani manzûmeye hem lüzûmsuz mısraalar karışmış, hem de mevzûun rûhunu ifâde edecek sözler bulunamamıştır.

Ne hâkândır, ne sultân,
Millettir, yurda hâkim...
Bizimdir güzel vatan
Ona hançer atan kim?
*
Gönüllerde hürriyet,
Yaşasın Cumhûriyet!

Bilhâssa buradaki "Ona hançer atan kim?" mısrasına ne lüzûm vardır? Bunun yukarıdaki sözlerle râbıtası "hâkim"e kâfiye olmaktan başka bir şey değildir. Kitabı daha uzun uzadıya tedkîke lüzûm görmeden genç şâir arkadaşımıza son söz olarak şunları söylemek istiyoruz. Mehmed Fâruk Bey, kıymetli bir şâir olduğu hâlde bu kitapta o kadar muvaffak olamayışı intihâen yazılacak şeyleri ibtidâen yazmasından ileri geliyor. Temenni ederiz ki genç şâir daha fazla kemâle erdiği, çoluk çocuk sâhibi olduğu zaman bize "Çocukların Şiir Kitabı" nın daha çok güzelini yazar.

Güneş, 1 Teşrîn-i Evvel 1927, Sayı:16, s.16.

Kaynakça:

Cahit KAVCAR (1994), *Edebiyat ve Eğitim*, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları No: 171.

Güneş, 15 Mart 1927, Sayı: 6.

Güneş, 1 Teşrîn-i Evvel 1927, Sayı: 16.

İhsan IŞIK (1990), *Yazarlar Sözlüğü*, İstanbul: Risale Yayınları.

Mehmed Fâruk (1927-28), *Çocukların Şiir Kitabı*, İstanbul.

"Türkçe Çocuk Edebiyatı", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Cilt: 2, İstanbul: Dergâh Yayınları, s1977.

Özet:
Bu makalede, Cumhuriyet döneminde yayımlanan çocuklarla ilgili iki kitaptan İbrahim Alâeddin Gövsa'nın *Çocuk Ruhu* ile Mehmed Faruk'un *Çocukların Şiir Kitabı* üzerine Orhan Seyfi Orhon'un yazdığı eleştiriler ele alınmaktadır. Bu arada, Türk çocuk edebiyatının çocuk şiirleri alanında yayımlanan kitapları da değerlendirilmekte ve Cumhuriyet aydınlarının çocuk edebiyatı üzerinde nasıl titizlik gösterdikleri belgeleriyle ortaya konulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: O. Seyfi Orhon, İ. Alâeddin Gövsa, Mehmed Faruk, çocuk edebiyatı, çocuk şiirleri, *Güneş Mecmuası.*

Abstract:
The paper examines Orhan Seyfi Orhon's critique of two books published in the Republican Turkey, *Çocuk Ruhu* by İbrahim Alâeddin Gövsa and *Çocukların Şiir Kitabı* by Mehmet Faruk. At the same time, it evaluates the literature of poetry for children in Turkey, concluding that the early Republican intelligentsia gave special place in their works to issues concerning children.

Keywords: Orhan Seyfi Orhon, İbrahim Alâeddin Gövsa, Mehmed Faruk, child literature, child poems, *Güneş* magazine.

Çeşme Sokağının Kayıp Çocukları: Kemalettin Tuğcu Romanları ve Disiplin

Aslı YAKIN

Popülerin yakalandığı parametrelere ilişkin tartışmalardan birisi karşımıza tuhaf bir şekilde merhameti, ağlamayı ya da okuma sevgisini Kemalettin Tuğcu'nun romanlarından öğrendiğimiz düşüncesini çıkarıyor.[1] Ancak bu kitapların Milli Eğitim Bakanlığı tarafından okullara tavsiye edilmiş olması da kurum onaylı merhamet duygusu ve okuma sevgisi konusunda tereddüt yaratıyor[2]. Çünkü bu kitaplarda okuma sevgisi ya da merhametten öte, yoğun bir disiplin ortamı vardır. İyi ya da kötü, öksüz, yetim ya da anne ve babası ile birlikte, sokakta ya da sığındığı insanların yanında, köylü, şehirli, bedensel engelli, balıkçı, gazeteci, küçük bey ya da küçük hanım bütün çocuklar, sayısı üç yüzü geçen Kemalettin Tuğcu kitaplarında, mutlu sona ulaşabilmek için ağır koşullarda test edilirler. Bu çalışmada, hikayelerde sıklıkla geçen Çengelköy'deki köşkün, aile büyüğünün ölümünden sonra maddi sıkıntılar yaşayan ailenin, bedensel engelle doğan ve bu nedenle okula çok az gidebilen çocuğun, Kemalettin Tuğcu'nun Nemika Tuğcu tarafından bize detaylarıyla aktarılan hayat hikayesi (2004) ile örtüşmesi ya da ne kadar örtüştüğü konu dışıdır. Ayrıca, yazarın

1 Kemalettin Tuğcu kitapları üzerine yazılanların listesi Nemika Tuğcu'nun "Sırça Köşkün Masalcısı" adlı kitabında yer almaktadır.

2 Milli Eğitim Bakanlığı Yayımlar Dairesi Başkanlığı tarafından yayımlanan *Tebliğler Dergisi*'nin 1950-90 yılları arasındaki sayıları fihrist bölümünden taranmış ve bu dönem içerisinde 46 adet Kemalettin Tuğcu kitabının çocuklara okutulmak üzere duyuru ve tavsiyeler arasında yer aldığı saptanmıştır. Derginin kimi sayılarında fihrist olmadığı ve 80'li yılların ortalarına kadar da fihristte yazar adına yer verilmediği için bu tarama gerçek sayıyı vermeyebilir. Duyurularda yer alan Kemalettin Tuğcu kitaplarının sayısı daha fazla olabilir.

"edebi değeri" gibi bir değerlendirmeden de uzak durulmuştur. Bu metinler içerisinde ciddi sentaks sorunları olması ya da dizgiden kaynaklanan maddi hatalar üzerinde durulmamıştır. N. Tuğcu'nun kitabında belirttiği gibi, yayım evleri özellikle bu kitapların eski baskılarında hiç de özenli davranmamıştır. Ancak bu yalnızca Tuğcu kitapları için geçerli bir durum değildir. Gazete satışlarını arttıran, yayım evlerine ve sinemaya kazandıran Kerime Nadir ve Muazzez Tahsin Berkand gibi çok satan başka isimlerin kitapları da arka arkaya baskılar yaptıkları yıllarda aynı talihsizlikten paylarını almışlardır.

Burada yazar, metninden çıkarılmıştır, (Barthes, 1988) "göstergelerin sonsuz kaynağı" (Foucault 1991, 209) değildir. Metinler "söyleşimsel" (dialogic) (Bakhtin 1994) ya da "açık metin" (Barthes, 1995) olarak görülürken, çocuklar için yazılmış olan bu kitaplarda çocuğun nasıl kurgulandığına bakılmıştır. Biçimsel olarak söz konusu hikaye ve romanlarda "işlevler" (Propp, 1985) sınırlı sayıdadır ve biri ya da bir kaçı birlikte hemen hemen bütün Tuğcu kitaplarında yer alırlar. Dolayısı ile tek bir metin olarak, ama yansımalara ve paradokslara, simetrilere ve dışarıda bırakılanlara, zıtlıklara ve dil oyunlarına, metinsel bütünlüğe ve metnin "bilinçdışına" aynı zamanda bakılabilir. Çünkü metne karşı okuma, onu aynı zamanda başka bir "söyleşimsel" liğe de oturtmak anlamına gelir.

Yuvadan Uzak

En başta çocuklar ve büyükler birbirlerinden keskin bir şekilde ayrılmış iki grup oluştururlar. Büyüklerin dünyasında iftiraya uğradığı ya da kocasından veya yanına sığınmak zorunda kaldığı akrabalarından kötü muamele gördüğü için evden kaçan anneler (*Benim Babam, Yavrucuk, Huysuz Çocuk, Eskici Baba*), üvey oldukları sonradan öğrenilen anne ve babalar (*Köye Gelen Yabancı, Benim Babam, Yavrucuk, Adını Değiştiren Çocuk*), iftiraya uğrayan ya da kader mahkumu babalar (*Küçük Gazeteci, Kaçık, Korkunç Yıllar*), aile büyüklerinin ölmesi ile yoksullaşan evler ve işten çıkarılan kalfa ya da kahyalar (*İncili Terlik, Köye Gelen Yabancı, Unutulan Çocuk, Oyuncakçı Dede, Anasının Kuzusu*), sevdikleri erkeklerle evlenmek için zengin koca adaylarını reddeden kadınlar (*Eskici Baba, Köye Gelen Yabancı, Yavrucuk*), yoksul, köylü, şoför ya da balıkçı akrabalarından utanan veya uzak durmaya çabalayan, onlara güvenmeyen şehirliler (*Yolunu Şaşıran Adam, Adını Değiştiren Çocuk, Sokak Çocuğu, Talihsiz Çocuk*) yer alır. Büyüklerin dünyasında temel problem miras meselesi ya da şehirli ve zengin olmaktan kaynaklandığı ileri sürülen görgüsüzlük ve lüks yaşamdır (*Huysuz çocuk, Benim Babam, Köye Gelen Yabancı, Ekmek Parası, Yolunu Şaşıran Ada, Annelerin Çilesi, Yetim Malı, Küçük Erkek*).

Eskici Baba'nın kayıp çocuğu evini ararken bu hikayelerin tüm çocukları adına konuşur: "Küçük bir cami vardı ama biz sade minaresini görüyorduk. Bizim sokağımızda çeşmemiz vardı. Zaten adı da Çeşme Sokağı'ydı" (1972d, 54). Ancak çeşme ve cami İstanbul şehri için iyi birer referans noktası oluşturmazlar. Çeşme

Sokağı bir başka kitapta daha karşımız çıkar. *İncili Terlik*'te önce Gülmisal kalfa, ardından da Gülçin ve Ekrem eve bir üvey anne gelince evden gönderilmiştir. İki kardeş İstanbul'da sığınacak yer aramaya başlarlar. Daha önce bir defa Gülmisal kalfanın evine gitmiş olan Ekrem, yıllarca kendilerine dadılık yapmış olan kadının evini şöyle tarif eder: "Beni evine götürmüştü. Penceresinden büyük bir camiinin minareleri görünürdü. Dar sokakta bir çeşme vardı" (1971g, 85). Ancak bu defa bir ipucu vardır. Gülmisal kalfa, pencereden minareleri görünen camiyi Sultan Süleyman'ın yaptırdığını söylemiştir. Tuğcu kitaplarındaki çocukların hepsi "kayıp"tır, çünkü *Yuvadan Uzak* yaşarlar. *Komşularımız*, *İncili Terlik*, *Hırsızın Oğlu*, *Benim Babam*, *Altın Bilezik*, *Sokak Çocuğu*, *Ekmek Parası* ve *Düşkün Çocuk*, *Kimsesiz Çocuklar*, *Şeytan Çocuk*, *Büyüklerin Günahı* romanlarında kendilerine kötü davranıldığı için ya da çalışarak yoksul ailelerine para göndermek istedikleri için evden kaçan, uzaklaşan çocuklar vardır. Kimi zaman *Babasının Oğlu*, *Korkunç Yıllar*, *Zavallı Büyükbaba*, *Son Çocuk*, *Küçük Erkek*, *Küçük İşportacı* kitaplarında olduğu gibi bir talihsizlik çocukların tek başlarına ya da yanlarında ailelerinden birisi ile birlikte evden uzaklarda, sokaklarda yaşamasına ve çalışmasına yol açar. *Çocuk Pazarı* yoksulluk nedeniyle evlatlık olarak verilen çocukların hikayesidir. *Küçük Mirasyedi*'de öksüz ve yetim çocuklara bakan bir kadın vardır. *Ahretlik*'te anneleri öldükten sonra, farklı kimselere evlatlık olarak verilen üç kardeşin hikayesi anlatılır. Bazan çocuklar *Bir Garip Kızcağız*'da olduğu gibi komşuya bırakılır, ya da *Satılan Çocuk*'ta olduğu gibi kasaba meydanında satılmak üzereyken, bir hayırsever tarafından akrabasının elinden kurtarılır.

Evden uzaklaşanlar yalnızca yoksul ailelerin çocukları değildir. Zengin ve varlıklı ailelerin çocukları da zaman zaman aynı kaderi paylaşırlar. *Adını Değiştiren Çocuk*, *Bu Çocuk Kimin?* ve *Garip*'te zengin ama hastalıklı doğan çocuklar aileleri tarafından istenmedikleri için evden uzaklaştırılırlar ya da başka bir ailenin çocuğu ile değiştirilirler. *Talihsiz Çocuk* zengin bir ailenin kaçırılmış çocuğunun hikâyesidir. *Küçük Erkek* varlıklı bir

babanın oğludur, ama sırasıyla önce babasının, dadısının ve ardından da ona kalan parayı idare eden avukatın ölümü ile sokaklara düşmüş bir çocuk olarak karşımıza çıkar. *Yolunu Şaşıran Adam* ve *Köye Gelen Yabancı* kitaplarında ise ailelerinin zengin ve ihtişamlı yaşamından utanç duyarak, kendi hayatlarını kendileri kazanmak isteyen çocuklar vardır. *Balıkçı Güzeli, Çocuklar Adası, Maymunlar Adası, Pasifik'te Bir Türk Genci* kitaplarında da maceralara atılarak evlerinden uzaklaşan çocukları okuruz. *Çocuklar Adası* ve *Yuvadan Uzak* kitaplarında çocuklar anne ve babaları tarafından hayatı öğrenmeleri için evden gönderilirler. Ancak çocuklar bundan haberdar değildir. *Yuvadan Uzak*'ta babası iflas eden ve Bursa'ya taşınan Turgut, İstanbul'da "mahallenin fakiri Selim baba"nın yanına sığınır ve marangozluğu öğrenir. Ancak hikayenin sonunda babanın iflas etmediğini; sahip oldukları ile mutlu olmayı öğrenememiş ve okula gitmekten hoşlanmayan çocuğuna bir ders vermek istediğini öğreniriz. Oğluna "el kahrı çektirmek, dünyanın ne olduğunu öğretmek, fakir çocukların hayatını yaşatmak" (1970i, 127) istemiştir. Benzer bir durum *Çocuklar Adası* (1970c) kitabında da yer alır. Bekir amca ile birlikte altı çocuk bindikleri gemi batınca bir adaya çıkarlar. Adada bir yıl iki gün kalırlar. Kendilerine ev yaparlar, hayvan beslerler, adanın yerlisi "vahşiler"le tanışırlar ve karşılıklı birbirlerinin dillerini de öğrenirler. Çektikleri tüm sıkıntılardan sonra, Bekir amca kitabın sonunda çocuklara gerçeği açıklar:

> "Çocuklarım, hepiniz haylaz tembel ve yaramazdınız. Sizi yola getirmek için çok uğraştılar. Güzin'le Necla süsten başka bir şey düşünmüyordu. Siz erkek çocuklar birer haşarıydınız. Derslerinize çalışmıyor, muzurlukta dolaşıyordunuz. Babalarınız bir araya toplandı. Sizi bir sene her şeyden mahrum bırakmaya karar verdi. Akıllarına zengin bir Amerikalıya ait olan bu ada geldi. Bir gezme bahanesiyle hepinizi bu yata doldurduk. Tam buraya gelince de geminin musluklarını açarak onu batıyor göstererek bu adaya çıkarttık" (1970c, 97).

Oysa çocukların battığını zannettikleri Ocean gemisi plana uygun bir şekilde bir yıl, bir gün sonra adaya gelecek ve çocukları oradan alıp evlerine götürecektir. Ancak bu arada Bekir amca adadaki "vahşi"lerin eline düşer. Çünkü Simba'nın babası Hakahota, oğlunu Bekir amcanın kaçırdığını ve öldürdüğünü zannetmiştir. Çocuklar, "vahşi çocuk" Simba'nın da yardımıyla Bekir amcayı kurtarırlar. Bu arada Bekir amca günleri karıştırdığını ve kararlaştırıldığı gibi bir yıl bir gün sonra gelmiş olan gemiyi kaçırdıklarını anlar. Artık tek bir kurtuluş çaresi kalmıştır. O da bir gemi yaparak adadan ayrılmak. Yönetmenliğini Kinji Fukasaku'nun yaptığı *Battle Royale* (2000) filminin teması da bundan çok farklı değildir. Dersleri boykot eden, öğretmenlerini fiziksel olarak taciz eden kırk iki lise öğrencisi uyutularak bir otobüse doldurulurlar ve bir adaya götürülürler. Çocuklar kendilerine geldiklerinde gerçeği öğrenirler. Üç

gün boyunca adada ellerinde bir harita ve kendilerine rasgele dağıtılmış olan eşya ve silahlarla hayatta kalma savaşı vereceklerdir. Çocukların boyunlarına her an izlenebilmelerini sağlayan ve adadan kaçmalarını engelleyen, çıkarmaya çalıştıklarında ise ölmelerine yol açan elektronik tasmalar takılmıştır. Adadan bir tek çocuk sağ olarak kurtulacaktır ve bunun için savaşmak, birbirlerini öldürmek zorundadırlar. *Battle Royale* filminde disipline etme yolları elbette ki *Çocuklar Adası*'nda olduğundan çok daha radikaldir. Çünkü bu kararı alan, çocukların babaları değil, okullardaki disiplin sorunlarıyla baş edemeyen Japon hükümetidir.

Tuğcu kitaplarında hepsi farklı nedenlerle evlerinden uzaklaşmış olan çocukların başlarından geçenler ve mutlu sona kavuşmaları *Eskici Baba* ve *İncili Terlik* kitaplarında yer alan bir ifadeyle oldukça net bir şekilde özetlenir: "Su bulanmayınca durulmaz!" (1972d, 90; 1971g, 109). Hikayelerin hepsi bu nedenle "mutlu son"a sahiptir. Burada tüm bir klasik dönem sosyolojisinin yapı-fail ilişkisi ve sembolik etkileşimcilerin sosyalleşme kuramları, disipline etmek olarak özetlenir: çocuk iktidarın nesnesidir. Özetle, Tuğcu kitaplarında "yuvadan uzak tutmak" da paradoksal bir şekilde çocukları disipline etmenin bir yolu olarak görünür. Disipline etme okumayla ve öğüt vermeyle gerçekleşmiyorsa devreye sokulabilecek başka yollar da vardır. Gözyaşı Gölü (1972l) hikayesinde küçük İnci yaramazlıklarıyla annesinin sabrını taşırınca evden kovulur. Serbest kaldığını düşünerek sevinç içinde gezinmeye başlar ve yolu ormana düşer. Ormanda karşısına "yaramaz çocukların anneleri tarafından akıtılmamış gözyaşlarıyla dolu" (1971l, 85) bir göl çıkar. Nereden geldiği belli olmayan bir ses bu gölün hikayesini anlatır: "Anneler akıtamadıkları gözyaşlarını içlerinden boşaltamayacak olurlarsa sonra ölürler. Halbuki onlar çocuklarını büyütünceye kadar yaşamak ve onlari adam etmek isterler. İşte onun için yaramaz çocukların annelerinin akıtamadıkları gözyaşları hep bu göle boşalır" (1971l, 85). İnci bu hikayeden korkarak etkilenir ve evine döner, yaramazlık yapmayacağına söz verir.

Komşularımız'da olduğu gibi kimi zaman kadınlar da bu disiplinden paylarına düşeni alırlar. Anne ve babası ile birlikte yaşayan Ekrem'in evindeki sorunlar ise komşularının evinde yaşananlardan çok daha hafiftir. Karnedeki bir ya da iki kırık veya annesinin arada sırada daha refah içerisinde yaşama isteğini dile getirmesi, kocasından hoşnutsuzluğunu ifade etmesidir. Oysa komşularının evinde kıyametler kopmakta Basri bey her gün karısına ve oğlu Cahit'e işkence yapmaktadır. Ekrem'in babası bir gün komşu anne ve oğulun çığlıklarına dayanamaz ve karısına ve oğluna dayak atan adama müdahale eder. Ekrem bu durumu şöyle değerlendirir: "Yaşım çok küçük olduğu halde babamın komşu ile yaptığı bu kavganın evimizi daha mesut ettiğini anladım. Demek kadınlara her isteklerinin yapılması o kadar yaramıyor. Biraz sert bir erkek istiyorlar. Hafif, küçük bir korku taşımak onlara iyi geliyor" (1972m, 39).

Çocuklar bu metinlerde, Avrupa Rönesans'ının kırlara kovaladığı, tüccar ya da hacı gruplarına teslim ettiği delileri akla getirirler (Foucault, 1992). Birbirinden farklı nedenlerle de olsa *Yuvadan Uzak* kalarak kapatılırlar. "Kovulunca kapatılması gereken" deliler gibi evden uzakta, "dışta olanın içinde" (Foucault, 1992, 29) yer alırlar. Gem vurulması gereken istekleri nedeniyle "uygarlığın huzursuzluğu"na (Freud, 1999) dönüşürler ister istemez. Disipline edilmeleri, uygarlaştırılmaları gereklidir. Çocuğun, delininkini andıran masum hayal gücü, kaygı verici olmakla birlikte disipline edilebilir. Tıpkı deli gibi, çocuk da "herkese kendi gerçeğini hatırlatır" (Foucault 1992, 32). Kimin kimden ve neyi öğrendiği konusunda akıl karıştırıcı bir varlık olarak durduğu için disipline edilmesi gerekir. Çocuğun sözleri bu nedenle delininki gibi "çocuktan al haberi" ya da adam olacak çocuk" şeklinde "mizahi" bir söylem içerisinde erir gider. Büyük insan giysileri giydirilmiş çocuk bu nedenle "komik"tir. Italo Calvino'nun *Ağaca Tüneyen Baron* kitabında, salyangoz yemeği reddederek evlerinin bahçesindeki ağaca tırmanan ve altmış beş yıl boyunca hiç yere inmeden ağaçların üzerinde yaşayan Cosimo ise tüm bu sayılan nedenlerle hayranlık uyandıran bir kahramandır. Ağaçların üzerinde gezinirken komşuları olan Ondariva ailesinin kızı Violante ile tanışır. Viola, meyve hırsızları çetesi ile arkadaşlık kurmaktan çekinmemekte ve onları muhafızlara karşı da uyarmaktadır. Cosimo ağaçların üzerinden, salıncakta sallanan Viola ile konuşur. İçinden "dük olduğuma göre bütün bu toprakların efendisi sayılacağım.." (Calvino1971, 25) demek geçer ama tam da ailesiyle bağlarını koparıp kaçmışken, "babasının saçmalıklarını benimsemekten" hiç hoşlanmaz. Zamanı geldiğinde kendisini dük ilan etmek ona oldukça anlamsız görünür.

Küçük ve Zayıf

Tuğcu metinlerinin en dikkate değer yanlarından birisi yoksul, zengin, bedensel engelli, köylü, şehirli, kadin ve erkek için kurduğu beden imgeleridir. *Küçük Gazeteci*'de bir suçlunun peşinde iz süren çocuklar hep birlikte "sol kaşı yarık, sağ elinin baş parmağında kesik yeri bulunan, açık mavi gözlü, uzun boylu domuz gibi bir Hıristiyan"ı (1972f, 40) ararlar. *Pasifik'te Bir Türk* Genci kitabında Rıdvan, "bakışlarından kötü niyeti hemen sezilen, karayağız, kalın enseli" bir adamdır (1972c, 3). Can'ın seyahat ettiği gemi armatör olan babasına aittir, ama kaptan gemiyi kaçak idam mahkumlarıyla doldurmuştur. *Yavrucuk* kitabında Emel'i öldürmesi için tutulan kiralık katilin "kirli gömleğinin yakasından kalın boynu" (1971h, 14) görülür ve elinin üzerinde gemi çapası dövmesi vardır. *Küçük Kambur*'da "gösteriş ve Avrupa meraklısı", Kadri'nin karısı Nebahat "vücudu bozulur diye" (1982a, 3) çocuk yapmamıştır. *Eskici Baba* kitabının iyi adamı "iri yapılı, çok yaşlı, beyaz sakallı, bıyıklı, çok kuvvetli" olarak çizilir. *Çocuklar Adası* kitabında, çocuklar adanın yerlisi olan "vahşiler"den birisi ile, kabile reisinin oğlu Simba ile arkadaş olurlar. Simba'nın, kendisine dikilen pantolon,

gömlek ve ceketi giyişi, "Simba, bu elbiseyi giymekte hiç zorluk göstermedi" (1970c, 77) şeklinde anlatılır. Demek ki Simba'nın ruhunda uygar olabilmeye ilişkin bir eğilim vardır. Bu arada yerlinin "vahşi"ye, "vahşi"nin "Simba"ya dönüşmesi, adaya gelene kadar süs ve gösterişten başka bir şey düşünmeyen ve ellerinden hiçbir şey gelmeyen Güzin ve Necla'nın pantolon ve gömlek yanına Simba'ya bir de ceket dikmeleri, Simba'nın disiplinden aldığı kişisel pay olur. Hem Güzin ve Necla birer "ev kadını" olmayı öğrenmişlerdir, hem de "beyaz" kadınla "vahşi" arasındaki disipline etme ilişkileri yerli yerine oturmuştur. Hepsinin ötesinde ada da, zaten bir Amerikalıya aittir.

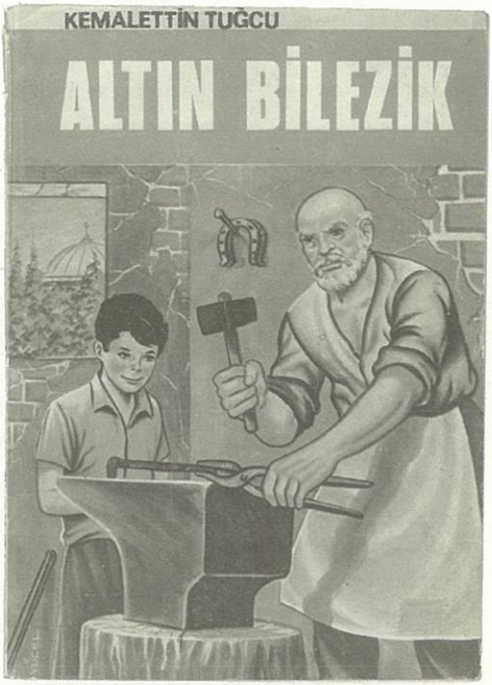

Tüm bu metinlerde çocuk bedeninin en sık vurgulanan özelliklerinden birisi de küçük oluşudur. Kemalettin Tuğcu kitaplarında iyilerin iyilik bulması ve kötülerin cezalarını çekmesi masallara ait bir özellik olarak görünse de, yer, zaman ve karamanların belirginliği bu metinleri kararsız kılar. Bu metinlerin kahramanları olan çocuklar akıl, beceriklilik ve sabırları sayesinde masallardaki gibi mutlu sona ulaşmayı başarırlar. Romanların arkalarına eklenmiş *Zümrüt* (1971d) ve *Yabani Kazlar* (1971e) gibi, "çok kısa hikaye"leri dışarıda bırakacak olursak, hikaye ve romanların büyük bir çoğunluğunda yoksulluk, açlık, hastalık, yalnızlık gibi en zor ve katlanılması güç koşulları aşarken, bu çocukların "doğaüstü" yardımcıları ya da arkadaşları olmaz. Öksüz, yetim, aç kalmış, dayak yiyen, aşağılanan bu çocukların hiçbirini *Pal Sokağı Çocukları*'nın (2000) Nemeçek'i gibi bir son beklemez. Bu metinlerin çocukları, ne Küçük Prens gibi fil yutmuş bir yılan resmi çizerler, ne de Keloğlan gibi çalılara ve kuğulara şarkı söylemeyi öğretirler. Çocuk bu romanlarda, *Çocuklar Gemisi*'nde adadan kurtulmak için bir gemi yapmayı öneren kızlar gibi istisnalar dışında hayal gücünden yoksun bir varlık olarak durur. Anasının kulağından doğar doğmaz şarap diye tutturup, günde on yedi bin dokuz yüz on üç ineğin sütünü içen ve on altı bin adet cinin derisi ile üç gulyabaninin postundan yapılma eldivenlere sahip olan Gargantua ile hiçbir benzerliği yoktur. Gargantua gibi, osurtmaca, bilmece, düştü düştü, kaydırak, kudurtmaca, ağızdan yellenmece ve merdiven oyunu oynamazlar. Gargantua,

çocukluğu boyunca pabuçlarına işer, gülmek için kendini gıdıklar, köpeklerin çanağından yemek yer, oyuncak atına biner, kıçını bol tüylü kaz palazı ile siler, Notre Damme kilisesinin kulelerinden aşağıdakilerin üzerine işer.

Rabelais üzerine yapılmış iki önemli çalışmadan birisi olan *The World of Rabelais* (1968)'de Bakhtin, Rabelais'nin eserlerini tarihe ilişkin bir metafor olarak kullanır. Lucien Febvre ise, *The Problem of Unbelief in the Sixteenth Century: The Religion of Rabelais* (1982)'de onun derin dindarlığından söz eder. Her ikisi için de Rabelais Avrupa Ortaçağı ve Rönesans arasındaki ilişkileri ya da sürekliliği anlama açısından anahtar konumdadır. Bakhtin'in, çözümlemesinde gülme öğesi aynı zamanda insanın çocukluğu gibi durur. Bakhtin'e göre Avrupa kültürünün tarihsel gelişimini anlamak, Ortaçağ'ın karnaval gülüşünü anlamaktan geçer. Çünkü tüm Ortaçağ Avrupa'sında var olan karnaval kültürü, ciddi, resmi, politik, feodal ve dini kült biçimlerinin tamamen dışındadır. Kilise bağımlı, feodal ve devlet tarafından finanse edilen, gülme öğesine yabancı resmi bayramlar ile tüm hiyerarşik sınıflamaların yok olduğu, özel bir iletişim dilinin geliştiği ve dünyanın yenilendiği karnavallar birbirine tam anlamıyla zıttır. Karnaval herkesin güldüğü, bu nedenle de gülmenin tek kişiye ait olmadığı, gülenlere de yönelik bir gülme halidir. Bakhtin, karnavalda gülenlerin de tamamlanmamış olduklarını, ölüm, yeniden canlanma ve yenilenme içerisinde yaşama katıldıklarını anlatır. Bu çerçevede karnaval zamanı herkesin çocuk olduğunu söylemekte bir sakınca yoktur. Ama halk mizahı da çocuktur zaten. Karnavalda oyuncu ve izleyiciler arasındaki ayırım kaybolurken karnavalın özgürlükleri yaşanır. Karnaval zamanı ortaya çıkan dil, taciz ve alay doludur ve Ortaçağın bilimsel metotlarından, dini törenlerine dek her şeyin parodisi yapılır. Bakhtin'in Rabelais üzerinden yaptığı saptamalar halk mizahının ideolojik, felsefi ve estetik özünü kavramaya yöneliktir ama aynı zamanda Gargantua'nın çocukluğu tüm yan anlamları dışında bir çocuk imgesi de oluşturur bizde. Bakhtin'i izlediğimizde Gargantua ya da çocuk, dünyaya açık ve katılan bir bedendir. Hiçbir isteğini saklamaz, ortalığı birbirine katar. Ölüme de, yaşama da açık ve yakın bir bedendir. Bu manada bugün korku edebiyatı ve sineması da çocukları kullanırken onların dünyaya açık ve katılan varlıklar olduğunu zımnen kabullenmiş olur.

Bu bağlamda çocuk zamanda bir haldir. Çocuk "bana masal anlat" derken büyük "bana masal anlatma" der. Bu masala atfedilen değerle bağlantılıdır. Bu değer ancak ve ancak zamanın nasıl algılandığı ve deneyimlendiğinden çıkarılabilir. Tolstoy, da bu nedenle *Çocukluk ve Ergenlik Yılları*'nda ihtiyar Ivanoviç için "Zavallı, zavallı ihtiyar. Biz kalabalığız; oynuyor, neşeleniyoruz. O ise yapayalnız, hiç kimse onun gönlünü almıyor. O da gerçekten kendinin öksüz olduğunu söylüyor" (1970, 12) der. Çocuğun tanımlanışına da buradan ulaşılmış olsa gerek. Çocuk masal dinleyecek zamanı olandır. Burada temel problem çocuğun uzamsallıktan zamansallığa kaydırılışında düğümlenir. Çocuk, Cosimo gibi ağaçların en yükseğinden kendini baş aşağı sarkıtabilir: "ve

bahçe tersten orman oluyordu, yeryüzü ormanı değil de insan ayağı basmamış bir dünya" (Calvino 1971, 55) hayal eder. Tuğcu kitaplarında da işte bu çocuk yoktur. Çünkü çocukların bu metinlerde masal dinleyecek zamanları yoktur.

Kemalettin Tuğcu'nun romanlarındaki bütün çocuklar çok küçük yaşlarda kendilerine bir iş kurmayı başarabilirler. Kurum olarak formal eğitimin görünür biçimde yer almadığı yerde, sahneye hemen "çekirdekten yetişme" ifadesi oturtulur. Önemli olan hayatın içinde elde edilen başarıdır. *Küçük İşportacı*'da on iki yaşındaki Nazmi ve annesi Seher, esnaftan Halit beyin evine sığınmak durumunda kalırlar. Halit bey, "deli Halit" olarak bilinir, aksidir ancak "iyi kalpli"dir ve Nazmi'ye göre "suyuna gidilirse şeker gibi bir adam" (1975b, 51) olacaktır. Halit bey de Nazmi'nin çalışmasını, "paçayı kurtarmasını" ve çekirdekten yetişme"sini ister (1975b, 35) ve "yemek buldun mu ye, dayak buldun mu kaç", "Bir günün beyliği beyliktir" (1975b, 41) türünden öğütler vererek onu büyüklerin dünyasına sokar. *Büyüklerin Günahı*'nda kardeşinden uzak kalan Seher'in kardeşine yazdığı mektupları okuruz. Daha önce bir doktorun evinde hizmetçilik yaptığı için basit ilkyardım işlerini öğrenmiştir. Mektuplarından birinde "Şimdi apartmanda veya komşularda enjeksiyon yapılacak olanlar bana geliyor. Paraya kıydım, bir tansiyon aleti, bir derece, bir de enjektör aldım. Pensim falan da tamam" (1979b, 61) diyerek kendisine hizmetçilik dışında nasıl ek işler bulduğunu anlatır. Ancak Sevim artık bir çocuk değildir, on yedi yaşındadır ve "çirkin kılıksız, alık bir kız değilim. Gösterişli ve hayli besiliyim. İyi teşekkül etmişim. Kendime bir başkası gibi bakıyorum" (1979b, 55) diyerek anlatır kendisini. Bu çocuklar aile içi cinsellik ve miras hukuku arasındaki ilişkiler hakkında da bilgi sahibidirler. *Küçük İşportacı*'da oğlu Nazmi ile birlikte Halit beyin evine yerleşerek evin bir tür kahyalığını yapan Seher bir süre sonra kendisine bakmaya başlar ve "yavaş yavaş içinde bir istek uyanır" (1975b, 37). Sonunda Halit beyle evlenir. İlk gece her zamanki gibi yemek yenir. Seher masayı toplar. İşlerini bitirdikten sonra pijamasının üzerine sabahlığını giyerek oğlundan izin ister: "Nazmi, İlk geceden saygısızlık olur. Ben Halit beyin odasına gidiyorum. Rica ediyorum sen sinirlenme" (1975b, 77). Nazmi bu durumu soğukkanlılıkla karşılayarak "Neye sinirleneceğim anne. Halit bey artık senin kocandır. Onun varisi olduğuna göre eşlik görevini yerine getirmen lazım" (1975b, 78) diyerek annesinin "dairenin sessizliği içinde kaybolan ayak sesleri"ni dinler.

Bu hikayelerin hepsinde çocuklar için temel sorun bir iş bulabilmekte düğümlenir. *Babasının* Oğlu'nda (1971b) on dört yaşında babası ölen Ongun, elinden her iş gelen küçük çocuğun en saf örneklerinden birisidir. Tıpkı babası gibi kırık çıkık tamir etmekten, yaralara pansuman yapmaya ve inşaat iskeleti kurmaktan, suçluları yakalamaya kadar her işte başarılı olur. Ancak babasından en önemli farkı, kazandığı parayı elinde tutmayı ve yatırım yapmayı bilmesidir. Karşısına çıkanlar onun bu becerikliliğini görerek bir iş kurmasına yardım ederler ve "yavaş yavaş paranın tadını

anlayan" (1971b, 123) Ongun, ihtiyaç içindeki insanlara da yardım eder, askere gider ve sonunda mutlu bir evlilik yapacağı genç kızı da bulur. Öte yandan bu çocuklar *Küçük Adam, Küçük Anne, Küçük Balıkçı, Küçük Besleme, Küçük Çalgıcı, Küçük Boyacı, Küçük Çırak, Küçük Erkek, Küçük Gazeteci, Küçük Göçmen, Küçük İşportacı, Küçük Serseri, Küçük Sanatçı*'da olduğu gibi küçüktürler. *Ahretlik* kitabında evlatlık olarak dağıtılacak üç kardeşten sekiz yaşında olan Saim, "mini mini bohçası hazırlanmış, koltuğuna sıkıştırılmış" (1972a, 3) olarak evden ayrılır. *Eskici Baba*'da tahta kaşığı eline alan Nurten'e Eskici Baba "kız o senin ağzının kaşığı değil" diyerek güler (1972d, 43) ve ne kadar ufak bir kız olduğunu hatırlatır. Nurten öte yandan kendisine ve Eskici babaya yemek yaparken "fasulyeleri dikkatle ayıklar, tenekeden iki defa su alarak yıkar, suyun üstüne çıkan fasulyeleri atar, kalanı süzer" (1972d, 42). Eskici Baba yatağa düştüğünde onun yüzünü siler, saçlarını sakallarını tarar, çarşıya giderek ekmek, et alır, "küçücük elleriyle" köfte yapar ve ateşin üstünde kızartır" (1972d, 51). *Yavrucuk* kitabının kahramanı Emel "Benim karnım küçük, daha büyüyünce daha çok yiyeceğim" (1971h, 122) derken küçüklüğünün son derece farkındadır. Ancak Annesi Güzin hastaneye kaldırıldıktan sonra bir anda büyümüştür:

> "Küçük kız bebeğini kucağına alarak pencereden sokağı seyrediyordu. Oda karanlık ve evin içi sessizdi. Dışarıda, sokakta, ablalar, ağabeyler, birer birer evlerine dönüyor, onları ya bir yaşlı kadın, ya süslü bir taze veya çocuklar karşılıyor ellerinden paketlerini alıyor, kapıyı kapatıyorlardı. Yolun kenarında sıralanan evlerde karanlık bir pencere kalmamıştı. Gelenler geliyor, akşam yemeği telaşı başlıyordu. O, kimsesiz, dul ve yoksul bir kadın gibi, bebeğinin kolsuz tarafını kendine yapıştırarak bekliyordu.
> Annesini iki hafta evvel beyaz bir otomobil gelip almış , hastaneye götürmüştü" (1971h, 5).

Burada küçük bir kızın dul bir kadına benzetilmesinin dışında psikanalistin de aklını karıştırabilecek olan bir durum söz konusudur, çünkü ölen, Emel'in babası değil, annesidir. Emel ardından küçük odasında, küçük karyolasına oturur, başına gelecekleri düşünür ve dua etmeye başlar: "Küçük ellerini açtı. Boynunu bir tarafa çarptı. Dudakları kıpırdarken gözlerini aralayan iri yaş taneleri yüzüne kayıyordu: 'Allah babacığım, Allah babacığım, annem iyi olsun, annem ölmesin. Kuzum Allah babacığım' Dua etmesini bilmiyordu" (1971h, 13). Bu çocukların seslerinde "büyük bir adam elemi" (1972d, 76) vardır. *Simitçi Kız* Ayşe ilkokul ikide okur, simit satar, büyükbabasına bakar. Hayat hakkında Salih efendi ile konuşurken "düşmez kalkmaz bir Allah" (1969e, 92) diyerek onu şaşırtır. *Benim Babam*'da Orhan'dan yaşının üzerinde davranması istenir: "Orhan, henüz çok küçük sayılırsın ama zaman ve durumumuz büyük bir adam gibi davranmanı icap ettiriyor" (1971c, 7).

Küçük olma halinden kaynaklanan "engeller" kimi zaman zayıflık, hastalık ve bedensel engel şeklinde kendini gösterir. Elbette bunlarla baş edilir, çünkü içinden çıkılması en güç olan, küçüklük ya da fiziki engel değil, daha sonra üç dört kitapta birden arka arkaya göreceğimiz gibi köylülüktür. Bedensel engel, zayıflık ve hastalık da genel olarak büyük bir baş, büyük ayak ve eller, zayıf bilekler olarak karşımıza çıkar. *İçler Acısı*'nda (1972e) zengin bir ailenin çocuğu olan Armağan ile Ahmet'in hikayesi anlatılır. Hikayenin açılış sahnesi Armağan'ın Karabaş'ın yavrularına işkence yapıp öldürüşüdür. Ancak Armağan'ın bu öfkesinin altında "kocaman" bir baş ve "cılız" bir vücut olarak tanımlanan bedensel engeli yatmaktadır. Kitap boyunca Ahmet'in Armağan'a arkadaşlık ederek ona merhameti öğretmeye çalışmasını ve bu konuda nasıl başarılı olduğunu okuruz.

Görmeyen Yavru (1970e), zengin bir ailenin kızı olan beş yaşındaki Lamia'nın hikayesidir. Ahmet onunla arkadaşlık eder ve "gözleri görmeyen için saymak neye yarardı?" (1970e, 25) diye düşünmesine rağmen ona sayıları öğretir. Aradan yıllar geçer, her iki çocuk da büyürler ve Ahmet Lamia'ya evlenme teklif eder.

Küçük Kambur (1982a), zengin bir ailenin çocuğu olan Engin'in hikayesidir. Engin'in bedensel engelini ailesi "soğukkanlılıkla" karşılayamaz ve tüm bu metinlerde yer alan, belki de en mükemmel sentaks karşımıza çıkar: "Konsültasyonlar yapıldı, çırılçıplak soyulup elden ele dolaştırılan, dünyasından habersiz bu bedbaht çocuğun alın yazısının ve tabiatın bu yavrucağın belkemiğine attığı kördüğümün çözülmesine imkan görülemedi" (1982a, 4). Engin, ailenin hayatında "bir çıban gibi büyüyen ve neşelerini kaçıran" bir çocuk olarak büyür ve kendi isteği ile okula gittiğinde diğer çocuklardan farklı olduğunu anlar (1982a, 5). Evdeki bakıcısına: "Tanrı benim sırtıma bir kamburcuk oturtmakla ne kazanmıştır lala?" diye sorar (1982a, 11). Lala bu soruyu kendisinin de bir zenci olarak dünyaya geldiğini, çocukluk yıllarında kendisi ile çok alay edildiğini ancak toprağın sakat, sağlam, Arap, beyaz diye bir ayırım yapmadığını söyleyerek yanıtlar. Engin bu çocuklar içerisinde çektiği sıkıntılar nedeniyle Tanrı'ya soru soran tek çocuktur. Onu en çok yaralayan ise askerlik muayenesi olur: "7-8 hekim karşısında bir külotla duracak, kendisini seyredecekler, daha yakına gelmesi için seslenecekler, hatta arkasını dönerek, kamburunu bir daha gösterecek" tir (1982a, 30). Engin, kambur erkeklerin kambur kadınlarla evleneceğini düşünmesine rağmen hikayenin sonu "mutlu" biter.

Küçük İsmail (1970h), *Hırsızın Oğlu* romanının arkasına eklenmiş olan hikayelerden birisidir. Babası, "kemik hastalığına tutulmuş, bacakları eğrilmiş, kafası kocaman kalmış" (1970h, 126) İsmail'e kötü davranmakta ve onu durmadan aşağılamaktadır. İsmail ise, tüm gün köyün yakınındaki bir tepede yer alan ahlat ağacının dibinde oturup hayaller kurar. Ancak bir gün ekin yığınlarından birinde çıkan yangını görür. Bağırarak köylülere haber verince herkesin sevgisini kazanır ve bir işe yaradığını anlar.

Zümrüt'ün (1971d) hikayesinde yalnız kalmış ve oyun arkadaşı olmayan çocukları eğlendirmek için ağaç kovuklarında yaşayan giysileri kahverengi ve yeşil, parlak yeşil gözlü kahverengi yüzlü bir "kambur soytarı" vardır. Çirkinliği nedeniyle hepsi birbirinden güzel olan perilerin arasında yaşayamadığını, kendi isteği üzerine böyle bir işi üstlendiğini anlatır Zümrüt'e. Zümrüt yan eve taşınan bir ailenin çocuğu ile arkadaş olduğunda ise kambur peri, oyun arkadaşı olmayan bir başka çocuğa eşlik etmek üzere başka bir ağaç kovuğuna gider.

Köylü ve Şehirli

Eşikte bulunan bu çocukların küçük bedenleri aynı zamanda sınıfsal farklılıklarını da çok net bir şekilde dışa vurur ve çocuklar da bunun bilincindedirler. *Adını Değiştiren Çocuk*'ta (1971a) Lamia ile Fatma'nın çocukları değiştirilmiştir ve bu işi yapan Lamia'nın aile doktorudur. Çünkü Lamia'nın doğurduğu çocuk cılız ve hastalıklıdır, ölme ihtimali yüksektir. Doktor, Lamia'nın çocuğunu kaybetmeye dayanamayacağını düşünür. Aynı evde hizmetçi olarak çalışan Fatma ve kocasının çocukları ise gürbüz ve sağlıklı doğmuştur, bu çocuk Lamia'ya verilir. Fatma ve kocası da Mehmet Ali'yi alarak köylerine dönerler. Mehmet Ali burada sağlığına kavuşur ve doktorun her ay gönderdiği paralarla hem ailesi hem kendisi, köydeki diğer insanlardan daha rahat bir yaşam sürdürürler. Mehmet Ali okulda da çok başarılı olur ve liseye gitmek istediğinde doktorun yardımıyla İstanbul'a gelir. Bir süre sonra doktor ölür ama gerçeğin ortaya çıkışı, ne geride bırakılan bir mektupla, ne de Fatma'nın geçmişin sırlarını anlatmasıyla olur. Mehmet Ali daha köydeyken annesi babası olarak bildiği insanları ve kendisini köydeki diğer büyükler ve çocuklarla karşılaştırmaya başlamıştır bile. Mehmet Ali'nin gözlemleri, 19. yüzyılda Franz Joseph Gall tarafından geliştirilen, beyin ve kafatası morfolojisi ile insan karakteri arasında doğrudan bağlantı kuran frenolojiyi anımsatır:

> "Ben ne babama, ne anneme ne de öteki köy çocuklarına benziyordum Annem babam esmer, yağız insanlardı. Köy çocukları da yuvarlak başlı, kaba yapılı, hemen rençper oluveren çocuklardı. Benim derim bembeyazdı. Ellerim ayaklarım ufacıktı. Yüzüm ince ve saçlarım simsiyahtı. Köy çocuklarına hiç benzemiyordum" (1971a, 13).

Mehmet Ali, Erenköy'deki köşke geldiğinde, Lamia'nın oğlu Dilaver hakkında da gözlemler yaparak bize "köylü beden"i tespit etmenin yollarını öğretir: "Yuvarlak bir başı vardı. Arkasındaki çok pahalı elbiseyi horlayarak giydiğinden üstünde eski gibi duruyordu. Rengi esmer, gözleri kahverengiydi. Elleri, ayakları yaşından daha büyük görünüyordu" (1971a, 46). Mehmet Ali hassas bir çocuk olarak anlatılırken, Dilaver durmadan yemek yiyen kaba saba bir çocuk olarak tasvir edilir. Dilaver'in

yemek yiyişi ile, *Çocuklar Adası*'ndaki vahşilerin "ağızlarını olabildiğince açarak gürültü ile ısırışları ve güçlükle yutuşları" (1970c, 95) arasında çok büyük bir fark yoktur. Bu sahneden hareketle Dilaver'in, Simba gibi bir ceketi rahatlıkla giyip giyemeyeceği bile şüpheli görünür. Mehmet Ali, daha Lamia'nın öz annesi olduğunu tam olarak anlamamışken bile onun sıkıntıları karşısında üzüntü duyar, yemek yiyemez, sütünü içemez. Evdeki hizmetçi kız ise Mehmet Ali'nin sütünü içememesini onun köylülüğüne bağlar: "Galiba sen süte alışık değilsin. Belki de sabahları bulgur çorbası içiyordun. İnsan alışmadığı şeyleri yiyemez" (1971a, 59) derken Bihruz Bey sendromunun bir başka örneği olarak karşımıza çıkar.

Adını Değiştiren Çocuk, Talihsiz Çocuk, Bir Garip Kızcağız ve Bu Çocuk Kimin aynı hikayeyi anlatan kitaplardır ve disipline etmeye ilişkin teorik temeli sunarlar. *Talihsiz Çocuk*'ta Göztepe'deki Mavi Köşkt'en çalınmış Ali vardır. Yanında büyüdüğü hırsız ölünce, Ali bir yandan gazeteye ilan vererek ailesini arar, öte yandan resim ve şiirde yeteneğini ispat eder, dergilerde resim ve şiirleri yayımlanır. Rahatlıkla bir iş edinir. Ailesini bulduğunda bu yeteneklerine "rağmen" bir süre kendisini onların çocuğu olduğuna inandıramaz. Babası bir hırsızın yanında büyüdüğü için onu aşağılarken, evdeki kardeşi ev içinde bir hırsızlık yapıp suçlunun Ali zannedilmesini sağlar. Ali her defasında evden ayrılır ve annesinin isteği ile eve geri döner. Sonunda boğulan bir adamın kızını kurtarması ve hırsızlığı kardeşinin yaptığının ortaya çıkması ile herkes ikna olur. Ali'nin asaleti ve terbiyesinin yanı sıra Mavi Köşk'ün çalınan çocuğu olduğuna ilişkin hüküm de "Bir insanın içinde ne varsa ortaya çıkan odur. İnsanın doğuştaki varlıklarını muhitleri bozamaz" (1969d, 92) şeklinde ifade edilir. Burada Mavi Köşk Ali'nin "doğuştaki varlığı"nın sembolüne dönüşür ister istemez. Bununla birlikte bu senaryoda Ali'nin kardeşinin ve babasının yaptıklarını açıklamak güç bir hale gelir. Eğer Ali doğuştan getirdikleri sayesinde hırsız olamıyorsa, kardeşi nasıl olup da hırsızlık yapabilmiştir? Hüküm buysa, ailesinin asaletini doğuştan beraberinde getirememiş olan bir kardeşin varlığı nasıl açıklanır? Doğuştan getirilenler her zaman kendini açığa vurmuyorsa Dilaver nasıl olup da "sefil" bir çocuk olmuştur. Muhitinin etkisiyle mi? Belki de bu çocuk, Ali'nin öz kardeşi değildir. Doğuştan kötü bir çocuğun varlığı ayrı sorularla uğraşmayı gerektirir ama bu çocuk Ali'nin öz kardeşiyse baba, neden Ali'nin suçsuzluğu ortadan çıktıktan sonra onu evden kovmamıştır? *Adını Değiştiren Çocuk*'ta ise doğuştan getirilen özellikler anne ve babanın köylü ya da şehirli olmasında düğümlenir.

Köylü ve şehirlinin yeteneklerine ilişkin bu denklemin *Bu Çocuk Kimin* adlı kitaba da taşındığı görülür. Aslında bu kitap *Adını Değiştiren* Çocuk'taki soruların en azından bir kısmını yanıtlamaya yönelik gibi durur. Bu defa sahnede üç değil, dört çocuk yer alır. Burada da köşkte hizmetçilik yapan köylü anne, evin hanımı olan Serap'la aynı zamanda doğum yaptıktan sonra kocası ve kucağında çocuğu ile köyüne döner. Oğlu Yaşar'ın, zayıf ve hastalıklı olduğu için rençperlik yapamayacağına karar verilir.

Resim yapmak ve "okumaktan başka bir işe yaramadığı" için de "devlet kapısında memur ya da köyde öğretmen" olması için okutulması gerektiği düşünülür. Öğretmeninin de "bu çocukta bir incelik var" (1976, 10) demesi üzerine on bir yaşındaki Yaşar, babası tarafından İstanbul'daki köşke geri götürülür. Köşk sahibi Ömer bey, oğlu Oğuz'un okuldaki başarısızlıkları nedeniyle sinirli, aksi bir adam olmuştur, karısı Serap ise Yaşar'dan hoşlanır. Ama Yaşar babasından "fakir fukaranın çabuk gücenmemesi gerektiği"ni (1976, 16) öğrendiği için Ömer beyin aşağılamalarına ve azarlarına direnir. Yaşar'ın bu köşkteki hayatı Ömer bey'in her defasında kendi oğlu Oğuz'un yeteneksizliğine ve tembelliğine sinirlenmesi ve Yaşar'ın başarılarına şaşırması ile sürer gider. Bu arada Yaşar'ın köyde kalan kardeşi İnci, okulda abisi kadar başarılı değildir. Şehirde ise Oğuz'un kardeşi, Serpil derslerinde başarı göstermektedir. Ömer bey sık sık isyan eder: "Neden bir köylünün oğlu okusun da benimki belge alsın?" (1976, 35). Yaşar'ın, Serap hanıma olan duygusal bağı da Ömer beyin dikkatini çekmiştir ve sorar: "Yaşar, henüz bir çocuk sayılırsın. Sende erken gelişmiş bazı duygular var mı?" (1976, 40). Oysa "kan çekmiştir" ve Serap, Yaşar'ın annesi; Ömer bey, babası ve Serpil de kardeşi çıkacaktır. Bu tablo içerisinde Oğuz tıpkı *Adını Değiştiren Çocuk*'taki Dilaver gibi çok yemek yediği için şişmanlayan, derslerine çalışmayan, üstüne başına dikkat etmeyen bir çocuk olarak yerini alır. Daha da ötesi kardeşi Serpil'in anlattığına göre "yıkanmayı hiç sevmeyen" (1976, 32) bir çocuktur. Bu hikayede de bir doktor ve kalfa vardır. Ancak onlar öldükleri için gerçeği açıklayacak kimse kalmamıştır ortada. Dolayısı ile tüm iş Yaşar'a kalmıştır. Ömer bey ve Serap hanımı, onların çocukları olduğuna, kendi başarılarını, fiziksel benzerliklerini ve Oğuz'la doğum günlerinin aynılığını anlatarak ikna eder. Bir önceki kitapta yer alan denklem de çözülmüş olur böylece. Köylü çocukları olan Dilaver ve Oğuz şehirde ve en iyi koşullarda yaşasalar da değişen bir şey olmamıştır. İnci muhtemelen bir kız çocuğu olduğu için çok yemek yemez, ama sonuçta o da öğretmeninin söylediğine göre derslerinde başarılı değildir. Köylülük de, Ömer beyin dediği gibi "bazı huylar, yetenekler" gibi "babadan oğula veya dededen oğula" (1976, 30) geçen genetik bir özellik olur. Serpil ve Yaşar varlıklı, şehirli ailenin başarılı çocukları olurken Oğuz ve İnci de köylü ailenin başarısız çocuklarına örnek teşkil ederler. Hipotez de, "köylülük başarı konusunda kız veya erkek çocuğu aynı şekilde etkiler" şeklinde kurulmuştur bu durumda. Bu üç kitabın arkasından *Garip*'i okuduğumuzda köylülüğün bedensel engelden daha büyük bir engel olduğunu düşünürüz. *Garip* (1970d), güzel bir annenin "başı büyük, kolları sıska, karnı şiş" olarak doğan "herkesin maymun yavrusuna, kurbağaya benzettiği" (1970d, 6) bir çocuğun hikayesidir. Çocuğun bu şekilde dünyaya gelmesindense ölmesini istedikleri için bir ad koymakta da güçlük çeken aile ona Garip adını takar. Aile günlerce doğacak bebekleri için hazırlanıp "pembe beyaz, taş gibi bir çocuk" beklerken "kocaman uzunsu bir kafada

patlak ve çıkıntılı gözleri, şiş bir karın etrafında cılız iki kol ve iki bacağın uçlarında büyükçe el ve ayakları bulunan, kara derili bir oğlan" dünyaya gelmiştir (1970d, 6-7). Garip'ten kurtulmak isterler ve bakıcısı olan köylü kız ile birlikte köye gönderirler. Ancak Garip kendisine gönderilen paralarla okur, tıp fakültesine giderek doktor olur ve günün birinde yaptığından pişman olarak yataklara düşen annesinin tedavisi ile de ilgilenir. Gözleri görmeyen ancak sonradan açılan Nermin'le evlenir.

— Aman Allahım bu ne ? İstemem, istemem!..

Köylülük, *Şeytan Çocuk* kitabında da teste tabii tutulur. Ahmet bir çiftçinin oğludur ve ilk okulu okuduktan sonra babası çiftçilikle uğraşmasını istemiştir. Ahmet de elinden her iş gelen çocukların bir örneğidir. İstanbul'a gitmek üzere yollara düştüğünde karşısına çıkan insanlar becerikliliği sayesinde ona yardım ederler. Bir çiftlik sahibinin yanında iş bulur ve İstanbul'a da onunla birlikte gider. Ahmet burada ortaokula başlar. Ama köylülüğü, okuldan da önce evde yüzüne vurulur. Hizmetçi köylü kadın, Esma, köylü olduğu için Ahmet'e hizmet etmek istemez: "Kadın aksi ve geçimsizdi. Konuşmasından bir köylü olduğu anlaşılıyordu. Ama giyinip kuşanmış, kendisini hanım oldu sanmıştı" (1975d, 38). Hanımefendilik de köylülük gibi doğuştan getirilen bir özelliktir. Esma, Ahmet'e "bitli, kel" diyerek evin en kötü odasını verir. Çiftlik sahibinin "ince hastalık" geçirmekte olan küçük kızı Nazlı, bu duruma çok sinirlenir. Muhtemelen köylülükle, kurtulması pek kolay olmayan "ince hastalık" arasında bir benzerlik yakalamıştır: "Utanmaz, şımarık. Bu evin sahibi sen misin? Kendini ne zannediyorsun. Bitli kel olan sensin. Anam seni adam etmek için çok uğraştı ama şu şımarık köylü kafasını bir türlü değiştiremedin" (1975d, 39). Çiftlik sahibi de Esma'yı "köyünün yolunu tutarsın" diyerek tehdit eder. Ancak kadın Ahmet'e *Talihsiz Çocuk*'taki Ali'nin kardeşi gibi, çeşitli hırsızlık suçları atmaya başlar. Ahmet her defasında bu suçları savuşturmayı başarır. Sonunda evin küçük kızı "Anlaşılıyor ki seni köy paklayacak. Bundan sonra bu alık köylü kafanla yine dolaplar çevirip Ahmet beyi kötülemeye kalk ta göreyim" (1975d, 41) diyerek Esma'yı evden kovar ya da bir başka deyişle "sanatoryum"a gönderir.

Nazlı'yı sinirlendiren "alık köylü kafası" karşısında, babası ile birlikte verdiği bu mücadele, tüm bu hikayelerde yeni doğmuş bebekleri birbiriyle değiştiren doktorları akla getirir. Hastalıklı ve şehirli bebek köylüye verilir ve yerine köylünün sağlıklı bebeği anneye teslim edilir. Ancak tıpkı eğitim ve öğütler gibi tıbbın da çaresiz kaldığı konu insan beynidir. *Görmeyen Yavru*'da Ahmet'in evlenme teklifi üzerine heyecanlanıp düşen Lamia'nın gözleri açılmıştır. Doktorun bu şaşırtıcı olay üzerine yaptığı açıklamaya bakalım:

> "İnsan beyni bu. Kapalı bir kutu. Bu kıldan ince damarlarla işlenmiş akıl sır ermez kafatasına el uzatmak çok güçtür. Doktorlar bu kapalı kemik kutuyu açmaya, bir tarafına el sürmeye kalktıkları zaman hastanın kurtulacağından her zaman emin değildirler. Orası gözün görmediği, ellerin değmediği bir yerdir. Çocuk düşünce kafasını bir tarafa çarpmış, gözleri görmez olmuş. Şimdi yıllardan sonra yine düşüyor ve bu defa gözleri görmeye başlıyor. Bir sarsıntı ile duran, ikinci bir sarsıntı ile işleyen bir saat gibi. İhtimal, tıkanmış, dolaşmış bir damarcık çözüldü, ihtimal görme sinirlerini kısan sıkan bir engel ortadan kalktı. Bir mucize!" (1970e, 84).

Köylülük de "dolaşmış ve tıkanmış bir damarcık" gibi medenilik yolunda görme sinirlerini sıkan bir engele dönüşmüştür yukarıda sözü edilen üç kitapta. Gerçi başka kitaplarda okuyan ve başarılı olan köylü çocuklarına rastlarız ama bunların sayısı hem azdır, hem de tıpkı *Hırsızın Oğlu*'nda babası hırsız olmasına rağmen hırsızlık yapmayan Ayhan'ın hikayesi gibi, onlar da köyden çıkarak başarılı oldukları için hikaye edilmişlerdir.

Şeytan Çocuk'ta test edilen de elbette hizmetçi kadın Esma'nın köylülükten kurtulup kurtulamayacağı değil, Ahmet'in köyünden beraberinde getirdikleridir. Çünkü okulun öğretmeni de Ahmet'i ilk görüşünde köylü olduğu için sevmez. Okuldaki çocuklar Ahmet'e, "kasketli", "asker kaçağı" gibi isimler takarak alay ederler. Öğretmenlerden bir tanesi ona "Seğmen köylü" adını takar. Ancak bir başka öğretmen, bu duruma öfkelenerek, insanın nerede doğarsa doğsun aynı yeteneklere sahip olduğunu, insanları iyiye de kötüye de yöneltenlerin çevreleri olduğunu söyler ve Mavi Köşk'te Ali için verilen hükmü de bozmuş olur. Ahmet sessiz çalışkan, affedici, şikayet etmeyendir çünkü temiz ve iyi yüreklidir. Sınıfta söz alarak arkadaşlarının iyi ve temiz kalpli çocuklar olduğunu, gençlikleri yüzünden bir araya gelince birbirlerine uyduklarını söyleyerek bu övgülerin yanı sıra bir çocuk olmadığını da bize kanıtlar. Ahmet'i izlersek çocukları bir araya getirmemenin daha faydalı olacağı gibi bir düşünce de aklımıza gelebilir. Bir başka derste tarih öğretmeni çocuklara nereli olduklarını sorduğunda hepsi büyük şehirlerin isimlerini verirler. Ahmet ise doğduğu köyü ve İstanbul'u iyi ve kötü yanlarıyla anlatır. Köyünde herkesin yardımsever olduğunu, İstanbul'da ise sınıf arkadaşlarının yaptığı gibi insanlarla alay edildiğini de ekler. Öğretmenin yanıtı "Aslını, gerisini ararsan

bu şehirde İstanbullu yoktur. Arkadaşların sorsun dedelerine bu şehre nereden geldiler. Çoğu Anadolu'dandır. Ama şu da var. Bir insan bu şehre artık yerleşirse artık buralı olur... sen de ısınırsın oğlum. Bu gidişle sen de iyi bir adam olarak yetişirsin" (1975d, 43) şeklinde olur. Ama ortada kimin neden nasıl övüldüğü ya da yerildiği ve başarılı olmanın sırları konusunda çoktan bir karışıklık vardır. Öğretmenin dediği doğruysa, İstanbul'a herkes Anadolu'nun bir köşesinden gelmişse, insanların geldikleri yerle alay ediliyor oluşu İstanbul'da edinilen bir huya dönüşür. Oysa Esma'nın cezası, köye geri gönderilmek olmuştur. Yok eğer "köylülük illeti"ne ancak şehirde derman bulunabiliyorsa, diğer çocuklar neden ve nasıl, üstelik şehirde doğmadıkları halde, "bir köylü gibi" köylü ile alay etmeye devam edebilirler? Öğretmenler dahil olmak üzere bu insanlar neden ıslah olmamışlardır? Yazar, sayısı üç yüzü geçen kitap yazdığında benzer kapalı devrelere rastlamak normal olabilir. Dolayısı ile bu defa mesele söz konusu metinlerin hangilerinin, hangi koşullarda ve neden çocuklara önerildiğinde düğümlenir. *Bir Garip Kızcağız* adlı kitapta Cemal ve annesi terzi Mihri hanımın yaşadığı eve bir gün küçük bir kız bırakılır. Dürdane adındaki bu küçük kız zeki ve yeteneklidir "ama" nüfus kağıdında nerede doğduğunu gösteren yer de yırtılmıştır. Mihri hanım "garip bir yaratık, yaşantısında bir gizlilik olan bir mahluk" (1983, 13) olarak gördüğü bu kızı konuşturduğunda, köyden geldiğini öğrenir. Tek açıklama kalmıştır geriye. Mihri hanım, herkesi Allah'ın yarattığını, köylerden de şehirlerden de en zeki ve en güzel insanların çıkabileceğini söylemek durumundadır. Kızı okula gönderir, ancak Dürdane'nin başarısı üzerine öğretmeni, Mihri hanımı okula çağırarak küçük kıza neden Dürdane adını taktıklarını sorar ve bu adın bu kadar zeki ve çalışkan bir çocuğa yakışmadığını söyler. Dürdane'nin adı da bundan böyle İnci olarak değiştirilir. Neyse ki ilerleyen sayfalarda Dürdane'nin gerçek adının Gülçin olduğu ve şehirli bir anne babanın kızı olduğu gerçeği ortaya çıkar. Bu durumda bize kalan da Simba ve babası Hakahota'nın isimleri konusunda bir araştırma yapmak olmalıdır.

Bütün bunların dışında elinden her iş gelen, akıllı ve okulda başarılı olan, derslerini anlamayan tüm kızları evlerine giderek çalıştıran Şeytan Çocuğun karşısına çıkan iki kızı da kaçırması bir bilmece olarak kalır. Ders çalıştırdığı kızlardan birisi Semra'dır: "Bazen başları birbirine değecek kadar eğiliyorlardı. Ahmet ilerisini hiç düşünmeden sıcak bir duygunun kaynadığını seziyordu içinde. Bu süslü, taze ve körpe kız on dördüne basıyordu. Köylerde bu yaşa gelen kızları evlendirirlerdi" (1975d, 63) Ahmet kıskanç bir arkadaşının oyununa gelerek Semra'yı elinden kaçırırken, tedavi için babasıyla birlikte yurtdışına giden Nazlı da Zürih'te yüksek mühendis Bedri beyle nişanlanır. Semra bir emekli memurun kızıdır, Nazlı da çiftlik sahibi ve tüccar, girişimci, yatırımcı gibi adlarla tanımlanan Adem beyin kızı. Şeytan çocuğa da kala kala muhtemelen bir köylü kızı kalacaktır.

Mutlu Son

Farewell My Lovely kitabında Raymond Chandler'ın meşhur özel dedektifi Philip Marlowe, çözmek zorunda olduğu bir olay nedeniyle polislerin eline düşer. Polislerden birine Hemingway adını takmıştır. Kendisine her defasında Hemingway diye hitap edilmesinden rahatsız olan polis sinirlenerek "Bu Hemingway denen adam da kim? diye sorar. Philip Marlowe'un yanıtı "Seni, söylediğinin doğru olduğuna inandırana kadar aynı şeyi tekrarlayıp duran bir adam" olur. Burada sözü edilen kitapları tek bir metne dönüştüren de, tür (genre) kavramından bağımsız olarak hep aynı hikayenin yazılmış olmasıdır. Ancak hep aynı şeyin söylenmiş oluşu, tüm bunların doğruluğuna kurumu da sonunda ikna etmiş olmalı ki, Milli Eğitim Bakanlığı'nın Yayımlar Dairesi, *Tebliğler Dergisi* bu kitaplara 70'li yılların ortalarından 80'lerin ortalarına kadar tavsiye edilen ve duyurulanlar arasında yer verir. Bu metinlerde yinelenen, çocuğun birbiri üzerinde ilerleyen bir dizi dal gibi, öngörülemeyen yollarda "ilerleme"sinin göze alınamayacağıdır. Cosimo ağaçtan inmelidir. *Görmeyen Yavru*'da doktorun insan beyni hakkında söylediklerini hatırlayalım. Tıpkı beynin "kapalı bir kutu" ve "bir sarsıntı ile duran, ikinci bir sarsıntı ile işleyen bir saat" (1970e, 84) oluşu gibi çocuk da, "arzu duyan bir makine" olarak adeta korkutur. Psikanalizin bizi "suçlu hissettirmesi" olasılığı gibi, ya da indirgemeci bir tavırla "deliliği ebeveyn kompleksi ile maskeleyişi" gibi (Deleuze 1994, 50) bu metinlerde de disipline edilememe hali kalıtımsal doğaya bağlanır. Pozitivist bir ifade ile söylenecek olursa, pozitivizmin ilk aşamasına tekabül eder bu metinler. Üretkenliğini yerleşik olana bağlamış olan kurum, çocuğun "yaban" olarak kalmasını istemez. Durkheimcı toplumsal olgu tanımında da bu varsayım örtük olarak yer alır. Yinelenmek, tekrar, kurumdur. Kurum, yapısal olarak obsesif kompulsif reaksiyon gösterir. Dolayısı ile hep aynı hikayeyi önermesi de şaşılacak bir şey değildir. Kemalettin Tuğcu kitapları buraya kadar söylenenler çerçevesinde ciddiye alınmalıdırlar. Bu çocuklar kayıptır, çünkü büyüktürler. Söylemin disipline etme yolları içerisinde kaybolmuşlardır. Hepsi birlikte bir "talim-terbiye kurumu" içerisinde iş bulabilirler.

Kaynakça

BAKHTIN, Mikhail (1968), *Rabelais and his World*, çev: Helene Islowsky, Londra: The MIT Press.

BAKHTIN, Mikhail (1994), [1981] "Discourse in the Novel", *The Diaologic Imagination: Four Essays*, çev: Caryl Emerson ve Michael Holquist, ed: Michael Holquist, Austin: University of Texas Press, 259-423.

BARTHES, Roland (1988) "The Death of Author", *Modern Criticism and Theory*, ed. David Lodge, Londra: Longman, 162-172.

BARTHES, Roland (1995) [1973] *S / Z*, çev: Richard Miller, Oxford: Blackwell.

CALVINO, Italo (1971) *Ağaca Tüneyen Baron*, çev: Aydın Emeç, İstanbul: E Yayınları.

CHANDLER, Raymond (1988) [1940] *Farewell, My Lovely*, Londra: Penguin Books.

DELEUZE Gilles & Felix Guattari (1994) [1972] *Anti Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*, çev: Robert Hurtley, Mark Seem ve Helen R. Lane, Londra: The Athlone Press.

FEBVRE, Lucien (1982), [1942], *The Problem of Unbelief in the Sixteenth Century: The Religion of Rabelais*, çev: Beatrice Gottlieb, Cambridge: Harvard University Press.

FOUCAULT, Michel, (1992) *Deliliğin Tarihi*, çev: M. A. Kılıçbay, Ankara: İmge Yayınları.

FREUD Sigmund (1999) *Uygarlığın Huzursuzluğu*, çev: Haluk Barışcan, İstanbul: Metis Yayınları.

PROPP, Vladimir (1985) *Masalın Biçimbilimi*, çev. Mehmet Rifat, Sema Rifat, İstanbul: B.F.S. Yayınları.

RABELAIS, Francois (1983) *Gargantua*, çev: Sabahattin Eyüboğlu, Azra Erhat, Vedat Günyol, İstanbul: Cem Yayınları.

MOLNAR, Ferenc (2000) *Pal Sokağı Çocukları*, çev. Z. Selimoğlu, İstanbul: Can Yayınları.

TOLSTOY, Lev (1970) *Çocukluk ve Ergenlik Yılları*, çev: Ahmet Ekeş, İstanbul: Varlık Yayınları.

TUĞCU, Kemalettin (1958), *Korkunç Yıllar*, İstanbul: Ceylan Yayınları.

TUĞCU, Kemalettin (1959), *Yetim Malı*, İstanbul: Ceylan Yayınları.

TUĞCU, Kemalettin (1960), *Unutulan Çocuk*, İstanbul: Ceylan Yayınları.

TUĞCU, Kemalettin (1963a), *Kimsesiz Çocuklar*, İstanbul: İtimat Yayınevi.

TUĞCU, Kemalettin (1963b), *Son Çocuk*, İstanbul: İtimat Yayınevi.

TUĞCU, Kemalettin (1964), *Anasının Kuzusu*, İstanbul: İtimat Yayınevi,.

TUĞCU, Kemalettin (1968), [1959], *Yolunu Şaşıran Adam*, İstanbul: İtimat Yayınevi.

TUĞCU, Kemalettin (1969a), [1968], *Huysuz Çocuk*, İstanbul: İtimat Yayınevi.

TUĞCU, Kemalettin (1969b), *Köye Gelen Yabancı*, İstanbul: İtimat Yayınevi.

TUĞCU, Kemalettin (1969c), *Maymunlar Adası*, İstanbul: İtimat Yayınevi.

TUĞCU, Kemalettin (1969d), *Talihsiz Çocuk*, İstanbul: İtimat Yayınevi.

TUĞCU, Kemalettin (1969e), "Simitçi Kız", *Huysuz Çocuk*, İstanbul: İtimat Yayınevi, 91-136.

TUĞCU, Kemalettin (1970a), *Aradaki Demir Kapı*, İstanbul: İtimat Yayınevi.

TUĞCU, Kemalettin (1970b), *Balıkçı Güzeli*, İstanbul: İtimat Yayınevi.

TUĞCU, Kemalettin (1970c), *Çocuklar Adası*, İstanbul: İtimat Yayınevi.

TUĞCU, Kemalettin (1970d), *Garip*, İstanbul: İtimat Yayınevi.

TUĞCU, Kemalettin (1970e), *Görmeyen Yavru*, İstanbul: İtimat Yayınevi.

TUĞCU, Kemalettin (1970f), *Küçük Mirasyedi*, İstanbul: İtimat Yayınevi.

TUĞCU, Kemalettin (1970g), [1959], *Hırsızın Oğlu*, İstanbul: İtimat Yayınevi.

TUĞCU, Kemalettin (1970h), [1959], "Küçük İsmail", *Hırsızın Oğlu*, İstanbul: İtimat Yayınevi, 128-128.
TUĞCU, Kemalettin (1970i), *Yuvadan Uzak*, İstanbul: İtimat Yayınevi.
TUĞCU, Kemalettin (1971a), *Adını Değiştiren Çocuk*, İstanbul: İtimat Yayınevi.
TUĞCU, Kemalettin (1971b), [1968], *Babasının Oğlu*, İstanbul: İtimat Yayınevi.
TUĞCU, Kemalettin (1971c), [1968], *Benim Babam*, İstanbul: İtimat Yayınevi.
TUĞCU, Kemalettin (1971d), [1968], "Zümrüt", *Benim Babam*, İstanbul: İtimat Yayınevi, 106-111.
TUĞCU, Kemalettin (1971e), [1968], "Yabani Kazlar", *Benim Babam*, İstanbul: İtimat Yayınevi, 124-128.
TUĞCU, Kemalettin (1971f), *Ekmek Parası*, İstanbul: İtimat Yayınevi.
TUĞCU, Kemalettin (1971g), *İncili Terlik*, İstanbul: İtimat Yayınevi.
TUĞCU, Kemalettin (1971h), *Yavrucuk*, İstanbul: İtimat Yayınevi.
TUĞCU, Kemalettin (1971i), *Küçük Çırak*, İstanbul: İtimat Kitabevi.
TUĞCU, Kemalettin (1972a), [1958], *Ahretlik*, İstanbul: İtimat Yayınevi.
TUĞCU, Kemalettin (1972b), [1970], *Altın Bilezik*, İstanbul: İtimat Yayınevi.
TUĞCU, Kemalettin (1972c), [1969], *Pasifik'te Bir Türk Genci*, İstanbul: İtimat Yayınevi.
TUĞCU, Kemalettin (1972d), [1968], *Eskici Baba*, İstanbul: İtimat Yayınevi.
TUĞCU, Kemalettin (1972e), *İçler Acısı*, İstanbul: İtimat Yayınevi.
TUĞCU, Kemalettin (1972f), [1970], *Küçük Gazeteci*, İstanbul: İtimat Yayınevi.
TUĞCU, Kemalettin (1972g), *Sokak Çocuğu*, İstanbul: İtimat Yayınevi.
TUĞCU, Kemalettin, (1972i), *Zavallı Büyükbaba*, İstanbul: İtimat Yayınevi.
TUĞCU, Kemalettin (1972j), *Küçük Adam*, İstanbul: İtimat Kitabevi.
TUĞCU, Kemalettin (1972k), *Küçük Anne*, İstanbul: İtimat Kitabevi.
TUĞCU, Kemalettin (1972l), "Gözyaşı Gölü", *Ahretlik*, İstanbul: İtimat Kitabevi, 84-86.
TUĞCU, Kemalettin (1972m) *Komşularımız*, İstanbul: İtimat Kitabevi.
TUĞCU, Kemalettin (1975a), *Annelerin Çilesi*, İstanbul: Damla Yayınevi.
TUĞCU, Kemalettin (1975b), *Küçük İşportacı*, İstanbul: Damla Yayınları.
TUĞCU, Kemalettin (1975c), *Küçük Serseri*, İstanbul: Damla Yayınları.
TUĞCU, Kemalettin (1975d), *Şeytan Çocuk*, İstanbul: Damla Yayınevi.
TUĞCU, Kemalettin (1976), *Bu Çocuk Kimin?*, İstanbul: Damla Yayınları.
TUĞCU, Kemalettin (1977a), *Kaçık*, İstanbul: İtimat Yayınevi.
TUĞCU, Kemalettin (1977b), *Küçük Sanatçı*, İstanbul: Kurtuluş Yayınları.
TUĞCU, Kemalettin (1977c), *Küçük Besleme*, İstanbul: Kurtuluş Yayınları.
TUĞCU, Kemalettin (1979a), *Küçük Erkek*, İstanbul: Damla Yayınevi.
TUĞCU, Kemalettin (1979b), *Büyüklerin Günahı*, İstanbul: Damla Yayınları.
TUĞCU, Kemalettin (1980), *Küçük Göçmen*, İstanbul: Kurtuluş Yayınları.

TUĞCU, Kemalettin (1980), *Küçük Balıkçı*, İstanbul: Kurtuluş Yayınları.
TUĞCU, Kemalettin (1982a), *Küçük Kambur*, İstanbul: Kurtuluş Yayınevi.
TUĞCU, Kemalettin (1982b), *Oyuncakçı Dede*, İstanbul: Kurtuluş Yayınları.
TUĞCU, Kemalettin (1982c), *Küçük Boyacı*, İstanbul: Kurtuluş Yayınları.
TUĞCU, Kemalettin (1983), *Bir Garip Kızcağız*, İstanbul: Damla Yayınları.
TUĞCU, Kemalettin (1985), *Küçük Çalgıcı*, İstanbul: Ünlü Yayınları.
TUĞCU, Kemalettin (1987), *Düşkün Çocuk*, İstanbul: Ceylan Yayınevi.
TUĞCU, Nemika (2004), *Sırça Köşkün Masalcısı*, İstanbul: Can Yayınları.

Özet:
Bu çalışmada Kemalettin Tuğcu kitaplarında yer alan ve çalışmak için evlerinden ayrılmış, kaçırılmış ya da kaçmış olan 'kayıp' çocukların izinden gidilmiştir. Romanların hepsinde çocuklar yoğun bir disiplin ortamı içerisindedirler. Kimi zaman öğrenme potansiyeli köylü ya da kentli oluşlarına göre de değişen bu çocuklar, ister okulda ister evden uzakta olsunlar, sonunda mutlaka kurallara uymayı öğreneceklerdir. Tuğcu kitaplarındaki bu disiplin teması, romanların Milli Eğitim Bakanlığı tarafından da okullara yardımcı kitaplar olarak tavsiye edilmesine yol açmıştır.

Anahtar sözcükler: Kemalettin Tuğcu, disiplin, çocuk

Abstract: In this study, we followed the footsteps of 'lost children' who had left their homes to find a job or run away or kidnapped in Kemalettin Tuğcu's novels. In these novels, all children are depicted in a strict disciplinary environment. Sometimes, the learning potential of children from rural areas is different from those grown up in a city. However, at the end, they all learn the rules either at school or away from home. This framework of discipline in Tuğcu's novels found its reflection in a formal recommendation by the Ministry of Education to primary schools as supplementary reading.

Keywords: Kemalettin Tuğcu, discipline, child

Gülseren Mungan YAVUZTÜRK Arşivi

Cinsel Gelişim ve Eğitim

İsmihan ARTAN*

Cinsel gelişim ve eğitim konusu ele alınırken öncelikle cinsiyet, cinsellik ve cinsel kimlik tanımlarının yapılması yararlı olacaktır. Cinsiyet ve cinselliğin ne olduğu ve cinsel kimliğin nasıl kazanıldığı incelendiği zaman cinsel eğitim konusu da açıklık kazanacaktır. Bu tanımların yapılması cinsel eğitimin içeriği, sınırları, veriliş yöntemleri ve hedefleri konusunda yol gösterici olacaktır.

Cinsiyet, Türk Dil Kurumunca "bireye üreme işinde ayrı bir rol veren ve erkekle dişiyi ayırt ettiren özel bir yaratılış, eşey" olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2005).

Cinsellik, eşeyli üremeyle ilgili bedensel, ruhsal ve toplumsal deneyim, yaşantı ve ilişkiler bütünüdür (Ana Britannica, 1988). *Sexuality Information and Education Council for the United States* (SIECUS)'e göre insan cinselliği bireylerin cinsel bilgilerini, inanç, davranış, değer ve tutumlarını kapsamaktadır. Etik, dinî ve kültürel değerler insan cinselliğine yön verir (SIECUS, 1999).

Cinsel kimlik ise bireyin gerçek biyolojik cinsiyetinden bağımsız olarak kendisini erkek ya da kadın olarak algılamasıdır (Ana Britannica, 1988). Çoğu kişide cinsel kimlikle biyolojik cinsiyet özelliklerinin uyumlu olduğu görülür (Bayhan ve Artan, 2004: 261).

Cinsel kimlik nasıl kazanılır? Cinsel kimlik kazanımını açıklayan pek çok teori vardır. Bunlardan bazıları şöyle özetlenebilir:

- Psikoanalitik teori

* Hacettepe Üniversitesi, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Bölümü. Prof. Dr.

- Öğrenme teorisi
- Zihinsel gelişim teorisi
- Cinsel şema teorisi

Psikoanalitik Teori

Freud'un psikoseksüel teorisi

Freud'un teorisine göre insanlarda libido adı verilen içsel bir enerji vardır. Bu içsel enerji ilkel haliyle kalmış bir cinsel dürtüdür ve tüm insanlarda vardır. Freud libidonun yaşamın farklı dönemlerinde vücudun farklı bölgelerinde odaklandığını düşünür. Libidonun odaklanma bölgelerine göre 5 gelişim aşaması tanımlar:

Oral dönem (0-1 yaş): Freud'a göre bu dönemde libido enerjisi ağız bölgesinde odaklanır. Bu nedenle ağız, dil ve dudaklar çok önemlidir. Bunlar bebeğin ilk hazzı tatmasına yardımcı olur. Ağız bölgesi aynı zamanda bebeğin dünya ile ilk iletişim yoludur. Bebek objeleri tanımak için emer, ısırır, bunun yanısıra ses oyunları yapar ve beslenmek için de ağzını kullanır. Freud bebeklerin ağızla ilgili gereksinimlerinin uygun bir düzeyde karşılanması gerektiğini savunur. Freud'a göre daha fazlası da daha azı da arzu edilmez. Çünkü her iki durumda da libidinal enerjinin bu bölgede kalarak ileride sigara tiryakiliği, aşırı yemek yeme, tırnak yeme gibi davranışlara yol açabileceğini savunur.

Anal dönem (1-3 yaş): Bu dönemde libidinal enerji anal bölgededir ve çocuğun dikkati anal bölgeye çekilir. Aynı zamanda anne-babanın dikkati de bu bölgededir. Çünkü tuvalet eğitimi başlamıştır. Aslında bu dönemde çocuk kendi bedeninin kontrolunun kendisinde olmasını istemektedir. Anne-baba da çocuktan kendileri istediği zaman çişini ve kakasını yapmasını beklemektedirler. Freud bu dönemde tuvalet eğitiminin bir savaş haline getirilmeden çözülmesi gerektiğini belirtir. Aksi takdirde bu bölgede enerji birikebileceğini ve bu enerjinin yetişkinlikte aşırı düzenlilik, cimrilik, inatçılık veya tam tersi olarak karşımıza çıkabileceğini söyler.

Fallik dönem (3-6 yaş): Libidinal enerji genital bölgededir. Freud'a göre bu dönemde erkek çocuk anneye bir hayranlık, bunun yanısıra da babasına karşı kıskançlık duymaktadır. Kız çocuklar da babaya hayranlık duyarken anneyi kıskanmaktadırlar. Bu duygular yani karşı cinsiyetteki ebeveynine duyduğu hayranlık ve kendi cinsiyetindeki ebeveynine duyduğu kıskançlık çocukta bir karmaşa yaratmaktadır. Çocuklar bu karmaşa durumuyla başedebilmek için özdeşim yolunu seçerler. Böylece erkek çocuk babasına, kız çocuk da annesine benzeyeceklerdir. Erkeklerdeki bu sürece Oidipus çatışması; kızlardakine ise Elektra kompleksi denmektedir.

Bu dönemdeki erkek çocuklar karşı cinsten birinin cinsel organını gördüklerinde şaşırırlar. Muhtemelen daha önce de karşı cinsten birinin cinsel organını görmüşlerdir.

Ama bu dönemde gördüğü zaman bu duygusal bir çerçeveye taşınabilir. Bu dönemdeki bir erkek çocuk kızların da bir penisi olması gerektiğini ama penislerinin kesildiğini düşünür. Böylece kendisi de penisini kaybedebileceğinden korkar. Freud buna "penisi kaybetme korkusu", "kastrasyon korkusu" demektedir. Bu arada anneye aşırı bir sevgi ve düşkünlük besleyen erkek çocuk babasının annesine olan sevgisinden dolayı kendisine kızacağını ve ceza olarak penisini keseceğini düşünmeye başlar. Bu durum erkek çocuk için çok büyük bir çatışmadır. Hem annesiyle olmak, ona yakın olmak istemektedir hem de penisini kaybetme riskini göze alamamaktadır. Bu çatışmayı çözmek için babasıyla işbirliği yapmaya karar verir. Böylece babasının kızgınlığını önleyeceğini ve penisini kaybetme riskini de uzaklaştırmış olacağını düşünür. Ve babasını gözleyerek onun yaptığı şeyleri yapar. Bunun sonucunda da babasına benzemeye başlar. Onun özelliklerini, değerlerini benimser.

Freud, kızlarda penisi kaybetme korkusu olmadığı için kızların cinsel kimlik kazanımı sürecini açıklamakta zorlanır. Erkek çocuklardaki penisi kaybetme korkusunun onları erkek cinsel kimliği kazanma yönünde motive ettiğini düşünmektedir. Kızlarda kaybedecek bir şey yoktur. O halde kızlarda süreç nasıldır? Kızların da "penise imrenme" ile motive olduklarını söyler. Freud aynı erkek çocuklarda olduğu gibi kız çocukların da karşı cinsin farklı bir cinsel organı olduğunu ve kendilerinin penisi olmadığını farkettiklerinde bir çatışma yaşadıklarını düşünür. Erkekler daha çok bir korku duyarlarken kızlar kıskançlık duymaktadırlar. Önceleri bir penisi olmadığını inkâr edebilirler. Bazılarının ayakta çiş yapmakta ısrar ettikleri veya bacaklarının arasına biberon veya benzer bir şey koyarak penisi varmış gibi yürüdükleri görülebilir. Bazıları da penisin daha sonradan çıkacağını düşünebilirler. Ama gerçekleri anlamakta gecikmezler. Bir penisi yoktur ve hiçbir zaman olmayacaktır. Annesine kendisini bir penis ile doğurmadığı için kızgınlık duymaya başlar. Bundan annesini sorumlu tutar. Freud bu dönemde kızların anneden uzaklaşıp babaya yaklaşacaklarını söyler. Ama bir süre sonra babasının ona bir penis sağlamayacağını anladığında ve aynı zamanda babasının da onayını almak için annesine benzemeye çabalar. Annesini bir model olarak görür ve onunla özdeşim yapar.

Her iki cinsiyetteki çocuk da sonuçta kendi cinsiyetinden olan ebeveynine benzeyerek kadın ve erkek rollerini öğrenir. Onların değerlerini sanki kendi değerleriymiş gibi içselleştirir, onlar gibi olmaya çabalar. Bu özdeşim süreci sonunda bir kadın ya da erkek olarak davranışlarını yönlendirecek süperego gelişir.

Latans dönem (6-12 yaş): Freud'a göre çocuklar 3-6 yaş arasındaki fırtınalı dönemden sonra sakin bir döneme girmektedirler. Bu dönemde libido belli bir bölge üzerinde odaklanmamıştır. Dışarıdan bakılınca cinsel ilgilerin azaldığı düşünülebilir. Aslında çocuklar cinsellikle ilgili konuları merak etmeye, araştırmaya, gözlemlemeye devam etmektedirler. Ancak okulun başlamasıyla beraber ilgileri daha çok öğrenme, yeni

şeyler araştırma, yeni insanlarla ilişki kurma ve akademik başarıya çekilir. Bu dönemde kızların daha çok kızlarla; erkeklerin erkeklerle arkadaşlık ettikleri ve oynadıkları görülür.

Genital dönem (12-18 yaş): Libidinal enerji tekrar genital organlara döner. Ancak bu kez genital organların üreme fonksiyonu vardır. Bu dönemde çok hızlı bir büyüme söz konusudur. Bu hızlı büyümeden dolayı zaman zaman şaşırmakta, zaman zaman korku duymakta ve bu arada da kendilerini tanımaya çabalamaktadırlar. Bu dönemdekiler libidinal enerjilerini politik aktivite, spor veya gönüllü uğraşlar gibi alanlara aktarabilirler. (Bayhan ve Artan, 2004: 197-201; Beal, 1994: 53-67.; Bee, 2000: 276-277;)

Erikson'un psikososyal teorisi

Erikson Freud'un teorisini temel almaktadır. Ancak iki teori arasında bazı farklar vardır. Öncelikle Erikson psikoseksüel demek yerine psikososyal demeyi tercih etmiştir. Çünkü çevrenin etkisine Freud'dan daha fazla önem vermektedir. Ayrıca kişilik gelişiminin yaşam boyu sürdüğünü düşünmekte ve tüm yaşamı sekiz döneme ayırarak incelemektedir. Erikson'a göre gelişim sürecindeki her dönemin temel bir çatışması vardır. Bu çatışmaların, çocuğun kendisine bakan kişilere bağlı olarak olumlu veya olumsuz yönde çözüldüğünü savunur.

Oral-Duyum Dönem (0-1 yaş): Bu dönemin çatışması **temel güvene** karşı **güvensizliktir**. Bebek kendisine bakan kişinin davranışları ile bu dönemin çatışmasını çözecektir. Bu kişinin çoğunlukla anne olduğu unutulmamalıdır. İlk yıl boyunca çocuğa bakan kişiler çocuğa sevgi dolu yaklaşır, gereksinimlerini zamanında karşılarsa çocuk temel bir güven duygusu geliştirir. Güven duygusunu geliştiren çocuk dış dünyaya ve diğer insanlara güvenecek ve bu duyguyu diğer ilişkilerine de taşıyacaktır. Çocuk düzensiz, sert bir tutum görürse bu kez de güvensizlik duygusu geliştirecektir. Bu çocuklar da bu duyguyu diğer tüm ilişkilerine taşıyacaklardır.

Anal-Kas Dönem (1-3 yaş): Dönemin çatışması **özgürlüğe** karşı **utanç ve korkudur**. Bu dönemin en önemli özelliği yürümenin başlamasıdır. Yürümenin başlaması bir anlamda çocuğun özgürleşmesi demektir. Çünkü artık kendi başına hareket edebilir. Daha önce dokunamadığı şeylere dokunabilir, ulaşamadığı şeylere ulaşabilir. Sürekli araştırma, deneme, öğrenme sürecindedir. Anne-babanın bu dönemdeki tutumları çok önemlidir. Çocuk bu yeni girişimleri sırasında sürekli engellenir, sürekli başarısızlığa uğratılırsa özgürlük yerine utanç ve korku duygusu geliştirebilir. Bazen bir girişimde bulunup başaramadığı durumda da çocuğu desteklemek, uygun rehberliği yapmak onun özgürlük duygusu kazanmasına yardımcı olacaktır. Ancak buradaki "özgürlük" sözcüğü yanlış yorumlanmamalıdır. Erikson bu dönem çocuklarının bir miktar da olsa utanç ve şüpheyi hissetmeleri gerektiğini söyler. Kendisinden şüphe duymanın bazı şeyleri yapmaya hâlâ hazır olmadıklarını hissetmelerine; mahcubiyet/utanç

duygusunun ise belli kurallara uygun yaşamayı öğrenmelerine yardımcı olacağını belirtir. Ve bu nedenle çocuklar her ne kadar özgür yaşamak isteseler de anne-baba ve yetişkinlerin belirli kurallar koymaları gerektiğini savunur. Ancak bu kuralların uygun düzeyde ve sayıda olması gerektiğini de vurgular.

Cinsel-Devinsel Dönem (3-6 yaş): Bu dönemin çözülmesi gereken çatışması **inisiyatife** karşı **suçluluk**tur. Çocuğun artık bir takım amaçları vardır. Bu dönem çocuğu hergün yeni bir şey öğrenmekte ve yeni bir beceri kazanmaktadır. Ve öğrendiği bu yeni becerileri denemek ister. Örneğin tek başına dışarı çıkmak ister. Ya da bir oyuncağını parçalarına ayırarak onu daha iyi tanımak ister. Sonra bu oyuncağı tekrar bir araya getiremediği zaman sinirlenir ve oyuncağı fırlatabilir. Anne-babalar böyle bir çocuğun saldırgan davrandığını düşünebilirler. Bu durumda anne-babaların bu dönem çocuğunu iyi tanıması gerekir. Bu çocuğu cezalandırmak onda suçluluk duygusunu ortaya çıkaracaktır. Ancak bu cümle "çocuk kesinlikle engellenmemeli veya cezalandırılmamalı" şeklinde yorumlanmamalıdır. Çocuğun otokontrol geliştirebilmesi için kuralları bilmeye, yanlışları öğrenmeye gereksinimi vardır. Önemli olan anne-baba-çocuk arasında hoşgörünün, anlayışın, engelleme ve cezanın dozunun iyi ayarlanmasıdır.

Gizil Dönem (6-11 yaş): **Başarı**ya karşı **aşağılık duygusu** bu dönemin çözülmeyi bekleyen çatışmasıdır. Bu dönemin en önemli özelliği okul yaşantısının başlamasıdır. Bu, çocuk için yeni ve çok önemli bir deneyimdir. Ondan okuma yazmayı öğrenmesi, matematiksel işlemler yapması, sınıfın düzenine uyması, arkadaşlarıyla iyi geçinmesi gibi pekçok şey beklenmektedir. Yani sürekli başarması gereken birşeyler vardır. Toplumun ondan beklediklerini yaptığı zaman başarı duygusu gelişecektir. Beklenen becerileri sergileyemediği zaman da başarısızlık duygusu yani aşağılık duygusu geliştirebilecektir. Erikson çocukların bir miktar da başarısızlığı tatmasının gerekli olduğunu savunur. Bu sayede alçakgönüllüğü öğrenebileceklerini düşünür. Bu dönemde de denge çok önemlidir. Yani çocuk hem başarıyı yaşamalı hem de başarısızlığı tatmalıdır.

Ergenlik Dönemi (11-18 yaş): Bu dönemin çatışması **kimlik kazanma**ya karşı **rol karmaşası**dır. Ergenlik dönemi gençlerin kişiliklerini ve rollerini tekrar gözden geçirdikleri bir dönemdir. Bu dönemin çatışmasını başarıyla atlatanlar ne yapmak ve ne olmak istediğini bilen, cinsel rolünün farkında kişiler olacaklardır.

Genç Yetişkinlik: **Dostluk kazanma**ya karşı **yalnız kalma** bu döneme damgasını vuran çatışmadır. Bu dönemdeki genç, kimlik sorununu daha önceki dönemlerde çözememiş ise kendi kimliğini kaybetmekten korkar ve diğer insanlarla ilişkiler kuramaz ve yalnız kalır; kimlik sorununu çözmüş ise korkmadan diğer insanlarla ilişkiler kurar.

Yetişkinlik: Bu dönemin çözülmeyi bekleyen çatışması **üretkenliğe** karşı **duraklama**dır. Yaşamının bu dönemine kadar sevmeyi ve paylaşmayı öğrenen kişi

gelecek kuşakları yetiştirecek ve onlara rehberlik edecektir. Sözü edilen üretkenlik topluma yararlı işler yapma anlamındadır. Duraklama ise kişinin kendi çıkarlarını gözetmesi sonucu duraklama, kısırlık anlamını taşır.

Olgunluk: **Benlik bütünlüğüne** karşı **umutsuzluk** bu dönemin çatışmasıdır. Erikson bu dönemde kişinin geriye bakarak yaşamının daha önceki dönemlerini değerlendirdiğini söyler. Kişi üretken bir yaşam sürdürdüğünü düşünürse mutluluk ve doyum hisseder. Yaşamını boş yere ve anlamsız geçirdiğini düşünürse de mutsuzluk ve umutsuzluk duyar (Bee, 2000: 278-280; Bayhan ve Artan, 2004: 201-207).

Sosyal Öğrenme Teorisi

Sosyal öğrenme teorisinde de psikoanalitik teoride olduğu gibi model alma vardır. Bunun yanısıra çocukların ödül-ceza yoluyla cinsel rollerini kazandıkları savunulur. Sosyal öğrenme teorisine göre çocukların davranışları diğer kişilerin tepkileri ile şekillenmektedir. Bu teoriye göre anne-babalar çocuklarına cinsiyetlerine uygun oyuncaklar almakta, çocukları ile konuşurken onların cinsiyetlerine uygun davranmakta, ev içinde cinsiyetlerine uygun sorumluluklar vermektedirler. Çocuklar da aynı davranışa kız ve erkek olarak farklı tepkiler aldıklarında zaman içinde kız ve erkek olarak farklı davranmaya başlayacaklardır. Bu teoriye göre çocuklar yaklaşık 18 aylık oldukları zaman cinsiyet tipli davranışlarda bulunurlar. Çocukların bu davranışları anne-babanın ve toplumun uygun gördüğü şekilde desteklenir veya cezalandırılır. Örneğin çocuklar tesadüfi bir şekilde bir araba veya bebek ile oynarlar. Anne-babalar erkek çocuklarının arabalarla; kızlarının ise bebeklerle oynamalarını desteklerler yani bir anlamda ödüllendirirler. Çocuklar da böylece neyin cinsiyetlerine uygun olup neyin uygun olmadığını öğrenirler. Bunun yanısıra aileler çocuklarına cinsiyetlerine uygun gördükleri oyuncakları alarak ta çocukların kendi cinsiyetlerine uygun davranışları benimsemelerini desteklerler. Yapılan çalışmalar çoğu anne-babanın kız ve erkek çocuklarına karşı aynı duyarlılıkta olduğunu ortaya koymuştur. Anne-babalar hem kız hem erkek çocuklarının iyi olmasını, iyi davranmasını, okulda başarılı olmasını vb. isterler ancak oyun, bağımsızlık gibi durumlarda cinsiyete göre farklı davrandıkları görülmektedir.

Sosyal öğrenme teorisine göre çocuklar cinsel rollerini sadece ödül ve ceza yoluyla öğrenmezler. Aynı zamanda anne-babalarını ve diğer yetişkinleri dikkatle izlerler. Kadınların ve erkeklerin neler giydiğini, nasıl konuştuklarını, hangi işleri yaptıklarını, evde hangi sorumlulukları aldıklarını ve benzer pek çok şeyi gözlerler. Sadece gözlemekle kalmaz ve beğendiklerini, hayran olduklarını taklit etmeye çalışırlar. Taklit etme çok etkili bir öğrenme yoludur. Ünlü bir basketbolcunun içtiği içeceği içerek, ya da saçını ünlü bir pop şarkıcısının saçı gibi kestirerek onlar gibi olacaklarını, onların başarılarını yakalayacaklarını düşünürler. Bu teoriye göre anne-babalar, televizyon,

yaşıtlar ve toplum cinsel rollerin kazanılmasında rol oynamaktadırlar. (Beal, 1994: 69-70; Bee, 2000: 308-309; Dworetzky, 1990: 379-380)

Zihinsel Gelişim Teorisi

Cinsel rol kazanımıyla ilgili zihinsel gelişimi temel alan pek çok teori vardır. Kohlberg'in zihinsel gelişim teorisi Piaget'nin teorisine dayandırılmaktadır. Teori sosyal öğrenme teorisini de tamamen çürütmemekte, ona ilaveler yapmaktadır. Bu teoriye göre çocuğun öncelikle kendisinin bir kız veya bir erkek olduğunu farketmesi ve öğrenmesi gerekir. Ancak bunu öğrendikten sonra cinsiyetine uygun veya kendinden beklenen bir şekilde davranabilir. Kohlberg çocukların artık her zaman bu cinsiyette kalacaklarını öğrendikleri zaman kendi cinsiyetine uygun davranışları göstermek için fazlaca motive olduklarını savunur. Bunun da en yoğun olarak 5-7 yaş arasında olacağını çünkü çocukların artık cinsiyetlerinin değişmeyeceğini bu dönemde kabul ettiklerini belirtir.

Kohlberg çocukların cinselliği tam olarak anlamaları için üç aşamadan geçmeleri gerektiğini söyler:

1. *Temel Cinsellik Kişiliği:* Çocukların kadın ve erkek arasındaki fiziksel farkları görüp, anlamaları. Ve bunun sonucunda kendilerinin de kız veya erkek olduklarını kavramalarıdır.

2. *Cinsel Sabitlik:* Çocukların cinsiyetlerinin her zaman aynı kalacağını ve erkek veya kadın olarak büyüyeceklerini anlamalarıdır.

3. *Cinsel Korunum:* Çocukların, insanların saç stili, giyim, faaliyet gibi yüzeysel birtakım değişiklikler yapsalar bile cinsiyetlerinin aynı kalacağını anlamalarıdır. Örneğin, bir kadın saçını erkek gibi kestirse bile kadın olarak kalacaktır (Beal, 1994: 92; Bee, 2000: 309; Bayhan ve Artan, 2004: 269, Dworetzky, 1990: 380).

Cinsiyet Şemaları Teorisi

Sözü edilen tüm bu teorileri destekleyen veya eleştiren pek çok çalışmacının bulunması, yeni bir kuramsal alternatif arayışına yol açmıştır. Cinsiyet şemaları teorisinin temeli zihinsel gelişime dayanmakla beraber sosyal öğrenme teorisinin ögelerini kapsadığı da görülmektedir. Sandra Bem teorinin en güçlü savunucularındandır. Teoriye göre cinsiyet şeması çocuk kadın ve erkek arasında birtakım farklılıklar olduğunu farkettiği, kendi cinsiyetini öğrendiği ve cinsiyette bir sabitlik olduğunu anladığı zaman gelişmeye başlar. Bem çocukların zihinsel gelişim teorisyenlerinin sözünü ettiği cinsel sabitlik kazanılmadan çok daha önce cinsel tipli davranışlar gösterdiklerini belirtir. Pek çok araştırmacı çocukların bu kadar erken yaşta cinsiyeti farketmelerinin nedenini araştırmışlardır. Bazıları bunu farketmelerinde en önemli etkenin yetişkinler olduğunu belirtmektedirler. Yetişkinler bilinçli olmayan pek çok yolla cinsiyetin önemini

vurgularlar. Örneğin yeni bir bebek haberi aldıklarında ilk olarak "kız mı, erkek mi" sorusunu sorarlar. Kızlara pembe, erkeklere mavi giysiler alırlar. 2-3 yaşlarındaki bir çocuğa "en sevdiğin arkadaşın kız mı, erkek mi" diye sorarlar. Ve böylece çocuklara cinsiyetin önemli bir şey olduğu fikrini kazandırırlar. Bununla beraber çocuklarda bir cinsiyet şeması gelişir. Cinsiyet şemaları kadın ve erkeklerin nasıl göründükleri, ilgileri, aktiviteleri, kişilik özellikleri, değişik durumlarda nasıl davranmalarının beklendiği gibi bazı bilgileri içerir. Şemalar kadın ve erkelerle ilgili tekrarlanan deneyimler ve gözlemler sonucu gelişir. Örneğin çocuk ailece her dışarı çıktıklarında arabayı babasının sürdüğünü gözlemler; arabanın lastiği patladığında ya da bir arıza durumunda baba tamir eder veya ettirir; televizyon reklamlarında çoğunlukla arabaları erkekler kullanır ve küçük erkek çocuklar arabalarla oynarlar. Çocuk araba süren kadınlar olduğunu görse de, ona erkek olmak ve araba sürmek arasındaki ilişki daha güçlü gelir. Ve "arabalar erkekler içindir" kararını verir. Bir çocuk "arabalar erkekler içindir", "sadece erkekler doktor olabilir" ya da "yemek yapmak kız işidir" gibi birşey söylediğinde pek çok cinsel şema geliştirdiği anlaşılır. Çocuklar kendi davranışlarını yönlendirmek için her iki cinsiyete de ait pek çok şema geliştirmek zorundadırlar. Böylece yeni bir durumla karşılaştıkları zaman mevcut şemaları onlara yardımcı olacaktır. Örneğin yeni oyuncak almaya giden bir erkek çocuk kutunun üzerinde bir bebek resmi varsa bunun kız oyuncağı olduğunu düşünerek kendisine uygun olmadığına karar verecek ve almayacaktır. Böylece yeni durumda eski şemasını kullanarak karar vermiş olacaktır. Bunun yanısıra anne-babaları ve çevredeki diğerlerini gözlemleyerek hangi cinsiyet için hangi davranış ve aktivitelerin uygun görüldüğünü de öğrenirler (Beal, 1994: 92-93; Bayhan ve Artan, 2004: 270; Bee, 2000: 309; Berk, 1999: 393, Dworetzky, 1990: 382).

Cinsel Eğitim

Cinsel gelişim, aile, eğitimciler, yaşıtlar, televizyon ve sosyal çevre gibi pek çok etkenden etkilenmektedir (Berk, 1999). Bunların yanısıra sosyoekonomik düzey, sosyokültürel düzey, dinî inançlar, içinde yaşanılan dönem gibi pek çok faktörden de sözedilebilir. Bu kadar fazla faktör olması mutlaka planlı ve bilinçli bir cinsel eğitim olması gerektiğini de düşündürmelidir. Öncelikle cinsel kimliğin nasıl kazanıldığından yola çıkılmalı ve cinsel eğitimin sınırları, kapsamı, hedefleri ve veriliş yöntemleri belirlenmelidir.

Maalesef hemen hemen her toplumda cinsel eğitimin gereksiz veya zararlı olduğunu düşünenler vardır. Noonan'a göre pek çok kişi eğer çocuk ve gençlere cinsel eğitim verilirse onların cinsel bir yaşama başlayacaklarını ve cinsel eğitimin çocukların masumiyetini bozacağını düşünürler (Akt: Tuğrul ve Artan, 2001: 141). Bunun nedeni anne-babaların ve toplumun cinsel eğitimin gerçekte ne olduğunu bilmemesinde yatmaktadır. Pek çok araştırma, yetişkinlerin "cinsel eğitim nedir" sorusuna cinselliğin

fizyolojik yönü ile bağlantılı cevaplar verdiklerini göstermektedir. Ülkemizde de durum değişmemektedir. Acer ve Artan Ankara'da, alt sosyo-ekonomik düzeyde, 3-4 yaş grubu normal gelişim gösteren çocuğu olan 355 anne ile çalışmış ve "cinsel eğitim nedir" sorusunu yöneltmişlerdir. Annelerin % 60.6'sı "cinsel ilişki"; %3.0'ü "cinsellik ile ilgili tehlikeler hakkında bilgilendirmek"; %2.8'i ise "üreme ve doğum olaylarını açıklamak" cevabını vermişlerdir. Bu annelerin %77.7'sinin ailesinden cinsellikle ilgili bilgi almadığını, sadece %6.8'inin ailelerinden yeterli cinsel bilgi aldıklarını, %15.5'inin ise yetersiz bilgi aldıklarını belirttikleri de dikkati çekmektedir (Acer ve Artan, 2000: 202). Tuğrul ve Artan 2001 yılındaki çalışmalarında 2-18 yaş grubu normal gelişim gösteren çocuğu olan 665 anne ile çalışmışlardır. "Cinsel eğitim nedir" sorusuna annelerin %59.4'ünün "bilmiyorum" cevabını verdikleri görülmüştür. "Cinsellik ne zaman başlar" sorusuna aynı annelerin %42.5'inin "lise yıllarında". %7.8'inin yetişkinlikte, %9.0'unun "evlenince" cevabını verdikleri de bulunmuştur. Annelerin sadece %8.5'i cinselliğin 0-6 yaşta başladığını söylemişlerdir (Tuğrul ve Artan, 2001: 143).Yıldız da bir çalışmasında annelere cinsel eğitimin ne zaman başlaması gerektiğini sormuş ve sadece %1.9'unun 0-6 yaşta cevabını verdiklerini bulmuştur (Yıldız, 1990).

Bu noktada cinsel eğitimin tanımını yapmak gerekir. Çünkü anne-babalar ve toplum cinsel eğitimin ne olduğunu, neyi hedeflediğini bilirlerse cinsel eğitim konusundaki korku ve çekingenliği de üstlerinden atabilirler. Ünlü düşünür Montaigne de "cinsel gerçeğin erkenden öğretilmesi daha iffetli ve daha verimli olmayı sağlar, yoksa herkes onu hayal gücünün keyfine ve ateşine göre bulmaya kalkar" demektedir (Montaigne, 1984: 132).

Cinsel eğitim bireyin fiziksel, duygusal ve cinsel gelişimini anlaması, olumlu bir kişilik kavramı geliştirmesi, insan cinselliğine, başkalarının haklarına, görüş ve davranışlarına saygılı bir bakış açısı edinmesi ve olumlu davranış biçimi, değer yargıları geliştirmesi eğitimidir. Ayrıca cinselliğin kişiler arasındaki öneminin algılanmasına, erkeklik, dişilik kavramları, cinselliğe ilişkin toplumsal değerler hakkında bilgi edinilmesine, bireylerin uyumunu bozacak korku, utanç ve suçluluk gibi psikolojik duygulardan uzaklaşmasına, sevmeye yetenekli kişilerin yetiştirilmesine yardımcı olur (Bayhan ve Artan, 2004: 262).

Cinsel Eğitim Ne Zaman Başlar?

Cinsel eğitim doğumla başlar. Hatta belki de doğumdan önce başladığını söylemek yanlış olmaz. Çünkü günümüzde ultrasonografi ile bebeğin cinsiyeti doğmadan öğrenilebilmektedir. Ve her yıl çok sayıda kız fetüsün bilerek düşürüldüğü veya aldırıldığı bilinmektedir (Halstead ve Reiss, 2003: 172). Veya bebeğin cinsiyetine uygun bir isim seçilmekte; ailenin bebeğin cinsiyetine uygun gördüğü giysiler, oyuncaklar alınmakta; odası cinsiyetine göre hazırlanmaktadır. Bu bilgiler henüz doğmadan bile

çocuklara cinsiyetine göre davranıldığı ve cinsiyet tercihleri yapıldığını düşündürmektedir. Doğumdan sonra da anne-babalar, abla, ağabeyler ve diğer tüm yetişkinler bebeğe cinsiyetiyle ilgili mesajlar vermektedirler. Bu mesajların bir kısmı sözel olabileceği gibi bir kısmı da sözel olmayan mesajlardır. Örneğin kız çocukların futbol oynaması veya dövüşmesi hoş karşılanmaz. Aynı şekilde erkek çocukların da bebekle oynaması veya ağlaması hoş görülmez. Vücudun bazı bölgelerine dokunulmaması veya gösterilmemesi, hakkında konuşulmaması gerektiği de bu mesajlara örnek verilebilir. Bunlar gerçekte planlayarak ve bilinçli yapılan şeyler değildir (Halstead ve reiss, 2003: 172). Evde anne-babanın birbirlerine hitap şekilleri, konuşma tarzları, birbirlerine dokunmaları veya uzak durmaları bile plansız cinsel eğitimin bir parçasıdır. Ancak cinsel eğitim mutlaka planlanmalı ve hem aile içinde hem okulda çocuklara ulaşması sağlanmalıdır.

Anne-babalar kendi çocukluk dönemlerinden itibaren cinsel eğitim verilerek yetiştirilmeli ve anne-baba olmaya hazırlanmalıdırlar. Çünkü öncelikle anne-babanın kendi duygu, düşünce ve tutumları çok önemlidir. Aileler hiçbir zaman çocuklarının ilk ve en önemli eğitimcileri olduğunu unutmamalı, bunun bilincinde olarak çocuklarını dünyaya getirmeli ve büyütmelidirler. Bu noktada da çocuk gelişimi ve eğitimi konusunda bilgi sahibi olmak onlara yardımcı olacaktır. Çocuklarının gelişim dönemlerini, bu dönemlerin özelliklerini ve bunlara bağlı olarak çocuklarının gereksinimlerini bilen anne-babalar çocuk yetiştirme konusunda da uygun stratejileri geliştirebileceklerdir.

Okulun sorumluluğunun sadece çocukları eğitmek olduğu düşünülmemelidir. Okul, cinsel eğitim konusunda yaşamın farklı dönemlerinde kişileri eğitebilir, yönlendirebilir. Bu aslında bir çember gibi düşünülebilir. Bugün öğrencisi olarak eğittiği kişileri bir süre sonra anne-baba adayları gençler olarak ve daha sonra da öğrencilerin anne-babaları olarak eğitebilir. Okulun cinsel eğitim konusunda sorumluluğu çok ağırdır. Özellikle ülkemiz gibi gelişmekte olan ülkelerde anne-babaların cinsel eğitim konusunda çekingen davranabileceği, konudan kaçınabileceği düşünülürse okulun rolü daha da önem kazanır. Bunun yanısıra bazı anne-babaların konu için istekli olduğu ama bilgi düzeylerinin yeterli olmadığı görülebilir. Okul her iki durumda da aileye destek olmalı, onları çocuklarının cinsel eğitimi için yeterli ve istekli hale getirmelidir. Okul-aile-çocuk üçgeni içinde verilecek bir cinsel eğitimin çok daha başarılı olacağı unutulmamalıdır.

Cinsel eğitim okulöncesinden başlayarak okullarda ders programları içine yerleştirilmelidir. Tüm gelişim alanlarında olduğu gibi kişilik ve cinsel gelişim alanında da en büyük gelişme hızı okulöncesi dönemdedir. O halde okulöncesi dönem gözardı edilmemeli ve eğitim programlarına cinsel eğitim konuları yerleştirilmelidir. Bu dönemdeki çocuklara vücudunu tanıma, fonksiyonlarını öğrenme, kendi cinsiyetinin

farkında olma, cinsiyetinin her zaman aynı kalacağını öğrenme, insanların karşı cinse ait giysileri giyse ya da karşı cinse ait aktiviteler yapsa bile cinsiyetinin değişmeyeceğini anlama, paylaşma, yardımlaşma, arkadaşlarını sevme, her iki cinsiyete de saygı duyma, evde anne-babasına yardım edebilme, bebeklerin anne karnında büyüdüğünü öğrenme gibi bilgi ve beceriler kazandırılmalıdır (Artan, 1996-2005).

İlköğretim döneminde de okul cinsel kimliğin kazanılma sürecinde çok önemli bir role sahiptir. Çocuklar, özellikle de okulöncesi deneyimi olmayanlar, okulda belki de o güne kadar farketmedikleri kadar cinsiyetlerine yönelik düzenlemelerle karşılaşırlar. Örneğin sınıf oturma düzeni, jimnastik dersleri, okul korosu gibi pek çok durumda cinsiyetin çok önemli olduğunu farkederler. Bunun yanısıra bazı davranışların daha kızsı veya erkeksi olduğu fikrini de pekiştirirler. Örneğin öğretmenleri sessiz oturmanın, düzenli defter tutmanın, öğretmenin sözünü dinlemenin kızsı davranışlar olduğunu hissettirmiştir. Böyle davranan erkek çocukların kafası karışır. Bunun yanısıra öğretmenlerin çocuklarda zaten var olan cinsiyete bağlı farklı özeliklerini pekiştirdikleri de düşünülebilir (Hughes vd., 1988: 468). Okullardaki cinsel eğitim daha önce sözü edilen cinsel eğitim tanımı kapsamında olmalı yani sadece üreme, doğum kontrolu kısaca cinselliğin fizyolojik yönünü içeren bir eğitim olmamalı, olumlu duygu, tutum ve davranışlara yönelik olmalıdır. Okul, toplumun değerlerini çocuklara yansıtma gücüne sahiptir. Bir yandan da doğru değerleri öğrenmelerini sağlar. Bunun yanısıra çocukların o ana kadar öğrenmiş oldukları doğru ve yanlış bilgileri gözden geçirerek yanlışları düzeltebilir. Ve bunun sonucunda da çocukların kendi değerlerini oluşturmaları için destek olur. Bu şekilde yetişen çocuklara ve gençlere cinsellikle ilgili bilgileri aktarmak çok daha kolay olacaktır.

Okulun görevi lise ve üniversite yıllarında da sürmeli; gençlere cinsel gelişim ve eğitimle ilgili bilgi ve destek vermelidir. Ayrıca bu dönemdeki gençlerin yarının anne ve babaları olacağı unutulmamalı, bu gençlere çocuk gelişim dönemleri, bu dönemlerin özellikleri, çocukların gereksinimleri, çocuk eğitimiyle ilgili bilgiler, anne-baba tutumları, cinsel gelişim ve eğitim gibi pek çok konuda da bilgi verilmelidir.

Okul daha sonraki yıllarda öğrencileri ile bir kez daha karşılacaktır. Bu kez öğrencilerin anne-babaları olarak onları eğitmeli, gerekli desteği sağlamalıdır.

Bir ülke ancak çocuk ve gençlerine uygun, planlı, sağlıklı ve sözü edilen kapsamda bir cinsel eğitim verdiği zaman yarınlarının daha güzel olacağını umabilir. Sağlıklı bir cinsel eğitim sonucunda çocuklarımızın:

- Kendi cinsiyeti ve karşı cinsle beraber mutlu bir şekilde oynaması, çalışması, yaşamasını;
- Diğer insanların haklarına saygı göstermesini;
- Cinsellikle ilgili sorularından ve düşüncelerinden dolayı utanç ve suçluluk duymamasını;

- Bağımsızlık ve özgüven kazanmasını;
- Kendi vücudunun fonksiyonlarını ve gereksinimlerini anlamasını;
- Her iki cinsiyetten de arkadaşları olmasını;
- Grup içi ilişkilerde sorumluluk sahibi olmasını;
- Toplumda ailenin yeri ve önemini kavramasını;
- Sosyal kuralları öğrenebilmesini;
- Hem kendi cinsi hem de karşı cins ile ilgili fikir yürütebilmesi, kendi cinsi ile ilgili söylenenleri dinleyebilmesi ve savunabilmesini

bekleyebiliriz. (Artan, 2001: 9; Artan 1996-2005).

Kaynaklar

ACER, D. ve ARTAN, İ. (2000). "Üç ve Dört Yaş Grubu Çocukların Annelerine Yöneltmiş Oldukları Cinsellikle İlgili Sorular ve Annelerin Verdikleri Cevapların İncelenmesi", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, cilt:XIII, sayı:1, ss. 191-204.

ARTAN, İ, (1996-2005). *Ç.G.E. 605 Cinsel Gelişim ve Eğitim Dersi Basılmamış Ders Notları*, Hacettepe Üniversitesi, Çocuk Gelişimi ve Eğitim Bölümü, Ankara.

ARTAN, İ. (2001). "İlköğretim Yıllarında Cinsel Eğitim", *Çağdaş Eğitim*, Nisan 2001, 275, ss. 5-10.

BEAL, R.,J. (1994). *Boys and Girls, The Development of Gender Roles.* USA: McGraw-Hill, Inc.

BERK, L.E.(1999).*Infants,Children and Adolescents.* Third Edition, USA: Allyn and Bacon.

HALSTEAD, J.M. ve REISS, M.J. (2003). *Values in Sex Education.* USA: Routledge Falmer.

DWORETZKY, J.J.(1990). *Introduction to Child Development.* Fourth Edition. USA: New Publishing Company.

HUGHES, F.P., NOPPE, L.D. ve NOPPE, I.C. (1988). *Child Development.* USA: West Publishing Company.

MONTAIGNE, M.(1984). *Denemeler.* Çev. Eyüboğlu, S. İstanbul: Cem Yayınevi.

SIECUS (1999). www.siecus.com

TDK (2005). *Sözlük.* www.tdk.gov.tr/tdksozluk

TUĞRUL, B. ve ARTAN, İ. (2001). "Çocukların Cinsel Eğitimi ile İlgili Anne Görüşlerinin İncelenmesi", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı: 20, ss. 141-149.

YILDIZ, F.(1990). *Ortaokul Öğrencilerinin Anne-Babalarının Cinsellik ve Cinsel Eğitim Konusundaki Tutum, Davranış ve Beklentileri.* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Özet:
Cinsel gelişim aile, eğitimciler, yaşıtlar, medya, sosyal çevre, sosyoekonomik düzey, sosyokültürel düzey gibi pek çok faktörden etkilenmektedir. Bu kadar fazla sayıda faktör olması mutlaka planlı ve bilinçli bir cinsel eğitim gereğini doğurmaktadır. Kişileri yaşamlarının farklı dönemlerinde eğitebilme gücüne sahip olan okul da bu süreçte sorumluluğunu yerine getirmelidir.

Anahtar sözcükler: Cinsellik, gelişim, cinsel gelişim, cinsel eğitim.

Abstract:
Sexual development is affected by so many factors as the family, educators, coeval, media, social environment, socio-economic and socio-cultural level. These factors make sex education necessary to be planned and seriously handled. School having the ability to educate people at various ages has to take its responsibilities in that process.

Keywords: Sex education, gender education, development, sexual development.

Gülseren Mungan YAVUZTÜRK Arşivi

Çocuk Folkloru

Mevlüt ÖZHAN*

Çocukluk' insanın doğumundan ergenlik çağına kadar geçen dönemine denilmektedir. Ergenlik çağı ülkelere göre değişiklik göstermekte, kimi ülkelerde erken yaşlarda, kimi ülkelerde biraz daha geç yaşlarda başlayabilmektedir. Kız çocuklarıyla erkek çocukların ergenlik dönemine girmesi de değişik yaşlarda olmaktadır. Kızlar ergenlik dönemlerine daha erken girerlerken erkekler daha geç girmektedir. Onun için çocukluk dönemi belli bir yaşla sınırlandırılamasa da genelde doğumdan itibaren on dört, on beş yaşlarına kadar olan dönem olarak kabul edilmiştir. Bozkurt Güvenç çocuk sözcüğünü "doğumdan ergenliğe kadar, kız ve erkek bütün insan yavrularını içine alan genel bir kavram" (Güvenç 1997: 15-30) olarak değerlendirmektedir.

Çocuklar dünyaya geldikleri andan itibaren ait oldukları toplumun kültürünü de almaya başlarlar. Nasıl her gün biyolojik ve psikolojik gelişim gösteriyor, değişime uğruyorlarsa, kültürel anlamda da aynı gelişimi ve değişimi yaşarlar. Her üç dönüşüm birbirine bağlı ve birbirinden etkilenerek gelişip oluşur. Pek çok tanımı olan ve genelde "Bir toplumun tüm hayat biçimi" veya " Bir toplumun üyesi olarak, insanoğlunun öğrendiği bilgi, sanat, gelenek, görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütün" (Güvenç 1974: 101-102) olarak ifade edilen kültürün bir bölümünü oluşturan folklor (halk kültürü), çocuğa kültürle birlikte kazandırılır. Çocuk annesinin söylediği ninnileri anlamasa da zamanla onun uyku için söylendiğini algılayarak kulağına hoş gelen nağmelerin etkisiyle uyuyup kalır. Bu ve buna benzer

* Araştırmacı-Yazar.

pek çok uygulama çocuğun halk kültürü ürünleriyle tanışmasını sağlar. Bu tanışma her geçen gün artar, gelişir ve çocuğun ait olduğu toplumun bir bireyi olarak yetişmesini sağlar. Okula gitme yaşına kadar anne, baba, akrabaların ve çevresinin uygulamaları, uyarılarıyla kazanılan kültürel bilginin okula başladıktan sonra öğretmen ve arkadaşlardan, yazılı kaynaklardan yararlanılarak öğrenme alanları ve araçları çoğalır, doğal olarak uygulama alanları da genişler.

Çocukla folklorun ilişkisi çocuk ana rahmine düşmeden başlar. Hamile kalabilmek, çocuğun cinsiyetini belirlemek için başlayan uygulamalar, hamilelik döneminde çocuğun cinsiyetiyle ilgili yorumlar, aşerme sırasındaki uygulamalar, düşüğü önleme, doğumu kolaylaştırma, doğum, ad verme, çocuk görme, diş hediği, saç kesme, yaş günü, erken yürüme, çabuk konuşması için yapılan uygulamalar, sünnet, okula başlama gibi törensel uygulamalar hep çocukla folklorun ilişkisini gösterir. Ancak bu uygulamaların birçoğu çocuğun katıldığı, bireysel olarak veya bir başkasıyla ya da bir toplulukla birlikte yaptıkları uygulamalar olmayıp, anne, baba ve yakın akrabaların çocukla paylaşmadan yaptıkları uygulamalardır. Bu yazımızda anlatmaya çalışacağımız konu çocuğun doğumundan sonra, kendisinin de duygu ve fizik olarak içinde olduğu, birileriyle paylaştığı folklorik öğeler olacaktır. Çocuk dili, ninniler, masallar, oyunlar, oyuncaklar, sayışmacalar, bilmeceler, sünnet, çocukluktan çıkma, hastalıklardan ve nazardan koruma, yürüme, konuşma vb. gibi konular çocuk folkloru olarak düşündüğümüz konulardır. Şimdi bu konuları bazı örnekler vererek açıklamaya çalışalım.

Çocuk Dili: Çocukların ilk sesleri çıkarmaya başladıkları andan itibaren beş altı yaşlarına kadar konuştukları dile çocuk dili diyoruz. Bu dil hem çocuklar tarafından hem de anne, baba ve yakın aile bireylerince yaratılıp geliştirilir. Çocuk dili yalnızca çocukluk döneminde konuşulan dil gibi görünse de yetişkinlerin diline de büyük katkısı vardır. Örneğin; yetişkinler arasında kullanılan mama, çöğdürme, çiş, pipi ve benzeri sözcükler çocuk dilinde kullanılan ama aynı zamanda yetişkin diline geçen sözcüklerdir. Yine yetişkinlerin çocuk organlarına, giysilerine ve çocukla ilgili diğer şeylere verdikleri isimler yetişkinler tarafından günlük yaşamda sık sık kullanılmaktadır. Çocukları gıdıklarken "gıdı gıdı", kucakta zıplatırken "hop hop", yiyecek verirken "mama, mama", yeni bir şey giydirirken "cici" denmesi gibi.

Çocukların ilk konuşmaları aa, ai, üü, oo gibi sesleri çıkarmayla başlar. Daha sonra an, ba, bu, ham, ma, me gibi tek heceli sesler çıkar, ardından baba, meme, mama gibi iki heceli sesler çıkartılır. Çocuk çevredeki varlıkları tanıdıkça onlarla iletişim kurmaya çalışır. Bu iletişim sırasında kendine göre sesler çıkartarak konuşmaya çalışır.

Yetişkin dilindeki yörelere göre konuşma ve isimlendirme çeşitliliğini çocuk dilinde de görürüz. Örneğin Eskişehir'de ekmeğe "ebice", Kütahya, Tokat ve Eskişehir'in

bazı yörelerinde "ebici", Kastamonu Daday'da "memmen", Trabzon'da "namna", Lüleburgaz'da "papa", Artvin, Elazığ ve Van'da "pepe" adı verilmektedir. Yetişkin dilinde olduğu gibi çocuk dilinde de bazı sözcükler birden çok anlam taşımaktadırlar. Örneğin "düdü" otomobil, düdük, ve sopa; "dadak" şeker, tatlı, gezmeye gitmek, at eşek gibi hayvanlar, "kaka" pis şey, dışkı, yemiş, yumurta anlamlarında kullanılmaktadır (Özhan 1998: 132-151).

Bazı çocuklar üç dört yaşlarına gelmelerine karşın konuşamazlar. Bu durum anne babaları geleneksel uygulamalara yönlendirir. Bu uygulamalar yörelere göre değişiklik gösterir. Kurban bayramında yedi kurbanın dilini toplayıp çocuğa yedirmek, kuş, kuzu dili yedirmek, dil bağını kesmek, ziyarete, yatıra, tekkeye götürmek, muska yazdırmak, ahıra bağlamak, kuşun içtiği sudan içirmek, bulaşıkların durulandığı sudan içirmek, bir hakimden ekmek istenip çocuğa yedirmek, avukat ağzından alınan lokmayı yedirmek, kelle pişirip yedirmek, beyin yedirmek, eşeğe ters bindirmek, kuşun gagasını çocuğun ağzına sokup bağırtmak gibi uygulamalarla çocuğun konuşabileceğine inanılır (Örnek 1979: 258-265).

Ülkemizde çocuk dili üzerine araştırma çalışmaları çok az yapılmıştır. Bu konuda yazılmış makalelerin sayısı dört, beşi (ikisi şahsıma ait olmak üzere) ancak bulmaktadır. Kaynak olarak Türk Dil Kurumu tarafından 1963 – 1982 tarihleri arasında on iki cilt olarak yayınlanan *Derleme Sözlüğü*, 1939 – 1952 yılları arasında altı cilt olarak yayınlanan *Türkiye'de Halk Dilinden Derleme Dergisi*, illere ait ağız çalışmaları gösterilebilir. Aslında Çocuk Dili konusunda geniş çerçeveli araştırma ve değerlendirme çalışmaları yapılmalıdır.

Çocuk Oyunları: Oyun sözcüğü geniş bir alanı kapsamaktadır. Sözcüğün ayrıntılı açıklamasına girmeden çocuk oyunu olarak taşıdığı anlam üzerinde durmakta yarar görüyorum. Fransız düşünür Michel Montaigne oyunu "çocukların en gerçek uğraşları", İtalyan eğitimci Maria Montessari "çocuğun işi" olarak tanımlamışlardır (Dönmez 1992: 12). Oyun üzerine geniş araştırmaları olan Johan Huizinga oyunu "özgürce razı olunan, ama tamamen emredici kurallara uygun olarak belirli zaman ve mekân sınırları içinde gerçekleştirilen, bizatihi bir amaca sahip olan, bir gerilim ve sevinç duygusu ile alışılmış hayattan başka türlü olmak bilincinin eşlik ettiği iradi bir eylem veya faaliyet" (Huizinga 1995: 48) olarak ifade etmektedir. Necate Baykoç Dönmez de oyunu genel tanımıyla "belli bir amaca yönelik olan veya olmayan, kurallı ya da kuralsız gerçekleştirilen, her durumda çocuğun isteyerek ve hoşlanarak yer aldığı, fiziksel, bilişsel, dilsel, duygusal ve sosyal gelişiminin temeli olan, gerçek hayatın bir parçası ve çocuk için en etkin öğrenme süreci" (Dönmez 1992: 13) olarak ifade etmektedir *Çocuk Oyunlarımız* adlı kitabımda oyunu "Bir veya birden çok kişinin belli kurallar içerisinde zihni, bedeni ve ahlaki güçlerini geliştirmek amacıyla yaptıkları eğlence

türü hareketler" (Özhan 1990: 3) olarak nitelendirmeye çalışmıştım, ama zamanla bu nitelendirmenin hem yetersiz, hem de eksik olduğunu gördüm. Çocuk oyununu biraz daha açarak "Çocukların tek başına ya da grup olarak kendi isteğiyle, herhangi bir mekanda, araçlı ya da araçsız, kurallı yada kuralsız, zihin ve fizik gücüyle gerçekleştirdikleri başı ve sonu olan ciddi bir eylem" şeklinde ifade etmek istiyorum.

İnsanlığın var olmasından bu yana oyun da vardı, çocuk oyunu da vardı. Değişik ortamlara ve koşullara göre çocuklar oynayabilecekleri oyunları yaratmışlardır. Deniz kenarında yaşayan çocukların kum ve deniz kabuklarıyla oynamaları, dağlık ve ormanlık bölgelerde yaşayanların sekme, zıplama türü oyunlar ve ağaçlarla oynanan oyunlar oynamaları, kentte yaşayan çocukların hırsız polis, koşma, kovalamaca türü oyunlar oynamaları, kışın uzun ve şiddetli geçtiği bölgelerde yaşayan çocukların kızak kayma, kartopu veya oda içi oyunları oynamaları örnek olarak verilebilir. Birbirlerine aktarmaları nedeniyle de oyunlar kuşaktan kuşağa süregelmiştir. Aynı zamanda çocukların başka çocuklardan gördükleri oyunları hemen kendi arkadaşlarına öğreterek oynamaları veya gittikleri yerlere bildikleri oyunları götürmeleri çocuk oyunlarının yaygınlaşmasını ve sürekliliğini sağlamıştır. Günümüzde kentlerin yapılaşması sırasında çocuklar için yeterli oyun alanlarının bırakılmaması bu yaygınlaşma ve sürekliliği olumsuz yönde etkilemekte, taş, aşık, sopa gibi oyun nesneleriyle oynanan oyunların unutulmasına neden olmaktadır.

Çocuk oyunları çocukların fizik, zekâ, sosyal, dil ve fiziksel gelişimine doğrudan katkı sağlar. "Oynamayan tay at olmaz" özdeyişi bunu çok güzel açıklıyor. Çocuk için yemek neyse oyun da odur. Hiçbir zaman anne babalar çocukların oyun oynamalarını engellememeli, aksine teşvik etmelidir. Çocukların yarış atı gibi ev-okul-dershane arasında mekik dokuduğu bir dönemde oyuna olan ihtiyaçları daha çok artmaktadır. Bazı anne babalar bu üçgenin dışında artakalan zamanda, kendi isteklerine göre çocuklarını değişik etkinliklere gönderiyorlar. Sonuçta da devamlılığı olmayan bu girişimler çocuklara yarar yerine zarar vermektedir.

Çocuk oyunları, çocukların kendileri tarafından yaratıldığı gibi, büyükler tarafından yaratılıp çocuklara öğretilir. Yine çocuklar, yetişkinlerin bazı oyunlarına öykünerek onları taklit ederler.

Ülkemizde çocuk oyunları konusunda araştırma inceleme yapan bilim adamları aynı zamanda kümeleme çalışmaları da yapmışlardır. Metin And çocuk oyunlarını, adlarına, kullanılan araç gereçlere, önemli eylemine, amacı ve işlevine göre; Aşık oyunları, Yüzük oyunları, Top oyunları, Değnek oyunları, Taş ve gülle oyunları, Koşma-Kovalama-Kurtarma-Zor kullanma oyunları, Atlama, Sıçrama, Sekme oyunları, Saklama-Saklanma-Oranlama oyunları, Dilsiz-Şaşırtma-Şaka oyunları, Dramatik nitelikte-Büyülük-Törensel oyunlar ve Çeşitli oyunlar (And 1974: 259-317) olarak sınıflandırmıştır. Pertev Naili Boratav oyunları şöyle kümelemiştir: 1-Sadece çocuklara

Ankara 1989

özgü oyunlar. Bunları da; Büyüklerin küçükler için çıkardığı oyunlar, Çocukların söz oyunları, Takım halinde danslı, türkülü oyunlar ve basit taklit oyunları, 2- Talih, kumar, fal, niyet oyunları, büyülük ve törelik oyanlar; Talih oyunları, Kumar oyunları, Niyet ve fal oyunları, Törelik ve büyülük oyunlar, 3- Beceri ve güç oyunları; Asıl beceri oyunları, Ütmeli beceri oyunları, Cimnastikli ve ritmik oyunlar, Asıl güç oyunları, Güç ve beceri karmaşıklı oyanlar, 4- Zekâ oyunları; Aldatmaca yatturmaca oyunları, Bellek gücü, düşünce çevikliği, sezinleme oyunları, Saklamaca ve saklambaç oyunları, Çizgili oyunlar, Taşlı oyunlar, Başkaca zeka oyunları, Bu bölüme giren oyuncaklar, 5- Katışımlı oyunlar; Katışımlı oyunlar, Oyuncaklar olarak gruplandırmıştır (And 1974: 65). Çocuk oyunları konusunda derleme çalışmalarını kitap halinde yayınlayan Musa Baran ise çocuk oyunlarını; A- Gönlü hoş eden oyunlar; Gelişigüzel oyunlar (ıslamaç), Taklit oyunları (tavşan kaç), Donatım oyunları (kına vurmaç), Tekerlemeli oyunlar (uzun urgan), Orta oyunları (ebe beni kurda verme), Falımsı oyunlar (bu adam nasıl adam), Vuruşmalı oyunlar (ateş kes), B- Usu geliştiren oyunlar; Şaşırtmalı oyunlar (farfara filli), Bilmeceli oyunlar (me sana), Resimli oyunlar (nokta nokta), Dilsiz oyunlar (isim bulmaca), Ütümlü oyunlar (üçtaş), C- Bedeni eğiten oyunlar; Sportif oyunlar (kala kuça), Av ve hayvanlarla ilgili oyunlar (kuş tutmaca) olarak sınıflandırmıştır (Baran 1974: 341-342). Yaptığım araştırmalar sonucu yayınladığım *Türkiye'de Çocuk Oyunlar Kültürü* adlı kitabımda çocuk oyunlarını; A) Oynanma zamanına göre; 1-

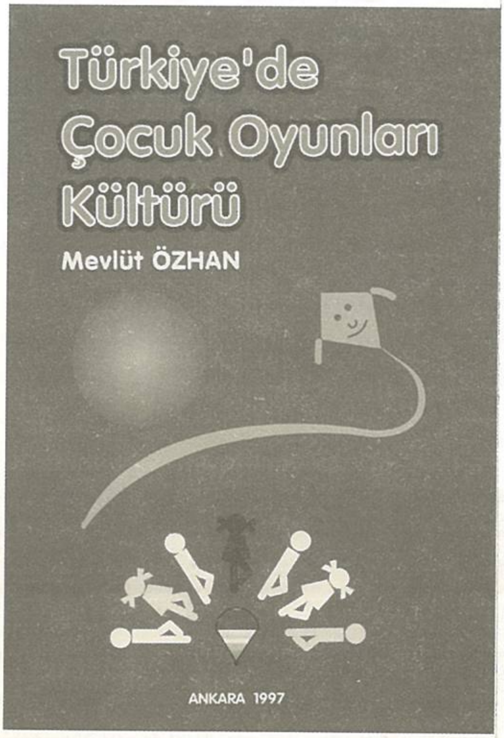

Gündüz oynanan oyunlar, 2- Gece oynanan oyunlar, 3- Hem gündüz hem gece oynanan oyunlar, 4- Belirli mevsimlerde, aylarda, günlerde oynanan oyunlar, B) Oynanma yerlerine göre; 1- Açık alanlarda oynanan oyunlar, 2- Kapalı alanlarda oynanan oyunlar, 3- Hem açık hem kapalı alanlarda oynanan oyunlar, C) Oynayanların cinsiyetlerine göre; 1- Erkekler tarafından oynanan oyunlar, 2- Kızlar tarafından oynanan oyunlar, 3- Karışık oynanan oyunlar, D) Oyun içinde kullanılan araçların türüne göre; 1- Taşla oynanan oyunlar, 2- Topla oynanan oyunlar, 3- Değnekle oynanan oyunlar, 4- İple oynanan oyunlar, 5- Aşık, bilye, ceviz, badem, vb. şeylerle oynanan oyunlar, 6- Oyuncaklarla oynanan oyunlar, 7- Hiçbir araç kullanılmadan oynanan oyunlar olarak gruplandırmıştım (Özhan 1997: 19). Çocuk oyunlarını bin çınar ağacına benzetebiliriz. Kalın bir gövdeden sonra gelen birkaç ana dal ve bu dallardan ayrılan yüzlerce, binlerce dal. Çocuk oyunlarında da otuz-kırk oyunu gövdeden ayrılan ana dallar olarak, diğer oyunları da bu dallardan ayrılan dallar gibi temel oyunların çeşitlemeleri olarak görebiliriz. Örneğin aşık oyunlarının her yöreye göre küçük değişikliklerle oynanan yüzlerce çeşitlemesi vardır. Yine bilye, ceviz, badem, aşık gibi değişik oyun nesneleriyle oynanan oyunların yüzde sekseni aynı şekilde ve aynı kurallarla oynanmaktadır.

Çocuk oyunları konusunda ülkemizde geniş kapsamlı ciddi araştırmalar ve derleme çalışmaları yapılmıştır. Kişisel olarak yapılan ve çeşitli dergilerde makale olarak yayınlanan çalışmaların yanı sıra kitap bütünlüğünde yayınlanan çalışmalar bulunmaktadır. Yusuf Ziya Demircioğlu'nun *Anadolu'da Eski Çocuk Oyunları*, A. Caferoğlu'nun *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme II*, Ferruh Arsunar'ın *Türk Çocuk Oyunlarından Örnekler*, Metin And'ın *Oyun ve Bügü*, Erman Artun'un *Tekirdağ Çocuk Oyunları*, Musa Baran'ın *Çocuk Oyunları*, şahsımın *Çocuk Oyunlarımız*, *Türkiye'de Çocuk Oyunları Kültürü*, Yapı Kredi Yayınlarının *Her Güne Bir Oyun* adlı kitapları bu alanda yapılan önemli yayınlardır. Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel

Kırşehir 1990

Müdürlüğü Halk Kültürü arşivinde derlenmiş ve görsel malzemelerle (slayt, fotoğraf, film, video kaset) belgelenmiş yüzlerce çocuk oyunu bulunmaktadır. Ankara Üniversitesi bünyesinde kurulan Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin pek çok derleme çalışmaları bulunmaktadır. Yine adı geçen merkez tarafından gerçekleştirilen ulusal ve uluslararası düzeydeki kongre ve sempozyumlar, yayınlanan kitaplar çocuk oyunları konusundaki çalışmaların durumunu göstermektedir.

Oyuncaklar: Oyuncak sözcüğü oyun kökünden türetilmiştir. Türkçe sözlükte anlamı "oynayıp eğlenmeye yarayan her şey, önemsiz ve kolay iş, başkalarınca bir araç gibi kullanılan, hiçe sayılan güçsüz kimse" olarak açıklanmaktadır. Bizim burada açıklamaya çalışacağımız çocuk oyuncakları ise "Çeşitli maddelerden yetişkinlerce veya çocukların kendilerince yapılan, tek ya da grup olarak oynanabilen, çocuğun hayal dünyasını geliştiren, onu eğlendiren, eğiten, paylaşımcı yapan nesnelerdir". Oyuncakların tarihi de oyunlar kadar eskidir. Arkeolojik araştırmalar günümüzde kullanılan bebek, top, topaç, çıngırak, el arabası, minyatür mobilyalar, aşık gibi oyuncak ve oyun nesnelerinin tarihinin insanlığın ilk dönemlerine kadar uzandığını göstermektedir. Burada oyuncak ve oyun nesnesi kavramına kısaca açıklık getirmekte yarar var Oyuncak, çocukların

bizzat onunla oynadıkları, oynarken duygu alışverişi kurdukları, özdeşleştikleri şeylerdir, Oyun nesneleri ise, o oyunu oynamak için olması gereken şeylerdir. Örneğin bebek bir oyuncak. Çocuk onunla oynamaya başladığı andan itibaren onunla bütünleşiyor, özdeşleşiyor. O yok olduğu zaman her şey bitiyor, yenisi bile eskisinin yerini tutmuyor. Çünkü çocuğun dünyasında önceki bebekle sonraki bebeğin yeri ayrı. Oyun nesnelerinde böyle bir durum söz konusu değil. Aşık oyununda kullanılan aşık kaybedilir, karşı oyuncu tarafından ütülür ama yerine bir başka aşık geçebilir. Bu durum oyuncu tarafından da önceden kabullenilmiştir.

Oyuncaklar bize dönemiyle ilgili tarihi, sosyal ve ekonomik bilgiler de verirler. Başlangıçta taştan, kilden, ağaçtan, kemikten, deriden yapılan oyuncaklar, insanoğlunun tunç ve demiri kullanmaya başlamasıyla bu madenlerden yapılmıştır. Teknolojideki gelişmeler sonucu elde yapılan geleneksel türdeki oyuncakların yerini metal, seramik, plastik gibi maddelerden fabrikalarda yapılan oyuncaklar almıştır. Gelişmiş ülkelerdeki oyuncak sanayiinde vücudunun değişik organları hareket eden, konuşan, sesler çıkaran bebekler, elektronik olarak hareket eden insanlar, otomobiller, hayvanlar yapılmaktadır. Ülkemizde kentlerde yaşayan çocukların bir bölümü bu tür oyuncaklara sahip olabilmektedir. Kırsal kesimde yaşayan çocuklar genelde anne, babalarının veya kendilerinin yaptıkları bebekler, uçurtmalar, düdükler gibi oyuncaklarla oynamaktadırlar.

Asmaya kurdum salıncak
Eline verdim oyuncak
Oyuncağı oynarken
Uyuyuverdi yavrucak (Örnek 1979: 327)

Ninnisi kırsal kesimdeki çocukların hem oyuncak hem de ilgi bakımından durumunu çok güzel anlatmaktadır.

Her çocuk henüz beşikteyken eline verilen bir oyuncağı oynamaya başlar. Onu sallar, iki eliyle ayırmaya çalışır, durdurup inceler. İleriki yaşlarda oyuncakla oynama daha çok gelişir. Bu gelişim ergenlik çağının bitimiyle yani çocukluğun sona ermesiyle durur. Oyuncağın çocuğun yetişmesinde ve gelişmesinde önemli işlevleri vardır. El becerilerini geliştirme, bir şeyi başkalarıyla paylaşma, sosyal gelişimini sağlama, hayal güçlerini ve zihin gelişimlerini sağlama, bozduğu şeyi yeniden yapma, sayı kavramını geliştirme gibi işlevleri örnek olarak verebiliriz.

Oyuncak konusunda ülkemizde yeterince araştırma yapıldığı söylenemez; dergilerde yayınlanan birkaç makalenin dışında Bekir Onur tarafından yazılan *Oyuncaklı Dünya* adlı kitabın dışında pek kaynak bulunmamaktadır. Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi yaptığı araştırma ve derleme çalışmalarıyla

bu açığı kapatmaya çalışmaktadır. Yine aynı Merkezin oluşturduğu Çocuk Oyuncakları Müzesi yüzlerce değişik oyuncağı sergileyerek gelecek kuşakların hizmetine sunmaktadır.

Tekerlemeler: Çocuk folklorunun önemli öğelerinden birisi de tekerlemelerdir. "Baş uyaklar ve uyaklarla elde edilen ses oyunları ile ve çağrışımlarla birbirine bağlanıvermiş, belirli bir şiir düzenine uydurulmuş, birbirini tutmaz birtakım hayallerle düşüncelerin sıralamasından meydana gelen" (Boratav 1982: 134) tekerlemelerin kaynağını ritüellere ve inançlara bağlayanlar bulunmaktadır. Ancak bütün tekerlemelerin kökenini ritüellere ve inançlara bağlamak gerçekçi bir yaklaşım olmasa gerek. Her ne kadar kuşaktan kuşağa aktarılan sözlü kültür ürünlerinden olsa da zamana uygun olarak değişime uğramakta ve yenileri yaratılmaktadır. Yeni çıkan bir oyun, oyuncak, meyve, şarkı, çocuğun yaşamındaki etkili bir olay, sanatçılar, siyasetçiler, çeşitli meslek sahipleri yeni tekerleme için konu olabilmektedir.

Çocukluk yıllarımızda oyuna başlarken, oyun bitiminde söylediğimiz tekerlemeleri bugün bile hatırlayabiliyoruz. Bir evin önüne varıp oradaki arkadaşımızı

"Ali, pabucu yarım,
Çık dışarıya oynayalım"

diye oyuna çağırdığımızı, oyun oynamamız bittiğinde

"Evli evine,
Köylü köyüne
Evi olmayan sıçan deliğine "

tekerlemesini söyleyip koşarak evlerimize gittiğimizi unutmak olası değil. Hayallerle ve düşlerle süsleyip gelişigüzel cümlelerden oluşturarak söylenen tekerlemeler çocukların dil gelişimine, hayal güçlerinin gelişimine, sosyal gelişimine, müzik zevkinin gelişimine, sayı, zaman ve ölçü kavramlarının gelişimine, vücut organlarının, ülke, şehir devlet adamları ve sanatçıların isimlerini öğrenmelerine önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Bu tekerlemelerden birkaç örnek vermek istiyorum.

Biren iken
Kamçı diken
Saram sakız
Doram dokuz
Tamam otuz (Özhan 1997: 60)

....

İsveç, Norveç, Danimarka
Belçika, Flemenk, Hollanda
Akdeniz, Karadeniz, Marmara
Türkiye'nin merkezi Ankara
Ankara'nın lisesi
Çalışkandır talebesi (Özhan 1997: 57)

....

Işık ışık Ayhan Işık
Dalda erik Fatma Girik
Denizde yosun Necdet Tosun
Arabayı süren Zeki Müren
Asmada koruk Belgin Doruk
Sofrada ayran Nezahat Bayram
Hastanede kan Tarık Akan (Özhan 1997: 63)

Tekerlemeler Masal Tekerlemeleri, Oyun Tekerlemeleri, Tören Tekerlemeleri, Bağımsız söz cambazlığı değerinde tekerlemeler (yanıltmaçlar) olmak üzere dört ana gruba ayrılır (Boratav 1982: 135). Masal tekerlemeleri masalların başında dinleyicinin dikkatini toplaması, ilgisinin çekilmesi için söylenen tekerlemelerdir. Anlatıcı masalına başlarken "Bir varmış bir yokmuş, evvel zaman içinde kalbur saman içinde, develer tellal, pireler berber iken, ben annemin beşiğini tıngır mıngır sallarken" diye tekerlemeyle masalına başlar. Oyun tekerlemeleri; Oyuna çağırma tekerlemeleri, Ebe ve Eş seçimi Tekerlemeleri, Oyun içi Tekerlemeleri, Oyuna teşvik, Oyuncuları Kızdırma Tekerlemeleri, Oyun Sonu Tekerlemeleri olmak üzere beş grupta toplanabilir. Ebe ve eş seçimi tekerlemelerine genelde sayışmaca adı verilmektedir. Tören tekerlemeleri yetişkinlerin kendi aralarında, yetişkinlerle çocuklar arasında, çocukların kendi arasında yaptıkları törensel nitelik taşıyan oyunlarda söyledikleri tekerlemelerdir. Örneğin yağmur yağdırmak için çocukların yaptıkları "Yağmur Gelini" töreninde söyledikleri "Yağ yağ yağmur, Teknede hamur, Bahçede çamur, Ver Allah'ım ver, Sicim gibi yağmur" tekerlemesi tören tekerlemelerindendir. Yanıltmaçlar kendi başlarına bir söz sanatı niteliği taşıyan bağımsız tekerlemelerdir. Ses yapısı bakımından söylenişte güçlükler yaşanan yanıltmaçların diğer tekerlemeler gibi şiirsel bir özellikleri olmayıp anlamlı anlamsız düz tümcelerden oluşur. Önemli olan çabuk ve yanlışsız söylenmesidir. Yanıltmaçlara örnek:"Yoldan gelir beş eşekli bez yüklü beş adam. Nereden gelip nereye gidiyorsun beş eşekli bez yüklü beş adam? Şuradan gelip şuraya gidiyorum beş eşekli bez yüklü beş adam." Veya: "Bir tarlada erkek kel kör kirpi, bir

tarlada dişi kel kör kirpi. Erkek kel kör kirpinin kürkünü kestim dişi kel kör kirpinin kürküne yamaladım. Dişi kel kör kirpinin kürkünü kestim erkek kel kör kirpinin kürküne yamaladım."

Masallar: Büyüklerin çocuklara, çocukların birbirlerine anlattıkları sözlü kültür ürünlerinden olan masalları Sigmont Freud "bastırılmış isteklerin düş biçiminde ortaya çıkması olarak" açıklamaktadır (*Ana Britanica*, Masal maddesi, s. 402). Masal kelimesinin Arapça bir kelime olan "mesel"den geldiğini söyleyen Naki Tezel de masalı "Olayların geçtiği yer ve zamanı belirli olmayan, peri, dev, cin, ejderha, Arap bacı vb. gibi kahramanları olan, belirli kişileri temsil etmeyen hikaye" şeklinde açıklamaktadır (Tezel 1985: 6). Masalların kaynağı konusunda değişik görüşler ortaya atılmıştır. Kimileri masalları eski mitlerin parçalar halinde kalıntıları olduğunu savunurken kimileri bu görüşün yanlışlığını savunmuşlardır. Bazı bilim adamları masalların kökenini Hint'te aramışlar, Miss Weston gibi İngiliz bilim adamları da masalları, bugün terkedilmiş birtakım ritlerin son izleri ve alametleri olarak görmüşlerdir (Boratav 2000: 176-177). Masallar; Masal başı, masalın kendisi ve masal sonu olmak üzere üç bölümden oluşur. Masal başı (masal tekerlemesi), masala başlarken söylenen tekerleme bölümünü oluşturmaktadır. Dinleyicinin dikkatini toplaması, ilgisinin çekilmesi gibi işlevinin yanı sıra, eğlendirmek, keyiflendirmek gibi işlevi de yerine getirir. Masal tekerlemeleri daha başta, anlatılacak masal ve hikayenin uydurma, gerçekdışı, hayal ürünü olduğunu belirtir. Anlatıcı "Bir varmış, bir yokmuş. Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde" türünden kalıplaşmış tekerlemeyi söyledikten sonra "bir padişahın bir oğlu varmış" diyerek masalına başlar. Masal tekerlemesinin ardından gelen ve masal kahramanlarının başından geçen olayların anlatıldığı bölüm masalın kendisidir. Son bölüm yine bir tekerlemeyle bitirilir. Bu tekerlemeler, genelde masalların, herkesin gönlüne göre mutlu sona varmasını belirtme ve herkese aynı mutluluğu dileme amacına yöneliktir. Örnek "Kırk gün kırk gece düğün yapılmış. Onlar ermiş muradına, biz çıkalım kerevetine. Gökten üç elma düştü. Birisi sizin, birisi söyleyenin, birisi de benim."

Çocukluğumuzda ninelerimizden dinlediğimiz masallar bizleri iyilik ve kötülüklerin bir arada olduğu, ama iyilerin dürüstlerin kazandığı bir dünyada gezdirirlerdi. Anlatıcı masalın sonunda bizleri yavaşça yaşadığımız dünyaya yeniden döndürürdü. Masallar çocuklara iyi ve kötü ayrımını, zor koşullarda kötülüklere karşı mücadele etmenin gerekliliğini, sevgi ve şefkatin önemini kavratır, dil, zekâ ve hayal dünyalarının gelişimine katkıda bulunur. Masallar konusunda bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de pek çok araştırma, derleme ve değerlendirme çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar çeşitli dergilerde yayınlandığı gibi kitap bütünlüğünde de yayınlanmıştır. Türk masallarıyla ilgili yayınlanmış en eski derlemenin Fransız M. Digeon'nun 1781 yılında yayınladığı *Yeni Türk ve Arap Masalları* adlı yapıt olduğu söylenmektedir. Daha sonra V. Radlov,

I. Kunos, Ziya Gökalp, Eflatun Cem Güney, Tahir Alangu, Naki Tezel, Pertev Naili Boratav, Mehmet Tuğrul, Warren Walker, Barbara Valker, Ahmet Edip Uysal, Saim Sakaoğlu, Bilge Seyidoğlu, Umay Günay ve Ali Berat Alptekin Anadolu masalları üzerine araştırma, inceleme ve derleme çalışmaları yapmışlardır. Henüz derlenememiş, derlenip de yayınlanmamış pek çok masalın olduğunu, teknolojideki gelişmelerin sözlü kültür ürünlerini hızla yok ettiği gerçeğini göz önünde tutarak geniş bir masal derlemesi yapılmasının yararlı olacağını düşünüyorum.

Ninniler : Bebeği uyutmak için söylenen ağır ve tekdüze şarkı olarak nitelendirilen ninniler çoğunlukla bir dörtlükten oluşur. Sekiz ve on bir heceli şiirler biçimindedir. Ninni anne ile çocuk ikilisinin oluşturduğu sözlü edebiyat ürünüdür. Çocuğunu uyutmak isteyen anne hem çocuğu çabuk uyutmak hem de çocuğuyla duygu alışverişini kurmak için ninni söyler. Ninnilerde çocuğa övücü sözler söylenir, büyüyünce sağlıklı, mutlu olması, okuyup büyük adam olması gibi dileklerde bulunulur. Anne kendi özlemlerini çocuğuna ninni söylerken dile getirir. Örneğin çocuğun babası, ablası, ağabeysi veya yakın akrabası uzaktaysa ona duyduğu özlemi dile getirip çabuk gelmesi, hediyeler getirmesiyle ilgili ninniler söyler. Yine ailedeki geçimsizlikler, ekonomik sıkıntılar veya olumsuz olaylar çocuğa söylenen ninnilerle dile getirilir. Yani ninni söyleyen anne kendi duygularını dile getirip çocuğuyla dertleşir. Çocuğun ağzı, burnu, gözü, kaşı, elleri, saçı ve diğer organlarının güzellikleri anlatılır ninnilerde. "Aralarına farklı sözler karışmış olsa da, genel olarak ninni diye kabul edilen metinler, annece bakışın, anne duyarlılığının izlerini taşırlar. Dünyanın neresinde olursa olsun, ne tür adlar verilirse verilsin annelerle özdeşleşmiş söz, müzik ve hareketler toplamıdır ninniler" (Koz 2005: 6).

Ninni deyim uyusun
Sallayım da büyüsün
Tombul tombul yürüsün
Ninni yavrum ninni. (Örnek 1979: 339)
....
Oğlum büyüyecek
Uyudukça büyüyecek
Eve para getirecek
Bizi dardan kurtaracak. (Örnek 1979: 341)
....
Uzun uzun çam dalları
Iradı babanın yolları

Baban harçlık yollamazsa
Nice olur anayın halleri. (Örnek 1979: 344)

Ninniler konusundaki derleme türü yazıları halk kültürü konulu dergilerde görmek olası. Kitap olarak ise I. Kunoş'un *Türkçe Ninniler*, Enver Behnam Şapolyo'nun *Halk Ninnileri*, M. Nasıh Güngör'ün *Kastamonu Ninnileri*, Amil Çelebioğlu'nun *Türk Ninniler Hazinesi*, Kültür Bakanlığı'nın yayınladığı *Türk Folklorundan Derlemeler 1989*'un "Ninni Özel Bölümü" ile Sabri Koz'un hazırladığı, Yapı Kredi Yayınları'nın yayınladığı *Her Güne Bir Ninni, Türk Halk Ninnileri*'ni sayabiliriz.

Bilmeceler : Eşya, insan, hayvan, bitki, doğa ve inanışla ilgili bilgilerin üstü kapalı olarak anlatılması ve onun ne olduğunun düşünülerek bulunmasını hedefleyen çoğu kalıplaşmış sözlerdir. Çok eski çağlardan beri yaşaya gelen bilmece sorma geleneği günümüzde de sürmektedir. Bilmeceler genellikle kış günleri odalarda yetişkinler tarafından çocuklara sorulduğu gibi çocuklar kendi aralarında da birbirlerine sormaktadırlar. Bilmeceler çocuklara küçük yaşlarda problem çözme, doğru düşünme gibi alışkanlıkları kazandırır, zihinlerinin gelişimine olumlu katkı sağlar. Aynı zamanda çocuğun toplum karşısında rahat konuşmasını ve düşünmesini sağlar.

Bilmeceler; halk edebiyatı ürünü olan anonim bilmeceler ve edebiyat ürünü olup yazarlar ve şairler tarafından yaratılan ferdi bilmeceler olarak ikiye ayrılırlar. Anonim bilmeceler nesir ve nazımlı olarak ikiye ayrılırlar. Nesirli bilmeceler nazımlı bilmecelerin parçalanmasından oluşurlar ve sayıca azdırlar. Örnek olarak "bostan borusu" (asma kabağı), "su kurusu" (buz) verilebilir. Nazımlı bilmeceler genelde iki veya dört mısradan oluşurlar ama daha çok mısralardan oluşanları da vardır. Örnek; "Alçak dallı, yemesi ballı" (çilek) (Elçin 1986: 607-622). Söyleniş bakımından bilmeceler; kalıplaşmış sözlerle başlayanlar ("Bilmece bildirmece, el üstünde kaydırmaca" - sabun), kelime oyunlarına dayananlar ("İzmir'de iki tane, Ankara'da hiç yok" - i harfi), aynı nesneyi olumlu ve olumsuz önermeler ile tanımlayarak çözümü güçleştiren bilmeceler ("Karşıdan gördüm bir hisar, yanına vardım gülizar, bütün yer, bütün kusar" - asker çadırı) olarak gruplandırılabilirler. İçerikleri bakımından da; alfabenin belli harflerinin ya da işaretlerinin bulunmasını isteyen bilmeceler ("Denizin ortasında ne var?" - n harfi), birkaç nesneyi kapsayan soru bulunan bilmeceler ("Üç yüz altmış leylek, elli iki yuvası, on iki yumurtası, iki çıkar yavrusu" - gün, hafta, ay, iki dinî bayram), insan vücudunun çeşitli yerlerini, çözümün bulunmasını güçleştirmek için karikatürümsü bir anlatımla tanımlayan bilmeceler ("Yedi delikli tokmak, bunu bilmeyen ahmak" - baş, gözler, kulaklar ve burun delikleri), soyut bir kavramı tanımlayan bilmeceler ("Çarşıda olmaz, mendile konmaz, ondan tatlı bir şey olmaz" - uyku) şeklinde gruplandırılabilir (Boratav 1982: 109-117).

Bilmeceler konusunda yayınlanmış derlemeleri çeşitli halk kültürü dergilerinde görebiliriz. Bilmecelerin derlenmesi ve değerlendirilmesiyle ilgili yayınlanmış kitaplar: Naki Tezel, *Türk Halk Bilmeceleri*, Şükrü Elçin, *Türk Bilmeceleri*, İlhan Başgöz - Andreas Tietze, *Bilmece: Türk Bilmeceleri Külliyatı*, Amil Çelebioğlu - Yusuf Ziya Öksüz, *Türk Bilmeceler Hazinesi*.

Buraya kadar olan bölümde çocukların kendi kendileriyle veya yetişkinlerin yardımıyla gerçekleştirdikleri folklor unsurlarından (ninniler bunun dışında) söz ettik. Birde çocukluğun geçiş dönemleriyle ilgili bazı geleneksel uygulamalar var ki onları da açıklamadan geçemeyeceğim. Çünkü bu uygulamalar da çocuk folkloru içinde önemli yer tutmaktadır. Konuşamayan veya geç konuşan çocukları konuşturmak, uyuyamayan çocuğun uyuması için yapılan uygulamalar, çocuğu hastalıklardan ve nazardan korumak için yapılan uygulamalar, yürütmek için yapılan uygulamalar, diş hediği, sünnet, çocukluktan çıkma törenleri sözünü ettiğimiz uygulamaların önemlilerindendir. Bu uygulamalarla çocuğun bulunduğu durumdan daha iyi duruma geçmesi amaçlanmaktadır. Sünnet dışında kalan konularda yapılan uygulamaların çoğunluğunun bilimsel temeli yoktur. Uygulamayı yapanlar da eğitim düzeyi düşük, geleneksel kültürün hâkim olduğu bölgelerde yaşayan topluluklardır.

Bazı çocuklar ailelerinden ve kendilerinden kaynaklanan biyolojik ya da psikolojik sorunları dolayısıyla zamanında konuşamazlar. Çocuklarının konuşamadığını gören anne baba telaşlanır ve çocuğun konuşmasını sağlamak amacıyla geleneksel uygulamalara başvurur. Bu uygulamalardan çocuk dili bölümünde söz etmiştik. Ancak bazı uygulamaların kendine göre törensel bir yanı var. Şimdi törensel yanı olan uygulamaları kısaca açıklamaya çalışalım. Ülkemizin birçok yöresinde konuşamayan çocuk, sabah ezanından önce veya Cuma günü salâ verilmeden önce camiye götürülür, cami açılmadan caminin anahtarı ile çocuğun ağzını açma taklitleri yapılır. Uygulama üç Cuma sürdürülür. Kutsal yer olan caminin anahtarıyla çocuğun ağzını açma yansılaması, kutsal yerin açılmasıyla çocuğun konuşması arasında paralellik kurmaktadır. Caminin kapısını açan anahtar inanışa göre Allah'ın evini açtığına göre sevgili kulu olan çocuğun da dilini açacak ve konuşmasını sağlayacaktır. Anahtarla ağız açma işlemi çocuk, annesi, babası ve cami imamının bulunduğu grup tarafından dinsel bir tören şeklinde yapılmaktadır. Yine ülkemizin pek çok yöresinde konuşamayan çocuk anne veya baba tarafından ahıra götürülüp hayvanların yanına bağlanmakta ve "Mal isen mele gel, insan isen dile gel", "Malsan mele, insansan söyle" gibi sözler söylenmekte, böylece çocuğun insanlarla hayvanların ayrımına vararak konuşacağına inanılmaktadır. Koyunun çanının batırıldığı, kanaryanın, kuşun, kara tavuğun içtiği sudan çocuğa içirilmesi, dillerinin yedirilmesi, hâkim, avukat, muhtar, kaymakam, vali gibi kişilerin yemeğinden, ekmeğinden veya lokmalarından yedirilmesi çocukla bu insanlar ve hayvanlar arasında özdeşlik kurularak konuşacağı inancından kaynaklanmaktadır.

Isparta Uluborlu'da çocuğun erken konuşması için ağız açtırma töreni yaptırılır. Çocuk becerikli ve işgüzar bir kadına götürülür, kadın çocuğu kucağına alır, yanındakiler kadına "Ne yapıyorsun" diye sorarlar, kadın çocuğun adını söyleyerek "ağzını açıyorum" der. Bu soru ve yanıt üç kez tekrarlandıktan sonra kadın;

Ağız açtım gül gibi
Konuşsun bülbül gibi
Sözleri açık olsun
Hem kısmeti bol olsun (Örnek 1979: 264)

diyerek töreni bitirir.

Uyumayan ya da geç uyuyan çocukların uyuması için de değişik uygulamalar yapılmaktadır. Muska yazdırmak, hocaya okutmak, ziyarete, yatıra, tekkeye götürmek, yastığının altına yılan kabuğu, uykucuk adı verilen ağaç mantarı veya devetüyü koymak, anason, kimyon, haşhaş kabuğu kaynatıp suyunu içirmek vb uygulamaları sayabiliriz. Bunların dışında tören özelliği taşıyan uygulamalara da rastlanmaktadır. Çorum'un Hacıhamza Bucağı'nda uyumayan çocuk üç Cuma, Kızılırmak'tan getirilip *Kur'an*'la tartılan su ile yıkanır ve su tekrar ırmağa dökülür. Bu işlem yapılırken hiç konuşulmaz (Örnek 1979: 268). Suyla ilgili arındırma ve temizleme inancından hareketle yapılan bu uygulama sonunda suyun çocuğun uykusuna engel olan kötü şeyleri alıp götüreceği ve normal uykusunu uyuyacağı inancı yatmaktadır. Ardahan'daki uygulamada çocuğun yüz örtüsü alınıp "Gel uykusu gel!.. Dağda mısın, taşta mısın, kurtta mısın, kuşta mısın? Gel!... Haydi gel!.." denilerek bacadan ya da pencereden atılır (Örnek 1979: 268). Çok ağlayan çocukların ağlamalarının kesilmesi için muska yazdırma, hocaya okutma, ziyarete, yatıra, tekkeye götürme, sıçan, sığır, koyun pisliği yedirme, kazanın içine kapatma, papatya suyu içirme gibi uygulamaların yanı sıra babasının veya bir başkasının ayakkabısıyla çocuğun ağzına vurulur.

Yaramaz çocukların yaramazlıklarını gidermek için yapılan uygulamalar da uyumayan, ağlayan çocuğa yapılan uygulamalarla benzerlik göstermektedir. Erzurum Hasankale Gölceğiz köyünde yapılan törensel bir uygulama diğerlerinden değişiklik göstermektedir. "Çocuğun büyükleri ellerine bir dürüm ekmek alırlar, çocuğun boynuna da kem (ottan yapılma ip) atarak yedi yol ayrımına götürürler. İlk geçen yolcuya hiç konuşmadan bu dürümü uzatırlar. Yolcu dürümü alır kemi keser" (Örnek 1979: 273). Zayıf ve hastalıklı çocuklar için Çanakkale Bayramiç ilçesi Yiğitler köyünde yapılan uygulamada da çocuk üç yol ağzına kurulan bir kazanın içine oturtulur. Kazan üç taş üzerinde durur. Elinde odunla gelen kişi kazanın başındakilere "Ne

kaynatıyorsunuz" diye sorar. Oradakiler "Aydaş!.."* diye yanıtlarlar. Çocuk kazandan çıkartılıp *Kur'an* okumasını bilen yaşlı bir kadına götürülüp okutulur. Çocuk sağ yanına yatırılır, sonra da sol yanına çevrilir. Okuma bittikten sonra annesi "Allah'a emanet satın aldım" der, çocuk silkinerek ayağa kalkar (Örnek 1979: 277). Bu uygulama ile çocuğun iyi olacağına, kilo alacağına inanılır.

Çocuğu nazardan korumak için en bilinen uygulamalar ise tuz çevirme ve kurşun dökmedir. Ayrıca, üzerlik otundan tütsü yapılır, çocuk yatıra, türbeye götürülür, hocaya okutulur, çamaşır değiştirilir, elbisesine muska, nazar boncuğu, iğde ağacı takılır, cebine koyun, kuzu, eşek pisliği konur.

Diş çıkarmaya başlayan çocukların kolay diş çıkarması, dişlerinin sağlıklı olması için diş hediği, diş tohumu, diş göllesi, diş bulguru, diş dirgiti gibi isimler verilen uygulamalar yapılır. Diş hediği töreni çocuğun ilk dişi çıktığında yapılır. İlk dişini gören, çocuğun gömleğini yırtar ve çocuğa yeni bir gömlek diker (Adana, Ceyhan, Dağıstanlı Köyü). Buğday, mısır, nohut (bazı bölgelerde çocuğun dişi büyük olmasın diye nohut katılmaz) kaynatılıp hedik yapılır. Komşular davet edilir. Çocuk odanın ortasına oturtulup önüne, makas, ayna, *Kur'an*, kalem, altın gibi şeyler konarak çocuğun bunlardan birisini alması sağlanır. Çocuk kalemi alırsa okuyup büyük adam olacağına, makası alırsa terzi olacağına, aynayı alırsa berber olacağına inanılır. Bir tabak hedik çocuğun başından aşağı dökülür, kaynatılan hedik hep birlikte yenir ve çocuğa hediyeler verilir (Örnek 1979: 193). Amasya Suluova'da olduğu gibi pişen hediğin bir kısmı çocuğun üzerine örtülen beyaz bir bezin üstüne dökülür, taneler oradakiler tarafından kapışılarak yenilir (Örnek 1979: 193). Kars Sarıkamış'ta çocuğun kaç dişi çıkmışsa çocuğa o kadar hedik tanesi yutturulur (Örnek 1979: 194). Kilis'te çocuğun başına hedik döküldükten sonra dişleri sağlam olan birisi çocuğun kafasında kalan hedikten ağzıyla alır. Alınan hedikler bir ipe dizilip çocuğun bir tutam saçına bağlanır (Örnek 1979: 195). İskenderun'da ipe dizilen hedik çocuğun omuz başına iğnelenir (Örnek 1979: 195). Genel uygulamada kalan hedik tabaklarla komşulara dağıtılır, komşular da tabağa uygun hediyeler koyarak gönderirler.

Çocuğun ilk dişi görüldüğünde gömleğinin yırtılarak yeni gömlek dikilmesiyle, damak etlerinin kolay açılıp dişlerin ağrısız çıkması, diş çıktıktan sonra diş etlerinin iyi kapanması amaçlanmaktadır. Yani gömlekle diş etleri arasında paralellik kurularak büyüsel bir işlem yapılmaktadır. Hediğin dişleri sağlam olanlarca yenmesinden dolayı hedik kaynatılmakta, dolayısıyla çocuğun da dişlerinin sağlam olması için büyüsel bir işlem yapılmaktadır. Çocuğun başındaki hediğin sağlam dişleri olan birisi tarafından alınması çocuğun dişlerinin de o kişinin dişleri gibi sağlam olması, alınan hediğin ipe dizilmesi de dişlerin düzgün çıkması dileğinin ifadesi olsa gerek.

* Zayıf, cılız, hastalıklı, bacakları çarpık, anormal doğan, şaşı, yaşına girmemiş, aynı ay içinde doğan çocuklara denir.

Çocuğu yürütmek için yine pek çok uygulamalar yapılmaktadır. Genel uygulamalar bir büyüğün çocuğun ellerinden tutarak veya üç tekerlekli yapılan arabaya tutunarak yürümesini sağlamaktır. Birinci uygulamada çocuk beş-altı aylık olduktan sonra bir büyüğü ellerinden tutup yürütmeye çalışır. Çocuğun isteklenmesi için de "tati.. tati., eller kötü, benim kızım (oğlum) güzel" gibi sözler söylenir. Bir diğer uygulama da çıkrıncak, çıkrınkaç, çırçır, çıyrık, gıcırancık, sürecek, süreğen gibi isimler verilen, önde bir, arkada iki tekerleği olan ve arka kısmında çocuğun tutunacağı yeri olan arabayla yürütmeye çalışılmasıdır. Düz bir yere araba konur, çocuk ayağa kaldırılıp arabanın arka tarafından tutturulur ve sürmesi sağlanır.

Ülkemizde erkek çocuklar sünnet ettirilir. Sünnet edilen çocuk erkekliğe hazırlanmış olur. Sünnet ettirme köylerde normal bir olay olarak görülür ve çocuklar genellikle iki üç yaşlarında sünnet ettirilirler. İlkbaharda havalar iyice ısınmadan sünnetçiler davul ve zurna çalarak köyleri gezerler ve sünnet için geldiklerini duyururlar. Köylüler tarafında da tanınan bu kişiler eve çağrılarak çocuklar sünnet ettirilirler. Sünnet sırasında herhangi bir tören yapılmaz, çocuğun yanında anne, baba veya yakınlarından bir iki kişi bulunur. Çocuk sünnet ettirildikten sonra birkaç gün yatar ve sonra normal yaşamına döner. Kentlerde ise çoğu aileler sünneti büyük törenlerle gerçekleştirirler. Sünnet düğünü adı verilen bu tören için aylar önce hazırlıklara başlanır, çocuğa sünnet giysisi alınır, çocuğu ve arkadaşlarını gezdirmek işin arabalar tutulur, davetiyeler bastırılır, müzisyenler, *Kur'an* okuması için hoca tutulur, yemekler yapılır, çocuğa sünnet odası hazırlanır, kına gecesi yapılıp çocuğa ve arkadaşlarına kına yakılır, sünnet olmadan önce çocuk tutulan arabayla gezdirilir, ya düğün günü yada düğünden iki - üç gün önce çocuk elinde belgesi olan fenni sünnetçilere sünnet ettirilir, arkasından düğün yapılır. Düğüne gelen davetliler çocuğa takılarını takıp anne babasına iyi dileklerini söylerler ve eğlenirler.

Sünnet erkek çocuklarının yaşamında bir dönüm noktası gibidir. Sünnet öncesinde ve sırasında bu durum yetişkinlerce dile getirilir. Sünnet olan çocuğun artık erkek olacağı, daha çabuk büyüyeceği, boyunun uzayacağı, çok parası olacağı, horoz kesebileceği, hiçbir şeyden korkmayacağı hemen herkes tarafından söylenir. Aslında bu sözler çocuğu psikolojik olarak sünnete hazırlamak için söylenir.

Yurdumuzun pek çok yöresinde sünnetten önce bir kirve bulunur. Kirve babanın yakın arkadaşlarından birisi olduğu gibi akraba erkeklerinden birisi de olabilir. Kirve sünnet hazırlıklarına maddi ve manevi yönden yardımcı olur, sünnet sırasında çocuğu kucağında tutar, çocuğun yetişmesinde ve ileriki yaşamında yardımcı olur.

Son olarak kız çocuklarının büyüyüp bebekle oynama çağını aştıklarında, yani ergenlik çağına yaklaştıklarında yapılan bir uygulamadan söz etmek istiyorum. Ülkemizin bazı yörelerinde yapılan ve Küççe (Güççe) Düğünü (And 1974: 125) adı verilen uygulama şöyle gerçekleştiriliyor. Bebekle oynama çağını aşan kızlar bir odaya

toplanırlar. Bir bebek gelin gibi süslenerek odanın başköşesine konur. Çalgı çalınır, türküler söylenir, danslar yapılır ama süslenen bebekle oynanmaz. Bu tören kızın yaşamında bir dönüm noktasıdır, artık çocukluktan çıkıp erişkin olmuştur.

Çocuk folkloru yazımızın başında söylediğimiz gibi geniş ve alabildiğine zengin bir konudur. Bu güne kadar çeşitli araştırma ve derleme çalışmaları yapılmış, halk edebiyatı kapsamına giren masallar, bilmeceler, tekerlemeler ile çocuk oyunları konusunda inceleme ve değerlendirme çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmaların daha ilerletilmesi, diğer konularda da araştırma ve derleme çalışmalarının genişletilerek değerlendirme ve yorumlama çalışmalarına geçilmelidir. Çocuk folkloru konusunda yapılacak değerlendirme çalışmaları toplumun bilinç, eğitim, bilimsel düşünce ve teknolojiyi uygulama açısından katettiği yolu gösterecektir. Yine bu incelemeler, çocuğun her yönüyle gelişimine katkıda bulunan olumlu uygulamaları ne kadar benimseyip benimsemediğimizi, çocuklarımıza ne kadar yardımcı olabildiğimizi ya da olamadığımızı kavramamızı sağlayacaktır.

Kaynakça:

AND, Metin (1974), *Oyun ve Bügü*, İstanbul, Baha Matbaası, İş Bankası Kültür Yayınları.

BARAN, Dr. Musa (1974), "Folklorda Çocuk Oyunları", *1. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri*, Ankara, Başbakanlık Basımevi.

BORATAV, Pertev Naili (1982), *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul, Gerçek Yayınevi.

BORATAV, Pertev Naili (2000), *Halk Edebiyatı Dersleri*, İstanbul, Numune Matbaası, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.

DÖNMEZ, Doç. Dr. Necate Baykoç (1992), *Üniversite Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Bölümü ve Kız Meslek Lisesi Öğrencileri için Oyun Kitabı*, İstanbul, Bayrak Matbaası.

ELÇİN, Prof. Dr. Şükrü (1986), *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara, Sevinç Matbaası.

GÜVENÇ, Bozkurt (1974), *İnsan ve Kültür*, İstanbul, Remzi Kitapevi yayınları.

GÜVENÇ, Prof. Dr. Bozkurt (1997), *Çocuk ve Kültür*, Çocuk Kültürü, 1. Ulusal Çocuk Kültürü Bildirileri, Ankara, A. Ü. Basımevi, , A. Ü. Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.

HUIZINGA, Johan (1995), *Homo Ludens*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

KOZ, Sabri (2005); *Her Güne Bir Ninni*, İstanbul, s.6. Yapı Kredi Yayınları.

ÖRNEK, Prof. Dr. Sedat Veyis (1979), *Geleneksel Kültürümüzde Çocuk*, Ankara, İş Bankası Kültür Yayınları.

ÖZHAN, Mevlüt (1990), *Çocuk Oyunlarımız*, Ankara, Feryal Matbaası, Kültür Bakanlığı Yayınları.

ÖZHAN, Mevlüt (1997), *Türkiye'de Çocuk Oyunları Kültürü*, Ankara, Feryal Matbaası.

ÖZHAN, Mevlüt (1998), "Çocuk Dilinden Örnekler", *Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1996*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

TEZEL, Naki (1985), *Türk Masalları*, 1. c., Ankara, Sevinç Matbaası, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Özet:
Çocuğun halk kültürü içerisinde önemli bir yeri vardır. Hamilelikten başlayarak ergenlik çağına kadar çocuk folklor konusu olur. Çocuk folkloru olarak doğumdan sonra çocuğun duygu ve eylem olarak içinde olduğu, birileriyle paylaştığı folklorik ögeler ele alınmıştır. Makalede çocuk oyunları, oyuncuklar, çocuk dili, ninniler, masallar, sayışmacalar vb. çocuk folkloru olarak değerlendirdiğimiz konular ve bu konularla ilgili çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar sözcükler: Çocuk folkloru, oyun, oyuncak, masal, ninni, bilmece, çocuk dili, sünnet, diş hediği, kirve.

Abstract:
Children have an important place in folklore. Beginning with pregnancy up to adolescance child is subject to folkloric practices. In this article child folklore is examined as an element of folklore the child has a share with his/her feelings and acts. It also deals with child games, toys, child language, nurseries, tales, riddles that make up the child folklore and studies on these subjects in Turkish folklore.

Keywords: Child folklore, game, toy, tale, nursery, riddle, child language, circumcision, practices of child growth.

Gülseren Mungan YAVUZTÜRK Arşivi

Çocuk ve Oyun

Neslihan GÜNEY*

Oyun, insanın varoluş serüveninin başlangıcından bu yana yaşamında yer alan bir eylemdir, vazgeçilmez bir olgudur. Antropolojik araştırmalardan oyunun tarihi konusunda bilgi almak mümkündür. Sözgelimi; çocuk oyunlarıyla ilgili olarak Özhan'ın (1997: 12) aktardığına göre, aşık oyunu oynayan çocukların kabartmaları, İ.Ö. 800 yılını göstermektedir.

Oyun çocuğun yaşamında önemli bir yere sahiptir. Çocuk zamanının büyük bir bölümünü oyunla geçirmektedir. XIX. yüzyıldan itibaren oyun giderek daha çok önem kazanmaya başlamıştır. Günümüzde oyunun yeri ve önemi, çocuk eğitiminde göz ardı edilmeyecek konuların başında yer almaktadır. Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan Çocuk Hakları Bildirgesinde, "çocuğun oyun hakkına" ilişkin maddelerin yer alması bu konunun ne kadar önemli olduğunun göstergesidir.

Oyunun çocuğun yaşantısındaki önemini vurgulayan birçok araştırma yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Oyun konusunda yapılan çalışmaları psikoloji, halkbilimi, sosyoloji ve antropoloji gibi alanlarda görmek mümkündür.

Oyunun psikolojik olarak incelenmesi ve özellikle gelişim psikolojisi alanında ele alınması ve bu bağlamda nasıl incelendiği önemli bir noktadır. Bu yazıda öncelikle çocuk ve oyun psikolojisi konularına kısaca değinilecek, daha sonra halkbilimde çocuk oyunlarının betimlenmesi incelenecektir. Son bölümde ise, çocuk oyunlarının betimlemelerine ilişkin genel bir değerlendirme yer alacaktır.

* Ankara Üniversitesi, Çocuk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi.

Psikolojide Oyun

Oyun konusunda psikolojide yapılan çalışmalar, oyunun tanımlanması, sınıflanması ve çocuğun gelişimine etkisi olmak üzere üç boyutta toplanmaktadır.

Oyun, Eckler ve Weininger (1988) tarafından kendiliğinden, zevk alınan ve gönüllü bir etkinlik olarak tanımlanmaktadır. Rubin, Fein ve Vanderberg (1983), oyunun psikolojik özelliklerine dikkat çekerek, kendiliğinden ortaya çıkması, bireylerin aktif olarak katılması, gerçekdışı olması ve alternatifler yaratabilmesi gibi özelliklere sahip olduğunu ifade etmektedir.

Oyunla ilgili yapılan araştırmalarda, her araştırmacı kendi bakış açısına göre bir tanım ortaya koymuştur. Aynı sorun, oyun sınıflandırılması ve değerlendirmesinde de gözlemlenmektedir. Ancak, oyunun sınıflandırılması, araştırmacılar için büyük kolaylık sağlamaktadır. Oyunun sınıflandırılmasını, Piaget ve Smilansky gibi gelişim psikolojisi araştırmacıları bilişsel faktörlere göre, Parten da toplumsal faktörlere göre belirlemişlerdir.

Oyun, gelişimsel anlamda, çocuğun yaşamında olumlu bir yere sahiptir. Oyun, çocuk için sadece eğlenceli değil, aynı zamanda onun duygusal, toplumsal ve bilişsel gelişimi için gerekli olan etmenlerden biri olarak görülmektedir (Rubin ve ark. 1983). Çocukların dış dünyaya ilişkin bilgileri oluşturması ve özümlemesi oyun aracılığıyla sağlanmaktadır. Piaget (1962) ve Vygotsky'ye (1962) göre oyun, çocukların bilişsel olarak büyümesi için temel kaynak olmaktadır. Vygotsky'e göre oyun, çocuğun ileriki yaşlarında soyut düşünme yeteneğinin gelişmesinde önemli bir role sahiptir. Çocuğun bu sayede bilişsel kapasitesi yapılanmakta, aynı zamanda çocuk topluma uyum sağlamaktadır. Çocuğun toplumsallaşma süreci de oyunla başlar. Oyun ile birlikte çocuk kendisini arkadaş grubuna dâhil etme olanağını bulur. Ayrıca çocuk oyun ile birlikte yaratmaya da başlamaktadır. Saracho (1998) oyunun toplumsal davranışların ortaya çıkarılması için bir araç olduğunu belirterek, çocuğun toplumsal yönden gelişmesinde oyunun büyük rolü olduğunu söylemektedir. Oyun ortamındaki çocuklar birbirleriyle etkileşimlerinin sonucu olarak, işbirliği, yardımlaşma, paylaşma ve karşılaştıkları problemlere çözüm bulabilme gibi toplumsal davranışları öğrenmektedirler.

Oyun konusunda halkbilim alanında yapılan derlemelerde de oyuna genel olarak olumlu bakıldığı ve oyunun çocuk gelişimindeki rolünün göz önünde tutulduğu görülmektedir. Çocuk oyunları derlemelerinde, oyunun çocuğun yaşamındaki rolü ve kültürel aktarım için bir araç olduğu üzerinde önemle durulan bir konudur.

Halkbilimde Oyun

Oyuna halkbilim açısından bakıldığında, oyun derlemelerinin, Batı'da XIX. yüzyılın sonlarında başladığı, XX. yüzyılın ortalarına kadar derleme ve sınıflama çalışmalarının

devam ettiği görülmektedir. Bu çalışmalarda daha çok oyuna ilişkin betimlemeler yer almaktadır. Ancak 1960'lı yıllardan sonra oyuna ilişkin çözümlemelerin arttığı, bilimsel anlamda, istatistiksel teknikler kullanılarak betimlemelerin yapılmaya başlandığı görülmektedir. Türk çocuk oyunlarına bakıldığında, oyun derlemelerinin 1930 yılından itibaren ve genellikle yörelere göre yapıldığı; ancak, oyuna ilişkin tanımlama, sınıflama ve oyunun çocuğun yaşamındaki rolü konularına daha az vurgu yapıldığı görülmektedir. Onur ve Güney'in (2002) çalışmasında sadece 21 adet çocuk oyunları derlemesinde oyunla ilgili betimsel açıklamaların olduğunu görmekteyiz. Oyuna ilişkin açıklamaların olduğu derlemelerde, derlemeciler genel olarak oyunu olumlu bir eylem olarak değerlendirmektedir. Oyunun tanımına çok az rastlanırken, oyun sınıflandırması ve oyunun rolü ve "etkileri" gibi konular oyun konusundaki açıklamalar içinde yer almaktadır.

Bu çalışmanın amacı Türkiye'de yapılan oyun derlemelerinde araştırmacıların oyuna ilişkin görüşlerini çözümlemektir. Bu çözümleme Onur ve Güney'in (2002) Türkiye'de çocuk oyunları derlemelerini biraraya getiren çalışması üzerinde gerçekleştirilmiştir. Sözü edilen yayında 1930-2001 yılları arasında yapılan 99 oyun derlemesi bulunmaktadır; konumuzla ilgili olarak bunlardan 21'i incelenmiştir. Aşağıda sırasıyla derlemeleri yapan araştırmacıların oyun tanımlamaları, oyunu nasıl sınıflandırdıkları, oyunun çocuğa katkısı ve işlevleri boyutlarında oyun derlemeleri değerlendirilecektir.

Tanımlar: Savran (1997: 93), oyunun gelişimsel gerekliliğine vurgu yaparak, oyunun çocuğun en önemli ruhsal gereksinimlerinden biri olduğunu belirtmekte, oyunu çocuğun çevresindeki karmaşık olayları sadeleştirip somutlaştırmasına ve kavramasına yol açan bir uğraş olarak tanımlamaktadır. Benzer olarak, Akalın (1987: 84), çocuk oyunlarını, "insan türünün yavrusu olan çocuklardaki eğlenme, zamanı değerlendirme, gördüklerini taklit etme, arkadaşlarına uyum sağlama, coşkun hayal gücünü doyurma gibi gereksinimlere dayanan düzenli ve kurallı davranışlar" olarak tanımlamaktadır. Akün (1987: 28) ise oyunu, "çocukların ve bazen de büyüklerin herhangi bir üretim çabasını ya da başka çeşitten bir hizmeti zorunlu kılmadan, sadece eğlenme yolu ile dinlenmelerini sağlayan eylem olarak tanımlamakta ve oyunu bir dinlenme aracı" olarak görmektedir.

Sınıflamalar: Oyun konusunda yapılan sınıflamaların, mevsime, çevresel faktörlere, yaşa, cinsiyete göre yapıldığını görmekteyiz. Aşkun (1942), oyunları mevsimlere göre sınıflandırarak, kış, bahar, yaz ve sonbahar oyunları şeklinde sınıflandırmıştır. Başaran (1993) ise, farklı bir sınıflama yaparak, oyun oynanan nesne, mevsim ve gelişimsel özelliklere dikkat etmiştir. 50 yıl öncesinin çocuk oyunlarını inceleyerek, çocuk oyunlarını, kış oyunları, atlama oyunları, aşık oyunları, top oyunları, taş ve ceviz oyunları, güreş oyunları, okul oyunları, kız oyunları ve zihin oyunları olarak sınıflamaktadır. Baran'ın (1974) oyun sınıflandırması gelişimsel bakış açısına göredir: Gönlü hoş eden oyunlar,

usu geliştiren oyunlar ve bedeni eğiten oyunlar. En eski oyun derlemelerinden biri olarak, Muallim Vahit (1934), yaşa göre bir sınıflama yaparak, oyunu yedi yaşından küçük çocukların oyunu ve yedi yaşından büyük çocukların oyunu olarak sınıflandırmış ve bu doğrultuda açıklamalarda bulunmuştur. Akalın (1987) oyunların iklim kuşağının özelliklerine, toplumun özelliklerine ve cinsiyetlerine göre farklılaştığını belirtmektedir.

Demiray (1960), oyunların farklı etkilerle çocuklar tarafından oynandığına vurgu yapmaktadır. Bunlar; gelenek ve geleneklerin etkisi, mevsim etkisi, geçim etkisi, boş zaman etkisi ve eşya etkisidir. Eren'e (1984) göre, çocuk oyunlarını, tamamen zekâya dayanan, eğlendirici, kuvvet gösterisi şeklinde ve spor sayılabilecek, beceri isteyen ve avla ilgili oyunlar olmak üzere bir kaç grupta toplamak mümkündür. Saatçi'ye (1992) göre, Türk folklor dünyasının çocuklara özgü oyun çeşitleri pek zengin ve boldur. Yazar, oyunları farklı işlevlerine göre sınıflandırdığında, zeka ve vücut geliştirici oyunlar, spor ve eğlence oyunları, oyalayıcı ve dinlendirici olanlar, seyirlik nitelikte olanlar yanında, mevsimlik ve ritüel oyunlar veya tören oyunlarını da belirtmiştir. Tekerlemeli, mizahi nitelikte oyun çeşitlerine ya da kız ve erkek oyunlarına göre de oyun sınıflamalarına da rastlamak mümkündür. Ancak, Günyüz (1971), çocuk oyunlarının zevkle oynandığını ve 7-11 yaş arası tüm çocukların aynı oyunu oynayabileceklerini, dolayısıyla cinsiyete göre bir ayırımın gereksiz olacağını belirtmiştir. Düşmez (1994), Şanlıurfa folklorunda çocuk oyunlarının zenginliğinden sözederek, oyunları, tekerlemeli ve tekerlemesiz çocuk oyunları olarak ikiye ayırmaktadır.

Şahin (1995) oyuna başlamada kullanılan tekerlemelerde cinsiyet farklılığı olabileceğini, kızların erkeklerden daha fazla tekerlemeler kullandığını belirtmektedir. Artun'a (1992) göre, çocuk oyunlarını farklı şekillerde sınıflamak mümkündür: Atlayarak, sıçrayarak, koşarak oynanan oyunlar, ustalığa ve zekâya dayalı oyunlar, araçsız zekaya dayalı oyunlar. Başka bir sınıflama; gönül eğlendiren, akıl yeteneğini geliştiren, beden yeteneklerini geliştiren oyunlar şeklindedir.

Çocuk oyunlarına ilişkin farklı sınıflandırmalar olsa da yaşa, cinsiyete ve mevsime göre sınıflandırmaların ortak olduğu görülmektedir. Ancak bu sınıflandırmaların bilimsel ölçütlere göre yapılmaktan çok, genel özellikler göz önünde tutularak yapılan sınıflamalar olduğu söylenebilir.

İşlevler: Çocuk oyunlarının işlevi ve çocuğun yaşamındaki rolüne neredeyse tüm derlemelerde yer verilmiştir. Örneğin, Demiray (1960) oyunun ruh sağlığı yönünden önemli bir yere sahip olduğunu, ayrıca, çocukların yaşlarının gereği olarak oyun oynadıklarını, kendilerine özgü oyunlar oynadıklarını, kendilerinin oyun icat ettiklerini, kendi başlarına iken yarattıkları oyunlar ve diğer çocuklarla birlikte oynanan oyunların farklı olduğunu, diğer çocuklarla birlikte yaratılan oyunun daha kalıcı olduğunu vurgulamaktadır. Artun (1992) çocuk ve oyunu bir arada düşünerek, çocuğun

yaşantısında oyuna gereksinim duyduğundan söz etmekte, oyun yoluyla bazı bilgi ve beceri kazandıkları, yaratıcılıklarının geliştiğini belirtmektedir.

Oyunun bazı kazanımlar sağladığıyla ilgili olarak, Özyedekçi (1947: 34); "oyunun bir ihtiyaç olduğu ve çocuğu gerek bedenen, gerek fikren geliştirerek ona birtakım kabiliyetler kazandırdığı muhakkak, çocuk ister içindeki birikmiş enerjiyi sarf için, ister ihtiyaç duyduğu için, ne için olursa olsun, oyunu sever ve oynar. Onun için oyun ekmek ve su gibi, en tabii bir gıda ve ihtiyaçtır" diyerek oyunun çocuk için ne kadar önemli olduğunu belirtmektedir. Oyunun toplumsallaşma yönünde etkili bir araç olduğuna ilişkin olarak, Savran (1997), çocuğun oyun yoluyla sosyalleşmesinden ve topluma uyum sağlamasından söz etmektedir. Abdülaziz Bey (1995), Osmanlı'da çocukların beden gelişimlerine önem verildiği, dolayısıyla açık alanlarda serbestçe, büyüklerin teşvikiyle oyun oynadıkları ve bedenlerinin güçlenmesini sağladıklarını belirtmektedir. Üçer (1985) çocukların çevrelerini oyun yoluyla tanıdıklarını ve gördükleri her şeyi oyunlarına aktardıklarını ifade etmektedir. Üçer (1985: 119) derlemesinde, çocuk oyunlarının "gönlü hoş ettiğini, zekâyı geliştirdiğini ve bedeni eğittiğini" söylemektedir. Yazar, çocuk oyunlarını yaşamın bir aynası olarak nitelemektedir. Çocukların oyun yoluyla paylaşımı ve insan ilişkilerini öğrenmesini yararlı olarak görmekte ve oyundan mahrum kalan çocukların iyi bir zihin ve beden gelişimi olmadığını belirtmektedir. Oyunun toplumun yapısını öğretmedeki önemine dikkat çeken Aydın (1972), çocuk oyunlarının folklorla, sporla ilgili olduğunu ve çocukların küçük yaştan itibaren çevrenin âdetlerini oyun aracılığıyla öğrendiğini belirtmektedir. Baran, (1974), çocukların öğrenmeye oyun aracığıyla başladığını, zihinlerinin geliştiğini, oyunun eğitici özellikler taşıdığını, oyuna başka birkaç faktörün de eşlik ettiğini (doğa, malzeme ve görenekler), farklı oyun biçimlerinin çocuğun gelişiminde farklı katkı sağladığını belirtmektedir. Akalın (1987) da oyunun çocuğun toplumsallaşmasındaki önemine ve "ruhsal dili" olduğuna dikkat çekmektedir.

Oyunun çocuğun yaşamındaki yerine bakıldığında, Akün'e (1987) göre oyun, çocuğun yemek yemesi, uyuması, okulda ve evde ders saatleri dışında hemen hemen bütün yaşamını kapsar. Şahin (1995), oyunun çocuğun yaşamındaki rolüne dikkat çekerek, çocuğun günlük aktivitesi dışında oyun oynadığını belirtmektedir. Aşkun (1942) ise oyunun çocukluğun doğal bir gereksinimi olduğunu, her çocuğun mutlaka oyun oynadığını ve bunun çocukların doğal bir hakkı olduğunu vurgulamaktadır. Aşkun'un bu açıklaması BM Çocuk Hakları Evrensel Bildirgesi'nin "oyun hakkı" kavramını hatırlatmaktadır.

Kültürel boyut: Halkbilim çalışmalarına göre, çocuk oyunları, kuşaklararası aktarımı sağlamaya ve kültürleri tanımaya yönelik bir araçtır. Bu konuda, Özhan (1997), oyunun bir ülkenin kültür zenginliğinin ifadesi olduğunu ve oyunların o ülkenin yaşam biçimlerini, geleneklerini ve göreneklerini en iyi biçimde yansıttığını

belirtmektedir. Artun (1992: 43), "çocuk oyunları anonimdir ve çağlar boyu süren geleneğin günümüze gelen mirası ve akıntısıdır" açıklamasıyla kuşaklararası aktarıma vurgu yapmaktadır. Artun, oyunun çocuğun dünyasında önemli bir yere sahip olduğunu, oyunların eskilere dayandığını, çocukların oynadığı oyunların geçmiş kültürden ve çağdan izler taşıdığını ve böylece oyunların halk kültürünün zengin bir yönünü oluşturduğunu belirtmektedir. Ayrıca, çevrenin oyunu etkilediği ve çocukların oyun aracılığıyla mitleri taklit ettiğinden de söz etmektedir. Demiriz (1997), çocuk oyunlarını ve oyuncaklarının, ilgili oldukları çağın aynası olduğunu, yaşanılan çağın, çevrenin özelliklerini, yaşam biçimini, geleneklerini yansıttığını, Türk folklor dünyasında da çocuklara özgü oyun çeşitlerinin çok olduğunu belirtmektedir. Benzer bir görüş Savran'dan (1997) gelmektedir. Savran, çocuk oyunlarını, bir toplumun çağlar boyunca sürüp giden kültür birikiminin günümüzdeki canlı örnekleri olarak görmektedir. Akün (1987) de buna ek olarak, halkbilim açısından oyunun gelenekleri yansıtmasına dikkat çekmektedir.

Oyunlar, içinde yaşanılan çağın özelliklerine göre biçim değiştirmekte, teknolojik değişimlerle birlikte oyunlarda da değişim gözlenmektedir. Geçmişte oynanan oyunların varlığı göreli olarak devam ederken, bilgisayar, televizyon gibi teknolojik gelişmelerle birlikte oynanan oyunların niteliğinde ve biçimlerinde farklılaşma gözlenmektedir. Oyunların, çevresel ve zamansal nedenlere göre biçim değiştirmesi konusunda, Kaplanoğlu (2001), geçmişte radyo ve TV'nin olmamasından dolayı, çocuklarla birlikte yetişkinlerin de oyunlar oynadıklarını, bu sırada yeni oyunların da icat edildiğini belirtmektedir. Radyo ve TV' den sonra çocukların hâlâ bu oyunlara devam ettikleri, ancak sokak oyunlarının genellikle bırakıldığını ifade etmektedir. Artun'a (1992) göre günümüzde, eskiden oynanan geleneksel oyunların birçoğu unutulmaya başlamış, teknolojik buluşlar çocuk oyunlarının gelişmesini büyük ölçüde etkilemiştir.

Sonuç

İncelenen oyun derlemeleri topluca değerlendirildiğinde, oyunun tanımına ve işlevine ilişkin ortak sonuçlar bulmak mümkündür.

Oyun tanımlamalarına bakıldığında, oyunun kendiliğinden olması, eğlendirici olması, çocuğun ve toplumun yaşamına katkıda bulunması vurgulanmaktadır. Çocuk oyunlarının sınıflandırılmasında, benzer ya da ortak sınıflamaları görmek mümkündür. Mevsime, yaşa ve cinsiyete göre sınıflamalar buna örnektir. Oyun derlemesi yapan tüm çalışmalar oyunun çocuğun gelişimine katkısını, çocuğun yaşamındaki rolü ve kültürel özelliklerin oyunda yansıması konularını ele aldıkları görülmektedir.

Kültüre ilişkin açıklamalarda ise, oyunun aslında içinde yaşanılan ve geçmişte yaşamış olan kültürleri yansıtabildiği ve bu bağlamda oyunlar yoluyla eski uygarlıklardan, yaşayışlardan bilgi alabileceğimiz ifade edilmektedir. Ayrıca, içinde yaşanılan çağın özelliklerinin de çocuk oyunlarını etkilediği görülmektedir.

Sonuç olarak, derlemelerdeki açıklamalara bakıldığında, oyunun çocuğun gelişimine her açıdan etki ettiğinin düşünüldüğünü söylemek mümkündür. Gerek psikolojik açıdan, gerekse halkbilim açısından değerlendirildiğinde, oyunun çocuk için gerekli ve çocuğun gelişimiyle yakından ilişkili olduğu, oyunu etkileyen kültürel özelliklerin önemli olduğu söylenebilir.

Kaynakça

Abdulaziz Bey, (1995), *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, (haz.: Kâzım Arısan-Duygu Arısan Güney), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Akalın, L. Sami, (1987), "Çocuk Oyunları ve Oyun Tekerlemeleri", *Çocuk Edebiyatı Yıllığı*, (yay. haz.: Mustafa Ruhi).

Akün, Erdinç, (1987), "Çocuk Oyunları", *Halkbilimi*, No: 3, ss: 28-30.

Artun, Erman, (1992), *Tekirdağ Çocuk Oyunları*, Tekirdağ: Trakya Doğuş Tesisleri.

Aşkun, Vehbi Cem, (1942), "Çocuk oyunları", *Sivas Folkloru*, ikinci cilt.

Aydın, Alaeddin, (1972), "Köy Çocukları ve Oyun", *Folklora Doğru*, No: 22/24, Mart/Mayıs, ss: 37-40.

Baran, Musa, (1974), "Folklorda Çocuk Oyunları", *T.C. Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Milli Folklor Enstitüsü Müdürlüğü Uluslararası Türk Folklor Semineri, (I. Ankara, 8-14. 10.73)* içinde, ss: 340-346, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Başaran, Hanifi, (1993), *50 Yıl Öncesinin Elazığ Çocuk Oyunları*, Ankara: Yorum Matbaacılık.

Demiray, Güner, (1960), "Çocuk Eğlenceleri: Çocuk Oyunları ve Tekerlemeler", *Türk Folklor Araştırmaları*, cilt: 6, No: 129, ss: 2132-2133.

Demiriz, Serap, (1997), "Ayaş Çocuk Oyunları ve Oyuncakları", *Ayaş ve Çevresi Kültür Sanat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri Kitabı* içinde, Ankara: Ayaş Belediyesi Yayınları.

Düşmez, Hanifi, (1994), *Şanlıurfa Mahalli Çocuk Oyunları*, Şanlıurfa: Kaliru Yayınları.

Eckler, Judith- Otto Weininger, (1988), "Play and cognitive development in preschoolers: A critical review" *The Albert Journal of Educational Research*, cilt: 34, No: 2, ss: 179-193.

Eren, Naci, (1984), "Çocuk Oyunları", *Halk Kültürü, 18-19.*

Günyüz, Sabriye, (1971), "Çocuk Oyunları", *Folklor*, No: 29-30, ss: 62-64.

Kaplanoğlu, Raif, (2001), *Orhangazi Folkloru*, Bursa: Avrasya Etnoğrafya Yak.Yay. 109-111.

Muallim Vâhit, (1934), "Bolu'da Çocuk Oyunları-II", *Halk Bilgisi Haberleri*, cilt: 3, No: 36, ss: 336-339.

Onur, Bekir-Neslihan Güney, (2002), *Türkiye'de Çocuk Oyunları: Derlemeler*, Ankara: Ankara Üniversitesi ÇOKAUM Yayınları.

Özyedekçi, Kazım, (1947), "Kayseri Çocuklarının Mahalli Oyunları- I", *Erciyes*, No: 44-45, ss: 34-39,41.

Piaget, Jean, (1962), *Play, dreams and imitation in children*, New York: Norton.

Rubin, H. Kenneth-Kathryn Watson-W. Thomas Jambor, (1978), "Free play behaviors in preschool and kindergarten children", *Child Development*, No: 49, ss: 534-536.

Rubin, Kenneth, H.-Greta Fein-Brain Vanderberg, (1983), "Play", *Handbook of Child Psychology*, (Ed.: H. Muson) içinde), New York: Wiley.

Saracho, Olivia-Bernard Spodek, (1998), *Multiple perspectives on play in early childhood education*, New York: State University of New York Pres.

Savran, Gülnaz, (1997), "Aladağ (Karsantı) Çocuk Oyunlarından Örnekler", *Folklor/Edebiyat*, cilt: 2, No: 11, ss: 93-102.

Üçer, Müjgan, (1985), "Eskişehir Folklorunda Çocuk Oyunları", *Halk Kültürü*, No: 2, ss: 119-125.

Vygotsky, Lev, (1967), "Play and its role in the mental development of the child", *Soviet Psychology*, No: 5, ss: 6-18.

Özet:

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de çocuk oyunları konusunda yapılan derlemeleri araştırmacıların bakışaçısına göre incelemektir. 21 derleme, oyunun tanımlanmasını, sınıflanmasını ve çocuğun dünyasına etkisini içermektedir. Derlemeler başlıca halkbilimi ve psikoloji boyutlarında değerlendirilmiştir.

Anahtar sözcükler: Çocuk oyunları, folklor, psikoloji.

Abstract:

This study analyses the literature concerning the child games in Turkey. From the viewpoints of folklore and psychology, it evaluates 21 works in terms of the definition and classification of games with their effects on child's world.

Keywords: Children's games, folklore and psychology.

Çocuksu Masumiyetten Plastik Paradoksa

Oyuncağın Kısa Tarihi

Kemal İNAL*

Çocukluğun yüzyıllara dayanan tarihi içinde çocukların kültürel değerler(l)e nasıl toplumsallaştırıldıkları ve yetişkin yaşamı içinde nasıl anlamlandırıldıklarının izleri, çocuk oyunlarının olduğu kadar oyuncaklarının üzerinden de izlenebilir. Çocuk, oyun ve oyuncak arasındaki ilişki, tarihseldir. Çocukluğun tarihine ilişkin yapılan çeşitli çalışmalar (Ariès, 1973; Alexandre-Bidon ve Lett, 1997; Becchi ve Julia, 1998) biraz da oyun ve oyuncağın tarihsel gelişimini gösterir. Çocukluk, oyun(cak) ve dönemin tarihsel ya da konjonktürel kimliğinin ne derece iç içe geçtiğini, tarihin her aşamasında açıkça görmek mümkün. Bu üç etmenin -çocukluk, oyun ve oyuncak- birbirlerini ön gerektiren, besleyen ve açığa vuran bir özelliği vardır. Sözgelimi, oyuncak, ancak oyun bağlamında anlam kazanır; oyun ve oyuncak da, çocuğun çocukluk devresini gerektirir. Oyuncak, Brougère'in belirttiği gibi doğal olarak oluşmayan ve fakat sosyal bir öğrenmenin ardından gelen ve çocuğa bir sosyal ortam sağlayan oyunun (Brougère 1995: 251), oynamanın bağlamsal boyutunda yapı ve işlev kazanır. John ve Elizabeth Newson'un dedikleri gibi oyun, öncedir; oyuncak, oyunun ardından gelir. Ne var ki, oyuncaklar, oyunun asılacağı askılar olmaktan daha fazlasını ifade eder. Çocuklar, fantastik dünyalarını, imgelemlerini oyuncaklar aracılığıyla kurarlar (Newson ve Newson, 1979: 12). Cohen de, oyuncakların, eğlence ve elbette motor ve belli sosyal aktivitelerin pratiğini yapmak için çocuklar tarafından kullanıldığını söylemekle birlikte, fantezi için sıçrama tahtası olduğunu söyler. Ona göre çocuklar, oyuncakları, araştırmacıların dedikleri gibi hiç de entelektüel araçlar olarak kullanmazlar; oyuncaklar,

* Dr., Sosyolog.

çocukların hayatlarının bir parçasıdır (Cohen, 1996: 61-62). Bu bakımdan oyuncak, günümüzde çocukluk çağı ve dünyasının eğlence[1] ve öğrenme[2] gereksinimine yönelik olarak toplumsal gerçekliğin yetişkinler tarafından minyatür biçimde tasarımlandığı ve yeniden üretildiği oyun aracıdır.

Oyuncak kavramı ile oyun aracı, oyun malzemesi arasında çoğu zaman ayrım yapılır. Oyun araçları, ancak oyun içinde var olan, oyun bittikten sonra anlamı, varlığı son bulan; beş taş oyununun taşları, çelik-çomak oyununun sopaları gibi nesnelerdir. Bu nesneler, kolektif nesnelerdir ve grup içinde ortaklaşa kullanılır. Oysa, oyuncak, bireyseldir, yerleşik bir yaşam düzenini zorunlu kılar ve oynanması için özel yerler-ev, yuva gibi- gerektirir (Onur, 1999: 230). Ne var ki, günümüz oyuncak piyasasında yer alan şirketler, ahşap bozyaplar, kavram oyuncakları, ahşap/plastik bloklar, rehabilitasyon araçları ve topları, okul donanımları, Montessori araçları, duvar süsleri ve jimnastik aletlerini, çocuk oyuncağı altında tanıtmakta ve satmaktadırlar.

Çok çeşitli biçim, renk ve boyutlarda tasarımlanan oyuncak, çocuğun kendini çocukluğa özgü bir dil ve dünya anlayışı içinde ifade ettiği, keyifli zaman geçirdiği ve toplumsal değerleri içselleştirdiği bir etkinlik aracıdır. Oyuncaklarla çocuklar, hem toplumsal yaşamın izdüşümünü yeniden üretirler hem de gerçek(lik)-dışı bir dünya yaratabilirler. Séguin'in belirttiği gibi tam bir bireysel nesne olarak oyuncak, çocuksu imgelem, her şeyden önce anlık, değişken ve fantastik dünyalar yaratma özgürlüğü sağlar (Séguin, 1976: 21). Oyuncak, çocuğu sosyal yaşama hazırlarken onun iç gerginliklerini giderir, fiziksel ve ruhsal gelişimini gerçekleştirir (İnhan, 1997: 513). Oyuncak, kültürel simge, olumlu işlev ve yapı bakımından kültürlere göre farklı roller yüklense de, bazı evrensel nitelikler taşır: Keyif ve eğlence aracı olarak kullanılması, boş inanç gibi uygulamalara "alet edilmesi",[3] bir saflığı ve doğallığı ifade etmesi; eğitsel, zihinsel ve psiko/nöro-motor becerilerin elde edilmesinin bir aracı olarak düşünülmesi gibi. Kültürler arası etkilenme ve alışverişler sonucu farklı kültürlerde

---

1 Oyuncak, değişik kaynaklarda genellikle *eğlence, haz, keyif* gibi terimlerle birlikte ele alınmaktadır. Örneğin, *Petit Larousse*'da (1976: 568) oyuncak -jouet-, "çocuğun eğlenmesine yönelik nesne" olarak tanımlanmaktadır. Friz (1990: 17), oyuncağı, "insan ürünü şirin nesne" olarak tanımlar. Brougère (2001: 102), çocuğa kutlama yapma ve zevkle tanışma olanağı sağlayan oyuncağın, çocuğun yaşamında oynadığı rolünün, annelerin çoğunun reddetmediği eğitimsel değerinden ziyade keyif ve tatmin işlevleri oluğunu belirtir.

2 Fleming, oyuncakların, çocukların sosyal gelişimlerinin bir parçası mı yoksa onları 'yalnızlaştıran nesneler' mi, dünyayı öğrenmenin araçları mı yoksa dünyadan kaçmanın mekanizmaları mı olduğunu sorduktan sonra oyuncağı, bir tür kültürel yapım malzemesi olarak tanımlar (Fleming, 1996: 32, 35).

3 Séguin'e göre Antik Çağ'da oyuncak, sadece eğlence amacıyla değil, fakat bazen nazarlık, muska olarak da kullanılıyor; hatta oyuncakları Tanrı'ya adamak sevap olarak görülüyordu (Séguin, 1976: 24). Nitekim, oyuncağa dinsel işlevin yüklenmesi, ilk çağlardan günümüze kadar sürmüştür. Hatta Batı Avrupa'da Sanayi devrimi ile birlikte dinsel oyuncaklar seri olarak üretilmeye başlanmıştır (Remise ve Fondin, 1967: 42).

görülen benzer oyuncaklar (ve ona özgü oyunlar), belki de çocukluğun evrensel bir yapısının (nature) olduğuna işaret etmektedir.

Her kültürde farklı biçimlerde bulunmasına, tarihinin insanlığınki kadar uzun (Mynheer, 1988: 13) ve değişken olmasına ve biçimsel tasarımlarının değişmesine rağmen oyuncağın "işlevi", aynı ve temeldir: Çocuğun eğlenerek, keyif ve haz alarak yetişkin yaşamına uyum sağlaması. Yetişkin yaşamına hazırlık, oyuncağa, yetişkinlere özgü değerlerin yüklenmesine neden olur, ancak çocuklar oyuncaklar ile yetişkinlere aykırı bir takım değer ve düşünceler de üretebilirler. Öte yandan oyuncaklar, sadece kültürel değerlere değil, aynı zamanda ideolojik inanç ve hedeflere de konu olduğu için *yüklüdür*, bu nedenle çocukların oyuncaklarla, sadece masum bir biçimde insani ve toplumsal bir dünyanın ve kültürün değerlerini içselleştirdikleri söylenemez. Şöyle ki, özellikle şiddet kültürünü yeniden üreten, cinsel ayrımcı rolleri pekiştiren-örneğin, oğlan çocukları için üretilen oyuncaklar, 'heyecan verici' yarış oyunları, tren setleri, askeri savaş oyun sahaları vb.'den oluşurken, kız çocuklarının oyuncakları, daha yumuşak, sevimli ve cana yakın, tutması kolay, yapı bakımından ince ve mekanik olmayan niteliklere sahiptir (Mynheer, 1988: 44), ataerkil değerleri güçlendiren, yaratıcılığı öldürüp standart davranışlar üreten, "başka dünyaların" soyut/yabancı ve korkunç yaratıklarını canlandırarak (animasyon) gelişmemiş düşünce ve bedenlere korku gibi olumsuz duyguları yerleştiren oyuncakların, endüstri sektörü içinde karmaşık üretim ve piyasa süreçleriyle üretilerek çocukların önüne konulduğu günümüz dünyasında artık "masum ve yalın oyuncaklar"dan söz etmek ve oyuncakların hepten olumlu değerlere katkıda bulunduğunu iddia edebilmek güçtür. Ellen Seiter, çocuklara yönelik medya programlarıyla birlikte oyuncakların bir çok yönünün Amerikan toplumunda sınıf, ırk ve toplumsal cinsiyet bakımından olumsuz imgeler yarattığını ileri sürer ve eğitsel bakımdan uygun ve siyaseten doğru oyuncakların çoğu zaman çok pahalı ve elitist olduğuna dikkat çeker (Corsaro, 1997: 113). Oyuncağın oyuncak olmaktan çıkıp yetişkin dünyasına özgü bir amacın aracı, bir oyun nesnesi (plaything) haline geldiği zamanlarda yaşıyoruz. Öncelikle oyuncak, artık modern bir meta; alınıp satılan, ticari değeri olan, ailelerin keselerine göre seçmek zorunda olduğu bir maldır. Kapitalist piyasa sisteminin bütün özelliklerinin atfedildiği oyuncaklara, neredeyse sistemin birçok değeri yüklenmektedir. Gücü ve yönetmeyi simgeleyen robotlar, hiç geçilemeyen son model arabalar, uhrevi hayata çağrı yapan camiler, cinselliği simgeleyen bebekler, zekâ geliştirmeye yarayan abaküsler vb. çocukları belli bir sistem ya da ideolojinin öznesi yapmaya yönelik oyun nesneleridir. Barthes'a göre, literal oyuncaklar, çocuğu, yetişkin, 'burjuva' dünyasını benimsemeye koşullandırmakla kalmaz, fakat aynı zamanda onu pasif olmaya zorlar. Bu nesneler karşısında çocuk, kendisini ancak iye, kullanıcı olarak görür, ama asla yaratıcı olarak değil; çocuk, dünyayı keşfetmez, onu kullanır; onun için macera, merak, keyfin olmadığı eylemler söz konusudur bu dünyada.

Cohen'e göre Barthes, bu sözleriyle çok önemli bir psikolojik noktaya -çocuklara eğlence ve oyunlarını yaratmalarına izin verilmelidir, yetişkinler karışmamalıdır- değinmiştir. Piaget'den beri nesnelerle oynamaya ilişkin araştırmalarda çocukların bu hakkı hep inkar edildi. Aile içinde çocuğun seçtiği eğlence ve oyuncakları nasıl oluşturduğuna bakmak yerine yapılan çalışmalar hep, oyunun bilişsel düzeylerinin ayırt edilmesi üzerine yoğunlaşmıştır (Cohen, 1996: 63). Eğitsellik gibi Aydınlanma ürünü modern hedefler ise, oyuncakları giderek karmaşıklaştırmakta ve oyuncağın oyun içinde anlam bulmasını engellemektedir.

Geleneksel/Doğal Yalınlık ve Sıcaklıktan Modern, Karmaşık ve Soğuk Yüklemlere Doğru

İnsanlığın mağaralarda yaşadığı dönemlerde temel ihtiyaçları karşılamakla yükümlü anneler, ağlayıp sızlayan çocuklarını susturmak için cilalı taşları, kabuklu hayvanları ve basit/ilkel bebekleri kullanmışlardır. Taş çağından itibaren nesneler, çocukları eğlendirme ve gelecekteki yetişkin rollerine hazırlama işlevi görürdü. Orta Avrupa'da mağaralarda yapılan kazılarda oyuncak bebek olarak kullanılan çakmaktaşından yapılmış yontular bulunmuştur. Arkeolojik çalışmalar, İsa'dan önce 3000 yıllarına dek tarihlenen oyuncakları gün yüzüne çıkarmıştır (Séguin, 1976: 21-24). Aslında uygarlığın şafağından itibaren hemen her kültür ve dönemde ustaca yapılmış çeşitli biçimlerde oyuncaklar var olmuştur. İndus Vadisi'nde 5000 yıl öncesine ait telden yapılmış oyuncaklar bulunmuştur. Eklemli oyuncaklar, oyuncak bebekler ve çocuk çıngırakları, 2000 yıl öncesine ait Mısır mezarlarında ortaya çıkarılmıştır. İran'da İsa'dan önce kireçtaşından yapılmış oyuncaklar keşfedilmiştir (Friz, 1990: 17). Anadolu ve Mezopotamya'da yapılan arkeolojik kazılarda 5000 yıl öncesine ait seramik hayvan heykelcikleri, çeşitli oyuncaklar (dört tekerlikli, hayvan şeklinde bebek, aşık, topaç, çember) bulunmuştur (Erkanal, 2001: 118-120). Yine Eski Mısır'da, mezarlardan çıkan nesneler gösteriyor ki, otuncak olarak çömlek, oyuncak bebek, eklemeli oyuncaklar, top ve oyun tahtaları mevcuttu (Colón ve Colón, 2001: 27).

Oyuncağın tarihinin insanlığın tarihi kadar eski olduğunu ileri süren Neumann, çağlarının minyatür boyutlardaki aynası durumunda olan oyuncakların Eski Mısır, Yunan ve Roma kültürlerinde yetişkinler tarafından çocukların topluma oynayarak girmeleri için yapıldığını ileri sürer (Neumann, 1991: 55-56). Romalı çocuklar, pişmiş kilden bilyelerle ve çaput bebeklerle oynarmış. Roma dönemine ait oyuncaklar, Pompei harabelerinde bulunmuştur (Friz, 1990: 17).[4]

Ortaçağ Avrupa'sında ise, çocuklar için oyun ve oyuncak bir gereksinim olarak kabul edilmişti. Bazı gravürler, köpek, kuş, oyuncak at, oyuncak bebek, kukla, dört

4 Bizans döneminde oyuncaklar arasında kilden yapılmış el arabaları, atlar, toplar, düdükler, flütler, model evler, çemberler ve bebekler vardı (Colón ve Colón, 2001: 109).

tekerlikli oyuncak arabalarla oynayan çocukları gösterir. Sallanan oyuncak at, şövalyeleri taklit etmek için vardı. Bilim adamları, bu tür oyuncakların sadece üst sınıf çocukları için var olduğunu söyleseler de arkeolojik kazılar, oyuncakların daha yaygın olduğunu göstermektedir (Nicholas, 1991: 36-6). 15. yüzyılın başlarından itibaren ressamlar, yaptıkları ikonografik resimlerde çocukları oyuncaklarıyla oynarken betimlemeye başladılar. Bazı oyuncaklar, bu dönemde yetişkinlerin hayatını taklit etme bağlamında ele alınıyordu. Değnek at örneğinde görüldüğü gibi at, o dönemde başlıca ulaşım ve yük taşıma aracıydı. Rüzgar değirmeni oyuncakları da benzer mantığı taşıyordu. Ancak, öte yandan bazı oyuncaklar bu dönemde büyücülüğün de konusu olmuştur. Örneğin oyuncak bebek, büyücü ve cadının en tehlikeli aletiydi. 1600'lere gelindiğinde oyuncaklar, çocuksu bir özellik (an infantile speciality) taşır hale gelmişti. Bu dönemde oyuncaklarda cinsiyet ayrımı yoktu. Her iki cins çocuk, aynı elbiseleri giyiyordu. Ortaçağların sonlarından itibaren ikonografi ve giyim ile ifşa edilen fikirlerde, oyuncaklardaki çocuksu özellik ve çocukluğun önemi arasında muhtemelen bazı bağlantılar vardı (Ariès, 1973: 97-101).

Ortaçağ'da köy ve kentlerde oturanlar için kilden yapılmış basit bebekler, pazar ve panayırlarda çok ucuza satılıyorken, gösterişli giysileriyle şövalye "Tocken" gibi soylu oyuncaklar da mevcuttu (Neumann, 1991: 56). Ortaçağ Avrupa'sında çocuklar günlük nesnelerden oyuncaklar yaratmayı veya kendi oyuncaklarını yapmayı başarmışlardır. Örneğin, dönemin çocukları için paçavralardan bir bebek veya oyuncak at yapmak oldukça kolaydı (Heywood, 2003: 110). Geç Viktorya dönemi İngiltere'sinden popüler orta sınıf oyuncakları arasında, oyuncak asker, porselenden oyuncak bebekler, ahlâk bilgisi ile ilgili kartlar bulunuyordu (Hendrick, 1997: 88-89). Ondokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğine değin kullanılan ahşap, balmumuyla sıvanan çiğnenmiş kağıda bırakacaktır yerini. Daha sonra ise fayans ve porselen çıkacaktır ortaya (Séguin, 1976: 30). 19. yüzyılın ortalarına değin bebekler, yetişkinler gibi görünüyordu. Ancak, başlayan yenilik ve buluşlarla bu eğilim değişmeye başlamış, zemberek mekanizmasıyla hareketli bebekler çağı başlamıştır (Neuman, 1991: 57). Teknolojinin etkisi artık oyuncaklar üzerinde görülüyordu.

Togugawa Japonya'sında yapılan çoğu geleneksel oyuncak, el yapımıydı ve doğal nesnelerden yapılmıştı. Oysa, Meji dönemiyle birlikte dışa açılan Japonya'nın Batı'dan modern oyuncakları ithal etmesiyle birlikte eski moda oyuncaklar çabucak gözden düşmüştür (Ryösuke, 1995: 58). Batı Avrupa'da, özellikle Almanya'da 19. yüzyılda kitlesel üretim tekniklerinin gelişmesiyle çok sayıda metal oyuncak üretilmeye başlandı. Dökme demirden tren gibi oyuncaklar bu dönemde piyasaya sürüldü.

Binlerce yıllık durağanlığın ardından üç etmen, otantik bir oyuncak endüstrisinin gelişimini desteklemede eş zamanlı katkıda bulundu: "Makineleşme" (ilk defa, fiyat biraz yüksek olsa da, oyuncağın seri üretimine yol açmıştır), endüstriyel ve ticari

burjuvazinin ve işçi sınıfının önemli bir kesiminin "satın alma gücünün yükselmesi" ve hızlı bir ritim izleyen ve imalatçıların yararlanmakta sabırsızlık gösterdikleri yeni temaları oluşturan "devrimci icatlar" (buharlı makine, tren, buharlı gemiler, telefon, gramafon, otomobil, uçak vd.). Ve böylece 19. yüzyıl, **"oyuncağın altın çağı"** (L'Age d'Or du jouet) olacaktır. Metal oyuncakların ahşap, karton ve boynuzdan oyuncakları tahttan indirdiği bu çağda endüstrilerinin gelişimini sağlamak için Alman oyuncak imalatçıları, endüstriyel oyuncak okulu bile kuracaklardır. (Remise ve Fondin, 1967: 12-13).

20. yüzyıl, oyuncakta tasarım ve üretim dinamiklerinin tümüyle değiştiği bir devir oldu. Uzay araçlarının tasarımı, geleceğe dair varsayımlar üzerine temellenen erken savaş sonrası uçaklardan geliştirildi. İnsanın savaş sonrası yıllarda uzayı keşfetme başarısı, giderek uzayla ilgili oyuncakların üretimine yönelik bir pazar yaratmaya yaradı. Sputnik'in 1960'lardaki uluslararası başarısı, özellikle Japonya'da uzay konulu oyuncak (pilli uzay keşif araçları, ayda yürüyen araçlar vb.) üretimini teşvik etti (Mynheer, 1988: 87).

"Antik" oyuncaklardan "geleneksel" oyuncaklara, oradan da "modern sanayi" oyuncaklarına geldik; ama şimdilik son nokta "küresel" oyuncaklar. Oyuncakların ilkel ve geleneksel kültürlerden modern toplumlara evriminde düşünce, tasarım ve şekil/işlev bakımından önemli değişimler geçirdiği söylenebilir. Bu değişimler birkaç noktada saptanabilir: Modern öncesi dönemlerde oyuncaklar, günümüzün aksine çok çeşitli (ama) doğal maddelerden üretilmiştir: Papirüs, deri, mısır sapı, kemik, meyve, deniz kabuğu, bambu, nefrit, toprak/kil, taş, çakmaktaşı, ağaç... Bu malzemelerin ortak özelliği, genellikle işlenmemiş, doğada hazır bulunması ve erişilmesinin pek de güç olmamasıdır. Bu nedenle, geleneksel/kırsal değerlerin hakim olduğu toplum ve kültürlerde çocukların kendi oyuncaklarını doğal ortamlarda ve hazır malzemelerle yaratıcılıklarını kullanarak, özgün biçimlerde yaptıkları söylenebilir. Bu yönüyle geleneksel toplum ve kültürlerdeki oyuncaklar "otantik" (özgün) idi. Geleneksel oyuncaklar modern olanlara göre yapı, biçim, içerik ve işlev bakımından daha basit, oldukça sadeydi. Ayrıca, bu tür oyuncakların bizzat üreticileri olmak bakımından çocukların beceri ve yaratıcılıkları söz konusuydu. Bu anlamda "geleneksel oyuncakların yapım süreci demokratik özellik gösteriyordu" dersek pek de abartmış sayılmayız, çünkü neredeyse tümüyle çocukların katılımı ve inisiyatifiyle şekilleniyordu bu oyuncaklar. Modern öncesi dönemlerde çocuklar, istedikleri oyuncakları, istedikleri yerde ve gönüllerince yapabilirlerdi.[5]

5 Pierre Dasen, oyuncağın gelişmiş toplumda bireyselliği, sahip olmayı, tüketiciliği yansıtırken geleneksel toplumda ise varoluşun, üretmenin, yaratmanın önceliğini gösterdiğini ileri sürer (Dasen, 1984'den aktaran Onur, 2003: 16).

Eski ve Ortaçağlarda oymacı, demirci vb. zanaatkarlar tarafından yapılan oyuncakların yeni çağların gelişimine uyarlanması, iki açıdan önemliydi: Hareket ve hız. Bu iki öğenin sanayi devrimiyle birlikte artık bir norm haline gelmesiyle yeni nesil çocukların pragmatik yaşam felsefesi doğrultusunda yetişkin toplumuna uyarlanmaları için oyuncakların hareket ve hız doğrultusunda hammaddesinin değiştirilerek yeni hareket ettirici kaynaklara (buhar, elektrik, zemberek vb.) uyarlanması, hatta bir eğitim materyali olarak inceden inceye tasarımlanması gerekiyordu. Böylece, maddi yaşamdaki gelişmelerin oyuncakçılıkta hemen yansıması görülmeye başlanmıştı. Örneğin, "Avrupa ve Amerika'da trenle yolcu taşınması 1820'lerin sonuna ve 1830'ların başına rastlar, oyuncak trenlerin yapımı da hemen ardından gelir" (Onur, 2003: 39).

Bu tip değişiklikler oyuncağın maddi boyutuyla ilgiliydi.

Manevi boyuta gelince: Tüm insanlık tarihi boyunca oyuncak tasarım ve üretiminde, dört önemli faktörün etkisi olmuştur: Savaş, din/inanç, eğitim ve ekonomi. Eski çağlardan günümüze savaş teması, oyuncaklarda hep önemli olmuştur. Örneğin, minyatür askerler (daha sonra kurşun askerler) binlerce yıl önce yapılmıştı. Eski Mısır'da firavunların mezarlarına minyatür silahlar konurdu. Ölüleri oyuncaklarıyla birlikte gömme geleneği birçok kültürde yaygındı. Eski Mısır kültürüne ait yer altı mezarlarından birçok oyuncak çıkarılmıştır. Eski Yunan'da bronz, ağaç ve kil figürler, Roma'da minik metal askerler ve tanrılar yapılırdı. Ortaçağda atı üstünde minyatür silahşorlar, azizler çok popülerdi (Onur, 2003: 34-35). Her dönemin savaş ya da cezalandırma aletinin oyuncağı yapılmıştır. Örneğin, Fransız Devrimi'nin arifesinde oyuncak giyotinler üretilmiştir (Hegeler, 1963: 9).

17. ve 18. yüzyıllarda ahlâki ve eğitsel oyun/oyuncak devri başlamıştır. Bu dönemde oyuncak üretim ve alımının tek gerekçesi, oyuncağın bir bilgi aracı işlevi görmesiydi. Ebeveynler, çocuklarının oyuncaklar sayesinde akıllı ve zeki olmalarını bekliyorlardı (Hegeler, 1963: 9). 18. yüzyılda birçok filozof, eğitim konusundan bahsederken zekâ, oyun ve oyuncak gibi temaları hep zihnin disipline edilmesi bağlamında ele almışlardır. Örneğin, eğitim üzerine de yazan Kant, çocuk oyunlarının, çocukların yetiştirilmelerinde eğitici ve disipline edici olduğunu vurgulamıştır (Kant, 1966: 107-108). Yine örneğin, bebek oyuncakların tarihi, bu nesnelerin kültürel değerlerdeki değişimleri nasıl da ortaya koyduğuna işaret eder. Rousseau, *Émile*'de Sophie'nin bebek oyuncağına gönderme yaparak bebek oyuncağı, yetişkin tarzı (modası) ve flört etmede küçük kızları ilgilendiren bir nesne olarak ele alır ki, bu, tipik oyuncak bebeğin yetişkin bir kadın gibi göründüğü dönem için şaşırtıcı bir gözlem değildir. 1830'lara gelindiğinde *Journal des enfants*, oyuncağın eğitsel değerini kabul etmiştir. 19. yüzyıl seçkinleri giderek kadınlara yönelik "evcil ideoloji"yi benimserlerken kız çocukların oyuncaklarının, ders kitapları gibi, kadınlardan beklenen annelik rollerini vurgulaması şaşırtıcı değildir. Oğlan çocukları için minyatür trenler 1832'de ortaya çıktı. Yeni oyuncaklar, çocukluğa haz

katmış; dahası, aile ve çocuklar için statü simgesi haline gelmişti. Ama çoğu yoksul aile, oyuncak satın alacak paradan yoksundu. 20. yüzyılın başlarında kırsal Britanya'da çok az çocuk, fabrikasyon oyuncak alabilmiştir (Clark, 1991: 291).

18. yüzyılda İngiliz çocukları için yeni bir çağın başlamasıyla birlikte oyuncağın da değişmeye başladığı görülür. Bu yüzyıla değin minyatür yetişkinler olarak görülen çocuklara ilişkin olarak "oyun için oyun" düşüncesi, püriten değerlerden derinliğine etkilenmiş bir topluma son derece yabancıydı. John Locke ve Isaac Watts gibi filozof ve eğitimciler sayesinde ebeveynler, çocukların da eğlenmeye hakları olduğunu, derslerin bazen eğlence öğesiyle daha çabuk öğrenilebileceğini fark ettiler. Bu sayede oyuncağa en azından üst sınıflarda büyük bir talep başladı (Onur, 2003: 40). Böylece burjuvazinin bir sınıf olarak gelişimiyle birlikte eğitim konusu oyuncaklara uygulanmaya başlanmıştı. Örneğin, 18. yüzyılın en etkileyici oyuncakları arasında resimli alfabe kartları ve çocukların coğrafyayı kolayca öğrenebilecekleri yap-boz haritalar yer alıyordu. Tarih ya da ahlâk bilgileri de bu yap-bozlarla verilebiliyordu (Onur, 2003: 41). Locke'un eğitsel görüşlerinin etkisiyle 18. yüzyılda öğretim amaçlı tasarımlanan oyuncakların sayısı hem İngiltere'de hem de Fransa'da artacaktır. Aileler o dönemde Locke'un yöntemlerine göre çocuk yetiştirmek için oyuncak seçmeye başlamışlardı (Cunnigham, 1995: 71).

Oysa modern dönem oyuncaklarının işlenmiş/mamul maddelerden-plastik, fayans, selüloit, çini, pirinç madeni, alüminyum, çelik, kauçuk, sünger, vinil, porselen vb.- "imal" edildiği görülür; modern oyuncaklar, sanayi devriminin yarattığı "fabrikasyon"a, seri üretime tabi olmak bakımından çocuklara hazır sunulan ürünlerdir. Çocukların modern oyuncakların üretilmesi sürecinde inisiyatifleri yoktur. Tümüyle yetişkinlerin karmaşık tasarım, üretim ve pazarlama süreçleri içinde modern düşünce ve pratiklerle imal edilmektedir. Kitlesel üretimle birlikte oyuncaklar artık, eski sade ve basitliklerini kaybedip karmaşıklaşmaya başlar. Bazı oyuncakları kullanabilmek için, oyuncak paketinin içine yerleştirilen çeşitli ulusal dillerden birini doğru anlayıp beceriyle uygulamak gerekiyor. Eski dönemlerin klasik oyuncaklar -testi, sürahi, teneke zilli tef, beşik, darbuka, kaynana zırıltısı, minik yayık, değnek, aşık, topaç, hacıyatmaz, çıngırak vs.- yerini modern dönemlerde, modern dönemin yapı ve gelişimlerini yansıtan işlevsel oyuncaklara -kurşun asker, kale, tabanca, tüfek, tank, kovboy şapkası, itfaiyeci miğfer ve üniformaları, kukla, minyatür mutfak, buzdolabı, araba, deniz motoru, yelkenli gemi, tren, futbol topu, ileri teknoloji ürünü bebekler, lego vs.- bırakmıştır. Modern oyuncaklar artık sadece bir oyuncak değil, dönemlerinin tanığı ideolojik ve kültürel malzemelerdir de. O nedenle oyuncakları kültürel, ideolojik ve tarihsel/siyasal bakımdan da "okumak" mümkündür.

Demek ki oyuncaklar, bir toplumun günlük yaşamı ve dünyayı değerlendirme biçimini gösterir ve içinde bulundukları toplumun tarihini yansıtır (Şener, 2004: 41),

yapıldıkları/üretildikleri dönemle ilgili tarihsel, sosyo-kültürel ve ekonomik bilgiler de verirler (Özhan, 1997: 236). Bu bağlamda, dönemin önemli olaylarının çocuk oyuncakçılığına hemen yansıdığı söylenebilir. Örneğin, "tüm İkinci Dünya Savaşı boyunca askerler ve ucu lastikli bastoncuklar fırlatan tabancalar erkek çocuklar için favori oyuncaklardı, ister topraktan olsun ister kumaştan" (Scognamillo, 1994: 141). Yetişkinlerin, ABD'de en yüksek fiyatlı modeller arasında yer alarak medyadaki reklamlarda bilmiş ve cinsel çekiciliğe sahip, yetişkin kılığında gayet rahat erotik bir havada sunulan on iki ve on üç yaşlarındaki kız çocukların çekici ve ayartıcı Lolita saflığını arzulamaya başlamalarıyla (Postman, 1995: 13) cinsel açıdan çekici, özgür ve rahat havalı "Barbie" bebeklerin piyasada en aranılan ve satılan oyuncaklar olmaları bir rastlantı olmasa gerek. ABD'nin neo-liberalizmin yükselişi ve ardından Sovyet bloğunun çöküşüyle küresel sahnenin tek hakimi olmak için atak yaptığı 1980'lerin sonlarından itibaren gerçekleşen gelişmeler ile Rambo adam ve bıçakları, lazer silahlar, robot askerler ve askeri araçların, çocukların en çok ilgi gösterdikleri oyuncaklar olmaları arasındaki ilişki de tesadüfi olmasa gerek. Medyanın egemen ideolojiye göre maniple ettiği oyuncaklar, dönemin büyük olaylarını neredeyse yeniden üretmekte ve "çocukça" bir dille evrenselleştirmektedir; böylece oyuncağın ve oyuncak dünyasından, dünyanın oyuncaklarına, küresel oyuncaklara geçilmektedir.

Günümüzde artık büyük bir oyuncak endüstrisi söz konusudur; oyuncak sanayii, teknolojik gelişme, kitlesel üretim, ileri tasarım sektörü ve reklamcılığın olanakları sayesinde eski oyuncak üretim hammaddelerinden (parşömen, kil, taş, ahşap, kumaş vb.) metal ve plastiğe geçildi. Uzun yüzyıllara dayalı geçmişe sahip olan mekanik tahta oyuncaklar yerini zemberek, buhar ve elektrikle çalışan karmaşık oyuncaklara bıraktı.

Bilimdeki icat, araç, temel ilke ve yasaların-denge ve karşı denge, tekerlek, salıncak, sarkaç, merkezkaç, kuvvet, magnetizm, zemberek vd.-çoğundan oyuncak imalatında yararlanmıştır (AnaBritanncica, 1989: 278). Bilgisayar teknolojisi oyuncakçılığa uygulanmaya; böylece "evrenselleşen" ve "kitle tüketimli" oyuncaklar moda olmaya başladı. Yine de, bu sözde sakınımlı olmakta yarar var, çünkü Louise Swiniarski'nin de belirttiği gibi, gelişmekte olan ülkelerin yoksul çocuklarının çok azının 'mağazadan alınmış' oyuncağı vardır. Yoksul ülkelerin çocukları, hâlâ 'kullanılıp atılan' nesneleri düşsel ve yaratıcı oyun nesnelerine dönüştürerek hem kendi zevkleri hem de satmak için yapmaktadırlar. Haiti ve Bangladeş gibi ülkelerde turistlere satmak için çuval bezinden yapılmış el yapımı bebekler, pazar tezgahlarında satılmaktadır (Swiniarski, 1991'den aktaran Onur, 2003: 16).

İleri teknoloji çağında yeni bir döneme imza atıldı: "Plastik oyuncak çağı açıldı" (Scognamillo, 1994: 142). "1950'lerden itibaren çizgi film kahramanlarının plastik oyuncakları yaygınlaşmaya başladı... 1977'de Kenner Şirketi Yıldız Savaşları

kahramanlarını piyasaya verdi" (Emiroğlu, 2001: 518). Oyuncakçılıkta Avrupa'da Ortaçağdan itibaren "Ahşap Çağı", dokuzuncu yüzyılda "Teneke Çağı", 19. yüzyılın ortalarından II. Dünya Savaşı yıllarına değin "Demir Çağı", II. Dünya Savaşı sonrası "Plastik Çağı" yaşanmıştır. Plastik çağında artık "yüksek basınçlı kalıp makineleri, kitlesel üretime olanak sağlayarak metal oyuncağın yerini alan ucuz oyuncakları ortaya çıkardı" (Levy, 1988'den aktaran Onur, 2003: 44). Eski dönemlerin otantik, el işi, sıradan oyuncakları yerlerini "marka" ve "imaj"lı oyuncaklara bıraktı. Küresel arenada sofistike düşünce ve uğraşlarla üretilen ve imajları dünya çocuklarının ayrılmaz parçası haline gelen sanal alem kahramanları, piyasanın hakim eğlence nesneleri olan oyuncaklar (Lolita imgesini yüklenen seksi ***Barbie*** ve ***Cindy*** bebekleri, uzak doğu dövüş sporlarıyla şiddetin içselleştirilmesinin örnekleri olan ***Ninja Kaplumbağalar***, Amerikan tek-adam "show"uyla bütünleşmiş örnek olan ***Rambo***, uzay çağını simgeleyen ve kapitalizmin teknolojik zaferinin en göze görünür, dikkat çekici ürünü olan ***robot*** ve Star Wars'ın ***ışınlı kılıçları*** ve tüm dünyada çocukları sanal bir gerçeklik içinde her türlü aksiyona tutsak eden ***atariler*** vs.) birer marka olarak, çocukları rekabet ve her türlü bireyci düşüncenin hakim olduğu yaşantılar içine çekmektedir.

Araçsallaştırılan Oyuncak ya da Pedagojinin Oyuncaklara İlgisi

Oyuncaklar artık, tümüyle araçsal mantığın[6] belirlemesi altında ve öncelikle eğitsel amaçlara hitap eder şekilde üretilmekte ve tüketilmektedir. Oyun(cak)ların araçsallaştırılması, yani yetişkin yaşamı içinde anlam bulan din ve büyüsel inanışlar gibi konularda işlevsel olarak kullanılmasının tarihi çok eskidir. And, oyuncakların çocuklar üzerinden çeşitli büyüsel ritlere nasıl konu edildiğini çok iyi biçimde irdeler (And, 1994: 144-157). Oyuncakların eğitsel potansiyeli, 1914'den önce kabul edilmişti, fakat bazı ilerlemeci eğitimci ve psikologların teşvikiyle oyuncaklar, ya "eğitsel" ya da "ticari" diye kategorileştirilmeye başlandığı iki dünya savaşı arası dönemde daha da önem kazanmıştı. İlerlemeciler için "eğitsel" sıfatı, karakter formasyonunda bir rol oynamayı ya da toplumsal cinsiyet değerlerini pekiştirmeyi ifade etmiyor (aslında oyuncak ve oyunlar, daima bu iki işlevi yerine getirdi), aksine bilişsel becerilerin, bilhassa küçük çocuklarda gelişimine yardım etmeyi ifade ediyordu. Bu yüzden Fisher-Price oyuncakları, Lego gibi popülerleşti. Piyasanın daha eğitici (öğretici) oyuncaklar üretme baskısı, özgür ifadeye ve 'oyun'un öğrenme süreciyle birleştirilmesine yeni bir vurgunun yapıldığı çocuk yetiştirme fikirlerinin değiştiği 1960'larda arttı (Hendrick, 1997: 89).

Modern teknolojinin bir uzantısı haline getirilen oyuncaklarda artık aşırı uzmanlaşmanın bariz izlerini görmek mümkün. Robotik oyuncaklarda en açık biçimde sergilenen ileri teknolojik yapıyla oyuncaklar, giderek bir makine gibi tasarımlanmakta

6 Modern çocuk oyunları ve oyuncaklarının araçsallaştırılması konusunda İnal'ın (2001: 17-32) çalışmasına bakılabilir.

ve bir teknolojik alet gibi işlev görmektedir. Ama robotik oyuncakların daha tehlikeli bir yönü vardır. Fleming'e (1996: 66, 95) göre robot oyuncaklar, teknolojinin insanın yerini almasının bir zemini olmuştur. Örneğin Hollywood yapımı Terminatör gibi filmlerde cyborg figürler, yarı insan yarı makine varlıklar üzerine kurulmuştur. *Star Wars* (Yıldız Savaşları) gibi filmler, tuhaf bir biçimde, değişik teknolojiyle çevrelenen sonsuz sayıda görünümlere bürünen yabancı (yaratık) kültürlerin bir çeşitliliğini temsil eder.

Araçsal mantık ile eğitim nesneleri[7] haline getirilen oyuncaklar (örneğin, yap-bozlar, sayı kutuları), eğlenme unsurunun zekâ gelişimi içine yedirildiği araçlara dönüştürülürken hayal gücü ve psiko-motor becerileri geliştirme gibi modern eğitsel eğilimlerle zekâ gelişimi, soyut yaratıcılık, zihinsel beceriler gibi amaçlar öne çıkmaktadır. Örneğin, Onur ve arkadaşlarının da belirttiği gibi, Türkiye'de ebeveyn, öğretmen ve oyuncak yapımcı ve satıcıları arasında en çok kullanılan kavram, "zekâ oyuncağı"dır. Bu tür oyuncakların zekâyı geliştireceği kabulü yaygındır. Bu demektir ki, çocuğun duygusal ve toplumsal gelişimi, zekâsının gelişimi kadar önemsenmemektedir (Onur vd., 2004a: 52). Elektronik oyuncaklar, zamanın ruhuna en iyi hitap eden oyuncaklar haline getirilmiştir. Örneğin, yapılan bir araştırmada, üst, orta ve alt sosyo-ekonomik düzeylere mensup anneler, çocuklarına en çok elektronik oyuncaklar almak istediklerini belirtmişlerdir (Onur vd., 2004a: 66).

Eğitsellik ve zekâ geliştirme boyutları son derece önemsenen oyuncakların sağlığa zararlı yönleri çoğu zaman unutulmakta ya da dikkate alınmamaktadır. Örneğin, plastik oyuncakların çocukların sağlıklarını ciddi şekilde etkilediği ortaya çıkmıştır. AB ülkelerinde üretilen oyuncaklarda, çocukların üreme sistemlerini etkileyecek, cilde ve göze zarar veren kimyasal maddelere rastlanmıştır. AB üyesi 10 ülkede üretilen 80 değişik oyuncak üzerinde yapılan bir araştırmada, çocuklara zararlı kimyasal maddeler bulunmuş, bu maddelerin 3 yaş altı çocuklarda çok daha tehlikeli olduğu kaydedilmiştir (*Milliyet*, 14 Kasım 2004). Öte yandan, farklı dillerde yazılmış kullanım kılavuzu, sağlığa ve güvenliğe ilişkin uyarılar, çeşitli bilgiler bulunan elektronik oyuncaklar, çeşitli ileri kullanım becerilerini gerektiriyor artık. Çocuklarda eksikliği olduğu iddia edilen bu beceri ve bilgi gereksiniminden kalkan modern pedagoglar, yetişkini, özellikle anneyi, çocuğu oyuncak seçiminde yönlendirmesi gereken bir "bilgi otoritesi" olarak görmektedirler.

Çocuğa oyuncak seçerken çocuğun yaş, gelişim özellikleri, ilgi ve becerilerinin göz önüne alınması gerektiğini belirten Oktay, "çocuğun her zaman en az uygun olan

7 "Sanayileşmenin ve kentleşmenin ortaya çıkardığı modern oyuncak ile geleneksel yaşam biçiminin ürünü olan oyuncağın birbirinden çok farklı olduğu doğru. Aslında ikincisine oyuncak değil, oyun malzemesi ya da nesnesi deniliyor daha doğru bir adlandırmayla. Oyuncak bireyseldir, oyundan bağımsızdır, kendi başına da var olabilir. Oysa oyun nesnesi, ancak oyun içinde var olabiliyor, dolayısıyla bireysel olarak değil, ortaklaşa kullanılabiliyor" (Onur, 2003: 17).

oyuncağı seçmesi olasılığının" bulunduğuna dikkat çeker ve annenin bir bilen olarak devreye girmesi gerektiğini belirtirken modern pedagojiye dair iyi bir örnek teşkil etmektedir (Oktay, 1984: 363). Araçsalcı bakış açısını modern çocuk oyuncaklarına taşıyan pedagoglar, oyun materyali olarak gördükleri oyuncakların mutlaka yaratıcı ve öğretici bir işlevi yerine getirmesi gerektiğinde ısrar etmektedirler. Örneğin B. Hart-Tudor, oyuncakların, çocuğun dış çevreyi keşfetmesine yardımcı olması, yaratıcı faaliyetleri teşvik etmesi, hayal gücünü uyarması, beceri kazanımına yardımcı olması ve zihinsel-fiziksel yeteneklerin gelişimine yardımcı olması gerektiğini ileri sürer (Oktay, 1984: 364).

Oyuncağın Sırtındaki Yük: İdeoloji

Oyuncak, kültürlerin yanı sıra ideolojilerin kendilerini ifade ettikleri en önemli çocukluk araçlarından biri olarak değerlendirilebilir. Bu ideoloji, aristokratik, dinsel ya da inanca dayalı çeşitli geleneksel formlar olabileceği gibi tüketimi artırmaya yönelik modern kapitalist formlar da olabilir. O nedenle, günümüzde masum ve ideoloji-yüksüz oyuncak bulmak kolay değildir. Her oyuncağın açık işlevi, çocuğun eğlenerek büyümesinde yardımcı olmaktır. Gizli işlev ise, oyuncağa yüklenen rol ve değerlerde saklıdır: Dinsel anlamlar kazanma, boş inançlara araç olma, piyasada meta/mal olma vs. O nedenle, egemen ideolojik sistemler, oyuncaklar üzerinden de kendini yeniden üretir. Örneğin, hemen her kültürde silah kategorisinde yer alan oyuncaklar (tank, top, makineli tüfek, savaş uçağı, kama, miğfer, kılıç vs.) askeri değerlerin taşıyıcısıdır. Cinsel ayrımcılığı yeniden üreten savaş oyuncaklarının öznelerinin genellikle güçlü erkekler olduğu görülür; kas, güç ve şiddet dolu bakışları içeren asker ya da milis görünümlü oyuncaklar üzerinden erkek çocukların güce tapan, erki erkekle ilişkilendiren ve ataerkil değerleri içselleştiren davranışları ortaya çıkar. Bu gerçek ya da (s)imgesel temsil, insanlara olduğu kadar hayvan ve yaratıklara da uyarlanır. Fleming'e göre, ötekiliğin en fazla uyarlanan ve yeniden kullanılan biçimleri olan dinozor oyuncaklar, dişil değil, eril bir bedene sahiptirler. Arabalardan inşa setlerine değin tüm bu tür oyuncaklar, esasen eril bir dünyanın ikonları olarak belirlenmiştir. Video arcade, bu eril dünyanın minyatür bir versiyonudur (Fleming, 1996: 52-54).

Feminist akım, Dr. Spock'ınki gibi birçok çocuk el kitabının geleneksel cinsiyet rollerini pekiştirme eğilimi içinde olduğunu deşifre etmiştir. Oğlan çocukları, kızların oyuncaklarıyla oynamaktan vazgeçirilmeliydiler, çünkü oyuncak bebek ve dikiş setiyle oynayan iki yaşındaki oğlan çocuğu, maazallah, homoseksüel olabilirdi. Bates ve Bentley gibi psikologlar, oğlan ve kız çocuklarına özgü oyun ve oyuncaklar belirlediler. Amaç, 'toplumsal cinsiyetin sapması'nı önlemekti. Ancak, psikanalistler, farklı oyuncakları, farklı cinsiyetlerin temel biyolojilerinin bir yansıması olarak görme eğiliminde oldular. Erikson, kız ve oğlan çocuklarının bloklarla çok farklı biçimlerde oynadıklarını gözledi.

Oğlan çocukları, legolarla oynama esnasında yüksek, uzun biçimler yaratma eğiliminde olurken -Lego Fallus-, kız çocukları kapalı alanlar içeren kısa yapılar kurma eğiliminde oluyorlardı. Erkek çocuklar roket yapma, kızlar ise ev kurmaya yöneliyorlardı. Erikson, bunların biyolojik farklılıklar olduğunu ve temel eril/dişil bölünmeyi yansıttığını ileri sürdü. Oğlan çocuğu dünyaya saldırgan biçimde girerken, kız çocuk onu sevgi (aşk) ile sarıyordu. Her ne kadar feministler, bunun sosyal bir koşullanmanın yansıması olduğunu ileri sürseler de, birçok oyuncak dükkanı (oyuncakçı), oyuncak raflarını [hâlâ] cinsiyet ayrımına göre düzenlemektedir (Cohen, 1996: 59-60). Savaş oyunlarını asıl olarak erkek çocukların oynadığını ileri süren Goldstein'a göre, ABD'de cinsiyete-tipik (sex-typed) oyuncaklara yönelim, yaş ilerledikçe artmaktadır. Bu süreçte kız çocukların seçtikleri oyuncaklar (bebek, ev eşyaları vb.), erkek çocukların seçtikleri oyuncaklardan (asker, kamyon, vb.) farklılaşmaktadır. Macera temaları, fantastik karakterler, süper kahramanlar, uzaylılar ve televizyon esinli roller, erkek çocukların favori fantezi eğlencelerini oluşturmaktadır; kızlar ise, ailevi roller (anne, baba, bebekmiş gibi olma/yapma), "ev" eğlenceleri ve giyinip süslenmeyi tercih etmektedirler (Goldstein, 1994: 115). Kız çocuklara seslenen bebek oyuncaklarda ise kadın giyimi, seksi duruş, Lolita imgeselliği başattır. Çocuk oyuncaklarında cinsiyet rollerine ilişkin kalıp yargılar yaygındır: Kızlar için bebekler, yumuşak hayvanlar ve mutfak malzemeleri; erkekler içinse silah, araba, tren, bisiklet vb. (İmamoğlu, 1991: 242). İlkinde ev içi ve durağan, ikincisinde ev dışı ve hareketli bağlamı görmek mümkün.

Öte yandan, savaş oyun ve oyuncakları, esas itibariyle eril bir konu olarak görünmektedir. Örneğin, yapılan bir araştırmada, oyuncak silahlara sahiplik, kızlarda % 12, erkek çocuklarda % 66 olarak bulunmuştur (Onur vd., 2004a: 65). Savaş oyuncaklarının, sanılanın aksine, çocukları saldırgan kılmadığını ileri süren araştırmacılar vardır. Örneğin, Wegener-Spöhring'e göre savaş oyuncakları, çocukları saldırgan kılmaz. Bu tür oyuncaklar, "-miş gibi yapma"nın (let's pretend) bir parçasıdır ve çocuklar bunu bilirler. Ama, kız çocukları, buna rağmen savaş oyuncaklarını eleştirirler. Buna karşın, erkek çocuklar, savaş oyuncaklarının kendilerini saldırgan kıldığına katılmazlar (Wegener-Spöhring, 1994: 92-93).

Popüler Kültür (Tüketimi) Olarak Oyuncak

Günümüzde popüler kültür, oyuncakları, sinema, televizyon ve basılı medya ağlarına bağlayarak karmaşıklığı daha da artırmaktadır (Fleming, 1996: 38). Birçok oyuncak artık, çocuklar için, ancak okudukları çizgi roman ya da TV'de izledikleri çizgi filmler bağlamında bir anlama sahip olmaktadır (Fleming, 1996: 39). Bu süreç, ciddi bir manipülasyon ile gerçekleşmektedir. Çaplı'nın da belirttiği gibi pazarlamacılar,

"çocuklara oyuncak satmanın en iyi yolunun oyuncağı bir çizgi film serisi ile birleştirmek olduğunu belirlemiş durumdalar. Nedenine gelince, televizyonda yayınlanan çizgi film dizilerine endekslenen oyuncaklar sonucunda çocukların alışkanlıkları da belirlenmiş oluyor. Sonuç olarak, çocuğun oyunu, televizyonun kendisine pazarlayacağı oyuncaklara tam anlamıyla bağlı hale gelmektedir. Yapılan araştırmalar, çocukların bu tür oyuncaklar olmadığı takdirde oyun oynamalarının olanaksız olduğu gibi bir duyguyu taşımalarının, bu pazarlama stratejileri sayesinde gerçekleştiğini göstermektedir" (Çaplı, 2001: 217).

Ancak, Sullivan'ın çok yerinde saptamasıyla, bu süreçte TV'nin çocukların zihinsel gelişimleri üzerinde kötürümleştirici etkileri -zekâyı geriletme, dikkatin süresini kısaltma vb.- olmakta; bilişsel gelişim sekteye uğramaktadır. Çocuğun TV izlemesiyle sosyal ve iletişimsel becerileri zayıflamakta ve karmaşık düşünceye yönelik içkin insani kapasite de kötürümleşirken çocuklar, giderek dışarıdaki sert dünyaya karşı televizyonun eğlendirici yatıştırıcılığını tercih etmektedirler. TV, ilettiği materyalle sadece çocuğun zihinsel gelişimini geciktirmekle kalmamakta, fakat aynı zamanda yaratıcı özneyi seyirci rolüne dönüştürmektedir (Sullivan, 2002: 158-159). Çocuğun ekran karşısındaki zihinsel gerilemesinin nedenlerinden biri de, kanımızca şiddetin bir dil olarak düşünme becerilerini köreltmesidir. Tisseron, bu bağlamda, TV ekranlarının iki biçimli bir şiddeti -çocukların hayatlarını, geçmişteki örselenmelerini yeniden depreştirerek alt üst etmesi ve kişisel deneyimlerden bağımsız olarak düşünme ve davranma olanaklarını tehdit etmesi- devreye soktuğunu belirtir (Tisseron, 2002).

Ayrımcı cinsel kimlik, şiddete dayalı eğilimler, ataerkil değerler, rekabet ve dışlama ile birlikte anılmaya başlanan zamanımızın oyuncakları, popüler kültürün taşıyıcıları olarak sahnedeki yerini çoktan almıştır. Günümüzde medyanın etkilediği birçok oyuncak, çizgi film, televizyon dizileri ve sinema filmleriyle çocuğa yönelen popüler, tanınmış imge, kahraman ve kötü kahramanları betimleyen tanıdık karakterler üzerine temellenmektedir.

Komediler, televizyon dizileri (genellikle çizgi filmler), kitaplar ve bazen de sinema filmleri, bir oyuncağın etrafında popüler bir aura yaratmaktadır. Oyuncak, öncelikle ya da daha genel olarak, bu biçimlerden biri ya da daha fazlasından doğmaktadır (Fleming, 1996: 16).

Bu oyuncak karakterler, renkli yapı ve çeşitli aksesuarlarıyla en hızlı, en güçlü, en akıllı imgeleri iletmektedir. Örneğin, medya-oyuncağın iyi bir örneği, düzenbazları yakalayıp onları güvenli bir biçimde hapse atmak için sürekli tehlikelere atılan, yasalara saygılı kahraman Batman'dır. Miki Fare, imgesi günlük yaşamın hemen her alanında resmedilen uluslararası bir hayvan kahramanın belki de en çok kullanılan örneğidir. Temel Reis, Donald Duck, Süpermen, Tarzan, Örümcek Adam (Spiderman), Pembe Panter, en çok bilinen diğer medya oyuncağı örnekleridir (Mynheer, 1988: 46-51).

Popüler kültürün etkisiyle birlikte oyuncakların bir tüketim ürünü olarak tasarlanması hızlanmıştır. Artık, Fleming'in de belirttiği gibi oyuncaklar, basit bir biçimde 'yan' tüketim ürünleri haline gelmektedir. Oyuncaklar, popüler kültür açısından, aslında arzulayan birey ile kitleselleştirilmiş talep arasındaki karmaşık etkileşimleri incelemenin harikulade bir aracıdır (Fleming, 1996: 3, 8).

Küreselleşen Bir İkon-Oyuncak: Barbie

1980'lerden itibaren oyuncak endüstrisi, ilk kez tümüyle çokuluslu şirketlerin egemenliği altına girdi (Fleming, 1996: 114). Son yıllarda TV izleme ve bilhassa, Breton'un yerinde bir vurguyla ifade ettiği gibi, bir kült olarak hayatımıza giren, şeffaflık ütopyasını alkışlayarak yeni bir dinsellik haline gelen ve sosyal ilişkiler için bir tehdit oluşturan internet (Breton, 2000) kullanımındaki artış, oyun(cak)ların daha geniş kitlelere ulaşmasını ve küresel bir pazar oluşmasını kolaylaştırmıştır. Batman ve Barbie gibi "özelleştirilmiş" bazı oyun nesnelerinin tüm kültürlerde benzer tepkiler yaratması, küreselleşen dünyanın sonucudur (Şener Demir ve Onur, 2004: 129). Küreselleşme süreciyle birlikte oyuncak endüstrisinin tekelini eline geçiren Çin gibi bazı ülkeler, dünyayı tek tip, plastik, zevksiz oyuncaklarla doldurmaya başladılar. Plastikleşen oyuncaklarda yiten bir otantisite söz konusudur artık. Geleneksel/kırsal toplulukların eski dönem oyuncakları, bol bulunması nedeniyle ahşaptandı. Oysa günümüzde plastikten. Plastik, ahşaba göre daha ucuz olduğu için oyuncak üreticileri tarafından daha çok tercih edilmektedir. Hegeler, yeni materyallerden yapılan oyuncakların çok kötü bir üne sahip olduğunu belirtir. Kötü oyuncakların daha önceden de yapıldığını belirterek, plastik oyuncakların daha da kötü olduğunu ileri sürer (Hegeler, 1963: 69). Bu süreç, sadece ülkelerin kendi özgün oyuncak üretimlerine sekte vurmakla kalmamakta, fakat Sahra ve Kuzey Afrika toplumlarında yaptığı araştırmalara dayanan Rossie'nin de vurguladığı gibi, endüstriyel oyuncaklara kayış ve endüstriyel oyuncakların çekiciliği ve statüsüyle birlikte çocukların yöresel materyalle oyuncak yaratma arzularını da yok etmekte; böylece yöresel oyuncaklar yerlerini giderek ithal oyuncaklara bırakmaktadır. Çocukların yaptıkları geleneksel oyuncaklar da, kendileri için değil, turistlere satılan turistik eşyalar olarak değer kazanmaktadır (Rossie, 2001: 62-65).

Fleming, günümüz oyuncaklarında dört tema ve oyuncağın öne çıktığını belirtir. Bunlardan biri, bir oyuncak bebekle cisimleşen genç kadınlık temasının temsilcisi olan Barbie'dir -diğerleri, hayvan oyuncaklarda somutlaşan yumuşaklık teması; oyuncak arabalar, kamyonlar, inşa setleri ve model uzay aracında somutlaşan makine teması ve bilgisayarlardaki hayali uzay ortamına atfen imgesel oyuncaklardır (Fleming, 1996: 40-41). Bunların içinde en çok yayılan ve tanınanı, Barbie'dir.

Barbie bebeklerine değin gelinen noktanın geçmişi oldukça eskidir. Çocuk oyuncaklarının, özellikle bebek oyuncakların üretilip piyasaya sunulmasının üzerinden uzun yüzyıllar geçti. "İlk piyasa bebekleri 15. yüzyılda soylu çocukları için üretilen çaput ve tahta bebeklerdi. Yüzyılın sonunda ana hedefi Fransız modasını dünyaya yansıtmak olan manken bebekler ortaya çıktı. 16. yüzyıldan itibaren Alman oyuncak sanayisi bebek üretiminde de öncülüğü ele geçirdi" (Emiroğlu, 2001: 516).

Oyuncak olarak bebek yapımı, ilk kez İ.Ö. 2. yüzyılda Eski Mısır'da başladı. 6. yüzyılda Yunanistan'da bebek yapan ustalar vardı. Kilden pişirilen, boyanan ve giydirilen bu bebeklerin hareketli kol ve bacakları vardı. Roma'da da oyuncak bebekler tatil armağanı olarak veriliyordu. Ortaçağda ise köy ve kentlerdeki insanlar için kilden yapılan basit bebekler pazar ve panayırlarda çok ucuza satılıyordu ama soylu çocuklar için kaliteli oyuncaklar da üretiliyordu. Burjuvazi, soyluların oyuncaklarını gösterişli renklerle boyuyor, hatta daha iyilerini yapıyordu. Ancak, 19. yüzyılın ortalarına değin bebekler, yetişkinler gibi görünüyordu. Zamanla teknik açıdan daha mükemmel bebekler üretildi. 20. yüzyılın başlarında pedagojinin etkisi, Fröbel ve Montessori'nin görüşlerinin yayılmasıyla bebeklerin görünüşü de değişti. 1908'de Münihli ustalar, gerçek çocuklara benzeyen bebekler ürettiler (Neumann, 1991: 55-57).

Ve 20. yüzyılın ortasına gelindiğinde Barbie bebek ortaya çıktı. "Barbie tüm dünyadaki yaygın dağılımı nedeniyle küresel pazarı tanımlamada oldukça ilgi çekici bir örnektir" (Şener, 2004: 35). İngiltere'de yapılan "son 100 yılın en popüler oyuncakları anketinde Barbie, Lego'nun birinci olduğu sıralamada ilk 10'a girdi (*Milliyet*, 23 Ekim 2004). Bugün 150'den fazla ülkede her hafta 1 milyon Barbie satılmaktadır (Şener, 2004: 35). Dünyanın bugüne değin gördüğü ticari açıdan en başarılı oyuncaklarından biridir Barbie. İtalya'da 1992'de üç ile on yaşları arasındaki kız çocukların ortalama yedi Barbie bebeği vardı. Bu rakam ABD'de altı, Fransa'da beş, Almanya'da dört ve Britanya'da ikiydi (Fleming, 1996: 42).

Tarihin en tanınmış oyuncak bebeği haline gelen Barbie'nin doğum öyküsü -1945'de bir aile, daha doğrusu anne, oyuncak beğenmeyen kızını mutlu etmek için üretmiş bu bebeği- ne kadar masum görünse de, ortaya çıkan durum hiç de insani değildir. Emiroğlu, Barbie'nin öyküsünü şöyle anlatır:

> "Çağdaş, özgür, kendine güvenen" bir oyuncak bebek imgesi yüklenen "Barbie, Amerika'da çeşitli tepkilere neden oldu. Annelerin, memeleri olan bebeği satın alamayacağı söylendi, mağaza zinciri Sears, bebeği rafa koymayacak kadar 'seksi' buldu. Fakat Mattel firması sonraki üç yıl boyunca talebi karşılamakta zorlandı, boyalı dudakları ve tırnakları, takılarıyla Barbie, büyük ilgi görmüştü... Barbie kürklere büründü, plaja, dağa, kokteyle gitti ve hep pahalı elbiseler giydi. Kız çocukların gerçekdışı amaçlara, fiziki ölçütlere ve görüntüye, geçici güzelliğe yöneldiği iddia edildi. Amerika ve Avrupa'da dergisi yayımlanan,

kulüpleri bulunan Barbie'nin gerçek toplumsal yargıların minyatürünü yarattığı, satışları ve 1960'lı yıllardan beri dünyanın her ülkesine yayılışıyla da doğrulanmıyor mu?" (Emiroğlu, 2001: 517).

Fleming'e göre Barbie, bir beden olarak "mükemmel" çocuktu -tutkusuz, sürekli gülen ve bu bedenin haddini bildiğini, sürprizlere meydan vermediğini ileri süren güncel olduğu kadar simgesel katılığı olan bir oyuncak (Fleming, 1996: 43).

Sonuç

Çocukların simgesel ve maddi kültürlerini ifade eden nesnelerin (giysi, oyun, oyuncak vd.) tasarım, üretim, reklam, satış ve yeniden üretimlerine[8] karar veren yetişkinler dünyası[9], çocukluğu mutlak bir belirleme içine sokmaya devam etmektedirler. Çocuklar, başta oyun ve oyuncak olmak üzere kendilerine hitap eden her nesne ve ortamı kendi doğallıkları içinde anlık, doğaçlama, eğlence ve keyif için tercih ederlerken ebeveynler, maddi ve manevi yetişkin dünyasının bilgi, deneyim ve hedeflerini çocukların sırtlarına olabildiğince yükleyerek onların her türlü eylemini yetişkinliğe bir hazırlık olarak görmeye devam etmektedirler. Çocukların çocukluklarının engellenmesinden başka bir anlama gelmeyen bu süreçte oyuncaklar, araçsallaşarak haz-keyif-eğlence boyutlarını kaybetmekte ve basit bir mülkiyet ve kimlik öğesine dönüşmektedir.

Oyuncak endüstrisi, pedagog, tasarımcı ve reklamcı ve hatta ana-babalar, oyuncağı, özgün, naif ve çocukça bağlamından kopararak yetişkinliğin karmaşık ideolojik ve kültürel ilişkileri içine sokarken tipik bir manipülasyon süreci yaratmaktadırlar. Bunda ailelerin dolayımı gözler önündedir. Oyuncak, hâlâ bazı ailelerde bir oyalanma aracı, ebeveyne rahat hareket etme imkanı sağlayan bir araç olarak görülmektedir (İnhan, 1997: 513). Çocukların keyiflenmesi değildir istenen; sadece ya uslu dursun ve

8 Günümüzde ileri sanayi ürünleri olarak oyuncakların ciddi bir meta olarak dikkat çekmesinin bir çok boyutu vardır: Oyuncakların kendine özgü piyasası, fiyatı, kullanım kılavuzu, markası, patenti, telif hakkı, logosu, imajı, katalogu, eğitsel yönü vb. Bu olgu, çocukları, oyuncaklarıyla baş başa kalmaktan alıkoymaktadır.

9 Hegeler, üretimin talebe bağlı olduğunu ama oyuncakların genellikle yetişkinler tarafından satın alındığını belirtir (Hegeler, 1963: 53). Öte yandan Ellis de, oyuncakların büyük ölçüde yetişkinler tarafından satın alındığı gerçeğine rağmen çocukların oyuncak seçiminde etkileri olduğunu ileri sürer (Ellis, 1973: 137). Heilbrunn, çocuğun giderek daha erken biçimde özerkleştiğini, ailenin alışveriş kararlarında bir danışma gücü elde eden gerçek bir ekonomik partner haline geldiğini belirtir. Ona göre artık tüketici-çocuk kategorisiyle karşı karşıyayız. Bu süreçte çocuk, markalarla araçsallaşmaktadır. Heilburnn'e göre ebeveynleri fethetmek için bazı firmalar, çocukları, onlara uygun oyun mekanları sağlayarak ayartmaya özen göstermekte; çocuklara sunulan bu oyun mekanlarında çeşitli hizmetler -makyaj, yontu vb.- verilerek çocuklar baştan çıkarılmaya çalışılmaktadır (Heilbrunn, 2004: 49-56).

oyalansınlar, oynasınlar ya da oyuncak üzerinden bir şeyler öğrenip zekâlarını geliştirsinler. Ana-babalardaki egemen bakış bu.

Fleming (1996: 36), bilgisayar oyunlarının etkisine rağmen 'gelenek' sözcüğünün oyuncakların etrafında bir hayalet gibi dolaşıp durduğunu belirtir. Ama Fleming'e göre geleneğin günümüzde farklı bir boyutu vardır. Örneğin, Disney oyuncakları, küresel pazarlama ve kârlılık bakımından yeni kitle kültürüne mutlak ölçüde tipik bir biçimde 'geleneksel' ve yeni kitle kültürü arasındaki boşluğu simgesel olarak doldurabilmektedir (Fleming, 1996: 37). Yani, gelenek, sanki modern oyun(cak)lar üzerinden üretilir gibi yapılmaktadır; oysa söz konusu olan, bir kullanılmadır.

Geleneksel çocuk oyun ve oyuncakları, yitmeyen bir ilginin konusu olsa da, bu ilgi, araştırmacılarda geleneksel çocuk oyun ve oyuncaklarının olumlu taraflarının ortaya konulmasına, müzelerde bir zenginlik olarak sergilenmesine dayanırken, eski oyuncakların tüketim tarafı da koleksiyoncuları beslemektedir. McGraw'ın (1992: 9) da belirttiği gibi, masum çocukluğun simgeleri olan eski oyuncaklar, koleksiyoncular tarafından müzayede salonları ve antika dükkanlarında alım-satıma konu edilmektedir. Günümüzde birçok klasik oyuncak, aslına uygun biçimde koleksiyon ve müzayede amacıyla yeniden üretilmektedir. Elbette, çocukların o eski oyuncakları tanıması için değil, yetişkinlerin koleksiyon ve kazanç ihtiyacını karşılasın diye.

Anadolu köy çocukları uçurtma, topaç, çıkşağı, vızılık, şıngırdak, düllük, zübzübü, çukçuk vb. gibi oyuncakları kendileri yaparlardı. Bunlar ilkel, ama yaratıcılığa dayanan, özgün oyuncaklardı (And, 2003: 138-141; And, 1997: 404). Günümüzde çocuklar, ne kendi oyuncaklarını yapacak ortam bulabiliyorlar ve bunun için bir beceri sahibidirler ne de geleneksel oyuncakları piyasadan elde edebiliyorlar. Her ne kadar köydeki çocuğun, şehirdekine göre el yapımı oyuncağı daha fazla olsa da, Türkiye'de köylerde bile geleneksel oyuncaklar yok olmak üzeredir (Onur vd. 2004b: 163).

Oyuncakların tek tipleşmesi, belli merkezlerden üretilmesi ve çocukça olmayan değerlere konu edilmesi karşısında geleneksel oyuncaklara dönüşü mü akla getirmeli? Aslında önemli olan, geleneksel oyuncaklara dönmekten ziyade, olabildiğince kendiliğinden ve doğaçlama etkileşimlerin kurulabileceği ortamların, çocukların yaratıcılık ve oynama keyifleri için hazırlanmasıdır. Gerisi de çocuklara bırakılmalıdır. Oyun ve oyuncaklara mümkün olduğunca "yetişkin yüklemler" yüklenmemelidir. Çocuklar, oyun ve oyuncaklarla kendi(liğinden) yaratıcılıklarını oluşturarak toplumsal dünyanın gerçekliğine bir şekilde zaten öykünmektedirler. Oysa, Özgen'e göre çağdaş oyuncaklar, yaratıcılığa fazla şans tanımamaktadır. "Günümüzde pek az çocuk telden araba yapmayı becerebilir... el becerisi daha zayıf olan bir çocuk kuşağı var şimdi. Kendisine oyuncak yapabilen çocuk da neredeyse yok denecek kadar az. Sadece bir gün elektrik kesilse şimdi çocuklar büyük oranda oyuncaksız kalacak" (Özgen, 2004). Bu hazır-kalıp yaşam biçimi, çocukların enerjilerini kazanıp harcayacakları ortamların

oluşumunu da engellemektedir. Çocuklara sunulan "paket oyuncak"larla, çocukların o oyuncağı nasıl kullanacakları bile belirlenmektedir. Oysa, "çocukların spesifik oyuncaklarla etkileşim biçimleri, mizaç, toplumsal cinsiyet ve yaş gibi çocukların kendilerinin ve oyuncakların özelliklerine göre değişir; oyuncaklar, davranışa, çocuğun karakteristiklerinden bağımsız olarak yol açmazlar. Çocuklar, yetişkinlerle ve spesifik bir oyuncak etrafında birbirleriyle etkileşimde bulunurlarken, oyuncağın anlamını özel duruma göre tanımlarlar. Oyuncağın anlamı, oyuncular tarafından ona atfedilen değere bağlı olarak değişir" (Pellegrini ve Jones, 1994: 27-28). Oysa ana-babalar, çocuklarından ısrarla oyuncağı, paket içinde yazılı kurallara göre oynamasını isterler. Hatta ana-babaya göre çocuk, uzman görüşü nedeniyle belli oyuncaklarla oynamalıdır. Ne var ki, Hegeler'in de belirttiği gibi, [konu eğer öğrenmekse], eğitsel oyuncaklar konusunda dikkatli olan ve çocuklarının oyuncaklardan bir şeyler öğrenmeleri gerektiğine inanan ana-babalar, çocuğun, kendisine verilen her oyuncaktan bir şeyler öğrendiği gerçeğini gözden kaçırmaktadırlar (Hegeler, 1963: 67).

Gramsci, oğluna hediye edilen mekanik oyuncağın, teknokratik tipte modern kültürün aşırı bir ifadesi olacağı ve oyunlarla çocukları fazlasıyla rasyonelleştireceği kaygısı güder. Çocukluğunda tekne ve arabalar yaptığını anımsayan Gramsci, kendi gününün çocuklarının artık Robinson değil, dedektif ya da kötü yürekli bilgin olmak istemelerine hayıflanır (Lombardi, 2000: 84). Bu hayıflanma anlamlı ama yararsızdır. Çünkü insanlık ilkçağda "tahta", Ortaçağlarda "demir", 19. yüzyılda "porselen", Sanayi Devrimi döneminde "metal" oyuncakları çoktan geride bıraktı ve plastik hayatlara özgü "plastik" oyuncaklara yöneldi. Fleming'in Barbie bebeğe atfen dediği gibi, çocuk oyuncakları denilince söz konusu olan plastik bir paradokstur artık. Çocuksu masumiyeti hırpalayan bir pâradoks!

Kaynakça

Akın, Sunay (2003), *Kırdığımız Oyuncaklar*, İstanbul: Çınar yay.

Alexandre-Bidon, Danièle ve Didier Lett (1997), *Les enfants au Moyen Âge*, Paris: Hachette Littératures.

AnaBritannica, Cilt:17, 1989.

And, Metin (1994), "Kültürler Kavşağında Oyun ve Oyun Nesnelerinin Tarihi", Bekir Onur (yay. haz), *Toplumsal Tarihte Çocuk*, Sempozyum, 23-24 Nisan 1993, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

And, Metin (1997) "Geleneksel Kültürlerde Çocuğun Yeri ve Anlamı", B. Onur (yay. haz.) *Çocuk Kültürü*, 1. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri, Ankara: A. Ü. ÇOKAUM yay.

And, Metin (2003), *Oyun ve Bügü:Türk Kültüründe Oyun Kavramı*, İstanbul: Yapı Kredi yayınları.

Ariès, Philippe (1973), *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*, Paris: Éditions du Seuil.

Becchi, Egle ve Dominique Julia (ed.), (1998), *Histoire de l'enfance en Occident. De l'Antiquité au XVII siècle*, Paris: Éditions du Seuil, 1. Cilt.

Becchi, Egle ve Dominique Julia (ed.), (1998), *Histoire de l'enfance en Occident. Du XVIII siècle à nos jours*, Paris: Éditions du Seuil, 2. Cilt.

Breton, Philippe (2000), *La culte de L'Internet. Une menace pour le lien social?*, Paris: Éditions La Découverte.

Brougère, Gilles (1995), *Jeu et Éducation*, Paris: L'Harmattan.

Brougère, Gilles (2001), "Küçük çocuklar için oyuncak parkı kurulmasında toplumsal ritüel ve eğitsel proje", (çev. Tülin Şener Demir), Bekir Onur (yay.haz.), (2001), *Dünyada ve Türkiye'de Değişen Çocukluk*, 3. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi, Ankara: A. Ü. ÇOKAUM yay.

Clark, Linda (1991), "France", Joseph M. Hawes ve N. Ray Hiner (ed.) *Children in Historical and Comparative Perspective*, New York: Greenwood Press.

Cohen, David (1996), *The Development of Play*, Londra: Rouetledge, 2. baskı.

Colón, A. A. ve P. A. Colón (2001), *A History of Children. A Socio-Cultural Survey Across Millennia*, Connecticut: Greenwood Press.

Corsaro, William A. (1997), *The Socilology of Childhood*, California: PineForge Press.

Cunnigham, Hugh (1995), *Children and Childhood in Western Society Since 1500*, Londra ve New York: Longman.

Çaplı, Bülent (2001), "Televizyon karşısında çocuk: Türkiye Örneği", B. Onur (yay. haz), *Dünya'da ve Türkiye'de Değişen Çocukluk*, 3. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi, Ankara: A.Ü. ÇOKAUM yay.

Dasen, Pierre (1984), "The Value of Play", *World Health*, Ocak-Şubat'tan aktaran Bekir Onur (2003), *Oyuncaklı Dünya*, Ankara: Dost Kitabevi yayınevi.

Ellis, M. J. (1973), *Why People Play*, Prentice-Hall, In.

Emiroğlu, Kudret (2001), *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınevi.

Erkanal, Hayat (2001), "Eski Önasya'da Çocuk", B. Onur (yay. haz.), *Dünya'da ve Türkiye'de Değişen Çocukluk*, 3. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi, Ankara: A. Ü. ÇOKAUM yay.

Fleming, Dan (1996), *Powerplay. Toys as popular culture*, Manchester ve New York: Manchester University Press.

Flick, Pauline, *Old Toys*, Shire Publications Ltd., Aylesbury'den aktaran B. Onur (2003), *Oyuncaklı Dünya*, Ankara: Dost Kitabevi yayınevi.

Friz, Richard (1990), *The Official Identification and Price to Collectible Toys*, New York: Random House, Inc. 5. baskı.
Goldstein, J. H. (1994), "Sex differences in toy play and use of video games", J. H. Goldstein (ed.), *Toys, Play and Child Development*, Cambridge University Press.
Hart-Tudor, B. (1970), *Toys, Play and Discipline in Childhood*, Routledge and Kegan Paul Ltd. Londra'dan aktaran Ayla Oktay (1984), "Okul Öncesi Eğitim ve Türkiye'de Okul Öncesi Kurumlar", Haluk Yavuzer (ed.), *Aile ve Çocuk Konferansları*, İstanbul: Ak Yayınları.
Hegeler, Sten (1963), *Choosing Toys for Children*, Londra: Tavistock Publications.
Heilbrunn, Benoît (2004), "Les Pouvoirs de L'enfant-consommateurs", François De Singly (ed.) *Enfants-Adults. Vers une égalité de Status?*, Universalis.
Hendrick, Harry (1997), *Children, Childhood and English Society 1880-1990*, Cambridge University Press.
Heywood, Colin (2003), *Baba Bana Top At! Batı'da Çocukluğun Tarihi*, Çev. Esin Hoşsucu, İstanbul: Kitapyayınevi.
İmamoğlu, Olcay (1991), "Çocuğun Gözüyle Evi ve Çevresi", *Türk Aile Ansiklopedisi.*
İnal, Kemal (2001), "Modern çocuk oyunlarının araçsallaştırılması", *Folklor/ edebiyat,* Cilt: VII, Sayı: 28.
İnhan, Fatoş (1997), "Türkiye'de çocukların oyuncak gereksinmesi, sorunlar ve çözümler", B. Onur (yay. haz.) *Çocuk Kültürü*, 1. Ulusal Çocuk Kongresi Bildirileri, Ankara: A. Ü. ÇOKAUM yay.
Kant, Emmanuel (1966), *Réflexions sur L'Éducation,* çev. ve yay. haz. A. Philonenko, Paris: Librairie Philosophique J. Vrin.
Levy, Allen (1988), *The London Toy and Model Museum,* New Cavendish Books, Londra'dan aktaran B. Onur, *Oyuncaklı Dünya*, Ankara: Dost Kitabevi yayınevi, 2003.
Lombardi, Franco (2000), *Antonio Gramsci'nin Marksist Pedagojisi*, Çev. Sibel Özbudun, Başak Ekmen, Ankara: Ütopya yayınevi.
McGraw, Sheila (1992), *Soft Toys To Sew*, Ontario: A Firefly Book.
Milliyet, "AB oyuncakları zararlı olabilir!", 14 Kasım 2004.
Milliyet, "Lego, 100 yılın oyuncağı seçildi", 23 Ekim 2004.
Mynheer, Nigel (1988), *Tin Toys,* London: Boxtree.
Neumann, Helmut (1991), "Oyuncağın Gelişim Tarihi", çev. Bekir Onur, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, cilt: 24, sayı: 1.
Newson, John ve Elizabeth Newson (1979), *Toys and Playthings in development and remediation*, New York: Penguin Books Ltd.
Nicholas, David (1991), "Childhood in Medieval Europe", Joseph M. Hawes ve N.

Ray Hiner (ed.) *Children in Historical and Comparative Perspective*, New York: Greenwood Press.

Oktay, Ayla (1984), "Okul Öncesi Eğitim ve Türkiye'de Okul Öncesi Kurumlar", Haluk Yavuzer (ed.), *Aile ve Çocuk Konferansları*, İstanbul: Ak Yayınları.

Onur, Bekir (1999), "Çocuklar, Oyunlar, Oyuncaklar da Değişir ama...", Oya Baydar ve Derya Özkan (yay. haz.), *75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan. Cumhuriyet Modaları*, İstanbul: Tarih Vakfı yayınları.

Onur, Bekir (2003), *Oyuncaklı Dünya*, Ankara: Dost Kitabevi yayınevi.

Onur, Bekir vd. (2004a), "Türkiye'de iki kentte annelerin bakış açısıyla çocukların oyuncak gereksinmesi", B. Onur ve N. Güney, (yay. haz.) *Türkiye'de Çocuk Oyunları: Araştırmalar (Research on Children's Games in Turkey)*, Ankara: A.Ü. ÇOKAUM yay.

Onur, Bekir, N. Çelen ve M. Artar (2004b), "Türkiye'de Geleneksel Oyuncaklar: Köy-Kent Karşılaştırması", B. Onur ve N. Güney (yay. haz.), *Türkiye'de Çocuk Oyunları: Araştırmalar (Research on Children's Games in Turkey)*, Ankara: A. Ü. ÇOKAUM yay.

Özgen, Burhan (2004), "Çocuklar, oyunlar, oyuncaklar", *Radikal İki*, 21 Kasım.

Özhan, Mevlüt (1997), *Türkiye'de Çocuk Oyunları Kültürü*, Ankara.

Pellegrini, Anthony D. ve Ithel Jones (1994), "Play, toys, and language", Jeffrey H. Goldstein (ed.), *Toys, Play and Child Development*, Cambridge University Press.

Petit Larousse, Librairie Larousse 1976, Paris.

Postman, Neil (1995), *Çocukluğun Yokoluşu*, Çev. Kemal İnal, Ankara: İmge Yayınevi.

Rabecq-Maillard, M. M. (1962), *Histoire du jouet*, Hachette: Paris'den aktaran Robert-Lionel Séguin (1976), *Les jouets anciens du Québec*, Ottawa: Éditions Leméac Inc.

Remise, Jac. ve Jean Fondin (1967), *L'Age D'Or des Jouets*, Lausanne: Édita Lausanne.

Rossie, Jean-Pierre (2001), "Değişen Afrika çocuklarında değişen oyuncaklar ve oyun", Çev. Serpil A. Cengiz, B. Onur (yay. haz.), *Dünya'da ve Türkiye'de Değişen Çocukluk*, 3. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi, Ankara: A.Ü. ÇOKAUM yay., 2001.

Ryösuke, Saltö (1995), "Geleneksel Oyuncakların Yalınlığı ve Sıcaklığı", çev. Serpil Cengiz, *Eğitim ve Bilim*, Cilt: 19, sayı: 98, Ekim.

Scognamillo, Giovanni (1994), "Beyoğlu Oyuncakçıları", Bekir Onur (yay. haz.), *Toplumsal Tarihte Çocuk*, Sempozyum, 23-24 Nisan 1993, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Sullivan, Stefan (2002), *For a Post-Communist Era-On poverty, corruption, and banality*, Londra ve New York, Routledge

Swiniarski, Louis (1991), "Toys, universals for teaching global education", *Childhood Education*, Bahar'dan aktaran Bekir Onur (2003), *Oyuncaklı Dünya*, Ankara: Dost Kitabevi yayınevi.

Şener Demir, Tülin ve Bekir Onur (2004), "Türkiye'de Çocukların Oyuncak Sandığı: Ulusal ve Küresel Etkiler", *Türkiye'de Çocuk Oyunları: Araştırmalar (Reserach on Children's Games in Turkey)*, Ankara: A.Ü. ÇOKAUM yay.

Şener, Tülin (2004), "Küreselleşen Oyuncaklar", *Çoluk Çocuk*, Ağustos, Sayı: 41.

Tisseron, Serge (2002), *Enfants sous influence. Les écrans rendent-ils jeunes violents?*, Paris: Armand Colin/VUEF.

Wegener-Spöhring, Gisela (1994), "War toys and agressive play scenes", Jeffrey H. Goldstein (ed.), *Toys, Play and Child Development*, Cambridge University Press.

Özet:

Tarihsel süreç içinde her uygarlık ve kültürün toplumsal gelişim ve teknolojik düzeyi, oyuncaklara yansıtılmıştır. Geleneksel oyuncaklardaki yalınlık, doğallık ve çocuksu masumiyet günümüzde kaybolma aşamasındadır. Küreselleşmeyle birlikte farklı kültürlere özgü oyuncakların yerini belli merkezlerden üretilen tek-tip oyuncaklar almaktadır. Bir endüstriye dönüşen oyuncakçılıkta pedagog, tasarımcı ve reklamcılar kullanılarak çocuklar oyuncakların özgün, naif ve masum bağlamından kopartılmakta, bir manipülasyon süreci yaratılmaktadır.

Anahtar sözcükler: Oyuncak, oyun, çocuk, çocukluk, eğitim.

Abstract:

In history, the levels of developments and technology of every modernity and culture have been also been reflected through the toys. The purity, naturality and childish innocence within the traditional toys, appear to have been lost today. In an age of globalisation, the toys which are of different cultures have been replaced by the mono-type toys which are produced by dominant centres. By the involvment in the process, which turned into an industry, the advertisements, designers and pedagogs, a scheme of manipulation was established and this alienated children further from the natural, pure and innocent world of toys.

Keywords: Toys, game, chidren, childhood, education.

Gülseren Mungan YAVUZTÜRK Arşivi

Hastanede Çocuk ve Oyun

Eda KARGI*

Giriş

Oyun çocukluğun evrensel bir etkinliği ve çocuğun kendini ifade etme biçimidir. Yaşamın en işlevsel deneyimlerinden biri, bütünleyici bir parçasıdır. Mitchel ve Elmer (1937)'e göre, oyun ancak yaşamın kendisi tam olarak açıklanabildiğinde açıklanabilir. Bu nedenledir ki insanoğlu oyun konusunda sürekli olarak yeni görüşler üretmektedir (Akt. Çelen, 2004)

Oyun çocuğun rahatlamasını, güven duymasını sağlar, gerginliğini azaltır. Çocuklar oyuna içsel olarak güdülenmişlerdir. Oyun sırasında çocuk duygusal doyum yaşar, düşüncelerinde yarattığı temsili rollerle "-mış gibi" yapar, sembolik işlevlerle isteklerini gerçekleştirir. Oyun esnektir ve çocuğun kontrolü elinde tuttuğu nadir fırsatlardan biridir. Erikson'a göre oyun, geçmiş, şimdiki ve gelecekteki deneyimleri yapılandırmak için olanak tanır (Clark, 2003). Oyundaki etkin deneme ve yineleme becerileri çocukların özümleme yapabilmelerine olanak sağlar, yeni durumların ve yaşantıların özümlenmesine yol açar. Çocuk oyun sırasında günlük yaşantılarına benzer durumlar yaratarak ve bunların üstesinden gelerek denemeyi ve planlamayı öğrenir. Çocuk, oyunda olanı biteni kontrol eder ve daha az kaygı duyar. Erikson oyunu duygusal bir laboratuar olarak görür. Çocuk burada çevresiyle baş etmeyi öğrenir. Oyun, gerilimi ve duyguların bastırılmasını azaltarak, örselenmelerin imgesel, düşsel olarak (*imaginative*) ödünlenmesine izin vererek tedavi eder. Çocuk oyun yoluyla kendini tanıma ve anlamayı

* Arş.Gör.Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Okul Öncesi Eğitim Anabilim Dalı. ekargi@hacettepe.edu.tr

daha kolay başarır. Oyun çocukla dostça ilişki kurmak için uygun bir yoldur. Oyun ortamı duygular, engellemeler, vb. durumlarda rahatlama sağlar. Bu zengin yaşantı çocukta yenilenmeye, bütünlemeye ve yapıcılığa yol açar. Yetişkin çocuğun yaşantısını gözlemleyerek onu daha doğal olarak algılar, sözel tartışmaktansa, onunla oyun etkinliğinde ilişki kurar. Aynı zamanda oyun sırasında aldıkları rollerle çocukların gereksinimlerine ilişkin ipuçları elde edebilir.

Çocuk oyun yolu ile dış dünyayı analiz eder, zorlukların üstesinden gelir, duygusal problemlerini çözer ve toplumsallaşır (Michelet, 1999). Oyun, çocukların zevk aldığı bir etkinliktir. Oyun davranışları, özgün bir şekilde motive olunan ve içten gelen bir istekle güdülenen davranışlardır. Çocukların oyunla meşgul olmalarının nedeni eğlenceli olmasıdır. Nitelikli oyun becerileri gelişmiş çocukların, bilişsel gelişimleri, temsil yetenekleri, sosyal iletişimleri, dil becerilerinin geliştiği ve dolayısıyla da yaşam kalitelerinin arttığı ileri sürülmektedir. (Bergen, 2001).

Çocuğun geleceğe hazırlanmasında, yetişkinlerin önemli rolü vardır. Ancak yetişkinler genellikle kendi eğitimsel, mesleki ve toplumsal amaçları için çocuğun oyununu örgütleme, yapılandırma ve denetleme eğilimi içindedirler. Serbest oyun özerk ya da yalıtılmış değildir. Daha çok çocuğun dış güçlerin etkisinde kalmadan, oyun ve gelişimsel deneyimlerini eşlemesine olanak tanımaktır. Oyun çocuğun içsel güdülenmesi dışındaki herhangi bir güç ve şekillendiğinde zapt edilmiş hale gelir. Çocuğun oyun hakkı Çocuk Hakları Evrensel Bildirgesinin 31.maddesinde "taraf devletler çocuğun dinlenme, boş zaman değerlendirme, oyun oynama ve yaşına uygun eğlence etkinliklerinde bulunma; kültürel ve sanatsal yaşama serbestçe katılma hakkını tanırlar" ifadesinde de görüldüğü gibi vurgulanmıştır. (Artar, 2004).

Çocuk olumsuz deneyimlerini çabuk unutur. Koşullar son derece kötü olduğunda bile birlikte yaşadığı kişilerin ve kendi bulduğu yöntemlerin yardımıyla bunu kabul etmeye çalışır. Her fırsatta istekliliğini, meraklılığını, büyük yaşam sevgisini ortaya koyar. Temel gereksinimleri karşılanmadığında, doyuma ulaşma çabaları engellendiğinde ya da herhangi bir nedenden ötürü kesintiye uğradığında, direnç, gerilim ve çatışma içine düşer (Öktem, 1999). Çocuk oyun yoluyla sorunların üstesinden daha kolay gelir. Travmatik olaylardan sonra oynanan oyunlar, çocuğun travma ile ilgili birikmiş kaygısını yenmesini sağlar.

Hastanede Çocuk

Oyunun çocuğun yaşantısında gelişim alanlarına yönelik olumlu etkileri tartışılamaz. Özellikle akut ya da uzun süreli bir hastalık nedeniyle hastanede yatan çocuklarda oyun gereksinimi daha da artar. Çünkü çocuğun hastane yaşantısına ilişkin duyduğu korku ve kaygılarıyla baş etmesinde oyunun önemli bir yeri vardır.

Hastaneler giderek artan bir şekilde çocukların tedavi gördükleri servislere oyunu dahil etmektedirler. Oyunu çocuğa yönelik psikolojik bir ilk yardım olarak kullanmaktadırlar. Hasta çocuk ister evde, ister okulda olsun oyun bir tedavi aracı olmaktadır. Hastanede çocukların oyun gereksinimlerine ve sembolik etkileşimlerine duyarlılık gösterilmezse sorunlar ortaya çıkabilir (Clark, 2003). Oyun hastanedeki yaşantıyı kolaylaştırıcı işlev görür.

Herhangi bir hastalık ya da ameliyat nedeniyle hastaneye yatış, çocuklarda zorlanmaya neden olur. Küçük çocuklar hastalığın nedeni kendilerine yeterince açıklanmadığında bunu kendilerine göre araştırmaya girişirler. Küçük çocuk hastalığın, yanlış davranışları nedeniyle kendisine verilmiş bir ceza olduğunu düşünebilir. Birçok çocuğa hasta olmaması için yeterince uyuması, doğru beslenmesi ve uygun giyinmesi söylenir. Bunların çoğunu uygulayan çocuk da hasta olabilir. Böyle bir durumda çocuk, kendini suçlar. Çocuğun inancına göre hastalığın etiyolojisinde suçluluk ve utanç yatar. Okul öncesi dönem çocukları bile, kendilerine mantıklı açıklamalar yapıldığında hastalıkların nedenlerini kavrayabilirler.

Hastalık ve hastaneye yatış, çocuklarda gerilemeye neden olur. Artık çocuğun özerkliği kontrol altına alınmıştır. Çocuğun yaşadığı çaresizlik duygusu korku vericidir. Hastaneye yatış hareketliliği engeller, hareketlilik önlendiğinde saldırganlığın, merakın ve gerginliğin temel motor boşalımı mümkün olmaz. Hastalığın tedavisine ilişkin yapılan girişimler acı vericidir. Bu da dikkatin beden üzerinde yoğunlaşması ve gerçek dışı korkulara neden olur. (Baykara, Güvenir ve Miral, 1999). Hastalığın ve tedavinin yaratacağı duygusal travmayı, tam olarak engellemek mümkün olmamakla birlikte, tıbbî girişimler öncesi mutlaka ailenin ve çocuğun bilgilendirilmesi, korkmamasının sağlanması çok önemlidir. Özellikle çocuk servislerinde oyun odası ve oyuncakların bulunması ortamı çocuk için daha kolay baş edilir kılar. Örneğin, tedavi sırasında neden maske ve eldiven takıldığının açıklanması bile çocuğun korkularını azaltmaya yarar. Özellikle uzun süreli hastalıklarda çocuk ve ailenin gereksinimi diğerlerinden farklıdır. Bu tür durumlarda annesinin çocuğa refakat etmesine izin verilmeli, ziyaretler kısıtlanmamalı, ağrılı müdahalelerde ailenin çocuğun yanında bulunması sağlanmalıdır.

Hastanede yatan çocuklarda çok sık görülen tepkilerden bazıları da korkular, fobiler ve kaygılardır. Anne babası tarafından çeşitli durumlarda hastane ile ilgili işlemler ve hastane personeli ile korkutulan bir çocukta hastaneye yatırılma, bir cezalandırma kaynağına, yani hastane yaşantısına karşı duyulan korku, fobiye dönüşür ve çocuk ileride hastane ile ilgili durumları kabullenmek istemez. (Bilir ve Baykoç Dönmez, 1995).

Hastanede yatmanın yanısıra rutin bir kontrol için yapılan doktor ziyareti bile küçük çocuklar için stres verici bir yaşam olayıdır. Doktor muayenesi sırasındaki pek çok olay korkutucu veya rahatsız edici olabilir. Örneğin tanımadığı bir kişi ya da kişiler tarafından bedenine müdahale edilmesi, hareketlerinin kısıtlanması, yabancı

insanların karşısında giysilerini çıkartmak zorunda kalması, iğne yapılması gibi girişimler... Özellikle de doktora gitme durumu ani bir hastalık ya da kaza sonucu ise, çocuk hiçbir hazırlık ve açıklama yapılmadan ağrılı tıbbî girişimler için zorla zaptedilmiş ise, bu durum travmanın etkisini daha da arttırmaktadır. Ya da çocuk korku verici uyaranlara maruz kalmışsa örneğin, tedavi araçları, kan ya da ailesinin stresli ve kaygılı durumunu görmek gibi. Araştırmacılar, hastaneye yatışın ve tıbbî girişimlerin çocukların duygu durumu üzerindeki olumsuz etkileriyle uzun yıllar boyunca ilgilenmişlerdir. Araştırmalar daha az şiddetli tehlike içeren rutin doktor ziyaretlerinin bile uzun vadede stres ve kaygı yaratma potansiyelinin olduğunu belirtmektedirler. (Jessee ve ark. 2000).

Hastanede Oyun

Oyun hastanede yatan çocukları rahatlattığı gibi, onların duygularını ve düşüncelerini anlayabilmek açısından da yararlı bir araçtır. Hastanede yatan çocuklar için oyun olanağının yeterli bir şekilde sağlanabilmesi için, oyun alanı ve oyun materyallerinin iyi düzenlenmesi gerekmektedir. Hastanedeki oyun odaları, çocuk için servis ortamından çok farklıdır. Orada oyun oynarken rahattır, acı duymayacaktır. Kısa bir süre için de olsa, kurduğu oyunun dünyasında yaşayacak, sıkıntılarından, kaygılarından uzaklaşacak, bu arada çocuğun hareket edebilme gereksinimi de sağlanmış olacaktır. Hastanede yatan özellikle küçük bebekler ve okul öncesi dönem çocuklarının, annelerinden ayrı olmalarının yarattığı duygusal çöküntü çözüm bulunması gereken önemli konulardan biridir. Bu çocuklarda oluşan korku, kaygı, düşmanlık ve saldırganlık, içine kapanma, gerileme gibi tepkileri azaltmak veya giderebilmek için çözüm yollarından ilki anne ile güvenli ilişkisini sürdürebilmesi için, olanak sağlanmasıdır. Bununla birlikte sorunların en iyi çözüm yollarından biri hastanede çocuğa oyun olanağının sunulmasıdır. Çocuğa ulaşmanın en iyi yollarından biri oyundur. Oyun sağlıklı gelişimin temel ögesidir. Küçük çocukların dil becerileri henüz kendilerini ifade edebilecek düzeyde olmadığından, oyun aynı zamanda çocuk için bir kendini ifade etme aracıdır. Öte yandan oyun, çocuğun öğrenmesi için de en önemli araçtır.

Hastalık ve hastaneye yatış döneminde çocukların kaygıları, tepkileri, korkuları bazen yetişkinler tarafından açıkça görülebilirken bazen de bazı çocukların bu tür duygularını hiç belli etmedikleri görülür. İşte özellikle bu durumda olan çocuklar için oyun çok değerli bir araç olarak kullanılabilir. Oyun hasta çocukları rahatlattığı gibi, onların duygularını ve düşüncelerini anlayabilmek açısından da yararlı bir araçtır. Çocuk hastanedeki oyun odasında oyun oynarken rahattır, acı duymaz, sınırlı bir sürede de olsa, kurduğu oyunun dünyasında yaşayacak, sıkıntılarından, kaygılarından uzaklaşacaktır. Aynı zamanda hareket edebilme gereksinimi de sağlanmış olacaktır. Ayrıca oyun sırasında kendisiyle düzenli olarak ilgilenen bir kişinin olması, çocuğun

güvenini arttırır. Çocuğun normal yaşantısının herhangi bir nedenle kesintiye uğraması örneğin hastaneye yatırılma, evden uzaklaşma gibi durumlarda çocuk güvenini kaybeder. Süregen ya da akut olsun, bedensel hastalıklar çocuk için önemli bir örselenme kaynağıdır. Çoğu zaman, tedavi ekibi, ortaya çıkan fiziksel sorunlara yoğunlaşır. Ancak bu fiziksel sorunların yanı sıra, çocuğun aynı zamanda korkmuş olduğu ve kendini güvensiz hissettiği göz ardı edilmemelidir. Bedensel tedavinin yanı sıra psikolojik destek de gereklidir. Hastane ortamı çocuk için kaygı verici bir ortamdır. Ancak bekleme odasında çocuklar için cazip oyuncakların bulundurulması ve çocuğun oyun oynaması, kaygısını azaltıcı bir rol oynayacaktır. Farklı yaş gruplarındaki çocuklar için oyun odalarının bulunması, bu odalarda çocuklarla ilgilenebilecek uzman kişilerin bulunması ve çocuklara rehberlik edebilmeleri sağlanmalıdır. Çocuk her zaman hareketsizliğe karşı gerilim duyar. Bu nedenle hareketsiz bırakılmamalıdır. Steril bir çevrede, yataktan başka bir şey görmeden, uzun zaman yatmak çocuk için korkunç bir travmadır. Oyun odasında kendilerini güvenli hissederler, diğer çocuklarla etkileşim sağlama olanağı elde ederler.

Kaminski ve arkadaşları (2002), Wisconsin Üniversitesi Hastanesi çocuk sağlığı kliniğinde çocuklara duygusal destek ve eğlence sağlamak amacıyla, evcil hayvanlarla terapi programı geliştirmişlerdir. Hastanede yatarak tedavi görmekte olan 70 çocuk bu programa katılmıştır. Gerek çocukların kendi ifadeleri gerekse yapılan tetkikler, kan basıncı, kalp atımı, *cortisol* salınımı gibi ölçümler ve ailelerin çocuklarının duygudurumlarına ilişkin görüşleri de, evcil hayvanları kullanarak oluşturulan terapi programının çocuklar üzerinde olumlu etki yarattığı sonucunu göstermiştir. Evcil hayvanlarla terapi programından yararlanan çocuklarda olumlu etki ve ilerlemeler saptanmıştır.

Çocuklar hastane ortamında kaygı ve strese maruz kalırlar. Oyun ve bütün oyunla tedavi yaklaşımları, çocukta oluşan bütün gerilimleri yatıştırmada yardımcı olur ve onun yeni ve potansiyel olarak korkutucu çevreye uyumunu kolaylaştırır. Oyun çocuğun dünyasında çevresinde olup bitenleri öğrenme yoludur ve çocuğun, bize dünyayı nasıl anladığını gösterme yoludur.

Oyun yoluyla çocukların korkularını, ilgilerini ya da yanlış anlamalarını fark edebiliriz. Çocuk hastanede hastalığı ile ilgili süreci, kendisine neler olacağını öğrenmesinin de bir yolu olabilir. Örneğin, konusu sağlık ile ilgili bir sembolik oyun sürecinde, çocuk bir bebeği ya da bir ayıcığı, "hasta"ymış gibi kullanabilir ve neler olacağını deneyimleyebilir. Tıbbî girişimler sırasındaki olayları ve duygularını yansıtması için fırsat bulur. Sağlık ekibi, çocuğa uygulanacak girişimler hakkında aileyi dikkatli ve ayrıntılı bir şekilde bilgilendirmeli, ve ailede bu bilgileri uygun bir anlatımla çocukla paylaşmalıdır. Çocuk kuşkusuz, başlangıçta ve ilerleyen süreçte kendisine neler yapılacağını bilmek ister.

Gerek bedensel ve psikolojik olarak sağlıklı olma durumunda gerekse hastalık döneminde, evde, okulda, hastanede, bahçede, kırda, kentte hangi durum, koşul ve bağlamda olursa olsun insanlık çocuğun oyun oynama hakkını tanımakla ve çocuğa gereksinim duyduğu koşulları sunmakla yükümlüdür.

Kaynaklar

ARTAR, M. (2004). "Okul öncesi öğretmenlerinin çocukların oyun hakkına ilişkin tutumları", *Türkiye'de çocuk oyunları: Araştırmalar.* Yayına haz. Neslihan Güney ve Bekir Onur. Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara.

BAYKARA, A., GÜVENİR, T. ve MİRAL, S. (1999). "Hastalık ve hastaneye yatışın çocuklar üzerindeki etkileri", *Ben Hasta Değilim* (içinde). Yayına haz. Aysel Ekşi. Nobel Tıp Yayınevi, Ankara.

BERGEN, D. (2001). *Pretend play and young children's development.* ERIC-EECE Digests. www.ericeece.org / 20.12.2004.

BİLİR, Ş. ve BAYKOÇ DÖNMEZ, N. (1995). *Çocuk ve Hastane.* Sim Matbaacılık, Ankara.

CLARK, D. C. (2003). *In Sickness and in Play. Children coping with chronic illness.* Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey, London.

ÇELEN, N. (2004). "Anne-babaların çocuğun 'oyun hakkı'na ilişkin tutumları", *Türkiye'de çocuk oyunları: Araştırmalar.* Yayına haz. Neslihan Güney, Bekir Onur. Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara.

JESSEE P., WILSON H. ve MORGAN, D. (2000). "Medical play for young children", *Childhood Education,* (76), 4, ss. 215-218.

KAMINSKI, M., PELLINO, T. ve WISH, J. (2002). "Play ana pets: The physical and emotional impact of childlife and pet therapy on hospitalized children", *Children's Health Care* (31), 4, p:321-335.

ÖKTEM, F. (1999). "Oyun tedavisi", *Ben Hasta Değilim* (içinde). Yayına haz. Aysel Ekşi. Nobel Tıp Yayınevi, Ankara.

Özet:
Oyun, çocukların gerilimini azaltan en güçlü ve en etkili araçtır. Çocuklar, örneğin hastalık ve hastaneye yatma gibi zorlu ve hoşnutsuzluk veren durumların yarattığı olumsuz psikolojik etkilerle oyun yoluyla başedebilirler. Oyun düşsel olanla gerçek olanın buluştuğu yerdir. Çocuğun duygularını, korkularını, çatışmalarını dışa vurmasını olanaklı kılar. Özellikle hastanede, tıbbi oyuncaklarla oynanan sembolik oyunlar, çocukların duygu ve düşüncelerini ifade etmelerine, hastane yaşantısını anlamlandırabilmelerine, çatışmalarını çözümleyebilmelerine ve hastalığın psikolojik etkileriyle etkili bir şekilde başetmelerine yardımcı olur.

Anahtar Sözcükler: Hastanede çocuk ve oyun, hastalıkla başetme.

Abstract:
Play is one of the most powerful and effective means of reducing children's stress. Children act out unpleasent experiences and minimize resulting negative psychological impact through play. Fantasy and reality meet in play, allowing fears and conflicts to be confronted and conquered. Medical play, which often includes using pretend medical equipment, allows children to express thoughts and feelings, assimilate reality, resolve internal conflicts, achieve mastery and cope effectively.

Keywords: Coping with illness, medical play, children in hospital.

Ahmet YÜKSEL Arşivi

Gözetim Örneğinde Çocuk Adaletinde Toplumsallık İlkesi ve Türkiye'de Durum

Deniz KUCUR*

İnsanın ürettiği ve önünü alamadığı suç ve suçun karşılığı ceza Suç ve ceza kavramları insanlığın medeniyet tarihi boyunca oldukça acımasız olmuştur. Dünya tarihine kısaca bir göz gezdirdiğimizde sadece evlenmedikleri için korkunç cezalara çarptırılan insanların yanı sıra aç kalıp karınlarını doyurmak için küçük çaplı hırsızlıklar yapanların bile işkenceye maruz bırakılarak öldürüldüklerini görebiliriz[1].

Suç tanımları hem tarihsel bakımdan hem de çeşitli antitelerin toplumsal koşullarındaki çeşitlilik bakımından farklılık göstermiştir. Ancak ilke olarak medeniyet tarihinin başlarında "kısastan fazla"sıyla cezalandırma daha sonraları ise "kısasa kısas" cezalandırma anlayışının egemen olduğu rahatlıkla ileri sürülebilir.

Bu durum, hümanizm rüzgârının esmesiyle yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Özellikle Fransız Devrimi'nin getirdiği ileri sürülen, fakat aslında çok daha öncesinden olgunlaşmaya başlayan "liberté-fraternité-egalité" (özgürlük, kardeşlik ve eşitlik) kavramlarının yaygınlaşması, cezalandırma anlayışında da esas değişikliklerin gündeme gelmeye başlamasına neden olmuştur. Gündemden kastımız 1850 sonrası.

Bu tarihler, gelişme atağında bulunan dünya sanayi ülkelerinin yatırımlarını insan odağına yerleştirmeye başladıkları zamanlardır. Bir yandan kapitalizm, doruğuna tırmanmaya çalışırken bir yandan da işçi temelli insanın hakları, belli çalışma saatleri ve belli güvence arayışları başlamaktaydı.

* Dostlar Dayanışma Derneği Ank. Şb. Bşk. Yardımcısı.

1 Ayrıntılı bilgi için bkz. Foucault, M. (2000), *Hapishanenin Doğuşu*, 2. b., çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, İmge Y.

İşçi temelli insan hakları arayışları aynı toplumları başka alanlarda da hak aramaya, hatta bugün "savunucu" adını verdiğimiz kimi insanları başkalarının hakkını aramak üzere harekete geçirmeye başladı. Aynı tarihler, kendini toplumsal sorunlara adayan gönüllü kişi ve kurumların temel atmaya başladığı tarihlerdir.

Suç ve cezaya geri dönelim.

Suçu tanımlayan biziz. Yaşam biçimlerimiz, gereksinimlerimiz, fazlalıklarımız, arzuladıklarımız ve istemediklerimizin belirlenmesi sonucu bazı davranış biçimlerini suç olarak tanımlarız. Sözgelimi adam öldürmek önemli suçlardan biridir ama bazı durumlarda bir kahramanlık da olabilmiştir. Hem de aynı ülke ve tarihte...

Cezayı da biz tanımlarız. Tanımlama sırasındaki yaklaşım önemlidir burada. Toplumsal dengenin korunması ve bu olayın asla ve asla bir daha tekerrür etmemesi özel bir kişilik olarak failden mi isteniyor? Evetse kısasa kısas dediğimiz zihniyet ortaya çıkıyor ve adalet literatürü bu tür bir yaklaşımı "haklılık ilkesi" ile açıklıyor. Yoksa toplumsal dengeyi koruyacak ve tekerrürün önüne geçecek olan tüzel bir kişilik olarak antitenin kendisi mi? Bunun yanıtı evetse, karşımıza hem olayın, hem olayda mağdur kalan kişinin, hem de failin bizzat kendisinin korunmaya alındığı bir sistem çıkıyor ve adalet literatürü bu tür bir yaklaşımı "toplumsallık ilkesi" ile açıklıyor ve bu ilkeye dayanılarak oluşturulan adalet sistemine "yapılandırıcı adalet" adını veriyor[2].

İnsanların çoğu belirli bir toplumda yaşadıklarından genel olarak ahlâk yapılarını korumayı başarırlar. Ahlâk yapısının bozulmasına neden olan şeyler bireylere değil toplumlara ve toplumların yönetimine bağlıdır. Savaş sonrası dönemler, göç alımı ya da göç verme, ekonomik krizler, çarpık kentleşme gibi olaylar, insanların temel insan haklarına erişememesi insanların birçoğunu suç davranışı göstermeye iter. Ve bu birçoğu arasında ne yazık ki çocukların hepsini saymak gerekir.

'Yapılandırıcı adalet' çocuklar söz konusu olduğunda insana gösterdiği saygıyı iki katına çıkarır. Çünkü çocuk, ne olursa olsun 'korunmaya muhtaçtır, bu korumayı ana-baba sağlar, onlar bunu sağlayamadıklarında devlet duruma el koyar ve çocuk için 'kurum bakımı'[3] son çare olmak üzere, mümkün olduğunca 'toplum içinde' onun yararına en uygun seçeneği hayata geçirir[4].

2 Tekin, Uğur, Çocuk Adalet Sisteminde Yeni Yaklaşımlar Semineri: Almanya Örneği. Yayınlanmamış sözlü bildiri. Dostlar Dayanışma Derneği Ank. Şb. (6-7 Aralık 2004).

3 Kurumda bakım ve toplum içi bakım, yapılandırıcı adaletin karşıtlık kurduğu iki kavramdır. Buna göre kurumda bakım; yetiştirme yurdu, yatılı gençlik merkezi, cezaevleri gibi kişinin bakımını üstlenen kurumlardır. Bu tür kurumlar kişinin toplumla bağlarını tamamen koparır. Toplum içi bakım ise, kişinin yaşadığı çevrenin değiştirilmeden hem kişiyle hem de yakın çevresiyle ilişki kurulmasını ve

Daha amiyane bir tabirle, bir çocuğun suç işlemesi durumu söz konusu olduğunda çocuğun geri kazanılmasını sağlamak için onu tutuk ya da ıslahevine göndermeden önce ailesinin, bu mümkün değilse koruyucu bir ailenin yanında toplumla yeniden bütünleştirmek görevi Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'yle taraf devletlere verilmiştir[5].

Bir kavram karmaşası:
Denetim-Gözetim-Denetimli Serbestlik ve Probasyon

Toplumsallık ilkesine dayanarak oluşan yapılandırıcı adaletin amacının korumak, tazmin etmek ve suç olgusunun tekrarını önlemektir. Yapılandırıcı adalet hem faili, hem mağduru[6] hem de toplumu, öte yandan bu üçlü arasındaki dengeyi korumaya çalışır.

Gözetim, cezanın sabitleşmesi ve infazı durumlarında erteleme kararı verildiğinde uygulanır. Hâkim, kişinin kurumda cezalandırılması ya da ıslah edilmesine değil, toplum içinde cezalandırılmasına ve ıslah edilmesine karar verir. Kişinin bu süreyi tek başına geçirmesi uygun olmayacağından yanına bir görevli verilir. Bu görevli kişiyi suça iten nedenlerden uzaklaştırmaya, bunlarla başa çıkabilmesini sağlamaya, bu iki olgu için ihtiyaç duyabileceği desteğe yönlendirmeye çalışır. Aynı zamanda kişinin yakın çevresiyle de çalışmak ve bu hizmetlerin onlara da ulaşmasını sağlamakla yükümlüdür. Bu açıdan gözetim çok kurumlu bir mekanizmadır, çünkü insanın toplum içinde gereksinim duyduğu bütün sistemlerin bir arada çalışmasını gerektirir. Sözgelimi suça iten nedenlerden bazıları işsizlik ve göç ise[7] iş sağlamak ve göç nedeniyle kişilerin toplumla kopuk olan bağlarını yeniden onarmak için, meslek eğitimi ve istihdam ile yeni çevre

---

eksikliğini duydukları mekanizmaların (sağlık, eğitim, meslek edindirme, istihdam, sosyal etkinlikler vb.) harekete geçirilmesini gerektirir. Bu yolla aynı zamanda mağdur gözüyle bakılan genç failin hem kendisini ve ailesini, hem çevresini destekleyerek onların güçlenmesini sağlar.

4 Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, madde 40.

5 Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, madde 40.

6 Yapılandırıcı adaletin mağduru korumasına yönelik anlayışı 'suçlu-mağdur karşılaştırılması' çalışmasıyla gerçekleşir. Arabuluculuk ya da mediasyon (*mediation*) adıyla da bilinen bu çalışmada mağdurun faille yüz yüze görüşmesi için birtakım önçalışmalar yapılır ve görüşmenin her iki tarafın da kabul edeceği yasal olarak da onaylanan bir tazmin türüyle giderilmesi konusunda anlaşmayla noktalanması hedeflenir. Yazımızın konusu bu olmadığından dolayı yaklaşımı irdelemeyeceğiz. Ancak tazmin türünün, maddi zarar söz konusu olduğu halde manevi bir tazmin olabileceğini de vurgulamakta yarar görmekteyiz.

7 Suça iten nedenler konusunda yapılan çalışmaların geneline baktığımızda pek çok etkenin sıralandığını görüyoruz. Genellikle ekonomik yoksunluk, göç gibi nedenler Türkiye için başta sayılan nedenlerdir. Ancak 'bütün yoksullar suça eğilimlidir' gibi ters, anlamsız, çok yanlış yargılara neden olabilecek bir yorumlama 'masa başı' adı verilen anlamsız politikaların ve uygulamaların gerçekleşmesine yol açacaktır. Suçun ya da herhangi bir sosyal davranış-tutum olumsuzluğunun hiçbir şekilde tek bir nedeni yoktur. Bunlar bireysel, çevresel ve toplumsal çok etmenli olgulardır.

edinimi sağlayabilecek etkinliklere yönlendirmek gerecektir. Kısaca üç başlı gibi görünen bu çalışmalar, aileyle, çocuklarla, yakın çevreyle olmak üzere ön çalışmayı ve bundan sonra da sağlık, eğitim, spor, şiddet azaltma, kendini ifade etmeyi öğrenme, kendi sorunlarıyla başa çıkma, alkol ya da madde bağımlılığı önleme ve tedavi gibi çok çeşitli bir yelpazede bulunan programlar gerektirmektedir ve bunlar da çok farklı uzmanlık alanları gerektiren çalışmalardır.

Dünya tarihinde gözetim ilk kez 1841 yılında Boston kentinde bir ayakkabı satıcısı olan John Augustus tarafından gerçekleştirilmiştir. Latince kökeni itibarıyla 'test etmek' anlamına gelen *probare* eyleminden türettiği *probation* terimi günümüzde Batı dillerinde yoğun olarak kullanılmaktadır. Augustus'un ilk etkinliği, o tarihte Boston Polisini, alkol sorunu olan kişilerin tutuklanması yerine kendi yerine getirilerek bu sorunlarını yenmelerine yardımcı olabileceği konusunda ikna çalışmalarıyla başladı.

İlk denemelerinin olumlu sonuç vermesi üzerine başka suçlar işleyen kişilerin de kendisinin denetimine verilmesini sağladı. 1843'te biri 8 diğeri 10 yaşında olan iki kız ile 11 yaşında olan bir erkek çocuğunu gözetime aldığında ilk kez çocuklarla çalışmaya başlamıştı. Her üçü de hırsızlık suçundan mahkum olmuştu. 1846'da, yaşları 9 ile 16 arası değişen 30 çocuğun gözetimini sürdürüyordu (Binder, Geis, & Bruce, 1997'den akt. mncorrections.org[8]).

Kendi dilinden anlatısına göre Augustus kadın, erkek 1100 kişinin gözetimini gerçekleştirmiştir[9]: ".... bunların yüz on altı tanesi on altı yaşın altına erkek çocuklar, seksen yedisi 14, yirmi yedisi 12 yaşın altında ve dört tanesi de 7 yaşındaydı. Bunların arasında sadece 12'sinin durumu düzeltilemedi" (s.96-97).

Bu örnek uygulama çalışmalarından sonra Massachusetts eyaletinde bazı yazal düzenleme çalışmaları başladı. Çocukların kapalı kurumlarda cezalandırılması yerine farklı yollarla suç davranışı göstermelerini engellemek üzere olan ilk gözetim yasası ise 1878 yılında yine bu eyalette kabul edildi ve 'National Center for Juvenile Justice' adı altında kurulan merkezde resmi gözetim görevlileri çalışmaya başladı[10]. 1900-30 arasında birçok eyalet gözetim yasasını kabul etti. Yaklaşık olarak aynı tarihlerde gözetim Avrupa ülkelerine de hızla yayılmaya başladı.

---

8 Bu bilgi 'Binder, A., Geis, G., & Bruce, D. D. (1997). Juvenile delinquency: Historical, cultural and legal perspectives. Cincinnati, OH: Anderson Publishing, Co.'den alıntı yapan http://www.mncorrections.org/mca/probationhistory.htm adlı sayfadan alınmıştır.

9 Bu bilgi, Augustus, J. (1852). A report of the labors of John Augustus. Boston: Wright & Hasty, Printers. (Republished in 1984 by the American Probation and Parole Association, Lexington, KY.)'den alıntı yapan http://www.mncorrections.org/mca/probationhistory.htm adlı sayfadan alınmıştır.

10 Bu bilgi, National Center for Juvenile Justice. (1991). Desktop guide to good juvenile probation practice. Pittsburgh, PA: Author'alıntı yapan http://www.mncorrections.org/mca/probationhistory.htm adlı sayfadan alınmıştır.

Ülkemizde ise gözetim teorik olarak 1979'dan beri mevcuttur. Ancak gerek çocuk mahkemeleri sayısının öngörüldüğü gibi art(a)maması, mahkemelerde görevlendirilen uzmanların sayısının yetersiz kalması, uzmanların çeşitli fiziksel sorunlar nedeniyle gözetimini üstlendikleri gençlere yeterince ulaşamaması, kurumlararası eşgüdümün sağlanamaması gibi daha sayılamayacak pek çok neden sürdürülebilir bir gözetim mekanizmasının kurulmasını teşvik edememiştir.

Bugün ülkemizdeki yeni mevzuat çalışmaları doğrultusunda 'denetimli serbestlik', bazı bilimsel çalışmalarda 'probasyon' adını alan ve bazen de 'denetim'le[11] karıştırılan gözetim konusunda belli bir terim birliği sağlanamamıştır. Akademik çalışmalarda ve 1979'dan beri yürürlükte olan 2253 Sayılı Çocuk Mahkemeleri Kanunu'nda ve en son 1982'de revize edilen ilgili yönetmelikte "gözetim" terimi kullanılır. Ancak yukarıda da değinildiği gibi, Yeni TCK ile birlikte artık yetişkinlere de uygulanması öngörülen gözetim için "Denetimli Serbestlik' terimi kullanılmıştır. Bu terimin kullanılması, gözetim kavramı konusunda yukarıda anlatılan Avrupa hukuk sistemi yerine Anglo-Sakson hukuk sistemini anımsatmaktadır. Anglo-Sakson sisteme göre 'gözetim' öncelikli olarak bir toplum için cezalandırma ve denetleme mekanizmasıdır. Bu nedenle kurum içinde tutukluluk yerine kontrollü bir serbestliği ifade eden bu terimi kullanmaktadırlar. Yetişkinler için tartışılabilir olan bu yaklaşım, çocuklar söz konusu olduğunda kesinlikle reddedilmesi gereken bir yaklaşımdır. Çünkü yine yukarıda açıklandığı gibi çocuklar, denetlenmesi ve cezalandırılması gereken fail tanımlanmasına kesinlikle dâhil değildirler.

Özet:

Çocuk adaletinde son dönem insan hakları konusundaki gelişmeler doğrultusunda önemli değişiklikler söz konusudur. Bunların Türkiye'deki yansımalarına bir örnek vermek amacıyla gözetim sistemi ele alınmıştır. Bu makalede gözetimin doğuşu, tarihi ve Türkiye'de bugüne kadar yapılan gözetim hakkında çalışmalar hakkında bilgi verilmektedir.

Anahtar sözcükler: Çocuk suçluluğu, gözetim, çocuk adaleti.

11 Denetim, çocukların henüz yargı sistemine dâhil olmadan savcılık aşamasında haklarında tedbir kararı verilmesi üzerine işleyen bir mekanizmadır. Gözetimden temel olarak iki noktada farklılık gösterir: Denetim, ceza ehliyetine sahip olamayan çocuklar suça karıştıklarında uygulanır. Yani çocukların yaşı küçüktür. Daha yoğun bir önleme programına tâbi tutulurlar. Gözetimde ise genç, ceza ehliyetine sahiptir, suçu sabitleşmiştir ancak cezasının infazı ertelenir ya da iyi halinden dolayı tahliyesi erkene alınırsa uygulanır. Uygulanan program önlemeye yönelik olmakla birlikte denetleme de uygulanır.

Abstract:
There are many important changes in juvenile justice system regarding recent developments on human rights. Probation system has been considered as an example of those developments' reflections in Turkey. This article is about the beginning, the history of probation and the studies done in Turkey on the topic.

Keywords: Juvenile delinquency, probation, juvenile justice.

Suç, Çocuk ve Damgalanma: Kısa Bir Vaka Sunumu[1]

Emrah KIRIMSOY*

Suç" hepimizin uzaktan yakından bildiği bir kavram. Kuralların yok sayılması, hiçe sayılması gibi genel tanımların arkasında çok geniş bir yelpazesi var. Bakkaldan sakız, sahaftan kitap çalmaya, şu sıralar çok gündemde olan kapkaççılıktan adam yaralamaya, cinayete, tecavüze kadar uzanan davranış biçimlerini kapsıyor. Basit bir çıkarımla da bu davranışları yerine getirenlere yaygın olarak "suçlu" deniliyor. İşte bu hitap ile bireyleri, sanki işaret parmağımızla göstermiş gibi oluyor ve zihnimizdeki ön yargılar doğrultusunda sınıflandırıyoruz. Bu sınıflandırmamız, onlara karşı davranışlarımızın belirleyicisi oluyor. Bu noktada da tanımlamanın, bireye yönelik davranışları ne kadar olumsuzlaştırıcı bir özelliği olabileceği ortaya çıkıyor.

Son yıllarda kanunla ihtilafa düşmüş çocukların sayısının giderek arttığını gerek çevremizden gerekse medyadan takip edebiliyoruz. Öte yandan bir neden sonuç ilişkisi olarak ortaya çıkan suça yönelme davranışının, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme doğrultusunda çocukların yüksek yararını gözetmeyi taahhüt eden ülkemizde, çocuklar açısından özel bir biçimde ele alınması gerektiği net bir biçimde karşımıza çıkıyor.

Çocuğun yüksek yararına taraf olmak odakta olunca, "çocuk" ve "suç" kavramlarının bir araya geldiği durumlarda, tanımlamaların bu yaklaşıma göre değiştiğini görüyoruz. En basiti parmağımızla göstermemek için "suçlu çocuk" demiyor, "suç işlemiş" gibi çocuğun yaptığı davranışa odaklanan, "kanunlarla ihtilaf

1 Ulusal Sosyal Psikiyatri Kongresi'nde (Mayıs, 2004) "Kanunlarla İhtilaf Halindeki Çocuklar ve Damgalanma" başlığı ile sunulan bildiriden yararlanılmıştır.

* Sosyal hizmet uzmanı- Bilim uzmanı, Türkiye Çocuklara Yeniden Özgürlük Vakfı.

halinde bulunan" veya "mahkeme ile ilişkisi olan" gibi çocuğun içinde bulunduğu duruma odaklanan veya "suça itilmiş" gibi çocuğun suç davranışı göstermesinin nedenlerine odaklanan terimleri kullanıyoruz. Bu terimler çocuklara yönelik hizmetlerin yapılandırılmasında ve en önemlisi, onlara yönelik yaklaşımların oluşmasında belirleyici oluyor. Bu nedenle damgalayıcı olmayan "ortak bir dil" yaratılması daha çok önem kazanıyor.

Toplumun her biriminde, özellikle de toplumu yönlendiren bir güç olarak medyada oluşan damgalanma, bu çocukların başrolü oynadıkları bir senaryonun oluşmasına neden oluyor. Başka bir ifadeyle damgalanma, çocukların kendi sosyal, ekonomik ve psikolojik özellikleri ile birleşince geleceklerini şekillendiriyor.

Damgalanmanın çocukların yaşamlarını nasıl biçimlendirebildiği ile ilgili olarak, Türkiye Çocuklara Yeniden Özgürlük Vakfı (TÇYÖV) aracılığıyla tanıştığım bir çocuk hakkında kısa bir vaka aktarmaya çalışacağım. Gerçek isim ve mekânları kullanmadığım anlatımımda, çocuğun yaşam örüntüsü ve kendini gerçekleştirme süreci içerisinde neler yaşadığını aktarmaya çalışacağım.

Ahmet

Ahmet 17 yaşında, ortaokul 2'den terk. Uzun boylu ve normal kilolu; "yakışıklı" olarak tanımlanabilecek bir görünüşü var. Yapılı görünümünün arkasında çok duygusal bir yapısı var. Ailenin en büyük oğlu. Dört erkek kardeşler. En küçüğü 2 yaşında, diğerleri 14 ve 16 yaşında. Anne ev hanımı. Babanın bacağından rahatsızlığı var. Sigortalı bir işte ve asgari ücret karşılığında çalışıyor. Bir gecekonduda oturuyorlar.

Ev ziyareti sırasında önceliklerin, aile içerisinde baskın olan anne tarafından belirlendiği ortaya çıkıyor. Örneğin çocuklar ikişer ikişer salonda çekyatların üzerinde yatarken, evin temel ihtiyacı olmayan mutfak eşyası (elektrikli karıştırıcı vb.) alındığı görülüyor.

Aile üyelerinin ortak duygu ve tutumu "kadercilik", "umutsuzluk" ve "doyumsuzluk". Annenin ve babanın Ahmet'e karşı tutumu "Bu çocuk adam olmaz!" ifadesi ile özetlenebiliyor.

Ahmet'in okula devam etmemesi yadırganmamış, takip edilmemiş ve vazgeçirilmeye çalışılmamış. Aksine ek ekonomik yük getirmeyeceği için desteklenmiş. Ancak okulu bırakınca hemen bir iş bulması için, özellikle anne tarafından yoğun baskılar yapılmış. Ahmet, çok farklı marjinal işlerde çalışmış. Çalıştığı işlerin daha çok üretime yönelik olmasını tercih etmiş. Simit satma, tezgâhtarlık, ayakkabı boyama gibi işleri 'racona ters' olarak tanımlıyor. Daha çok tanıdıklar çevresinde çalışmış olduğu için, emeğinin karşılığını da alamamış. Bir ara bir mobilyacının yanında aldığı fayans döşeme eğitimi sonunda fayans döşemeye başlamış. Bir süre sonra düşük gelir ile gereksinimlerini karşılayamadığını anlayınca, para kazanabileceği farklı işlere

yönelmiş. Arkadaşlarıyla birlikte yöneldiği bu farklı işlerde çok daha az yorulduğunu ve günlerinin çok daha rahat geçtiğini fark etmiş. Tabii bu arada sigara ve alkol kullanmaya, mobilyacının yanında çalışırken de tiner çekmeye başlamış.

Bu süreç içerisinde ev ortamı kendisi için iyice çekilmez hale gelmiş. Anne sürekli eve para getirmesini istiyor, onu aşağılıyor ve evden kovuyor. Baba sessiz bir şekilde izliyor. Kardeşler arasında rekabet başlıyor. Kendisinden küçük olan, düzenli olarak çalışıp eve para getirdiği için anne tarafından onunla kıyaslanıyor. En küçük kardeşin yaşı küçük olduğu için annenin çocuklara eşit ilgi göstermemesine neden oluyor. Böylece Ahmet, evde kendini rahatsız ve eve ait hissetmemeye başlıyor. Arkadaşlarıyla sabahlara kadar dışarıda dolaşıyor. Onlarla eğleniyor ve bir grubun üyesi olmanın kuralı ne ise o kuralları yerine getiriyor.

Ahmet'in çocuk mahkemesi ile ilk ilişkisi 15 yaşındayken başlamış. Tutuksuz yargılanıyor. Ufak ufak derken dosya sayıları artıyor. Ama eli yüzü düzgün ve okula kayıt olma hakkı açık olduğundan, ayrıca bir ikamet adresi bulunduğundan tutuksuz yargılanmaya devam ediyor.

Onunla ilişkimiz çocuk mahkemesinin onu, Gençlik Merkezi'ne (TÇYOV) yönlendirmesi ile başladı. Kendisiyle yapılan görüşmede sonunda onun için iş ve eğitim olanakları, boş zaman değerlendirmesi, psikososyal destek ve bağımlılığı ile ilgili hizmetler konusunda bir bireysel gelişim planı hazırladık. Bu plan doğrultusunda aileyi de işin içine katarak küçük adımlardan oluşan bir merdiven yarattık. Yaklaşık bir yıl çok düzenli olarak sosyal etkinliklere katıldı. Fayans döşeme konusunda meslek eğitimi aldı. Ufak tefek sağlık sorunları çözüldü. Bağımlılığı ile ilgili olarak AMATEM'e yatırıldı. Açık ilköğretim okuluna kayıt oldu. Aile ziyaretleri yapıldı. Anne ve baba ile görüşmeler yapıldı. Bu süreç içerisinde Ahmet'teki değişim gözle görünür bir şekilde idi. Gülüyordu.

Meslek kursu bittikten sonra iş bulma konusunda oldukça uzun bir süreç yaşandı. Suç türünü bilmeden işe almak istemeyenler, işe başladıktan sonra "bu çocuk diğer çalışanları ürkütüyor, ben dert istemiyorum" gibi ifadeler onun düzenli bir işe girmesine engelledi.

Bir taraftan engeller, diğer taraftan eski akran grubunun heyecanlı yaşantısı Ahmet'i ikilemde bıraktı. Ara ara onlarla buluşmaya başladı. Bunu yaparken de onlarla dertleşmeye yani kendini iyi hissetmeye ihtiyacı olduğunu söylüyordu. 'Beni, onlar anlıyor' diyordu. Arkadaşları ile ilişkisi sırasında tabii onların hayatına ayak uydurmak için sürekli birilerine borçlanıyor, kimliğini rehin bırakacak duruma geliyordu. Ailenin de denetimi ve koruyuculuğu yok denecek kadar azalmıştı: Ahmet'in eve gitmemesinden, eve para getirmeyişinden kimse yakınmıyordu.

Bir gece saat 22.30 civarında vakıfta barınan ve vakıf çalışmalarına destek veren öğrencilerden biri telefon açarak giriş kapısının önünde birinin kanlar içerisinde yattığını

söyledi. Hemen ambulans çağırmasını söyleyip apar topar Numune Hastanesi'ne gittik. Acil'den girince kanlar içerisindeki çocuğun Ahmet olduğu, vücudunun hemen her tarafında façalar bulunduğunu ki bunları kendisi yapmıştı, oldukça fazla alkol ve hap aldığını öğrendik. Acildeki ilk müdahaleden sonra hayatı tehlikesi olmadığını söyledi, doktorlar. Üzerini biraz temizledikten sonra serum bağlayıp beklememizi söylediler. Bu arada ailesine ulaşıp bilgi vermeye çalışıyordum ama yeni eve taşındıkları için telefonları yoktu; akrabalarına ulaşmaya çalışıyordum. Telefon defterim, kâğıtlar, kalem ve amcalar, dayılar, teyzeler derken nihayet babaya ulaşabildim. Ona eriştiğim için gerçekten çok mutlu olmuştum. Derin bir nefes alıp "Ali Bey, şimdi lütfen heyecanlanmayın. Her şey kontrol altında ama Ahmet, Numune Hastanesi'nin Acil'inde. Size ihtiyacı var." dedim. Kısa bir sessizlik oldu ve bana "Bu saatte dolmuş yok. Ben gelemem" dedi. Bu hiç beklemediğim bir cevaptı. Şaşırmış ve bir o kadar da sinirlenmiştim ama yine de en sevimli halimle "Ahmet Acil serviste ve size ihtiyacı var. Sizi görmek istiyor" diye tekrarladım. "Yarın eve gelsin" dedi ve kapattı.

Ahmet'e o gece üç şişe serum verildi. Saat 03.30 civarında kendine gelir gibi oldu. "Babam gelmedi mi?" diye sorunca hiçbir cevap veremedik. Evine bırakmak istedik, istemedi. Biz de onu teyzesinin evine götürdük.

Aradan bir iki gün geçti ve kardeşi, birilerinin Ahmet'i E-5 karayolunda kovaladığını, onun da karşıdan karşıya koşarken kamyonun altında kaldığını söyledi. Ahmet 17 yaşındaydı...

Sonuç

Bir çocuğun maruz kaldığı "kıyaslama ve farklı muamele" onun yaşam alanını daraltıp bir kısırdöngü içerisine sokar. Ahmet sürekli kaçıyordu; borçlarından, borçlandığı insanlardan ama en önemlisi kendisinden. Çünkü kendini ifade etmek, "ben buradayım, benim ihtiyaçlarım var" demek için gösterdiği davranışlar onu bir kısır döngünün içerisine sokmuştu. Suç işlemiş olduğu için işe giremiyordu. Girdiği işyerlerinde **kıyaslanıyor ve ona farklı muamele yapılıyordu.** Akran grubunun yerini alacak farklı bir grubun üyesi olamıyordu. Girdiği akran gruplarında **kıyaslanıyor ve ona farklı muamele yapılıyordu.** Ailesinin ona olan veya olmayan bir inancı kalmamıştı. Aile içerisinde **kıyaslanıyor ve ona farklı muamele yapılıyordu.**

Konu çocuksa deneme yanılma yöntemine başvurulamaz. Çocuğun kendisini yeniden kabullenmesini ardından ailesinin ve çevresinin ve de toplumun onu kabullenmesini sağlamak gerekiyor.

Çocukların yardım çağrılarını duymazdan gelmeyelim!

Özet :
Yasalar hem ortak yaşam kurallarını hem de bu kurallara aykırı hareket edenlere uygulanacak yaptırımları belirler. Ancak yasalarda yazılı olmayan yaptırım, kıyaslamak ve farklı muamele yapmak demektir, başka bir deyişle damgalamaktır. Bu makalede bir çocuğun maruz kaldığı kıyaslama ve farklı muamelenin, onun yaşamını nasıl zorlaştırdığı aktarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Damgalama (etiketleme), çocuk ve suç

Abstract:
Laws determine both the rules for common life and the sanctions which will be given to the individuals who are against these rules. A sanction which is not determined by law however is to compare and to treat in a different way, in other words is a stigma. This article is about a history of a child who is experienced comparison and different treatment through his life.

Keywords: Labeling (stigmatization), child delinquency.

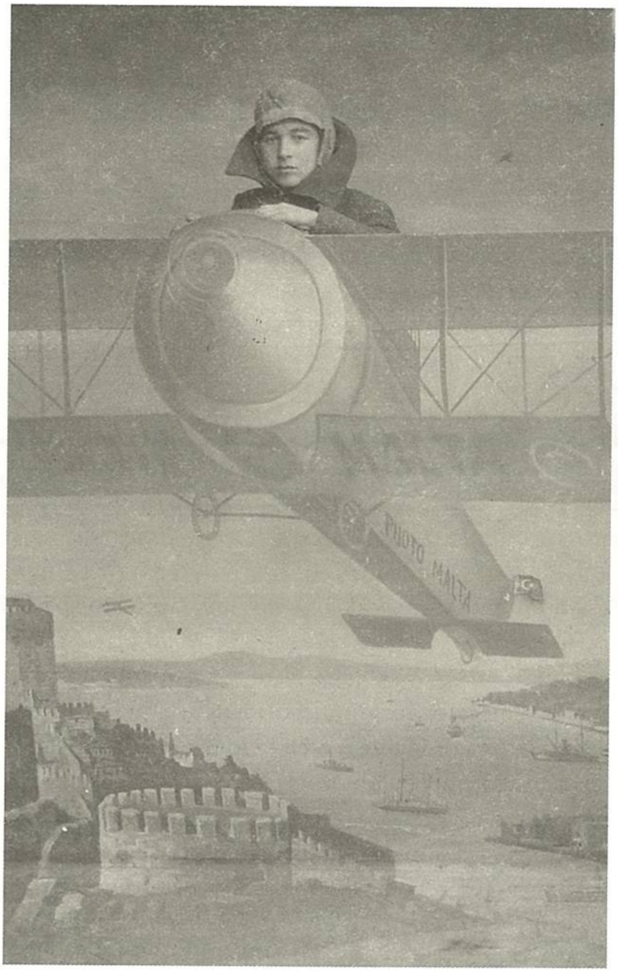

Ahmet YÜKSEL Arşivi

Çocuk Manzaraları

Özlem Cankurtaran ÖNTAŞ*

Çocukları bir oyun bahçesinde, okulda, anne ve babasının yanında görmek hepimizin huzur bulduğu manzaralardandır. Çocuğa sokakta çalışırken, uçucu madde kullanırken, dilenirken, hırsızlık yaparken tanık olmak alışmaya başladığımız manzaralar olsa da huzursuz olmamıza neden olmaktadır. Ben bu yazıda doktora tezimi yaptığım sırada tanıklık ettiğim çocuk manzaralarından söz edeceğim. Araştırmam, çocuk hakları bağlamında suça itilen çocuk ve polis ilişkisini incelemek ve değerlendirmek üzerinedir. Konudan da anlaşılacağı üzere çocuklarla karakol, çocuk şubesi ve tutukevi gibi çocuk kavramıyla pek de bir arada düşünmeye alışmadığımız mekânlardaki karşılaşmalardan söz edeceğim.

Araştırmama sayısal verilere göre çocukların suç nedeniyle çok sık geldiği bir karakolda haftada bir gün gözlem yaparak başladım. Bir çocuk (14 yaşında), babasının üvey annesini silahla tehdit etmesi nedeniyle karakola kadının şikâyetinin üzerine, yaşananlarla ilgili ifadesi alınmak üzere babasıyla birlikte getirilmiştir. Yetişkinlerin bir meselesinde çocuğun bir aracı olarak ifadesinin alınması, bir biçimde çocuğun gördüklerini ve yaşadıklarını değil de doğal olarak babasını korumak üzere bir kurmaca öykü oluşturulmasına neden olmuştur. Bu yaşanan aslında çocuğu yalan söylemeye zorlamak yani onu duygusal olarak istismar etmek anlamına gelmektedir.

Karakolda bulunduğum bir başka gün çocukların gözaltı süreçlerinin nasıl olduğunu öğrenmek istediğimde yasada nasıl uygulanması gerekiyorsa onların yapıldığı söylenerek geçiştirilmeye çalışılıyordu. Bu arada da polisler bana sürekli araştırmacı

* Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Öğretim Görevlisi.

olarak çocuk meselesini yanlış yerde araştırdığımı bunun için Emniyet örgütü içinde yeni yapılanan Çocuk Şubesi'ne gitmem gerektiği, ya da oraya bile gitmemin çok doğru olmayacağı, onun yerine çocuk yuvasına yada okullara gitmemem gerektiği üzerine sürekli öğütler veriyorlardı. Bu konuşmalar sırasında bir öğleden sonra 16 yaşlarında bir çocuk, 14 yaşında bir arkadaşıyla cep telefonu satan bir yere müşteri gibi girmişler ve büyük olanı bir telefonu çalarak kaçmıştır. Bu sırada küçük olan çocuğu iş yeri sahibi orada tutarak dövmüş sonra karakola getirmiştir. Telefonu çalıp kaçan çocuğu da işyeri sahibinin oğlu yakalamış ve karakola getirmiştir. Çocuk karakola getirildiğinde polisler bana dönerek "işte mutlu oldunuz mu geldi bir çocuk" dediler. Bir çocuğun karakola gelmesi aslında onları da belki rahatsız etmişti. Çocuk korku içindeydi ve dili tutulmuştu. Gelir gelmez o günkü karakol nöbetçisi olan polis çocuğa hemen refleks olarak kelepçe taktı. Bu sırada içeriden emekliliği yaklaşmış bir polis memuru gelerek kelepçeyi çıkarmalarını istedi. Çocuk iyice korkmuş, sorulara yanıt veremiyordu. Kelepçeyi çıkartan polis çocuğu bir odaya konuşmaya götürdü. Ben de araştırmacı olarak odaya girmek istediğimde diğer polisler şimdi polisle çocuğun yanına hiç kimsenin giremeyeceğini kesin bir dille ifade ettiler. Çocuk odadan çıktığında yüzü kıpkırmızı olmuştu, belli ki tokat yemişti. Polis, "bunun daha önce de cep telefonu hırsızlığı var" dedi. Çocukla ilgilenen polis, daha önceki konuşmalarımızda bana ilk kez suç işleyen bir çocuğun mutlaka devletin tepkisini görmesi gerektiğini ve devleti temsil eden polisin de en azından çocuğa devletin tokadını göstermesi gerektiğini savunmuştur. Odada çocukla bir pazarlık yapılmıştı ve çocuk olan biten her şeyi anlatmıştı. Bunun üzerine çocuğun polis kayıtlarında adı olup olmadığı araştırılmıştır ve beni bu süreçte en çok rahatsız eden şeylerden biri olarak ne ailesine ne de avukata haber verilmiştir. Bütün bu uygulamalar çocuk haklarına son derece aykırı uygulamalardır. Bu arada diğer çocuk da karakola getirilmiş ve sürekli ağlıyordu. Ağlarken "ben imamın oğluyum, ben yapmadım, ne olur beni bırakın " diyordu. Büyük olanın hâlâ dili tutulmuştu ve hiçbir şeye doğru dürüst yanıt veremiyordu.

Polisler çocuğun daha önce de cep telefonu çalmış olması nedeniyle kendi sorumlu oldukları bölgenin dışında bir olay olduğundan İlçe Emniyet Müdürlüğü'ne bağlı çalışan aslında Terörle Mücadele olarak görev yapan sivil polisler tarafından "mülakata" (polisler çocukları sorguya almalarına rağmen buna mülakat diyerek sürecin hukuka uygunluğunu sağladıklarını düşünmektedirler) alınmaları gerektiğini bildirmişlerdir. Gözlemlerim sırasında çocuklar adına en çok ürktüğüm noktalardan birisi gerçekten herhalde bu uygulamaydı. Bir süre sonra iki sivil polis geldi ve çocuklarla "mülakat" yaptılar. Biri iyi diğeri kötü polisi oynuyordu. Onlar da çocukları ayrı bir odaya alarak konuştular ve çocuklarla birlikte bir başka yere gittiler. Çocukları nereye götürdüklerini sorduğumda olayı nasıl yaptıklarını çocukların göstermesi için olay yerine gittiklerini belirttiler. Yer gösterme de çocuğa özgü adalet sisteminde olmaması

gereken işlemlerden biridir. Çocuğun ifadesini alamadığı halde polisin çocuğu suçun işlendiği yere götürüp nasıl yapıldığını göstermesi haklarının ihlal edildiği anlamına gelmektedir. Sivil polislerle çocuk bir süre sonra geldiler ve garip olan çocuk olan bitene karşı duyarsızlaşmaya başlamış yüzünde anlamsız bir gülümseme belirmişti.

Ertesi gün karakola gittiğimde karakolda başka bir ekip çalışıyordu. Çocuğu sorduğumda nezarethanede bazı çocukların olduğunu onlara bakmamı söylediler. Nezarethane o kadar karanlıktı ki hiçbir şey görülmüyordu. Çocuklara seslendiğimde öne doğru geldiler, bu çocuklar benim gözaltı sürecini takip ettiğim çocuklar değildi. Karakol nöbetçisine ve o günkü grup amirine çocukları sorduğumda çocuğun diğer cep telefonu hırsızlığı nedeniyle bir başka karakola götürüldüğünü öğrendim. Öğleye doğru çocuk polisler tarafından getirildi ve hâlâ yüzündeki o anlamsız gülümseme devam ediyordu. Birkaç kere diğer karakolda ne olduğunu sormama karşın en sonunda bir yanıt almıştım. Böylece polisler diğer cep telefonu hırsızlığına ilişkin cep telefonunun sahibinin şikâyetinden vazgeçtiğini söylediler.

Akşam çocuğun yaşadıklarını bir sonraki gün nöbetçi olan polis memurundan öğrenebilmiştim. Akşama doğru sürekli ağlayan çocuğun suçsuz olduğuna kanaat getirip onu bırakmışlardı. Gece yarısı 18-19 yaşlarında iki genç sarhoşluk nedeniyle çevreye zarar vermekten karakola getirilmişlerdi. Benim gözaltını takip ettiğim çocuk diğer gençlerle aynı nezarethanede kalınca korkup bağırmaya başlamıştı. Bunun üzerine bu iki genç onu dövmeye başlamışlardı. Sesler üzerine nöbetçi polis memuru gidip hepsini birden dövmüştü. Çocuklar için karakolda ayrı bir mekân olmayışının en önemli problemlerden biri olduğu söylenebilir.

Gözaltı süresince çocuğun şaşkınlık nedenlerinden biri de bunun nasıl bir süreç olduğu ve haklarının ne olduğunun ona anlatılmamış olmasıdır. Çocuğun son olarak İl Emniyet Müdürlüğü'nde tek tek parmaklarının ve elinin tamamının izlerinin alınması onu en çok rahatsız eden ve anlamasını zorlaştıran bir uygulamaydı. Yine çocuğa neden bu biçimde parmak izinin alındığının açıklanmaması onun endişesini arttıran bir durumdu. Yanında bulunan diğer çocukların "oğlum sabıkalandın, yandın bundan sonra" biçimindeki tepkileri de cabasıydı. Sonuçta çocuk hakkında tutuksuz yargılama kararı verilmişti. Bu kararın ne anlama geldiği de ona anlatılmamıştı. Birkaç ay sonra çocuğu ziyaret etmek istediğimde ailesi çok tedirgin oldu. Aileyi ziyarete gittiğimde çocukla görüşemedim. Bir gecekonduda oturan aile çocuğun bu durumundan çok rahatsız olmuştu ve özellikle komşularının olayı duymalarını istemiyordu. Benden de komşuları kim olduğumu sorarlarsa başka bir neden uydurmamı istediler. Çocuk okulu bırakmış ve bir yerde çalışmaya başlamıştı...

Başka bir karakolda bir çocuk yuvasından kaçan 9-10 yaşlarında bir çocuk mahallenin bir başka çocuğu tarafından "amca bu kaybolmuş" diyerek getirilmişti. Çocuğun kaçtığı yuva, karakolun bulunduğu yere oldukça uzakta kalıyordu. Çocuğun

yeniden kuruma teslimi polisler için en önemli sorunlardan biri haline gelmişti. Sabaha kadar çocuğun kalacağı karakol kentin en sorunlu bölgelerinden birinde bulunmaktadır. Bunun için çocuğun aslında en kısa zamanda yaşadığı yuvaya götürülmesi gerekmektedir. Ancak bu bir türlü gerçekleştirilemedi...

Karakol manzaralarından sonra çocuklara özgü bir kurum olarak yapılandırılmaya çalışılan Çocuk Şubesi'nden söz etmek isterim. Çocuklara özgü kılınmaya çalışılan bu kurum ne yazık ki resmi kıyafetli polislerin çalıştığı bir İlçe Emniyet Müdürlüğü'nün bulunduğu binada bulunmaktadır.

Çocuk Şubesi'nde darp nedeniyle bulunan bir çocuğun babası işlemlerin neden bu kadar uzun sürdüğü ve çocuğunun gece yetişkinlerle birlikte karakolda nezarethanede kalmasının korkunç bir durum olduğunu anlatmıştır. Çocuk Şubesi'nden sonra savcılığa kadar çocuklarla birlikte gitmiştim. Gözaltı sürecinin tüm aşamaları tamamlanıp çocuklar savcının karşısına çıktıklarında o kadar çok prosedür gerekmişti ki ben bile süreci anlamakta zorluk yaşamıştım. Birlikte gittiğim çocuklardan biri cinsel suç nedeniyle gözaltına alınmıştı. Çocuğun babası Adliye'ye çocuğunu teslim almaya gelmişti. Ayrılırken çocuğun babası bana yaklaşarak "biz bu çocuğu ne yapacağız, bazen hırsızlık da yapıyor" demişti. Giden çocuklarla ben de birlikte gitmiştim. Baba o kadar ne yapacağını bilmez haldeydi ki insan onun umutsuzluğu karşısında iyice güçsüzleşiyordu. Ona birkaç kurum önerdim ama bilmiyorum ne yaptı.

Özellikle evden kaçan ve madde kullanan çocuklar Çocuk Şubesi'nin en büyük sorunu olmuştur. Çocuk Şubesi'ne giderken bir çocukla polisin şu konuşmasına tanık olmuştum. "Sen yine mi geldin oğlum, tabii burada herkes sana iyi davranıyor...".

Kentte bazen polislerin sokakta yaşayan çocukları, dilenenleri vb. topladıkları bildiğimiz, duyduğumuz bir uygulamadır. Bazıları için kentin görünümünü bozan bu çocuklar ve yetişkinler toplanıp Çocuk Şubesi'ne getirilmişlerdi. Bir süre burada kalacaklardı ve yeniden sokaklara döneceklerdi. O sahne herhalde hiç gözümün önünden gitmeyecek. Herkes çok sessiz bekliyordu. Sadece iki yaşlarında annesi dilenen çocuk biberonu elinde dolaşıyordu. Onlara "temiz" olan çocuk odasının kapıları açılmamıştı.

Tutukevine gelince, burası çocukların yargılandıkları süre içinde kaldıkları yerdir. Yargılanma sürecinin çok uzun sürmesi nedeniyle çocuklar çoğu kez cezalarını burada çekmektedirler. Tutukevinin kapalı olması ve koğuşların ağır demir kapılarla kapalı oluşu ve bir koğuşta 12 çocuğa kadar çıkan sayılarda çocuğun kalması bakımından beni oldukça rahatsız eden kurum modellerinden biridir. Tutukevinde her ne kadar sosyal faaliyetler ve bir takım kurslar olsa da çocuk için uygun bir yapılanması yoktur. Görüşme yaptığım çocuklardan biri lise 2. sınıfta okurken tutuklanmıştı ve tutukevinde kaldığı için artık kafasının çalışmadığını, bu izolasyondan çok rahatsız olduğunu belirtmiştir.

Çocuklar arasındaki ezme ezilme ilişkileri onların tek kişilik müşahede denilen bir odada kalmalarını tercih etmelerine neden olmaktadır. Yargılanmaları devam eden ve dolayısıyla suçları kesinleşmemiş bu çocuklar kendilerini "kader mahkûmu" olarak tanımlamaktadırlar. Rüyalarında tahliye olmak, ailesinin dizinin dibinden ayrılmamak, bir iş sahibi olmak ve evlenmek vardır. Tutukevinde araştırmamı yaparken görüştüğüm çocuklardan biri, burada çocukluğunu kaybettiğini, artık bir çocuk gibi neşeli olamadığını, gülemediğini ve daha da kötüsü çocuk masumiyetini kaybettiğini belirtmişti.

Çocukların gözaltı süreçlerinden başlayarak tutukevine kadar bir ezme ezilme döngüsünün sürekli kendini tekrar ettiği görülmektedir. Yukarıdaki çocuk manzaraları insana yaraşır bir dünyayı nasıl kuramadığımızın en önemli göstergeleridir...

Kaynak

Cankurtaran Öntaş, Özlem (2004), *Çocuk Hakları ve Sosyal Hizmetin Güçlendirme Yaklaşımı Bağlamında Suça Yönelen Çocuk Polis İlişkisi*, H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmetler Anabilim Dalı Yayınlamamış Doktora Tezi.

Özet:

Bu makalede çocuk hakları ve güçlendirme yaklaşımı bağlamında suça yönelen çocuk-polis ilişkisi konulu doktora tezi sırasında karakol ve çocuk şubesinde gözlemlenen çocuklar incelenmiştir.

Anahtar sözcükler: Suça itilen çocuklar, karakol, çocuk şubesi, polis, tutukevi, çocuk adalet sistemi.

Abstract:

This article is about the children who were observed at the polis station and juvenile bureau of the police during a doctoral study about relationships between juvenile offenders and police from the perspective of children's rights and empowerment approach.

Keywords: juvenile offenders, police station, juvenile bureau of the police, detention center, juvenile justice system.

Evde Mekteb, Oyuncaklar [Oyun ve Oyuncaklar]: (Çeviren: Sabiha Zekeriya [Sertel] - Belkıs Hanım - M. Zekeriya [Sertel]), İstanbul 1927, Türkiye himâye-i Etfâl Cemiyeti Çocuk külliyâtı: 4, Resimli Ay Matbaası, (3. Cilt)

Yasalarla Sorunu Olan Çocuklarla Gönüllü Çalışmalar

Yaşar ÇAVDAR*

Giriş

Çocuk suçluluğu birçok ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de güncel bir sorun haline gelmiştir ve her geçen gün giderek büyüyen bir sorun olduğu görülmektedir. Suçun bireysel değil, "*toplumsal*" nedenlerden kaynaklandığı bilinmektedir ve"*çocuk ve suç*" kavramları bir araya geldiğinde de, bu toplumsal sorumluluğu toplumun her üyesinin üstlenmesi gerektiği de kaçınılmazdır. Üstlenmemiz gerekmektedir çünkü bunun sonuçları direkt olarak topluma, toplumun bir üyesi olan bizlere yansımaktadır. Aslında bu toplumsal sorumluluk çerçevesinde bakıldığında toplumun kendi kendini cezalandırması gerekmekteyken, 12 – 18 yaş arasındaki, suçun anlam ve önemini, yaptığı davranışın suç olup olmadığını kavrayamamış bir kesimi cezalandırdığı ve ülke olarak altına imza attığımız Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'ni (ÇHS) yok saydığımızı görmekteyiz. ÇHS ve bizim yasalarımızda da belirtildiği üzere özgürlüğü kısıtlayıcı cezanın son çare olarak uygulanması gerekmekteyken, maalesef ülkemizde çocuklara yönelik *toplum içinde bakım* yöntemlerinin çok kısıtlı olarak uygulandığı ve özgürlüğü kısıtlayıcı cezaların son çare olarak değil, ilk başvurulan yöntem olarak uygulandığını görmekteyiz. Bu da bizim tutukevlerinde, cezaevlerinde, eğitim evlerinde hükümlü ya da tutuklu olan birçok çocukla karşılaşmamıza neden olmaktadır.

Adalet Bakanlığı'na bağlı olan bu ceza infaz kurumlarında karşılaştığımız çocuklar 12-18 yaşları arasındaki ergenlerdir. Ergenlik dönemi, büyüme atılımı ve ikincil cinsiyet

* Dostlar Dayanışma Derneği üyesi.

özelliklerinin belirmesiyle başlayıp, fiziksel gelişimin tamamlanmasıyla sona eren dönemdir. Bireyin, sosyal ve biyolojik değişimleri çok hızla yaşadığı bir dönemdir (Buhler ve Hurlock, 1985). Bu dönemde davranış bozuklukları, suça yönelme, alkol ve uyuşturucu kullanma gibi birçok sorunla karşılaşılmaktadır. Nalbant'a göre, bu dönemde işlenen suçları anlamak için ergenlik döneminin gelişimi ve sorunları çok iyi incelenmelidir. Erikson ise, ergenlik döneminde bunalımların, çatışmaların, değişikliklerin, tutarsızlıkların ve çelişkilerin, bireyde kimlik ve rol karışıklığına yol açtığını belirtir. Gencin, geçmişinden getirdiği özellikleri ile ergenlikte kazandığı özellikleri anlamlı bir bütün içinde örgütlenmesi gerekmektedir. Genç bu çabasında başarılı olduğu ölçüde psikolojik bir kimlik duygusuna, kim olduğuna, nerede bulunduğuna ve nereye gidiyor olduğuna ilişkin bir sezgiye ulaşacaktır (Akt. Eklindi, 1979 ve Yörükoğlu, 1985).

Yasalarla sorunu olan çocukların özellikleri konusunda bir genelleme yapılamamakla birlikte, genel olarak ceza infaz kurumlarında karşımıza çıkan gençlerin şu özelliklere sahip oldukları görülmektedir:

- Gençlerin birçoğunun geleceğe yönelik planlarının ve umutlarının olmadığını, varolan umutlarının da gerçek-dışı, olumsuz umutlar olduğunu görmekteyiz.
- Genellikle parçalanmış ve sosyo- ekonomik yönden sıkıntı yaşayan ailelerin çocukları olduklarını görmekteyiz. Anne baba sevgisinden yoksun, sağlıksız fiziki ortamlarda yaşıyorlar. Birçoğunun ailesinde aile içi şiddet görülüyor.
- Birçok çocuk, eğitim ve öğretim sistemi içerisinde değil ve özellikle çocukların çalışmasının uygun olmadığı koşullarda çalışıyorlar.
- Ceza infaz kurumlarında karşılaştığımız çocukların, farklı birçok yeteneğinin, becerisinin olduğunu görüyoruz. Fakat bu becerilerinin farkında olmadıklarını, becerilerinin farkına varabilecekleri bir ortamdan yoksun olduklarını ve düşünebileceğimiz her alanda bilgi eksikliklerinin olduğunu görmekteyiz. Kendilerine değer vermediklerini ve benlik saygılarının çok düşük olduğunun görmekteyiz. Suç işlemiş ergenler, suç işlememiş ergenlere oranla kendilerine daha az değere vermekte, toplum tarafından daha çok reddedildikleri duygusuna kapılmakta ve diğer insanlarla ilişki kurma kapasiteleri sınırlı kalmaktadır (Uluğtekin, 1991).
- Birçok gencin suça yönelme nedeninin arkadaş çevresinden kaynaklandığı fark edilmektedir. Ergenlik döneminde bir gruba ait olma isteği nedeni ile çocuk ve gençlerin kendilerini bir gruba ait hissedebilmek için suça yöneldikleri görülmektedir.
- Ceza infaz kurumlarında bulunan gençler, *dışarıda bulunan bizlere,* kendilerine göre ve içlerinde bulundukları duruma göre haklı gerekçelerle, onların içeride bulunmalarının nedenleri olarak bakıyorlar. İşsizlik, eğitimsizlik, yoksulluk vb. sayılabilecek tüm olumsuzlukların kaynağı olarak bakıyorlar ve o kurumlardan

kurtulduklarında kendilerine bu zararı veren kesimi cezalandıracaklarını söyledikleri görülmektedir.

• Bu çocuk ve gençlerin arkadaşlıklarında, şiddet, hiyerarşi, sahiplenme, dengesizlik, abartma, çabuk tepki verme, değişken tutum ve ben merkezci yaklaşım; güçlü bir grubunun üyesi olma isteği, kendi stresini üzüntüsünü başkalarına olumsuz yansıtma duygusu, başkalarının tepkilerini yanlış yorumlama isteği, güçsüzü ezme isteği vb. davranışlar sergiledikleri ve özellikle de yaşadıkları ortamın **ektisinden** kaynaklı olarak güven duygunsuna sahip olmadıklarını görmekteyiz.

• Toplumun bu çocuk ve gençlere karşı önyargılı davrandıklarını, iş bulma, evlenme vb. toplumsal konularda, toplumun onları dışladıkları konusunda onların bir fikir birliğine sahip oldukları görülmektedir.

• Bu özelliklerinin yanında; barınma, yiyecek, karşı cinsle ilişki, kendini ifade yeteneği, bağımsız olma, haklarını bilme, başkalarının haklarını bilme, kendisi hakkındaki kararlara katılma, sınırlarını bilme, önceliklerini tespit edebilme, kendini ifade, güven, özgüven, sorumluluk alma, beceri kazanma, sevgi, toplumda üstlenilebilecek roller, saygı uyandırma, eğitim, toplumda yaşam bilgisi, sağlıklı yaşam, paylaşma, hedef saptama, yaşamına yön çizme, sorun çözme, harekete geçme ve sonuca varma ihtiyaçları olduğu görülmektedir. (TÇYÖV Gönüllü Oryantasyon Kitapçığı, 2001)

Çocuk Adalet Sistemi içerisinde olan bu çocukların barındırıldıkları kurumlar, çocuklara yönelik bakım, gözetme ve iyileştirme çalışmaları gerçekleştirmesi, onların tekrar suça yönelmelerinin önlenmesi ve toplumsal yaşama uyum sağlamalarına destek olunması amacıyla kurulmuş olan kurumlardır. Ancak, özellikle son dönemlerde adalet sistemi içerisinde bulunan çocukların sayısının fazlalığı, sosyal destek ağlarının yetersizliği, çocuk odaklı bir yaklaşımın benimsenmemiş olması gibi nedenlerin yanında, çocukların ilk kez veya tekrar suça yönelmelerini önleme ve risk bölgelerinin belirlenmesine yönelik çalışmaların yetersiz kalması, fiziki yapının yetersiz olması, çocuklarla bire bir çalışma yapacak personelin yetersizliği, yargı sürecinin yavaş işlemesi, Türkiye'de 1979 yılında yürürlüğe giren ve hala yaygınlaşmamış olan Çocuk Mahkemeleri'nin sayısının yetersizliği ve bu nedenle çocuklara özgü adalet sisteminden birçok çocuğun yararlanamaması, yargılama sırasında çocuğun neden suça yöneldiği ve uygulanabilecek ara tedbirleri içeren Sosyal İnceleme Raporları'nın yazılma aşamasının yetersiz kalması, birçok çocuğun tutuklu yargılanması, çocuklara özgü kurumların yaygınlaştırılmaması, toplum içinde bakım modellerinin uygulanmaması gibi, tüm bunların yanında yasalarla sorunu olan çocuklara karşı toplumun ön yargılı ve duyarsız davranması vb. birçok sebepten dolayı adalet sistemi içerisindeki birçok çocuk mağdur olmaktadır. Bu mağduriyetin önlenebilmesi için, bu çocukların sorumluluğunu taşıyan tüm kesimlerin, kamu ve özel kurumlar ile sivil toplum kuruluşlarının çalışmalar yapması gerekmektedir.

Yasalarla sorunu olan çocukların toplumsal yaşama uyumunu ve eğitimlerini sağlamak temel hedefimiz olmalıdır. Bunu sağlamak amacı ile çocuklara yönelik destek hizmetlerinin yapılandırılması ve yaygınlaştırılması için toplum kaynaklarının harekete geçirilmesi gerekmektedir. Çocukların "*tehlikeli değil*" "*tehlikede*" olduklarını en baştan kabul ederek, onların kapalı kurumda kaldıkları süre içerisinde zamanlarını olumlu geçirmelerine destek olmak, toplumda soyutlanmalarını önlemek amacı ile "*eğitsel, sosyal, sanatsal, sportif*" etkinlikler yapılandırılmalıdır. Bu etkinlikler gerçekleştirilirken gerekli sosyal destek ağının oluşturulabilmesi için birçok kurum ve kuruluşun eşgüdüm içerisinde çalışması gerekmektedir. Yapılan çalışmalarda, çocuklara yönelik farklı yaşam deneyimleri kazandırmak, çocuk ve gençlere kendilerini ifade edebilen ve tanıyan; ilgi ve becerileri hakkında bilgisi olan; ilgi duyduğu alanda kendisini geliştirmeye yönelen ve yaşamı hakkında gerçekçi kararlar veren bireyler olarak toplumsal yaşama katılmalarına destek olunması hedeflenmelidir. Yapılan çalışmaların çocuk merkezli olmasına, çocukların ihtiyaçlarından yola çıkarak yapılandırılmasına, etkinliklerde katılımcı, paylaşımcı, eşitlikçi ve tarafsız olunmasına, çocuğun temel hak ve özgürlükleri, mahremiyeti, saygınlığı, kendi seçimini kendisinin yapmasını ve kapasitesini sonuna kadar kullanma hakkını kullanabilmesinin sağlanması, çocuğun içinde bulunduğu özel koşulların göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Ceza infaz kurumlarında bulunan çocuklarla çalışma yürütecek gönüllü grubunu oluştururken, çocukların ilgi ve ihtiyaçları gönüllülere anlatılmalı ve etkinlikler ona göre planlanmalıdır. Gönüllülere ceza infaz kurumlarına girmeden önce, çocuk ve suç konusunda tanıtıcı bilgiler verilmeli, çocukların ve kurumun özellikleri, çocuklarla çalışma, iletişim teknikleri hakkında bilgiler verilmelidir. Gönüllüler, çocuklarla çalışmalar sürecinde, yaşayacakları olası durumlar hakkında da bilgilendirilmelidir. Çocukların durumu geniş kapsamlı olarak anlatılmalıdır. Gönüllülere çocuklarla yapılacak olan etkinliklere devamın çok önemli olduğu vurgulanmalıdır. Çalışmalar sırasında çıkabilecek olası sorunlar karşısında, etkinlik sorumlusu ile bağlantıya geçilmesi, durumun kurum idaresi ile paylaşılması gerektiği anlatılmalıdır. Etkinliklerin genel amacı, çocuklarla çalışma yürütecek olan tüm gönüllüler tarafından benimsenmiş olmalıdır. Çalışmalar sırasında çocuklarla kurulan güven ilişkisi sonucunda, genel amaç çerçevesinde etkinlikler yapılandırılırsa, olası sorunlar önlenmiş olur ve çocuklardan gelebilecek ve gönüllüler tarafından karşılanması mümkün olmayan talepler de engellenmiş olur. Gönüllülerin çocuklarla çalışma yürütürken en önemli aracı onlarla kuracağı iletişimdir. İyi bir iletişim kurmaları, onlara karşı empati gerçekleştirmiş olmaları, çocuklarla çalışmalarında tüm gönüllülere kolaylık sağlayacaktır.

Ceza infaz kurumlarındaki gönüllü çalışmalar da, çocuklarla yapılan eğitsel, sosyal, sanatsal, sportif etkinlikler de, çocukların içinde bulundukları güç koşullar düşünülerek, onların ilgi ve ihtiyaçları çerçevesinde etkinlikler yapılandırmak çok önemlidir.

Çocukların bulundukları kapalı kurumlar düşünüldüğünde, cezaevlerinde çocuklarla yapılan her çalışmanın, her etkinliğin öneminin büyük olduğu kuşkusuzdur. Bu etkinliklerin özellikle de onların gelişimlerine sağladıkları katkılar bakımından önemi büyüktür.

Sonuç

Toplum içerisinde bulunan bütün kesimler, çocuk adalet sistemi içerisinde bulunan çocukların orada bulunma sebeplerinde kendileri mutlaka sorumlu hissetmelidirler. Çocuklara özgü adalet sisteminin olmadığı bir ülkede bu çocukların, orada bulunmalarının sorumluluğunu hepimizin üstlenmesi gerektiği kaçınılmazdır. Çocuğa özgü bir adalet sistemi yapılandırma girişimleri tüm hızıyla sürerken, bu çabaların sonucu alıncaya kadar, ceza infaz kurumlarında bulunan çocukları, bıraktığımız o yerlerde, kendilerini yalnız hissetmemeleri için herkesin yapabileceği bir şeyi olduğunu bilmesi gerekmektedir. Özellikle bu kurumlarda çalışan, psiko-sosyal servis çalışanlarının, sivil toplum kuruluşlarının çocuklara ve gençlere yönelik "eğitsel, sosyal, sanatsal, sportif etkinlikler" yapılandırılması gerekmektedir. Çocukların özellikleri konusunda belirtildiği üzere, bu çocukların olumsuz özelliklerini olumluya çevirebilmek için etkinlikler yapılmalıdır. Çocukların ilgi ve ihtiyaçları göz önünde tutularak, kamu, sivil ve akademik kurumların, sivil toplum kuruluşlarının eşgüdüm içerisinde çalışması için gerekli olan sosyal destek ağının oluşturulması ve toplum kaynaklarının harekete geçirilmesi için çalışmaları örgütlemesi gerekmektedir.

Kaynakça

Buhler, C.; Spiegel, K. P.; Thomas, K. (1985), *Ergenlik Dönemine Toplu Bakış*, Çev. Zeytinoğlu, S.

Çavdar, Y.; Kırımsoy, E. (2004), "Çocuk Ceza Adaleti Sistemi ve Sosyal Destek Ağı", *6. Ulusal Sosyal Hizmetler Konferansı Küreselleşme, Sosyal Adalet ve Sosyal Hizmetler Sempozyumu*, Ankara, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği.

Elkind, D.; Erikson, E. (1979), "İnsanlarda Gelişimin Sekiz Evresi", Çev. Dönmez, A., A. Ü. *Eğitim Fakültesi* Dergisi, Sayı:12.

Emrah Kırımsoy (Derleyen) (2003), *Türkiye Çocuklara Yeniden Özgürlük Vakfı Gönüllü Oryantasyon Kitapçığı*, Ankara.

Emrah Kırımsoy (2004), *Türkiye Çocuklara Yeniden Özgürlük Vakfı Çocuk Adalet Sistemi Yayınlanmamış Durum Raporu*, Ankara.

Nalbant, A. (1983), *15 – 22 Yaşları Arasında Bulunan, Islahevlerinde Gözetim Altındaki ve Suç İşlemiş Gençlerin Benlik Saygısı ve Yaşam Doyumunun Karşılaştırılması*, , Ankara, A. Ü. Sosyal Bilimler Anabilim Dalı Adli Psikoloji, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Onur, B., *Ergenlik Psikolojisi*, Ankara, Taş Kitapçılık, s: 87-104.
Uluğtekin, S. (1991), *Hükümlü Çocuk ve Yeniden Toplumsallaşma*, Ankara, Bizim Büro.
UNICEF (2003), *II. Ulusal Çocuk ve Suç Sempozyumu Sonuç Önerileri*, Ankara.
Yörükoğlu, A. (1985), *Gençlik Çağı*, Ankara, Nisa Matbaası.

Özet:
Bu makale Adalet Bakanlığı'na bağlı ceza infaz kurumlarında, yasalarla sorunu olan çocuklara yönelik uygulanan "eğitsel, sosyal, sanatsal, sportif etkinlikler" başlığı altındaki gönüllü çalışmalar üzerinde durmaktadır. Ülkemizde tedbir kararlarının ve gözetim mekanizmasının etkili bir şekilde uygulanmayışı, alternatif ceza sistemlerinin olmayışı, adalet sistemi içerisine giren çocukları ceza infaz kurumlarında karşımıza çıkarmaktadır. Bu kurumlarda kalan çocukların, tutukluluk ya da hükümlülük sürelerini olumlu bir şekilde geçirmelerine destek olmak ve kurumlarda bulundukları süre içerisinde toplumdan soyutlanmalarını engellemek amacı ile gönüllü çalışmalar yapılması oldukça önemlidir.

Anahtar sözcükler: Çocuk suçluluğu, gönüllülük, genç suçlu.

Abstract:
This article deals with a volunteer project for arrested children. The Project is called "Educational, Social, Artistic and Sportif Activities" in penalty institutions of the Ministry of Justice. The lack of alternative sentence systems and the non-possibility of practicing the supervision and probation orders cause that children in conflict with the law has to go to penitentiaries or jails. It is important that volunteering in these institutions should allow children to spend better and useful times in prisons and should prevent them from being isolated from the population.

Keywords: Child delinquency, youth delinquency, voluntarism, juvenile offender.

Cinsel Suça Yönelen Çocuklarda Aile Faktörü

Yüksel Baykara ACAR*

Cinsel suça yönelen çocukların (CSYÇ) sayısında son yıllarda özellikle yurt dışında görülen artış bilim adamlarını suça yönelme nedenleriyle ilgili olarak yeni arayışlara itmiştir. Araştırmalar, çocukların cinsel suça yönelmelerinde çeşitli faktörlerin önemini vurgulamaktadır. Konuyla ilgili teoriler bireysel faktörlerin yanı sıra sosyal ve çevresel faktörlerin önemine işaret etmektedir. Bu faktörlerden biri olan aile, bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

CSYÇ'lerde aile faktörünün etkisine yönelik çalışmalar tartışmalıdır. Abbott (1991; akt.: Gal ve Hoge 1999: 8), bazı araştırmacıların, cinsel suça ve diğer suçlara yönelen çocukların aile fonksiyonlarına ilişkin farklılık bulmadığını, bazı araştırmacıların ise anlamlı farklılıklar bulduğunu ifade etmiştir. Yapılan araştırmalar, çocukluktaki kötü muamele deneyiminin yanı sıra aileye ilişkin faktörlerin (ailedeki dengesizlik, disorganizasyon, şiddet gibi) de cinsel istismar davranışına yönelen çocuklarda görüldüğünü ortaya koymuştur (Bagley ve Shewchuk-Dann, 1991; Miner, Siekert ve Ackland, 1997; Morenz ve Becker, 1995; akt: Righthand ve Welch 2001: 5).

Hsu ve Starzynski (1995; akt.: Gal ve Hoge 1999: 8), tecavüz suçlusu 15 çocuk ve kendinden daha küçük çocuklara yönelik cinsel suça yönelen 17 çocuğun aile geçmişini araştırmıştır. Araştırmacılar, iki grupta da ailelerin önemli problemleri olduğunu ancak aile fonksiyon düzeyi açısından iki grubun önemli farklılığı olmadığını ortaya koymuştur.

* Dr. Öğretim Görevlisi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu.

CSYÇ'lerin ailelerinde bir ya da daha fazla üyenin geçmişinde istismar deneyimine sahip olma durumu da incelenmiştir. Becker ve diğerleri (1986; akt.: Gal ve Hoge 1999: 8), araştırmalarında, yetişkin ensest suçluların annelerinin de cinsel istismara uğramış olmalarının, onların cinsel açıdan fonksiyon bozukluğu göstermelerinde ve psikoterapi almalarındaki etkisini vurgulamaktadır. Araştırmada ensest suçundan hükümlülerin annelerinin istismara uğrama oranının ensest suçlusu olmayan grubun annelerinden daha yüksek oldugu belirlenmiştir. Benzer olarak, Hsu ve Starzynski (1995; akt.: Gal ve Hoge 1999: 8), annelerin yaklaşık % 10'unun cinsel istismar geçmişi olduğunu saptamıştır. Schram, Milloy ve Rowe (1991; akt.: Gal ve Hoge 1999: 9), araştırmalarında suçluların % 40'tan fazlasının kardeşinin cinsel olarak istismar edildiğini bulmuştur. Kahn ve Chambers (1991; akt.: Gal ve Hoge 1999: 9) da suçluların kardeşlerinin 1/3'ünden fazlasının cinsel olarak istismara uğramış olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Davis ve Leitenberg'in (1987: 421) CSYÇ'lerle ilgili araştırmalar üzerinde yapmış olduğu tarama, bu çocukların ailelerinin dengesiz olduğunu, çocuğun ailede şiddete tanık olduğunu ya da maruz kaldığını ve çocuğun aile tarafından ihmal edildiğini ortaya koymuştur. Van Ness'in (1984; akt. : Boyd, Hagan ve Cho 2000: 138) yaptığı tarama, CSYÇ'lerin diğer suça yönelen çocuklar gibi alt ekonomik düzeye sahip olduğunu, baba figüründen yoksun olarak büyüdüklerini ve aile içinde şiddetin yoğun olarak yaşandığını ortaya koymuştur. Dhawan ve Marshall (1996; akt.: Lee ve Diğerleri 2002: 79) ve Langevin, Wright ve Handy (1989; akt.: Lee ve Diğerleri 2002: 79), cinsel suçluların disfonksiyonel ailelere sahip olmalarının yanında, aile desteklerinin olmadığını ve babalarla daha olumsuz ilişkilere sahip olduklarını vurgulamaktadır.

Görüldüğü gibi CSYÇ'lerin ailelerinde de istismara maruz kalan başka üyeler söz konusudur. Ailedeki istismarın yanında şiddet ve ailedeki anababanın var olup olmadığı literatürde yaygın olarak çalışılmıştır. Fagan ve Wexler (1988; akt.: Gal ve Hoge 1999: 8), çocuğa yönelik şiddet ve ailesel şiddetin, CSYÇ'lerin ailelerinde, diğer şiddet suçlularından daha yaygın olduğunu bulmuştur.

Bazı araştırmalar (Kahn ve Chambers 1991; Fehrenbach ve Diğerleri 1986; akt: Righthand ve Welch 2001: 5), CSYÇ'lerin 1/3'ünden daha az bir oranının anne babanın bir arada bulunduğu ailelerden geldiğini ortaya koymuştur. Gal ve Hoge (1999: 9), literatürde çoğu CSYÇ'nin tek ebeveynli aileden geldiğini ya da anababanın ayrılmış olduğunu ortaya koyan araştırmaların çokluğunu vurgulamıştır.

Graves ve Diğerleri (1996; akt.: Becker 1998: 320), son 20 yıl içinde yapılmış araştırmaların bulgularını analiz etmiş (meta-analiz[1]) ve CSYÇ'lerin özelliklerini betimlemeye çalışmıştır. Çalışmada CSYÇ'lere ilişkin üç tip tanımlama yapılmıştır:

1 Meta analiz, çok sayıda araştırma bulgularını analiz etmek için geliştirilmiş bir tekniktir (Haines ve Drakeford 1998: 200).

Birincisi cinsel olarak saldırgan (sexual assaultive) çocuklardır. Bu çocukların kurbanları kendi akranları ya da daha büyük kişiler olmaktadır. İkinci grubu oluşturan pedofilik çocukların kurbanları ise kendilerinden en az üç yaş küçük çocuklar oluşturmaktadır. Son grup olan karışık grup (mixed group) ise, birden fazla gruptaki davranış özelliklerini gösterenlerden oluşmaktadır. Yani, kurbanlarını kendilerinden küçük çocukların yanında, akranlarından ya da yetişkinlerden seçmektedirler. Graves ve Diğerleri (1996; akt.: Becker 1998: 320), araştırmalarında birinci grup cinsel suçluların (% 78), pedofilik suçlu grubu (% 44) ve karışık suçlu grubundan (% 37) daha yüksek oranda tek ebeveynli aileden geldiğini belirlemiştir. Bununla birlikte pedofilik suçlu grubunun yarıdan çoğu (%53) nun, koruyucu ailelerle veya farklı insanların bulunduğu (üvey baba, üvey kardeş vb.) aileler (blended family) ile yaşadığı belirlenmiştir.

Çocuklarda cinsel suçu etkileyen faktörler üzerine yapılan araştırmalarda, ailede iletişim biçimleri ve aile tipleri de araştırılmıştır. Ailelerde diyalogu kolaylaştıran, destekleyici iletişim ve sözel ifadelerin cinsel ve şiddet suçu işleyen çocukların ailelerinde sınırlı olduğu belirlenmiştir. Buna karşın saldırganlığı içeren ifadeler ve engellemeler gibi olumsuz iletişimin daha sıklıkta olduğu bulunmuştur (Morenz ve Becker 1995; akt. : Righthand ve Welch 2001: 6).

Smith ve Israel (1987; akt.: Righthand ve Welch 2001: 6), çalışmalarında, kardeşlerini cinsel olarak istismar eden CSYÇ'lerin ailelerinin bir kısmının duygusal olarak uzak ve mesafeli aileler olduğunu bulmuştur. Bunun yanında, araştırmada bazı anne babaların cinsel patolojisi olduğu ve çocuklarına kendi cinsel ilişkilerini sergilediği de belirlenmiştir. Miner ve Crimmins (1995; akt.: Righthand ve Welch 2001: 6), araştırmalarında CSYÇ'lerin diğer suça yönelen çocuklara göre ailelerinden daha az ilgi gördüklerini, bunun sonucunda duygusal destek kaynaklarının kesilebileceğini ve olumlu bağlılıklar geliştirmekte zorlanabileceklerini vurgulamıştır. Weinrott (1996; akt.: Righthand ve Welch 2001: 6), çocuklukta, ebeveyn-çocuk bağlılığındaki sorunların ve aile dengesizliğinin (family instability), cinsel suç işlemede etkili olduğunu gösteren güçlü verilerin varlığına işaret etmiştir.

Miner, Siekert ve Ackland (1997; akt.: Righthand ve Welch 2001: 5), hükümlü çocuklarla yaptıkları çalışmalarında, çocukların % 16'sının parçalanmamış aileden (intact family) geldiğini bulmuştur. Araştırmacılar, cinsel suç işlemiş çocukların kaotik ailelerden geldiğini saptamıştır. Çocukların biyolojik babalarının % 60'ı madde bağımlısı iken, % 28'i bir suç geçmişine sahiptir. Biyolojik annelerde madde bağımlılığı % 28 iken suç geçmişi % 17'dir. Bununla birlikte, annelerin psikiyatrik rahatsızlığının olma olasılığının babalardan daha fazla olduğu bulunmuştur (annelerde % 23, babalarda % 13).

Smith ve İsrael (1987; akt.: Becker 1998: 319) kardeşler arasındaki ensestle ilgili 25 vaka ile çalışmıştır. Araştırmada bazı dinamiklerin tekrar ettiği ortaya konmuştur: Anababalar çocuklarına karşı reddedici ya da uzaktır; anne-babanın cinsel bir patolojisi

vardır; çocuk anababayı cinsel ilişki sırasında gözlemlemiştir; evde cinsel ilişkinin aile tarafından uyarımı söz konusudur.

Graves ve Diğerleri'nin (1996; akt.: Becker 1998: 320) meta analizleri, anababanın alkol ve uyuşturucu kullanma durumu, ailedeki psikiyatrik hastalık, aile yapısı ve ailenin etkileşim örüntüleri konusunda veri sağlamıştır. Dikkate değer oranda saldırı suçu işlemiş çocukların çoğu (% 78), pedofilik (% 44) ve karışık suç işlemiş suçlulara (% 37) göre tek ebeveynli olarak yaşamışlardır. Bununla birlikte pedofilik çocukların % 53'ü koruyucu ve geniş ailede yaşamaktadır. Karışık suçlu çocuklar daha sıklıkla tek ebeveynli (% 37) ya da biyolojik aileleriyle (% 36) yaşamaktadır.

Baykara Acar'ın (2004) yapmış olduğu çalışma Türkiye'deki CSYC'ler hakkında önemli ipuçları sağlamaktadır. Araştırmada çocukların ailelerinin genellikle çok çocuklu, kalabalık ve yoksul olduğu belirlenmiştir. Ailelerde ilişkinin niteliğine bakıldığında olumsuz bir iletişim ve etkileşimin var olduğu, bu durumun, aile içi disiplin biçimine de yansıdığı ortaya konmuştur. Ailede disiplin biçiminin aşırı baskıcı ya da aşırı serbest ana baba tutumu olarak iki uçta gidip geldiği ve aile içi kuralların da ana baba tutumlarına benzer olarak iki uçta hüküm sürdüğü belirlenmiştir. Kurallar ya çok katıdır ya da bulunmamaktadır. Böyle bir iletişim ve etkileşim ortamının çocuğun aileye yabancılaşmasında ve evden kaçma davranışı göstermesinde etkili olduğu ifade edilmiştir. Evden kaçma davranışının ailede şiddet ile karşılanması ve şiddet sonucunda evden kaçma davranışının gösterilmesi sonucunda bu durumun bir kısır döngüyü oluştuğu belirtilmiştir.

Araştırmalara bakıldığında cinsel suç işlemiş çocukların ailelerine ilişkin özelliklerde, ailede şiddet ve istismarın varlığı, cinsel yaşama ilişkin sorunlar, olumsuz iletişim biçimleri, aile iletişiminde dengesizlik, madde bağımlılığı, çocuğun anne babadan ayrılığı ve ruhsal problemlerin sıklıkla var olan özellikler olduğu görülmektedir. Aslında bu özellikler çocuk suçluluğunda belirleyici aile faktörleri olarak da ifade edilmektedir. Ancak, cinsel suç açısından düşünüldüğünde, CSYÇ'lerin ailelerinde cinsel bir patoloji, çocuğun anababayı cinsel ilişki sırasında gözlemlemesi, evde cinsel ilişkinin aile tarafından uyarımı gibi cinsel yaşama ilişkin sorunların önemli olduğu görülmektedir.

CSYÇ'lerin aile yaşamları hakkında yapılan araştırmalar da onların ve ailelerinin gereksinimlerin belirlenmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Ailede yaşanan problem ve sorunların neler olduğunun belirlenmesi aileye yönelik önleyici ya da tedavi edici hizmetlerin yanı sıra CSYÇ'lere yönelik hizmetlerin geliştirilmesi için gereklidir. Bu araştırmalar aynı zamanda CSYÇ ve ailelerine yönelik tretman programlarının temelini oluşturacaktır.

Kaynakça

ABBOTT, B. R. (1991), "Family Dynamics, Intergenerational Patterns of Negative Events and Trauma, Patterns of Offending Behavior: A Comparison of Adolescent Sex Offenders and Delinquent Adolescents and Their Parents." (Unpublished thesis), *California Institute of Integral Studies. Dissertation Abstracts International,* 51, 4037.

BAGLEY, C. ve D. SHEWCH-DAM (1991), "Characteristics of 60 Children and Adolescents who Have a History of Sexual Assault Against Others: Evidence Fron a Controlled Study", *Journal of Child and Youth Care,* Fall Special Issue, 43-62.

BECKER, V. Judith (1998), "What We Know About Characteristics and Treatment of Adolescents Who Have Committed Sexual Offences", *Child Maltreatment,* III, 4, 317-329.

BECKER, J. V.; J. CUNNINGHAM-RATHNER; M. S. KAPLAN ve R. KAVOUSSI (1986), "Charecteristics of Adolescent Incest Sexual Perpetrators: Preliminary Findings", *Journal of Family Violence,* 1, 85-97.

BOYD, N. J.; M. HAGAN ve M. E. CHO (2000), "Characteristics of Adolescent: A Review of the Research", *Aggression and Violent Behavior,* 5, 2, March-April, 137-146.

DAVIS, G. E. ve LEITENBERG, H. (1987), "Adolescent Sexual Offenders", *Psychological Bulletin,* 101, 417-427.

DHAWAN ve W. L. MARSHALL (1996), "Sexual Abuse Histories of Sexual Offenders. " *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment,* 8, 7-15.

FAGAN, J. ve S. WEXLER (1988), "Explanations of Sexual Assault among Violent Delinquents", *Journal of Adolescent Research,* 3, 363-383.

FEHRENBACH, P.; W. SMITH; C. MONATERSKY ve R. DEISHER (1986), "Adolescent Sex Offenders: Offender and Offfense Charecteristecs", *Journal of Adolescent Research,* 3, 363-385.

GRAVES, R.; D. K. OPENSHAW; F. R. ASCIONE ve S. L. ERICKSEN (1996), "Demographic and Parental Characteristics of Youthful Sexual Offenders", *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology,* 40, 300-317.

HSU, I. K. ve J. STARZYNSKI (1995), "Adolescent Rapists and Adolescent Sexual Assaulters", *Internatioanl Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology,* 39, 23-30.

GAL, M. ve D. R. HOGE (1999), "A profile of the Adolescent Sex Offender", Forum on Corrections Research, 11, 2, 1999: 7-11. http://www.sgc.gc.ca/epub/carr.

KAHN, T. J. ve H. J. CHAMBERS (1991), "Assessing Re-Offense Risk with Juvenile Sexual Offenders", *Child Welfare,* 70, 333-345.

LANGEVİN, P. WRİGHT ve L. HANDY (1989), "Characteristics of Sex Offenders who Were Sexually Victimized as Children", *Annals of Sex Research*, 2, 227-253.

LEE, J. K. P.; H. J. JACKSON; P. PATTISON ve T. WARD (2002), "Developmental Risk Factors for Sexual Offending", *Child Abuse and Neglect*, 26, 1, January, 73-92.

MINER, M. H., G.P. SIEKERT ve M. A. ACKLAND (1997), *Evaluation: Juvenile Sex Offender Treatment Pro-gram*, Minnesota Correctional Facility—Sauk Centre.

MINER, M. H. ve C. L. S. CRIMMINS (1995), "Adolescent Sex Offenders: Issues of Etiology and Risk Factors in The Sex Offender", B. K. SCHWARTZ ve H. R. CELLINI, N. J. KINGSTON (Ed.), *Corrections, Treatment and Legal Practice*, Civic Research Institute, 1, 9. 1–9. 15.

MORENZ, B. ve J. V. BECKER (1995), "The Treatment of Youthful Sexual Offenders", *Applied and Preventive Psychology* 4, 4, 247–256.

RIGHTHAND, S. ve C. WELCH (2001), *Juveniles who Have Sexually Offended A Review of the Professional Literature Report*, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, March.

SCHRAM D. D.; C. D. MILLOY ve W. E. ROWE (1991), *Juvenile Sex Offenders: A Follow up Study of Reoffense Behavior*, Washington State Institute for Public Policy.

SMITH, H. ve E. ISRAEL (1987), "*Sibling Incest: A Study of the Dynamics of 25 Cases*", *Child* Abuse and Neglect, 11, 101-108.

VAN NESS, S. R. (1984), "Rape as Instrumental Violence. A Study of Youth Offenders", *Journal of Counseling, Services and Rehabilitation*, 9, 161-170.

WEINROTT, M. (1996), *Juvenile Sexual Aggression: A Critical Review*, Boulder, University of Colorado, Institute for Behavioral Sciences, Center for the Study and Prevention of Violence.

Özet :

Cinsel suça yönelen çocuklarla ilgili yapılan çalışmalar, çocukların suça yönelmelerinde birden fazla faktörün önemli olduğunu göstermektedir. Bu faktörler, çocukların bireysel özelliklerinden (zayıf empatik beceri, dürtü kontrol bozukluğu vb.) sosyal ve çevresel faktörlere (arkadaş grubu özellikleri, aile yaşamına ilişkin özellikler vb.) kadar uzanmaktadır. Yapılan araştırmalar çocuğun aile yaşamına ilişkin özelliklerinin de cinsel suça yönelmede önemli olduğuna ilişkin veriler sunmaktadır. Bu çalışmanın konusunu cinsel suça yönelmede aile yaşamına ilişkin özelliklerin etkisi oluşturmaktadır.

Anahtar sözcükler: Cinsel suç işleyen çocuk suçlular, aile faktörü.

Abstract:
The studies examining juveniles who convict sexual offense show that there are multiple factors that lead children to commit offense. These factors can be summarized as; personal characteristics of children (low empathic skill, drive control disorder etc.) and social and environmental factors (peer group characteristics, family life characteristics, etc.). Researches present data that expose family life characteristics are important on juveniles' sexual offensive behavior. This study focuses on the effects of the family life characteristics on sexual offensive behavior.

Keywords: Juvenile sexual offenses, the family factor.

Ömer TÜRKOĞLU Arşivi

Akasyalar Sokağı

Işık KANSU

Karanfil Sokak'ın Meşrutiyet Caddesi'ne "Ce-e" yaptığı dirsekteydi Bahar Pastanesi. Birkaç ağacın gölgesine sığınmış bahçesi, bahçesinin tam ortasındaki fıskiyesinde pinpon toplarının bir aşağı bir yukarı neşeyle zıpladığı havuzu ile "Bahar Pastanesi." Sahibi, muhtarımızdı. Kuyudan su çeker gibi daldırırdı kolunu dondurma makinesine. Bakıyorum, zamane bebelerinin külahlarında yok ananaslı, yok kivili dondurma. Hıh ki, hıh. Hele bir Bahar Pastanesi'nin limonlusunu, çileklisini dilinize dolasaydınız eğer, çocukluğu damıtırdınız geçmişten, şekerrenk.

"Türeyenler"in lahmacunu pek ünlüydü de, asıl bize kebapçının açılır kapanır kapısı çekici gelirdi. Çaktırmadan girer çıkardık kapıdan. Şak şak vurur, bütün menteşeleri gıcırdar, peşimizden el sallar, bir-iki titrer, dururdu.

Konur Sokak boyunca uzanan çoğu gibi o akasyayı da kestiler. Yerinde yeller bile esmez oldu. O akasya ki, altında sabahın ilk ışıklarıyla yarışan mahallelinin gazetecisi tezgahını açardı. Siyah beyaz gazetelerin arasında *Hayat*, *Resimli Foto Roman* dergileri şıkırdardı gökkuşağı kapaklarıyla. Ah, çocukluğun düşsel kırlarından gelen atlar... Kimi bir ıslıkta rüzgar olan, satrançta binicisini yenen, kimi kez yeleleri kuş kanadı, derin uçurumları bir sıçrayışta geçen atlar... Yıldırımlar, Rüzgârlar, Düldüller. Resimli roman kahramanı *Küçük Prens*'teki Afacan'ın atı yoktu, keçisi Karakaçan'a binerdi ya, Konur Sokak'ın arka bahçelerindeki ağaçlar ne güne duruyordu ki? Keserdik kamçı kuyruk bir dal. Sopanın başında iki yaprak bırakırdık duyarlı kulaklar olsun diye. Az ilerdeki manavın meyve sandığından yeni sökülmüş ipi de bağladık mı kulaklara yakın, iki bacak arasına da aldık mı

sopayı, Pekos Bill'in, Tom Miks'in, Red Kit'in, Teksas'ın, Kaptan Swing'in atı vız gelir, tırıs giderdi.

Ufak tefek, gözlüklü, koltuğunun altında çantası, başı hep önde yürüyen babam yolun hafifçe yokuşladığı, tavla şıkırtılı kahvenin oradan dönüverirdi akşamüstleri. Kahve, ne Meşrutiyet Caddesi'ne sırt dönmüştü, ne de Konur Sokak ile küstü. İkisini de, bir küçük çocuğu bile soluksuz bırakabilecek merdiveniyle çıkan geniş terasında konuk ederdi. Bellerine, derisi pullanmış, çıtçıtları gevşemiş kahverengi para keseleri takan kahveci kalfaları, şadırvan benzeri loş terastan başlarını uzatırlar, bir karşıdaki hışırtılı kavakları seyrederler, bir Meşrutiyet'in sağlı sollu yoğun trafiğini bile bastıran yanık sesleri ile geçen simitçileri izlerlerdi.

Gelip geçeni çoktu Konur Sokak'ın. Ünlüleri de yok değildi. 27 Mayıs sonrası kurulan ve Demokrat Parti önde gelenlerini yargılayan Yassıada Mahkemesi'nin Başkanı Salim Başol, dalgın gözlerle yürürdü. Öykücü Muzaffer Hacıhasanoğlu da, dil ustası Prof. Dr. Doğan Aksan da öyle. Sonra mahallenin bebeleri, sıra sıra oturup çekirdek çitlerken duvar üstünde, takma adlar takmışlardı tanıdık simalara: Pişmiş kelle, kazık, lop yumurta.

Gelip geçeni çoktu dedik ya sokağın. Çoğu, kavakların ardına, gri eski apartmanın köşesine sinmiş tek bacaklı boyacının ayırdına varmazdı. Şu, pazar günleri mahallelinin 22 numaradan tut, 45 numaraya değin ayakkabılarını sandığının kenarına dizen, parlatıp ışıtan ayakkabı boyacısını. Şimdi onun oturduğu yerde, birkaç kavaktan yalnız biri direniyor zamana ve kent yaşamına. Sırtını dayadığı gri apartman yok. Tıpkı, Konur Sokak'ın bütün musluklarını en az bir kez elden geçirmiş, kalın parmakları ve İngiliz anahtarlarıyla, çocukların bozulmuş küçük trenlerini, rulmandan tekerlek tornetlerini bile onarmaya çalışan Hasan Usta gibi. Yitip gittiler. Anıları Konur Sokak çocuklarının bilinçaltlarında saklı.

Hasan Usta'nın paslı çivi, vida, kerpeten, tornavida dolu küçücük dükkânının karşısında bir meyhane vardı. Kışları içeriye göçen, yazları rakı kokulu erkek seslerin yükseldiği esrik bir yerdi burası. Üstü ve sokağa bakan yanı Amerikan sarmaşığı ile kaplı olduğundan, biz mahallenin çocukları için giz doluydu. Görülmezdi içi. Kim oturur, kim hüzünden içer, kim şarkı söyler, bilinmezdi. Yalnızca anason ve taze Arnavut ciğeri sinerdi sokağa yaz akşamları. Lokantadan aşçıyı tanırdık bir. Köpekleri ve kedileri severdi. Meyhanenin kedileri pek semizdi. Sarmanı vardı, duman rengi olanı da. Baharın sonuna doğru mutfağın oradan yavrular taşardı. Göbekleri pembe ve mıncırmalık. Sonraları aşçı için söylenti çıktı, "Köpekleri ve kedileri Hıfzıssıhha Enstitüsü'ne deney için satıyor" diye. Bu sava önemli bir kanıttı, bizleri gördü mü, poposu ve kuyruğu sevinçten neredeyse 180 derece oynayan Tonton'un, sokaktan geçen atların pisliklerini yemesi. Hangi atlar diyeceksiniz? O dönemde tahtadan yapma at arabaları geçerdi sokaktan. Sebzeciler, sütçüler, hurdacıların at arabaları. Yine

Işık Kansu (pantolonlu olan), mahalle arkadaşları Önder, Hasan ve Ömer ile...

dönelim Tonton'un at pisliği yemesine. Demek aşçı; köpekleri, kedileri beslemiyordu yeterince. Demek; öylesine bakıyor, bir iki et kırıntısı atıyor önlerine, az kemik veriyor, sonra onları doğru hıfzıssıhhaya gönderiyordu... Aşçıya diş biliyorduk ki, ne biçim! Bütün kediler ve köpekler himaye altına alınmalıydı. Az tırmık yemedi, az dişlenmedi arkadaşlar hayvanları lokantanın mutfak bölümünden uzaklaştırmak için. Gün geldi, aşçı bir gece apansız aklandı çocukların mahkemesinde. Belediye, nah elimiz kadar etler atmıştı oraya buraya, zehirli. Tonton durur mu, kapmıştı birkaçını, bir lokmada yutmuştu. Debeleniyordu yavrusuyla birlikte sokak ortasında. Tonton kurtarılmalıydı. İlk aşçı yetişmişti imdadına, bir kâse yoğurtla. Yoğurt, panzehirmiş, ne bilelim... Açtık ağzını, bu boz bulanık itin ağzını, tıktık yoğurtları. Hırladı, köpükler boşandı ağzından. Tonton öldü, kurtaramadık. Bir çöp arabasına attılar şişmiş bedenini. Kurtulan, kendini temize çıkaran lokantanın aşçısı oldu. Yoğurt vermişti ya...

Ne o aşçı kaldı, ne o meyhane, ne de o kahve. Bahar Pastanesi'nden, Türeyenler lahmacuncusunun olduğu yerlere kazık kadar bir işhanı diktiler. Bugün Bahar Pastanesi ile lahmacuncunun orada Las Vegas var, gözlükçü, eczane var. Kahvenin yeri çocuk giyimi satan dükkân, meyhane de zincirlenmiş otopark oldu. Kediler ve köpeklere gelince. Konur Sokak'ta ne kedi görüyorum, ne köpek. İnanın, ne de karınca...

Yalnız onları mı? Bizim apartmanın - ki, Konur Sokak'ın o günden bugüne kalmış birkaç apartmanından biridir - sokağa bakan bahçesinde elimle büyüttüğüm akasyanın göğe ulaştığı, ön cephesi sulaya sulaya azman ettiğim sarmaşıkla kaplı Dostluk Apartmanı'nın tam karşısında yine iki akasya ile yarenlik eden cılız leylakları ile iki katlı bir ev vardı. O evin işlerini Hacı görürdü. Bahçenin bakımından da sorumluydu. Her nedense, bahar baygını leylaklar ile özdeşleştirmişim Hacı'yı. Hacı hayatta. Son günlerde pek görmüyorum, ama Meşrutiyet Caddesi ile Konur Sokak'ı kesen köşede âşıklara çiçek, çocuklara plastik bebek satar genellikle. Güz geldi mi, nereden bulur bilmem, lale soğanı da. O leylaklar müteahhit kurbanı oldular. Leylakların yerine, sırasıyla önce kebapçı, sonra pastane, sonra bar açıldı. Her üçü de yazın dükkân önüne masa koyar oldu, içinden bir iki çiçek de değil, yalnızca ot fışkıran hantal, göstermelik saksılar ile birlikte.

Bugünkü Kızılay binasına gelelim mi? Arkadaşım, yazlık sinemaların büyülü sevdalarından öykünüp yüreğimde sevginin ilk filizini büyüttüğüm Leyla'nın evi. Çatı katında, zaman zaman basit bir projektör makinesi ile mahallenin çocuklarına film gösterileri yaptığımız, portakal sandığından bozma -ki hâlâ saklarım- kukla sahnesi ile Karagöz oynattığımız sevgili Ömer'in evi. Dedim ya, Leyla'ya sözüm ona gönül vermişiz ya, kimi zaman çatıya değin ulaşan üzüm asmasına asılıp çıkmak vardı Leyla'nın evine. O Leyla ki, doğum gününde filan, evdeki eski gazeteleri hurdacıya satıp Meşrutiyet Caddesi'nde şimdi biracılar ve Akbank'ın bulunduğu yerdeki daracık mefruşat mağazasının, şarapçı olduğu iddia edilen kırmızı yanaklı ve burunlu sahibinden "Tavşanlı" mendil aldığım kız. O Leyla ki, bizim apartmanın arkasında kıran kırana gazozuna maç yaptığımızda, pencereden bizi izlediğini gördüm mü, Pelevari ters takla atıp kafamı şişirdiğim, uğruna başımdaki şişlere ıslak ekmekler konan, topu alabildiğine havaya dikip evinin camlarını kırdığım kız. Ah, yaşamın acımasız biçerdöveri. Leyla, sanırım orta sonda ya da lisedeydi. Hastalandığını söylediler. Mahallecek, anımsadığım kadarıyla Hasan, Kemal, Önder, Hüseyin, İsmet, Atilla, Necip falan Leyla'yı ziyarete gittik. Yanaklarında ateşten de olsa güller açmış, gülüyordu. Üç-beş gün sonra duyduk ki, Leyla'yı soğuk algınlığı beyninden vurmuş. Konur Sokak'ta bugün ne Leyla var, ne de karşı komşunun bahçesindeki leylaklar. Leyla'nın balkonuna tırmanan üzüm asması bakımsız, yorgun, yaşlı...

Leyla'yı ziyarete gittiğimiz arkadaşların çoğunluğunu hiç görmez oldum. Hasan, yaşam tüm acımasızlığı ile abanırken bile güleryüzlü ve şakacı hâlâ. İsmet ile yolda karşılıyoruz kimi kez, yuvarlanıp gittiğini söylüyor. Necip, geçmişi pamuk ipliğine bağlamak istemez, arada sırada uğrardı. Bir trafik kazasında yitirdik onu, keyifli "Keh keh"leri kulaklarımdan gitmiyor.

Şimdilerde sinema oldu Atiklerin yani Atilla'nın evi. Sokağın bu sırasındaki evlerin arka bahçeleri doğuya bakar. Sabah güneşi yalar geçen binaları, öğleden sonra devrilir

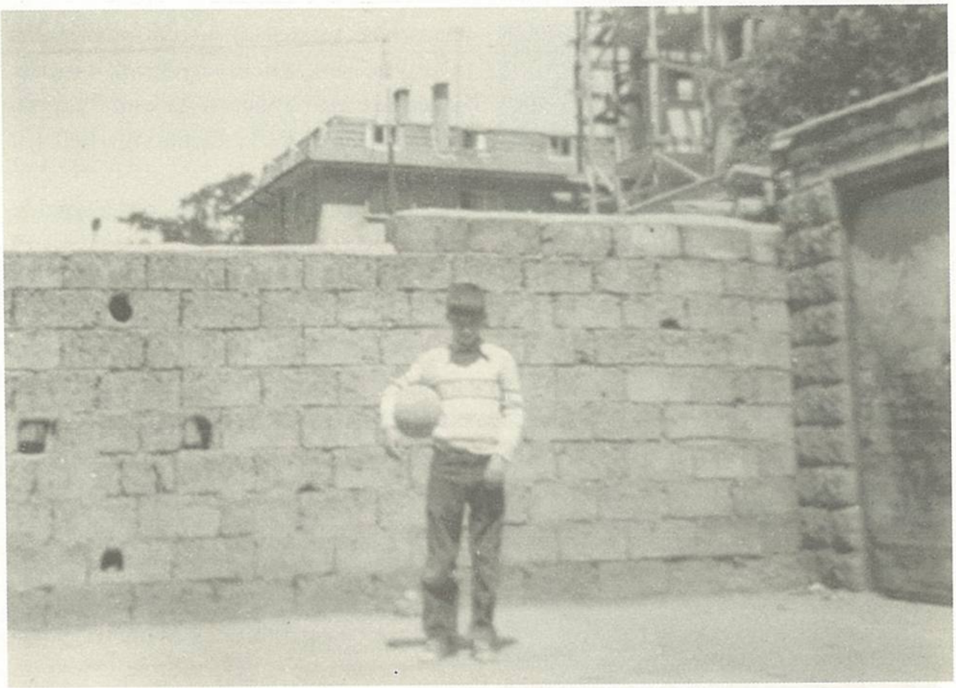

Işık Kansu, top sahası olarak kullandıkları Konur Sokak'taki evlerinin arka bahçesinde...

öte yana. Sokağın akasyalarını ısıtır. O an, arka bahçelerin serinliğine açılır karanlık kapılar. Vişneye, kiraza, sulu armuda ve çağlaya tırmadınız, onların en yüksek dallarına ulaştınız mı, ancak selamlar sizi güneş, çatıların kırmızı kiremitinden. Kısa pantolonların cepleri, gömleklerin, fanilaların içi tıka basa armut, çağla dolar. Üst baş dal çiziği, kan kırmızı vişne kiri. Bahçe sahipleri ile kukalı saklambaç oynanır, yakalandın mı çünkü armut çalarken, kümese tıkıldığının resmidir. Şimdiki çocuklar 101 Dalmaçyalı'yı seyredip çıkarken sinemadan, duyumsarlar mı ki, dil bir karış dışarıda mahalle çocuklarının köpeği Miki'nin yavrularının vıyıklamalarını? Ya bizim evin arkasında çığlık çığlığa uçan topun, ayak topunun tozlu anılara asılı kalan tadını? Anne çağırıyor, köşedeki bakkal Ahmet Ağabey'den - bugünkü dükkânı Erşan Oteli'nin arkasındadır- ekmek alınacak. Para cepte, oysa oyunun doyulmaz çekiciliği çağırıyor. Sonradan yıktılar, o gri, merdiven boşluğu küf kokan binayı. Yerine apartman dikildi. Yıllar sonra bir gazeteci olarak Erdal İnönü ile söyleşiler yaptığım, SODEP'in genel merkezi oldu. Hah, işte tam o binanın arkasında metruk bir ev vardı, yıkıldı yıkılacak. Eve alınacak ekmek unutulurdu elbette, masallardan ürettiğimiz "Perili Ev"i gezmek varken. Kapıları kulak tırmalayan sızlanmalarla açılır, yüzümüze gözümüze örümcek ağları yapışırdı. Ürkerek, solukları tutarak, faltaşı gibi açılmış gözlerle peşpeşe, birbirimizin

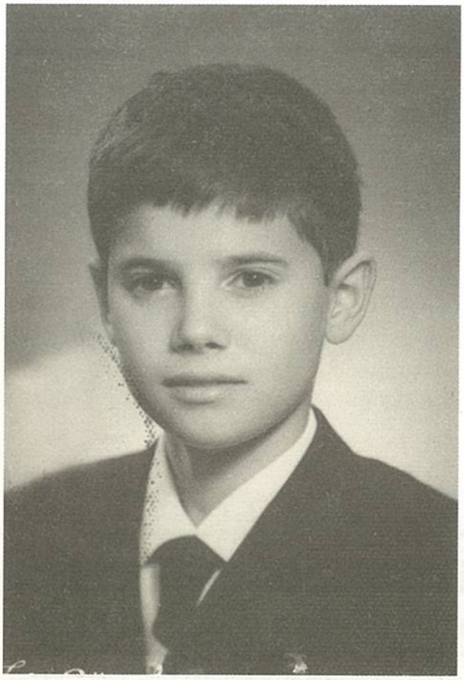

Ankara'nın bir zamanlar ünlü fotoğrafçılarından Foto Güzel'e çektirilmiş bir çocukluk vesikalığı...

bellerinden tutarak dolaşırdık odaları. En önde yürüyen, en cesaretlimiz olurdu. Birdenbire bir hayalet ya da kargaburunlu cadı çıkabilirdi belki düşlerimizden, çat kapı arkasında.

Gelelim, Melihagil'in evine. O da yıkıldı. Yerine apartman diktiler. Bugün Dil Derneği'nin Genel Merkezi var alt katında. Orada yaşayanlar, çalışanlar bilirler mi ki, arka bahçede koca bir dut vardı. Az mı kahrımızı çekmişti... Dallarına asılıp uzun naralarla Tarzancılık oynardık. Bir ceviz yükselirdi ki, siz deyin dev anası, biz diyelim enginlere açılan kalyon. Kimi kez kara korsanın yelkenleriydi yaprakları, kimi kez de elimiz kanadığında üstüne bastığımız ilaç. Tentürdiyot gibi kokardı yapraklar. İçgüdüyle olsa gerek, ceviz yaprakları sargı beziydi bizim için. Yıllar sonra öğrendim ki, ceviz yaprağında "iyot" varmış. Bugün anlıyorum neden yaralarımızı iyi ederdi çocukluğumuzun doğa eczacısı ceviz...

O evin bahçesindeki kuzukulakları duruyor. İki evin bahçesini ayıran çiti yeşil, kokulu örtüsüyle kapatan, oyuna dalıp eve gidip yemek yemenin tembelliğinde açlığımızı bastıran kuzu kulakları hâlâ orada.

Dedim ya, Konur Sokak, akasyalar sokağıydı o zaman. Geceleri, aralarına dikiş ipliği gererdik. Saklanır, ipliğe takılanların şaşkınlığına kıs kıs gülerdik. Çoğu dibinden yok edilen akasyalar, Konur Sokak'ın Yüksel Caddesi'ne açılan bölümüne, hani şimdi yaya yolu olan yere, yani bize göre aşağı mahalleye değin uzanır giderdi.

Bugün insan hakları heykelinin dikildiği köşenin karşısında, Mimarlar Odası'nın yanında, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Genel Merkezi vardı. Alparslan Türkeş ve arkadaşları parti yönetimine gelmişlerdi. Kalpaklı, sarkık bıyıklı gençler önüne toplanır, bağırır, çağırır, kimi zaman da kurtlar gibi ulurlardı.

Bugün gençlerin mesken tuttuğu, kitapçılar, lokantalarla cıvıl cıvıl Konur Sokak'tan geçerken, unutulmuş arka bahçeler düşer aklıma. Bir de kirden pastan saçları dimdik bebeler. Gençlere emanet ediyorum, güzelim sokağımı. Ama üzüntüm şurada: Ne bilebilirdim ki, yaşamın tadı, paraya boyun eğecek. Çok değil, yalnızca 25-30 yıl içinde ağaçlar kesilecek, insanlar bir bir yitip gidecek ve çocukluk düşlerim "uzak"

imgesine takılıp kalacak. Ne bilebilirdim ki, daha kırk yaşında Konur Sokak'ın "yaşayan tarihi" olacağım!

Özet:
Ankara merkezindeki Konur sokağın geçirdiği hızlı değişim sonucu, binaları, çevre ve toplumsal ilişkileri artık yalnızca çocukluğunu orada geçirenlerin belleklerinde yaşıyor.

Anahtar sözcükler: Konur Sokak, toplumsal değişim, çocukluk hatıraları.

Abstract:
Konur street, in central Ankara, has undergone so rapid change that, the buildings, enviroment and social relations only remain in the memories of people lived there their childhood.

Keywords: Konur street, social changes, memories of childhood.

Ahmet YÜKSEL Arşivi

Türkiye'de Çocuk Kültürü
-Bir Bibliyografya Denemesi-

Neslihan GÜNEY*

Giriş

Kültür, toplumların var oluşlarını sürdürmek için oluşan ve bu sayede toplumların yaşayış biçimleriyle gelişen her şeydir. Çocuk kültürü de, çocuğun toplumsal yaşama katılmasıyla birlikte başlar ve kuşaktan kuşağa aktarımla birlikte bir süreklilik gösterir. Çocuğun insan yaşamına katılımı, doğduğu andan itibaren toplumsal gelişimiyle paralel gider. Çocuklar yaptıkları etkinlikler aracığıyla dünyayı "bilir", ortak yaşama ilişkin yeni bir biçim oluşturur, ilişkilere yönelir ve dünyaya ilişkin bir bilgi ve uzmanlık geliştirirler.

Çocuklar toplumsal yaşama katılma yoluyla "şeyleri" anlamlarına göre kullanarak kültürün yeniden üretimine katkıda bulunurlar. Çocuk sandalyeyi oturmak için ve kaşığı yemek yemek için kullanır. Çocuklar ayrıca kültürün üretimine de katkıda bulunurlar. Sözgelimi, çocuklar oynadıkları oyunlarla -diğer şeyler arasında- bir oyun evreni de geliştirirler. Geliştirdikleri bu şeyler "-mış" gibi anlamlar taşır ve yeni "-mış" gibi işlevler oluşur (böylece sandalyenin ya da kaşığın işlevi tamamen değişir). Bu açıdan insanın toplumsal yaşamı, kültürü, şeyler aracılığıyla; şeyler de insanın varlığıyla gözlemlenebilir.

Çocuk kültürü, bilişsel, duygusal, toplumsal ve maddi ilişkileri kapsamaktadır. Çocuk kültürünün kapsamında çocukların toplumsal yaşamdan aldıkları ve bu yaşama kattıkları tüm özellikler yer almaktadır. Çocuk folklorundan edebiyata, oyunlardan

* Ankara Üniversitesi, Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi.

tiyatroya birçok alanda "çocuk kültürü"nü görmek mümkündür. Mouritsen (1997) çocuk kültürünün 3 boyutu olduğunu belirtmektedir:

1. Yetişkinlerin çocuklar *için* ürettiği kültür (drama, müzik,vb.),
2. Çocuklarla *birlikte* üretilen kültür (projeler, müzik okulları,vb.),
3. Çocukların *kendi* ürettikleri kültür (çocuk oyunları, sesler, şakalar, anlatım biçimleri, vb.).

Çocukların toplumun içerisinde yer almasıyla birlikte çocukların kültürü anlaması, biçimlendirmesi söz konusudur. Çocuklar kültürün içinde doğar ve onun katılımcısı olurlar. Çocuğun oluşturduğu kültür şeylerden ve diğer insanlardan oluşur. Çocuk ve yetişkinler, şeyleri biçimlendirir ve bir sosyal yaşam oluşturarak, kendi dünyalarının ortaya çıkmasını sağlarlar.

Thyssen (2003), kültürde iki düzey arasındaki farklılığa dikkat çekmektedir. Bu farklılık, çocukların günlük yaşamlarıyla ilgili kültür kavramını kullanırken de önem kazanmaktadır. Bu nedenle bu iki düzeyin ne olduğunu açıklamak çocuk kültürünü anlamak açısından gereklidir. Thyssen'a göre;

I. düzey; somut pratik yaşamı kapsar. Bunun içerisinde, iş, aile yaşamı, boş zaman etkinleri yer alır. Bu düzey, toplumsal ilişkilerde ve toplum bağlamında yer alan bireylerin etkinlikleri aracılığıyla üretilmektedir.

II. düzey; betimlenen ya da ilişki kurulan somut yaşam etkinliklerini içermektedir. Sanatta, araştırmada ve eğitim-öğrenmede bu etkinlikleri görmek mümkündür.

Thyssen, insan gelişimiyle kültür arasındaki ilişkiye dikkat çekerek, çocuğun toplumsal gelişimini bilmenin, çocuğun kültürünü açıklamada gerekli bir yol olduğunu belirtmektedir.

James, Jenks ve Prout (1999), çocuk kültürünün çocukların diğer çocuklarla etkileşimi sonucu ortaya çıktığını vurgulamaktadır. James ve arkadaşları, çocukların birer aktif katılımcı olduğunu vurgulamakta ve bu sayede toplumun ve kültürün sürekliliğinin sağlandığını belirtmektedir. Ayrıca, çocuk kültürünü çocuğun toplumsallaşma deneyiminin bir parçası olarak kavramsallaştırmaktadır. Oyunlarında ya da tekerlemelerinde çocuklar paylaşımda bulunarak birbirlerine bunları aktarmaktadırlar.

Sonuç olarak, çocukların kültürlerini tanımanın onların çevreyle, toplumla etkileşimini ve içinde yaşadığı kültürün özelliklerini bilmekle mümkün olacağını, ayrıca çocukların toplumda etkin birer katılımcı olarak yer aldığını söylemek doğru olacaktır.

Türkiye'de çocuk ve gençlik kültürü konusunda araştırma yapan bir merkez olarak, *Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi* (ÇOKAUM), 1997'den beri Ankara Üniversitesi bünyesinde işleyişini yürütmektedir. Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi, çocuk ve ergen gelişimi ve eğitimi, oyun kültürü ve müze eğitimi konularında bilimsel araştırma ve yayın yapmaktadır. ÇOKAUM bugüne kadar 5

ulusal kongre yapmış, 7 bilimsel toplantı düzenlemiş, 14 kitap yayımlamış, 3 kitabın yayımını sağlamış, 21 makale yayımlamıştır; ayrıca 40 araştırma projesi gerçekleştirmiş, yurtdışında 20 uluslararası toplantıya bildiriyle katılmıştır. ÇOKAUM ülkemizde ilk kez çocuk kültürü kütüphanesi kurarak araştırmacılara yardımcı olmaktadır. ÇOKAUM'un bir yan kuruluşu olan *Oyuncak Müzesi* de Türkiye'nin ilk çocuk müzesidir. ÇOKAUM'la işbirliği içinde çalışan *Müze Eğitimi Anabilim Dalı* da Türkiye'de müze kültürünün gelişmesine katkıda bulunan ve müze eğitimi uzmanı yetiştiren üniversiter bir kuruluştur.

Aşağıdaki derlemede Türkçe çocuk kültürü kaynakları; gelişim ve eğitim, çocuk folkloru, oyun kültürü, çocukluğun tarihi, müze eğitimi başlıkları altında gruplanmış, önce kitaplara, sonra makalelere yer verilmiştir.

Kaynaklar:

Ankara Üniversitesi, Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi (ÇOKAUM), (2004), (haz. Bekir Onur-Figen Çok), Ankara: Ankara Üniversitesi, Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, no: 6.

James, A.-C. C. Jenks-A. Prout, A., (1999), *Theorizing Childhood*, Cambridge: Polity Press.

Mouritsen, F., (1997), "Children's culture play- play culture", *Forum on Children's Culture-14 Lectures*, (yay. haz.: H. Betzer-L. Haderup-M.O. Johnsen) içinde, Copenhagen: The Royal Danish School of Educational Sciences.

Thyssen, S., (2003), "Child Culture, Play and Child Development", *Early Child Development and Care*, 173 (6), ss: 589-612.

Türkiye'de Çocuk Kültürü Bibliyografyası

I. Eğitim ve Gelişim:
(Eğitimde, Psikolojide, Sosyolojide, Antropolojide, Hukukta Çocuk)

Kitaplar

Akandere, Mehibe; (2004), *Eğitici Okul Oyunları.* 2. baskı. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.

Alpöge, Gülçin; (1991), *Çocuk ve Dil-Türkçede Sıfatların Kullanımı ve Çocuğun Gelişimi Açısından İncelenmesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Aral, Neriman ve ark.; (2000), *Okul Öncesi Eğitim ve Ana Sınıfı Programları.* İstanbul: YA-PA.

Aral, Neriman ve ark.; (2000), *Çocuk Gelişimi 2.* İstanbul: YA-PA.

Aral, Neriman ve ark.; (2000), *Çocuk Gelişimi 1.* İstanbul: YA-PA.

Artun, Erman; (2004), *Türk Halk Edebiyatına Giriş.* İstanbul: Kitabevi.

Atay, Tayfun; (2004), *Yaşasın Meşhuriyet Çağı Popüler Kültürden Kitle Kültürüne Türkiye İzlenimleri*, İstanbul: Epsilon Yayıncılık.

Başaran, Fatma; (1992), *Psiko-Sosyal Gelişim: 7-11 Yaş Çocukları Üzerinde Yapılan Bir Araştırma*, 2. baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.

Benjamin, Walter; (2001), *Çocuklar, Gençlik ve Eğitim Üzerine*, Ankara: Dost Kitabevi.

Bilir, Şule-Pelin Bilir Adıyaman; (1996), *Her Yönüyle Çocuğumuz*, İstanbul: Alkım Yayınevi.

Boratav, P. N.; (2000). *Halk Edebiyatı Dersleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Caner, G.-B. Fischer; (1963), *Küçük Çocuklar İçin Oyun ve Faaliyetler*, 2. baskı, İstanbul: Amerikan Kız Koleji Çocuk Tetkik Laboratuarı Yayınları.

Chavigni, P.; (1937), *Çocuklarımızın İstidatları*, (çev.: M. Işıksal), İstanbul: Bozkurt Basımevi.

Crary, E.; (1991), *Ben de Oynamak İstiyorum (3-9 Yaş Grubu)*, (çev.: Faruk Alp; res.: Ali Hudai), İstanbul: Nehir Çocuk.

Çelik, V.; (2002), *Okul Kültürü ve Yönetimi*, 3. baskı. Ankara: Pegem A Yayınları.

Demir Şener-H. Fatma; (2000), *Çocuk Giyimi*, Ankara: YA-PA.

Dönmez, N. B.; (1992), *Üniversite Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Bölümü ve Kız Meslek Lisesi Öğrencileri İçin Oyun Kitabı*, İstanbul: Esin Yayınevi.

Duyar, İzzet-Barış Özener; (2003), *Çocuk İşçiler Çarpık Gelişen Bedenler*, Ankara: Ütopya.

Elkind, David; (1999). *Çocuk ve Toplum*, (çev.: D. Öngen, yay.: Bekir Onur), Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.

Elkind, David; (1995), *Çocuk ve Toplum: Çocuğun Toplumsallaşması*, (çev.: Nazife Güngör), Ankara: Gündoğan Yayınları.

Erwin, Phil; (2000), *Çocuklukta ve Ergenlikte Arkadaşlık*, (çev.: Osman Akınbay), İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.

Evrenol, Hilmi Adnan Malik; (1923), *Yaratıcı Küçük İnsan ve Kabiliyeti*, Ankara: Burhaneddin Matbaası.

Gövsa, İbrahim Alaettin; (1999), *Çocukta Davranış Gelişimi*, İstanbul: Hayat Yayınları.

Gövsa, İbrahim Alaettin; (1952), *Çocuk Ruhu*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.

Güçlü, Faruk; (1995), *Orta Anadolu'da Batıl İnanışlar*, Ankara: Günorta Yayınları.

Güleryüz, H.; (2003), *Yaratıcı Çocuk Edebiyatı*, 2. baskı, Ankara: Pegem A Yayınları.

Güneş, A.; (2002), *Okullarda Beden Eğitimi ve Oyun Öğretimi*, 2. baskı, Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Gürbilek, Nurdan; (2001), *Kötü Çocuk Türk*, İstanbul: Metis Yayınları.

Güven, Nergis; (2000), *Dil Gelişimi ve Eğitimi*, İstanbul: Epsilon Yayıncılık Hizmetleri.

Harmancı, Hacı; (1998), *5 Yaşında Aşk*, İstanbul: Kara Yayın.

Hart, A. Roger; (1997), *Çocukların Katılımı-Maskotluktan Yurttaşlığa*, (çev.: S. K. Soysal), Ankara: UNICEF Türkiye Milli Komitesi.

İnal, Kemal; (2004), *Eğitim ve İktidar: Türkiye'de Ders Kitaplarında Demokratik ve Milliyetçi Değerler*, Ankara: Ütopya Yayınevi.

İnan, M. Rauf; (1955), *Çocuğa Göre Okulun Binası ve Eşyası*, Ankara: Öğretmen Dergisi Yayınları.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem; (1990), *İnsan-Aile-Kültür*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem; (1990), *Çocuğun Değeri, Türkiye'de Değerler ve Doğurganlık*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Kahraman, H. B.; (2004). *Kültür Tarihi Affetmez*, İstanbul: Agora Kitaplığı.

Kahramankaptan, Ş.; (1998), *İsmet İnönü ve Hârika Çocuklar*, Ankara: Ümit Yayıncılık.

Kansu, Işık; (2002), *Çocukluğa Yolculuk*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Kulin, Ayşe; (2004), *Kardelenler-Çağdaş Türkiye'nin Çağdaş Kızları*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kültürlerin Buluşması: Erken Çocukluk Gelişimi ve Eğitimine Yansımaları, (2004), Bildiriler kitabı, (yay. haz.: G. Haktanır-T. Güner), 3 cilt, Ankara: YA-PA Yayın Pazarlama.

Mangır, Mine-Neriman Çağatay; (1987), *Okul Öncesi Çocuklarda Arkadaşlık İlişkileri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları.

Meili, Gertrude; (1966), *Çocukta Resmin Tekamülüne Şekil ve Düşünce*, (çev.: Mina Tanalay), İstanbul: Edebiyat Fakültesi.

Middleton, Jane; (2000), *Yeni Binyıl ve Çocuklar*, (çev.: Selim Yeniçeri), İstanbul: Beyaz Yayınları.

Nutku, Ö.; (1998), *Oyun, Çocuk, Tiyatro*, İstanbul: Özgür Yayınları.

Oğuzkan, A. Ferhan; (1983), *Yerli ve Yabancı Yazarlardan Örneklerle Çocuk Edebiyatı*, 3. basım, Ankara: Emel Matbaacılık.

Onlar da Çocuktu, (2004), (yay. haz.: Serpil Ural ve ark), Ankara: Kök Yayıncılık.

Öz, İlkim; (1997), *Çocuk ve Aile*, 2. Baskı, Ankara: Kök Yayıncılık.

Özçelik, N. İ.; (1998), *Çocuklarla Oyun Atölyesi*, İstanbul: Morpa.

Özdoğan, Belka; (2000), *Çocuk ve Oyun-Çocuğa Oyunla Yardım*, Ankara: Anı Yayıncılık.

Özdoğan, Belka; (1988), *Çocuk ve Oyun Terapisi*, Ankara: Yargıçoğlu Matbaası.

P Dünya Sanat Dergisi-Çocuk ve Sanat, (2004), özel sayı. (yay. haz.: A. Hatay), İstanbul: Raffi Portakal Antikacılık.

Parman, Talat; (2003), *Ergenlik Ya Da Merhâba Hüzün*, 2. basım, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Pierce, Joe E.; (2003), *Bir Türk Köyünde Yaşam*, (çev. Z. Sarıhacıoğlu), İstanbul: Epsilon Yayıncılık.

Poyraz, H.; (2003), *Okul Öncesi Dönemde Oyun ve Oyuncak*, Ankara: Anı Yayınları.

Reyna, İshak; (1997), *İlk Aşk'ın On Öyküsü*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Sanat Dünyamız-Sanat ve Çocuk, (1999), özel sayı, (yay. haz.: A. Antmen), İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

Sever, Sedat; (2003), *Çocuk ve Edebiyat*, Ankara: Kök Yayıncılık.

Seyrek, H.-M. Sun; (1991), *Çocuk Oyunları: Okul Öncesi Eğitiminde Oyun Dersi El Kitabı*, İzmir: Müzik Eserleri Yayınları.

Sokak Çocukları, (1997), (yay. haz.: Sevda Uluğtekin), Ankara: SPM Yayınları.

Sosyal Hizmet ve Çocuk Hakları, (2004), (çev.: Veli Duyan), Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği.

Suits, B.; (1995), *Çekirge. Oyun, Yaşam ve Ütopya*, (çev.: S. Sertalioğlu), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Şahin, Fatma; (2000), *Okul Öncesinde Fen Bilgisi Öğretimi ve Aktivite Örnekleri*, İstanbul: YA-PA.

Şarman, Kansu; (2005), *Türk Promethe'ler-Cumhuriyet'in Öğrencileri Avrupa'da*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Tan, N.; (1997), *Oyunlarla İlk Okuma Yazma Öğretimi*, İstanbul: Bu Yayınevi.

Turam, Emir; (1996), *Ekranaltı Çocukları*, İstanbul: İrfan Yayıncılık.

Uysal, Ş.; (1997), *Çocuk İsimlerinin Mânâları ve Çocuk Oyunları*, Konya: Uysal Kitabevi.

Üstündağ, T.; (2003), *Yaratıcılığa Yolculuk*, 2. baskı, Ankara: Pegem A Yayınları.

Winnicott, T.; (1990), *Okul Öncesi Çocuklarda Oyun*, İzmir: Bilyay Yayınları.

Yalçın, Alemdar-Gıyasettin Aytaş; (2002), *Çocuk Edebiyatı*, Ankara: Akçağ Basım.

Yardım, Mehmet Nuri; (1998), *Edebiyatçılarımızın Çocukluk Hatıraları*, 3. baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.

Yardım, Mehmet Nuri; (2004), *İstanbul Hatırası*, İstanbul: Türkiye Turing Otomobil Kurumu.

Zulliger, H.; (1998), *Çocukta Oyun Tedavi*, (çev.: K. Şipal), 2. Baskı. İstanbul: Cem Yayınevi.

Makaleler

Acarlar, Funda; (2001), "Sembolik Oyunun Dil Gelişimi ve Dil Bozukluklarıyla İlişkisi", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 1, 3, 25-33.

Ahioğlu, Nihal; (2004), "Çocuklar ve Küreselleşme", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37, 1, 142-156.

Akbaba, Sırrı; (2001), "Farklı Öğretim Kademelerinde Okutulan Masalların Kohlberg'in Moral Gelişim Evreleri Açısından İncelenmesi", *Eğitim ve Bilim*, 26, 41-44.

Akgönül, Güneş; (1984), "Oyunun Çocuğun Gelişimindeki Önemi", *Türk Hemşireler Dergisi,* 34(21), 21-24. Bibliyografya.

Akkaya, Nevin; (2000), "Tekerlemelerin Çocuk Eğitimindeki Yeri", *I. Ulusal Çocuk Kitapları Sempozyumu (Sorunlar ve Çözüm Yolları) 20-21 Ocak 2000,* (yay. haz.: Sedat Sever) içinde (602-608), Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi-Tömer Dil Öğretim Merkezi.

Akkaya, Nevin; (1989), "Tekerlemelerin Çocuklar Üzerindeki Etkileri", *Milli Kültür Dergisi,* (66), 96-102.

Aksoy, C. Ç.; (1989), "Çocukların Oyuncak Tercihlerinde Cinsiyetin Etkisinin İncelenmesi", *Çocuk Sağlığı ve Eğitim Dergisi,* (4), 11-12.

Alantar, M.; (1998), "Video Oyunları", *Okul ve Aile,* yıl 1, 20-22.

Albayrak, Bilge; (2004), "Liseli Gençler ve Müzik Yarışma Programları", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim,* 57, 224-230.

Ali, Filiz; (1999), " 'Harika çocuklar' ...", *Sanat Dünyamız,* sayı 71, 165-166.

Apaydın, T.; (1979), "Çocuk Oyunları", *Türk Dili,* özel sayısı 39(331), 296-297.

Aral, N.; (2000), "Çocuk Gelişiminde Oyunun Önemi", *Çağdaş Eğitim,* Mayıs, (265), 15-17.

Arık, M. Bilal; (2004), "Neden Sadece Gençler Mizah Dergisi Okuyor?", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim,* 57, 250-254.

Bacmeister, B.; (1953), "Çocuk İçin Oyun Niçin Önemlidir?", (çev.: H. Meydan). *Gayret,* 2(21-22), 13-15.

Balcı, Yaşar; (1963), "Çocuk Oyunlarının Sosyal Yönü", *Aydınlık,* 2(21), 17-18.

Baykara, Ayşen; (1986), "Çocuğun Ruhsal Gelişiminde Oyun ve Oyuncağın Yeri", *Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi,* 25(1), 345-349.

Baymur, Feriha; (1944), "Çocuk ve Oyun", *Türk Kadını,* 1(10), 3-4.

Bilir, Şule-Belma Atik-Nergis Güven; (1986), "Okul Öncesi Çağındaki Normal Gelişim Gösteren Çocuklar ile Down Sendromlu Çocukların Oyun Tercihlerinin ve Oyun İçindeki Sosyal İletişim Davranışlarının İncelenmesi", *Çocuk Gelişimi Eğitimi Dergisi,* (1), 41-46.

Bilir, Şule-Nergis Güven-Belma Atik; (1991), "Okulöncesi Dönemde Oyun Materyallerinin Eğitsel Değeri: "Üç-Altı Yaşlar Arasındaki Okulöncesi Dönemde Eğitim Alan Çocukların Oyuncak Tercihleri Üzerine Bir İnceleme", *Çocuk Sağlığı ve Eğitimi Dergisi,* 5, 61-68.

Boyacıoğlu, Hayati; (2004), "Mizahın Gençliği Keşfi", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, 57, 283-284.

Bronfrebrenner, Urine; (1975), "Sovyetler Birliği'nde Çocuk", *Yansıma*, (43-44-45), 29-36.

Bruce, Tina; (1994), "Çocukların Yaşamında Oyunun Rolü", (çev.: A. İkiz), *Eğitim ve Bilim*, 18(92), 64-68. Bibliyografya.

Buchhave, Bente-Birgit Wanting; (1996), "Danimarka'da Çocuk Kültürü", (çev.: Neslihan Uraz), *Türk Kütüphaneciliği*, 10(1), 35-43.

Bumin, Ayşe; (1986), "Oyuncağın Çocuğun Dünyasındaki Yeri ve Önemi", *Okul-Öncesi Eğitim Dergisi*, 19(32), 15-16.

Caillois, Roger; (1994), "Oyunun Tanımı", (çev.: Turhan Ilgaz), *Sanat Dünyamız*, 18(55), 35-41.

Canan, İbrahim; (1987), "Eğitim, Ruhi Gelişme ve Oyun", *Çocuk Edebiyatı Yıllığı*, 248-255.

Çınar, Hafize; (1999), "Oyunun Doğası ve Anlamı", *Türkiye 1. Drama Liderleri Buluşması* içinde, Ankara: Fersa Matbaası, 53-60.

Çiğdemoğlu, Göksel; (1999), "Okulöncesi Çocuklarıyla Yapılan Yaratıcı Drama Çalışmalarında Oyun", *Türkiye 1. Drama Liderleri Buluşması* içinde, Ankara: Fersa Matbaası, 24-29.

Cömert, D.; (2004), "Erken Çocukluk Döneminde Parmak Oyunları", *Çoluk Çocuk Dergisi*, 37, 20-21.

Çağlak, S.; (1999), "Okulöncesi Eğitim Kurumlarında Oyun Yeri", *Marmara Üniversitesi Anaokulu/ Anasınıfı Öğretmeni El Kitabı* içinde. İstanbul: Ya-Pa Yayınları, 24-29.

Çetinkaya, H.; (1993), "Video Oyunlarının Çocuklarda Saldırganlığa Etkisi", *Psikiyatri, Psikoloji ve Psikofarmakoloji Dergisi*, 1(1), 28-34.

Edgü, Ferit; (1999), "Çocuk Resimlerine 'Doğru Bakalım'", *Sanat Dünyamız*, sayı 71, 229-230.

Enginün, İnci; (1984), "Ziya Gökalp ve Çocuk", *Türk Kültürü Araştırmaları*, yıl 22, 37-48.

Erden, Atilla; (1997), "Kazdağı Türkmenlerinde Çocuğun Topluma Kazandırılması", *Çocuk Kültürü: 1. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi, 6-8 Kasım 1996* (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi, 128-131.

Erdoğan, Fatih-Ahmet Sarpyener; (1976), "Çocuk Yetiştirmede Oyuncağın Önemi ve Oyuncak Alıcıları Arasında Yapılan Bir Araştırma", *Yönetim (İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İktisat Enstitüsü Dergisi)*, 1(13), 93-107.

Ergün, M.; (1980), "Oyun ve Oyuncak Üzerine", *Milli Eğitim*, 103-119.

Ersoy, Özlem; (1999), "0-6 Yaş Çocukları İçin Oyuncak Seçimi", *Yaşadıkça Eğitim*, (64), 5-9.

Eryılmaz, Muzaffer; (2004), "Çankaya Çocuk Dergisi", *Cumhuriyet*, Ankara.

Fethi, L.; (1999), "Çocuklar ve Oyun", *Marmara Üniversitesi Anaokulu/Anasınıfı Öğretmeni El Kitabı* içinde, İstanbul: Ya-Pa Yayınları, 19-23.

Girdivan, Şeyma; (1959), "Çocukta Oyunun Mahiyeti ve Önemi", *Köy ve Eğitim*, 5(59), 6-8.

Gönen, Mübeccel; (1989), "Oyuncak ve Kitabın Çocuğun Gelişimi Açısından Önemi", *Eğitim ve Bilim*, 13(74), 59-60.

Gönen, Mübeccel; (1987), "Çocukların Ruhsal İhtiyaçları ve Kitaplar", *Okul Öncesi Eğitimi Dergisi*, 19(33), 21-22.

Göncü, A.; (2001), "Çocuk Oyunlarının Gelişiminde Toplumsal ve Kültürel Bağlamın Rolü", *Dünyada ve Türkiye'de Değişen Çocukluk, 3. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri* (yay. haz: B. Onur) içinde, Ankara: Anakara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.

Gözaydın, Nevzat; (1988), "Federal Almanya'daki Türk Çocukları Arasında Gelenek Değişiklikleri Üzerine", *Dünyada Türkçe Öğretimi*, (1), 89-91.

Gülşen, Sezai; (1996), "Bilgisayar Oyunlarının Çocuklar Üzerindeki Olumsuz Etkileri", *Çağdaş Eğitim*, 21(223), 65-71. Bilbliyografya.

Heidtmann, Horst; (1997), "Almanya'da Çocuk ve Gençlik Kültürü", (çev.: Emre Koyuncuoğlu), *Çocuk Kültürü: Edebiyat, Tiyatro, Medya*, (yay. haz.: Nazan İpşiroğlu-Zehra İpşiroğlu) içinde, (16-23), İstanbul: Mavibulut Yayınları.

İlyasoğlu, Evin; (1999), "Müzik ve Çocuk", *Sanat Dünyamız*, sayı: 71, 153-164.

İnhan, Fatoş; (1997), "Türkiye'de Çocukların Oyuncak Gereksinmesi, Sorunlar ve Çözümler", *Çocuk Kültürü: I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri 6-8 Kasım 1996*, (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, (512-517) Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi.

İsmail, V.; (1991), "TV Oyuncak Seçimini Etkiliyor", *Yeni Cankardeş*, (23), 5.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem; (1994), "Türkiye'de Değişen Aile ve Çocuğun Değeri", *Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyumu 23-24 Nisan 1993,* (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, (31-38), Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem; (1980), "Türkiye'de Çocuğun Bazı Gelişme Sorunları", *TRT Çocuk Yayınları Semineri, (26-28. 10. 79 Antalya)* içinde, 171-179, 219-225.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem; (1980), "Türkiye'de Çcuğun Değeri, Gelişme Ortamı ve Alınması Greken Önlemler", *Psikoloji Dergisi,* (10), 26-32.

Kara, Rüksan; (1968), "Çocuklar İçin Kuklaların ve Kukla Oyunlarının Eğitsel Değerleri", *Mesleki ve Teknik Öğretim,* 16(190), 13.

Kara, Rüksan; (1967), "Oyun ve Oyuncakların Çocuk Eğitimindeki Önemi ve Çocuğun Hayatındaki Yeri", *Mesleki ve Teknik Öğretim,* 15(178), 13-14.

Karadut, Ahmet; (1983), "Çocuk Terbiyesinde Oyunun Yeri ve Önemi", *Diyanet Dergisi,* 9(4), 51-56. Bibliyografya.

Karakurt, Emine; (1988), "Çocukta Yaratıcılık", *Çağdaş Eğitim,* 13(136), 35-37.

Kaya, Kemal; (1961), "Çocuk ve Oyun", *Emekli Öğretmen Dergisi,* 2(11), 15-18.

Kaya, Yahya Kemal; (1961), "Çocuk Oyun ve Okul", *İlköğretim,* 26(482), 11-12.

Kızıldağ, Özgün; (2004), "Psikanalitik Açıdan Oyun: Gelişimi, İşlevi ve Tedavideki Rolü", *Türk Psikoloji Bülteni.* 10, 32, 185-197.

Koca, Zeki; (1964), "Çocuk ve Oyun", *Okul ve Öğretmen,* 1(9), 12-13.

Kuğuoğlu, Sema-M. Kürtüncü; (2004), "Çocukların Oyun Güvenliğini Sağlayabiliyor musunuz?", *Cumhuriyet Bilim Teknik.* 16 Ekim, 18, 917, 19-20.

Louis, P.; (1978), "Tehlikesiz Oyuncaklar", *Okul-Öncesi Eğitim Dergisi,* yıl 10, (16), 27-28.

Memluk, Y.; (1974), "Çocuk Oyun Alanlarının Düzenlenmesini Etkileyen Faktörler", *Peyzaj Mimarlığı Dergisi,* 5 (1), 31-38.

Metin, N.-S. Şahin-E. Şanlı; (1999), "Okulöncesi Düzeyde ve Dört-Dokuz Yaş Grubundaki Zihinsel Engelli Çocukların Tercih Ettikleri Oyun Köşeleri ve Oynadıkları Oyun Tiplerinin İncelenmesi", *Özel Eğitim Dergisi,* 2(3), 14-24.

Mısır, Emine; (1983), "Çocuk Yaşamında Oyun", *Türk Hemşireler Dergisi,* 33(3), 44-46. Bibliyografya.

Moakes, Lilian; (1955), "Oyunun Faydası ve Oyun Oynamak İstemeyen Çocuk", *Eğitim,* 5(49), 17-18.

Neydim, Necdet; (2004), "Popüler Çocuk Kitapları ve Medyasının Çocuk Kültürüne Etkilerine Sosyolojik Gerçeklikler", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, 57, 76-80.

Oktay, Ayla; (1988-89), "Okul Öncesi Eğitimde Oyun ve Oyuncaklar", *Pembe Bağcık*, 10-11.

Oskay, Ünsal; (1999), "Sinema ve TV'de Çocuk Karşıtlığı", *Sanat Dünyamız*, sayı 71, 173-181.

Öğülmüş, Selahattin; (1998), "Ailede ve Toplumda Çocuğun Değeri", *Türk Yurdu*, Çocuk ve Kültür özel sayı, 18(136), 32-33.

Özcivelek-Durlu, Leyla; (1997), "Bilgisayar Oyunları ve Cinsiyet Rolleri", *Çocuk Kültürü: I Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi, 6-8 Kasım 1996*, (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, (497-511) Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi.

Özdoğan, Belka; (1983), "Çocukta Oyun Terapisi", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 20(212), 69-86.

Öztürk, M. Orhan; (1965), "Toplumsal Çocuk Yetiştirme Tarzları ve Kişilik Gelişmesi", *Nöro Psikiyatri Arşivi*, özel sayı, 109-126. Bibliyografya.

Öztürk, M. Orhan; (1965), "Toplumsal Çocuk Yetiştirme Tarzları ve Kişilik Gelişmesi", *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 8(2), 65-86.

Öztürk, O.; (1963), "Türkiye'de Yapılan Sünnetin Psikolojik Tesirleri", *The Turkish Journal of Pediatrics*, 5(2), 65-69.

Öztürk, Serdar; (2004), "Siyasal Toplumsallaşma ve Çocuk: Ankara'da İlköğretim Çağı Öğrencileri Üzerine Yapılan Bir Araştırma", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, 57, 237-245.

Özer, Atila; (2004), "Karikatür, Popüler Kültür ve Popüler Karikatür", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, 57, 246-249.

Özuçucu, Aynur; (1997), "Yuva Çocuklarının Gündelik Yaşamdaki Davranışları", *Çocuk Kültürü: I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri 6-8 Kasım 1996*, (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, (545-554), Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi.

Pala, Ö.-A. Say; (1982), "Oyuncaklar ve Oyun", *Haseki Tıp Bülteni*, 20(4), 279-284.

Razon, Norma; (1993), "Okulöncesi Eğitimde Oyunun, Oyunda Yetişkinin İşlevi", *YA-PA Okulöncesi Eğitimi ve Yaygınlaştırılması Semineri-2/3, İstanbul-Lefkoşe 1985* içinde, İstanbul: Ya-Pa Yayınları, 57-64.

Razon, Norma; (1990), "Okul Öncesi Dönemde Oyuncağın Yeri ve Önemi", *YA-PA Okulöncesi Eğitimi Semineri, İstanbul 1984-1*, İstanbul: Ya-Pa Yayınları, 57-62.

Razon, Norma; (1987), "Çocuğun Dünyasında Oyunun Yeri ve Önemi", *Pembe Bağcık Dergisi,* (2), 7.

Pişkin, Ü.; (1993), "Otistik Çocuklarda Oyun", *Özel Eğitim Dergisi,*1(3), 43-46.

Salah, F.; (1997), "Oyuncak Seçiminde Çocuklar Daha Bilinçli", *Kitap Kırtasiye Dünyası,* Mart-Nisan, (2), 32-34.

Sarıbaş, Metin; (1980), "Kırsal Kesimde Çocuk", *Orman Mühendisliği,* 17(1), 24-28. Bibliyografya.

Sel, Ruhi; (1993), "Okulöncesi Kurumlarda Eğitsel Oyunlar ve Uygulama Yöntemleri", *YA-PA Okulöncesi Eğitimi ve Yaygınlaştırılması Semineri, 2/3, İstanbul-Lefkoşe 1985* içinde, (57-64), İstanbul: Ya-Pa Yayınları.

Serdengeçti, Raşit; (1972), "Okul Öncesi Çağı ve Oyun", *İstanbul Ana Çocuk Sağlığı Semineri,* (10-17. 7. 1967), 190-195.

Sevim, Seher A.; (2004), "Çocukların Bazı Temel Alışkanlıkları Kazanmalarına İlişkin Anababa Görüşleri", *Eğitim Bilim Toplum,* 2, 58-69.

Shapiro, L.; (1992), "Oyuncak Tabancalar ve Oyuncak Bebekler", (çev.: Demet Öngen), *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi,* 24(2), 655-667.

Sönmez, Cemil; (1991), "Çocuk ve Eğitici Oyuncaklar", *PTT Dergisi,* (103), 19.

Söylemez, S.; (1998), "Grup Oyunlarının Mesleki Rehberlikte Kullanışı", *Yaşadıkça Eğitim,* 17-21.

Sur, Haydar ve bşk.; (1998), "0-6 Yaş Grubu Çocukların Bilişsel Gelişiminde Oyun ve Oyuncağın Yeri ve Önemi", *Çocuk Forumu,* 1(3), 26-28.

Şahin, F.; (1993), "Çocuk-Oyun İlişkisi", *9. Ya-Pa Okulöncesi Eğitimi ve Yaygınlaştırılması Semineri,* İstanbul: Ya-Pa Yayınları, 61-65.

Şahin. F.; (1999), "Okulöncesi Eğitimde Oyun Etkinlikleri", *Gazi Üniversitesi El Kitabı* içinde, (111-116). İstanbul: Ya-Pa Yayınları.

Tezcan, Mahmut; (1999), "Yurtdışındaki Türk Çocuklarının Kültürel Yaşamı", *Cumhuriyet ve Çocuk: II. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri 4-6 Kasım 1998,* (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, (482-488), Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi.

Tezcan, Mahmut; (1980), "Çocuk Nişanlılığı: Afyon Çayırdağ Köyü Örneği", *Türk Halk Kültürü Araştırmaları* içinde, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, 191-204.

Tezcan, Mahmut; (1978), "Çocuk ve Boş Zaman Uğraşıları", *Sümerbank*, 17(189/191), 27-28, 40.

Tezcan, Mahmut; (2005), "Bir Şiddet Ortamı Olarak Okul", *Cogito*, sayı 6-7, kış-bahar 1996, 5. baskı, 105-108.

Tezel, Naki; (1952), "Çocuklara Mahsus Oyunlar", *Çocuk Doktoru*, 7(73), 6-7.

Turam, Emir; (2005), "TV'deki Şiddetin Çocuklara Etkileri Üzerine Farklı Bir Bakış", *Cogito*, sayı 6-7, kış-bahar 1996, 5. baskı, 391-406.

Turan, Güven; (1999), "Simgeden Gerçekçiliğe Çocuk", *Sanat Dünyamız*, sayı 71, 131-130.

Türker, A. Vural; (1970), "Kültür Eksikliği Gösteren Çocukların Sorunları ve Bazı Çözüm Yolları", *Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Dergisi*, 2(2), Ekim, 147-193.

Uygun, Selçuk; (2004), "Üniversite Gençliğinin Yabancılaşması", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, 57, 231-236.

Ünsal, Pınar Özenmiş; (2003), "Zihinsel Engelli Olan ve Olmayan Çocukların Nesne ile Oyun Davranışlarının Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi.* 1, 4, 45-55.

Yavuzer, Halide; (1982), "Oyun ve Oyuncaklar ve Çocuklar", *Para Kredi*, yıl 2(17).

Yıldız, Mehmet; (1985), "Çocuk Oyunları ve Toplumsal Gelişim", *Çağdaş Eğitim*,10(103), 36-37.

Yılmaz, Elif; (1999), "Hayvanlar da Oyun Oynar", *Tübitak Bilim Çocuk*, 24-27.

Yörükoğlu, Atalay; (1999), "Çocuk ve Gülmece", *Cumhuriyet ve Çocuk: II. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri 4-6 Kasım 1998*, (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, (102-106), Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi.

II. Çocuk Folkloru
(Masal, Ninni, Ağıt, Sayışmaca, Bilmece, Yanıltmaca, vb.)

Kitaplar

Alişar, Fahrettin; (1994), *İçel Çocuk Folkloründen Damlalar*, Antakya: Kültür Ofset Basımevi.

Bilmece-Eğlence Dünyası, (1994), Ankara: Burç Yayıncılık.

Bilmecelerimiz, (1995), İstanbul: Engin Yayıncılık.

Caferoğlu, Ahmet; (1994), *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme II: Oyunlar, Tekerlemeler, Yanıltmaçlar ve Oyun Istılahları*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.

Can, Sıtkı; (1945), *Ordu İlinde Çocuk ile İlgili İnanmalar*, Ordu: CHP Ordu Halkevi.

Eschenbach, E.; (1991), *Köyün Çocuğu*, (çev.: Burhan Arpad), 3. baskı, Ankara: MEB.

Muallim, A. Osman; (1935), *Balıkesir: Doğum Görenekleri ve Çocuk*, Balıkesir: Vilayet Matbaası.

Örnek, Sedat Veyis; (1979), *Geleneksel Kültürümüzde Çocuk*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Saatçi, Suphi; (1984), *Kerkük Çocuk Folkloru*, İstanbul: Fuzuli Yayınları.

Şirin, Mustafa Ruhi; (1998), *Masal Atlası*, İstanbul: İz Yayıncılık.

Tan, Nail; (1993), *Çocuklarımıza Folklor Hazinesinden Seçmeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Toygar, K.; (1987), *Ülkemizde Folklorik Yapma Bebekçilik*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Tuncer, F. R.; (1996), *Çocuklara Bilmeceler*, İstanbul: İnkilap Kitabevi.

Uğur, Sait; (1948), *İçel Folkloru- II*, Ankara: CHP Halkevleri Yayımları.

Uysal, Şeyma; (1997), *Çocuk İsimleri ve Oyunları*, Konya: Uysal Kitabevi.

Makaleler

Acar, İsmail Hakkı; (1974), "Zara Çocuk Oyunları", *Sivas Folkloru*, (11), 5-23., (12), 8-9.

Acaroğlu, M. Türker; (1982), "Acıpayam Folklorunda Çocuk Oyunları", *Antropoloji Dergisi*, (10), 45-53.

Acıpayamlı, Orhan; (1974), "Türkiye'de Yürümeyen Çocukları Yürütme Gelenekleri", *Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Milli Folklor Semineri I., Ankara*,357-364. 448-449.

Acıpayamlı, Orhan; (1992), "Türk Kültüründe "Ad Koyma Folkloru"nun Morfolojik ve Fonksiyonel Yönlerden İncelenmesi", *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları.

Akal, Aytül; (2000), "Sevgili Masallara Ciddi Bir Bakış: (Masallarda Şiddet Ögeleri ve Baskıcı Çağdışı Kavramlar)2, *I. Ulusal Çocuk Kitapları Sempozyumu (Sorunlar ve Çözüm Yolları) 20-21 Ocak 2000*, (yay. haz.: Sedat Sever) içinde, 500-518, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi-Tömer Dil Öğretim Merkezi.

Akal, Aytül; (1997), "Masala Yeni Bir Yaklaşım", *Ana Dili Eğitimi Çocuk Kitapları Sempozyumu 20-21 Şubat 1997 Bildiriler* içinde, 72-74, Ankara: Ankara Üniversitesi Tömer Dil Öğretim Merkezi.

Akalın, L. Sami; (1989), "Türk Folkloründe Çocuk Okşamaları", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 34-36.

Akalın, L. Sami; (1987), "Çocuk Oyunları ve Oyun Tekerlemeleri", *Çocuk Edebiyatı Yıllığı*, 84-90.

Akman, Eyüp; (2004), "Bilmeceler", *Safranbolu Folklorundan Örnekler* içinde, 106-118, Ankara: Gazi Kitabevi.

Akman, Eyüp; (2004), "Masallar", *Safranbolu Folklorundan Örnekler* içinde, 11-46, Ankara: Gazi Kitabevi.

Alkan, Seviye; (1971), "Tekerlemeler", *Folklor*, yıl 2 (23-24), 20-21.

Alkan, Seviye; (1970), "Bilmeceler", *Folklor*, 16-17-18, 58-60.

Alptekin, Ali Berat; (1987), "İçel ve Çevresinde Masal Anlatma Geleneği", *İçel Kültürü*, 1(2), 5-7. Bibliyografya.

Alptekin, Ali Berat; (1984), "Türk Masallarında Yeni Tesbit Edilen Tipler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, (33), 170-188.

Alptekin, Ali Berat; (1983), "Bir Silifke Masalının Motif ve Tip Yapısı", *Türk Folkloru*, 5(51), 18-20.

Alptekin, Ali Berat; (1947), "Anamur'dan Derlenen Tekerlemeler", *Erciyes*, (51), 23-24.

And, Metin; (1977), "Yapma Atın Dünya ve Türk Folklorunda Yeri, Dramatik Önemi ve İşlevi", *Türk Halkbilim Araştırmaları Yıllığı*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 23-58.

And, Metin; (1974), "Türk Folklorunda Oyun Kavramı ve Oyunun Önemi", *I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri*, 305-314.

And, Metin; (1965), "Köylerde Kukla ve Kuklacılık", *Türk Folklor Araştırmaları*, 191, 3762-3764.

Ankaralı, Ahmet-S. Cin-A.G. Tuncay; (?), "Doğum Gelenekleri: Kırk Karışması-Al Basma-Diş Bulguru, Sünnet Gelenekleri", *Dünden Bugüne Gümüşhacıköy*, Merzifon, 246-247.

Arısoy, Süleyman; (1974), "Folklor ve Çocuk Kültürü", *Türk Folklor Araştırmaları*, 15(295), 23-25.

Arısoy, Süleyman; (1973), "Çocuk Kültürü", *Kooperatif Dünyası*, (31), 18-19.

Arslan, Ahmet Ali; (1980), "Kuzey Azerbaycan ve Kars'ta Çocuk Okşamaları", *Milli Eğitim ve Kültür*, yıl 2, (6), 59-69.

Artar, Gündüz; (1971), "Gülnar'da Derlenen Tekerlemeler", *Türk Folklor Araştırmaları*, 13(260), 5905.

Artun, Erman; (2004), "Bilmece", *Türk Halk Edebiyatına Giriş* içinde, 191-208, İstanbul: Kitabevi.

Artun, Erman; (2004), "Masal", *Türk Halk Edebiyatı Nesri* içinde, 107-122, İstanbul: Kitabevi.

Artun, Erman; (2004), "Ninni", *Türk Halk Edebiyatına Giriş* içinde, 179-190, İstanbul: Kitabevi.

Artun, Erman, (2004), "Tekerleme", *Türk Halk Edebiyatına Giriş* içinde, 209-223, İstanbul: Kitabevi.

Artun, Erman; (2000), "Adana'da Yağmur Yağdırma Törenleri ve Çomçalı Gelin", *Adana Halk Kültürü Araştırmaları 1* içinde, 40-59, Adana: Adana Büyükşehir Belediyesi Altın Koza Yayınları.

Artun, Erman; (1989), "Tekirdağ'da Söylenen Ninnilerden Örnekler", *Türk Folklorundan Derlemeler* içinde, 1-8, Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Yayınları: 115.

Aslan, Kadir; (1994), "Dörtyol'da Çocuk Tekerlemeleri", *Güneyde Kültür Dergisi*, 6(67), 26-29.

Aslanoğlu, Erman; (1988), "Türk Masalları", *Çocuk Edebiyatı Yıllığı*, 110-112.

"Ataç'ın Türkçesinden Aisopos Masalları", (2004), *P Dünya Sanat Dergisi*, 34, 92-97

Ataman, Sadi Yaver; (1933), "Gode Gode ve Albayrak", *Halk Bilgisi Haberleri*, (38), 27-29.

Aydın, İlknur; (1990), "Ninnilerde Çocuk", *Milli Eğitim*, (97), 44-46.

Balıkçı, Gülsen; (1998), "Artvin'in Bazı Yörelerinde Doğumla İlgili Adet ve Uygulamalar", *Türk Halk Kültüründen Derlemeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 36-98.

Baltacıoğlu, İ.; (1975), "Türklerde Kukla Sanatı", *Türk Folklor Araştırmaları*, (313), 7050.

Banoğlu, Deniz; (1977), "Masal Çocuklar İçin Gerekli mi?", *Türk Edebiyatı*, 4(42), 34-35.

Bayrı, Mehmet Halit; (1993), "Kastamonu Çocuk Oyunlarında Sayılan Sayılar", *Halk Bilgisi Haberleri,* 2(13-14), 157-159.

Bektöre, Emin; (1967), "Kırım Türklerinde Çocuk Masalları", *Emel.* 7(38), 26-28.

Beysanoğlu, Şevket; (1993), "Diyarbakır Halk Kültüründe Doğum ve Çocukla İlgili Adet ve İnanmalar", *Ziya Gökalp,* 12(70), 49-80.

Biçer, Mukaddes; (1991), "Eskişehir İlinde Doğumla İlgili Adet ve İnançlar", *Türk Halk Kültüründen Derlemeler* içinde, 1-14, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Yayınları.

Birsun, Mevlüde; (1984), "Çocuk Resimlerinde Masallarımız", *Dünyamız,* 100(29), 19-25.

Boratav, P.N.; (2000), "Oyunlar ve Oyuncaklar", *Halk Edebiyatı Dersleri* içinde, 185-189.

Bozyiğit, A. Esat; (1989), "Beypazarı Ninnileri", *Türk Folklorundan Derlemeler* içinde, 9-11, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Camuzoğlu, Sevil; (1945), "Kayseri Oyun Sözleri ve Tekerlemeleri", *Erciyes,* (32), 1-7.

Çelik, Hülya; (1989), "Gaziantep'ten Derlenen Ninniler", *Türk Folklorundan Derlemeler* içinde, 13-15, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Demiray, Güner; (1960), "Çocuk Oyunları ve Tekerlemeler", *Türk Folklor Araştırmaları,* 6(129), 2132-2133.

Demiray, M. Güner; (1985), "Bilmeceler ve Oyun Tekerlemeleri", *Halk Kültürü,* (2), 13-19.

Elçin, Şükrü; (1967), "Çocuklara Şarkılar", *Türk Kültürü,* 5(54), (67), 459.

Erdem, Celal; (1989), "İzmir'de Derlenen Ninniler", *Türk Folklorundan Derlemeler* içinde, 17-19, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri; (1950), "Çocuk Edebiyatı Folklorunun Değerlendirilmesi", *Türk Folklor Araştırmaları,* 1 (11), 161-163.

Gazimahal, Mahmut R; (1963), "Oyuncakçılık", *Türk Folklor Araştırmaları,* 8(167), 3082-3083.

Gazimahal, Mahmut R; (1960), "Bebek ve Oyun", *Türk Folklor Araştırmaları,* 6(130), 2142-2144.

Gazimahal, Mahmut R; (1959), "Karagöz, Kukla ve Yapma Bebekler", *Türk Folklor Araştırmaları,* (119), 1926.

Gazimahal, Mahmut R; (1955), "Çocuk Folkloründe Oyuncak Çalgılar", *Türk Folklor Araştırmaları*, 4(73), 1155-1157.

Gazimahal, Mahmut R; (1955), "Sıra Kamışlı Çocuklar Çalgıları", *Türk Folklor Araştırmaları*, 4(74), 1187-1188.

Gökçeoğlu, Mustafa; (1990), "Tekerlemelerimiz", *Halkbilimi*, 5(17-18), 8-17.

Görkem, İsmail; (1986), "Adana ve Kahramanmaraş'tan Derlenen Tekerlemeler", *Türk Folklor Araştırmaları*, (82-83), 9-12.

Gözaydın, Nevzat; (1984), "Çocuk ve Folklor", *Türk Dili*, 49 (400), 326-329.

Güçlü, F.; (1995), "Çocuğa Ad Verme", *Orta Anadolu'da Batıl İnanışlar* içinde, 77-78.

Güldeste, Zeynep; (1945), "Kayseri Oyun ve Tekerlemeleri", *Erciyes*, (34), 5.

Güler, Ali; (1981), "Dirican Aşiretinde Çocuk Eğitimi", *Fırat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 130-136.

Gülşen, Sezai; (1984), "Atasözleri ve Deyimlerde Çocuk Kavramı", *Yazko Edebiyat*, 7(49/50), 77-84. 84

Hinçer, İ.; (1967), "Suzan Koldaş ve Türk Giysili Bebekleri", *Türk Folklor Araştırmaları*, 10(212).

İvgin, Hayrettin; (1986), "Sungurlu'dan İki Masal", *Türk Folklorundan Derlemeler 1986/1* içinde, 131-140, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

İvgin, Hayrettin; (1989), "Sungurlu'dan Derlenen Ninniler", *Türk Folklorundan Derlemeler* içinde, 21-23, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Kalay, Asiyse; (1998), "Amasya İli Alan, Hasanbey, Şarklı, Karamustafapaşa Köylerinde Doğum Uygulaması", *Türk Halk Kültüründen Derlemeler* içinde, 160-170, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Kallimci, Hasan; (1984), "Masallar Çocukların Huzuruna Çıkarken ve "Kıbrıs Türk Masalları" Adlı Kitap Üzerine", *Töre*, 14(159), 55-56.

Karataş, Aynur; (1991), "Vezirköy (Artvin) Doğum Adetleri", *Türk Halk Kültüründen Derlemeler* içinde, 63-70, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Kaya, Azat; (1989), "Rize'de Söylenen Ninniler", *Türk Folklorundan Derlemeler* içinde, 25-32, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Kaya, Doğan; (1985), "Sivas Acıyurt Köyü Seyirlik ve Çocuk Oyunları", *Türk Folklor Araştırmaları*, 6(67), 21-23.

Kaya, Doğan; (1985), "Sivas Acıyurt Köyü Seyirlik ve Çcuk Oyunları", *Türk Folklor Araştırmaları,* 6(69), 16-18.

Keçebaş, Kadir; (1946), "Çomçalı Gelin Tekerlemesinin Düşündürdükleri", *Erciyes,* (36), 15.

Kırlıkovalı, Ergün; (1971), "Türk Çocuğunun Yetişmesinde Folklorun Yeri", *Folklora Doğru,* 2(14), 5-6.

Kızıldağ, E.; (1969), "Hatay'da Çocuk Masalları", *Türk Folklor Araştırmaları,* 12(238), 52-99.

Koz, M. Sabri; (1975), "Ekinözü'nde Oyun Tekerlemeleri", *Türk Folklor Araştırmaları,*16(312), 73-74.

Koz, M. Sabri; (1971), "Oyun Tekerlemeleri", *Türk Folklor Araştırmaları,*13(258), 5850-5860.

Köksal, Hasan; (1989), "İspir Yöresinden Derlenmiş Ninnilerimiz", *Türk Folklorundan Derlemeler* içinde, 33-43, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Mağden, Duyan-M. Atay-S. Şahin-A. Deniz; (1999), "Mardin'de Yaşayan Ailelerin 0-6 Yaş Grubu Çocuklarının Sağlık Problemlerinde Başvurdukları Geleneksel Yöntemler", *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Dergisi,* 1, 1, 10-16.

Mahmut, Enver; (1992), "Masalın Yeniden Canlanması", *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri,* cilt: II içinde, 204-209, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Mahmut, Nedret; (1992), "Çocuk Folkloru", *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri,* cilt: IV içinde, 133-140 Ankara: Kültür Bakanlığı.

Mümtaz, Talat; (1931), "Kastamonu Çocuk Oyunlarında Sayılan Sayılar", *Halk Bilgisi Haberleri,* 2(19), 157-159.

Nahya, Zümrüt; (1984), "Urfa'da Doğum Gelenek ve Görenekleri", *Türk Folkloru Araştırmaları* içinde, 73-80, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Neyzi, Olcay; (1977), "Çocuk Sağlığı ile İlgili Gelenekler ve İnançlar", *İstanbul Çocuk Sağlığı Dergisi,* 3(11), 8-10.

Oğuz, M. Öcal; (1992), "Çocukların Sayışmaca Dünyası", *Milli Folklor,* 2(16), 24-29.

Özdemir, Melda; (2004), "Soğanlı Bebekleri", *P. Dünya Sanat Dergisi,* 34, 108-115.

Özder, M. Adil; (1967), "Doğum ve Çocuk Üstüne Gelenekler, İnançlar", *Türk Folklor Araştırmaları,* 10(2/6), 63-65.

Özergin, Muharrem; (1966), "İstanbul'da Derlenen Yanıltmacalar", *Türk Folklor Araştırmaları*, 10(103), 4238.

Öztürk, Tahsin; (1989), "Elazığ'dan Derlenen Ninniler", *Türk Folklorundan Derlemeler* içinde, 45-52, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Özulu, Yunus Emre; (1973), "Kayseri'nin Mahalli Oyunları", *Dili, Deyimleri, Mahalli Oyunları, Manzum Bilmeceleri ve Turizmi ile Kayserim* içinde, 71-90, Ankara: İş Matbaacılık.

Pürlü, Kadir; (1986), "Sivas Karalar Köyü Tekerlemeleri, Bilmeceleri, Maniler ve Duaları", *Türk Folklorundan Derlemeler 1986/1* içinde, 249-265, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

San, Salih; (1947), "Mahalli Adetler ve İnançlar", *Dün ve Bugün Muş* içinde, 79-82. Kayseri: Erciyes Matbaası.

Sevindik, Hüseyin; (1989), "Nevşehir Yöresi Ninni Derlemesi", *Türk Folklorundan Derlemeler* içinde, 83-88, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Seyirci, Musa; (1989), "Antalya İlinin Köylerinden Derlenen Ninniler", *Türk Folklorundan Derlemeler* içinde, 89-95, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Sınayuç, Osman; (1976), "Çorumda Çocukların Yetiştirilmesi", *Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı*, 191-211. Bibliyografya.

Simiç, Ljuba; (1967), "Dağda Doğan ve Meleklerin Baktığı Çocuğa ait Ninniler Hakkında", *Türk Folklor Araştırmaları*, 10(216), 4466.

Şahin, Hüseyin; (1991), "Malatya Arguvan Köylerindeki Lohusalık Dönemi, Alkarısı ve Kırklama Adetleri Üzerine Bir Araştırma", *Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1991/2* içinde, 139-151, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Şahin, Hüseyin; (1991), "Morhamam Köyünde (Malatya) Kirvelik Kurumu Gelenekleri", *Türk Halk Kültüründen Derlemeler* içinde, 117-130, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Yayınları.

Şahin, Hüseyin; (1989), "Morhamam Çocuk Oyunlarında Ebe Seçimi: Sayışmacılar", *Türk Folkloründen Derlemeler* içinde, 233-240, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Tan, Orhan; (1989), "Çanakkale'den Derlenen Ninniler", *Türk Folklorundan Derlemeler* içinde, 97-100, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Tansuğ, Sabiha; (1980), "Anadolu'da Parçalı Çocuk Giyimi", *Sanat Dünyamız*, yıl 7, (19), 34-36.

Tansuğ, Sabiha; (1980), "Anadolu'da Çocuk Giyimleri", *Toplumsal Tarihte Çocuk, Sempozyum 23-24 Nisan 1993*, (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, (127-131) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tatçı, Mustafa; (1986), "Tekerleme Geleneği ve Silvan'da Söylenen Çocuk Tekerlemeleri", *Türk Folkloru*, (89), 25.

Taş, Hülya; (2002), "Bursa İli ve Çevresinde Doğum ve Çocukla İlgili Gelenek-Görenek ve İnançlar", *Bursa Halk Kültürü. I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu (4-6 Nisan 2002) Bildiri Kitabı*, c: II içinde, 477-498, Bursa: Uludağ Üniversitesi.

Taylan, Ertuğrul; (1978), "Çokallı'da Eğlence ve Oyunlar", *Türk Folklor Araştırmaları*, 17(342), 8202.

Tezel, Naki; (1987), "Türk masalları", *Çocuk Edebiyatı Yıllığı*, 134-144.

Toygar, Kamil; (1987), "Ülkemizde Folklorik Yapma Bebekçilik", *Türk Folkloru Araştırmaları* içinde, 95-193, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Toygar, Kamil; (1961), "Üregil'de Söğütten Yapılan Düdükler", *Türk Folklor Araştırmaları*, 7(145), 2481-2482.

Toygar, Kamil; (1960), "Üregil Köyünde Çocuk Tekerlemeleri", *Türk Folklor Araştırmaları*, 68(127), 2091.

Tuğrul, Mehmet; (1977), "Çal Köylerinden Derlenmiş Türkü, Mani, İlahi ve Tekerlemeler Üzerine", *Türk Halkbilim Araştırmaları Yıllığı* içinde, 265-268, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Türk, Hüseyin; (1989), "Güneyevler Köyü'nde Doğumla İlgili Bazı Geleneksel Uygulamalar ve Boş İnançlar", *Türk Folkloru Araştırmaları* içinde, 103-117, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Türkdoğan, Orhan; (1982), "Doğu Anadolu'da Ana-Çocuk Bakımı İle İlgili Kültür Kalıpları", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri* içinde, 587-597, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Türkdoğan, Orhan; (1982), "Doğu Anadolu'da Ana-Çocuk Bakımı İle İlgili Kültür Kalıpları", *Türk Kültürü.* 21(223), 659-669.

Türkiçin, Bilge; (1974), "Çocuk Oyunları ve Tekerlemeleri", *Boğaziçi Üniversitesi Halkbilimi Yıllığı*, 48-131.

Türkiçin, Bilge; (1970), "Tekerlemeler", *Folklor*, (16-17-18), 92-93.

Türkmen, Fikret; (1969), "Çiğdem Pilavı", *Türk Folklor Araştırmaları*, (242), 5389-5390.

Tütüncü, Zekiye; (1989), "Bolu Merkez Köylerinde Derlenen Ninniler", *Türk Folklorundan Derlemeler* içinde, 100-102, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Uyguner, Muzaffer; (1957), "Kandıra'da Çocuklardan Derlenen Demet", *Türk Folklor Araştırmaları*, (94), 1503.

Üçer, Müjgan; (1989), "Sivas'ta Derlenen Ninniler", *Türk Folklorundan Derlemeler* içinde, 103-105, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Ünsal, İrfan; (1987), "Suşehri'nde Derlenen Çocuk Tekerlemeleri", *Türk Folklorü'nden Derlemeler* içinde, 203-208, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Ürkmez, Mediha; (1988), "Törenler ve çocuklar", *Kadın ve Aile*, (39), 1-4.

Varlık, Bülent; (1973), "Ermenek'ten Sayışmacalar ve Tekerlemeler", *Türk Folklor Araştırmaları*, 14(283), 6562.

Yaman, M. Suphi; (1980), "Çocuk Folklorunda Yağmur Duası", *Türk Folklor Araştırmaları*, 1(13), 23.

Yardımcı, Mehmet-İ. Doğan-Z. Kaymaz-H. Şahin; (2001), "Malatya Mutfağı Çevresinde Oluşan Kültürel Değerler: Bilmeceler", *Malatya Mutfak Kültürü* içinde, 28-35, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.

Yardımcı, Mehmet-İ. Doğan-Z. Kaymaz-H. Şahin; (2001), "Özel Gün Hazırlıkları ve Yemekleri: Doğumla İlgili Yemeklere Dair Olanlar", *Malatya Mutfak Kültürü* içinde, 87, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.

Yardımcı, Mehmet-İ. Doğan-Z. Kaymaz-H. Şahin; (2001), "Özel Gün Hazırlıkları ve Yemekleri: Diş Hediği", *Malatya Mutfak Kültürü* içinde, 98-99, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

III. Oyun Kültürü
(Çocuk Oyunları, Yöresel Oyunlar, Oyuncaklar, vb.)

Kitaplar

Akandere, Mehibe; (2004), *Eğitici Okul Oyunları*, 2. baskı. Ankara: Nobel Yayınları.

Akın, Sunay; (2003), *Kırdığımız Oyuncaklar*, İstanbul: Çınar Yayınları.

Akyıldız, Naci; (1991), *Çocuk ve Oyun*, Ankara: Aile Araştırma Kurumu.

And, Metin; (2003), *Oyun ve Bügü: Türk Kültüründe Oyun Kavramı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Aral, Neriman-F Gürsoy-A. Köksal; (2000), *Okul Öncesi Eğitimde Oyun*, İstanbul: Ya-Pa Yayınları.

Arnold, Arnold; (1995), *Çocuğumuz ve Oyun*, (yay. haz.: Ahmet Gümüş), İstanbul: Denge Yayınları.

Arsunar, Ferruh; (1955), *Türk Çocuk Oyunlarından Örnekler*, Ankara: Maarif Vekilliği.

Artun, Erman; (1992), *Tekirdağ Çocuk Oyunları*, Tekirdağ: Trakya Doğuş Tesisleri.

Baran, Musa; (1993), *Çocuk Oyunları*, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Başaran, Hanifi; (1993), *50 Yıl Öncesinin Elazığ Çocuk Oyunları*, Ankara: Yorum Matbaacılık.

Demircioğlu, Yusuf Ziya; (1934), *Anadolu'da Eski Çocuk Oyunları*, İstanbul: Milli Mecmua Matbaası.

Dragehjelm; (1928), *Kumlarda Çocuk Oyunları*, (mütercimi: Ahmet Hilmi), İstanbul: Devlet Matbaası.

Güneş, Hasan; (2003), *Çocuk Oyunları*, Ankara: Anı Yayıncılık.

Heagen, Catherine; (1997), *Kızılderili Oyuncakları*, İstanbul: Milliyet ve Egmon Yayıncılık.

Huizinga, Johan; (1995), *Homo Ludens: Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme*, (çev.: Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

İslamoğlu, Mahmut; (1979), *Kıbrıs Çocuk Oyunları*, Lefkoşe: Kıbrıs Basımevi.

Jones, Maggie; (1999), *Oyun ve Çocuk*, (çev.: Ayda Çayır), İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Mangır, Mine-F. Nurdan Silleli; (1987), *Çocuk ve Oyun*, Ankara: Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları.

Ormanoğlu-Uluğ, Mücella; (1997), *Niçin Oyun?: Çocuğun Gelişiminde ve Çocuğu Tanımada Oyunun Önemi*, (haz.: Dilek Karadağ-Yaşar Selçuk), İstanbul: Göçebe Yayınları.

Ömeroğlu, Esra; (1996), *Çocuk ve Oyun*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.

Özhan, Mevlüt; (1997), *Türkiye'de Çocuk Oyunları Kültürü*, Ankara: Feryal Matbaası.

Özhan, Mevlüt; (1990), *Çocuk Oyunlarımız*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Özhan, Mevlüt-M. Muradoğlu; (1997), *Türk Cumhuriyetlerinde Çocuk Oyunları*, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Sakaoğlu, Yurdanur; (1980), *Çocuklara ve Gençlere Oyunlar ve Eğlenceler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Sayar, Kadri; (1969), *Oyun*, Adana: Güney Matbaası.

Sınal, İlyas; (1946), *Oyun*, İstanbul: Bütün Kitabevi.

Türkiye'de Çocuk Oyunları: Araştırmalar. (2004), (yay.: Bekir Onur-N. Güney), Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.

Türkiye'de Çocuk Oyunları: Derlemeler, (2002), (yay.:Bekir Onur-N.Güney), Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.

Makaleler

Abacı, Tahir; (1999), "Bir 'Oyuncak' Varmış ...", *Radikal*, 1 Ekim,

Akay, F.; (2005), "Oyuncak Müzesi", *Skylife*, sayı 261, nisan, 76-85.

Akın, Zeynep; (2002), "Bir Rüya Gezegeni Oyuncak Müzesi", *Skylife*, nisan, 82-90.

Alişar, Fahrettin; (1993), "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Oynanan Çocuk Oyunları", *İçel Kültürü*, 7(26), 22-24.

And, Metin; (1998), "Çocuk Evreninde "Oyun İçin Oyun" Kuramı", *Yayıncılık ve Haberleşme*, 4(41), 17-21.

And, Metin; (1995), "Koleksiyonlar 2: Bebek Koleksiyonculuğu", *Tombak*, sayı 5, 1018.

Aras, Gülgün; (1970), "Çocuk Oyunları", *Folklor*, (16, 17, 18) Ağustos, Eylül, Ekim, 61-63.

Arıkan, Çınar; (1993), "Anamur'dan Çocuk Oyunları", *İçel Kültür*, 7(25), 18-20.

Artar, M.-U. Beyazova-B. Onur-O. Hamzaoğlu; (2005), "Çocuk Sağlığı Konusunda Geleneksel Davranışlar: Van Örneği", *Folklor/Edebiyat*, cilt: XI, sayı 11.

Artar, Müge-Tülin Demir-Figen Çok; (1998), "Ankara'da Açık Alanlarda Çocuk Oyunları", *Eğitim ve Bilim*, 22(107), 23-27.

Artar, Müge-Bekir Onur-Nermin Çelen; (2002), "Çocuk Oyunlarında Üç Kuşakta Görülen Değişimler", *Çocuk Forumu*, 5(1), Ocak-Nisan, 35-39.

Ataman, Sadi Yaver; (1997), "Oyuncakçılar", *Türk İstanbul*, (yay. haz.: Süleyman Şenel) içinde, 177-181, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı.

Ataman, Sadi Yaver; (1933), "Egir ve Güdü Oyunları", *Halk Bilgisi Haberleri*, (25), 6-8.

Aydın, Alaettin; (1973), "Doğu Karadeniz'de Köy Çocukları ve Oyun", *Folklora Doğru,* (29), 34-36.

Aydın, Alaettin; (1972), "Köy Çocukları ve Oyun", *Folklora Doğru,* (22-23-24) Mart-Nisan-Mayıs, 37-40.

Aydın, E.; (1995), "Divanü Lugat-it Türk'te Çocuk Oyunları", *Türk Kültürü,* (388), yıl XXXIII, 510-512.

Aygün, Cengiz Serpil; (1997), "Alan, Zaman, Kurallar ve Amaç Çerçevesinde Oyunun Niteliği Üzerine", *Folklor/Edebiyat,* Eylül-Ekim, (11), 53-64.

Aygün, Cengiz Serpil; (1997), "Karadeniz Ereğli Örneğinde Çocuk Oyunlarının Halk Bilimi Açısından Değerlendirilmesi", *I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi, 6-8 Kasım 1996,* (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, 441-474, Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi.

Ayral, M. Naci.; (1936), "Çocuk Oyunları", *Halk Bilgisi Haberleri,* (58), 159-160.

Ayvaz, Ülkü; (1987), "Çocuk Oyunları ve Yararlı Bir Uygulama", *Hürriyet Gazetesi,* 12 Aralık.

Bağlı, Melike T.; (1999), "Televizyon İlintili Çocuk Oyunları Üzerine Bir Araştırma", *Cumhuriyet ve Çocuk: II. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri 4-6 Kasım 1998,* (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, 133-138, Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi.

Bağlı, Melike T.; (1997), "Çocuk Bahçelerindeki Oyun Araçlarında Sosyal Etkileşim", *Çocuk Kültürü: I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi 6-8 Kasım,* (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, 518-544, Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi.

Bala, Yaşar; (1963), "Çocuk Oyunlarının Sosyal Yönü", *Aydınlık,* 2(21), Şubat, 17-18.

Balasubramaniam, Chitra; (2000), "Kondapalli: Dünyaca Meşhur Oyuncakların Doğduğu Yer", *Hindistan'a Bakış,* (Hindistan Büyükelçiliği), Eylül, 33-34.

Baran, Musa; (1975), "Çocukların İlk Oyunları", *T.C. Kültür Bakanlığı, Milli Folklor Araştırma Dairesi Başkanlığı Uluslararası Türk Folklor Kongresi, (I. İstanbul, 23-30. 6. 75)* içinde, 99-100.

Baran, Musa; (1974), "Folklorde Çocuk Oyunları", *T.C. Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Milli Folklor Enstitüsü Müdürlüğü Uluslararası Türk Folklor Semineri, (I. Ankara, 8-14, 10. 73)* içinde, 340-346.

Bayrı, Mehmet Halit; (1936), "İstanbul'da Çocuk Oyunları", *Halk Bilgisi Haberleri,* 5(51) *İkinci kanun,* 33-37.

Bordat, Colet; (1969), "Çocuk ve Oyuncak", *Eğitim Hareketleri,* 15(172/173), 10-14.

Bozyiğit, A. Esat; (1997), "Ankara'da Çocuk Oyunları", *Folklor/Edebiyat,* Eylül-Ekim, 2(11), 109-116.

Canan, İbrahim; (1988), "Saadet Asrında Oyun ve Oyuncak", *Selam,* (27), 7-9.

Cengiz, S.; (1997), "Kdz. Ereğli Örneğinde Çocuk Oyunlarının Halkbilim Açısından Değerlendirilmesi", *Çocuk Kültürü, 1. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri,* (yay. haz: B. Onur) içinde, Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.

Çaylı, Fehim; (1952), "Ilgın Çocuk Oyunları, Top Oyunu ve Nevileri", *Türk Folklor Araştırmaları,* 2(38).

Çaylı, Fehim; (1951), "Ilgın Çocuk Oyunları, Çoktaş ve Memelitaş Oyunları", *Türk Folklor Araştırmaları,* 1(24), 379-380.

Çaylı, Fehim; (1950), "Ilgın Çocuk Oyunları, Met (Çelik-Çomak) Oyunu", *Türk Folklor Araştırmaları,* 1(11), 173-174.

Çaylı, Fehim; (1950), "Ilgın Çocuk Oyunları, Taş Oyunları ve Çeşitleri", *Türk Folklor Araştırmaları,* 1(16), 250-251.

Çaylı, Fehim; (1949), "Ilgın Çocuk Oyunları, Depmetura Oyunu", *Türk Folklor Araştırmaları,* 1(3), 44-46.

Çınar, Ali A.; (1991), "Çocuk Oyunlarımız", *Milli Folklor,* yıl 3, (9), 54-55.

"Çocuk Oyunları", (1971), (der: Handan Cengiz), *Folklor,* 2(23/24), 33-37.

Çok, F.-M. Artar-T. Şener-M.T. Bağlı; (1997), "Kentlerdeki Açık Alanlarda Çocuk Oyunları: Ankara Örneği", *Çocuk Kültürü: I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri 6-8 Kasım 1996,* (yay. haz: Bekir Onur) içinde, 475-496, Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi.

Demir, Tülin, Ş.; (1999), "Okul Öncesi Eğitim Kurumlarında Oyun Politikası", *Cumhuriyet ve Çocuk: II. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri 4-6 Kasım 1998,* (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, 109-117, Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi.

Demiray, M. Güner; (1980), "Gemerek'te Yöresel Oyunlar", *Türk Folklor Araştırmaları,* 1(7), 25-27.

Demiray, M. Güner; (1960), "Aşık Oyunu", *Türk Folklor Araştırmaları,* 6(129), 2132.

Dilek, İ.; (1996), "Tıp Oyunu ve Bir Altay Masalı", *Bilig,* yaz, (2), 117-120.

Duru, Gültekin; (1994), "Eskişehir Çocuk Oyunlarında Kibidik", *Halay,* (72-73), 19-20.

Dürger Türkoğlu, H.; (2000), "Konut Alanlarında Çocuk ve Oyun Mekanı", *İstanbul Çocuk Kurultayı Bildiriler Kitabı* içinde, 197-202, İstanbul: İstanbul Çocukları Vakfı Yayınları.

Dix, Monica; (2004), "Harunobu'nun Ağaçbaskılarında Japon Oyuncakları", *P Dünya Sanat Dergisi.* 34, 84-91.

Elçin, Şükrü; (1976), "Mardin Kızıldere ve Kerminara Köyü Çocuk Oyunları", *Türk Folklor Araştırmaları,* 17(326), 7763-7764.

Elçin, Şükrü; (1971), "Erzincan Çocuk Oyunları", *Türk Folklor Araştırmaları,* 13(266), 6085-6086.

Elçin, Şükrü; (1969), "Çorum'da Oynanan Üç Çocuk Oyunu", *Türk Folklor Araştırmaları,* 12(245), 5484-5485.

Elçin, Şükrü; (1968), "Çomçalı Gelin", *Türk Folklor Araştırmaları,* 11(225), 4718.

Elçin, Şükrü; (1968), "Sivas Çocuk Oyunları", *Türk Folklor Araştırmaları,* 11(230), 5069-5070.

Elçin, Şükrü; (1968), "Sivas Çocuk Oyunları", Türk Folklor Araştırmaları, *11(229), 5043-5044.*

Ercan, Hakkı; (1952), "Ağlamaca Oyunu", *Köy Postası,* (92-93), 25.

Erdem, Mehmet; (1978), "Suşehri ve Çevresinde Çocuk Oyunları: Hatapıya", *Sivas Folkloru,* 6(63), 20.

Eren, Naci; (1984), "Çocuk Oyunları", *Hava Kuvvetleri,* (2), 18-19.

Ertekin, Filiz; (1970), "Çocuk Oyunları", *Folklor,* (13-14-15), 54-56.

Gençler, Aziz; (1973), "Kars'ta Aşık Oyunları", *Karseli, (107), 16.*

Gençtürk, C. İsmail; (1962), "Sorgun Köyü Saklambaç Oyunu", *Türk Folklor Araştırmaları,* 7(151), 2635.

Gözükızıl, Ö.; (1998), "Oyunlar", *Türk Dünyası,* Niğde Altay Köyü Konakları, özel sayı 6(16), 44-48.

Gümüş, Semih; (2004), "Oyuncaklar, Çocuklara Masallar", *Milliyet Sanat,* Nisan 2004, Sayı 541, 89.

Güneş, Ali Osman; (2003); "Çocuk Oyunları", *Pursaklar Folkloru* içinde, 111-119, Ankara: Hassoy Matbaacılık.

Günyüz, Sabriye; (1971), "Çocuk Oyunları", *Folklor,* (29-30), 62-64.

Güneri, E. Didem; (1991), "Türkiye'nin İlk ve Tek Oyuncak Müzesi", *Tren Magazin*. 36-37.

Ilıcak, Gürson Güneş; (2002), "Türkiye'de Oyuncak Serüveni: Oyuncak Müzesi", *Çoluk Çocuk*, Temmuz, 32-33.

İslamoğlu, Mahmut; (1979), "Kıbrıs Çocuk Oyunları", (tanıtan: Muzaffer Uyguner), *Türk Folklorü*, (286), 34.

İşçiler, Salim Sami; (1969), "Çocuk Oyunları ve Çocuklarla İlgili Sözler", *Türk Folklor Araştırmaları*, 8(17), 3439-3444, 8(18), 1964, 3436-3469.

İvgin, Hayrettin; (1991), "Vezirköprü'de Aletli Çocuk Oyunları ve Oyuncakları", *IV. Uluslar arası Türk Halk Edebiyatı ve Yunus Emre Semineri, (11-13 Mayıs 1989, Eskişehir)*, 201-205.

Karpuz, Haşim; (1979), "Akçaabat Dağ Köyleri Çocuk Oyunları", *Türk Folklor Araştırmaları*, 19(363), 8788-8789.

Koz, M. Sabri; (1979), "Ekinözü Çocuk Oyunları/(Kahramanmaraş-Elbistan)", *Türk Folklor Araştırmaları*, 18(354) 8542-8543.

Köse, Mürsel; (1965), "Godu Godu: Kepçe Gelin", *Türk Folklor Araştırmaları*, 9(187), 3650-3652.

Muallim, Vahit; (1934), "Bolu'da Çocuk Oyunları", *Halk Bilgisi Haberleri*, 3(34), 293-296.

Müşfika, Abdülkadir; (1930), "Maraş'ta Çocuk Oyunları", *Halk Bilgisi Haberleri*, 1(111), 173-175.

Oğuzer, Şeyda; (1974), "Çubuk'un Kızılöz Köyünde Kalaycı Çocuk Oyunu", *Türk Folklor Araştırmaları*, 15(302), 7090.

Oksal, Aynur; (1999), "Kuşaklararası Oyun: Yetişkin ve Çocuk Kültürü Arasında Bir Köprü",. *Cumhuriyet ve Çocuk: II. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri 4-6 Kasım 1998*, (yay. haz: Bekir Onur) içinde, 139-144, Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi.

Onur, Bekir-N. Çelen; (2002), "Geleneksel ve Modern Çocuk Oyunları Üzerine Düşünceler", *Bursa Halk Kültürü. I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu (4-6 Nisan 2002) Bildiri Kitabı*, Cilt: II içinde, 513-522, Bursa: Uludağ Üniversitesi.

Onur, Bekir; (2001), "Tarih Boyunca Oyuncak Kültürü", *Mesa ve Yaşam*. Sayı 19, 20-21.

Onur, Bekir; (2000), "Geleneksel Oyunların Geleceği", *Çocuk Forumu*, 3(2), 55-57.

Onur, Bekir; (1997), "Çocuk Kültürü", *Milliyet Sanat Dergisi,* Ağustos (414), 15-16.

Onur, Bekir; (1991), "Ülkemizin İlk Oyuncak Müzesi", *Çağdaş Eğitim*, yıl 16, (163), 6-7.

Onur, B.-N. Çelen-F. Çok-M. Artar-T. Şener Demir; (1997), "Türkiye'de İki Kentte Annelerin Bakış Açısıyla Çocukların Oyuncak Gereksinmesi", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi,* 30(1), 45-74.

Orta, Nedim; (1967), "Demircidere'den İki Çocuk Oyunu", *Türk Folklor Araştırmaları,* 10(210), 4307-4308.

Orta, Nedim; (1962), "Elmacık Eğlenceli Oyunları", *Türk Folklor Araştırmaları,* 7(154), 2729-2730.

Önal, Mehmet; (1983), "Çocukların Oyunu", *Töre,* 12(134), 48-49.

Özdemir, Melda; (2004), "Soğanlı Bebekleri", *P Dünya Sanat Dergisi,* 34, 108-115.

Özengin, M. Kemal; (1967), "Çocuk Oyunları, Elim Elim Epelek (Kelebek) Oyunu", *Türk Folklor Araştırmaları,* 11(219), 4563-4565.

Özen, Kutlu; (1977), "Sivas ve Çevresinde Çocuk Oyunları- II", *Sivas Folkloru,* (52), 22.

Özen, Kutlu; (1976), "Sivas ve Çevresinde Çocuk Oyunları", *Sivas Folkloru,* (47), 18-21.

Özer, Zuhal; (1999), "Oyun Dünyamız", *Tübitak Bilim Çocuk,* (16), 18-21.

Özgür, İbrahim N.; (1974), "Çocuğun Oyun Hayatı", *Ülkücü Öğretmen,* 16(184-185), 4-5.

Özhan, Mevlüt; (1987), "Çocuk Oyunlarında Dramatik Unsurlar", *3. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri,* cilt: 3 içinde, 213-224, Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Özmen, Murat; (1980), "Çocuk Oyunları", *Varlık,* 47(872), 17. Bibliyografya.

Özseven, Adil; (1948), "İstanbul'da Çocuk Oyunları", *FOP,* 1(15), 15-16.

Özyedekçi, Kasım; (1947), "Kayseri Çocuklarının Mahalli Oyunları", *Erciyes,* (57-58), 11-15.

Saatçi, Suphi; (1992), "Kerkük'den Derlenen Çocuk Oyunları", *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri,* cilt: III içinde, 227-234, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları.

Saatçi, Suphi; (1985), "Kerkük Çocuk Folkloru", (tanıtan: Mahir Nakip), *Türk Edebiyatı,* (136), 65.

Sadık, Enver; (1933), "Gaziantep'te Aşık ve Gülle Oyunları", *Halk Bilgisi Haberleri,* 2(21, 22), 218-222.

Sağlam, Tülin; (1997), "Türk Çocuk Oyunlarında Ritüel Öğeler", *Çocuk Kültürü: I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri 6-8 Kasım 1996,* (yay. haz: Bekir Onur) içinde, 416-440, Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi.

Savran, Gülnaz; (1997), "Aladağ (Karsantı) Çocuk Oyunlarından Örnekler", *Folklor/ Edebiyat,* 2(11), 93-102.

Sınayuç, Osman; (1953), "Oyun-Kentte Zihinsel Bir Oyun: (Pıç)", *Türk Folklor Araştırmaları,* 15(299), 27-37.

Sonat, Mehmet H.; (1976), "Yamalak'ta Çocuk Oyunları", *Halkbilimi,* (21), 17-22.

Şahin, Hüseyin; (1996), "Malatya'da Oynanan Çocuk Oyunlarından Derlemeler", *Türk Halk Kültüründen Derlemeler* içinde, 167-198, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Şençiçek, Belgin; (1997), "Türk Geleneğinde Çocuk Oyunları", *Folklor/Edebiyat,* Eylül-Ekim, 2(11), 87-92.

Tan, Nail; (1999), "Türkiye Türkleriyle Gagavuz Türklerinin Çocukluk ve Gençlik Oyunları Arasındaki Benzerlikler", *Folklor/Edebiyat Dergisi,* (20), 93-98.

Tombuş, Nazmi; (1940), "Eski Çocuk Eğlence ve Oyunlarından: Aşık Oyunu", *Çorumlu,* 1(19), 588-591.

Tombuş, Nazmi; (1938), "Eski Çocuk Eğlence ve Oyunlarından: Çiğdem Eğlencesi", *Çorumlu,* 1(2), 28-30.

Tombuş, Nazmi; (1938), "Eski Çocuk Eğlence ve Oyunlarından: Top Oyunu", *Çorumlu,* 1(5), 150-153.

Tuğrul, Mehmet; (1978), "Mahmutgazi Köyünden Derlenmiş Oyunlar", *Türk Folklor Araştırmaları,* (349), 8387-8390.

Turan, Mehmet; (1997), "Kağızman Folklorunda Çocuk Oyunları", *Folklor/Edebiyat,* Eylül-Ekim, 2(11), 135-152.

Üçer, Müjgan; (1985), "Eskişehir Folklorunda Çocuk Oyunları", *Halk Kültürü,* 2, 119-125.

Üçer, Müjgan; (1983), "Eskişehir'de Çocuk Oyunları", *Eflatun,* 15(179), 21-26.

Ünlüer, Ayşe; (1964), "İstanbul Çocuklarının Oyunları", *Türk Folklor Araştırmaları,* 7(146), 2506-2507.

Ünlüer, Ayşe; (1961), "İstanbul Çocuklarının Oyunları", *Türk Folklor Araştırmaları,* 7(145), 2462-2464.

Ünsal, Lütfü; (1944), "Çorum'un Eski Çocuk Oyunları", *Çorumlu*, 3(41), 1353-1354.

IV. Çocukluğun Tarihi
(Tarihte Çocuk, Çocukluğun Tarihi, vb.)

Kitaplar

Altınkaynak, H.; (2003), *Ünlüler de Çocuktu*, İstanbul: Can Yayınları.

And, Metin; (2003), *Oyun ve Bügü: Türk Kültüründe Oyun Kavramı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Aral, Neriman ve ark.; (2000), *Eğitimde Drama*, İstanbul: YA-PA Yayınları.

Arık, Remzi Oğuz; (1947), *Halkevlerinde Müze Tarih ve Folklor Çalışmaları Kılavuzu*, Ankara: CHP Halkevleri Yayımları.

Aydedim, I. Z.; (2004), *Bayram Çocukları*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Aydın, İnayet Pehlivan; (2002), *Alternatif Okullar*, Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Bal, M. A.; (2003), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Meşhurların Okul Anıları*, İstanbul: Ark Kitapları.

Balkan, Kemal; (1987), *Eski Asur ve Anadolu'da Kızların Çocuk Yaşında Nişanlanması*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Erken Çocukluk Gelişimi ve Eğitimi Sempozyumu "Geleceğe Bakış", (2002), (yay. haz.: Okay Bayram Salcı), Ankara: Kök Yayıncılık.

Grant, Wendy; (1999), *13-19 Yaşları Arasındaki Gençler*, (çev.: Şerife Küçükal), Ankara: HYB Yayıncılık.

Gürsoy-Naskali, E.-A. Koç; (2003), *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, İstanbul: Celal Bayar Vakfı.

Lindenfield, Gael; (1997), *Kendine Güvenen Çocuk Yetiştirme*, (çev: Gülder Tümer), Ankara: HYB Yayıncılık.

MacGregor, Cynthia; (1996), *Yaratıcı Bir Çocuk Yetiştirme: Genç Beyinler İçin Cazip Etkinlikler ve Oyunlar*, (çev.: Ersin Soylu), İstanbul: Papirus Yayınları.

Mahalle Mektebi Hatıraları, (1997), (yay. haz.: İ. Kara.-A. Birinci), İstanbul: Kitapevi.

Mc. Whirter, Jeffries-Nilüfer Voltan Acar; (2000). *Ergen ve Çocukla İletişim: Öğretme, Destekleme ve Çocuk Yetiştirme Sanatı*, Ankara: US-A Yayıncılık.

Mutlu Çocuk Yetiştirmenin Temelleri, (1999), (yay.: Pelin Özkan), Ankara: Okul Aile Yayınları.

Odabaşı, Harun; (2003), *Her Okuldan Adam Çıkmaz*, 2. basım, İstanbul: Zaman Kitap.

Okay, Cüneyd; (1999), *Eski Harfli Çocuk Dergileri*, İstanbul: Kitabevi.

Okay, Cüneyd; (1998), *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler*, İstanbul: Kırkambar Yayınları.

Onur, Bekir; (1992), *Oyuncaklı Dünya*, Ankara: Verso Yayınları.

Onur, Bekir; (2002), *Oyuncaklı Dünya*, 2. baskı, Ankara: Dost Kitapevi.

Onur, Bekir; (2005), *Anılardaki Aşklar. Çocukluğun ve Gençliğin Psikoseksüel Tarihi*, İstanbul: Kitap Yayınevi..

Polat, Müge Sucu; (2002), *Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın Şiirlerinde Çocuk Teması*, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Postman, Neil; (1994), *Çocukluğun Yokoluşu*, (çev.: Kemal İnal). Ankara: İmge Yayınevi.

Singer, Dorothy G.-L. Jerome Singer; (1998), *Çocuklarda Yaratıcılığın Gelişimi*, (çev: Nurdan Cihanşümul), İstanbul: Gendaş A.Ş.

Söğüt, Mine; (2003), *Sevgili Doğan Kardeş*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Toplumsal Tarihte Çocuk. Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyumu 23-24 Nisan 1993, (1994), (yay.: Bekir Onur), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Yıldız, Fatma Ülkü-Tülay Şener; (2003), *Okul Öncesi Dönemde Yaratıcılık Eğitimi ve Yaratıcı Etkinliklerde Kullanmak İçin Materyal Hazırlama I-II*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Makaleler

Abacı, Tahir; (1999), "Bir Oyuncak Varmış", *Bir Zamanlar Anadolu'da* içinde, 115-116, İstanbul: İletişim Yayınları.

Aisopos; (2004), "Aisopos Masalları", *P Dünya Sanat Dergisi*, 34, 92-97.

Akpınar, Turgut; (1994), "Bebeklerin Kafatasına Yeni Bir Şekil Verme", *Toplumsal Tarih*, Nisan, 38-42.

Aksel, Malik; (1977), "İstanbul'da Eski Okul Oyunları ve Gezileri", *Türk Folklor Araştırmaları*, 17(330) 7874-7876.

Akyüz, Yahya; (2003), "Osmanlı'da İlk Açılan Öğretmen Okulları", *Toplumsal Tarih*, Eylül, 62-67.

Akyüz, Yahya; (2000), "Resimli İlk Türkçe Alfabe ve Okuma Kitabımız ve Türk Eğitim Tarihindeki Önemi", *I. Ulusal Çocuk Kitapları Sempozyumu (Sorunlar ve Çözüm Yolları) 20-21 Ocak 2000,* (yay. haz.: Sedat Sever) içinde, 25-39, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi ve Tömer Dil Öğretim Merkezi.

Akyüz, Yahya; (1999), "Cumhuriyetin Başında Türk Çocuğunun Yaşam İlkelerine İlişkin Orijinal Bir Belge ve Bazı Yabancı Örnekler", *Cumhuriyet ve Çocuk: II. Ulusal Çocuk Kültür Kongresi Bildirileri, 4-6 Kasım 1998,* (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, 56-70, Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi.

Akyüz, Yahya; (1997), "Türkiye'de Anaokullarının Kuruluş ve Gelişim Tarihçesi", *Çocuk Kültürü: I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi 6-8 Kasım 1996,* (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, 152-180, Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi.

Akyüz, Yahya; (1994), "İlköğretimin Yenileşme Tarihinde (ve Çocuğa Bakışta) Bir Adım: Nisan 1947 Talimatı", *OTAM,* 5, 1-47.

Albayrak, Hasan; (1988), "İnkilap Çocuğunun Yetiştirilmesi", *Tarih ve Toplum,* (52), 59-60.

Altun, Mehmet; (2003), "Bursa Amerikan Koleji", *Toplumsal Tarih,* Mayıs, 26-33.

And, Metin; (1997), "Geleneksel Kültürlerde Çocuğun Yeri ve Anlamı", *Çocuk Kültürü: I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi 6-8 Kasım 1996,* (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, 397-405, Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi.

And, Metin; (1994), "Kültürler Kavşağında Oyun ve Oyun Nesnelerinin Tarihi", *Toplumsal Tarihte Çocuk, Sempozyum 23-24 Nisan 1993,* (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, 144-157, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

And, Metin; (1979), "Çocuk Oyunlarının Kültürümüzdeki Yeri ve Önemi: Mangala Oyunu Örneği", *Ulusal Kültür,* 1(4), 42-66.

And, Metin; (1968), "Geçmiş Yüzyıllarda İstanbul'da Kukla", *Türk Folklor Araştırmaları,* 222, 4625-4626.

Aydın, Semiha; (1999), "Türkiye'de Çocuk Giyimine Genel Bakış", *Cumhuriyet ve Çocuk: II. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri 4-6 Kasım 1998,* (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, 593-596, Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi.

Başaranbilek, Emin; (1994), "Arkeoloji Eserlerinde Çocuk", *Toplumsal Tarihte Çocuk, Sempozyum 23-24 Nisan 1993,* (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, 44-56, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Behmoaras, Liz; (1996), "Hasköylü Küçük Adile Meryem Samanon'un Anıları: Bir Şarkılıktı Hepsi...", *Toplumsal Tarih*, Ekim, 8-18.

Benjamin, W.; (2001), "Eski Oyuncak; Oyuncağın Kültür Tarihi; Oyuncak ve Oynamak, Rus Oyun Nesneleri", *Çocuklar, Gençlik ve Eğitim Üzerine* içinde, 58-74; 93-96.

Benlisoy, Foti-Stefo Benlisoy; (2000), "19. Yüzyılda Karamanlılar ve Eğitim: Nevşehir Mektepleri", *Toplumsal Tarih*, Şubat, 24-33.

Bektaş, C.; (2002), "Eyüp'deki Çocuk Oyuncakları, İşliği ve Müzesi", *V. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler* içinde, 80-83, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları.

Binark, Naile; (1970), "Kutatgu Bilig'de Evlenme, Aile ve Çocuk Terbiyesi", *Türk Kültürü*, 9(98), 106-110. 174-178.

Birinci, A.; (1982), "Mahalle Mektebinde Başlama Merasimi ve Mektep İlahileri", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, 4, 37-57.

Bozdağ, Fahrettin; (2004), "Sıbyan Mektepleri ve Eyüp'teki Sıbyan Mektepleri", *VIII. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler* içinde, 122-133, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları.

Çizen, Engin; (1994), "Osmanlı Dönemi Fotoğraflarında Çocuk", *Toplumsal Tarihte Çocuk, Sempozyum 23-24 Nisan 1993,* (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, 76-84, Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Dix, Monika; (2004), "Harunobu'nun Ağaçbaskılarında Japon Oyuncakları", *P Dünya Sanat Dergisi*, 34, 84-91.

Düzenli, Gülsün; (1996), "Mekteb-i Sultani'den Bugüne Galatasaray Lisesi", *Toplumsal Tarih*, Şubat, 20-42.

Erbek, Mine; (1997), "Tarih Boyunca Türk Çocuk Giysileri", *Çocuk Kültürü: 1. Ulusal Çocuk kültürü Kongresi, 6-8 Kasım, 1996*, (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, 124-127, Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi.

Erez, Selçuk; (1994), "Çocuğun Oluşumu Konusundaki Düşüncelerin Tarihsel Gelişimi", *Toplumsal Tarihte Çocuk, Sempozyum 23-24 Nisan 1993*, (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, 39-43, Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Ergenç, Özer; (1997), "Osmanlı Klasik Döneminin 'İdeal İnsan Tipi' ve Bu Dönemde Çocuğun Kültürel Gelişimini Etkileyen Etkenler Üzerine Düşünceler", *Çocuk Kültürü: I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri 6-8 Kasım 1996*, (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, 97-104, Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi.

Erkanal, Hayat; (1997), "Eski Mezopotomya'da Çocuk ve Eğitimi", *Çocuk Kültürü: I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri 6-8 Kasım 1996*, (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, 57-70, Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi.

Erkek, M. Salih; (2002), "Gül Mektebi", *Toplumsal Tarih*, Eylül, 26-29.

Erksan, Metin; (1999), "Çocuk Oyunları Üzerine Özet Düşünceler", *Sanat Dünyamız*, sayı 71, s. 167-172.

Esen-Severge, Yasemin; (1999), "İlköğretim Ders Kitaplarında Çocuk İmgeleri", *Cumhuriyet ve Çocuk: II. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri 4-6 Kasım 1998*, (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, 345-356, Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi.

Francke, Angelica; (2004), "Avrupa Resminde Küçük Prensler ve Prensesler", *P Dünya Sanat Dergisi*. 34, 58-69.

Geleç, Fadime; (2002), "Eyüp Oyuncakçıları", *V. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler* içinde, 218-223, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları.

Golden, Mark; (2004), "Eski Yunan'da Çocuk İmgeleri", *P Dünya Sanat Dergisi*. 34, 46-57.

Göğçeli, Yaşar Kemal; (1962), "Anadolu'nun Çocuğu", *Tıp Yenilikleri*, (7), 104-107.

Gökduman, Mehmet; (1963), "Çocuk Oyunlarının Tarihçesi", *Aydınlık*, 2(20), 15-20.

Güngör, Necati; (1992), "Eyüp'te Oyuncakçı Çıkmazı", *Bir Taşralı'nın İstanbul Nostaljisi* içinde, 76-81, İstanbul: Yılmaz Yayınları.

Güven, Özbay; (1999), "19 Mayıs Atatürk'ü Anma ve Gençlik ve Spor Bayramı'nın Tarihsel Arka Planı. Osmanlı'dan Cumhuriyete Gençlik ve Spor Bayramları", *Toplumsal Tarih*, Mayıs, 33-38.

Helimoğlu Yavuz, Muhsine; (1997), "Türk Masallarında Çocuk İmgeleri", *Çocuk Kültürü: I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri 6-8 Kasım 1996*, (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, 132-140, Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi.

Hindman, Sandra L.; (2004), "Pieter Brughel'in Çocuk Oyunları", *P Dünya Sanat Dergisi*. 34, 70-83

İlbars, Zafer; (1999), "Türk Toplumunda Çocuk Anlayışı ve Çocuğa Bakış", *Cumhuriyet ve Çocuk: II. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri 4-6 Kasım 1998*, (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, 425-428, Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi.

İlbars, Zafer; (1982), "Türk ve Japon Geleneksel Kültüründe Çocuk Yetiştirme Tarzlarının Karşılaştırmalı Bir İncelemesi", *Milletlerarası Türk Folklor Kongresi-4 (II. Bursa, 22-28. 6. 81)*, 247-253.

İlbars, Zafer; (1982), "Türk ve Japon Kültüründe Çocuk Yetiştirme Usullerindeki Benzerlikler", *Antropoloji Dergisi*, (10), 23-29.

İnal, Kemal; (2000), "Modern Çocuk Oyunlarının Araçsallaştırılması", *Folklor/ Edebiyat*, cilt VII, sayı 28, 17-32.

İnal, Kemal; (2001), "Çocukluğun Uzun Yüzyılları", *Virgül*, haziran, 12-15.

İnal, Kemal; (2003), "Gelenekselden Postmoderne Çocukluğun Sosyo-Kültürel Tarihi", *Virgül*, nisan, 6-12.

Kansu, Ceyhun Atıf; (1962), "Köy Çocuğu Karşısında", *İmece*, 2(18), 16-17.

Kansu, Ceyhun Atıf; (1961), "Köy Çocuğu", *İmece*, 1(7), 13-15.

Karakışla, Yavuz Selim; (1999), "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Himayesinde Savaş Yetimleri ve Kimsesiz Çocuklar: "Ermeni"mi, "Türk" mü?", *Toplumsal Tarih*, (69), 46-55.

Karakışla, Yavuz Selim; (1998), "II. Meşrutiyet'te Bir Çocuk Dergisi: Çocuk Dünyası", *Tarih ve Toplum*, 9(52), 24-28.

Karal, Akgün, Seçil; (1999), "Cumhuriyet'in İlk Onbeş Yılında Bazı Basın Organlarında Çocuk", *Cumhuriyet ve Çocuk: II. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri 4-6 Kasım 1998*, (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, 48-55, Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi.

Kay, Hilary; (1993), "Geçmişte ve Günümüzde Oyuncaklar", (çev.: Müge Artar), *Eğitim ve Bilim*, 17(88), 65-70.

Kaya, İsmail; (1994), "Cumhuriyet Dönemi Çocuk Kitaplarında Çocuk İmajı", *Toplumsal Tarihte Çocuk, Sempozyum 23-24 Nisan 1993*, (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, 115-126, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kılıç, Füsun; (1994), "Eyüp Oyuncakçılığı ve İstanbul Belediyesi'nin Eyüp Oyuncakları Koleksiyonu", *Toplumsal Tarihte Çocuk. Sempozyum 23-24 Nisan 1993*, (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, 132-138, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kılıç, Füsun; (2004), "Eyüp Oyuncakları", *P Dünya Sanat Dergisi*. 34, 116-123.

Koçu, R. E.; (1972), "Eyüp Oyuncakları", *İstanbul Ansiklopedisi*, cilt: X, İstanbul: Koçu Yayınları, 5461-6462.

Kolçak, N.; (1993), "Geleneksel Türk Oyuncakları", *9. Ya-Pa Okulöncesi Eğitimi ve Yaygınlaştırılması Semineri* içinde, 348-357, İstanbul: Ya-Pa Yayınları.

Köksal, Duygu; (1997), "İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, İnkılap ve Terbiye: Ulusun Çocukluğu", *Toplumsal Tarih*, Nisan, 7-12.

Kut, A. Turgut; (1997), "İstanbul Sıbyan Mektepleriyle İlgili Bir Vesika", *İstanbul Armağanı- 3 (Gündelik Hayatın Renkleri)* içinde, 348-374, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı.

Kür, İsmet; (1997), "1869-1928 Yılları Arasında Türkiye'de Yayınlanmış Çocuk Dergilerinde Eğitimci Yazarların Benimsedikleri Çocuk Tipleri", *Çocuk Kültürü: I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri 6-8 Kasım 1996*, (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, 141-151, Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi.

Kür, İsmet; (1994), "Süreli Çocuk Yayınlarına Genel Bir Bakış", *Toplumsal Tarihte Çocuk, Sempozyum 23-24 Nisan 1993*, (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, 109-114, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Meyer, Susan E.; (1999), "Önce 'Çocukluk' Keşfedildi...", *Sanat Dünyamız*, sayı 71, 205-222.

Niemann, Helmut; (1992), "Oyuncağın Gelişim Tarihi", (çev.: Bekir Onur), *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 24(1), 55-61.

Nutku, Özdemir; (1994), "Osmanlı Şenliklerinde Çocuk", *Toplumsal Tarihte Çocuk, Sempozyum 23-24 Nisan 1993*, (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, 57-64, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Okay, Cüneyd; (1994), "Selanik'ten Mektep Şarkısı", *Toplumsal Tarih*, Ekim, 21.

Okay, Cüneyd; (1998), "Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Milliyetçilik/Millilik (1908-1918)", *Türk Yurdu, Çocuk ve Kültür*, özel sayı, 18(136), Aralık, 20-22.

Okay, Cüneyd; (1998), "Osmanlı Dönemi Himaye-i Etfal Cemiyeti Üzerine Belgeler/ Notlar", *Toplumsal Tarih*, Nisan, 21-31.

Okay, Cüneyd; (1997), "İlk Çocuk Tiyatrosu Üzerine Notlar", *Toplumsal Tarih*, Nisan, 13-14.

Okay, Cüneyd; (1997), "İki Çocuk Dergisinin Rekabeti ve Müslüman Boykotajı", *Toplumsal Tarih*, Eylül, 42-45.

Onur, Bekir; (1999), "Çocuklar, Oyunlar, Oyuncaklar da Değişir, ama...", *Cumhuriyet Modaları*, (yay.: Oya Baydar-D. Özkan) içinde, 219-235, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Onur, Bekir; (1993), "Çağdaş Toplumda Çocukluk Ortadan Kalkıyor mu?", *Milliyet Sanat Dergisi*, Nisan, (310), 7-8.

Onur, B.; (2004), "Türkiye'de Çocukluğun Tarihi Üzerine Gözlemler", *Folklor/ Edebiyat*, sayı 40, cilt X, 5-16.

Onur, B.; (2004), "Türkiye'de Çocukluğun Tarihi Üzerine Gözlemler-2", *Folklor/ Edebiyat*, sayı 41, cilt XI, 63-69.

Ozan, Yunus; (2004), "Picasso'nun Çocukları", *P Dünya Sanat Dergisi.* 34, 98-107.

Öymen, Hıfzırrahman Raşit; (1958), "Köy ve Şehir Çocuğu", *Eğitim Hareketleri*, 4(39), 15-20.

Özendes, Engin; (1999), "Cumhuriyet Dönemi Fotoğraflarında Çocuk", *Cumhuriyet ve Çocuk: II. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri 4-6 Kasım 1998*, (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, 220-225, Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi.

Özgür, İbrahim N.; (1979), "Çocuk Üzerine Eski ve Yeni Görüşler", *Eğitim Öğretim*, 20(243), 8-9.

Öztürkmen, Arzu; (1996), "Milli Bayramlar: Şekli ve Hatırası", *Toplumsal Tarih*, Nisan, 29-35, Mayıs, 6-12.

Pasinli, Alpay; (1997), "İstanbul Arkeoloji Müzelerindeki Müzecilik Çalışmaları ve Çocuk Müzesi", *Kuruluşunun 150'nci Yılında Türk Müzeciliği Sempozyumu III: Bildirileri* içinde, 100-103, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları.

Sakaoğlu, Necdet; (2003), "Saray Okulu: Enderun", *Toplumsal Tarih*, Eylül, 46-49.

Sakaoğlu, Necdet; (2000), "Türk ve Dünya Çocukları 23 Nisan'da Elele...", *Skylife*, Nisan, 40-44.

Sakaoğlu, Necdet; (1999), "İlkokul Kitaplarında Cumhuriyet, Yurt, Atatürk, Okul: 1923-1950", *Cumhuriyet ve Çocuk: II. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri 4-6 Kasım 1998*, (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, 34-47, Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi.

Sakaoğlu, Necdet; (1997), "Lütfiye-i Vehbi'de (18. Yüzyıl) Çocuk Eğitimiyle İlgili Görüşler", *Çocuk Kültürü: I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri 6-8 Kasım 1996*, (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, 71-96, Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi.

Sakaoğlu, Necdet; (1997), "Eyüp Oyuncakları", *Skylife*, Mayıs, 23-28.

Sakaoğlu, Necdet; (1994), "Zaman Tünelinde Çocuk Giysileri", *Skylife*, Nisan, 56-60.

Sakaoğlu, Necdet; (1998), "Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı'nın Tarihinden", *Toplumsal Tarih*, Nisan, 4-12.

Sakaoğlu, Saim; (1999), "Nasreddin Hoca'nın Çocukluk Dönemiyle İlgili Fıkralar Onun mudur?", *Dr. Hadiye Tuncer'e Armağan* içinde, 199-206, Ankara: Sanat Kitabevi.

Sakaoğlu, Saim; (1994), "Çocuklara Ad Konulmasında Görülen Yenilikler", *Türk Dil Dergisi,* (508), 275-282.

Sakaoğlu, Saim; (1992), "Çocukluğumdan Artakalan", *Milli Folklor,* 2(15), 3-6.

Sapmaz, Neriman; (1976), "Oyuncağın Tanımı ve Tarihçesi", *Mesleki ve Teknik Öğretim,* XXIV, 276.

Scognamillo, Giovanni; (1994), "Beyoğlu Oyuncakçıları", *Toplumsal Tarihte Çocuk, Sempozyum 23-24 Nisan 1993,* (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, 139-143, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Şahin, Mustafa; (1996), "23 Nisan ve Himaye-i Etfal", *Toplumsal Tarih,* Nisan, 15-17.

Şahin, Mustafa; (1997), "Himaye-i Etfal Cemiyeti İstanbul Merkezi'ne Merbut Anneler Birliği Talimatı", *Toplumsal Tarih,* Mayıs, 57-58.

"Tarih Boyunca Oyunlar ve Oyuncaklar", (1993), (çev.: Bekir Onur), *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi,* 25(2), 365-386.

Tan, Mine; (1999), "Erken Cumhuriyet'in Çocuklarıyla Bir Sözlü Tarih Çalışması", *Cumhuriyet ve Çocuk: II. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri 4-6 Kasım 1998,* (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, 25-33, Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi.

Tan, Mine; (1997), "Çocukluğun Tarihi Araştırmalarında Sözlü Tarih Yaklaşımı ve Sözlü Tarihte Bir Çocuk", *Çocuk Kültürü: I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri 6-8 Kasım 1996,* (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, 31-56, Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi.

Tan, Mine; (1994), "Çocukluk: Dün ve Bugün", *Toplumsal Tarihte Çocuk, Sempozyum 23-24 Nisan 1993,* (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, 11-30, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tan, Mine; (1990), "Çağlar Boyunca Çocukluk", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi,* 22(1), 71-88.

Tan, Nail; (1990), "Çocukluğumun Oyunları", *Milli Eğitim,* (93), 12-17.

Tayanç, Muim Memduh; (1967), "İstanbul Çocuk Hastanesi'nin Tarihçesi", *İstanbul Çocuk Hastanesi Tıp Bülteni,* 1(4), 558-559.

Tayanç, Muim Memduh; (1967), "Şişli Çocuk Hastanesi'nin Tarihçesi", *İstanbul Çocuk Hastanesi Tıp Bülteni,* 1(3), 410-411.

Tez, Zeki; (2004), "Otomatlar ve Mekanik Oyuncaklar Tarihi", *Bilim ve Gelecek Dergisi.* 7, 6-29.

Tezcan, H.; (1991), "Saray Çocukları ve Kıyafetleri", *Türkiye İş Bankası, Kültür ve Sanat,* yıl 3, (11), 71-74.

Tilgen, Nurullah; (1959), "Eyüp Oyuncakçıları", *Türk Folklor Araştırmaları,* 6(121), 1960.

Toprak, Zafer; (1994), "İstanbul'da Spor: YMCA Jimnastikhaneleri", *Toplumsal Tarih.* Şubat, 8-12.

Toprak, Zafer; (1998), "Meşrutiyet ve Mütareke Yıllarında Türkiye'de İzcilik", *Toplumsal Tarih,* Nisan, 13-20.

Toprak, Zafer; (2001), "Doktor Cemal Zeki'nin "Delişmen, Çılgın Kızlar"ı/ Cumhuriyette Genç Kız ve Kadın İntiharları", *Toplumsal Tarih,* Mart, 25-29.

Toprak, Zafer; (2003), "Ankara'nın İlk Özel Koleji 1928-1938", *Toplumsal Tarih,* Eylül, 54-57.

Tuna, Orhan; (1943), "Tarih Boyunca Çocuk, Memleketimizde Cumhuriyet Devrinde Çocuk Meselesi Hakkında Yapılan Neşriyat", *İş Mecmuası,* (43), 11-14.

Tükel, Uşun; (1999), "Rönesans Resminde Çocuk İsa İmgesi", *Sanat Dünyamız,* sayı 71, 139-152.

Türkoğlu, Sabahattin; (1997), "Osmanlı Sarayında Çocuk", *Çocuk Kültürü: I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri 6-8 Kasım 1996,* (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, 105-123, Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi.

Uzel, İtler; (1999), "Cumhuriyet Yılları Boyunca Türkiye'de Çocuk Diş Hekimliği", *Cumhuriyet ve Çocuk: II. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri 4-6 Kasım 1998,* (yay. haz.: Bekir Onur) içinde, 406-417, Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi.

Yalçınkaya, Tosun; (2002), "Çocukların Sevinci Eyüp Oyuncaklarıydı", *V. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler* içinde, 96-99, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları.

Yalçınkaya, Tosun; (1999), "Değişen Dünya ve Günümüz Oyuncakları", *Marmara Üniversitesi Anaokulu/Anasınıfı Öğretmeni El Kitabı* içinde, 30-32, İstanbul: Ya-Pa Yayınları.

Yıldırım, Nuray; (1996), "Darülaceze'nin Kuruluş ve İşleyişi", *Toplumsal Tarih,* Ağustos, 16-30.

Yılmaz, Tekin; (2000), "Masallarımız", *I. Ulusal Çocuk Kitapları Sempozyumu (Sorunlar ve Çözüm Yolları) 20-21 Ocak 2000,* (yay. haz.:: Sedat Sever) içinde, 491-499, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi-Tömer Dil Öğretim Merkezi.

Yurdakök, Murat; (1999), "Kırgızların Manas Destanında Çocuk Hekimliği İle İlgili Bilgiler", *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi,* 42, 277-283.

Yurdakök, Murat; (1984), "Çocuk Hekimi Olarak İbni Sina", *Milli Kültür*, [47], 75-79.

Yüceloğlu, Perihan; (1969), "Tıp Tarihlerinde Çocuk Hekimliğinin Doğuşu ve Gelişimi", *Dr. Sami Ulus Çocuk Hastalıkları Dergisi*, 1(1/2), 77-82.

V. Müze Eğitimi
(Müze, Müzecilik, Müze Eğitimi, vb.)

Kitaplar

Atasoy, S.; (1979), *Müzeler ve Müzecilik Bibliyografyası (1926-1976)*, İstanbul: Yenilik Basımevi.

Demir, Canan; (2001), *Müzelerde Çağdaş Pazarlama*, İstanbul: Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Yayınları.

Gartenhaus, Alan R.; (2000), *Yaratıcı Düşünme ve Müzeler*, (çev: R. Mergenci-B. Onur), Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.

Kültür Politikaları ve Müzeler, (2000), Ankara: Müzeciler Derneği Yayınları.

Müze Eğitimi Seminerleri: 1/Akdeniz Bölgesi Müzeleri, (2003), (yay. haz: Bekir Onur), Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.

Müze Kültürü, Sanat Kültürü ve Toplumsal Sorumluluk, (2001), Müzeciler Derneği Yayınları.

Müzeciliğimiz/Müze-Eğitim İlişkileri, (2000). Ankara: Müzeciler Derneği Yayınları.

Müzeler ve Öğretmen, (1958), Ankara: Maarif Basımevi.

Riviere, G. H.; (1962), *Müzelerin Eğitimdeki Rolü Hakkında UNESCO Bölge Semineri*, (7-30 Eylül 1958), İstanbul: Icom Türkiye Milli Komitesi Yayınları.

Tezcan Akmehmet, Kadriye; (2003), *Eğitim Ortamı Olarak Müzeler*, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Basım-Yayın Merkezi.

Türkiye'de Halkbilimi Müzeciliği ve Sorunları Sempozyumu Bildirileri, (2003), (yay. haz: M. Ö. Oğuz-T. S. Özkan), Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Halkbilimi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.

Yeniden Müzeciliği Düşünmek, (1999), (yay. haz.: Tomur Atagök), İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Basım-Yayın Merkezi Matbaası.

Yücel, Erdem; (1999), *Türkiye'de Müzecilik*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Makaleler

Adıgüzel, Ömer; (2000), "Müze Pedagojisinin Türkiye'deki Yansımaları ve Müzelerdeki Yaratıcı Drama Uygulamaları", *Müzecilikte Yeni Yaklaşımlar-Küreselleşme ve Yerelleşme* içinde, 130-143, İstanbul: Tarih Vakfı.

Adıgüzel, Ömer-Nihan Tokgöz; (2001), "Müze Ortamında Drama İle Yaşantılara Dayalı Öğrenme", *Dramaya Çok Yönlü Bakış* içinde, 97-102, Ankara: Oluşum Tiyatrosu ve Drama Atölyesi.

Akay, İ.; (1976), "Amerikan müzeleri", *Varlık*. sayı 821. 1976 Şubat, 19-20.

Aktekin, Semih; (2003), "İngiltere'de müzecilik", *Toplumsal Tarih*. Mart, 54-57.

Akyüz, Yahya; (2003), "Türk Eğitim Tarihinde Okullarda Disiplin Anlayış ve Uygulamalarına Bir Bakış", *II. Ulusal Çocuk ve Suç Sempozyumu "Yargı Öncesi ve Yargılama Süreci" 10-13 Nisan 2002 Bildiriler* içinde, 27-42, Ankara: Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciği Katkılarıyla.

Allan, D. A.; (1963), "Halk", *Müzelerin Teşkilatlanması (Pratik Öğütler)* içinde, 19-20, ICOM/Türkiye Milli Komitesi Yayını/Müzeler ve Anıtlar IX, Ankara: T.T.K Basımevi.

Allan, D. A.; (1963), "Müzenin Rolü", *Müzelerin Teşkilatlanması (Pratik Öğütler)* içinde, 17-19, ICOM/Türkiye Milli Komitesi Yayını/Müzeler ve Anıtlar IX, Ankara: T.T.K Basımevi.

Allan, D. A.; (1963), "Eğitici hizmetler", *Müzelerin Teşkilatlanması (Pratik Öğütler)* içinde, 94-95, ICOM/Türkiye Milli Komitesi Yayını/Müzeler ve Anıtlar IX, Ankara: T.T.K Basımevi.

Arık, R. O.; (1947), "Halkevlerinde Müze", *Tarih, Folklor Çalışmaları Klavuzu*, Ankara.

Atagök, T.; (1989), "Müzeler Birer Açık Üniversite, Herhangi Bir Ailenin Tüm Fertlerinin Eğlenerek Öğrenebileceği, Öğrenmenin Bir Zevk Olabileceği Kültür Merkezleridir", *Lami Sanat*, no 7, Nisan.

Atagök, T.; (1999), "Türkiye'de Çocuk-Müze İişkilerinin Dünü ve Bugünü", *Cumhuriyet ve Çocuk*, (yay.: Bekir Okur) içinde, 95-101, Ankara. Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.

Atagök, T.; (1999); "Yaşayan Müze ve Eğitim", *Sanat Dünyamız*. Sayı 71. 223-227.

Atagök, T.: (1999), "Çağdaş Müzeciliği Anlamı; Müze ve İlişkileri", *Yeniden Müzeciliği Düşünmek* içinde, 131-142, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Basım-Yayın Merkezi.

Atagök, T.; (1999), "Müze ve İlişkisinde Eğitim", *Yeniden Müzeciliği Düşünmek* içinde, 143-146, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Basım-Yayın Merkezi.

Atasoy, N. Y.; (1997), "Müzelerimizdeki Eğitime Yönelik Çalışmaların İrdelenmesi", *Kuruluşunun 150. Yılında Türk Müzeciliği Sempozyumu III. Bildirileri* içinde. 24-26 Eylül 1986. Ankara. Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları. 104-112.

Atasoy, N. Y.; (1998), "Müze Eğitiminde Yazılı Gereçlerin Rolü", *4. Müzecilik Semineri Bildiriler 16-18 Eylül 1998* içinde, 51-52, İstanbul: Askeri Müze.

Atasoy, N. Y.; (1999), "Çağdaş Eğitimde Müzenin İşlev", *Yeniden Müzeciliği Düşünmek* içinde, 147-154, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Basım-Yayın Merkezi.

Atasoy, S.; (1978), "Eğitim Kurumları Olarak Müzeler", *Arkeoloji ve Sanat.* 1/1. 20-21.

Atasoy, S.; (1997), "Yeni Müzecilik Anlayışı: Eğiten-Bilgi Veren Müze", *Kuruluşunun 150. Yılında Türk Müzeciliği Sempozyumu III. Bildirileri* içinde,97-99, 24-26 Eylül 1996, Ankara. Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

Atik, Şeniz; (1999), "Müzelerimizin Yeniden Yapılanması Kapsamında: Müze-Toplum İlişkisi, Müze-Toplum İlişkisi Bağlamında Müze Tanıtımı ve İletişim", *Yeniden Müzeciliği Düşünmek* içinde, 155-172, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Basım-Yayın Merkezi.

Aydın, N.; (1990), "Müzeler ve Eğitim", *I. Müzecilik Semineri (27-28 Aralık 1989)* içinde, 22-25, Eskişehir: Eskişehir Valiliği Yayınları.

Bektaş, C.; (1986), "Plastik Sanatlar'ın Yaygın Eğitimi, Resim Heykel Müzeleri Derneği'nin Bu Alana Katkıları", *I. Plastik Sanatlar Sempozyumu 25-27 Nisan 1985 Ankara.* Pan Matbaacılık. Ankara.

Daifuku, H.; (1963), "Müze ve Ziyaretçi", *Müzelerin Teşkilatlanması (Pratik Öğütler)* içinde, 99-107, ICOM/Türkiye Milli Komitesi Yayını/Müzeler ve Anıtlar IX, Ankara: T.T.K Basımevi.

Demirdelen, Halil; (2002), "Müze Eğitimi Uygulamaları", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2002 Yıllığı* içinde, 331-341, Ankara: Anadolu Medeniyetleri Müzesi.

Dişbudak, D.; (1995), "Ihlamur Köşkü Çocuk Sanat Çalışmaları ve Eğitimi", *II. Müzecilik Semineri (Bildiriler) 19-23 Eylül 1994* içinde, 85-87, İstanbul. 85-87.

Erbay, Fethiye; (1998), "Eğitim Kurumlarının, Müzelerin Kurumlaşmasındaki Yeri", *4. Müzecilik Semineri Bildiriler 16-18 Eylül 1998* içinde, 47-50, İstanbul: Askeri Müze.

Erden, A.; (1990), "Etnografya Müzelerimiz ve Müzelerin Eğitimdeki Rolü", *I. Müzecilik Semineri (27-28 Aralık 1989)* içinde, 7-9, Eskişehir Valiliği Yayınları.

Greene, J. Patrick; (2003), "Tarih Öğretimine Çoğulcu ve Hoşgörülü Bir Yaklaşımda Müzelerin Rolü", *Toplumsal Tarih*, Mayıs, 24-25.

Günay, V.; (1986), "Eğitim Kurumu Olarak Müze ve Galeriler", *I. Plastik Sanatlar Sempozyumu 25-27 Nisan 1985 Ankara* içinde, 55-56, Ankara: Pan Matbaacılık.

Harrison, M.; (1963), "Eğitim ve Müzeler", *Müzelerin Teşkilatlanması (Pratik Öğütler)* içinde, 109-120, Ankara: ICOM/Türkiye Milli Komitesi Yayınları.

İlhan, Ayşe Çakır-Ayşe Okvuran; (1999), "Bir Eğitim Ortamı Olarak Müzeler", *Türkiye 1. Drama Liderleri Buluşması* içinde, 82-85, Ankara: Oluşum Tiyatrosu ve Drama Atölyesi.

İnan, A.; (1993), "İngiltere'de Müzeciliğin Önemi ve Müze Tarifeleri", *Kültür*, Sayı: 99, Mayıs- Haziran 61-63.

Kahraman, H. B.; (2004), "Müze ve Çocuk", *Kültür Tarihi Affetmez* içinde, 209-212, İstanbul: Agora Kitaplığı.

Kahya, Esin; (2003), "İbn-i Sina'nın Çocuk Ruh ve Beden Sağlığı İle İlgili Görüşler", *II. Ulusal Çocuk ve Suç Sempozyumu "Yargı Öncesi ve Yargılama Süreci" 10-13 Nisan 2002 Bildiriler* içinde, 21-26, Ankara: Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciği Katkılarıyla.

Kınaytürk, H.; (1990), "Osman Hamdi Bey Müzesinde Nargile ve Çay Partileri", *Sanat Çevresi*, Sayı: 143, 7.

Mutlu, B.; (1986), "Plastik Sanatların Yaygın Eğitiminde Müzelerin Yeri", *I. Plastik Sanatlar Sempozyumu, 25-27 Nisan 1985, Ankara* içinde, 74, Ankara: Pan Matbaacılık.

Onur, Bekir; (1992), "Dünyada Oyuncak Müzeleri/Dünyada Çocuk Müzeleri", *Oyuncaklı Dünya* içinde, 53-92, Ankara: V Yayınları.

Onur, Bekir; (1992), "Yaşayan Müze, Müzeyi Yaşamak", *Kültür*. Kültür Bakanlığı, sayı 95. Ağustos- Eylül. 14-19.

Onur, Bekir; (1998), " Müze Kültürü ve Eğitimi", *Milliyet Sanat Dergisi*, 436, 15 Temmuz, 7-8.

Onur, Bekir; (1999), "Müze Ortamında Çocukla İletişim: Oyuncak Müzesi Örneği", *Çocuk Forumu* 2(3), Ekim-Aralık, 30-33.

Onur, Bekir; (2000), "İletişim ve Eğitim Ortamı Olarak Müzeler", *1999 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, 47-57.

Onur, Bekir; (2000), "Müze Ortamında Çocukla İletişim", *Kültür ve İletişim*. (3/1), 19-28.

Onur, Bekir; (1990), "İlk Oyuncak Müzesi Ankara'da Açılıyor", *Cumhuriyet Bilim Teknik*, 3 Mart 1990.

Özdemir, N.; (2003), "Müze Çocuk İlişkisi ve Çocuk Kültürü Merkezi İle İlgili Bazı Değerlendirmeler", *Türkiye'de Halkbilimi Müzeciliği ve Sorunları Sempozyumu Bildirileri* (yay. haz.: M. Oğuz-S. T. Özkan) içinde, 126-147.

Öztürk, Faruk-H Ömer Adıgüzel; (1999), "Türk Eğitim Düşüncesinde Okul Müzesinden Müze Pedagojisine Değişim", *Eğitim ve Bilim*, 22, 73-81.

Özsezgin, K.; (1986), "Çağdaş Müzecilik ve Bazı Öneriler", *I. Plastik Sanatlar Sempozyumu 25-27 Nisan 1986 Ankara* içinde, 80-81, Ankara: Pan Matbaacılık.

Pasinli, A.; (1997), "İstanbul Arkeoloji Müzelerindeki Müzecilik Çalışmaları ve Çocuk Müzesi", *Kuruluşunun 150. Yılında Türk Müzeciliği Sempozyumu III Bildirileri*, 24-26 Eylül 1996 içinde, 100-103, Ankara: Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

Sabır, M.; (1982), "Çağdaş Müzecilik ve Eğitim", *Milli Kültür Şurası*, Ankara. 152-154.

Seyirci, M.; (1981), "Eğitim Kurumu Olarak Müzeler/Müze ve Öğretmen İlişkileri", *Atatürk ve Çağdaş Müzeciliğimiz* içinde, 29-32, Afyon: Türkeli Yayınları.

Shabbar, N.; (2001), "Çocuklar İçin Müze Eğitimi", *Kent, Toplum, Müze* içinde, İstanbul: Tarih Vakfı.

Şen, Derya Ç.; (1998), "Porselen Bebek ve Oyuncak Müzesi", *Tombak*, (20).

Tanışık, T.; (1986), "Müzelerin Plastik Sanatlar Eğitimindeki Yeri", *I. Plastik Sanatlar Sempozyumu 25-27 Nisan 1985 Ankara* içinde, 90-91, Ankara: Pan Matbaacılık.

Tezgel, N.; (1994), "Müzecilikte Eğitim Faaliyetleri", *I. Müzecilik Sempozyumu* (Bildiriler) 14-15 Ekim 1993 içinde, 53-56, İstanbul.

Tırpan, A. A.; (1993); "Müzeler ve Eğitim", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, no. 2. 155-156.

Toker, A.; (1987), "Çocuk ve Müze", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1986 Yıllığı*. Ankara. Anadolu Medeniyetleri Müzesi Yayınları. 95-97.

Toker, A.; (1988), "Müzemizde Gençlik", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1987 Yıllığı*. Anadolu Medeniyetleri Müzesi Yayınları. Ankara. 33-37.

Toygar, Kamil; (1984), "Oyuncak Müzesine Doğru", *Milli Kültür Dergisi*, (46), 69-70.

Vardar, N. A.; (1997), "Müze ve Müzecilik Kültürü", *Kuruluşunun 150. Yılında Türk Müzeciliği Sempozyumu III Bildirileri* 24-26 Eylül 1996 içinde, 16-21, Ankara: Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

Yalçınkaya, Hülya; (2004), "Eyüp Oyuncakları Müzesi", *VIII. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler* içinde, 64-73, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları.

Özet:
Bu makalede çocuk kültürü kavramı tanımlanmış ve bu alanda çocuk kültürü, eğitimi, oyunları, folkloru ve müze eğitimi bibliyografyası geliştirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Çocuk kültürü, çocuk folkloru, çocukluğun tarihi, müze eğitimi, bibliyografya.

Abstract:
Child culture involves child's relationship with environments such as cognitive, emotional, social and material. The study presents a bibliography of books and articles related to child and education, folklore, and museum education in Turkey.

Keywords: Child's culture, history of childhood, museum education, bibliography.

Ahmet YÜKSEL Arşivi

1930'ların Kültür ve Eğitim Anlayışının Çocuk Esirgeme Kurumu Neşriyatı Çocuk Dergisi'ndeki Yansımaları

Erhan G. ERSOY*

Giriş

Bu çalışmanın arka planında, eskiden beri cevap arayışı içinde bulunduğum kişisel bir soru bulunuyor: Büyüklerimin ilkokul anılarından aktardıkları ve ardından aynı kurumlara savunmasız bir şekilde teslim edilen biz çocuklarının kendi deneyimlerimizden olarak, Türkiye'de öteden beri çocukluk çağında çocukluğun, gençlik çağında da gençliğin, 'yaşlarının ya da çağlarının gerektirdiğince' yaşanamadığı (ya da yaşanmasına izin verilmediği) gibi bir ön yargıya dayalı bir soruydu bu; ve bunun toplumsal/pedagojik bir patalojiyle ilişkili olduğunu düşünmekteydim. Buradan yola çıkarak sorduğum soru ise, çocuğun ülkemizde gerek toplum gerekse yönetici seçkin ve resmi kurumlar nazarında –hangi ideal ve değerler etrafında– neyi temsil ettiğiydi? Antropoloji alanındaki eğitimim sırasında, siyasi tarihimize ilişkin okumalardan da yola çıkarak bu soruya bazı cevaplar bulabilmiştim. Ulus-devletin inşası sürecinde egemen militarist ideolojinin güdümündeki "vatandaşlık" eğitiminin yanı sıra, gerontokratik toplum yapısının ülke siyasasına öteden beri egemen oluşu gibi açıklamalar, ulaştığım bazı genel tespitlerdi. Ancak daha objektif ve güvenilir analizler için Cumhuriyet'in erken dönemlerinden –hatta daha öncelerinden– başlayarak ülke seçkinlerinin kültür ve eğitim anlayışıyla, bu anlayış doğrultusunda düzenlenmiş okul eğitim programlarına, bu arada özellikle de çocuklara yönelik ilkokul eğitim programlarına bakmak gerekiyordu ki bu, başlı başına uzun erimli bir çalışmayı

* HacettepeÜniversitesi Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü öğretim üyesi.

gerektirmekteydi. Bu nedenle bir araştırma projesi olarak hayata geçirilmek bir yana, bu güne kadar sadece kişisel bir merak konusu olarak kaldı.

Kebikeç'in bu sayısında çocukluk dosyasının yer alması, konuya olan ilgimi yeniden canlandıracak bir fırsattı; ancak, Ankara Çocuk Esirgeme Kurumu'nca 1930'larda yayınlanan *Çocuk* dergisinin kısmî bir incelemesi çerçevesinde, oldukça sınırlı bir çalışma olarak bu yazının kaleme alınmasına vesile oldu. Ayrıca içinde bulunduğumuz dönemde yayın alanında beni cesaretlendiren bazı gelişmeler de bulunuyordu. Bunlardan biri, Füsun Üstel'e ait olan *"Makbul Vatandaş"ın Peşinde: II. Meşrutiyetten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi* ile diğeri, Yiğit Akın'a ait olan, *"Gürbüz ve Yavuz Evlatlar" Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor* konulu, İletişim Yayınları'ndan geçen yıl çıkan iki kitaptı. Şüphesiz bu çalışmalar Cumhuriyet döneminde çocuk ve çocuk eğitimiyle ilgili ilk ve tek kaynakları oluşturmamaktadırlar; ancak kapsamlı ve derinlemesine ilk örnekleri oluşturduklarını söylersek, sanırım abartılı olmayacaktır.

Benim bu çalışmalara, bunlardaki tespitlere paralel okumalarla, dergideki öznel örneklerden yola çıkarak küçük katkılarda bulunmaktan başka bir iddiam da bulunmamaktadır.

Ayrıca, incelemelere geçmeden düzeltmem gerekir ki, başlangıçta sorduğum soru, geçerliliği şüpheli bir soruydu ve en azından çocukluk dönemi için belirlenmiş a piriori bir "yaşanılırlık[1]" ölçütüne müracaatla sorulmuş gibiydi; gerçekte ise böyle bir evrensel ölçüt bulunmamaktaydı. Dahası, antropolojik saha çalışmaları henüz 20. yüzyılın başlarından beri toplum içinde çocuğun yeri ve önemi ile toplumsallaşması ve gelişimi konularında kültürler arasında bir hayli farklılık ve çeşitlikler bulunduğunu göstermekteydi. Dolayısıyla başlangıçtaki sorunun, daha anlamlı bir dizgeye dönüşmesi gerekiyordu. Zira çocukluk ya da çocukluk çağı her toplum veya kültürde bir şekilde yaşanmaktaydı ki asıl sorulması gereken soru, yaşanıp yaşanmadığı değil, nasıl yaşandığı veya ne gibi yüklemler ya da müdahaleler altında yaşandığı şeklinde olmalıydı.

Antropolojide Çocukluk

Çocuk yetiştirmenin kişilik oluşumunda oldukça önemli bir yeri bulunduğu için antropologlar farklı kültürlerde bu süreci araştırırlar. Burada amaç, tikel farklılıkların ortaya konmasından çok, belirli kişilik özelliklerini ortaya çıkaran etkenler hakkında çıkarsama ve de genellemelerde bulunmaktır (Kottak 2002: 498). Bütün toplumlarda çocuğun bir yeri ve önemi bulunmakla birlikte, kültürler arasında önemli çeşitlilik ve

1 Elbette ki burada üstü örtük olarak çocukluğun özgür bırakılmayıp, bir müdahaleler ve toplumsal tasarımlar alanı olduğu düşüncesinin ironik bir ifadesi olarak bu kavram seçilmiştir. Ancak tam müdahaleden hiç müdahale edilmeme örneklerine kadar hemen her toplumda çocuk toplumsal istek beklentilerin dışında değildir.

farklılıklar söz konusudur ve aslında bireyin eğitimi ya da kültürleme[2] süreci içinde okul ya da örgün eğitimin payı oldukça sınırlı bir devreyi teşkil eder. Bu nedenle antropologlar bir toplum içinde bireyin eğitimini salt okullaşma parametresine bakarak incelemezler; aksine okul dışı ilişki ve etkileşimlere oldukça fazla vurguda bulunurlar.

Toplumda çocuğun yeri ve toplumsallaşma sürecine yönelik araştırmalar, yetişkin-çocuk ilişkisinin, çocuklara tam müdahaleden hiç müdahale edilmeme durumuna kadar uzanan bir aralık içinde yapılandığını ve çocuk gelişiminin bundan etkilendiğini ortaya koymaktadır (Aydın 2003: 200). Ne ki, her durumda çocukların informel yollardan edindikleri bilgilerin epeyce önemli bir yere sahip olduğu ve çocukların bu bilgileri birbirlerine aktardıkları ortaya konmuştur. Diğer bir deyişle çocuklar toplumsallaşma sürecinin edilgen unsurları değillerdir; kendilerine ait bir dünyaları da bulunmaktadır (Mead 1930). Ancak çocukluk üzerine araştırmalar salt kültürleme süreciyle de sınırlı kalmamıştır. Özellikle "1980'lerden sonra toplumsal cinsiyet ve iktidar konularına verilen önem ve yapısalcılık etkisi altında anlam ve dil çalışmalarına eğilinmesi, çocuk konusunun daha fazla ve yeni yöntemlerle ele alınmasında etkili olmuştur (Aydın 2003: 200).

Avrupa ve Avrupa çevresinde ise, Aristotelesci metafizik uslamlamadan bu yana çocuk oldukça aciz yeti ve donanımlar içinde, erdemsiz ve günahkar bir varlık olarak tasavvur edilmiş ve nihayet "18. yüzyılın ikinci yarısında oluşan, Rousseau'nun 'ilk günah' kuramının reddinden sonra insanın 'yurttaş' olarak görülmesiyle birlikte çocuk da Tanrı (kilise örgütlü din) elinden alınarak devletin eğitim kurumlarına teslim edilmiştir" (Aydın 2003: 201). Bununla modern ulus devlet projesinin sivil kurumsal temellerinden biri daha atılmış oldu: Seküler yurttaşlık.

Yurttaşlık (ya da "vatandaşlık") diğer ulus devletler gibi, genç Türkiye Cumhuriyeti'nde de çocuğa ve daha genel anlamda bireye olan yaklaşım ve hedeflerin çözümlenmesinde anahtar nitelik taşıyan bir kavramdır. Ulus devlet seçkinleri açısından, ("milli") yurttaşla yurttaş olmayan ayrımının tarihi, kültürel ve ideolojik ölçütlerinin oluşturulmasına olanak sağlayan, aynı zamanda operasyonel bir kavram (değişken) olma özelliği taşımaktaydı.

1930'ların Cumhuriyet Rejiminde Milliyetçilik ve Yurttaşlık Eğitimi

Ulus-devlet teşekkülü içinde çocuğun toplumsallaşması, tam müdahale alanı dâhilinde değerlendirilmeyi gerektirir. Zira ailenin koruma şemsiyesi dahi tedricidir ve birçok durumda modernleşmeci çizgideki ulusçuluğun aileyi hedef alan "ideal yurttaşlık"a yönelik propaganda ve empozasyonlarıyla, çocuk sahibi olmaktan çocuğu yetiştirme

2 "Kişinin doğduğu andan itibaren içinde doğduğu kültür tarafından, o kültürün değer, anlam ve normlarıyla öğretilenmesi süreci."

sürecine ve hatta ilerde mesleki hayatındaki tercihlerine kadar bir dizi süreç, büyük ölçüde devletin/otoritenin güdümünde işler. Dolayısıyla çocukla-otorite arasındaki ince çizgide ebeveynlerin otoriteden yana, onu olumlayan bir konumda yer almaları sağlanmış olur.[3] Modern ulus-devlette, toplumsal yapı içersindeki kimi kurumlar (eğitim, askerlik, evlendirme vs. gibi) devletin tekeline geçtiğinden geleneksel ailenin eski güçlü konumu da sarsılmıştır. Dolayısıyla çekirdek aile düzeni de, ataerkil düzen temelindeki gerontokratik devletin mikro modeli olarak toplumsal cinsiyet temelindeki ayrımcılıklar da içkin bir biçimde çocuğun disiplini esasına dayalı bir kurallar ve itaat mekanizması dahilinde biçimlenir[4]. Son tahlilde resmi kurumlarla ailenin ittifak halinde ve çocukları üzerindeki devlet tasarrufunun gönüllü katılımcıları oldukları söylenebilir. Ulus devlete itaat, ideolojik baskı ve propagandalar vasıtasıyla ile bu "uyum" sağlanabilmektedir.

Cumhuriyet'in 1930'lu yıllarının araştırma konusu olarak seçilmesi ise, bu dönemde bir yandan dünya kapitalist sisteminde yaşanan krizin etkisiyle ivmelenen devletçi ekonomi ile birlikte, Avrupa'da yükselen ırkçılık ve faşizmin, Cumhuriyet seçkinlerinin yurttaş profilini ve bu profili oluşturmada başvurduğu ölçütleri belirledikleri ortama damgasını vurmuş olmasındandır. Ayrıca, günümüze kadar süregelen Kemalist ideolojinin şekillenmesi açısından bu dönem önemli bir tarihsel evreyi temsil etmektedir. 1930'lu yıllar, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin, Osmanlı bekası halk tarafından benimsenmesi projesi olarak milli bir kimlik inşa sürecinin, daha doğrusu "devlet eksenli militan yurttaşlık anlayışının" eğitim kurumları vasıtasıyla yaygınlaştırılması hedefine hız verildiği bir dönemdir (Üstel, 2004: 136). Bu dönemde belleklerden (Osmanlılık) geçmişinin ideolojik/kültürel tortularının silinmesi yönündeki bir taktik çabaya işaret eden Özden (2004: 142), Menemenli Ethem'in "İnkılâbımız" adlı kitabından hareketle yaptığı incelemesinde Cumhuriyetin ilanıyla açılan "beyaz sayfa"nın kitleler nezdinde benimsenmesi ('takdiri') için 1930'larda "Osmanlı karanlığı imgesinin" canlandırılarak, Kemalist ideolojinin toplumsal alandaki gelişmesine uygun bir zemin oluşturulma seferbirliğine işaret etmektedir. Bu bakımdan iktidar çevrelerine hakim olan "anksiyeteyi" ise şu şekilde ifade etmektedir:

> "..........Zira adına Kemalizm denilen üst ideoloji, Atatürk'ün şahsi başarılarına hayranlık besleyen görece dar bir iktidar eliti için anlamlıydı. Diğer bir tabirle Gazi Mustafa Kemal

3 Ailenin otorite karşısındaki güçsüzlüğü bir yana, çocuklarının toplumca onaylanan bir terbiye anlayışına itaatten gelecekte hem kendi hem de ailesine ve devletine bir menfaat temin edeceği yönündeki genel bir kanaat da buradaki tutumda önemli rol oynamaktadır.

4 Aslında aile-devlet ilişkisi tarihsel olarak döngüseldir. Ancak ataerkilliğin belirlediği egemen yapı içindeki rol ve statülerlerle, bireylerin benimseyecekleri değer, tutum ve davranışlar her durumda egemen yurttaşlık söylem ve bilgisi içine özümsenmiş olarak ideal aile oluşumu için kamusal alanda sürekli yeniden üretildiğinden, değişim ilişkisinin baskın yönü resmi olandan özele doğrudur.

Paşa kadar, Atatürk imgesinden de Aynı ölçüde heyecan duyan kitlenin sosyolojik sınırları belirliydi. Dolayısıyla Türk inkılabının kontrollü bir kamusal genişlik çabasında eşraf siyaseti, köy enstitüleri gibi kurumsal yapılar kadar, kişiyi Osmanlı yapan esatirin cumhuriyetçi Türk karşılığının icadı gerekiyordu...."

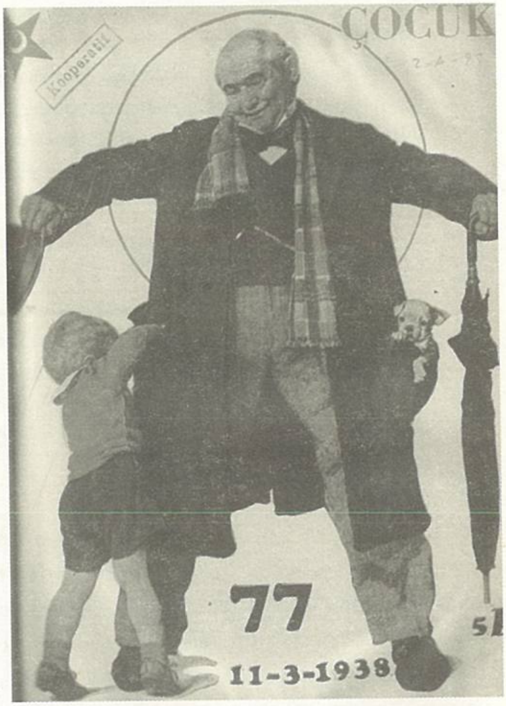

Belki de bu anksiyete nedeniyle de Cumhuriyet seçkinlerinin Kemalizm'ine içkin olan milliyetçilik ideolojisi, Keyder'in (1987: 49) ifadesiyle "dozu ulusal kimliğin yaratılması için gerekli olanı kat kat aşıyordu." Bir yandan geçmişin ideolojik/kültürel tortularını yok etmek, bir yandan da tüm yerel, etnik, cemaatsel farklılık ve çeşitlilikleri massederek, homojen bir ulus-devlet inşa etmek. Ancak bunu yaparken Osmanlı geçmişi karalamakla kalmayıp, tarihini vurgusunu Osmanlı-İslam geçmişine değil de "Türklerin tarihi istisnailiği"ne[5] yapmaktaydı (Özden 2002: 127).

Milliyetçilikle birlikte dönemin Kemalist anlayışına içkin diğer bir unsur da dönemin kültür-eğitim politikalarına damgasını vuran ve medeniyetçiliktir. İnsel (2001: 17), 'milliyetçilik ve medeniyetçilik öğelerinin ışığında siyasal düşünün siyasal eyleme dönüşmesini sağlayan kurucu ilke'yi, "Türkiye Cumhuriyeti'nin sarsılmaz temeller üzerinde durmasını sağlayan unsur olarak kabul edilen devleti korumak ve güçlendirmek misyonu" olarak belirlemektedir. İnsel'e göre bu aynı zamanda Kemalizm'in muhafazakârlaşmasının da başlıca bir nedeniydi.

Cumhuriyet seçkinlerinin yeni yurttaşlar topluluğu oluşturma projesinin asıl "pedagojik düsturu"nu ise "millilik" oluşturmaktaydı ve 1936 tarihli 'İlkokul Programı'nda ortaya konduğu üzere, "ilkokul, 'milli yurttaş' tipinin üretim merkezi"ydi (akt. Üstel, 2004: 138):

5 Bu vurgu ilk olarak 2 Temmuz 1932 yılında Ankara Halkevi toplanan Birinci Türk Tarih Kongresi'nde yapılmıştı (Özden, 2002: 127).

"İlkokul, çocuklara milli kültürü aşılamak mecburiyetindedir. İlkokulun içinde yetişen bütün vatandaşları ayni milli ülkülere, ayni milli gayelere bağlamak için lâzım gelen bütün bilgileri, itiyatları, alâkaları, ülküleri, hizmet arzusunu en verimli şekilde kendilerine vermesi ve telkin etmesi en önemli ödevdir. Millet, hayatı ve istikbali için zaruri gördüğü bütün kıymetleri ve ülküler vatandaşlarına aşılamağı her şeyden önce ilkokuldan bekler (....) Okulda her derse, milli gayeleri tahakkuk ettirecek birer vasıta olarak bakılmalıdır."

Üstel (2004: 138) yukarıda dile getirilen misyonu şu şekilde yorumlamaktadır:

"Kısacası eğitimin amacı, programda da açıkça ortaya konulduğu gibi, "aynı"laştırmaktır. Cumhuriyet ve ulus devletin siyaset projesi, söz konusu "aynı"laştırma operasyonuna yönelirken, "milli terbiye" söylemi, özellikle otuzlu yıllardan itibaren söz konusu operasyonun pedagojik meşruiyet zeminini oluşturacaktır. "Milli Terbiye" kavramı, içeriği açısından oldukça muğlâk olmakla birlikte, niyeti açısından hiç bir kuşkuya yer bırakmayacak oranda politiktir..."

Özetle, Kemalist Cumhuriyet seçkinlerinin gündemindeki temel hedef, ilkokul programlarından başlayarak devletine sadık, milli şuura malik, "makbul vatandaş"ın yetiştirilmesidir. 1936 tarihli ilkokul programında belirginleşen önemli bir husus ise, Parti-devlet özdeşliğinin doruğuna ulaşmasıyla, söz konusu "makbul vatandaş"ın CHP'nin altı ideolojik okuyla kuşatılmasıdır. Üstel'in, (2004:143-144) bu konudaki yorumu, "hedef, parti-yurttaş eğitimi" olduğu yönündedir. Bu program bariz bir şekilde dönemin ilkokul müfredat programlarındaki "Yurt Bilgisi Dersleri"nden izlenebilecektir.

Sonuç olarak, milli vatandaş ya da yurttaş yetiştirme projesinin başlıca hedef kitlesini oluşturan çocuklar, 1930'lu yılların ilkokul müfredatlarında detaylı bir "yurttaşlaştırma" kampanyasının muhatabı durumundaydılar. Ve bu yurttaşlık bilincinin temel unsurlarını Atatürk'le onun kurduğu Cumhuriyet ve devlete, (üzerinde yaşanan, uğrunda kan dökülen, yegane varlık sebebimiz olan), vatana ve bu vatanın ezelden beri sahibi olan Türklüğe, ve Türklüğe özgü medeniyet (Özden'in Asrî Türkçülük dediği) vasıflarına bağlılık oluşturmaktaydı. Söz konusu ilkeler, sadece eğitim müfredatlarıyla sınırlı kalmamaktaydı ve ders kitapları gibi çeşitli dergilerde ve "yarı resmi" bir kurum olan Çocuk Esirgeme Kurumu'nun yayın faaliyetleri arasında yer alan, "Çocuk" dergisinde de önemli ölçüde yansımaları izlenebilecek olan dönemin hâkim pedagojik formasyonuydu.

Çocuk Esirgeme Kurumu ve Çocuk Dergisi Üzerine Genel Malumat

Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu, kurucuları arasında yer alan M. Fuat Umay'ın da çabalarıyla 30 Haziran 1921 tarihinde Ankara'da, *Himaye-i Etfal Cemiyeti* adıyla kurulmuş

dernek statüsünde resmi bir kurumdur. 1961 yılında kısa süreyle Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nca atanan idare heyetince yönetilmesi kararı alınmış olan kuruma, bu tarihe kadar uzun süre M. Fuat Umay genel başkanlık yapmıştır. İncelediğimiz "Çocuk" dergileri de onun bu başkanlık döneminde yayınlanmıştır[6].

Çocuk Dergisi Üzerine Genel Malumat ve İnceleme Kapsamındaki Dergiler Listesi

"Çocuk" dergisi, Himaye-i Etfal Cemiyeti tarafından 1936 yılının Ocak ayında, daha önce yayınlanmakta olan "Gürbüz Çocuk" mecmuasının yerine, "genç okuyucular"a yönelik olarak yayınlanmaya başlanmış, eğitim amaçlı resimli bir dergidir. Önceleri aylık olarak yayınlanmaya başlayan, ancak sonradan haftalık mecmua statüsüne gelen dergide, çocukların yanı sıra "ana babaları, çocuk terbiyecilerini alakadar eder yazılar"ın da yer alacağı ilk sayıdaki editör mektubunda belirtilmektedir. Dergi yaklaşık 12 yıl kadar kesintisiz bu isimle sürdürdüğü yayın hayatını 1948'te sonra erdirmiştir.

Derginin ilk nüshasının sahibi, Doktor F. Umay; neşriyat müdürü ise Neş'et Halil Atay'dır. İncelemeye alınan 84 sayı, 1936, 1937 ve kısmen (en son 20 Mayıs)1938 yıllarına ait nüshalardan mürekkeptir. Ne var ki, bu neredeyse iki buçuk yıllık oldukça geniş külliyatın bütün olarak incelmeye dahil edilmesinin güçlüğü nedeniyle nüshalardan hızlı bir seçici-elemeyle makale taraması yapılmış ve özellikle süreklilik arz eden, yani dizi oluşturan yazı grupları inceleme alanına dahil edilmiştir. Bununla birlikte, münferiden yayınlanan ancak dönemim kültür ve ideolojisi açısından önemli sayılabilecek bazı yazı örnekleri de değerlendirmeye alınmıştır. Bu seçici/eleyici değerlendirmeler sonucunda dergilerde yayınlanan yazıların içeriklerine bağlı olarak belirlenen belli başlı konu başlıkları aşağıdaki gibidir:

1. Ulusal bilinç ve yurt sevgisi aşılamayı hedefleyen yazılar.
2. Türk Tarih Tezi anlayışı doğrultusundaki, ırkçı-milliyetçi-şoven yazılar
3. Yurttaşlık bilgileriyle çocuklarda vicdani melekeleri geliştirmeye yönelik yazılar.
4. Medeni bilgiler; adab-ı muaşeret (görgü) kurallarını öğretici yazılar.
5. Modernleşme, kalkınma (özellikle kırda) ve teknolojik gelişmeyi yüceltici yazılar.
6. Beden eğitimi, spor, sağlık ve beslenme konularındaki yazılar.
7. Öteki-uzak diyar halkları tanıtıcı yazılar.
8. Batı kaynaklı öykü ve masal çevirileri.

6 İstanbul Tıp fakültesi mezunu olan, Umay, 1920-1923 yılları arasında Milli Mücadele2ye katılarak, 1923-1950 yılları arasında doğum yeri (1885) olan Kırklareli'nde milletvekilliği yapmıştır. Fuat Bey'in "Amerika'da Türkler ve Gördüklerim" (1927) ile "Seçmenlerimle Başbaşa" (1950) isimli iki kitabı da bulunmaktadır. 1950 yılında seçimleri kaybetmesi üzerine siyasi hayattan çekilmiş ve 1963 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

9. Avrupa tarihi ve medeniyetinden ünlü şahsiyetlerin (bilgin, gezgin, ve sanatçıların) tanıtım yazıları.

10. Tabiat bilgileri, gezileri.

11. "Bilim ve teknoloji" yazıları ki dergileri en arka planda kalan, önemsiz yazı grubunu oluşturur.

12. 1938 yılı, 23 Nisan Çocuk haftasıyla birlikte yayınlanmaya başlanan *Büyük Sanatkârlarımız* ya da *Bizim Büyüklerimiz* yazı dizisi.

Dergilerde münferiden yayınlanmış yazılar arasında dinle ilgili bir yazısı da bulunmakla birlikte, doğmatik olmayan, tanrı inancının dile getirilmesinden ibarettir. Dini inanışlar gibi, dini cemaatler, din tarihi, peygamberler, mezhepler vs. eski Osmanlı kimliğinin bileşenleri olarak dergi yayın programının tümüyle dışında tutulmaktadır. Zira, "Cumhuriyet kadrosu, İslamiyet ve hilafeti, Batılılaşmanın, çağdaşlaşmanın ve Türkleş(tir)menin önündeki en büyük engellerden biri olarak görmektedir. İslâmiyet'in Türklüğün önünde engel teşkil etti tezi, 1920-1930'ların en kabul gören ifadesidir." (Çapar 2004: 145). Ancak bu konuda sınırlılık İslamiyet haricindeki dinler, özellikle "dış öteki" (Hıristiyan) grupların dini inanışları için de geçerlidir ve eğitim programlarının kapsamı dışındadır. Buna "iç öteki" (etnik grup ve dini cemaatler) de aynen dâhildir. Dergilerde, Cumhuriyetin etnik bileşenlerine ilişkin hiç bir yazı hatta değinmeye rastlanmaz. Zira Cumhuriyet dönemi Kemalist seçkinlerinin -bugün de olduğu gibi– asimilasyoncu-Türkçü siyasetin gereği olarak ulus-devlet içi Türk dışı unsurlara yani "öteki"ye bakışı oldukça esnemesizdi ve Kürt, Laz, Süryani gibi gruplar yok sayılıyordu (bkz. Çapar 2004). ve Ermeni ve Rum azınlık ise, tehcir ve mübadelelerle nüfus olarak büyük ölçüde ulusal sınırların dışına atılmış, "arındırılmış" bulunduğundan, esameleri bile okunmayacaktır. Bu yaklaşım şüphesiz Milli Eğitim politikaları için de aynıydı ve o yıllarda CHP ve Halkevleri güdümündeki "yarı resmi" bir kurumun yayın organında etnik gruplardan söz edilmesi, akla dahi getirilmeyecek bir şeydi.

Şüphesiz yukarıdaki genel başlıklar bu haliyle bile dönemin Kemalist ideolojinin "çağdaş Türklük" ya da "modern ulus milliyetçiliği" karakteristiğinin içeriğini oluşturmaya yeterlidir. Bununla birlik listeyi, daha özgül örnekler çerçevesinde ele alarak, dönemin milli eğitim programlarının içeriği ve genel eğitim politikaları ile ilişkili/paralel bir şekilde analiz edersek çok daha anlamlı bulgular elde etmek mümkün görünmektedir.

Dönemin Eğitim Politikalarının Dergideki Yansımalarına Örnekler

Yukarıdaki listeden seçeceğimiz kimi özgül yazı örneklerini dönemin ilkokul müfredat programlarında yer alan esaslar açısından yorumlayacak olursak:

Milli şuur ya da ulusal bilinç aşılama ve tazeleme açısından dergilerde özellikle 23 Nisan ve 29 Ekim tarihlerine denk gelen sayılarda kutlamalara ve günün anlam ve önemine dair yazılar haliyle gündeme gelmektedir. Hatta haftalar öncesinden dergide -örneğin 23 Nisan 1938 kutlamaları için 18 Şubat tarihli 74.cü sayıda bir piyes önerisi yer almakta ve okullarda oynanması tavsiye olunmaktadır. Bu piyeslerden "Küçük Şehit," istibdatçılara karşı köyünde Atatürkçü muallimle birlikte yeniliği ve kurtuluşu savunurken vurularak şehit edilen bir öğrencinin temsilidir.

Mamafih, *Sonkânun* 1937 tarihli Kültür Bakanlığı Dergisi'nde diğer okullar gibi köy ilkokullarında da işlenecek konular (pedagojik hedefler) arasında milli bayram kutlamalarının emir kipiyle ("Cumhuriyet Bayramı kutlanacaktır"; "23 Nisan Çocuk Bayramı kutlanacaktır) yer alması dikkat çekicidir.

Milliyetçi, şoven bir örnek yazı ise, Sayı 83-84 'te (birleştirilmiş özel 23 Nisan sayısı, s. 20), Ragıp Şevki tarafından kaleme alınan "Türklerin İki Büyük Masalı: "Ergenekon ve 23 Nisan"dır. Bunu yapmakla yazar, farklı zaman ve mekanlara ait iki olayı, Türklerin kahramanlığı ortak paydasındaki bir anlatımla ard arda getirerek adeta birleştiriyor. Ortak bir soya ırka mensubiyet, yani tarihi-kadim Türlük imgesi üzerinden adeta, iki olay, iki yurt arasındaki –Osmanlı Sultanlarının asırlardır koparmış oldukları– tarihsel bağ "yeniden" kuruluyor; eski Türk yurdunun destanıyla ile yenisininkini buluşturulup adeta birleştiriyor. Dönemin Türk tarih tezindeki çelişkili yapının tipik olmayan bir yansıması olarak bu amakronik mizansen dikkate değer bir örnek oluşturuyor. (Bu arada yazıda içine serpiştirilmiş Anadolu haritası üzerinde bozkurt figürü ve yazısı ile karşı sayfada Bozkurt Han (?) ve Atatürk'e ait profilden portre çizimlerinin alt alta yer alması oldukça manidardır.

Türklük ve Türkçülüğe gönderme yapan, ırkçı, militarist yazılar arasında Cengiz Han'ı ve ordularını Türk yapan ve Çin ordularını sürekli bozguna uğratan derginin Tüklük temsilcisi Ragıp Şevki'ye ait "Hakanlar Hakanı Cengiz" ve "Cengiz'in Kızı: Tolga" (bkz.no: 56, 15/10 1937, s. 10) sayılabilir. Ayrıca, Kemalist yönetimin resmi tarih tezine uygun (bkz. Türk Tarihinin Anahatları, 1996: 150) bir şekilde Mezopotamya'daki tüm eski uygarlıkların Türk soyundan geldiklerine ilişkin "proto-Türk"ler efsanesinden bir manzume olarak, İskender Fahrettin Sertelli'ye ait "Sümerliler Devrine Ait Bir Masal: Bilge" başlıklı bir yazı da göze çarpmaktadır. Yazını alt başlığı ana fikri açık bir şekilde ifade etmektedir. "Orta Asya'dan Dicle ve Fırat kıyılarına inen Türkler, burada kısa bir zaman içinde büyük bir devlet kurmuşlardı." (bkz., no: 83-84, 22/4/1938, s. 8-9). Aydın, (2003: 12) Türk Tarih Tezin'deki bu en kadim uygarlığın temsilcisi/kurucusu olma savının gerekçesine şu önemli açıklamayı getirmektedir: "Türk Tarih Tezi de öncelikle, "en eski halk" savının temellendirilmesi çabası olarak, aynı coğrafya üzerindeki "tarihsel kıdem" iddiasının ispatına yönelmiştir." Bu ispat çabası, koca bir imparatorluğun bekası olarak üzerinde kurulduğu toprakların

doğal hakkı olduğu iddiası için ulus-devlet seçkinlerinin oluşturduğu bir taktikti. Böylelikle Rumlarla Ermenilerden coğrafyayı arındırmış olmanın da meşruiyeti de sağlanmış oluyordu.

1930'lu yılların temel hedefi yurttaş yetiştirmek olan ilköğretim programlarına girmiş bulunan "Yurt Bilgisi" dersleri, çocuğun yurtsever olarak yetişerek "milli bünyeye intibakı"nı hedeflemekteydi. Ancak, yurtseverlikle birlikte "makbul yurttaş" profilinin diğer bir eksenini de medenilik teşkil etmekteydi. Burada medenilikten kasıt, alenen Batı (garp) medeniyetiydi ve Batılı normlardaki, giyim, kuşam, dikkat, saygı ve görgü kurallarının eğitimi de Milli eğitimin hedefleri arasındaydı (Üstel 2004: 175-176). Çocuk dergilerinde, hemen ilk sayfalarda yer alan *Bizbize Konuşalım* yazı dizisinde her hafta bir görgü kuralına yer verilmiş olması da, milli eğitimin bu konudaki hassasiyetine oldukça paralel düşen bir durumdur. 1936'da, daha derginin yayın hayatına atıldığı ilk sayısında dönemin Ordu saylavı Selim Sırrı Tarcan'ın "Söz Namus Demektir" başlıklı yazısına rastlanması da bu bakımdan oldukça anlamlıdır. Bu yazısında Tarcan (1936: 5) İngilizlerin toplumsal yaşamlarında nasıl sözünde duran disiplinli bir millet olduklarına ilişkin örnek bir öykü anlattıktan sonra, Türk çocuklarına şöyle seslenmektedir:

> "Türk çocukları, Cumhuriyet yavruları!..Sizlere en büyük öğüdüm, üzerinize aldığınız her işi vaktinde yapınız. Bu günün işini yarına değil, bir az geç bile bırakmayınız. Tam vaktinde kalkınız, tam vaktinde yatınız, yemeklerinizi tam vaktinde yiyiniz, mektebe giderken bir saat gibi işleyiniz.
> Her işi vaktinde yapacağınıza kendi kendinize söz veriniz, verilen sözü tutmanın bir namus ödevi olduğunu aklınızdan çıkarmayınız. Ta ki bütün dünya bilsin ki, Türkün sözü İngilizinkinden arta kalmaz. Türk çocuğu verdiği sözü tutar. Her işini vaktinde yapar. Söz verdim diyen çocuk öldürseler o sözden dönmez." (Ordu saylavı Selim Sırrı Tarcan)

Yukarıdaki ifadede pek de örtük olmayan Batıcılık kompleksi, İnsel'e göre (2001: 20-21), 'Kemalizm'de baskın unsur olan milliyetçiliğin, Batı karşısında hissedilen bir aşağılık kompleksiyle damgalanmış olarak, bir medeniyetçilik saplantısı içinde kendini ifade etmesindendir.' Söz konusu kompleks, belki de çocuk dergileri içinde "Dayı" rumuzlu yazar(lar)ın Batılı görgü kurallarına ilişkin –bunlar arasında "Şapka" giyme "El Sıkışma", yemek masasında görgü kurallarına ilişkin "Yiyip İçmek" sayılabilir– yazılara neden hemen ilk sayfalarda yer verildiğini de açıklar gibidir. Ayrıca dergi kapaklarında ve içinde yar alan insan çizimlerinin oldukça modern, batılı tarzda giyim-kuşam, tavır ve tipolojiler içinde tasvir edilmeleri de bu bakımdan dikkati çeken bir durumdur. Dergilerde sıkça Batı kaynaklı çeviri öykü ve masalların yayınlanması da göze çarpan bir kültür ve eğitim politikasını oluşturur Bunlar içinde en istikrarlı olanı,

İngilizceden çeviri öykü, "*Beş Küçük Arkadaş*"ın serüvenleridir. Ancak bu çevirilerde orijinal eserin ne adı, ne yazarı ve de kaynağı belirtilir; böyle bir etik kaygı bulunmadığı gibi kimi öykülerdeki ismler (çocuklar yabancılık çekmesin diye olacak) Türkçeleştirilir.

Bu arada çoğunlukla Rebia Şakir adında bir muallime (?) tarafından kaleme alınmış, "Motzart, Macellan, Rubens" gibi Batı'lı ünlü şahsiyetleri tanıtan yazılar da dikkat çekicidir. Ancak bu önem, 1938'lerin ortalarında azalarak yerini "Türk" ünlülere bırakmaya başlar ki dönemin yükselen milliyetçiliği açısından anlamlı sayılabilecek bir gelişmedir. !938'lerde aynı müellif tarafından kaleme alınan "ulusal" şahsiyetle arasında Mimar Sinan ve Barboros Hayrettin Paşa'nın isimlerini zikredebiliriz (bkz. No. 83-84'te s.10 ve No.85'te s. 12).

Ancak, Kemalizm'in, ideal yurttaş profiline giren karakteristikler bunlarla da sınırlı değildir ve aynı zamanda bireylerin "bencillikten uzak, vicdanlı, başkalarının hak ve hukukunu gözeten, empati kurabilen, kişilik özelliklerine haiz olmayı da gerektirmektedir. Üstel'in ifadesiyle,

> "....Cumhuriyetçi eğitimin özü,, her türlü "bencillik"i silmek, "ötekine yönelik merhametle toplumdaki "haksızlıkları yoketmek ve böylece "eşitlikçi" ideali hayata geçirmektir (Üstel 2004: 180)

Söz konusu merhamet eğitimi o dönemde ders kitaplarında da çok yer tuttuğu gibi Çocuk dergilerine de yoksul ve yetim çocuk öyküleriyle yansımıştır. Ancak bu vicdani hassasiyet eğitimi sadece insanlara dönük te değildir. Hayvanlara merhamet duygusu da sık olarak işlenmiştir. Örneğin, *Bizbize Konuşalım* yazı dizisini derginin 82 (15/4/1938 tarih ve s.2) numaralı sayısında "Kuşları Öldürmeyin, Yuvaları Bozmayın" başlıklı yazı, çocuklara medeniliğin bir gereği olarak canlılara (kuşlara) zarar vermemeleri

yönünde nasihatte bulunurken, bir yandan da bunu pragmatik bir gerekçeye, kuşların zararlı böcekleri yemelerine dayandırır.

Çocuklarda "manevi inkişaf"ın yanında beden terbiyesi ve sporun da oldukça önemli bir şekilde teşvik edilmesi, yine dönemin öjenist, ırkçı paradigmasının koşulladığı bir resmi ideolojik perspektifi oluşturur. Beden terbiyesinin Cumhuriyet seçkinleri nazarında önem kazanması da bu nedenle 1930'larda yükselen milliyetçi/ırkçı ideolojiyle birlikte mümkün olmuştur. Akın'ın bu konudaki tespitlerini aktaracak olursak:

> "... Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi'nin sosyal ve kültürel hayatın diğer sahalarında olduğu gibi Türklerin spora, özellikle de modern sporlara çok eski devirlerden beri kabiliyetleri olduğu tezlerini canlandırmıştır. Bu teoriler sayesinde Orta Asya'daki Türk medeniyetleri ile Kemalist rejim arasındaki tarihsel devamlılık ilişkisini, Osmanlı geçmişini 'by-pass' etmeye yönelik ideolojik kurguyu sürdürme hamlesine yeni bir boyut katmıştır. Bu kurgu aynı zamanda beden terbiyesi ve spor alanındaki politikalar için Kemalistlere tarihsel bir meşruiyet imkânı da sağlamıştır..."

Anlaşılacağı üzere, bireyin bedensel gelişimi dahi Kemalist ideolojinin tarihsel meşruiyetinin bir boyutunu oluşturmaktaydı. Bunun ideolojik propagandası, gerek "Türklerin pek çok sporun yaratıcısı oldukları, doğuştan sporcu oldukları, pek çok sporu ilk kez Türklerin tecrübe ettikleri gibi fikirlerle 1930-1940'lı yıllarda çok sayıda kitap ve dergilere konu olduğu gibi, "Bir Türk Dünyaya Bedeldir", "Türk Gibi Kuvvetli" gibi bilinen/yaygın etnosantrik slogan ve deyişlerle de sürekli bir endoktrinasyon ortamı sağlamaktaydı. Elbette bu gelişmelerin Çocuk dergisindeki yansımaları bulunmaktaydı ve 18 Mart 1938 tarihli "Spor ve Sporculuk" konulu, *Dayı* rumuzlu yazıda (no. 78, s. 2) çocuklara yeni başlayacak spor sayfasını müjdelerken, şu nasihatlerde bulunmayı da ihmal etmemektedir:

> "Çocukta da ayrıca spor sayfası bulunacak, aynı zamanda bu sayfada sporun hangi yaşta ne gibi kaidelere bağlanarak yapılması lazım geldiği hakkında bilgiler verilecektir. Hepiniz bu bilgileri iyi belleyiniz. Ancak o vakit Türk Milleti nice bin yıllardır kendine maletmiş olduğu "Türk gibi kuvvetli" atasözünün tam ehli olarak dünya yüzünde yerini tutacaktır."

Dünya ve tabiat bilgisi gibi bireysel gelişim hedefleri doğrultusunda çocuklara yönelik tabiat bilgisi dersleri de, eğitimin çağdaşlık düzeyinin zorunluluklarındandı ve ilköğretim programlarında beşeri coğrafya bilgileri de yer almaktaydı. Çocuk dergisi'nde bu müfredata uygun örnekler ise hayli uzak, az bilinen toplum ya da kültürlerle ilgilidir. Dönemin bilinmeyen kültürlere amatör (?) bir etnolojik merakı gibi duran bu çalışmalar şüphesiz yabancı kaynaklardan çevirilerdi ya da dergiye kuzey ülkelerinden gönderilen

paketler içinde yer alıyorlardı. Eskimolar, Udeh Kabilesi, İskoçlar, Afrika yerlileri gibi toplumları bunlara örnek gösterebiliriz. Ne ki bu yazı dizileri arasında Araplar, Farslar, Yunanlılar gibi eski Osmanlı tebaası yakın komşular hiç yer almaz; özellikle de bilinmedik, tanınmayan uzak halkların tanıtımına yönelinir.

Kimi belgeselimsi, kimi öykü ya da masal tadındaki bu çalışmalar çocuklara tabiatı sevdirmeyi ve bilgilendirmeyi amaçlar gözükmektedir. Ne ki, bu yazıların bir çoğu oldukça kulaktan dolma hatta yalan yanlış bilgi kırıntılarıyla doludur. Bunlar içinde "insanın evrimine" ilişkin bir yazı, "İnsanlar Ateş Yakmağı Ne Zaman Öğrendiler?" (bkz.No. 69, 14/1/1938, s. 3.) ise, bir hayli enteresan fikirler taşımaktadır (Aşağıda kısa bir bölümünü aktaracağımız bu yazıdan anlaşılan, evrim kuramıyla, Türklük arasında henüz bir ideolojik ilişkinin kurulmamış olması sebebiyle, bu konularda yurttaşlık eğitimimin o yıllarda sınıfta kaldığıdır:

> "İlk insan cesur bir mahlûktu. Kocaman tüylü mamutlar, kuvvetli mağara ayıları, onun hergünkü hayatında döğüştüğü düşmanlarıydı. Nihayet yiğitlerden bazıları [bir yerlerde sürekli yanmakta olan ve söndürülmeyen] kuvvetini kaybetmiş, sönmek üzere bulunan ateşe yaklaşmağa cesaret ettiler. Yana dalı ilk alan ve evine götüren kimdir, bilmeyiz. Belki bunu bir kişi değil, ayrı yerlerde ayrı insanlar yapmışlardır.
> Böylece vahşi hayvanlar terbiye edildiği gibi, ateş te cesur insanların elleriyle terbiyelenmiş, evcillenmişti.
> Ormanlarda ve mağaralarda yaşıyan uzun kollu, kıllı, biçimsiz ilk insanların bu ilk icadı, ilk elektrik lambasını icad eden Edison'un icadından daha mühim olmuştu. Çünkü ateş elde edilmeseydi, biz de bugün orongoton ve gorilden pek farklı olamazdık"

Sonuç

1930'lu yıllara hakim tek partili düzende baskın milliyetçi ideoloji etrafında şekillendirilmeye çalışılan Cumhuriyet Türkiyesi'nin yeni yurttaş profili, örgün eğitim kurumlarından ilkokul müfredat programlarında oldukça vazıh olarak izlenebilmekteydi. Yapılan araştırmalar, Kemalist ideolojinin, eğitimin her alanında milliyetçi ideolojinin ve onun dünya görüşünün bir "amentü" gibi ezbere dönüştürüldüğünü göstermektedir. sall ders kitaplarıyla sınırlı kalmayan bu ideolojik bombardımanın etkileri, Çocuk Esirgeme Kurumu'nun 1936-1938 yılları arasında yayınlanmış olan Çocuk dergisinde kaleme alınan yazıların çoğunda kolaylıkla izlenebilmektedir. Pek az yazı ya da faaliyet bu ideoloji kuşatmanın dışında kalabilmektedir ki, bunlar yayın dağarcığının oldukça marjinal bir kısmını teşkil etmektedirler. Dolayısıyla, Çocuk dergilerinin yayınlanmasındaki temel gayeyi, ders kitaplarına ilave olarak çocukların, resmi tezler çerçevesindeki militarist yurttaş eğitimine katkıda bulunmak, takviye etmektir diyebiliriz. Bu bakından dergilerdeki yazılarla dönemin müfredat programları arasında birebir uyum ve paralellikler müşahede edilmiştir.

Kaynakça

Akın, Yiğit (2004), *"Gürbüz ve Yavuz Evlatlar: Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor,* İstanbul: İletişim Yayınları.

Aydın, Suavi (2003), "30'ların Tezlerine Geri Dönüş: Anadolu'da "Proto-Türkler"in yeniden keşfi." *Toplum ve Bilim,* 96, s. 8-34.

Aydın, Suavi (2003), "Çocukluk" K. Emiroğlu, ve S. Aydın (eds.), *Antropoloji Sözlüğü,* Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, s. 200-201.

Çapar, Mustafa (2004), "Türk Ulusal Eğitim Sisteminde Öteki ve Ötekiye Yaklaşım." (Basılmamış doktora tezi), Ankara: H,Ü. S.B.E.

Çayla, İlker (2005), "Milliyetçilik: Simgeleri ve Törenleri; Cumhuriyet'in İki Dönemi Arasında Bir Karşılaştırma," (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: H,Ü. S.B.E.

Keyder, Çağlar (1987), "Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politiği." s. 38-73, I. C. Schick ve E. A Toprak (Der.), *Geçiş Sürecinde Türkiye.* İstanbul: Belge Yayınları.

Kottak, Conrad P. (2002), *Antropoloji; İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış.* (2.ci baskı), Ankara: Ütopya Yayınları.

Mead, Margaret (1930), *Growing Up in New Guina.* New York: Blue Ribbon.

Özden, Mehmet (2002), "Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Kemalizm: Öğretmen Kemalizmin Bir Örneği Olarak Mediha Muzaffer ve İnkılâbın Ruhu." *Türklük Araştırmaları Dergisi,* 11, s. 127-138.

Özden, Mehmet (2004), "Atatürk döneminde Kemalist Metinler; Bir Tereddütün Kemalizmi: Menemenli Ethem ve İnkılâbımız." *Liberal Düşünce,* Yıl: 9, Sayı: 34, s. 141-154.

İnsel, Ahmet (2001), "Giriş", A. İnsel (ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 2: Kemalizm,* s. 17-28; İstanbul: İletişim Yayınları.

Türk Tarihinin Ana Hatları; Kemalist Yönetimin Resmi Tarih Tezi (2. basım), İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996 (1930).

Üstel, Füsun (2004), *"Makbul Vatandaş"ın Peşinde: İkinci Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi,* İstanbul: İletişim Yayınları.

Özet:

Her kültürde çocuğun toplumsallaşmasını sağlayan kurum ve süreçler bulunmaktadır. Ulus-devlet gibi karmaşık toplumlarda ise, bireyin eğitimi, önemli ölçüde devletin kontrolündeki kuramlar eliyle yürütülür. Türkiye Cumhuriyeti seçkinlerinin 1930'lu yıllardaki eğitim seferberliğinin başlıca hedefi olan militan yurttaş yetiştirme projesi, devletin kendini güvence altına almak üzere halkı tektipleştirme politikasının bir ifadesiydi ve ilkokullardan başlayarak dönemin Türkçü-milliyetçi eğitim programlarına damgasını vurmuştur.

Anahtar sözcükler: çocukluk, kültürleme, ilkokul eğitimi, yurttaşlık, Kemalizm, milliyetçilik, ulus-devlet.

Abstract:
All societies and communities have some institutions to regulate thier culturation process for the childhood. İn complex societies such as state-nations, government elits controls or dominates almost whole educational processes by means of their governmental institutions, laws and rules. In the case of Turkey, in years 1930's are have critical importance of building of new nation for the republican elits. Under the pressure of Kemalism in this decade educational programmes for the primary schools are also dominated by the same ideology to built an uniform model of citizenship for the childreen. And thisis reflected convergently in the journals of "Cocuk" which I have tried to figure out for the years 1936, 1937 and partially 1938.

Keywords: Childhood, culturation, primary school, citizenship, Kemalism, nationalizm, nation-state.

Ahmet YÜKSEL Arşivi

Erken Cumhuriyet Döneminde Çocukların Ankara'sı

Gülseren Mungan YAVUZTÜRK

"Ninni desem eda ile ninni.
Üstünü örtün diba ile.
Diba yorgan ben yastık.
Uyusun kuzum sefa ile ninni!"[1]

Ankara'nın eski zamanlarını konu alan bazı anlatılarda, onun sessiz bir kent olduğundan söz edilir. Bu, öyle bir sessizliktir ki; Kale'deki saat kulesinin her çalışında, sesi Yenişehir'e kadar ulaşmakta, Anadolu yönüne giden trenlerin gürültüsü, Sıhhiye Köprüsü'nden işitilmektedir (Aksan, 2001: 47-48). Geçmiş zamanların yol aldığı onca sessizliğin içinde, yankılanan en güzel sesler, bu kentin çocuklarına ait olanlar olmalı. Okul bahçelerinden, parklardan, mahallelerden, kısaca çocukların ulaşıp varolabildikleri her yerden yükselen bu sesler; ister istemez, kentin en hayat dolu yaşantılarından görüntüler düşürür akıllara.

Bizler bu renk dolu tablonun içinde; bir zamanlar Ankara halkının başlıca eğlencelerinden biri olan Hamamönü'ndeki bayramyerinde kurulmuş geniş tahta salıncaklarda, kalabalık gruplar halinde sallanan çocukların, çılgın neşelerine tanık olabiliriz.

Yaz başında her yıl olduğu gibi, aileleriyle birlikte tek atlı arabalarına binip Keçiören'deki bağlarına çıkmış olan çocuklar, meyveleri yavaş yavaş olgunlaşmaya

1 Bir Ankara Ninnisi, (Akgün, 2003:12).

Gülseren Mungan YAVUZTÜRK Arşivi

başlamış dut ağaçlarının altında kovalamaca oynarken bir yandan da gülmekten gözlerinden yaşlar geliyordur.

İkinci Meclis binasının halka açık bahçesinde, ortalığı taze biçilmiş çimenlerin mis gibi kokusu kaplamıştır. Bir çocuk, setlerle uzayan havuzun sularında yüzen kırmızı balıkları ilgiyle izliyordur. Akşamüstleri konser vermek üzere bahçeye gelen bandonun çevresini saran kalabalığın içinde, büyük çoğunluğu her zaman çocuklar oluşturmaktadır.

Anafartalar Caddesi'ndeki Foto Rıdvan'ın Gazi Mektebi'nin karşısına düşen vitrininde, oyuncaklarıyla poz vermiş çocuklar, gelip geçenlere en güzel gülüşleriyle bakmaktadırlar.

Yirmili yıllarda, Ankara'nın "*doğrudan doğruya Avrupa'dan mal getirten müessese-i yegâne*"si olan hediyelik eşya ve oyuncak sergisi, "Şark Eşya Pazarı"nın (*Hakimiyet-i Milliye*, 28 Mart 1926) Balıkpazarı'ndaki dükkânı önünde bir çocuk, vitrinde gördüğü oyuncak treni alması için annesinin eteklerini ısrarla çekiştirip ağlamaktadır.

Tüm çocuklar gibi, Ankara'nın ilk Cumhuriyet çocukları da, onlar için gözyaşı dökecek kadar seviyorlardır oyuncakları. Harçlıklarından arttırdıkları parayla okul dönüşü 1 kuruşa satın aldıkları ufacık bir lastik top, ya da Güven Anıtı'nın önündeki havuzda Alman çocuklarının yüzdürdükleri türden pille çalışan gemiler olsun; oyuncaklar, her zaman en büyük tutkuları olmuştur. Naşit Hakkı, 1930 yılı başında *Gürbüz Türk Çocuğu* dergisine yazdığı bir yazıda, o sene yeni yılın ülkede adeta bir çocuk bayramı gibi kutlandığından söz ederken, Ankara'da Zafer Abidesi'nden Adliye Sarayı'na uzanan bir kilometrelik caddenin üzerinde bulunan on-on beş kadar dükkânın camekânlarını adeta bir oyuncak sergisine dönüştürdüklerini anlatır (N. Hakkı, *Gürbüz Türk Çocuğu*,

Fevkalâde Nüsha 1930). O yılların Ankara'sında çocuklar, işte böylesine tutkundurlar oyuncaklara.

Hatta onları hiç bulamadıkları zamanlarda, yerlerine kendileri bir şeyler üretiyorlardır. Örneğin; yoğun savunma harcamaları nedeniyle, her alanda tasarrufa gidilip ithal ve yerli oyuncakların piyasadan çekildiği Ikinci Dünya Savaşı yıllarında, top oynama ihtiyaçlarını karşılamak için, birbiri üstüne sıkıca bastırdıkları gazete kağıtlarını iple bağlayarak top hâline getirmiş, artık bulunmayan oyuncak otomobillerin yerine ise, eski telleri eğip bükerek otomobil biçimi verdikleri naif oyuncaklar yapmışlardır.

Gülseren Mungan YAVUZTÜRK Arşivi

O yılların çocuk oyunlarını belirleyen de gene günün koşullarıdır. En sevilen oyuncaklardan bilyeler ortalıktan kaybolunca bilye oyunu da tarihe karışmış; onun yerine; Yenice, Bafra, Maden, Boğaziçi, Sipahi Ocağı gibi, zamanın tekel sigaralarının karton kapaklarıyla oynanan yeni bir oyun geliştirilmiştir. Çocuklar etraftan sürekli bu kapaklardan toplayıp oyun için biriktirmektedirler. Sigaraların markalarına göre değişik renk ve desenlerde olan kapaklar, oyunda belli puan değerleri taşıyordur. Örneğin ata binmiş süvari resimlerinin süslediği Sipahi Ocağı sigarasının kapağı, 50 puan tutarında olup oyundaki en değerli kapaktır. Bu, onun pahalı bir sigara olması nedeniyle az bulunabildiği göz önüne alınarak saptanmış bir değerdir.

Asfalt kaplı düz bir kaldırımın üstüne bir daire çizip içine herkesin eşit değerde kapak koymasıyla başlayan oyun, dairenin biraz gerisine çizilmiş bir çizgiden çocukların sırayla yassı bir taşı kapaklara fırlatıp onları dairenin dışına çıkarmaya çalışmalarıyla sürmektedir. Oyunun sonunda en fazla kapak çıkaranlar, diğerlerini "*ütmüş*" yani kazanmış oluyorlardır. Kapakları azalanlarsa "*ütülmüş*" olmaktaydılar (Öymen, 2002: 215-216).

Mehmet Kemal Ankara anılarında, yedi sekiz yaşlarındayken arkadaşlarıyla oynadıkları benzer bir oyundan söz eder. Ancak bu kez yere çizilen dairenin içinde gazoz kapakları vardır; onları daireden dışarı çıkartmak içinse, o tarihlerde henüz

inşaatı devam etmekte olan Türk Ocağı'nın şantiyesinden topladıkları kırık mermer parçacıklarını kullanıyorlardır.

Türk Ocağı binası, 1927 yılı Mart'ında Namazgâh Tepesi'nde törenle temeli atıldığından beri, giderek tüm bakışları kendinde toplayan bir görkemle yükselmektedir. Yapıyla yakından ilgilenen Atatürk, o tarihlerde hemen hemen haftanın birkaç günü gelip inşaatın durumunu gözden geçiriyordur. Mehmet Kemal, çoğu onun gibi Atatürk'ün Ankara'ya ilk geldiği yıl doğmuş olan arkadaşlarıyla birlikte, bu anıt yapının inşaatı çevresinde geçirdikleri ayların, hatta yılların öyküsünü anlatırken yaşamı boyunca Atatürk'ü neden hep bir çocukluk arkadaşı olarak gördüğünü de açıklamaktadır:

> "İstasyondan Samanpazarı'na doğru çıkan yokuşun ortalarında, o zamanlar, Türk Ocağı denilen görkemli bir yapı yükseliyordu. Evimiz Denizciler Caddesi'nde olduğundan, benim yaşımdaki çocuklarla gider, bu yapının kırık mermerlerinden birer parça alır, gazoz kapağı oynardık.
> Mermer kırıklarını almaya gittiğimizde çoğu zaman Atatürk'ü görürdük. Otomobilinin çevresinde motosikletli polisleri, arabalara binmiş yakınları ile Atatürk'ün gelişi her zaman belli olurdu. Benim yaşımdaki mermer almaya gelmiş çocuklar da, yani bizler de tek sıra dizilir, Atatürk'ün önümüzden geçmesini beklerdik. Bizi böyle askermişçesine tek sıralı dizilmiş gören Atatürk de önümüzden geçerdi.
> Artık öyle olmuştu ki, biz de, Atatürk de birbirlerimizin tanışı olmuştuk. Bazen önümüzden geçerken kimimizin yanağını sıkar, saçını okşar, kimimizin adını sorardı. Bu tanışıklık, Türk Ocağı'nın yapımına değin aylarca, yıllarca sürdü. Öyle olmuştu ki, Atatürk çoğumuzun tek tek adını unutmayacak kadar bizleri tanımıştı. Tek sıra olduğumuzda, "Nasılsın Mehmet? Nasılsın Ahmet? Sınıfını geçtin mi? Kuşpalazı olduğunu duymuştum, iyileştin mi?" gibi sorular soracak kadar bizleri tanır olmuştu" (Seyda, 1980: 166-167).

Zaman geçecek, başkent anıt yapıların ardından; yemyeşil ağaçlarla rengarenk çiçeklerin süslediği bakımlı parkların, bahçelerin güzellikleriyle donanacaktır. Orhan Veli henüz "*Kumda Oynayan Küçük Yılmaz*"ın şiirini yazmamıştır ama, Ankara çocuklarının baharda oyun bahçelerinin tadını nasıl çıkardıklarını, o tarihlerde *Yedigün* dergisinde yayınlanan "*Ankara'da Bahar*" başlıklı yazısında Ertuğrul Şevket, ayrıntılarıyla anlatıyordur:

> "Birkaç yıldır stepin sarı, yanık, çatlak toprağı baharlarda yeşilleniyor. Barajın suyu, dikilen fazla ağaç, insanın yapıcı eli; bozkıra bir başka renk ve doğrudan doğruya güzellik verdi. Modern medeniyetin timsali olarak Ankara'mızda yer alan betonun yanında, şarkın ince zevki de garbı imrendirecek bir hale gelmiştir: Bahçe. Ankara'yı soranlara "bir ev, bir

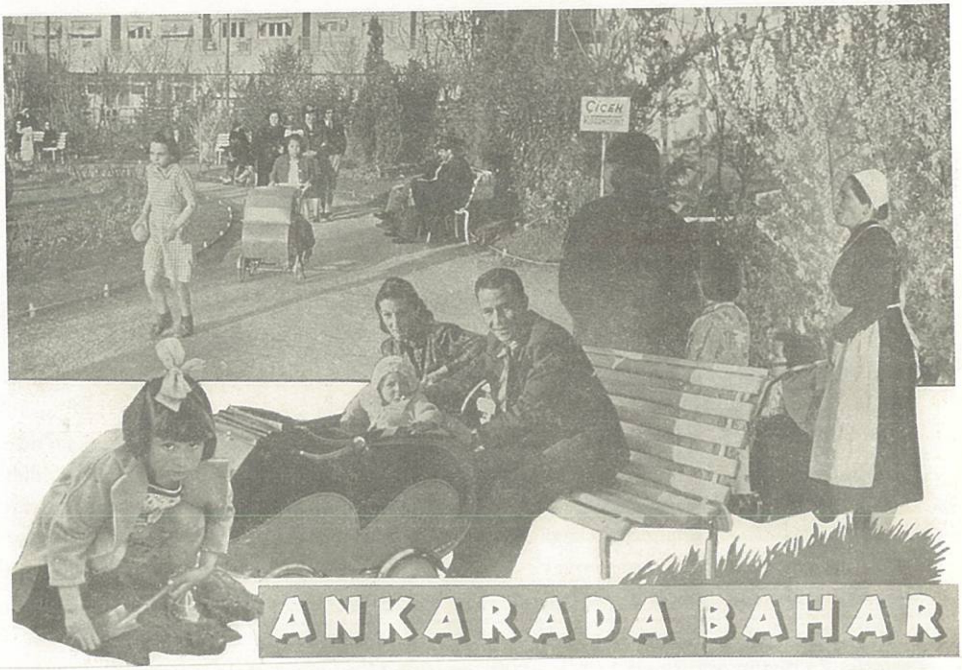

park, bir ev, bir park" diye tarif etmek mümkündür. Ankara o kadar evler ve parklardan mürekkep bir şehirdir.

Ilık rüzgar, keskin ziyalı, fakat yakmayan, ancak ısıtan güneş altında ince pardüsülü genç kızlar, genç erkekler, küçük yavrular caddeleri doldurmuş. Baharın gelişini kahkahalarla karşılıyorlar.

Çocuk bahçeleri bu neşenin en hararetli bir timsali. Çocuk Esirgeme Kurumu'nun bahçesini, kundaklıdan on yaşına kadar olan çocuklar doldurmuş. Atlıkarıncalar, tahtaravalliler, dönme dolaplar üzerinde ve idman demirlerinde cıvıldaşıp duruyorlar. Kızaklar pek rağbette, kayan kayana.

Bu yavruları görüp de, yarınki neslin gürbüz olacağına, sıhhatli ve kuvvetli olacağına, bir şeyler yaratacağına inanmamak mümkün değildir. Kızaktan kaydıkları zaman bile, o baş döndürücü süratin içinde karşıya emniyetle bakabiliyorlar ve tekrar kayarken, emniyetle karşıya bakabilmek için kızağın başına geçiyorlar.

Kızılay Bahçesi cennetten bir nümune. Çiçek açmış ağaçlar, çeşitli laleler, hercailer arasında insan olduğundan biraz daha güzelleşiyor. Bahçe, çocuk arabaları ve küçük çocuklarla dolu. Kum bahçesinde küçük ve süslü kovalarına, küçük küreklerile kum dolduran yavrular, kışın kapalı kalmanın acısını çıkarıyorlar" (*Yedigün*, No: 322, 1939).

Başkentin ilkbaharına çocuklar yakışıyorlardır. 1929'daki o ilk bayramlarından beri bu mevsimi, taşkın bir neşenin yanı sıra biraz da gururla yaşamışlardır.

23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, 1929 yılına kadar yalnızca Hakimiyet-i Milliye (Ulusal Egemenlik) Bayramı olarak kutlanmış, Çocuk Bayramı olarak da kutlanması ise, 1929 yılı 23 Nisan'ında Himaye-i Etfal Cemiyeti (Çocuk Esirgeme Kurumu)'nin kendi örgütüne gönderdiği bir genelgeyle gerçekleşmiştir. Cemiyet söz konusu genelgesinde, 23-29 Nisan günlerini "Çocuk Haftası", haftanın ilk günü olan 23 Nisan'ı da, Hakimiyet-i Milliye Bayramı'na koşut olarak "Çocuk Bayramı" ilân etmiştir. Cumhuriyet'in bu ilk çocuk Bayramı'nın başkent Ankara'da nasıl kutlandığı, o tarihlerde *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinin ilk sayfasında yayınlanmış olan "*Çocuk Bayramı Başladı. Gazi Hazretlerine Selam!*" başlıklı haberde anlatılmaktadır:

> "Çocuk Haftası münasebetiyle binlerce çocuk, Himaye-i Etfal Umumi Merkezi'nde toplandılar ve saat 09:30'da Ankara'nın bütün otomobil ve otobüslerine binerek Millet Meclisi önü, Bankalar Caddesi, Yenişehir Yolu ile Çankaya'ya gittiler. Himaye-i Etfal Umumi Merkezi azalarından bazıları ile Ankara Merkez Reisi ve azaları çocuklara refakat etmekte idi. Gazi Hazretleri'nin köşkleri önünde duran büyük kafileden bir grup ayrıldı ve köşkün bahçesine giderek Büyük Gazi'yi selâmladı."

Gazetede, 23 Nisan günü saat 15:00-19:00 arasında Himaye-i Etfal Cemiyeti tarafından Ankara Palas'ta düzenlenen "Çay Ziyafeti ve Çocuk Balosu"nun ayrıntılarına da yer veriliyordur. Baloyu başta Reisicumhur Gazi olmak üzere, Millet Meclisi Reisi Kazım [Özalp], Başvekil İsmet [İnönü] ile bütün bakanların, pek çok milletvekilinin eşleri ve çocukları ile onurlandırmışlardır. Başbakanın, bakanların ve milletvekillerinin çocukları; piyes, monolog, marş, şiir ve danslardan oluşan çok zengin bir müsamere programı sergilemişler; Ömer İsmet [Ömer İnönü] de "*Anneciğim*" ve "*Bahane*" şiirlerini okumuştur. Çocukların sergiledikleri Kelebek, Saat, Zeybek ve Azerbaycan dansları da pek beğenilmiştir. Gazi Paşa, çocukları okşamış sevmiş; küçüklere oyuncak dağıtılmasının ardından gösteriler sona ermiştir (Sakaoğlu, *Toplumsal Tarih*, No: 52, 1988).

1929 yılındaki bu ilk Çocuk Bayramı kutlamaları çerçevesinde Ankara'da gerçekleştirilen çocuklara yönelik etkinliklerden biri de, Yeni Sinema'daki özel film gösterimleridir. 23 Nisan'dan başlayarak dört gün boyunca, gündüz 10:30, 12:30, 14:00 ve 16:00 seanslarında, çocuklara; Malek (Buster Keaton), Harold Luid (Harold Lloyd), Düztaban ve Bastıbacak (Pat & Patachon) ve Zigoto (Larry Semon) gibi o yılların ünlü komedi yıldızlarının filmleri gösterilmiştir.

Bu özel gösterim, hiç kuşkusuz Ankara'da çocukların sinemayla buluştuğu ilk etkinlik değildir. Eldeki bilgiler, Ankaralı çocukların belli sınırlar içinde de olsa, 1920'li yılların başlarından beri kentin sinema izleyicileri arasında bulunduklarını

göstermektedir. 1922 yılı Mayıs'ında Millet Bahçesi Sineması'nın hanımlar için bayram günlerinde düzenlediği özel seanslara, anneleriyle birlikte pek çok da çocuk katılmış olmalı (*Anadolu'da Yenigün*, 25 Mayıs 1922).

11 Ağustos 1927'de Himaye-i Etfal Cemiyeti tarafından yine aynı sinemada gerçekleştirilen sünnet düğününde; bando, incesaz, hokkabaz, dans, gardenparti, cazband gibi çeşitli eğlenceler içinde çocukların en çok ilgisini çekenlerden biri, "bedava sinema" gösterimidir diyebiliriz (*Hâkimiyet-i Milliye*, 11 Ağustos 1927)

Ancak filmlerin özelliklerine göre çocuklar için, zaman zaman birtakım sınırlamalar getirilmiştir. Nitekim Ankara Milli Bahçe Türk Şirketi Yazlık Sineması'nın 4 Eylül 1924 tarihli gösterim programında, "*Akıllı Çocuklar*" isimli "*2 kısımlık*" bir "*komik*" yer almasına karşın, aynı seansta, "*Esir Tüccarları Tarafından Beyaz Kadın Ticareti*" adlı film de gösterileceğinden, gazeteye verilen ilânda, "*Bu filme on yaşından aşağı çocukların getirilmemesi rica olunur*" notu düşülmüştür (*Hakimiyet-i Milliye*, 4 Eylül 1924). Gösterilen filmlerin özellikleri gereği, küçük çocuklarla ilgili yapılan uyarılara, sonraki yıllarda da rastlamaktayız. Örneğin 1933 yılında, "*Canavar Geliyor*" *(Frakenstein)* filminin, Ankara Kulüp Sineması'ndaki gösterimiyle ilgili gazete ilânlarında, "*Çocuklarının asaplarının bozulmasını istemeyenlerin, çocuklarını getirmemeleri hassaten rica olunur*" uyarısında bulunulmuştur (*Hakimiyet-i Milliye*, 6 İkincikanun 1924).

Ankara sinemalarının çocuklara yönelik özel film gösterimleri, ilerideki yıllarda Çocuk Bayramı Haftası'yla sınırlı kalmayacaktır. 1936 yaz sezonunda Yeni Sinema'nın, Çarşamba günleri saat 11:00'de "*küçük yavruları eğlendirebilecek*" programlar içeren özel matineler düzenlediğini öğreniyoruz (*Sinema Âlemi*, Sayı:67, 1 Temmuz 1936).

Bu tür özel gösterimlerden biri de, 1930'lu yılların ünlü çocuk dergisi *Afacan* tarafından gerçekleştirilmiştir. Derginin 13 Nisan 1939 tarihli sayısında, "Ankaralı Okurlarımıza Müjde!" başlığıyla verilen haberde, onlar için başkentteki Ulus Sineması'nda güzel bir film gösterileceği bildiriliyordur (*Afacan*, sayı:230, 1939). Derginin sonraki iki sayısında, film gösteriminin 30 Nisan 1939 Pazar günü saat 09:00'da gerçekleştirileceği, izlenceye katılmak isteyenlerin gelecek sayıda yayınlanacak sinema kuponunu kesip Akba Kitabevi'ne götürerek buradan davetiyelerini alabilecekleri belirtilmektedir.

Çocukların bütün bu filmleri, oldukça sakin, ağırbaşlı bir ilgiyle izlemiş olduklarını düşünmek kuşkusuz olanaksız. Nitekim izleyiciler arasında çocukların da bulunduğu film gösterimlerinde, zaman zaman eğlenceli hoş durumlar yaşandığı oluyordur. Örneğin eski Ankara sinemalarında uzun yıllar makinistlik yapmış olan Behiç Köksal'ın anlattıklarına göre, o tarihlerde Ankara'da çok sık gösterilen Fransız filmlerinin sonunda, perdede büyük harflerle yazılmış "FIN" yazısı göründüğünde, salondaki tüm çocuklar, hep bir ağızdan "Fin!" diye yüksek sesle okumayı alışkanlık edinmişlerdir (Karagözoğlu, 2004: 26).

Bir zamanların başkent çocuklarının eski filmlerden anımsadıkları en sevimli yüz, çocuk yıldız Shirley Temple'ın, ya da eski söylenişiyle "Şirley"in yüzü olsa gerek. Temple'ın üzerlerinde yarattığı derin etkiden söz açan Haydar Köprülülüoğlu, "Şirley"i bizdeki şirin sözcüğünün eş değeri gibi düşünürdük. Şirley adeta bizimle doğmuş, bizimle büyümüştü. Bize olan yakınlığı yalnız filmlerinde değildi. Aldığımız çikolatalarda da onun fotoğraflarıyla yüz yüze gelir, bu fotoğrafları seri numarasına göre biriktirirdik" demektedir (Köprülülüoğlu, 2004: 313).

Mahmut Tali Öngören ise, çocukluğunda Ankara'daki kitapçılarda satılan "Şirley" kitaplarından kestikleri karton Şirley resimlerinin üzerine, yine aynı kitaplardan kesilen kağıt giysiler giydirdiklerini anımsamaktadır (Öngören, 1998: 37).

Yirmili yılların başlarından beri sinemayla tanışıklıklarını sürdüren başkent çocuklarının dünyasına tiyatronun girişi ise, çok daha sonra gerçekleşecektir. İstanbul Şehir Tiyatrosu'nun 1935'te çocuk tiyatrosu çalışmalarını başlatmasıyla, başkent çevrelerinde, çocuk tiyatrosunun önemi ve yararları üzerine yazılar yazılıp, konu üzerinde düşünülmeye başlanmışsa da, bu alanında sonuç getirecek bir girişim ancak 1940 yılında hayata geçirilebilir. Bu tarihte Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından; çocukları eğlendirmek, eğlendirirken eğitmek ve Ankara çocuklarının tiyatro gereksinimlerini karşılamak amacıyla, bir çocuk tiyatrosu kurulmuştur (Özertem, 1979: 145-147).

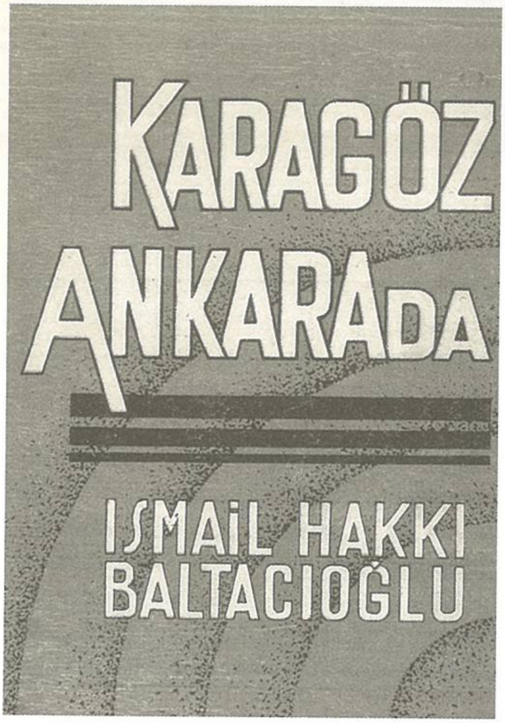

Karagöz oyununu ve el kuklasını yeniden canlandırmayı amaçlayan Çocuk Esirgeme Kurumu Çocuk Tiyatrosu'nun açılış töreni, 1 Nisan 1940 gecesi saat 21:15'te Yenişehir'deki Ulus Sineması'nda yapılır. Program, tiyatronun kuruluş çalışmalarında görev alan eğitimci İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun yazdığı, "Karagöz Ankara'da" adlı bir temsille başlıyordur. Oyun, 80 cm.

olarak büyütülmüş figürlerin kullanıldığı değişik bir Karagöz yorumudur. Oyunda gölge, elektrik ışığı ile sağlanmış; ses elektronik düzenle güçlendirilmiştir. Kullanılan müzikler, Ulvi Cemal Erkin'in bestesidir. Oyunun ilginç diğer bir yönü de, devrin Batı kaynaklı Şarlo, Miki ve Tarzan gibi güncel tiplerine yer vermesidir.

Tiyatronun gösteri programının ikinci kısmı, kuklalara ayrılmıştır. Bu bölümde kuklalar, milli danslarımızı oynayıp cambazlıklar yaptıktan sonra bir de piyes sergiliyorlardır. Gösteri programının üçüncü ve son bölümünde, "Keloğlan" ve "Ormanların Rüyası" adlarında iki oyun sahnelenmektedir.

Çocuk Esirgeme Kurumu Çocuk Tiyatrosu'nun, çocuklar için düzenli gösterilerine ise, 3 Nisan 1940 tarihinde başlanmıştır.

> "Zamanın Maarif Vekaleti Salon Orkestrası'nın da görevlendirildiği Çocuk Esirgeme Kurumu Çocuk Tiyatrosu çalışmalarında, Nezahat Dilligil, Tahsin Temren, Cahit Irgat ile birlikte on iki yaşlarındaki Sevim, Gülören ve Emel adlı kız çocuklarının yer aldıkları eldeki belgelerden anlaşılmaktadır" (Özertem, 1979: 145-147).

Ankara'da çocuk tiyatrosu alanındaki çalışmalar sonraki yıllarda da devam eder. Bu alanda öncü çalışmayı Muhsin Ertuğrul'un liderliğinde, Ankara Devlet Konservatuvarı "Tatbikat Sahnesi" gerçekleştirecektir. Ankara Devlet Konservatuvarı Tiyatro Bölümü'nün, 1941'den beri "Tatbikat Sahnesi" adı altında sergilediği oyunlar, 1947 yılında Küçük Tiyatro'nun açılmasıyla düzenli bir etkinliğe dönüşmüştür. Ankara'nın kültürel yaşamına büyük canlılık getiren bu olumlu gelişmede öncülüğü yürüten Muhsin Ertuğrul, Ankara'da ayrıca, Tatbikat Sahnesi kapsamında, çocuklara yönelik bir tiyatronun da hayata geçirilmesi için girişimlerde bulunmuş ve konuyla ilgili çalışmaları yürütmekle görevlendirilecek Mümtaz Zeki Taşkın'ı Ankara'ya çağırmıştır.

Amacı, geleceğin tiyatrosever seyircilerini küçük yaştan yetiştirmek, onlara tiyatroyu sevdirmek ve öğretmek, aynı zamanda da tiyatro yoluyla eğitilmelerini sağlamak olan bu kuruluş, 31 Ocak 1948 tarihinde Küçük Tiyatro'da sahnelediği Mümtaz Zeki Taşkın'ın "*Altın Bilezik*" adlı oyunuyla perdelerini küçük seyircilerine açar. Çarşamba ve Cumartesi günleri saat 14:00'te olmak üzere, haftada iki defa çocuk oyunu sergileyen Tatbikat Sahnesi'ndeki çocuk tiyatrosu çalışmaları, daha ilk günden başlayarak büyük ilgi görmüş; aileler, öğretmenler ve okul yöneticileri bu çalışmaları desteklemişlerdir. Tatbikat Sahnesi'nin yayınladığı *Çocuk Tiyatrosu Dergisi*'nin 2. sayısında yayınlanan açık teşekkür mektubunda, görülen ilgi ve desteğe teşekkür edilmektedir: "*...Geçen yıl gösterilen tiyatroseverlikten ötürü, başta sevgili başöğretmen ve öğretmenlerimiz olmak üzere, bütün Ankara çocuklarına teşekkürlerimizi sunarız*".

Gülseren Mungan YAVUZTÜRK Arşivi

27 Aralık 1947'de Küçük Tiyatro'da perdesini açan Devlet Konservatuvarı Tatbikat Sahnesi'nin, 27 Aralık 1948'e kadarki bir yıllık çalışmasının değerlendirildiği *Küçük Tiyatro* dergisinde[2], Ankara çocukları için kurulmuş olan Çocuk Tiyatrosu Bölümü'nün çalışmalarını ve etkinlik alanını yansıtan rakamlara da yer verilmiştir: Buna göre; Çocuk Tiyatrosu Bölümü'nün bir yıllık çalışma dönemi içinde; Mümtaz Zeki Taşkın'ın "Altın Bilezik" ve "Kara Böcek" oyunları 21'er; Afif Obay'ın "Büyükbabanın Pireleri" oyunu 13 olmak üzere toplam 55 temsil verilmiş ve bu temsilleri 29.110 çocuk seyretmiştir.

Devlet Konservatuvarı Tatbikat Sahnesi'nin Çocuk Tiyatrosu çalışmaları, 1947-1948 döneminden 1948-1949 dönemi sonuna kadar devam edecek, 1949'da Devlet Tiyatrosu'nun kurulmasıyla sona erecektir. İki tiyatro mevsimi süren çalışmalarda, toplam 84 kez oynanan dört telif çocuk oyunu sahnelenmiş ve oyunları toplam 41.206 seyirci izlemiştir[3].

2 Küçük Tiyatro, yıl: 2, No: 5, s: 3, 27 Aralık 1948.
3 Tekin Özertem; *Türkiye'de Çocuk Tiyatrosu*, ss: 145-147.

Cumhuriyet Ankara'sının bunca yıllık öyküsünde, başkentin geçmişteki güzelliklerinin en fazla farkına varmış olanlar; galiba, yaşamı her zaman en yalın, en saf biçimiyle tanımaya çalışmış olan çocuklar oldu. Sanırım bizler için yapılması gereken, yaşadığımız dünyayı belki de, çok farklı açılardan tanıtabilecek o çocuk gözleriyle bakarak yaşayabilmeyi öğrenmek.

Kaynakça:

Afacan; No: 230, 13 Nisan 1939.

Akgün, S., (2003); *Ninni Bebeğim Ninni*, Zaman Kitap No:40.

Aksan, D.; (2001), *Cumhuriyet'in Çocukluk, Gençlik Yılları ve Bugün*, Ankara: Bilgi Yayınları.

Anadolu'da Yenigün, 25 Mayıs 1922.

Ertuğrul Şevket; "Ankara'da Bahar", *Yedigün*, No.322, Sene:7, Cilt:13, 9 Mayıs 1939.

Hakimiyet-i Milliye; 4 Eylül 1924, 6 İkincikanun 1924, 28 Mart 1926. 11 Ağustos 1927.

Karagözoğlu, I.; (2004), *Ankara'da Sinemalar Vardı*, İstanbul: Bileşim Yayınları.

Naşit Hakkı; "Noel Baba-Teneke Oyuncak", *Gürbüz Türk Çocuğu-Fevkalâde nüsha*, Kanunusani 1930.

Öngören, M. T.; (1998), "Çölde Lale", *Festival'in 10 Yılı*, Ankara: KIV Yayıncılık.

Öymen, A.; (2002), *Bir Dönem Bir Çocuk*, İstanbul: Doğan Kitap.

Özertem, Tekin; (1979), *Türkiye'de Çocuk Tiyatrosu*, Ankara: Kültür Bakanlığı yay.

Sakaoğlu, N.; "Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı'nın Tarihinden", *Toplumsal Tarih*, No: 52, Nisan 1998, sayfa:4-12.

Seyda, M.; (1980), *Çocukluk Yılları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Sinema Âlemi; No: 67, 1 Temmuz 1936.

Özet:

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ankara çocuklarının yaşam alanına giren kent parçaları tanıtılarak günlük hayatlarında çocukların zamanlarını nelerle geçirdikleri; Ankara'da yapılan çocuklara yönelik film gösterimleri ve çocuk tiyatrosu çalışmaları ve başkentte ilk Çocuk Bayramı'nın kutlanışı anlatılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Ankara çocukları, Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, sinema, çocuk tiyatrosu.

Abstract:
This article deal with Ankara with as the capital city of the new Turkey in terms of what it offered to children. In this respect, the study focuses on the parts of the city where the children spent their times; the movie shows and theatre plays for children and has a closer look at how the fisrs Children'z Fest was celebrated.

Keyword: Children of Ankara, Children's Fest, movie, children theatre.

Gülseren Mungan YAVUZTÜRK Arşivi

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Azınlık Okulları ve Eğitim

Mustafa ÇAPAR

Giriş

Kuruluşundan beri Türkiye Cumhuriyeti için önemli olan azınlıklar sorunu, son yıllarda özellikle Avrupa Birliği'ne adaylık sürecinde yeniden yakıcı bir sorun olarak gündeme geldi ve tartışmalar yeniden alevlendi. Bu konuyu tartışanlar, deyim yerindeyse ikiye bölündü. Bir yandan azınlıklara (ve Türk olmayan Müslüman gruplara özellikle de Kürtlere) tanınacak "yeni" hakların Lozan Antlaşması'nın rövanşı anlamına geldiğini dolayısıyla ülkeyi Sevr Antlaşması'na götüreceğini ve Türkiye'yi böleceğini; hatta Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni ortadan kaldıracağını savunan milliyetçi görüş ve bu görüşü savunan gruplar, diğer yandan farklı topluluklara/azınlıklara/etnik gruplara kültürel hakların verilmesiyle daha güçlü, demokratik ve insan haklarına saygılı, çağdaş bir Türkiye'nin çağı yakalayacağını, barış ve refah içinde yaşayacağını, daha güçlü kendine güvenen bir ülke/devlet olacağını ileri süren entelektüeller, dernekler ve sivil toplum örgütleri.

Bu tartışmaların odağına yerleşen önemli tartışmalardan biri de eğitim konusudur. Eğitim ve okullar, bilindiği gibi, kültürün sürekliliğini sağlayan önemli araçlardan biridir. Özellikle formal eğitim hem etnik, dinsel gruplar ve azınlıklar, hem de başat grubun, devletin ilgili ve güçlü kurumları tarafından önemsenen öncelikli bir faaliyettir. Bu tartışmada da taraflardan biri eğitimin doğal bir hak olduğunu, sosyolojik anlamda azınlık olan grupların kendi dillerinden eğitimini ve eğitim yoluyla kendi kültürlerini geliştirmeleri hakkını savunurken; diğer taraf ulusal/resmi olmayan ve tekdile yaslanmayan eğitimin üniter devlet yapısını zedeleyeceği, böyle bir talebin olumlu

karşılanması halinde ülkenin/devletin kısa zamanda bölüneceği endişesini dile getirerek bu talebe şiddetle karşı çıkmaktaydılar. Aslında Türkiye açısından bu tartışmalar yeni değildir. Tanzimat'tan itibaren tartışılan, Lozan Antlaşması sırasında tekrar gündeme gelen ve antlaşmanın maddelerine giren egemen grup dışındaki grupların eğitim konusu, Cumhuriyet döneminde önemli bir siyasi ve "ulusal sorun" olarak gündemi işgal etmeyi sürdürmüştür. Günümüzde de bu tartışmalar Avrupa Birliği gündemine paralel olarak daha da alevlenmiş görünmektedir.

Bu yazıda, azınlık okullarının ve eğitiminin Cumhuriyet'in ilk yıllarında (ilk otuz yılında) karşılaştığı sorunlar tartışılacaktır. Özellikle nizamnamelerde, tamimlerde, talimatnamelerde ve yönetmeliklerde azınlık okullarına yönelik uygulamaların nasıl hayata geçirildiği gösterilmeye çalışılacaktır. Ama burada okul türleriyle ve bu yazıdaki kullanımlarıyla ilgili olarak ortaya çıkacak bir karışıklığa açıklık getirmek gerekmektedir. Bilindiği gibi azınlık (cemaat/cemiyet/gayrimüslim/azlık) okulları, yabancı okulları, özel okullar, devlet okulları ve misyoner okulları yapısal ve hukukî olarak birbirinden farklı özellikler taşırlar.

Azınlık okulları, Türkiye'de resmen kabul edilmiş ve yasal olarak da Türk vatandaşı olan Rum, Yahudi ve Ermeni cemaatlerine ait, Lozan Antlaşması ile güvence altına alınmış, azınlık cemaatinin kendi maddi olanaklarıyla açtıkları okullardır. Bu okulların açılmasında dinî kurumlar (kiliseler, havralar), hayır ve yardım kurumları, cemaatin zengin ve itibarlı kişileri, cemaat üyeleri rol oynarlar. Lozan Antlaşması'nın 41. maddesinde azınlık okullarına devletin maddi destek vermesi belirtilmişse de devletin yardım konusunda pek istekli davranmadığı söylenebilir[1].

Yabancı okulları ise bazı devletlerin özünde Türkiye'de geçici olarak bulunan, kendi vatandaşlarının çocuklarının eğitim ve öğretim ihtiyaçlarını karşılamak üzere yine yasal olarak açtıkları okullardır. Yabancı okulların statüsü de Lozan Antlaşması sırasında görüşülmüş ve bu okulların varlıklarının tanınması Türk kurumları gibi işleme tâbi tutulması hükme bağlanmıştır (Sezer 1999: 16; Vahapoğlu 1990: 140). Yabancı

1 Lozan Antlaşması'nın 41. Maddesinin tamamı şöyledir:

"Genel [kamusal] eğitim konusunda, Türk hükümeti, Müslüman olmayan uyrukların önemli bir oranda oturmakta oldukları il ve ilçelerde, bu Türk uyruklarının çocuklarına ilk okullarda ana dilleriyle öğretimde bulunulmasını sağlamak bakımından, uygun düşen kolaylıkları gösterecektir. Bu hüküm, Türk hükümetinin, söz konusu okullarda Türk dilinin öğrenimini zorunlu kılmasına engel olmayacaktır. Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyruklarının önemli bir oranda bulundukları il ve ilçelerde, söz konusu azınlıklar, Devlet bütçesi, belediye bütçesi ya da öteki bütçelerde, eğitim din ya da hayır işlerine genel gelirlerden sağlanabilecek paralardan yararlanmaya ve pay ayrılmasına hak gözetirliğe uygun ölçülerde katılacaklardır. Bu paralar ilgili kurumların yetkili temsilcilerine teslim edilecektir."

Lozan Antlaşması'nın azınlıkların kültürel haklarıyla ilgili diğer maddeleri ve Sevr Antlaşması'nın benzer maddeleriyle bir karşılaştırması için Levent Ürer; *Azınlıklar ve Lozan Tartışması*, (2003: 309-315) başlıklı kitabının sonuna koyduğu tabloya bakılabilir.

okullarına Cumhuriyet'den önce ve sonra Türkiye vatandaşlarının çocukları da istemeleri halinde devam edebiliyorlardı[2]

Misyonerlik okulları ise "Protestan Mektebi", "Protestan Koleji" gibi isimlerle ve dinî kurumlar tarafından kurulan, dinî eğitim ve öğretimi esas alan, bir amacı da belli bir dini (Hıristiyanlığı ve/veya Hıristiyanlığın belli bir mezhebini) yaymaya çalışan, bölge halkını etkilemek gibi bir misyonla hareket eden, yasal, bazı durumlarda da yasadışı kurumlardır (Tozlu 1991: 13-16). Ancak hem Osmanlı İmparatorluğu, hem de Cumhuriyet dönemlerinde birçok yabancı özel okulun misyoner okulu olarak faaliyet gösterdiği bilinmektedir (bkz.: Tozlu 1991; Sezer 1999; Vahapoğlu 1990; Sevinç 2003).

Aşağıda da görüleceği gibi resmî belgelerde yabancı okullarıyla azınlık okulları genellikle aynı kategoride değerlendirilmektedirler. Özellikle milliyetçi yazarlar/araştırmacılar azınlık okullarıyla yabancı okullarını birlikte ele almakta, bu okulların arasına misyonerlik okullarını da katmakta, esas itibariyle azınlık ve yabancı okullarının da birer misyoner okulu olduğunu kabul ve iddia etmektedirler (bkz.: Sevinç 2002; Haydaroğlu 1990; Vahapoğlu 1990). Esasında bazı azınlık okullarını ve birçok yabancı okulunun birer misyoner okulu gibi çalışmış oldukları veya çalıştıkları bir sır değildir. Ama yine de temelde bu okullar birbirinden farklı özellikler gösterirler. Bu yazıda azınlık okullarıyla yabancı okullarının bir arada kullanılması, bu eğitim ve öğretim kurumları burada aynı kategoride değerlendirildiği için değil; bazı resmî belgelerde (talimatname, nizamnamelerde, yönetmelik ve/ya da tamimlerde) bu okulların birlikte ele alınmasından kaynaklanmaktadır.

Gayrimüslim Azınlıklar ve Eğitim

Cumhuriyet'ten önce gayrimüslim azınlıklar kendi olanakları, bazen de başka devletlerin desteği doğrultusunda kendi eğitim kurumlarını kurabilmekte, genellikle kilise ve havraların bünyesinde açılan bu kurumlarda çocuklarına dinî ve kültürel eğitim vermekteydiler. Özellikle 1839 Tanzimat Fermanı'yla azınlık gruplarının hakları yasal hale getiriliyor, bir sisteme oturtulmaya çalışılıyor, bir yandan da başıboşluğu denetim

2 İsim yapmış yabancı ve misyoner okulları Türkler arasında oldukça popülerdi ve Müslüman Türkler arasında birçok zengin, itibarlı, aile, devlet adamı, siyasetçi çocuklarını bu okullara gönderiyorlardı (Bkz.: Çapar 2004: 242-43). Örneğin Gedikpaşa Okulu, ünlü Robert Koleji, Saint Joseph Fransız Erkek Liseli, Adana Kız Okulu, Merzifon Kız Hayat Okulu gibi okullarda ve daha birçoklarında okuyan Türk öğrenci sayısı, oransal olarak diğerlerinden oldukça fazlaydı (ayrıntılar için bkz.: Sezer 1999: 55-118). Ayrıca yabancı okulları ve bu okulların misyonerlik faaliyetlerini inceleyen kitapların birçoğunda önemle ve özellikle üzerinde durulan Bursa Amerikan Koleji vakası da ilginçtir. Bu okulda okuyan üç Türk kızının Hıristiyanlığı seçmesiyle gündeme gelen ve tartışmalara neden olan Bursa Amerikan Koleji'ndeki 150 öğrencinin neredeyse tamamının Türk olması (Sezer 1999: 49-53), bu konuda ironik bir tablo oluşturmaktadır.

altına alınmanın çareleri aranıyordu. 1869 yılında yayımlanan *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi* (MUN) ve sonraki yıllarda yayımlanan birçok talimatname, nizamname, kanun, genel olarak eğitimi, özel olarak da azınlık ve yabancı okullarını denetlemeyi, onların Osmanlı devletine verecekleri olası zararları önlemeyi amaçlıyordu.

Gayrimüslimler için genel olarak II. Meşrutiyet dönemi (özellikle İttihat ve Terakki dönemi) zorlu yılların başlangıcı sayılabilir. Bu zorluk Cumhuriyet döneminin ilk yıllarından itibaren artarak sürmüştür. Azınlıklar öncelikle siyasal ve sonra ticarî hayattan, ardından da "kamusal alan"dan dışlanmış, özel alanda da çeşitli psikolojik baskılara maruz bırakılmışlardır (bkz.: Bali 2000). Anayasalara bakıldığında durum farklıdır; bütün azınlıklar (ve etnik dinsel gruplar) Müslüman(-Türk)lerle aynı haklara sahiptir. *Teşkilat-ı Esasiye*'nin (1924) 88. maddesindeki "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla (Türk) ıtlak olunur" (bkz.: Kili-Gözübüyük 2000: 138) ifadesiyle, Müslim-gayrimüslim, Türk"-gayritürk" herkes bir pota altında "eşit" (madde 69) telakki edilmiştir. Bu anlamda gerek teşkilat-ı esasiye gerek daha sonraki anayasaların oldukça kapsayıcı olduğu söylenebilir. Aslında ilk bakışta anayasalarda yer alan, tüm vatandaşların ırk, dil, din ayırımı gözetmeden eşit olduğu hükmünü içeren maddeler, doğal olarak, özellikle resmi mercilerce Türkiye'de farklılıklara bakılmaksızın insanlar arasında gerçek bir eşitliğin resmen kabulü biçiminde anlaşılmıştır ve böyle anlatılmıştır. Fakat gerçek durumun yasalardakinden farklı bir biçimde tezahür ettiğini, gayrimüslim Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının "yabancı", Müslüman Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının ise "Türk" olarak nitelendirildiklerini (ama bütün Müslümanların her zaman ve her koşulda Türk olarak görülmedikleri, özellikle 1925'lerden itibaren Kürtlerin konjonktüre göre bazen Türk ama çoğunlukla "yabancı" görüldükleri farklı kaynaklardan izlenebilmektedir) çeşitli uygulamalardan anlamak mümkündür. Bu yaklaşımın arkasında bazı tarihi olayların, "tarihî gerçekler" ve gerekçelerin bulunduğu zaman zaman hem resmi, hem de gayri resmi olarak dillendirilmiştir. Böylece aslında dolaylı olarak gayritürk ve gayrimüslim vatandaşlarla Türk-Müslüman vatandaşlar arasında bir ayırımcılığa gidildiği ifşa edilmiş olmaktadır.

Lozan Antlaşması'nda gayrimüslimlerin haklarından söz edilirken, herhangi bir dinsel grup isim olarak zikredilmemiştir. Bir başka deyişle Ermeni, Rum, Yahudi gibi dinsel azınlıklar antlaşmada isim olarak yer almamışlardır. Dinsel azınlık kavramı, antlaşma metninde İslamiyet dışındaki inançları kapsayacak şekilde genel bir ifade olarak kullanılmıştır. Bununla beraber, azınlık denince üç gayrimüslim cemaat anlaşılmıştır: Rumlar, Ermeniler, Yahudiler. Diğer yandan Süryaniler, Ezidiler (Yezidiler) ve diğer gayrimüslim azınlıklar gözardı edilmişlerdir. Oysa Baskın Oran (2001; 2002: 230-231; 2003), Lozan Antlaşması'nın esas olarak Türkiye'deki bütün dinsel azınlıkları ve hatta farklı dilleri konuşan Müslüman etnik grupları kapsadığını belirtmektedir. Yazara göre, Çerkes, Kürt, Laz gibi etnik grupların konferansta bizzat isim verilerek

anılmamış olması ve söz konusu grupların bugüne kadar Lozan'da tanınan haklardan yararlandırılmamaları, bu uygulamanın doğruluğunu göstermediği gibi, bundan sonra da bu haklardan yararlanamayacakları anlamına gelmemektedir. Lozan Antlaşması'nın 39-45. maddeleri gayrimüslim azınlıkların kültürel, dinî ve eğitim haklarına yöneliktir. Devletin yükümlülükleri ve azınlıkların hangi koşulda hangi haklardan nasıl yararlanacakları bu maddelerde belirtilmiştir.

Azınlık Okulları ve Eğitim

Bir ulus-devlet kurma arzusunda olan Cumhuriyet'in kurucu kadrosu, azınlıklar meselesi, özellikle de azınlıkların okullaşmaları ve eğitimleri üzerinde hassasiyetle durdu. Bu hassasiyet, Osmanlının zayıflamasında, bölünmesinde ve dağılmasında Osmanlı azınlıklarının etkin rollerinin olduğuna dair güçlü inançtı. Bu inancın saf halini, yabancı (ve azınlık) okullarının misyonerlik faaliyetlerini inceleyen Necdet Sevinç'in (2002: 361) şu cümlesinde görmek mümkündür: "Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat'tan sonra başlatabileceğimiz parçalanma tarihi, bir bakıma azınlıkların ihanet ve kullanılma tarihidir". Ama bu görüş elbette ki yeni (orijinal) bir fikri ifade etmiyor. Öteden beri bu fikri dile getiren ve paylaşan birçok devlet adamı vardı. Hamdullah Suphi [Tanrıöver] de bunlardan biridir. Hamdullah Suphi daha 1921'de benzer bir görüşü dile getirirken "gerekli" uyarıyı da yapıyordu: "Gayr-i müslim mektepler, memleketimizde, çok acı ve çok kanlı vakayî ile sabit olduğu üzere, siyasî propaganda merkezi hizmetini görmekte devam edemezler. Şimdiki mektepler, umumiyeti itibariyle, doğrudan doğruya memleketin muhtelif unsurlara mensup evlâdı arasında ihtilafatı her gün körükleyen ani'l-merkez hareketleri vücuda getiren komiteler mahiyetinde kaldıkça, bunların mevcudiyetine razı olmak, memleketin emniyetine karşı kurulan açık bir ifsat teşkilâtını serbest bırakmak demektir. Gayr-i müslim mekteplerini bu faaliyetlerinden men etmek için azamî murakebe şeraîtini tatbik edeceğiz" (bkz.: Bali 2000: 186).

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde genel olarak eğitim faaliyetini, okulları ve okul türlerini düzenlemenin yanı sıra gayrimüslim azınlıkların ve yabancı okullarının Osmanlı İmparatorluğu'na zarar verebilecek misyonerlik faaliyetlerinin önüne geçilmeye de çalışılmıştı; ancak misyonerlik faaliyetlerini sürdüren okullar nizamnameyi pek dikkate almadıklarından bu konuda pek bir başarı sağlanamamıştı. Fakat Osmanlı yönetimi bu konudaki kararlılığını bu nizamnameye dayanarak göstermiş ve Suriye'de otuz üç okulu tamamıyla kapatmıştı (Haydaroğlu 1990: 34; Fortna 2005: 123).

Bu ve benzeri olaylardan anlaşılıyor ki gayrimüslim azınlıklara ve yabancı ait okullar Cumhuriyetin ilanından epey zaman önce bir sorun olarak ortaya çıkmıştı. Özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin/Fırkası'nın iktidarı ele almasından sonra azınlık okulları

üzerindeki baskı da hissedilir derecede artmaya başladı. Aşağıda üzerinde ayrıntılı olarak durulacak olan 1915 tarihli *Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi* (MHT), İttihat ve Terakki'nin iktidarı döneminde yayımlanmıştır. 1915'te yayınlanan bu talimatname, Cumhuriyet (Kuvayı Milliye Hükümeti) döneminde de 30 Temmuz 1922 tarih ve 1718 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile tanınmış ve kabul edilmişti (Sevinç 2002: 339). Talimatname, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Umur-ı Maarif Vekâleti tarafından aynı isimle (Mekâtib-i Husûsiye Talimâtnamesi) 1923 yılında tekrar yayımlanmıştı. Bu aşamada hayata geçirilmeye çalışılan ulus-devlet projesi, gayrimüslim azınlıkları sindirmeye bazen de kaçırmaya yönelik olmuştur. Dolayısıyla eğitimin yeniden düzenlenmesi ve Türkleştirilmesine yönelik girişimler, azınlıklara ait eğitim kurumları üzerinde "özel bir baskı"nın oluşmasında dramatik bir artışa neden olmuştur.

Genel olarak ulus-devlet projesinin gerçekleşmesine yönelik çabalar ve bunun hayata geçirilmesi için girişilen faaliyetler, özel olarak da ulus-devlet projesinin önemli ayaklarından biri olan eğitim sahasında yapılan reformlar, dikkatlerin azınlık eğitim kurumları üzerinde yoğunlaşmasını gerekli ve zorunlu hale getirmişti. Lozan Antlaşması'yla varlığı resmen kabul edilen üç büyük gayrimüslim azınlık (Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler), bir yandan Antlaşma'nın verdiği güvenceyle kendilerini ifade etme hakkını kazandılar ama aynı zamanda yeni Cumhuriyet'in hedefi haline de geldiler. Osmanlı'nın dağılmasına neden oldukları yönündeki inanç, onların hep kuşkuyla karşılanmalarına neden oluyordu ve bu güvensizlik ortamında, çeşitli baskılara maruz kalıyorlardı. Okullar, bu baskıdan etkilenen en önemli kurumların başında geliyordu. Rumların sayısal olarak önemli bir kısmı, Lozan görüşmeleri sırasında (30 Ocak 1923) imzalanan, 1 Mayıs 1923 başlatılarak uygulamaya konacak (ve 1925'e kadar sürecek) olan "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'ne ilişkin Sözleşme ve Protokol" gereği Türkiye'den ayrılmak zorunda kalmıştı (bu konuda ve sürecin ayrıntılı bilgi için bkz.: Arı 2000). Ermeniler 1915'ten itibaren Doğu Anadolu başta olmak üzere Türkiye'nin birçok bölgesinde trajik sonuçlar doğuracak bir tehcire tâbi tutulmuşlardı. Dolayısıyla bu iki büyük azınlık grubunun nüfusunda hızlı bir düşüş olmuştur. Yahudiler görece daha rahat olsalar da onlar da baskıdan etkileniyorlardı. Azınlıkların sayısal azalmaları eğitim kurumlarının da buna paralel olarak azalmasını getiriyordu.

Bütün bunlara bağlı olarak Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Türkiye'deki azınlıkların eğitim kurumlarının sayısında hızlı bir azalma görülmüştür. Örneğin 1897 yılında azınlıklara ait 6.739 okul vardı. Bu okulların 5.982'si iptidaiye, 687'si rüştiye, 70'i idadiyeydi. Sözkonusu okulların 4450'si Rumlara, 922'si Ermenilere, 697'si Bulgarlara, 331'i Musevilere, 85'i Sırplara, 63'ü Ulahlara, 60'ı Süryanilere, 50'si Katoliklere, 47'si Keldanilere, 28'i Marunîlere, 5'i Yakubilere ve 1'i Samirilere aitti (Sevinç 2002: 219). 1913-14 eğitim ve öğretim yılında Rum, Ermeni, Musevi ve diğer azınlıklara ait 2.596 özel ilkokul vardı; bu okullarda dört binden fazla öğretmen çalışmaktaydı.

Aynı yıl istatistiklerine göre yabancılara ait 215 ilkokul, 80 orta dereceli okul bulunmaktaydı ve buralarda toplam 2406 öğretmen görev yapmaktaydı (Akyüz 1999: 240-41). Bu arada Cumhuriyet döneminde gayrimüslim okullarında okul sayısına paralel olarak, bekleneceği gibi öğrenci sayısı da azalmaktaydı. 1915'le 1928 yıllarını karşılaştıran Carl Midkift Wheeless'e göre "Türkleştirmenin eğitime yansımasıyla azınlık okullarının ve bu okullarda öğrenim gören öğrencilerin sayıları da gitgide azaldı. 1914 yılında sadece Rum okullarında yaklaşık 300.000 öğrenci varken 1928 yılında tüm azınlık okullarındaki toplam öğrenci sayısı 17.329 idi" (bkz.: Bali 2000: 193).

Cumhuriyetin ilk otuz yılında gayrimüslim azınlık okullarının yıldan yıla nasıl bir düşüş gösterdiğine ilişkin ortaya çıkan tablo dikkat çekicidir. "1930'larda tamamına yakını İstanbul'da olmak üzere **Türkiye'de 38 ermeni okulu bulunuyordu**" (Sevinç 2002: 363). Necdet Sevinç'in Ahmet Mülayim'den aktardığına göre, "**1930'lu yıllarda Türkiye'de 50'i rum okulu vardır**. Bu okulların 43'ü ilkokul, 3'ü orta okul, 4'ü de lisedir". Kitapta verilen tabloya göre 1920-1921 yılında Rumların sahip olduğu okul sayısı 88, 1933-1934 yıllarında 48'dir. 1948-1949'da Rumların okul sayısı bilinmemektedir; ancak 1958-1959 yılında bu sayının 56'ya yükseldiği anlaşılmaktadır (Sevinç 2002: 272). Ermeni ve Rum azınlıklarla karşılaştırıldığında Cumhuriyet döneminde Yahudi azınlığın sahip olduğu okul sayısının az olduğu görülmektedir. 1945 yılında Ermenilere ait 19 ilkokul varken, Yahudilerin sadece üç ilkokulu bulunmaktaydı (Bali 2000: 402). Yine Necdet Sevinç'in bildirdiğine göre Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda Yahudiler, iki veya dört ilkokula, bir liseye sahiptiler (Sevinç 2002: 294–95)[3]. Yahudilerin sahip olduğu okul sayısındaki düşüşü, 1927-1928 eğitim ve öğretim yılıyla 1945-1946 eğitim ve öğretim yılındaki okul sayılarının karşılaştırılmasıyla da anlamak mümkündür. 1927-1928 yılında 23 ilkokul varken, 1945-1946 yılında bu sayı sadece 3'tür (Bali 2000: 401). Bali'ye göre (2000: 192–93) Yahudi okullarının büyük çoğunluğu 1928 yılında Türkçe öğretmenlerinin maaşlarının yüksekliği, okulda İbranice ders işleme (her azınlığın kendi dilinde ders işleme zorunluluğu getirilmişti) ve buna bağlı olarak dersleri Türkçe işleme zorunluluğu gibi nedenlerle kapanmak zorunda kaldı.

Nizamnamelerde, Talimatnamelerde Azınlık Okulları

Azınlık okullarının sayısal olarak azalmalarına neden olan faktörler resmi belgelerde ve onların içeriklerinden de izlenebilmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi azınlık okullarıyla yabancı okulları resmi belgelerde çoğunlukla aynı başlık altında ele

3 Necdet Sevinç'ten doğrudan yapılan alıntılarda imlâya müdahale edilmemiştir ve koyu yazılmış kelimeler Sevinç'e aittir. Yazarın Ermeni ve Rum sözcüklerini küçük harflerle başlatması dikkat çekmektedir. Bu tercih kitabın birçok yerinde görülmektedir ve benzer yaklaşıma sahip birçok çalışmada bu tür bir kullanımla karşılaşılmaktadır.

alınmaktadır. Esasında bazı belgelerin başlığı bile devletin bu konudaki anlayışını gösterir niteliktedir. Örneğin bu konuda Cumhuriyet dönemi ilk resmi belgelerden biri, 1922'de yayımlanan, azınlık ve yabancı okullardaki idari işleri düzenleyen *Türk Hususi Azınlık ve Yabancı Okullarda İdare İşleri* başlıklı belgedir. 1925 yılında yayımlanan program, *Gayrimüslim Ekalliyet ve Ecnebi Mekteplerinde Tedrisi Meşrut Olan Türkçe ve Türk Tarih ve Coğrafyası Derslerine Aid Müfredat Programı* başlıklarını taşımaktadır; 1331 [1915] ve 1339 [1923] yıllarında yayımlanan *Mekatibi Hususiye Talimatnamesi*'nde her ne kadar Türklere ait özel okullara ilişkin düzenlemeler bulunsa da bu talimatnamede de daha çok azınlık ve yabancı özel okullar mevzubahis edilmişti ve bu iki farklı eğitim kurumu genellikle bir arada değerlendirilmişti. Azınlık ve yabancı okulları konusunda yapılan araştırmalarda da bu yaklaşımı görmek mümkündür. Genellikle "yabancı okullar" ele alınırken aynı zamanda Türkiye'deki gayrimüslim azınlık okulları da bu başlık altında (ama bazen bir altbaşlık halinde) incelenmektedir[4].

Anayasalarda, parti program ve nizamnamelerinde ve diğer resmi/yarı-resmi kurumlarda Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan herkesin, bağlı bulundukları etnik, dilsel ve dinsel farklılıkları dikkate alınmaksızın Türk sayılmasına karşın, azınlık okullarının yabancı okullarıyla bir arada anılması ve potansiyel suçlu olarak görülmesi, yasalarla uygulamalar arasında bir ayırım olduğu hissini uyandırmaktadır. Hem resmi belgelerde, hem devlet yetkililerinin konuşmalarında "azınlık okulları/ekalliyet mektepleri" karşısına "Türk okulları/mektepleri", "azınlık öğretmenleri" karşısına "Türk öğretmenler"; "azınlık öğrencileri" karşısına ise "Türk öğrenciler" kavramlarının konması sıkça karşılaşılan bir kullanımdır. Buradaki "Türk"lük kavramı daha çok "Müslüman" anlamında kullanılmaktaysa da kavramın aynı zamanda etnisiteyi karşılamak üzere tercih edildiğini belirtmek gerekir. Bilindiği gibi 1924 Anayasası (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve sonraki anayasalar) bütün Türkiye ahalisinin din ve ırk farkı gözetmeksizin vatandaşlık itibariyle Türk olduğunu kabul etmektedir. Fakat Rıfat N. Bali'nin ifadesiyle bu kabul, yani gayrimüslimleri sadece vatandaşlık temelinde Türk olarak kabul etmek, esasında, bu azınlıkların sosyolojik olarak Türk kabul edilmediği anlamına gelmektedir (2000: 542). Tekrar etmek gerekirse bu yönlü bir yaklaşımlarla çeşitli zamanlarda yayınlanmış eğitimle ilgili yönetmelik, yönerge, talimatname ve bazı yetkili şahısların söylemlerinde karşılaşmanın mümkün olduğu söylenebilir.

13 Eylül 1331 [1915] tarihinde *Takvim-i Vekayi* gazetesinde yayınlanan *Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi* (yukarıda belirtildiği gibi aynı talimatname 1923'te de

4 Bu çalışmada da kullanılan referans kaynaklardan bazıları neredeyse bu ana tema üzerine kurulmuştur: Azınlık okullarıyla yabancı ve misyoner okulları aşağı yukarı aynı şeye hizmet etmektedirler: Bu kurumların ortak amaçları Türkiye'yi güçsüz düşürmek, son tahlilde bölmek, parçalamak ve ortadan kaldırmaktır (bkz.: Tozlu 1991; Sezer 1999; Vahapoğlu 1990; Sevinç 2003).

yayımlanmıştı) hem yabancılara, hem gayrimüslimlere, hem de Türklere ait özel okullara ilişkin bir dizi düzenleme getirmektedir. Talimatnamenin 1. maddesinde özel okulların tanımı verilmektedir. Buna göre "Mekâtibi hususiye, masarifi efrat tarafından ve hükümetçe tanınmış Türkiyeli cemaat ve cemiyet ve şirketler canibinden temin olunarak açılan mekteplerdir" (MHT 1339: 2; *Millî Eğitimle İlgili Kanunlar* [MEK] 1960: 275). İttihat ve Terakki döneminde uygulamaya konulan bu talimatname, azınlık okullarını sıkı biçimde denetlemeyi hedefleyen önemli ilk belgelerdendir.

1915 ve 1923 tarihli talimatnamelerde azınlıkların okul açmaları zorlaştırılmaya başlanmıştır. 5. maddede anaokullarından başka çocuk ve kız karma gece okullarının açılamayacağı hükme bağlanmıştır. Ayrıca 3. maddede, açılacak okulların cemaat mensuplarının yoğun oldukları yerlerde olması, okul açma talebinde bulunacak olan cemaatin yeter sayıda nüfusa sahip bulunması, açılacak olan okulların başka cemaat okullarından uzakta yer alması ve buralardan gelen seslerin başka cemaatlerin okullarından ya da ibadet yerlerinden duyulmaması şartları aranmaktadır (MHT 1339: 1; MEK 1960: 275–76). Bu maddenin cemaatlerin birbiriyle sorun yaşamamaları, cemaatler arasında dinsel ya da mezhepsel tartışmalar çıkmaması düşünülerek programa alınmış olduğu anlaşılmaktadır. Ama sonuçta bu maddede azınlıkların okul açmasını güçleştiren, bazı yetkililerin keyfi uygulamalarla azınlıkların okul açma isteğini reddetmek için uygun bir zemin hazırlamaya müsait olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Nevzat Ayas, bu yönetmelikle azınlık okullarında devletin gözetim ve denetiminin bir dereceye kadar sağlanmış olsa bile Osmanlı hükümetinin I. Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkması üzerine azınlıkların eski uygulamalarına dönme fırsatını yakaladıklarını savunmaktadır (Ayas 1948: 691). Osman Ergin de bu talimatname ilişkin görüşleri benzer bir doğrultudadır: "[U]mumî harp çıkarak azınlıklar susturulduktan ve yine bu tarihte kapitülâsyonlar kaldırıldıktan sonra 1331 [1915]'de bu türlü mektepler için bir talimatname yapılarak yola getirilmiştir ise de harbin mağlûbiyetle neticelenmesi ve İstanbulun işgali üzerine yine eski vaziyete -fakat bu sefer daha fazlasiyle- dönülmüştür" (Ergin 1942: 1070).

Aynı talimatnamede Türkçe dışında bir dille eğitim yapan okullarda Türkçe dersi verileceği ve Türkiye tarihi ile coğrafyası derslerinin Türkçe okutulacağı ve bu derslere *Türk öğretmenler*in gireceği belirtilmektedir. Talimatnameye göre Türkçe ilk sınıflarda haftada dört, orta ve üst sınıflarda haftada iki saatten aşağı olmayacaktır (MEK 1960: 276). Burada bir parantez açıp okullarda kullanılacak dil hususuna da değinmek gerek. O dönem birçok okul Fransa eğitim sistemini esas almıştı ve okullarda Fransızca eğitim görülmekteydi. 21 Haziran 1924 tarihinde Maarif Vekâleti'nin aldığı bir kararla azınlıkların kendi dilleriyle eğitim vermeleri koşulu getirildi. Aslında azınlıklar için olumlu sayılabilecek bu değişiklik, fiili olarak eğitimin sekteye uğramasına neden oluyordu. Azınlık diliyle eğitim verecek yetişmiş elemanlar konusunda sıkıntı

çekiliyordu. Bu nedenle de örneğin Yahudi azınlıklar Fransızca eğitiminin sürdürülmesi yönünde yetkililerle yaptıkları görüşmeden sonuç alamayınca, Türkçeyi eğitim dili olarak seçmeyi tercih ettiler ve tedrici olarak İbraniceye geçme kararı aldılar (Bali 2000: 188–89).

Yönetmeliklerde okulları idare edecek müdürler ve derslere girecek öğretmenler hakkında da kurallar getirilmiştir. Buna göre MHT 8. maddede belirtildiği üzere, "Türkiyeli efrat ve cemaat, cemiyet ve şirketler tarafından açılan mekâtibi hususiyede Maarif Vekâletinden ruhsat istihsal olunmadıkça ecnebî müdür ve müdire, muallim ve muallime ile muavin ve muavine istihdam olunamaz" (MHT 1339: 2; MEK 1960: 276). Bu maddede "ecnebi müdür ve müdire istihdam olunamaz" ifadesi daha sonra "öztürk" (Müslüman) olanlar atanacaktır, biçiminde yorumlanmıştır. Yabancı ve azınlık okullarındaki Türkçe ve Türk tarih ve coğrafyası derslerine tayin edilecek öğretmenlerin *öz Türk* olmaları ve milli duygularla mütehassıs bulunmaları lüzumu ve bunların Maarif Vekâleti tarafından atanacağı, 1926 Yılı Tamimi'nde de vurgulanmıştı (Bkz. Sezer 1999: 32; Bali 2000: 191). Maarif Vekâleti, Temmuz 1927'de yayımladığı bir talimatla azınlık ve yabancı okullarında öğretmenlik yapacak kişilerin anadillerinin Türkçe olması ve öğretmenlerin Darülmuallimin ya da Darülfünundan mezun olmaları şartını tebliğ etti ve azınlık okullarındaki öğretmenlere, 1927 yılının temmuz ayına kadar Türkçe sınavına girmeleri emredildi. Sınavdan başarılı olamayanların görevlerine son verildi (Bali 2000: 191). 1938 yılında yayınlanmış olan *Türk Hususi Azınlık ve Yabancı Okullarda İdare İşleri*'nde (THAO) Rum, Ermeni, Musevi azınlık okullarında okuyan *Türk öğrencilerin*, azınlıkların tatil yaptıkları günlerde okula gidecekleri, *Türk öğretmenlerden* kültür derslerini almaya devam edecekleri belirtilmektedir. Yönergeye göre her azınlık kendi özel tatil günlerinden tatil yapmanın yanında resmi tatil günlerinde okulları tatil etme kuralına da uymaları gerekmektedir (THAO 1938: 35-37).

1925 yılında hazırlanan Maarif-i Umumiye Kanunu'nda "Gayri müslim ekalliyetlerin ilk ve ana mekteplerine yalnız o ekalliyete mensup çocuklar kabul olunabilir" (Ayas 1948: 695) hükmü bulunmaktaydı. Fakat bir dönem Milli Eğitim Bakanlığı yapmış Hasan-Âli Yücel'in (1993: 119) "eski" ile yeniyi karşılaştırırken söylediği "çok eski zamanlardan beri ilköğretimde *Türk çocuğu yabancı ve azınlık okullarına gidebiliyordu.* Ancak Cumhuriyet devrindedir ki bir *Türk çocuğu* ilk tahsilini *Türk ilkokulu*nda yapabilir denildi. Bu da nasyonalist bir görüşün maarifte tecellisidir. O ana kadar olan zihniyet ise milliyetçi olmayan bir zihniyetti"[5] sözleri azınlık okullarına Türk çocuklarının da gittiğini ve bundan rahatsız olunduğunu göstermektedir. Öte yandan eğitimin "nasyonalist" bir içeriğe sahip olması gerektiğini savunan Hasan-Âli Yücel'in "*Türk çocuğu yabancı ve azınlık okullarına gidebiliyordu*" ifadesi, devletin etkili ve yetkili kişilerinin

5 Bazı kelimeleri ben vurgulu (italik) hale getirdim, MÇ.

azınlıklar hakkındaki düşüncelerini gösterir niteliktedir. Bu tür görüşlerin yalnız Hasan-Âli Yücel'e özgü olmadığı, dönemin birçok siyasetçisi/devlet adamı tarafından yüksek sesle dile getirildiği ve dönemin gazetelerinde yazıya döküldüğü bilinmektedir. Ama yukarıda ikinci dipnotta da vurgulandığı gibi yine bilinmektedir ki, Hasan-Âli Yücel'in bu konuşmayı yaptığı dönemlerde özellikle İstanbul'da yaşayan Türk burjuvazisinden birçok aile çocuğunu özel yabancı okullara göndermeyi tercih ediyordu ve bu bir ayrıcalık olarak görülüyordu.

1941 yılında yayımlanan 9/2181 sayılı genelgede özel Türk okulları; ana, ilk, orta ve lise derecelerine ayrılmıştır. Bu özel Türk okullarında resmi okulların yönetmelikleri ve programları uygulanmaktaydı. Bunun için özel Türk okullarının resmi okullara denk sayılabilmesi için aranılan başlıca şart, eğitim, öğretim ve disiplin yönlerinin resmi okullar derecesinde verimli olmasıdır (Ayas 1948: 673-74). Buna karşılık, aynı genelgede, özel azınlık okullarıyla genel okullar hiçbir durumda denk görülmemekteydi. Bu okulların programları ve iç yönetmelikleri de farklıydı. Ayrıca farklı yerlerdeki azınlık okullarının yönetmelikleri de birbirinden ayrı özellikler taşıyabilmekteydi. Ancak "İstanbul'daki Rum, Ermeni ve Musevi okullarının programları kendi aralarında kamul" idi (Ayas 1948: 674). Yukarıda da vurgulandığı gibi öyle anlaşılıyor ki yabancı okullarla azınlık okulları aynı değerlendirmeye tâbi tutulmak suretiyle bu okulların da "yabancı" okullar olduğu dolaylı olarak vurgulanıyordu.

Öğretmen maaşlarında da azınlık okullarıyla devlet/resmi okulları arasında bir fark gözetildiği anlaşılıyor. 1938 genelgesinde öğretmen maaşlarına ilişkin kimi maddeler de azınlık okullarına yönelik farklı uygulamayı gösteren niteliktedir. Genelgede Türkçe ve kültür derslerine girecek *Türk öğretmenler*in maaşlarının tespiti ve bu öğretmenlerin maaşlarının diğer branş öğretmenlerinin maaşlarından yüksek oluşu uygulamadaki farklılığı gözönüne sermektedir. Türkçe ve kültür dersi ilk kısım öğretmenlerine ders başına 75; orta ve liselerde 150 kuruş; askerlik dersleri öğretmenlerine ders başına 4-6 lira, lise yardirektörlerine en az 80, ortaokul yardirektörlerine en az 50 lira aylık ücret belirlenmişti. Özel Türk okullarında ise aylık ücretin en az 40 liradan başlaması istenmekteydi (THAO 1938: 19-20). Azınlık okullarında sözkonusu branşlara uygulanan maaşların yüksek oluşu okulları ekonomik olarak zorluyordu. 1930'larda Türkçe öğretmenlerinin maaşlarının yüksekliği nedeniyle azınlık cemaatlerinin ödeme güçlüğü çekmesi sonucu, birçok cemaat okulu kapanmak zorunda kalmıştı (Bali 2000: 192).

Azınlık (ve yabancı) okullarında propaganda mahiyetinde Türk rejimine ve inkılâp umdesine uygun olmayan resimler, levhalar ve Türk vatanının aksamını yanlış gösteren haritalar da bulundurulmayacaktı. Salonlarda, Cumhurbaşkanı Atatürk'ün büyük boyutta muntazam çerçevelenmiş tasvirleri, Türk büyüklerinin büyük boyutta muntazam çerçevelenmiş resimleri, Türk tarihinin büyük olaylarına ve Türk vatanının

önemli yerlerine ait levhalar, Türk abidelerinin resimleri ve değerli resim levhaları bulundurulacaktı (THAO 1938: 21).

Azınlık okullarında olası dinî yönlendirmelerine karşı da önlem alıcı maddeler konmuştur. Bu bir bakıma Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun (eğitimde birlik ilkesinin) gereği olarak görülebilir. Ancak resmi ve özel Türk okullarında okutulan din dersleriyle karşılaştırıldığında bu uygulamada da bir "çifte standart"tan söz edilebilir. Yönergede bu konuda şu kurallar bulunmaktadır: "Başka dinlerdeki çocuklara herhangi bir dini telkin eylemek, onu sevdirmek ve onu güzel göstermek mahiyetinde olan kitaplar okutturulamaz. Okutturulacak herhangi bir kitapta bu mahiyette yazılar bulunmamalıdır". Oysa resmi okullarda öğrencilerin dinsel-mezhepsel inançlarına bakılmaksızın bütün öğrencilere İslâmiyet ve Sünnilik (Hanefilik) inancının sevdirilmesine yönelik müfredat hazırlanmakta ve bunlar din ve tarih ders kitaplarına konmakta, bu inançlar açık bir biçimde telkin edilmekteydi (Çapar 2004: 420-437).

6. ve 7. maddelerde devlet ve rejime ilişkin olası tehditlere yönelik uyarılar yer almaktadır: "Azınlık ve yabancı okullarının kitaplarında aranacak en mühim vasıf siyasî ve millî gayelerimize açık veya kapalı surette aykırı yazıları ihtiva etmemesidir" ve "kitaplar Cumhuriyet rejimine ve inkılâp umdelerine uygun bulunacaktır" (THAO 1938: 22). Bu ifadelere bağlı olarak okul içinde bulundurulacak kitapların, yukarıdaki kurallara uygun olması beklenmektir.

Milli Eğitim Bakanlığı (o zamanki adıyla Kültür Bakanlığı) tarafından azınlık okullarına yardirektörlerin atanması da öngörülmüştür. Bu yardirektörlerin görevleri arasında en önemlileri Türkçe ve Türkçe okutulacak derslerin takibidir[6].

Yardirektör ve direktör seçiminin kurallarını belirleyen bu maddelerde azınlık okullarına yönelik bir güvenlik sorunu olduğu anlaşılmaktadır. Cumhuriyet'ten önce Osmanlı tebaası azınlıklardan bazılarının İmparatorluktan koparak bağımsız devletler haline gelmeleri, içeride kalan azınlıkların ise zaman zaman devletle yaşadıkları olumsuz olayların izleri, okullara yönelik bu programda hissedilebilmektedir. Bakanlık tarafından

6 Yabancı ve azınlık okullarında çalışacak yardirektörlerin görevleri şöyle sıralanmıştır:

"1- Okulun Türkçe muamelâtı, talebenin Türkçe kayıt ve tescil işleri, Türkçe evrak ve cetvellerin hazırlatılması

2- Talebenin karne ve tasdiknamelerinin Türk öğretmenlerinin aylık bordrolarının tetkiki ve bunların okul direktörüne tastik ettirilmesi [...]

4- Türk öğretmen ve işyarlarının tam zamanında vazifeleri başında bulunup bulunmadıklarına nezaret etmek vazifelerini ihmal edenleri direktör imzasile Kültür Direktörlüğüne bildirmek [...]

6- Türk tebaası talebinin devamını takip ve gelmeyenlerin velilerinden niçin gelmediklerini tahkik etmek ve bu hususta velilere Türkçe olarak muhabere etmek [...]

7- Türkçe, Tarih ve Coğrafya, Yurt Bilgisi ve Sosyoloji derslerinin mükemmel bir şekilde tedrisine nezaret etmek ve öğretmenler ile sık sık temas ederek bu derslerin ahenk ve intizam içinde devamını ve bu dersler için lâzımgelen ders vasıtalarını temin etmek ve bu dersleri teftiş etmek" (THAO 1938: 16-17).

belirlenen ve Türk (Türk ve Müslüman) olması önkoşul olan yardirektörler bu eğitim kurumlarında, okulları denetlemek, olası bir yanlışta gerekli işlemleri yapmak üzere orada bulunmaktadır. Ayrıca direktörler de bir dizi sınavdan geçtikten sonra direktör ve yardirektör olabilme yeterliliğini elde edebilmektedirler. Örneğin azınlık okullarında direktörlüğe seçilecek kişilerin Türkçe ve kültür derslerini almış olması önkoşulu getirilmiştir. Eğer direktör olacak kişiler bu dersleri almamışlarsa, Kültür Direktörlüğü bünyesindeki uzmanlardan (ispekterlerden) oluşan bir sınav komisyonu önünde Türkçe (ilkokulda tahrir, imlâ ve okuma) ve edebiyat derslerinden sözlü ve yazılı bir sınavdan geçmek ve iyi derecede not almak zorundadırlar (THAO 1938: 11–12).

Türk özel azınlık okullarında okutulacak ders kitaplarına ilişkin belirlenen esaslar da daha önceki maddelerde olduğu gibi azınlıklara şüpheyle bakıldığını gösterir niteliktedir. Bu okullarda okul direktörlerinin izin alarak okutacakları ders kitabı seçiminde nelere dikkat edileceği ayrıntılı olarak belirtilmiştir ki bu kural "Türk okulları"nda okutulacak ders kitapları için de geçerlidir. Genelgede resmi tarih anlayışının ve resmi ideolojinin dışında hiçbir bilgi verilmeyeceği, yeni rejimi eleştiren veya dolaylı da olsa sorgulayan hiçbir metin bulunmayacağı kesin olarak ifade edilmişti. Bu minvalde azınlıkların ders kitaplarının seçiminde dikkat edecekleri hususlar şöyle sıralanmıştı:

> "1- Okutulacak hiçbir kitapta Türk milletinin haline ve mazisine ait hiçbir hâdiseden, Türkiye'ye ait örf ve kanunlardan hakaretli ve tezyifkâr bir lisanla (velevki bir ufak kelime şeklinde olsun) bahsedilmiş bulunmayacak ve yanlış malûmat verilmeyecektir.
> 2- Okutulacak kitapta Türkiye coğrafyasına, Türkiye tarihine ve hayatına ait yanlış malûmat bulunmayacaktır.
> 3- Bu kitaplarda Türkiye toprağı üzerinde Türk'ten başka milletin hayali iddialarını ifade ve ima eyliyecek tek bir kelime ve resim bile bulunmayacaktır.
> 4- Türkiye haritaları Lozan muahedesinin tesbit ettiği vatan aksamını sıhhatle gösterecektir. Bu kısımda yabancı bir milleti ima eden bir tek kelime bile bulunmayacaktır" (THAO 1938: 22).

Azınlık okullarında bulunması zorunlu olan kitaplar da sıralanmıştır. Bunlar, Türkçe lûgat, Türkçe imlâ lûgatı, Türk Teşkilatı Esasiye Kanunu, coğrafya atlası, Maarif Vekâleti ve Kültür Direktörlüğü'nün yayınlarından çıkmış kitaplardan bir takım, ilk ve orta öğretime ilişkin nizamname ve talimatnameler (THAO 1938: 23). 7 Kasım 1935 tarih ve 2584 sayı ile yayınlanan yönergenin 3. maddesinde yabancı öğrencilere okutulacak Türkçe okuma kitaplarının bakanlıkça Türk okulları için bastırılan okuma kitaplarının aynısı olacağı belirtilmiştir. 10. maddede ise lise derecesindeki yabancı okullarda okuyan öğrencilere sosyoloji derslerinin Türkçe olarak ve *Türk öğretmenler* tarafından okutturulacağı bildirilmiştir (Vahapoğlu 1990: 156).

Azınlık okullarına (ve genel olarak azınlıklara) yönelik alınan bu kararların 1940'lara doğru giderek sertleştiği dikkat çekmektedir. Azınlıklar üzerindeki bu baskılama süreci, Batı'daki özellikle Almanya'daki siyasi gelişmelerle paralellik gösterdiği söylenebilir. Öteden beri devlet için zararlı birer mihrak olarak görülen azınlıklar, o siyasi çalkantılar içinde bir kez daha sindirilmeye çalışıldı. Aşağıda kısaca değinilecek olan Varlık Vergisi uygulaması da bunun tezahürlerinden biridir. Bu arada Pakize Türkoğlu (1997: 130) İbrahim Hakkı Tonguç'a dayanarak 1930-1940 Avrupasında, rejimlerin ideolojileri doğrultusunda eğitimi biçimlendirdiklerini savunmakta; nasyonalist sosyalist (Nazi) ya da sosyalist ve komünist gibi totaliter rejimlerde bunların görüldüğünü dile getirmekte; ancak Türkiye'nin bu anlayışı benimsemediğini iddia etmektedir. Ancak 1930-1940'lar Türkiye'sinin Almanya'daki, İtalya'daki gelişmelerden açık bir şekilde etkilendiği, bu ülkelerin liderlerinden övgüyle söz edildiği, uygulamaların onaylandığı ve benzer uygulamaların Türkiye'de hayata geçirilmesi yönünde taleplerin dile getirildiği bilinmektedir. Almanya'nın kaybedeceğinin anlaşılmasından sonra bu görüşlerden de bir ölçüde vazgeçilmiştir (Bkz.: Landau 1999: 163-177).

Bütün bu gelişmelere bağlı olarak 1942'de azınlıklar açısından dramatik sonuçlar doğuran Varlık Vergisi uygulaması gündeme geldi. Varlık Vergisi Kanunu esas itibariyle azınlıkların varlığından duyulan rahatsızlığın açık bir ifadesidir. Varlık Vergisi eğitim alanını da kapsayacak şekilde uygulanmaya konuldu ve azınlıkların okullarını (ve ibadet kurumlarını) da kapsayacak şekilde geniş tutulmuştur. Bu kanuna dayanılarak azınlıklara (ve yabancılara) ait 88 okulun tümüne vergi getirilmiştir. Bu okulların özel okullar olduğu ve ticari amaçlarla açıldıkları mantığıyla hareket edilmiş olmalıdır. Listede Türk özel okullarının bulunmayışı dikkat çekmektedir; ancak Varlık Vergisi'nin genel mantığı gözönünde bulundurulduğunda bu "eksiklik"in doğal olduğu anlaşılabilir. Bu kanunla 5 Musevi okuluna 12 bin, 43 Rum okuluna 109 bin, 30 Ermeni okuluna 227.550 lira vergi çıkarılmıştır[7]. Ökte, 88 azınlık ve yabancı okulun emlak kısmından 227.550 liraya karşılık gelen Varlık Vergisi'nden 221.850 lirasının tecil edildiğini belirtmektedir (1951: 127)[8]. Gerçi Faik Ökte'nin verdiği tablodan anlaşıldığı kadarıyla bunlardan sadece Ermeni okullarından az miktarda bir para tahsil edilmiştir, diğerlerinin hiçbirinden bu vergiler tahsil edilmemiştir ama yine de eğitim kurumlarından bu kadar vergi istenmesi, bu kurumların işlevsiz hale getirilmek istendiğinin bir işareti olarak değerlendirilebilir.

7 Geriye kalan 10 okulun 3'ü Amerikan, 4'ü Fransız, 1'i İtalyan, 2'si İngilizlerindir. Bu 10 okula toplam olarak 37.650 Türk Lirası vergi tahakkuk ettirilmiştir.

8 Doğrudan bütün bir cemaat üyelerinin ortak kurumu olan ve halk hizmeti veren eğitim kurumlarıyla beraber, yabancı ve azınlık hastanelerine, bunların kiliselerine de yüksek vergiler konduğu bilinmektedir. Aynı dönemde biri Amerikanlara, 3'ü Rumlara, 2'si Ermenilere ait toplam 6 hastaneye 86.750 lira, yabancı ve azınlıklara ait 27 kiliseye toplam 119.200 Türk Lirası vergi tarh ettirildiğini belirtmek gerekir (Bkz.: Ökte 1951: 245–247).

Azınlıkların Uygulamalara Tepkileri

Azınlıkların eğitim kurumları üzerindeki baskılar artarken bazı azınlık grupları da itirazlarını yüksek sesle dile getirmeye başlamışlardı. 1920'lerin gazeteleri azınlıkların kendi okullarına yönelik kısıtlayıcı yasalara itirazlarının haberlerini sıkça veriyorlardı. Ama aynı dönemde azınlık okullarının birer "hain" yuvası olduğunu düşünen birçok gazeteci ve devlet adamının görüşleri de gazetelerde daha güçlü bir ses olarak yer alıyordu. Dönemin basını, halka özgüven kazandırmak argümanıyla Türk ırkını ve *öz Türkü* yüceltiyor, milliyetçiliğin halkın beynine nüfuz etmesine imkân veren bir tavır sergiliyordu. Gerek resmi ideolojinin, gerek basının ve gerek okuldaki eğitimin herkesi Türk olmaya zorlayan yaklaşımları, Bali'ye göre sonuçta Yahudi öğrenci gençlerini de etkilemiştir. Ancak "okullarda onlara telkin edilen ve kendilerinin de samimi olarak benimsedikleri vatanseverlik duyguları içerisinde, Türk yurttaşı olma sıfatıyla, anayasanın onlara verdikleri hakları talep ettiklerinde reddedildiklerini ve aşağılandıklarını hayretle gördüler" (Bali 2000: 525). Bununla beraber özellikle Yahudi cemaatini temsil eden kimi aydınlar, Türk eğitim sisteminin azınlıklara yaklaşımını desteklemiş, eğitimde Türkleştirmeyi savunmuş, azınlık okullarının çalışamaz hale getirilmelerini haklı bulduklarını gösteren beyanlarda bulunmuşlardır[9]. 5 Mayıs 1935 tarihli *Son Posta* gazetesinde verilen bilgiye göre Yahudiler tarafından kurulan *Türk Kültür Birliği* "20 maddelik cezrî bir program tertip etmiştir". Bunun sonucu olarak da Musevi cemaat okullarının lağvına ve Musevi çocuklarının doğrudan doğruya devlet okullarında öğrenim görmelerinin temin edilmesine karar verilmiştir. Ancak Yahudi tebaasından öğrenciler bu okullardan mezun olduktan sonra devletin kendilerine hiç de umdukları gibi olumlu bakmadığının farkına varmışlardır. Diğer yandan Yahudi okullarının müfredatlarının Türkleştirilmesine karşı Yahudi halkı da gizliden gizliye direnç göstermiş, cemaat mensupları çocuklarını evlerinde toplayıp onlara Yahudi dini, Yahudi tarihi ve kültürü derslerini vermeye başlamışlardır (Bali 2000: 307).

Burada azınlıkların okul açmalarını ve devletin talepte bulunacak olan azınlıklara gerekli kolaylığı esirgemeyeceğini teminat altına alan Lozan Antlaşması'nın 42. maddesine yeniden dönüp azınlıkların bu maddeden feragat etmeleri ile ilgili tartışmalara bakmak yararlı olacaktır[10]. Bilindiği gibi 15 Eylül 1925 günü bir araya gelen Hahambaşılık Meclis-i Umûmisi üyeleri bir toplantı yaparak Lozan

9 Özellikle Avram Galanti Yahudilerin Türkleşmesi için eğitim alanında çeşitli öneriler sunmuştur. Galanti, Yahudilerin ve Türkçeden başka dille konuşan diğer azınlıkların/grupların her yerde Türkçe konuşmaları gerektiğini savunmuş, devletin, vatandaşlarının Türkçe konuşması ve Türkleştirilmesi üzerinde hak sahibi olduğunu ileri sürmüştür (Galanti 2000; ayrıca bkz.: Sadoğlu 2003: 285, 316-322).

10 42. maddeyle ilgili bu paragraflar Bali'nin *Bir Türkleştirme Serüveni* (2000), adlı eserinin 59-105, 284-314. sayfalarından yararlanılarak özetlendi. Bu konuda detaylı ve doyurucu bilgi için eserin bu ve diğer sayfalarına bakılabilir.

Antlaşması'nın 42. maddesinin bir ve ikinci fıkralarından feragat ettiklerini Adliye Vekâletine resmen bildirdiler. Ancak bu feragat talebinden önce nelerin olup bittiği, süreci ve sonucu öğrenmek bakımından önemlidir. O dönem gerek basında gerek hükümet yetkililerinin beyanlarında azınlıklara karşı sert bir kampanya başlatılmıştı. Kampanyada azınlıkların Lozan'da belirtilen haklardan feragat etmeleri teması işleniyordu. Açıklamalarda laik Türkiye Cumhuriyeti anayasasının ve medeni kanunun tüm Türk vatandaşlarını eşit olarak kabul ettiği, dolayısıyla ayrıca azınlık haklarına gerek kalmadığı dile getiriliyordu. Özellikle de Yahudiler üzerinde duruluyordu. Yunus Nadi, 9 Temmuz 1925 tarihli *La République* gazetesinde yayımladığı yazısında, azınlıkların 42. maddeden feragat etmelerine Yahudilerin öncülük etmesini istiyordu. Ona göre geçmişte ayrılıkçı hareketlere bulaşmamış olan Yahudiler diğer azınlıkların 42. maddeden feragat etmelerine önayak olmalıydı (Bkz.: Bali 2000: 62–63). Ancak bütün Yahudiler bu konuda aynı görüşte değildiler ve bir nevi bölünme yaşıyorlardı. Cemaatin bu bölünmüş halinin farkında olan yetkililer, bu fırsattan yararlanarak Yahudilerin 42. maddeden feragat ettikleri haberlerinin gazetelerde yer almasını sağladılar. Böylece azınlıklar üzerindeki baskı daha da artmış oldu.

Uzunca süren tartışmalardan sonra birçok Yahudi'nin bu talebi benimsememesine karşın Yahudilerin 42. maddeden feragat talepleri 1926'da meclis tarafından kabul edildi. Olay basında coşkuyla karşılandı. Yahudiler sadece 42. maddeden feragat ettiklerini söylemişlerdi ama basında Yahudilerin azınlıklara tanınmış bütün haklardan feragat ettikleri yazıldı.

42. madde tartışmaları 1926 sonrasında, 1930'lu yıllarda da devam etti. 1930'larda dönemin Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt, Ankara Üniversitesi İnkılâp Kürsüsü'nde verdiği bir derste, azınlıkların 42. maddeden feragat ettiklerini şu sözlerle dile getiriyordu:

> "Azınlıklar [...] bütün Türklerin devam ettikleri mektepleri, tedrisatı kendileri için kabul edebilirler. Bunu da kendi rızaları ile kabul ettikleri gün ortada ne bir Lozan ve ne de haklara tecavüz mevzuu bahsolur. Misali de vardır. Yapacak iş doğrudan doğruya hükûmete müracaat ederek Türk harsını, Türk kültürünü kabul ettiklerini söylemektir. [...] Bunlar Türk kültürünü, Türk harsını, Türk mekteplerini benimsedikten sonra mesele kalmaz. Dinleriyle alâkadar değildir. Musevi, Hıristiyan, Budist... kalır gider. [...] Bunda cebir yok, istiyen kabul eder. Ancak devlet, hükûmet bir tarafa. Bizde bu sureti halli kabul bakımından devlet ve hükûmet bakımından tam ve samimi bir Türk olarak tanımazlarsa bizi haksız ve insafsız görmezler. Türküm, Türk haklarını ve vazifesini haizim. Fakat 'benim ayrı kültürüm, ayrı cereyanlarım, telâkkilerim vardır' diyenlerin biz öz Türklerin onlara resmî Türk olarak bakmakta haklı olduğumuzu kabul ederler zannederim" (bkz.: Bali 2000: 305–306).

1930'larda da gazete sayfalarında aynı hararetli tartışmalar yaşandı. 42. madde üzerinden tartışılan asıl konu ise azınlıkların okulları ve eğitimleri meselesiydi. Eğitimin Türkleştirilmesine ve dolayısıyla 42. maddeden feragat konusuna yazar Tekin Alp ve cemaat başkanı Marsel Franko gibi Yahudi ileri gelenleri de katılıyor ve feragat talebini destekliyorlardı. Bu arada azınlık okullarının müfredatının Türkleştirilmesine karşı çıkan Yahudiler de bulunmaktaydı, bunlar Maarif Vekâleti'nin Türkleştirme girişimlerine gizliden gizliye karşı çıkıyorlardı ancak baskıların yoğun olduğu o dönemde seslerini yükseltemiyorlardı. Sonuç olarak azınlıkların eğitim ve okullaşma haklarını güvence altına alan Lozan Antlaşması'nın 42. maddesi, Türkiye devletini rahatsız eden önemli bir belge olarak uzun süre tartışma konusu edilmiştir. Bu maddenin geçersiz kılınması için girişilen çabalar, esas itibariyle Rum, Ermeni ve Yahudi gayrimüslim azınlıkların eğitim alanlarını kısıtlamayı, Türkiye için zararlı ve tehlikeli birer mihrak olarak algılanan azınlık okullarını işlemez hale getirmeyi amaçlıyordu.

Sonuç

Gayrimüslim azınlıklardan Rum ve Ermenilere ait başta kiliseler olmak üzere çeşitli kurumların, Osmanlının son dönemlerinde, yükselen milliyetçilik ideolojisinden etkilendikleri, misyoner faaliyetlerine açık hale geldikleri ve büyük/güçlü devletlerin desteğini alarak bağımsızlık hareketlerine giriştikleri yönünde epeyce kanıt mevcut. Kiliseyle iç içe bulunan eğitim kurumları (azınlık okulları) bu faaliyetlerin yürütüldüğü önemli merkezler olmuştu. Osmanlıda gerçekleşen bu fiili durumun Türkiye Cumhuriyeti üzerinde psikolojik etkisi büyük oldu ve azınlıklar Türkiye'yi içerden zayıflatmaya çalışan dış güçlerin "Truva Atı" olarak görüldü. Bu nedenle azınlıklar üzerindeki baskılar artmaya devam etti. Vahapoğlu'ya göre (1990: 147) "uzun süre devlet aleyhtarı fikirlerin kaynağı ve bunu genç nesillere aşılama merkezi durumunda iken, zamanla açık bir şekilde yabancı emellerine üs görevi gören bu okullar hakkında olumlu kanaatlerin beslenmesi zaten beklenemezdi".

Gayrimüslim azınlıkların eğitim kurumları yukarıda da vurgulandığı gibi çoğunlukla zararlı kurumlar olarak görülmüştür. Türkçü/milliyetçi yazar ve araştırmacıların birçoğu tarafından bir an önce bu okulların ıslah edilmesi ya da tamamıyla kapatılması; gayritürk ve gayrimüslim azınlıkların/grupların en kısa zamanda Türkleştirilmeleri gerektiği savunulmuştur. Bunlar yalnız Türk/Müslüman yazarların ve siyasetçilerin değil, aynı zamanda azınlıktan bazı yazar ve siyasetçilerin de önerisi olarak dile getirilmiştir. Avram Galanti azınlıkları (özel olarak da Yahudileri) Türkleştirmenin en iyi yolunun eğitimin Türkleştirilmesi olduğunu ve hükümetin en kısa zamanda azınlıkların yoğun olarak yaşadıkları yerlere Türk okulları açması gerektiğini savunmuştur (Bali 2000: 195; Galanti 2000). Tekinalp'in 1928'de yazdığı *Türkleştirme* adlı kitap için bir mektup yazan

Necmeddin Sadak [Sadık], mektubunda okulları, Türkleştirme politikalarının uygulanacağı en önemli yerler olarak görmektedir ve gayrimüslimlerin, Türkleştirme politikalarına kendi okullarında başlamalarını önermektedir ki esasında Tekinalp de bu konuda Necmeddin Sadak'la aynı görüştedir ve *Türkleştirme* kitabındaki "on emir"inde ("emavir-i işre") bunu dile getirmektedir. Sadak aynı zamanda azınlık okullarını Türkleştirme faaliyetlerinin önündeki büyük engellerden biri olarak da değerlendirmekte ve şöyle demektedir: "[G]ayri müslim vatandaşların Türkleşmesini yalnız mektebde mümkün görüyorum. Bu vatandaşların Türkleşmesinin en büyük düşmanı, zümrevî, an'anevî muhiti idâme eden ekalliyet mektebleridir" (bkz.: Tekinalp 1928: 80).

Azınlık okullarının gayrimüslim Türk vatandaşlarını Türkleştireceği konusuna da şüpheyle yaklaşıldığı yukarıda verilen talimatnamelerden ve genel olarak gayrimüslim azınlıklar üzerinde uygulanan baskılardan anlaşılmaktadır. Hatta daha genel olarak gayrimüslimlerin hiçbir zaman "tam anlamıyla" Türkleşmeyeceklerine dair bir kanaatin ağır bastığı söylenebilir. Varlık Vergisi vakası, 6-7 Eylül 1955 olayları ve daha birçok irili ufaklı "pratikler" bu kanıyı güçlendirecek niteliktedir. Aslında yalnız gayrimüslim azınlıkların değil, "Müslüman azınlıklar"ın da Türkleşmeye karşı direndikleri argümanı 1920-45 yılları arasında sıkça dile getirilmiştir. Ayaz İshakî'nin 28 Nisan 1928 tarihli *Cumhuriyet* gazetesine yazdığı yazıda bu güvensizlik açıkça ifade edilmişti. Yazar bu yazısında gayrimüslimler bir yana, Müslüman Çerkeslerin bile henüz/hâlâ Türkleşmediklerinden yakınmaktadır (bkz.: Sadoğlu 2003: 323-325). Gayritürk Müslümanlar bile öteki olarak görülürken, laisizm ve Müslüman-Türk arasında bir salınım yaşayan Türkiye'de "gayrimüslim ve gayritürk"lerin sürekli halde şüpheyle karşılanması beklenebilir bir durumdur.

Sonuç olarak Cumhuriyet'in ilk otuz yılı gayrimüslim azınlıklar için eğitim-öğretim bağlamında zorlu yıllar olmuştur. Ama bu sorun bitmiş değildir. Girişte de vurgulandığı gibi, 2000'lerin başında deyim yerindeyse konu/sorun aynı hararetle tartışılmaya devam etmektedir. Sorunun çözümü karşılıklı güvene bağlı gibi görünmektedir. Ama bunlar sadece güvenle çözülecek sorunlar değildir. Ulusal ve uluslararası yasaların güvencesi ve temel insan haklarına riayet sorunların çözümüne yaklaşmayı sağlayabilir.

Kaynaklar

Akyüz, Kenan; *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a)*, İstanbul, Alfa Yayınları, 1999.

Arı, Kemal; *Büyük Mübadele Türkiye'de Zorunlu Göç (1923-1925)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2000.

Ayas, Nevzat; *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi: Kuruluşlar ve Tarihçeler*, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1948.

Bali, Rıfat N.; *Bir Türkleştirme Serüveni.* İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.

Çapar, Mustafa; "Türk Ulusal Eğitim Sisteminde Öteki ve Ötekiye Yaklaşım."

(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 2004.
Ergin, Osman; *Türkiye Maarif Tarihi: Meşrutiyet Devri Mektepleri*, Cilt: IV, İstanbul, Osmanbey Matbaası, 1942.
Fortna, Benjamin C.; *Mekteb-i Hümayûn: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim*, (çev. Pelin Siral), İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.
Galanti, Avram; *Vatandaş Türkçe Konuş!*, (çevrim-yazı: Ömer Türkoğlu), Ankara, Kebikeç Yayınları, 2000.
Landau, Jacob, M.; *Pantürkizm*, (çev.: Mesut Akın), İstanbul, Sarmal Yayınları, 1999.
Mardin, Şerif; *Türk Modernleşmesi* (Makaleler 4), (der: M. Türköne-T. Önder), İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.
Mekâtib-i Husûsiye Talimâtnâmesi, İstanbul, Matbaayi Amire, 1339 [1923].
Milli Eğitim Düsturları Genelgesi, 1948.
Milli Eğitimle İlgili Kanunlar, cilt: II, (MEK), Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1960.
Oran, Baskın; *Küreselleşme ve Azınlıklar*, Ankara, İmaj Yayınevi, 2001.
Oran, Baskın; "Lozan Barış Antlaşması", (ed: B. ORAN), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919-1980*, cilt: I, , İstanbul: İletişim Yayınları, 2002: 215-238.
Oran, Baskın; "Türkiye'de Azınlık Hukuku." *Toplumsal Tarih*, 117, (Eylül) 2003: 74-79.
Ökte, Faik; *Varlık Vergisi Faciası, İstanbul*, Nebioğlu Yayınları, 1951.
Sadoğlu, Hüseyin; *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.
Sevinç, Necdet; *Osmanlıdan Günümüze Misyoner Okulları: Okullar, Kiliseler, Yardım Kurumları*, İstanbul, Milenyum Yayınları, 2002.
Sezer, Ayten; *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
Tekinalp; *Türkleştirme.* İstanbul, Resimli Ay Matbaası, 1928.
Türk Hususi Azınlık ve Yabancı Okullarda İdare İşleri (THAO), İstanbul, Ülkü Basımevi, 1938.
Türkoğlu, Pakize; *Tonguç ve Enstitüleri*, İstanbul, Yapı ve Kredi Yayınları, 1997.
Ürer, Levent, *Azınlık ve Lozan Tartışmaları*, İstanbul, Derin Yayınları, 2003.
Vahapoğlu, M. Hidayet; *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları (Yönetim Açısından)*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1990.
Yücel, Hasan Ali; *Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler*, İçel: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.

Özet:
Gayrimüslim azınlıklar, Osmanlının son dönemlerinden itibaren Türkiye siyasetinde önemli yer tuttular. Lozan Antlaşması'yla varlıkları Türkiye Cumhuriyeti tarafından da resmen kabul edilen Rum, Ermeni ve Yahudi azınlıklara, içinde kendi eğitim kurumlarını kurma hakkı da bulunmak üzere, bazı kültürel haklar tanındı. Ancak ulus-devlet projesini hayata geçirmeye çalışan yeni rejim azınlıklar kuşkuyla bakıyordu. Bu kuşkunun temelinde söz konusu azınlıkların Cumhuriyet öncesi Osmanlı devletiyle yaşadıkları olumsuz deneyimlerin, Osmanlının parçalanmasında üstlendikleri varsayılan rolün önemli derecede etkisi vardı. 1915'den itibaren yayımlanan nizamnameler, talimatnameler ve kanunlar, yabancı okullarla birlikte azınlık okullarını da sınırlamayı amaçlıyordu. Bu uygulamaların sonucunda Cumhuriyet'in ilk otuz yılında azınlık okullarının sayısında önemli ölçüde düşüş oldu.

Anahtar sözcükler: Azınlıklar, gayrimüslim azınlıklar, eğitim, azınlık okulları.

Abstract:
Non-Muslim minorities had an important place in politics of Turkey since the last periods of Ottoman Empire. Greek, Armenian and Jewish minorities, which were recognized officially by Republic of Turkey as well through Lausanne Treaty, were given some cultural rights including the right of establishment of their own schools. However, the new regime, which had been trying to realize his nation-state project, regarded with suspicious of the minorities. Negative experiences of these minorities with the Ottoman Empire before Republic period and their assumed role in the disintegration of Ottoman Empire had an important effect in the grounds of this distrust. Regulations and laws published since 1915 aimed to restrict the foreign schools together with the minorities' schools. As a result of these applications there have been a significant decrease in the amount of minorities' schools within first 30 years of the Republic.

Keywords: Minorities, non-Muslim minorities, education, minorities' schools.

Osmanlı son dönemi ile Cumhuriyet'in ilk yıllarına tarihlenebilecek bir çocuk yuvası/ bakımevi'ndeki bakıcılar ve çocuklar. Gerek görevlilerin ve gerekse çocukların 'Avrupaî' tarzdaki giyimleri, yuvanın, yabancılara ya da cemaatlerden birine ait olduğu izlenimi veriyor. (Ahmet YÜKSEL Arşivi)